RICHARD D. WOLFF
STEPHEN A. RESNICK

Çatışan İktisadi Teoriler

Neoklasik, Keynesçi ve Marksçı

ÇEVİREN
CAN EVREN

iletişim

RICHARD D. WOLFF, STEPHEN A. RESNICK Çatışan İktisadi Teoriler

RICHARD D. WOLFF - STEPHEN A. RESNICK

Çatışan İktisadi Teoriler

Contending Economic Theories. Neoclassical, Keynesian, and Marxian
© 2012 Massachusetts Institute of Technology
Bu kitabın yayın hakları Kayı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla MIT Press'ten alınmıştır.

İletişim Yayınları 2326 • Politika Dizisi 147
ISBN-13: 978-975-05-1986-4
© 2016 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2016, İstanbul

EDİTÖR Kerem Ünüvar - Merve Öztürk
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Siyami Kuzu
DİZİN Merve Öztürk, Emre Bayın, Burçin Gönül
BASKI Şena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46
CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

RICHARD D. WOLFF - STEPHEN A. RESNICK

Çatışan İktisadi Teoriler

Neoklasik, Keynesçi ve Marksçı

Contending Economic Theroies
Neoclassical, Keynesian, and Marxian

ÇEVİREN ***Can Evren***

iletişim

RICHARD D. WOLFF Harvard, Standford ve Yale üniversitelerinde eğitim gördü. 1973-2008 arasında University of Massachusetts, Amherst'de ders verdi, halen aynı bölümde emeritus profesördür. City University of New York, Paris I (Sorbonne) ve New School, New York'da misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur. Yayımlanmış eserlerinden bazıları şunlardır: *Economics of Colonialism: Britain and Kenya, 1870-1930* (1974); *Economics: Marxian versus Neoclassical* (Stephen A. Resnick'le birlikte, 1987); *Class Theory and History: Capitalism and Communism in the USSR* (Stephen A. Resnick'le birlikte, der., 2002); *New Departures in Marxian Theory* (Stephen A. Resnick'le birlikte, der., 2006); *Democracy at Work: A Cure for Capitalism* (2012); *Occupy the Economy: Challenging Capitalism* (2012); *Capitalism Hits the Fan: The Global Economic Meltdown and What to Do About It* (2013); *Capitalism's Crisis Deepens: Essays on the Global Economic Meltdown* (2016).

STEPHEN A. RESNICK University of Massachusetts, Amherst'de emeritus profesördür. Marksizm, sınıf, toplumsal cinsiyet ve emek üzerine Richard D. Wolff'la yürüttükleri çeşitli tartışma ve projelerden ilham alan bazı eserleri şunlardır: *Knowledge and Class: A Marxian Critique of Political Economy* (Richard D. Wolff'la birlikte, 1987); *Class And Its Others* (J.K. Gibson-Graham ve Richard D. Wolff'la birlikte der., 2000); *Re/presenting Class: Essays in Postmodern Marxism* (J.K. Gibson-Graham ve Richard D. Wolff'la birlikte der., 2001).

YAHYA M. MADRA Boğaziçi Üniversitesi İktisat Bölümü'nde iktisadi düşünce tarihi ve ekonomi politik alanlarında dersler vermektedir. Neoliberal aklın iktisadi düşünce tarihindeki yeri; Marksizm ve psikanalitik kuram arasındaki ilişki; alternatif ekonomik yapılar ve sanatın ekonomi politiği üzerine çalışmaları makale ve kitap bölümleri olarak yayımlanmıştır. 2014'te bir popüler iktisat projesi olan Bildiğin Ekonomi (bildiginekonomi.net) sitesi üzerinde çalışmıştır. 1998'den beri *Rethinking Marxism* dergisi, 2011 yılından beri de *Toplum ve Bilim* dergisi yayın kurulu üyesidir. Ceren Özselçuk ile birlikte *Sexuating Class: A Psychoanalytical Critique of Political Economy* başlıklı bir kitap üzerine çalışmaktadır.

İÇİNDEKİLER

OKURLARIMIZA 11

TEŞEKKÜR 15

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ · *Rick Wolff* 17

Kısaltmalar Dizini 19

1 Üç Farklı Teori 23

1.1 Bu Kitap ve İktisat Teorileri 23

1.1.1 Teoriler: İktisat Teorileri ve Diğer Teoriler 27

1.1.2 Hemfikir Olmayan İktisat Teorileri 28

1.1.3 Hepimiz İktisat Teorisyeni miyiz? 29

1.2 Teoriler ve Toplumlar 31

1.2.1 Avrupa'daki Değişimler ve Hümanist Gelenek 33

1.2.2 Yeni İktisat Teorileri 35

1.2.3 Klasik Siyasal İktisat 37

1.2.4 Neoklasik İktisadın Tarihi 37

1.2.5 Keynesçi İktisadın Tarihi 39

1.2.6 Keynesçi Teori 42

1.2.7 Neoklasik Teorinin Dönüşü 45

1.2.8 Neoklasik İktisat ve Keynesçi İktisat 47

1.3 Marksçı İktisadın Tarihi 50

1.4 Farklı İktisat Teorilerini Karşılaştırmak 57

1.4.1 Genel Anlamda Teorileri Karşılaştırmak 58

1.4.2 Farklı Teorilerin Mantıkları 60

1.4.3 Teorik Farklar Niçin Önemlidir? 61

1.5 Üç Teoriye Giriş 62
1.5.1 *Neoklasik Teorinin Giriş Noktası, Nesneleri ve Mantığı* 62
1.5.2 *Keynesçi Teorinin Giriş Noktası, Nesneleri ve Mantığı* 65
1.5.3 *Marksçı Teorinin Giriş Noktası, Nesneleri ve Mantığı* 66
1.5.4 *Konudan Kısa bir Sapma: Teoriler ve Nesneleri* 68
1.5.5 *Marksçı Teorinin Mantığı* 70
1.5.6 *Neoklasik, Keynesçi ve Marksçı İktisatlar Arasındaki İletişim* 74
1.6 Sonuç 75

2 Neoklasik Teori 77
2.1 Neoklasik Gelenek 77
2.1.1 *Neoklasik Teorinin Katkıları* 78
2.1.2 *Adam Smith'ten Sonra Neoklasik Teorinin Ortaya Çıkışı* 80
2.1.3 *Hangi İktisat Teorisini Sunacağız?* 81
2.2 Piyasa Değerleri: Arz-Talep Analitiği 82
2.2.1 *Arz ve Talebi Belirleyenler* 85
2.2.2 *Piyasalar, Özel Mülkiyet, Muhafazakârlar ve Liberaller* 87
2.2.3 *Tercihler: Meta Talebinin Belirlenmesi* 91
2.2.4 *Tercihler: Emek Arzının Belirlenmesi* 100
2.2.5 *Tercihler ve Kıtlık: Emek Talebinin Belirlenmesi* 104
2.2.6 *Ücretlerin ve Meta Taleplerinin Belirlenmesi* 109
2.2.7 *Tercihler: Sermaye Arzının Belirlenmesi* 112
2.2.8 *Tercihler ve Kıtlık: Sermaye Talebinin Belirlenmesi* 118
2.2.9 *Sermaye Getirisinin Belirlenmesi* 119
2.2.10 *Toplumda Gelirin Dağılımı: Sermaye ve Emeğin Getirileri* 120
2.2.11 *Tercihler ve Kıtlık: Meta Arzının Belirlenmesi* 122
2.2.12 *Yine Arz-Talep: Fiyatların Belirlenmesi* 126
2.3 Verimlilik ve Piyasalar 128
2.3.1 *Adam Smith'in "Görünmez El'i"* 128
2.3.2 *Pareto Optimumu* 132

3 Keynesçi Teori 137
3.1 Keynes Meydan Okuyor 137
3.2 Kapitalist Gerilemelere Verilen Neoklasik Yanıt 140
3.3 Kapitalist Gerilemelere Keynesçi Yanıt 147
3.4 Yatırım Davranışı 156
3.5 Post-Keynesçi İktisat ve Keynes'e Verilen Diğer Tepkiler 159
3.6 Kapitalist Toplumda Devletin Rolü 163
Ek: Rasyonel Beklentiler 165

4 Marksçı Teori 167

4.1 Marksçı Gelenek ve Bu Geleneğin Teorileri 167

4.1.1 Marx'ın Katkıları 170

4.1.2 Marx'tan Beri Marksizm 173

4.1.3 Biz Hangi Marksçı Teoriyi Sunacağız? 175

4.2 Marksçı Teorinin Mantık Yapısı 177

4.2.1 Marksçı İktisadın Temel Kavramları 177

4.2.2 Fazla-Belirlenim ve Süreç 178

4.2.3 Çelişkiler 182

4.2.4 Süreçler, Etkinlikler ve İlişkiler 183

4.2.5 Teorik Bir İkilem 185

4.2.6 Marksçı Teori ve Giriş Noktası 186

4.2.7 Sınıf Süreci 187

4.3 Marksçı Sınıf Kavramını Ayrıntılandırırken 189

4.3.1 Temel Sınıf Süreci ve Sömürü 190

4.3.2 İkincil Sınıf Süreci 193

4.3.3 Temel Sınıf Sürecinin Farklı Biçimleri 196

4.3.4 Toplumsal Oluşumlar ve Toplumsal Geçişler 200

4.4 Kapitalist Temel Sınıf Süreci ve Metalar 201

4.4.1 Ürünler, Piyasalar ve Metalar 202

4.4.2 Meta Değerleri 203

4.4.3 Metalar ve Temel Sınıf Süreci 204

4.4.4 Marx'ın, Kapitalist Metaların Emek Temelli Değer Teorisi 205

4.4.5 Kapitalist Metaların Artık Değeri 207

4.4.6 Marksçı Değer Teorisinin Özeti 208

4.5 Kapitalistler ve Emekçiler 210

4.5.1 Kapitalist Nedir? 210

4.5.2 Emekçi Nedir? 213

4.5.3 Sömürü 214

4.5.4 Sınıf Mücadeleleri 218

4.5.5 Sanayi Kapitalisti Firmaların Karmaşıklığı 220

4.5.6 Rekabet 222

4.5.7 Rekabet ve Sermaye Birikimi 225

4.6 Kapitalist Ekonomiler ve Toplumsal Kalkınma 227

4.6.1 Kapitalist Bir Dünya Ekonomisinin Oluşumu 227

4.6.2 Kapitalizm ve Reel Gelirler 230

4.6.3 Dalgalanmalar veya Kapitalist Ekonomilerin Krizleri 233

4.6.4 Dalgalanmalar ve "Çözüm" Politikaları 239

4.7 Kapitalist İkincil Sınıflar 242
4.7.1 *Borç Verenler ve İkincil Sınıflar* 242
4.7.2 *Yöneticiler ve İkincil Sınıflar* 244
4.7.3 *Tüccarlar ve İkincil Sınıflar* 246
4.7.4 *Diğer İkincil Kapitalist Sınıflar* 249
4.8 Sınıf Konumları ve Bireylerin Gelirleri 254
4.8.1 *Sınıf Süreçleri ve Gelir Dağılımı* 254
4.8.2 *Sınıf Olan ve Olmayan Birden Çok Konumda Bulunmak* 256
4.9 Kapitalist Firmaların Karmaşık Sınıf Yapısı 258
4.9.1 *Kapitalist Firmaların Sınıf Çözümlemesi* 258
4.9.2 *Kapitalistler ve Şirket Yönetim Kurulları* 261
4.9.3 *Marksçı Sanayi Kârları Teorisi* 263
4.10 Diğer Toplumsal Alanların Karmaşık Sınıf Yapısı 267
4.10.1 *Sınıf Çözümlemesi ve Haneler* 268
4.10.2 *Sınıf Çözümlemesi ve Devlet* 272
4.10.3 *Sınıf Çözümlemesi ve Uluslararası İlişkiler* 279
Ek A: Marksçı Teori Neden Sınıfı Giriş Noktası Yapar? 282
Ek B: "Dönüşüm Sorunu" 284
Ek C: Kapitalist Rekabet 287
Ek D: Yükselen Reel Ücretlerle Birlikte Yükselen Sömürü Oranı 291

5 Geç Neoklasik Teori
Yahya Madra ile birlikte 293
5.1 Sunuş: Neden Bu Bölüm? 293
5.1.1 *Eleştiriler ve Etkileri* 295
5.1.2 *Yanıtlar: Genel Bakış* 297
5.2 Piyasa Noksanları Teorileri 301
5.2.1 *Dışsallıklar ve Onları Yönetme Biçimleri* 302
5.2.2 *Noksan Rekabet Biçimleri* 309
5.2.3 *İşlem Maliyetleri ve Ekonomik Örgütlenme* 318
5.2.4 *Bilgi Eksiklikleri ve Oluşmayan Piyasalar* 321
5.3 Yeni İnsan Davranışı Teorileri 323
5.3.1 *Güdü Çeşitliliği Teorileri* 327
5.3.2 *Kısıtlı Rasyonellik Teorileri* 331
5.3.3 *Davranışsal İktisat* 333
5.4 Yeni Denge Teorileri 337
5.4.1 *Neoklasik Gelenekteki Farklı Denge Kavrayışları* 339
5.4.2 *Nash Dengesi ve Klasik Oyun Teorisi* 342
5.4.3 *Evrimsel İstikrar ve Evrimsel Oyun Teorisi* 349
5.5 Sonuç 354

6 Kapitalizm İçi ve İktisat Teorileri Arası Salınımlar 357

6.1 Kapitalizm Hep Değişip Durmuştur 357

6.1.1 İstikrarsızlıklar ve Kapitalizm 358

6.1.2 Kapitalizm ve İktisat Teorileri 360

6.1.3 Ekonomik Krizler İktisat Teorilerini Nasıl Etkiledi? 362

6.2 Ekonomi Salınımları ve Teori Salınımları 367

6.2.1 Klasik Siyasal İktisat ve Marksizm 367

6.2.2 Neoklasik İktisat 375

6.2.3 Neoklasik İktisat Marksçı İktisada Karşı 377

6.2.4 Keynesçi İktisat 380

6.3 İki Modern Salınım: 1970'ler ve 2007'de Başlayan Kriz 384

6.3.1 Üç Çöküş: Devlet Müdahalesi, Keynesçilik ve Ortodoks Marksizm 385

6.3.2 Devlet Kapitalizminden Özel Kapitalizme: En Bariz Örnek 387

6.3.3 Tekrar Devlet Müdahalesine 391

7 Teorik Farkların Önemi 397

7.1 Marksçı, Keynesçi ve Neoklasik Teoriler Karşı Karşıya 397

7.1.1 Farklı Giriş Noktaları 397

7.1.2 Farklı Mantıklar 399

7.1.3 Farklı Çözümleme Nesneleri 401

7.1.4 Farklı Değer Teorileri 402

7.2 Çatışan Teorilerin Analitik Sonuçları 403

7.2.1 Gelir Dağılımı: Neoklasik Görüş 403

7.2.2 Kapitalizm: Neoklasik Görüş 405

7.2.3 Yoksulluk: Neoklasik Görüş 407

7.2.4 Gelir Dağılımı: Marksçı Görüş 408

7.2.5 Gelir Dağılımı: Keynesçi Görüş 410

7.2.6 Kapitalistlerin Kazançları Hakkında Farklı Açıklamalar 411

7.3 Çatışan Teorilerin Siyasi Neticeleri 413

7.3.1 Siyasi Şartlar Teorileri Şekillendirir 415

7.3.2 Teoriler ve Teorisyenler Arasındaki Mücadeleler 416

7.4 Hangi Teoriyi Seçiyoruz? 417

7.4.1 Teorinin Neticesine Göre Teori Seçmek 419

7.4.2 Mutlak bir Standarta Dayanarak Teori Seçmek 422

7.4.3 Ampirizm 423

7.4.4 Akılcılık (Rasyonalizm) 424

7.4.5 İktisat Teorileri ve Epistemolojiler Arasından Seçim Yapmak 426

7.4.6 Son Bir Düşünce 429

KAYNAKÇA 431

DİZİN 435

OKURLARIMIZA

Bu kitabın daha iddiasız bir önceki versiyonu olan *İktisat: Marksçı mı Neoklasik mi?* başlıklı kitabımız olumlu tepkiler almıştı ve yayımlandığı 1987'den beri üniversitelerde yaygın bir biçimde kullanıldı. İnanıyoruz ki bu başarı kitabın iki geniş hedefi ve bu hedefleri ne derece başardığıyla alakalı. İlk olarak, Marksçı iktisada bu geleneğin son otuzbeş yıl boyunca geliştirdiği analitik yenilikleri kullanan ve bu yenilikleri de dahil eden bir giriş yazmak istemiştik. İkincisi, bu girişi Amerika ve birçok başka yerde yaygın olan neoklasik iktisat teorisi ile sistematik bir ilişki içinde formüle etmek istemiştik. Yıllardır iktisada giriş dersleri verdiğimiz için, Marksçı teoriyi neoklasik teori ile sistematik bir biçimde, boylu boyuna karşılaştırarak sunmanın iki teoriyi birden öğretmek için fevkalade etkili bir yöntem olduğunu öğrenmiştik.

Önceki kitabımızı kullanan birçok kişi kitabın yeni ve güncellenmiş bir versiyonunu üretmemiz için ısrar etti. Ayrıca önemli eleştirilerde bulundular. Eleştirilerden biri, neoklasik ve Marksçı iktisadın yanı sıra Keynesçi iktisadın da sistematik bir karşılaştırma yoluyla ele alınmayı hak ettiği ile ilgiliydi. 2007'de dünya uzun ve derin bir ekonomik kriz ile sarsılınca, kitabın yeni versiyonuna Keynesçi iktisadı da dahil etme çağrılarına kulak vermek kaçınılmaz oldu. Neoklasik iktisat eleştirileri ve Keynesçi ve Markçı iktisada duyulan yeni ilgi son yıllarda dünyanın dört bir tarafında yayılıyor. Bu üç temel paradigmayı birden, karşılaştırarak sunan bir kitap talebi arttığı ve böyle bir kitap henüz var olmadığı için, bu talebi karşılamak hedefiyle önceki kitabımızı genişlettik ve ayrıntılandırdık.

Bu yeni kitap neoklasik ve Keynesçi iktisatları ayrı ayrı bölümlerde tartışıp açıklamakla kalmıyor, ikisini birbirleriyle karşılaştırıp aralarındaki fark-

ları da belirtiyor. Bunu yapmak için, neoklasik iktisat ile Keynesçi iktisat arasındaki gerilimleri ve karşıtlıkları açıklamak amacıyla, iktisat teorilerini ayrıştırmakta kullandığımız hümanizm-yapısalcılık çerçevesini genişlettik. Teorilerin karşılaştırmalı çözümlemesini, iki teorik cepheyi birbirinden ayıran, ekonomi ve toplumda hükümetin rolü meselesine dair politika sorunlarına bağlıyoruz.

Keynesçi iktisadı ayrı bir bölümde ele alırken, Keynes'in bireysel yatırımcıları etkileyen ve etkilediği için de dalgalanmalara bir açıklama getiren radikal belirsizlik kavramını vurguluyoruz. Keynes'in yapısalcı iktisadının bu bireyselci (hümanist) uğrağını göstererek, birbirlerine rakip olan Keynesçi ve neoklasik savlar arasındaki canalıcı benzerlikleri ve farklılıkları görmenin yeni bir yolunu sunuyoruz.

Önceki kitabımızın okurları, bizden neoklasik iktisat içindeki (piyasa noksanları, bilgi iktisadı, yeni denge teorileri, davranışsal iktisat vs. gibi) son gelişmeleri ve uzantıları da çözümlememizi rica ettiler. Neoklasik iktisat içindeki bu yeni gelişmeleri 5. Bölüm'de ele alıyoruz. Bu bölümün eşyazarı Yahya Madra ile birlikte şu temel soruyu soruyoruz: Bu yeni çalışmalar neoklasik iktisatla bağını koparıyor mu? Keynesçi ve Marksçı iktisatlara farklı birer paradigma diyorsak, bu yeni çalışmalar da bu anlamda farklı bir paradigma mıdır? 5. Bölüm bu soruyu yanıtlamak için karşılaştırmalı yaklaşımımızı tartışmalı iktisat teorilerine doğru genişletiyor.

Önceki kitabın yayımlandığı 1987 senesinden beriki onca öğretim tecrübemize ve günümüz ekonomilerinin değişen koşullarına (2007 yılındaki küresel kriz de dahil) dayanarak baştan aşağı gözden geçirilmiş bir giriş bölümü yazdık. Giriş bölümü artık yeni kitabın merkezi temalarından birini temellendiriyor: Çatışan teoriler ve bu teorilerin görece toplumsal önemleri, içinde oluştukları toplumsal koşulların hem nedenleri hem de sonuçlarıdır. 1. Bölüm, iktisat düşüncesinin çeşitli biçim ve paradigmalarının içinden doğdukları topluma nasıl geri etki ettikleri hakkında boylu boyuna bir tarihsel inceleme sunuyor. Umuyoruz ki gözden geçirilmiş bu bölüm, teorilerin karmaşık nedenlerini, bu teorilerin ve bu teoriler arasındaki farkların vatandaşların yaşamı için neden önemli olduğunu okurların daha iyi anlamalarını sağlayacak.

Hükümetin ekonomiye müdahaleleri artsın diyenlerle azalsın diyenler arasındaki husumetin yıllar boyunca giderek artması, bizi yepyeni bir 6. Bölüm yazmaya itti. O bölümde, toplumda yaşanan, birbirleriyle ilişkili iki salınım türünü tespit ediyor ve tartışıyoruz: (1) Bir iktisat teorisinin toplumsal baskınlığı artarken, diğerininkinin azalması hareketi ve (2) farklı kapitalist ekonomi biçimlerinin kendi aralarındaki hareketler. Kapitalizmin sürekli çeşitlendiğini gösteriyoruz: kapitalizmin değişen biçimleri farklı miktarlar-

da serbest piyasa, özel mülkiyet veya kişisel özgürlük sergileyebilir. Ayrıca, kapitalizmin bu farklı biçimlerinin neden komünizm ve sosyalizmden farklı olduğunu da gösteriyoruz. Umuyoruz ki bu açıklama, 20. yüzyıl boyunca yaşanan başlıca ekonomik değişim ve çatışmalara ve bunların hâlihazırda 21. yüzyılı şekillendirmekte olan değişim ve çatışmalar için neden önemli olduğuna dair yeni bir bakış açısı sunacak. Benzer bir şekilde, iktisat teorisinin de sürekli çeşitlendiğini, daima tartışmalı olduğunu gösteriyoruz. Tıpkı ekonomi gibi iktisat teorileri de bir uçtan diğerine salınıp dururlar. Neoklasik iktisat yerini Keynesçi iktisada, sonra Keynesçi iktisat yerini tekrar neoklasik iktisada bırakır. Bazen ise Marksizm bu farklı teoriler arasında bir öteki olarak ortaya çıkar. 6. Bölüm, toplumdaki ve teorideki bu salınmaları ve birbirleriyle bağlantılarını araştırıyor.

Elinizdeki kitap, 1980'lerden beri Marksçı iktisat içindeki başlıca yeni gelişmeleri de okurlara tanıtıyor. Bu gelişmeler, Marksçı iktisat paradigmasının sunduklarını, neoklasik ve Keynesçi çözümleme araçları ile üretilen görüşlerle karşılaştıran 4. Bölüm içine yerleştirildi. Bu bölüm, okurların konuyla çok az aşina olduklarını veya hiç aşina olmadıklarını varsayarak hazırlandı. İlk ilkelerden başlayıp temel analitiklere, oradan da çeşitli uygulamalara yol alıyor. Marksçı iktisat geleneği birkaç farklı teoriyi barındırdığı için, bu teoriler arasında aklımıza en çok yatan teoriyi tespit ettik ve kitapta bu teoriyi sunuyoruz. Ne var ki bu bölümde ve kitap boyunca, sunduğumuz Marksizm türünü Marx öldükten sonra yükselişe geçip Sovyetler Birliği'nde baskın hale gelen daha geleneksel veya ortodoks Marksizm'den ayrıştırmaya da çalışıyoruz.

Benzer bir şekilde, sırasıyla 2. ve 3. Bölümler'de sunduğumuz neoklasik ve Keynesçi iktisat özetleri, neoklasik mikroiktisat ve Keynesçi makroiktisadı temellendirme amacında. "İktisadı", adına gerçek dünya denilen yerdeki ekonomik sorunları çözmekte kullanılan tarafsız bir alet edevat çantasına indirgemek yerine iki teoriyi de kendine özgü ve çoğunlukla tartışmalı teoriler olarak ele alıyoruz. Okurlar her farklı teorinin nasıl da kendi ekonomi dünyasını kurduğunu görecekler, ki hangi sorunları birer sorun olarak tanıdıkları ve sorun olarak belirledikleri, bu sorunlara buldukları kendilerine mahsus çözümler ve politikalar da bu dünyaya dahildir. Bu farklar, ihtilaflı iktisatlar ve politikalar (vergiler, kamu harcamaları, piyasa denetimleri, mülkiyetin millileştirilmesi vs.) hakkında yapılan ve yaşamlarımızı derinden etkileyen tartışmaları doğurur.

Bu yeni kitap, özellikle ekonomiyi anlamanın farklı yolları arasındaki farklar ve benzerlikler ve bu farkların neden derinden etkili olduğu ile ilgilenen okurlara yönelik. Hem lisans hem de lisansüstü düzeyde, hem giriş derslerinde hem de ileri derece derslerde ders kitabı olarak kullanılabilir. Öğret-

menlerin öğrencilere farklı yaklaşımları tanıtmak istediği, veya sadece neoklasik ve Keynesçi teorileri Marksçı teoriyle karşılaştırıp öğrencilerin neoklasik ve Keynesçi iktisat anlayışlarını geliştirmek istediği her seviyede derse (iktisada giriş dersleri de dahil) bir ek okuma olarak yararlı bir biçimde eşlik edebilir. Son olarak, sosyal bilimlerin her alanında dersler için, kendini bilen her disiplin gibi iktisadı da kendi anlaşmazlıkları ve alternatif görüşleri ile kendini bilen her disiplin gibi iktisadı da anlaşmazlıklar ve birbirleriyle mücadele eden alternatif görüşler barındıran ihtilaflı bir saha olarak sunuyor. Kitap, iktisadı teknik veya mekanik bir meslek olarak anlayan bütün kavrayışlardan açıkça ayrılıyor.

Kitap boyunca, bilhassa 1., 4. ve 7. Bölümler'de, önemli felsefi meselelere değiniliyor, çünkü iktisat teorilerini karşılaştırmak bu meselelerle alakalı. İktisat teorilerini karşılaştırma yöntemimizi temellendirmek için epistemoloji alanındaki son çalışmalar kısaca özetleniyor. Böyle karşılaştırma çabalarının ister istemez gündeme getirdiği önemli sorunlarla baş etmek için, yani, farklı iktisat teorilerinin sunduğu rakip iddialar ve çözümlemeleri değerlendirmek ve bunlar hakkında bir karara varmak için doğrulama (*verification*) ve geçerliliği (*validity*) tartışıyoruz. Kitap boyunca kullanılan yöntem ile tutarlı olarak iktisat içindeki teorik farkların felsefe içindeki teorik farklarla eşleştiğini açıklıyoruz, ki farklı teoriler arasında nasıl karar verileceği hakkındaki epistemolojik mesele de buna dahildir.

Kitabın kullandığı, farklı iktisat teorileri aralarındaki fark ve benzerliklere göre karşılaştırma yöntemi, farklı düşünme biçimlerini karşılaştırmak için de faydalı bir analitik araçtır. Kitapta her teorinin kendine özgü giriş noktası, mantığı, ürettiği nesneler ve toplumsal sonuçlar diye betimlediğimiz şeyler, teoriler arasındaki farklara genelde uygulanabilir endekslerdir. Okurlara, belli başlı iktisat teorilerinin, alternatiflerinden nasıl ayrıştıklarının somut bir incelemesi sunulacak.

Sonuç olarak bu kitap, bildiğimiz kadarıyla başka bir yerde bulunmayan, birbirine bağlı iki işlevi yerine getiriyor. Birincisi, alternatif teorileri boylu boyuna karşılaştırarak bir disiplin olarak iktisadı sunuyor. Modern söylem çözümlemesinin ilkeleri, Marksçı, neoklasik ve Keynesçi iktisat teorileri arasındaki meydan okumaları anlamak için uygulanıyor. İktisat öğretmenin bir yöntemi olarak, teorileri birbirinden ayıran özellikler yan yana koyularak inceleniyor. İkinci olarak; başlangıç ilkeleri ve varsayımlarından biçimsel çözümleme araçlarına, oradan da Marksçı iktisada özgü bir toplumsal tahlil uygulamasına kadar uzanan, sistematik, keskin ve karşılaştırmalı biçimde Marksçı bir teori geliştiriliyor.

TEŞEKKÜR

Bu gözden geçirilmiş versiyonu hazırlamakta bize yardımcı olan üç kişiye teşekkür etmek istiyoruz. Genelde iktisat üzerine, bilhassa da toplumsal tercih teorisi ve oyun teorisi üzerine yazan Batı Avustralya Üniversitesi'nden siyaset bilimci Alex Coram, giriş, neoklasik ve Keynesçi bölümlerini okudu, uzun uzun yorumlar ve eleştiriler sundu. Siyasal iktisat ve postmodern iktisat üzerine çokça yazan Notre Dame Üniversitesi'nden iktisatçı David Ruccio bizi bir önceki metnin daha yeni ve iyi bir versiyonunu hazırlamaya itti. Yorumları ve destekleri için ikisine de teşekkür ediyoruz.

Özel bir teşekkür 5. Bölüm'ün eş-yazarına. Gettysburg Koleji'nden Yahya Madra, artık Boğaziçi Üniversitesi'nde iktisatçı. Yahya, "geç neoklasik iktisat" hakkında, bizce başka hiçbir yerde olmayan eşsiz bir sunum üretmemize yardımcı oldu. 5. Bölüm, neoklasik teorideki yeni gelişmeleri, neoklasik teoriye yönelik eleştirileri nasıl yanıtladıklarını, bu teoriyi iktisadın hem içinden hem dışından yeni konulara doğru nasıl genişlettiklerini göstermek amacıyla sistematik bir biçimde inceliyor. Neoklasik teorinin canlı evrimi bu bölümde okunabilir, değerlendirilebilir. 3.Bölümde bulunan post-Keynesçi iktisat üzerine yorumları hazırlamaktaki yardımları ve rehberliği için Yahya'ya ayrıca teşekkür ediyoruz.

Yıllar boyu bizimle çalışan birçok ders asistanına, giriş düzeyindeki mikro, makro derslerimize ve Marksçı iktisat derslerimize giren binlerce öğrenciye de minnetlerimizi sunmak isteriz. Bu kitaptaki fikirlere onların verdiği tepkiler bu fikirleri şekillendirmeye yardımcı oldu. Son olarak, çalışmamızı şekillendiren fazla-belirlenimin oldukça farkındayız ve eşlerimizin, çocuklarımızın derin etkilerini teslim etmek istiyoruz.

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ

Rick Wollf

Kitabımızın Türkçe baskısını kısaca tanıtma fırsatım olduğu için çok memnunum. İktisat alanı üzerine olan bu temel metni, karşılaştırmalı bir şekilde hazırladık. İktisadın, taban tabana farklı bakış açılarını ve teorileri her zaman içerdiğini teslim etmeye dayanan bu yaklaşım son dönemki metinlerde nadiren mevcut. Bunun yerine son elli yıldır, ABD'nin bir süper güç olarak hakimiyetine parallel olarak iktisat mesleğine de ABD'li iktisatçılar hakim olduğundan beri, iktisat sanki sadece tek bir teori doğruymuş gibi sunuldu ve uygulandı. Alternatif teoriler arasında karşılaştırma yapmaya gerek görülmedi, hatta bu teoriler ciddi bir şekilde tanıtılmadı bile. Öğrencilerin doğru olduğu düşünülen tek bir teoriyi öğrenmeleri yeterli görüldü. Nitekim farklı tecrübelere ve 18. yüzyılda doğup o zamandan beri değişerek gelişmekte olan modern kapitalist ekonomiler hakkında farklı bakış açılarına sahip olan düşünürler arasında daha önce yaşanan hareketli, üretken ve heyecan uyandıran tartışmalar, yerini dar bir teorik dogmatizme bıraktı.

1945'ten sonra ABD ile SSCB arasında yaşanan Soğuk Savaş, Marksçı iktisadi düşüncenin, araştırmaların ve çözümlemelerin –ABD ve müttefiklerinin kültürel ve ideolojik hegemonyasının gücü yettiğince– şeytanlaştırılmasına, baskı altına alınmasına, azledilmesine ve nihayet görmezden gelinmesine yol açtı. Benzer şekilde, Büyük Buhran (Daralma) ve İkinci Dünya Savaşı'nın toplumsal travmaları ve ekonomik kayıplarından sonra kapitalist büyümenin yeniden dirilmesi de Keynesçi iktisat teorisi geleneğinin boyunduruk altına alınmasına, sindirilmesine ve nihayet görmezden gelinmesine yol açtı. Keynes, genelinde olumlu olan bir kapitalizm değerlendirmesi içerisinde yalnızca kapitalizmin müsrif ve verimsiz dalgalanmalarını eleştirmekle

yetinmişti. Buna rağmen, kapitalizme karşı neredeyse hiç eleştirel olmayan anaakım (neoklasik) kapitalizm güzellemelerinin hoşgörü sınırını Keynes'in iktisadının bile aştığı anlaşıldı.

1945'ten önce epey bir süredir, iktisat çatışan teorilerden oluşan bir alan olarak anlaşılmakta, araştırılmakta ve çalışılmaktaydı. 1945'ten sonra bu durum çarpıcı şekilde değişti. İlk olarak 1870'lerde oluşturulan ve sonrasında rötuşlanan ve genişletilen neoklasik teorinin taraftarları, kendi teorilerini sanki geçerli olan tek teori oymuşçasına savundular. Diğer teorilere, neoklasik iktisatçıların kendi teorilerine verdikleri adla "iktisadi bilim"den ve bilimsel doğrulardan önceki döneme ait ve adım adım tarihe karışan kalıntılar muamelesi yapıldı.

Modern iktisadın üç büyük kurucu düşünürü, Adam Smith, David Ricardo ve Karl Marx, modern kapitalizmi anlamanın alternatif biçimleri arasında tartışmalara taraf olarak katılmıştı. Onlardan bugünkü teorik seçenekler olan neoklasik, Keynesçi ve Marksçı geleneklere uzanan bariz bağlar vardır. Neoklasik iktisat, kapitalizmin verimli, istikrarlı ve birçok açıdan "optimal" olduğu fikrinin teorik güzellemesi olarak başlamış ve gelişmiştir. Bunun tersine Marksçı iktisat sistemin verimsizliği, krizleri ve temel adaletsizlikleri olarak gördüğü sebepler gerekçesiyle kapitalizme karşı derinden eleştirel olan bir gelenek olarak gelişti. Keynesçi iktisat ise 1930'larda ortaya çıkarak, neoklasik iktisadın bazı temel parçalarını sert bir şekilde eleştiren fakat Marksizme düşman ve çoğunlukla kapitalizm taraftarı, spektrumun aşağı yukarı ortasında yeralan bir konumu doldurdu. Bütün bu teoriler kapitalizmin nasıl işlediği ve değişerek geliştiği hakkında derinliği olan görüşler ürettiler ve üretmeye de devam ediyorlar.

Kapitalizm 2007'den beri derin bir küresel krizde. 1970'lerden beri kapitalizm neredeyse her yerde giderek büyüyen eşitsizliklere yol açtı (ekonomik, siyasi ve kültürel). Biraz geç kalındığı söylenebilir belki ama bugün genç ve açık görüşlü iktisat öğrencilerinin ve daha genel olarak kamuoyunun iktisat alanının yeniden açılmasını talep ediyor olması şaşırtıcı değil. Onlar, alternatif iktisat teorilerini bilmek ve kullanabilmek istiyorlar. Eğitimlerinin ve kamuoyundaki tartışmaların, kapitalizmin eleştirilmeksizin övüldüğü dar bir köktencilikle sınırlı kalmasını istemiyorlar.

Bu kitabı teorik at gözlükleri takmadan iktisat öğrenmek isteyen herkes için yazdık. Bunu yaparken alternatif ve çekişmekte olan teorik yaklaşımları ciddi bir şekilde ele almayı da ihmal etmedik. Zira içinde yaşadığımız ekonomik sistemi anlamak için hem eleştirel teoriler hem de ona övgüler düzen teoriler ile ilişki kurmak gerekiyor.

Richard D. Wolff, New York, Ağustos 2014

Kısaltmalar Dizini

Neoklasik

Bütün alıcıların talep davranışı	Σd
Bütün alıcıların arz davranışı	Σs
Piyasa fiyatı	$\hat{P}$
Miktar	q
Fiyat	p
Marjinal fayda	mu
Para cinsinden gelir	y
Marjinal İkame Oranı	MRS
Ücret	w
Toplam işçi sayısı	L
Birey başına çalışma saati	h
Toplam emek saati/Emek arzı	hL
Reel gelir	y^R
Boş zaman	I
İstihdam edilen emekçi sayısı	L_i
Kâr	Π
Sermaye girdisi	K
Marjinal ürün	mp
Şimdiki tüketim	C_t
Gelecek tüketim	C_{t+1}
Reel getiri oranı	r^R
Sermaye kiralama bedeli	r

Kira bedeli	r
Sermaye girdisi	K_i
Marjinal maliyet	mc
Maliyet	c
Marjinal dönüşüm oranı	MRT

Keynesçi

Reel çıktı/Reel gelir	Y^R
Toplam Arz	S
Para	M
Toplam Talep	D
Marjinal tasarruf eğilimi	MPS ya da $(1-c)$
Marjinal tüketim eğilimi	MPC ya da (c)
Yatırım	I
Devlet harcamaları	G

Marksçı

Canlı Emek	LL
Cisimleşmiş Emek	EL
Değer	W
Ücretli canlı emek	LL_P
Ücretsiz canlı emek	LL_U
Para	M
Değişken Sermaye	V
Sabit Sermaye	C
Artık	S
Birim değeri	e
Artığın kalan kısmı	S_R
Temel sınıf geliri	Y_{fc}
İkincil sınıf geliri	Y_{sc}
Sınıf (sürecinden) olmayan gelir	Y_{nc}
Devlet geliri	SY
Devlet harcaması	SE
Ortalama maliyet	AC
Kâr oranı	r
Makineleşme oranı	k

Marjinal Hasılat	MR
Toplam Hasılat	TR
Kar marjı	m
Takipçinin kârı	Π_f
Liderin kârı	Π_l
Ortak bilgi olarak rasyonalite	CKR
Şahini oynamanın beklenen getirisi	$EV(H)$
Olasılık	p

1 Üç Farklı Teori

1.1 Bu Kitap ve İktisat Teorileri

Elinizdeki kitap, birbirleriyle çatışan üç farklı iktisat türünü karşılaştırıyor. Bunlardan birine genelde neoklasik (veya mikro) iktisat adı veriliyor, diğerine Keynesçi (veya makro), üçüncüsüne de Marksizm. Bunların her biri, ekonomilerin nasıl işlediğini ve etraflarındaki diğer toplumlarla nasıl etkileştiklerini anlamanın farklı birer yoludur. Başka bir deyişle, toplumun ekonomik kısmı hakkında üç farklı *teoridirler*. Kitap size bu üç teoriyi de tanıtacak, çünkü bu üç teori hem ilgimizi çekmek için birbirleriyle rekabet ediyor, hem de hükümetlerin, şirketlerin, sendikaların ve diğerlerinin eylemlerini şekillendiriyor. Kısacası, bu farklı teoriler yaşamlarımızı temelden etkiliyor.

Bu kitabı yazmamızın bir sebebi şu: Öğrenciler iktisadın neoklasik ve Keynesçi teorilerden ibaret olmadığını bilmeli. Sadece neoklasik ve Keynesçi teorilerin birbirinden nasıl ayrıldığını değil, bu iki teorinin Marksizm'den nasıl ayrıldığını da bilmeyi hak ediyorlar. Bu çatışan teorileri öğrenmenin ve bu teorilerden ders çıkarmanın, herhangi bir anda teorilerden hangisi popüler değilse onun reddedilmesini, bastırılmasını hatta şeytanlaştırılmasını engelleyeceğini umuyoruz. En önemlisi, bir teoriyi değil diğerini temel alan kavrayışların bireyleri, aileleri, şirketleri, hükümetleri ve toplumları çok farklı istikametlere götürdüğünü göstermek istiyoruz. Bu önemli noktayı örneklendirmek için hemen başlangıçta bir örnek verelim. Örnek şu soruya yanıt verir: İktisat teorileri arasından birini değil de öbürünü benimsemenin, yaşamlarımız için ne gibi sonuçları vardır?

Ekonomisi, şirketlerin özel mülkiyeti ve özel piyasalar ile yapılandırılmış

bir toplum düşünün. Bu iki kurumun birlikteliğine genelde kapitalizm adı verilir. Hakkında başka ne denirse densin, gerçek şu ki kapitalizm derin bir ekonomik istikrarsızlık ve eşitsizlik sergiler. Ekonomik genişleme dönemleri yerini gerileme dönemlerine bırakır, gerileme dönemlerinden de genişlemenin tekrar başladığı aralıklar doğar. Basitçe söylersek: Kapitalizm, iktisatçıların, siyasetçilerin, gazetecilerin ve diğerlerinin dalgalanma adını verdikleri iniş çıkışlar gösterir.

Üç teori, bu dalgalanmaların nedenlerini, çözümlerini ve tabiatını nasıl anladıkları bakımından birbirlerinden ayrılır. Aralarındaki farklılıklar da yaşamlarımızı şekillendirmekte etkili olur. En başta neoklasik ve Keynesçi teorileri ve bu teorilerin kapitalist ekonomiye nasıl baktıklarını ele alarak gösterebiliriz bunu. Kapitalizm iki teori için de –bir metafor kullanacak olursak– tam anlamıyla harikulade bir makinedir. Düzensiz hareketleri de dahil tüm kusurlarına rağmen yine de, hâlâ eldeki makinelerin en iyisidir. İnsanlara, üretebilecekleri azami zenginliği sadece kapitalizmin getirebileceğini iki teori de onaylar (ve genelde varsayarlar). Ve kapitalizm bu ekonomik bolluğu temel bir siyasi hak üzerinden temin eder: Üreticiler ve tüketiciler kendi bireysel ekonomik çıkarları doğrultusunda davranmakta serbesttir. Adam Smith'in o meşhur "görünmez elinde" olduğu gibi, özel mülkiyet, piyasalar, serbestçe eyleyen ve kendi çıkarını gözeten alıcı ve satıcılarla dolu bir ekonomi, mümkün olan en fazla zenginliği veren en iyi ekonomiyi doğuracaktır (sanki her şeyi iyi niyetli bir Tanrı kendi eliyle yürütüyormuş gibi).

Bu iki teorinin eleştirel perspektifinden bakıldığında, insanlık tarihi boyunca meydana gelmiş (feodal, kölelik, bireysel üretici, sosyalist ve komünist sistemler de dahil) diğer olası ekonomik sistemler, kapitalizmin sağladığı yaşam standartlarını ve/veya siyasi özgürlükleri temin edemez. Fakat iki teori de kapitalizmin mucizelerinin yanı sıra belli başlı kusurlarını da teslim eder.

Bu sihirli makine dönem dönem aşırı hızlı çalışır, bazen de aşırı yavaş; yani dalgalanır. Sonuçta bireyler (enflasyon dönemlerinde her şeyin fiyatı artınca) daha fazla zenginlik yanılsamasından veya (gerileme dönemlerinde işsizlik ve üretim kesintileri artınca) daha az zenginlik gerçeğinden muzdarip olurlar. Daha da kötüsü, uzayan enflasyon veya gerileme dönemleri toplum için; yanlış yere akıtılan veya çarçur edilen kaynaklar, toplumsal öfke, bireysel yabancılaşma ve siyasi çalkantılar gibi daha büyük riskler taşır. Öfke ve ümitsizliğe kapılan insanlar kapitalizme sırtlarını dönebilir, ekonomiyi kapitalist olmayan alternatif bir biçimde organize etmenin yolunu arayabilirler. 20. yüzyıl boyunca, kapitalizmin başıbozuk istikrarsızlığına birer çözüm olarak sosyalizm ve komünizm (çoğu zaman Marksçı iktisada dayanarak), kapitalizme karşı başlıca alternatifleri sunmuştur. Neoklasik ve Keynesçi ikti-

satlar, kapitalizm ile karşılaştırıldığında sosyalizm ve komünizmin daha az zenginlik ve daha az bireysel özgürlük üreten ekonomik sistemler olduklarında ısrar ederek karşılık vermişlerdir. Ne var ki, neoklasik ve Keynesçi iktisatlar da kapitalizmin istikrarsızlığı ile, tekrarlanan dalgalanmaları ile baş etmek zorunda kalmıştır; özellikle de bu dalgalanmalar 2007'de başlayan ağır ekonomik gerilemedeki gibi milyonları olumsuz etkileyecek şekilde derin ve uzun süreli olduğunda.

Neoklasik teori ile Keynesçi teori kapitalist dalgalanmalarla nasıl baş edileceği konusunda hemfikir değildir. Neoklasik görüş ve bu görüşün destekçilerinin kapitalizmin dengesizliği/istikrarsızlığı için önerdikleri tamirat oldukça basittir: Makineyi ellemezseniz kendi kendisini düzeltir. Ana fikir, bir makine olarak ekonominin, işlemesine izin verildiği takdirde enflasyon ve gerileme dönemlerini düzeltecek bir mekanizma içerdiğidir. Kendi kendini düzelten o mekanizma rekabetçi, özel mülkiyetçi piyasadır.

Neoklasik teorinin takipçileri için bu teorinin hangi istikamete işaret ettiği açıktır: Kapitalizmin dalgalanmalarını idare etmek (regüle etmek) için ya çok az "dış" müdahale gerekir ya da hiç gerekmez. Onlara göre piyasa ekonomisi kendi aygıtlarına bırakıldığı takdirde kendini en iyi şekilde idare edecektir. Ekonomiyi yönetmeyi –mesela piyasa işlemlerini düzenlemeyi– hedefleyen dış müdahaleler (mesela devlet) ne kadar iyi niyetli olursa olsun, piyasa sisteminin kendi haline bırakılsa zaten başarılı olacak ve kendi kendisini düzelten niteliklerinin olsa olsa altını oyacaktır. Neoklasik iktisat taraftarları şu üç noktada ısrar ederler: (1) piyasaları düzenlemekten vazgeçin, (2) ortaya çıkan ekonomik sorunlarla baş etmek için var olan piyasaları sürekli genişletin ve yeni piyasalar yaratın ve (3) müdahaleci devletin üretkenliği düşüren ağır elinden sakının (eğer bu el serbest piyasaları korumak haricinde bir eylemde bulunuyorsa).

Tam tersine Keynesçi iktisat taraftarları ve onun politika tavsiyeleri devletin piyasalara göz kulak olmasını, dalgalanmaları yaratan piyasa noksanlarına ve arızalarına müdahale etmek için tetikte olmasını ister. Keynesçiler, devlet müdahalesi olmasa, piyasa noksanlarının, dengesizliklerinin ve onların neden olduğu dalgalanmaların fazlasıyla uzun sürebileceğine, derin yaralar açabileceğine inanır. Onlara göre, neoklasikçilerin kendi kendisini düzelten makinesi serbest piyasa yanlılarının iddia ettiği gibi işlemez veya işe yarayamayacak kadar yavaş işler. Devlet müdahalesi olmazsa, diye iddia ederler, enflasyon veya gerileme dönemlerinin uzaması, muzdarip ve korkmuş vatandaşları, hem neoklasik teorinin hem Keynesçi teorinin reddettiği sosyalist veya komünist alternatifler aramaya iter.

Devletin ekonomik krize, daha genel olarak da tüm ekonomik sorunlara karşılık vermekteki rolüne dair iki anlayış arasındaki çarpıcı farklar gözünü-

ze çarpmıştır. Keynesçiler, kapitalist ekonomideki iniş çıkışlara çözüm bulmak için devlete daha fazla önem verir. Süreklileşmiş yoksulluğa, sağlık hizmetlerine, eğitime ve emekliliğe ilişkin sorunlara çözüm bulmak için devlet programlarından yanadırlar. Aksine neoklasik iktisatçılar, benzer sorunları ve meseleleri çözmenin daha iyi birer aracı olarak bireylerin ve işletmelerin piyasa teşviklerine göre davrandıkları ve onlardan faydalandıkları özel karar verme mekanizmalarını tercih ederler.

Aslında aralarındaki fark daha karmaşık ve ilginçtir, zira toplumun birer bileşeni olarak bireyler ile bir bütün olarak toplum arasında bağlantı kurma biçimlerindeki daha derin karşıtlıkları yansıtır. Bu önemli karşıtlık üzerinde ileride de duracağız çünkü ekonominin işleyişi ve ekonomi o kadar da iyi işlemediği zaman vatandaşların ne yapmaları gerektiği konusunda neoklasik ve Keynesçi iktisatların nasıl ayrıştıklarını açıklamamıza yardımcı olacak. Ne var ki henüz bu noktada bile, tercih edilen ekonomik düzen olarak ikisinin de kapitalizmi savunmasına rağmen, bu iki teorinin yaşamlarımızı nasıl farklı şekillerde etkilediğini anlamaya başlayabiliriz.

Hem neoklasik hem de Keynesçi teoriden farklı olarak Marksçı iktisat, kapitalizmin dalgalanmalarını ve topluma ödettiği ağır maliyeti ekonominin bir diğer bileşenine, yani sınıf yapısına bağlar. Marksist teori, sınıf yapısı ve o sınıf yapısının yol açtığını düşündüğü sonuçlar sebebiyle kapitalizmi derinden eleştirir, ki bu sonuçlara kapitalist dalgalanmalar da dahildir. Marksistler der ki, kapitalizmin krizleriyle etkin bir biçimde baş etmek için sınıf yapısı değiştirilmelidir. Marksistlere göre kapitalizmin sınıf yapısı değişmediği takdirde ne hükümetin ekonomiye daha fazla (Keynesçi) müdahale etmesi, ne de daha az (neoklasik) müdahale etmesi dalgalanmaları aşacaktır. Marksistler şunu belirtir: Bu iki teoriden etkilenen sayısız siyasi lider, son yetmiş beş yıl boyunca kendi politikalarının kapitalist ekonomilerdeki gelecek ekonomik krizleri önleyeceğini vaat etmişlerdir, fakat bu vaat henüz tutulmamıştır.

Elinizdeki kitabın açıklık getireceği üzere, Marksçı teori kapitalizm eleştirisinde daha ileri gider. Marksçı teori, kapitalist ekonomilerin enflasyon yaratmadan ya da gerilemeye düşmeden görece pürüzsüz işlediği dönemlerde bile kapitalizmi en iyi veya olabilecek en verimli ekonomik sistem olarak görmez. Marksçı teori kapitalizmi yıkıcı bir ekonomik sistem olarak resmeder: ister yükselişte ister düşüşte olsun emeği sömüren, kapitalistler ile işçileri karşı karşıya getiren bir sistem olarak. Kapitalizmi tamir etme veya düzenlemenin ötesine geçen tek teorinin Marksçı teori olması işte bu yüzdendir. Dolayısıyla, Marksçı iktisat taraftarları kapitalizmin dalgalanmalarına neoklasik ve Keynesçi iktisatçıların savunduklarından çok farklı politikalar önererek karşılık verirler.

1.1.1 Teoriler: İktisat Teorileri ve Diğer Teoriler

İktisat teorileri, ekonominin nasıl işlediğini anlama denemeleridir. Yaşamda önem verdiğimiz diğer şeylerin nasıl işlediği hakkındaki teorilerle zihnimizde yan yana bulunurlar. Evdeki, okuldaki, işteki veya başka bir yerdeki durumlara bağlı olarak, dünyayı anlamlandırmada kullandığımız belli başlı teorilerin az çok farkına varırız. Dünyayı anlamlandıran alternatif teorilerin de az çok farkına varırız. İster bilinçli ister bilinçdışı olsun, hepimizin kullandığı teoriler deneyimlerimiz ve eylemlerimizi şekillendirmede büyük rol oynar.

Biraz önce, farklı iktisat teorilerinin ekonomik dalgalanmalara verilen farklı farklı tepkileri nasıl şekillendirdiğini gösteren bir örnek sunduk. Bu kilit noktayı başka örneklerle pekiştirebiliriz. Benimsediğimiz aşk ve his teorisi, samimi/romantik ilişkilerimizi hayatımız boyunca etkileyecektir. Aşkı cinsellik ile eş tutan bir aşk teorisini benimseyen birisi, cinsellik ile aşkın birbirleriyle ilişkili fakat ayrı şeyler olduğunu düşünen başka birisiyle aynı deneyimleri yaşamayacaktır. Ruhsallık ve din teorileri gündelik hayatın birçok veçhesini etkiler. İncil'i veya Kuran'ı yasanın mutlak kaynağı sayan bir teori benimseyen hükümetler, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını gerektiren bir teoriye sıkı sıkıya bağlı hükümetlerden epey farklı davranışlar sergileyecektir. İnsanların güzellik hakkındaki farklı teorileri, bu farklı teorilere tekabül eden farklı tercihler üretir; şehir caddelerinin, parkların nasıl inşa edileceği, mimarların evleri ve diğer binaları nasıl tasarlayacağı, insanların saçını nasıl kestireceği, nasıl giyineceği, nasıl davranacağı vesaire hakkında tercihler.

Doğa bilimcileri, birbiriyle iddialaşan biyoloji, kimya ve fizik teorilerini tartışırlar ve bu tartışmalar onları son derece farklı araştırma programlarına ve keşiflere götürür. Teknolojik değişimler, camianın veya herhangi bir bilimcinin hangi teorilere inandığı ve hangi teorilere dayanarak eyleme geçtiğine bağlı olarak camiadan camiaya farklılık gösterir. Hastalık ve tıbba dair alternatif teoriler, birbirine rakip çıkan tedavi ve tıbbi müdahaleler doğurur.

Benzer bir şekilde, neoklasik ve Keynesçi teoriler, piyasaların mı yoksa devletin mi toplumumuzda daha fazla rol oynayacağı hakkında farklı tercihleri besler. Marksist teori de bizi, ekonomimizdeki farklı sınıf yapılarının farkına varmaya, alternatif sınıf yapılarını tercih etmeye iter. Siyasi liderler, ekonomiyi nasıl anladıklarına, yani tercih ettikleri teoriye bağlı olarak, piyasalar, devlet veya sınıf odaklı ekonomi politikalarını tercih edecektir. Neoklasik teoriyi benimsemek, siyasetçileri kapitalist ekonomiye el sürmeyen bir politikaya götürür. Keynesçi teoriyi kabullenmek, aynı kapitalizme yönelik devletin daha müdahaleci olduğu bir politikaya götürür. Marksçı teoriyi be-

nimsemek ise siyasetçileri, ekonominin sınıf yapısını değiştirecek, kapitalizmin ötesine geçecek eylemlere odaklanmaya götürür.

İnsanların elbette birden fazla görüşü olabilir. Mesela bir kişi, ekonomi iyi gittiğinde piyasaları kendi kendilerini düzeltmeye bırakmak en iyisi diyen neoklasik konumu onaylayabilir. Aynı kişi daha sonra ekonomi zor zamanlardan geçerken bu sefer devlet müdahalesi yanlısı bir teori ve politikaya dönebilir. Ve olur da zorluklar iyice çetinleşirse, aynı kişi sınıfa ve sınıfsal değişime odaklanan Marksist bir konum alabilir. Böyle bir o yana bir bu yana geçmek fırsatçılık (oportünizm) gibi görülebilirse de, aynı insanın kafasında birden çok teorinin birden var olduğunu, değişen koşullara bağlı olarak farklı teorilerin zihninde ön plana çıktığını yansıtıyor da olabilir.

1.1.2 Hemfikir Olmayan İktisat Teorileri

Ekonomilerin nasıl işlediği konusunda herkes hemfikir olsaydı bu kitaba gerek olmayabilirdi. Eğer bir iktisat teorisi üzerinde evrensel fikir birliği olsaydı, cebir, dilbilgisi veya araba mekaniği genelde nasıl öğretiliyorsa biz de o teoriyi öyle öğretirdik. Bu durumda sıradan ders kitapları yeterli olurdu. Fakat iktisatı belirleyen şey fikir birliği değil derin fikir ayrılıkları olduğuna göre konuyu öğrenmek için iktisat içi farklılıklarla iştigal etmek gerekir.

Farklı teoriler, Amerika'da ve tüm dünyada, ekonomilerin nasıl işlediği, nasıl geliştikleri, değiştirilmeleri gerekip gerekmediği, değişmeliler ise nasıl değişecekleri üzerine sıkı tartışmaları tetikliyor. Neoklasik, Keynesçi ve Marksçı iktisat teorileri birbirleriyle temel şekillerde çelişir. Bu farklı teorilerin yandaşları, insanların desteği için yarışırlar (işleri karıştırmak gibi olmasın, neoklasik, Keynesçi ve Marksçı teorilerin farklı versiyonları da bir yandan kendi aralarında anlaşmazlığa düşer: bu kitapta üç büyük ekonomik teoriye odaklanıyor, bu üç teorinin farklı versiyonlarını sadece tali bir biçimde ele alıyoruz). Hepimiz bu üç büyük iktisat teorisi arasındaki mücadelelerin sonuçlarına katlanmak zorunda olduğumuz için bu kitap bu teorileri karşılaştırıp değerlendirmenize yardımcı olmayı hedefliyor.

İnsanların inandığı ve kullandığı iktisat teorileri, iliklere işlemiş düşünceler ve inançlarla doludur. Ekonomi hakkında düşünme şeklimiz, doğa, insanlık, siyaset, din, neden-sonuç ilişkileri vesaire hakkında düşünme şekillerimizden etkilenir. İktisat teorilerine duyduğumuz bağlılığı kolay kolay değiştirmememizin sebebi, tam da bu teorilerin dünyaya ve kendimize dair anlayışlarımızla yakından bağlantılı olmalarıdır. Kısacası, farklı iktisat teorileri farklı farklı temel felsefelerle iç içedir. Nitekim iktisat teorileri arasındaki güncel çatışma ve tartışmalarda tarafların kaybedeceği çok şey vardır. Bu te-

oriler hakkındaki düşüncelerinizi gözden geçirdikçe, bir teoriyi diğerinden ayıranın ne olduğunu açıklığa kavuşturmak işimize yarayacaktır.

1.1.3 Hepimiz İktisat Teorisyeni miyiz?

Herkes iktisat teorileriyle uğraşır. Hepimiz, mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtımından şu ya da bu şekilde anlam çıkarırız. Fakat birçok kişi hangi iktisat teorisini kullandığının farkında değildir. Ne zaman üretmeye, satın almaya, borç almaya, yatırım yapmaya veya tasarruf etmeye karar verseniz; veya kârların, dalgalanmaların veya bir ürünün fiyatının sebebini bir başkasına açıklasanız, zihniniz devrededir ve teorileştiriyordur. Yani, açıklamanıza veya verdiğiniz karara varmanızı etkileyen çeşitli faktörleri göz önüne alır, ölçüp biçersiniz. Ne zaman sosyal güvenlik, mali düzenleme, vergiler ve harcamalar, bütçe açığı veya ulusal sağlık sistemine yönelik planlarını veya politikalarını açıklayan bir siyasetçi dinleseniz, söylenenlerden bir anlam çıkarmaya, söylenenleri destekliyor musunuz, onlara karşı mı çıkıyorsunuz yoksa umrunuzda mı değil ona karar vermeye çalışıyorsunuzdur. Etrafınızdaki ekonomik gerçekleri ve politikaları anlamaya çalışmak, neyi sevip sevmediğinizi, eğitim, istihdam veya oy verme hakkındaki kararlarınızı şekillendirir. İster bir ürünün fiyatını açıklayın ister bir siyasetçinin vergiler hakkındaki kararını değerlendirin, ister size yapılan bir iş teklifini kabul edip etmemeye karar verin; açıklamanızın, değerlendirmenizin veya kararınızın birçok veçhesi, içerdikleri ve olası sonuçları arasından olsa olsa bir kısmını hesaba katabilirsiniz. İşte, hangi etmenleri hesaba katıp hangilerini katmadığınız, hesaba kattıklarınızı nasıl ölçüp biçtiğiniz, ekonominin nasıl işlediği hakkında *hangi teoriyi kullandığınıza bağlıdır*.

Açıklamalarınızı inşa ederken ve kararlarınıza varırken her şeyi düşünüp hesaba katamazsınız. Olsa olsa *bazı* şeyleri ele alır, *bazı* etmenleri ölçüp biçer, *bazı* veçhelere odaklanırsınız. Hepimiz, değerlendirmek için belirli şeyleri seçeriz ve seçtiğimiz bu şeyleri uygun olduğunu düşündüğümüz biçimlerde ele alırız. Neyi seçtiğimiz ve seçtiğimiz şeyi nasıl ele aldığımız, kullandığımız teoriden gelir. Nitekim zihnimizdeki teoriler nasıl düşündüğümüzü şekillendirerek nasıl davranacağımızı da etkiler.

Ekonomilerin nasıl işlediğini anlamakta veya ekonomik kararlar alırken kullandığınız teorinin bilincinde olmayabilirsiniz. Yine de bu teori iktisat teorisinden etkilenmiştir. Dolayısıyla, ister iktisat dersleri almış olun ister olmayın, hayatınız boyunca illaki bir miktar iktisat teorisi kullanırsınız. Kullanabileceğiniz alternatif teorilerin ve teorilerin hangisini kullandığınızın farkında olmak, bunların bilincinde olmamaya kıyasla düşünce ve eylemleriniz için daha faydalıdır.

Her kim çıkar da neden bazı insanların zengin diğerlerinin fakir olduğunu açıklamaya çalışırsa, o açıklamayı üretmek için iktisat teorisi kullanır. Neden bazı insanların istihdam edilip diğerlerinin işsiz kaldığına, neden bazı ulusların gelir düzeyinin yüksek diğerlerinin düşük olduğuna ve neden bazı kariyerlerin umut vaadedip diğerlerinin etmediğine dair açıklamalar için de aynısı geçerlidir. Hatta bir dükkâna gidip ilgimizi çeken yeni bir elektronik aletin neden bu kadar pahalı olduğu hakkında atıp tutarken bile geçerlidir bu. Teorilerimizle ürettiğimiz açıklamalar bizi bazı eylemlere iter – hangi teoriyi kullandığımıza göre farklılaşacak eylemlere.

Mesela farz edin kullandığımız teori bireylerin gelirlerinin üretime yaptıkları katkı için birer ödül olduğunu söylüyor. Yani bir kişinin mal ve hizmetlere harcadığı toplam, o mal ve hizmetleri üretmeye yaptığı katkıya eşit. İşçiler emekleriyle, toprak sahipleri arsalarıyla, sermayedarlar paraları ve araç gereçleriyle (makineler, ofisler, fabrikalar vs.) katkı sunuyorlar. Bu teoride maaş ve ücretler emeğe verilen ödüllerdir, arsa kirası toprak sahibinin katkısını karşılar, faiz ve kârlar sermayedara gider. Bu teori açısından bireylerin geliri gayet adil görünebilir: kazandıkların, yaptığın katkıya denktir. Zenginler fazla katkı yaparken fakirlerin katacak fazla şeyi yoktur. Bu teoriye inanan biri, zenginden alıp fakire veren hükümet programlarına karşı çıkabilir. Geliri bu şekilde yeniden dağıtmak haksız görülebilir çünkü üretime daha fazla katkı yapanları cezalandırıyor, daha az katkı yapanları ise şımartıyordur. Teorisini böyle kuran biri, üretime esas katkıyı yapanların hevesini kıracağı, dolayısıyla toplumun toplam mal ve hizmet üretimini azaltacağı gerekçesiyle de yeniden dağıtıma karşı çıkabilir.

Diyelim ki farklı bir teorimiz var; çeşitli toplumsal engellerin bazı bireyleri hak ettikleri geliri elde etmekten alıkoyduğunu, diğerlerinin ise bu engellerle kendi menfaatleri doğrultusunda oynadığını gösteren bir teori. Bazı birey veya zümrelerin piyasalar üzerinde diğerlerine göre daha fazla iktidar sahibi olduğu veya başkalarının ulaşamayacağı bazı kıymetli ekonomik bilgilere erişebildikleri örneğini ele alın. Bir şirket, ürettiklerini pazar fiyatının daha fazlasına satabilen bir tekel olabilir veya bir grup finansçı piyasa risklerine dair başkalarının sahip olmadığı bilgiler ele geçirebilir (tüyo). Böyle toplumsal engellerin bir başka örneği, bazı bireyler ırkları, toplumsal cinsiyetleri, dini veya etnik nitelikleri yüzünden bazı işlere alınmadığında veya bazı ürünlerden men edildiklerinde yaşanır. Bu engeller, piyasa iktidarını elinde bulunduranları, bazı ayrıcalıklı bilgileri elinde tutanları ve ayrımcılığa uğrayan ırk, toplumsal cinsiyet ve etnik nitelikleri olmayanları kayıran eşitsiz bir gelir dağılımı doğurabilir. Bu gibi engellerin varlığını ve sonuçlarını teorileştirenler, gelirlerin yeniden dağıtımının istenir olup olmadığı hakkında, gelirlerin üretime yapılan katkılara karşılık ödüller olduğunu düşünenlerden epey farklı sonuçlara varabilir.

Kapitalist ekonomiye bir başka teorik yaklaşım, piyasa katılımcılarını etkileyen değişken tutku ve heyecan hallerine, güven ve korkulara, iyimserlik ve kötümserliğe odaklanabilir. Bu görüşe göre bilinmez bir gelecek hakkındaki beklentiler, gelir dağılımı da dahil birçok ekonomik sonucu şekillendirir. Mesela, eğer işverenler çetin bir ekonomik gelecek bekliyorlarsa, şirketlerini genişletme kararından vazgeçebilir, işçi çıkarabilir, bankalardan borç almayı bırakabilir vesaire. Bu eylemler ekonomik daralmayı tetikleyebilir, hem kendi işçilerini hem de diğer işverenleri masraf kısmaya iten, gelirin toplumsal dağılımına etki eden git gide kötüleşen bir düşüşe yol açabilir. Ya da işverenler arasında iyimser beklentiler kesenin ağzını açtırabilir, iş ve büyüme sağlayabilir ve gelir dağılımına çok farklı biçimlerde etki edebilir. Böyle bir teori kullanan biri, işveren beklentilerindeki kötümser savrulmaları dindirmenin veya dengelemenin yollarını arar ki vatandaşlar alabileceklerinden daha az gelir almak zorunda kalmasın. Böyle biri, insani tutku ve beklentilerin etkilerini devletin düzenlemesini veya idare etmesini, bu sayede ekonomiyi istikrara kavuşturmasını isteyebilir.

Biri piyasaların adil ve uygun gelir dağılımı ürettiğini, diğeri ise uygun bir gelir dağılımı sağlamak için devlet müdahalesine ihtiyaç olduğunu düşünen bu iki teorinin ötesinde farklı bir üçüncü teoriyi ele alalım. Bu üçüncü teoride şuna inanılır: Kapitalist ekonomilerde kimileri hiçbir katkı sunmadan gelir elde ederken diğerleri aldıkları gelirden daha fazlasını üretiyordur. Bazılarının ürettiği mal ve hizmetlerin bir kısmı (çoğu zaman buna "artık" adı verilir) başka bir kesime aktarılıyor, hâlbuki bu ikinci kesim kendisine aktarılan mal ve hizmetlerin üretimine katılmıyordur. Demek ki iktidar yoğunlaşması, bilgi eşitsizliği veya ayrımcılığın var olup olmamasından bağımsız olarak, zenginler, başkalarının ürettiği artığı ele geçiren bir toplumsal konumda bulunan kişiler olarak anlaşılır. Bu teoriye inanan biri, toplumda bir tür gizli hırsızlık olarak gördüğü şeye, yani işçi olmayanların işçilerden söküp aldığı artıklara öfkelenebilir de. Daha sonra böyle bir öfke, gelirin adil ve doğru olduğu düşünülen şekilde yeniden dağıtımını destekleyebilir.

Dünyayı bu üç teori aracıyla farklı şekillerde düşünen insanlar, bu üç teoriye tekabül eden farklı hükümet politikalarını (piyasalar, vergiler, refah politikaları ve niceleri) yeğler, farklı siyasi partileri destekler, zenginlik ve yoksulluğa karşı farklı tutum sergilerler. Kısacası, çok farklı düşündükleri gibi çok farklı şekillerde eylerler de.

1.2 Teoriler ve Toplumlar

Şimdiye kadar iktisat teorilerinin nasıl olup da maddi sonuçlar doğurduğunu, alternatif teorilerin insanları farklı sonuçlara, farklı deneyimlere ve top-

lum içinde farklı eylemlere nasıl götürdüğünü vurguladık. Fakat teoriler ile toplum arasındaki ilişki iki yönlüdür. Sadece teoriler topluma değil, toplum da teorilere şekil verir. Tam da farklı teoriler insanları ve toplulukları farklı istikametlere götürdüğü için şu soruyu sormalıyız: Farklı teoriler neden vardır?

Bu soruya insanlık tarihi boyunca çeşitli cevaplar verilmiştir – ve koca koca felsefi sistemler geliştirilmiştir. Biz şöyle düşünüyoruz: toplumsal koşullar bireyleri öyle şekillerde etkiler ki bireyler alternatif teoriler yaratırlar veya alternatif teorileri desteklerler. Farklı çevrelerden insanlar yaşamı farklı şekillerde deneyimler, yaşamın anlamını farklı biçimlerde düşünerek teorileştirirler. Bazen farklı teoriler oldukça benzer ve birbiriyle uyumludur. Böyle olduğunda insanlar "hemfikir olduklarını" hisseder, dünyalarının nasıl çalıştığına dair ortak bir vizyon paylaşırlar. Başka zamanlarda ise farklı teoriler birbirleriyle çelişir gibi görünür. Böyle olduğunda insanlar, sohbetlerine ve ilişkilerine musallat olan fikir ayrılıklarıyla nasıl baş edecekleri, bu ayrılıkları nasıl anlayacakları hakkında belirli bir gerginlik hissedebilirler.

Buna paralel olarak, insanların iktisadı da farklı biçimlerde anlayabileceğini, çevrelerindeki ekonomik resmi inceleyip kelimenin tam anlamıyla farklı farklı şeyler "görebileceklerini" varsayıyoruz. Ne gördükleri, ne düşündükleri farklıdır çünkü yaşam halleri ve deneyimleri farklı olmuştur. Farklı farklı aşk teorileri, siyaset veya din teorileri tarih boyu neden meydana çıkmışsa, alternatif iktisat teorilerinin oluşmasını da aynı nedenle bekliyoruz. Yaşamlarımızın karmaşık çeşitliliği, çevremizi görme ve çevremiz hakkında düşünme biçimlerini harekete geçirir ve bütün bu görme ve düşünme biçimlerinin toplamı da ekonominin nasıl işlediği hakkında farklı farklı teoriler oluşturur (tıpkı ekonomi haricindeki şeyler hakkındaki farklı teorileri oluşturduğu gibi)

Bazen farklı iktisat teorileri birbirlerine yakın görünmüşlerse de, 19. yüzyılda Marksizm ortaya çıkıp klasik siyasal iktisada kafa tuttuğundan ve 20. yüzyılda Keynesçilik neoklasik teoriye meydan okuduğundan beri bu böyle değildir. Bugün neoklasik, Marksçı ve Keynesçi iktisatlar sadece derinden farklı teoriler olarak birbirileriyle çarpışmıyor, insanların zihninde, çağımızın tutkularına hitap eden diğer teorik ve toplumsal çatışmalarla da bağlanıyorlar.

Bu teorilerin her biri toplumsal teori içinde birbirinden temel farklarla ayrılan daha geniş geleneklerin de bir parçasıdır aynı zamanda. Bu gelenekleri anlamak önemlidir çünkü üç teorinin neden birbirinden ayrıldığını, toplum üzerinde neden tartışmalı etkileri olduğunu açıklamaya yardımcı olur. Neoklasik iktisat *hümanizm* geleneğinden gelir; Rönesans'ın ve Batı Avrupa'da

feodalizmden kapitalizme geçişin parçası olarak ortaya çıkan bir gelenektir bu. Buna karşın Keynesçi iktisat *yapısalcılık* geleneğinden gelir; yine hümanizme koşut olarak ortaya çıkan fakat bilhassa geçtiğimiz yüzyıl süresince gelişen alternatif bir toplumsal teori geleneğinden. Hem hümanizmin hem de yapısalcılığın felsefe tarihinde kadim öncülleri varsa da, burada biz modern biçimleriyle ilgileniyoruz. Son olarak, bir diğer teorik gelenek olarak Marksizm, hümanizm ve yapısalcılık ile sürekli mücadele etmiştir. Marksizmin "ortodoks" denilen bir kısmı yapısalcı toplum anlayışını paylaşmıştır. Ne var ki Marksizmin bir başka kısmı –elinizdeki kitapta sunacağımız kısmı– hem hümanizm hem de yapısalcılık ile yollarını ayırarak temelden farklı bir toplum anlayışı kurmuştur.

1.2.1 Avrupa'daki Değişimler ve Hümanist Gelenek

Avrupa'nın feodal bir bölgeden dünyanın kapitalist bir bölgesine dönüşmesi orada hayatın nasıl yaşandığını kökten değiştirmiştir. Bilhassa 17. ve 18. yüzyıllarda, insanların toprağı nasıl ekip biçtikleri, çocuklarını nasıl yetiştirdikleri, Tanrı'yı nasıl anladıkları, toplum hakkında nasıl düşündükleri ve ekonomilerini nasıl organize ettikleri de dahil her şey değişti. Yeni teoriler doğdu, birbirleriyle çarpıştı ve birbirini besledi. Gel zaman git zaman, teorilerin bazıları rağbet gördü, değişen dünyayı anlandırmanın kabul gören biçimleri haline geldi.

Feodal toplum içinden doğup gelişen ve o toplumla ilişkilendirilen eski teoriler, çoğu Avrupalıya artık yeterli ve kabul edilebilir gelmiyordu. Yeni toplumsal koşullar sadece yeni teorileri tetiklememiş, onları gerekli de kılmıştı. İnsanlar, aniden değişerek yaşamları üzerinde travmatik etkiler bırakan olayları kontrol edebildiklerini hissetmenin yollarını aradılar. Yeni teoriler böyle bir kontrole katkıda bulunacak önemli araçlar gibi görüldü.

Teorilerin toplumsal değişimle baş etmeye, hatta değişimin izleğine yön vermeye yardımcı olmaları bekleniyordu. Yeni teoriler toplumsal eylemler için kullanım kılavuzları olacaktı. Yaygın bir biçimde benimsendikleri zaman kapitalizmin fiilen nasıl geliştiğine müthiş etki ettiler. Yeni teorik aidiyetler sadece Avrupa'daki toplumsal gelişime değil, Avrupa kapitalizmi ardı ardına sömürgeler edinip genişledikçe küresel gelişime de şekil verdi.

Feodalizmden miras alınan birçok teori, kapitalizme geçilen yüzyıllar boyunca büyük değişimler geçirdi. Mesela Tanrı hakkındaki dini teoriler, Avrupalılar arasında bitmek bilmeyen savaşlar da dahil birçok büyük çatışmaya neden oldu. Yepyeni bir teori ve kurum ortaya çıktı: vaktiyle hakim olan Roma Katolik geleneğinden ayrılan Protestanlık. Bu yeni Hıristiyanlık türünün önemli bir bölümü, bireyi ve aracı rolü üstlenen bir din hiyerarşisi olmak-

sızın bireyin Tanrı'yla doğrudan iletişim kurma kapasitesini vurguluyordu. Kaptalizme geçiş boyunca Roma Katolikliği de bakir kalmadı. Roma Katolik geleneğinin günümüze dek hayatta kalabilmesi, derinden değişen dünyaya ayak uydurabildiğini gösterir.

Doğa bilimi teorileri de şiddetli bir biçimde değişti. Newton, Galileo, Kopernik ve birçokları, evrenin ve doğanın nasıl işlediğine dair yeni teoriler keşfettiler, dünyanın o koca evren içindeki konumunu baştan düşündüler. Türlü türlü bilimsel araştırma İncil'de yazılanlara meydan okudu, hiç değilse onları kısmen değiştirdi.

Bilim, yaşamın gizemleri hakkındaki soruları Allah'ın emri diyerek yanıtlamak yerine bu gizemlerin sebebini başka yerlerde, çoğu zaman doğanın veya bireylerin birtakım veçhelerinde aradı (keşfedilen fizik, biyoloji, siyaset, iktisat vs. "kanunları"). Sadece doğanın nasıl işlediğine dair yeni teoriler değil, insanların doğayı nasıl kontrol edebileceği de sonuçlar arasındaydı. Bireyin merkezde ve iktidarda olduğu, bireyin imkânları ve hakları hakkında yeni anlayışlar çoğaldı. Sonraları şair Alexander Pope'un söylediği gibi, "İnsanoğluna uygun araştırma alanı insandır".

Bilimin güçlü yükselişi, din içindeki değişimler ve bölünmelerle birleşerek geniş ve yeni bir teorik tutum yarattı. Daha önce Allah'ın işi diye Allah emrine dayandırılan toplum ve doğa gizemleri, insan zihninin çözebileceği düşünülen bulmacalara dönüştü. Doğanın ve toplumun nasıl işlediğinin yakından incelenmesi olarak görülen bilim dünyanın gizemlerini çözebilirdi ve çözecekti. Doğadaki olayları artık takdir-i ilahi değil, yerçekimi, termodinamik, merkezkaç kuvveti veya canlı organizmaların hücre yapıları açıklayacaktı. Toplumdaki olayları artık takdir-i ilahi değil, piyasalar, zenginlik birikimi, bireylerin siyasi iktidara susamışlıkları açıklayacaktı.

Feodalizmden kapitalizme geçiş sırasında meydana gelen düşünce biçimlerindeki karmaşık ve birbiriyle bağlantılı değişimler yeni teorilerin çoğundaki bazı temel temaları doğurdu. Merkezde Tanrı değil insan bireyler duruyordu. Yeni teoriler bireye odaklanıp, bireyi ayrı bir mertebeye yükselttiler. Onlara göre bireyler evreni kavrayabilirdi, dünyaya bireyler hakimdi ve toplumsal yaşam birey üzerine temellenmeliydi.

Belki de düşüncedeki değişimlerin en çarpıcısı Avrupalıların antik Yunanların siyasi yaşam kavrayışlarını yeniden keşfedip yorumlamalarıydı. Özellikle demokrasi fikirleri giderek daha fazla ilgi çekti, ilham kaynağı oldu. Bu Avrupalıların demokrasi anlayışına göre, demokrasi toplumun nihai zeminini açıklıyordu. Yani, ancak bireyler kendi özgürlüklerinin sınırlarını kabul ederlerse toplum var olabilirdi. Nitekim herhangi bir toplumda, kabul edilebilir ve sürdürülebilir tek idare biçimi, gücünü ve meşruiyetini Thomas Jefferson'ın sözleriyle "idare edilenlerin rızasından" alan biçimdi. İda-

renin Tanrı'nın planlarını temsil ettiğine dair feodal kavrayıştan epey farklıydı bu, zira feodal kavrayışta Tanrı'nın planı bireylerin rızasına ihtiyaç falan duymuyordu. Feodal çağda krallar ve soylular yönetme güçlerinin ilahi haklardan geldiğini (Tanrı vergisi olduğunu) iddia ederdi. Kapitalizm feodalizmi yerinden ettikçe sadece ilahi haklar değil bizzat kral ve soylular da ekseriyetle ortadan kayboldu. Bunun yerine, aydınlanmanın, toplumun kendisinin ve ilerlemenin, Kilise ve Kral'ın otoritesinden ve gelenekten değil, insanların doğuştan sahip oldukları akıl yürütme yeteneğinden doğduğu düşünülmeye başlandı.

"Hümanizm", Rönesans'a ve daha sonra kapitalizmin ortaya çıkışına eşlik eden, teorik tutumlardaki geniş çaplı değişime verilen isimdi. Toplumun ve düşüncenin nihai kaynağı ve asıl sebebi olarak bireye odaklanmayı özetliyordu. Hümanizm, Tanrı'yı evrenin merkezine koyan önceki dini düşüncenin yerine evrenin merkezine (ve evrenin özü olarak) bireyi konumlandırdı. Sonuç olarak insan özcülüğü önceki ilahi özcülüğü yerinden etti. Alman felsefeci Ludwig Feuerbach'ın dediği gibi, "Tanrı insanı değil, insan Tanrı'yı yaratmıştır".

1.2.2 Yeni İktisat Teorileri

Avrupa toplumundaki geçiş dönemi değişiklikler sadece var olan teorileri değişmeye itmedi, hepten yeni teoriler de tetikledi. İktisat teorileri bu tip yeni teorilerdendir. İktisadı diğer parçalardan (örn. cemaat veya aile yaşamında, ahlaki veya dini pratikten) ayırıp toplumun müstakil bir veçhesi olarak düşünme fikri yeniydi. Ekonominin bir toplum içinde, kendine özgü bir ilişkiler sitemi olduğu fikri de. Mal ve hizmetlerin üretim ve dağıtımının, tıpkı doğa veya evren gibi kendi sistematik "yasalarına" tabi olan, toplumun özel bir alanını oluşturduğu fikri ilk kez yapılan bir önermeydi.

"Ekonomiyi" nesnesi bilen teorilerin yeşermesinin Avrupa üzerinde güçlü bir etkisi oldu. Bu teoriler ekonomi hakkındaki hükümlerini –kavram ve savlarını– ayrıntılandırdıkça, insanlar da toplumun "ekonomi" adında özel bir kısmı olduğuna inanmaya başladılar. Zamanla, her toplumun bir bütün olarak kendi içindeki ekonomik siteme önemli biçimlerde bağlı olduğunu kabullendiler. Dolayısıyla, ekonomiyi incelemek ve belirli ekonomik sonuçlar elde etmek (örn. daha fazla zenginlik, ticaret, istihdam) amacıyla hükümet politikaları tasarlamak bireylerin aklına yatmaya başladı. Bireyler ve hükümetler, zamanın çeşitli iktisat teorilerinden birini ya da ötekini kullandılar ve Avrupa'nın dört bir tarafındaki toplumsal gelişmelerin gidişatını etkileyen politikalar izlediler.

İnsanların henüz oluşmakta olan kapitalist dünyayı anlamakta zorlandığı

17. ve 18. yüzyıllar, iktisat teorisinin olsa olsa ufak bir kısmını üretti. Hızla büyüyen kentlerde gelişmekte olan yeni üretim sistemleri hakkında risaleler yazılıyordu. Buralarda, maaşlı ödemelerin dahil olduğu işçi–işveren ilişkileri, toprak ağası–köylü–toprak kullanma bedeli (rant) sistemi üzerine kurulan bir önceki feodal düzenin yerini almaktaydı. Mal ve hizmetlerin üreticilerin kendi kullanımları (veya kendi ufak köylerinde kullanım) için değil piyasada alıp satılmak üzere üretilmesi, insanları piyasaların nasıl işlediği hakkında düşünmeye istekli hale getirdi. En çok da piyasa fiyatlarının neden artıp azaldığını anlamaya meraklıydılar, zira geçimleri bu fiyatlara giderek daha fazla bağımlı hale geliyordu.

Meta ticaretinin geliştiği ve o zamana dek mal ve hizmetlerin üretim ve dağıtımını piyasa mekanizması üzerinden yapmamış toplumları sarstığı her yerde, bu konu üzerine yazılıp çizilmeye başlandı. Buralar, kimin hangi ürünü üreteceğine, ürünlerin yöre nüfusu arasında nasıl bölüşüleceğine dair kararlara dini ve geleneksel kuralların hükmettiği büyük ölçüde feodal toplumlardı. Böyle toplumların piyasa fiyatlarındaki iniş çıkışları dert etmelerine pek gerek yoktu, çünkü piyasa alım satımları onları ya çok az bağlıyor, ya da hiç bağlamıyordu. Piyasa işlemleri arttıkça –kapitalizme geçişe neredeyse her yerde eşlik eder bu– fiyat iniş çıkışları giderek daha fazla dert edinildi ve bu da fiyatları tam olarak neyin belirlediğini açıklamak için teorilerin oluşmasına yol açtı.

Daha önce de mevcut olan para, piyasalarda alıp satmanın neredeyse evrensel aracı haline gelince yepyeni bir önem kazandı. Piyasa odaklı ekonomilerde geçimini kazanmak için başarılı bir biçimde davranmak gerekiyordu. Risaleciler paranın gizemi ve gücü hakkında çokça yazdılar: neden böylesine değerli olduğu, değerini tam olarak neyin belirlediği hakkında. Hükümetlerin sorunlarıyla da ilgilendiler. Hükümetler, vergi politikalarını nasıl tasarlayıp uygulayacakları, paranın dolaşıma nasıl arz edileceği, maaşları, fiyatları, kiraları, faiz oranlarını idare edecek düzenlemeler, kanallar, limanlar ve yollar inşa etmek, dış ticaret vesaire gibi konularda tavsiye istiyorlardı.

İktisadi çözümlemeye yapılan değerli katkıların çoğu, risaleler, dergiler ve o yıllarda çıkan diğer yazılar halindeydi. Giderek büyüyen aktif bir yazar grubu, tutkuyla savunulan birtakım tezler çıkardı. Bu durum, feodalizmden kapitalizme geçişin diğer yerlere göre daha derinleştiği Batı Avrupa ve öncelikle de İngiltere için bilhassa geçerlidir. 18. yüzyılın sonlarında ilginin artması ve yazıların çoğalması, iki yüzyıllık dağınık yazıların derlenip toplanıp yeni kapitalist ekonominin nasıl işlediği hakkındaki ilk genel teoriye dönüşmesini sağladı.

1.2.3 *Klasik Siyasal İktisat*

Bekleneceği üzere bu yeni genel teori, yapısı ve tonu itibariyle derinden hümanistti. Ekonominin sebebinin ve itici gücünün birey olduğu varsayılmıştı. Zenginliğin büyümesi, bireyin aklına, emek vermesine, inisiyatifine, yaratıcılığına ve kendi menfaatinin peşinden koşmasına dayanıyordu. Ekonomiye rahatsızlık veren sorun ve krizler, karşı karşıya oldukları belirli toplumsal koşullarda birbiriyle etkileşen ve kendi çıkarınca davranan bireylerin eylemlerinin sonuçları olarak anlaşılıyordu. Kısacası, ilk modern genel iktisat teorisi, daha sonra gelişecek ve bu kitapta ele aldığımız neoklasik teorinin temellerini oluşturdu.

Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* (1776) kitabı bu ilk genel teoriyi takdim etmiştir. İkinci bir İngiliz yazar David Ricardo ise bu bölük pörçük eseri elden geçirmiş, derleyip toplayıp genişleterek, *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*'nde (1817) temel iktisat teorisini daha formel bir ders kitabı üslubunda sunmuştur. Smith ve Ricardo'nun sunduğu genel iktisat teorisi yaygın bir biçimde "klasik siyasal iktisat" veya sadece "siyasal iktisat" olarak bilinir. Bu teori, birçok eklenti ve değişiklik ile birlikte 1780'den 1880'e kadar iktisat hakkındaki Avrupa düşüncesine hakim oldu. Karl Marx, Smith ve Ricardo'nun eserlerini yakından okudu, bu eserlere birkaç ciltlik eleştirel yorumlar ayırdı. *Kapital*'in birinci cildi (1867), Smith ve Ricardo'nun iktisat teorisine temel bir alternatif öneriyordu. Marx, *Kapital*'e, *Siyasal İktisadın Bir Eleştirisi* alt başlığını vermişti.

Geçtiğimiz yüzyıl boyunca hem klasik iktisat hem de onun Marksçı alternatifi değişiklikler geçirdi, eklentiler aldı. İkisi de, teorilerini, teorilerin ilk formülleştirmelerinde bulunmayan alanlara doğru genişlettiler. İki taraftaki teorisyenler hem kendi aralarında hem de karşı taraftan teorisyenlerle tartıştı, münazara etti. Sonuç olarak iki teori içinde de önemli değişiklikler yapılmaya devam etmekte.

1.2.4 *Neoklasik İktisadın Tarihi*

1870'ler boyunca ve sonrasında, geçirdiği değişimlerin en büyüklerinden birinde klasik iktisat odak noktasını oldukça çarpıcı bir biçimde değiştirdi. Bir bütün olarak kapitalist ekonomi ve onun zaman içerisindeki büyümesi ile, yani makroiktisadi meselelerle ilgilenmekten, bireylerin ve bireysel şirketlerin karar mekanizmalarının ayrıntılı incelenmesi ile, yani bugün mikroiktisadi dediğimiz meselelerle ilgilenmeye döndü. Klasik iktisatta esamesi okunmayan "bireysel tercihler", "marjinal fayda", "üretim fonksiyonları", "marjinal maliyet" ve "genel denge" gibi terimler o tarihten itibaren sahneyi devraldı.

Klasik iktisatçıların hepsi mikroiktisatçı olmadı. Başlıca makroiktisadi sorunlar (enflasyon, daralma, durağan büyüme vs.) bütün kapitalist ekonomileri belirli aralıklarla kuşatmaya devam ettiği için bazı iktisatçılar ekonominin bütününe dair sorunlara odaklanmayı sürdürmüştür. Ne var ki genel değişim bariz bir şekilde mikroiktisadi teorik temellere doğruydu, ki bu değişim, özellikle de ekonomik olayların kendi çıkarını gözeten birey ve firmaların aldığı kararların sonucu olarak görülmesinde ifade edildi. Bu değişim, klasik iktisada yeni bir isim verilmesini gerektirecek kadar geniş ve derindi: Verilen bu isim neoklasik iktisattır. 1870'ten 1930'a kadarki zaman dilimi, neoklasik iktisadın temel önermelerinin tesis edilmesine, bu önermelerin matematiksel olarak teoriye katılarak teorinin etkileyici bir genel iktisat teorisine dönmesine şahit oldu.

Hümanist gelenekte yer alan neoklasik teori, iktisadi çözümlemeye bireylere ait belli başlı zihinsel ve fiziksel veçheler belirleyerek başlar. Bunlar temelde bireyin zihni (bünyesi gereği mantıklı akıl yürütebilme yeteneği) ve bedenidir (doğası gereği emek verebilme yeteneği ve tüketim nesneleri arzulaması). Ekonomide meydana gelen diğer her şey –fiyatlar, gelirler, zenginlik, büyüme– ya bireysel zihin ve bedenlerin etkileşimden türer ya da bu etkileşimlerden ötürüdür. Nitekim insan, davranışlarının inşa ettiği ekonomik yapının kökeni veya özü olarak alınır.

Hümanizm, insanların, dünyadaki yaşamlarının hakimi olabileceklerini kabul eder. İnsanlar için daha iyi bir yaşam üretebilecek tek şey insanın kendi eylemleridir. Neoklasik iktisat, bu hümanist kavrayışın üretime ve zenginliğin dağıtımına uygulanmasıdır. Neoklasik iktisadın önermeleri, üretim ve dağıtımın nasıl da bütün insanların bireysel mücadelelerinin sonucu olduğunu; yani, üretimin ve dağıtımın, insanların verili şartlar altında kendilerine en iyi ekonomik sonuçları sağlamak için şahsi akıllarını ve emek yetilerini kullanma mücadelelerinden doğduğunu açıklar. Herkesin üretime farklı farklı katkı yapacağı ve farklı farklı tüketmeyi arzulayacağı hesaba katılırsa, kendi çıkarını gözeten bireyler arasındaki serbest piyasa mübadeleleri dış veya dışarıdan müdahalelerle engellenmediği takdirde herkes için olabilecek en fazla zenginliği (zenginlik iyi hal ile eşdeğer görülür) doğuracaktır.

Neoklasik iktisatta takdire şayan olan, bireylerin kendi çıkarlarını gözeterek alım-satım yapmalarının, çalışmalarının, tasarruf etmelerinin vs. sonucunun, aslında bir ekonomik ütopya; hem bütün bireyler arasında hem de bireyler ile doğa arasında mükemmel bir ahenk olduğunu iddia etmesidir. Neoklasik iktisada göre bu ütopyaya erişmek için toplum iki şey yapmalıdır: (1) her bireye kendi çıkarını gözeterek eylemesi için tam özgürlük vermek ve her bireyin tam özgürlüğünü korumak ve (2) bu özgürlüğü güvenceye alan kurumsal çerçeveyi (rekabetçi piyasalar ve özel mülkiyet) tesis etmek.

Smith bu kapitalizm vizyonunu öne sürmeden bir yüzyıl önce, bir başka meşhur İngiliz felsefeci ve siyaset teorisyeni Thomas Hobbes epey farklı bir şey savunmuştu. Hobbes'a göre, toplumsal sınırlamalar olmaksızın vatandaşlarının kendi bireysel çıkarlarını gütmelerine izin veren toplumlar kâbusa dönüşürdü. Böyle bir toplum, vatandaşları arasında sonsuz bir savaş ve kavga çıkarır, vatandaşlarının yaşamlarını berbat, yabani ve kısa hale getirirdi. Nitekim Hobbes, toplumda ahengi ve barışı güvence altına almak için güçlü bir elin –Leviathan'ın veya genel olarak güçlü bir devletin– ille de müdahale etmesi çağrısı yapmıştı.

Smith, kendi çıkarını gözeten bireylerin birbirleriyle çarpışabileceğini kabul etmiş, fakat Hobbes'un güçlü devletini reddetmiştir (Smith ve diğerleri, bu güçlü devleti Avrupa'nın geçmişindeki otokratik feodal krallar ile özdeşleştiriyordu). Smith bunun yerine, kapitalizmin iki kilit kurumunun –rekabetçi serbest piyasalar ve özel mülkiyetin– bireylerin kendi çıkarlarını devlet müdahalesi veya denetimi olmaksızın toplumsal bir ütopyaya yönlendirebileceğini ve yönlendireceğini ("görünmez bir el" onlara yol gösteriyormuşçasına) savundu. Doğru düzgün düzenlendiği takdirde bir sistem olarak kapitalizm Hobbes'un kâbusunu Smith'in ütopyasına dönüştürebilirdi. Bu fikir klasik siyasal iktisadı temellendirdi ve ona ilham verdi. Sanayi devrimi kapitalistleri için müthiş bir albenisi vardı. Bu albeni bugün de sürmektedir.

1.2.5 Keynesçi İktisadın Tarihi

Gelgelelim 1930'larda beklenmedik ölçüde yıkıcı ve kalıcı olan bir daralma neoklasik iktisadı köküne kadar sarstı, altında yatan hümanist geleneğe ve kapitalizme duyulan ütopyacı inanca meydan okudu. "Büyük Daralma" (Büyük Buhran) neredeyse tüm Batı Avrupa ve Kuzey Amerika kapitalist ekonomilerini tökezletti. 1930'lar kitlesel işsizlik, düşen ücret ve fiyatlar, iflaslar, kredi borçlarının icralık olması ve takibindeki toplumsal karmaşalar ve çatışmalarla doluydu. Bu gelişmeler, neoklasik iktisatçılarda 'sil baştan yapmalı' kaygısını güçlendirdi. Hem ilk formülleştirmelerdeki hem de 1870 sonrasındaki neoklasik biçimlerdeki klasik iktisat teorileri bırakın hazırlıklı olmayı, böyle bir daralmayı hayal bile etmemişlerdi. Kapitalizmin getireceği veya güvence altına alacağı ekonomik ütopya nosyonlarının çoğu hızla solup kayboldu. Tüm Avrupa'da Büyük Daralma'ya çözümü olan ülkeler sadece Almanya ve SSCB idi. Buralarda devlet, tam istihdam programlarını uygulamaya koydu, fakat bu çözümler Almanya'da faşizm, SSCB'de komünizm ile birlikte geldi.

Neoklasik iktisatçıların ekonomik kriz için pek bir açıklamaları yoktu, ki 1930'larda her yere yayılan o uçsuz bucaksız facia ve giderek artan korku-

lar için neredeyse hiçbir çözüm yeterli görünmüyordu. En ciddi çözüm önerileri, teorilerine uygun olarak devletin "hiçbir şey yapmamasıydı", zira sistemin o meşhur kendi kendini düzelten mekanizması sorunu en iyi şekilde çözerdi. Hiçbir-şey-yapma politikası, insanlara etkisiz, olanaksız ve bu kadar sıkıntı varken hoş görülemez ölçüde acımasız geldi. 1930'lar boyunca Amerika ve İngiltere de dahil birçok kapitalist ekonominin giderek kötüleşmesi, birçoklarında epey bozuk bir kapitalist makine izlenimi uyandırıyordu.

Marksizm, farklı bir kriz çözümlemesi sundu; Marksizm'e göre kriz, kapitalist sistemin iç çelişkilerinden doğmuştu, krizin kökeni bu çelişkilerdeydi. Farklı bir çözüm de önerdi; özel mülkiyetin yerine toplumsal veya kolektif mülkiyet, piyasalar yerine milli planlama. Böyle temel bir toplumsal değişimi başarmak için, kapitalist ekonomilerde zenginlik ve iktidarın zirvesine kurulmuş olan güçlerle kitlesel bir biçimde karşı karşıya gelmek gerekiyordu. Ekonominin ve siyasetin zirvesinde oturanları devirmek için gerekli olan türden mücadelelere cüret edenler, Amerika'da, İngiltere'de ve diğer ülkelerde yetersiz sayıdaydı. Amerika'da yeni seçilen Roosevelt hükümetinin cevap vermek zorunda olduğu toplumsal iklim buydu.

İngiltere'de yenilikçi bir iktisatçı, Büyük Daralma'nın derinliklerinden çıkarak neoklasik iktisada eleştirel bir bakış getirdi. John Maynard Keynes, *Genel Teorisi*'nde (1936), kapitalizmin krizine teorik açıdan önemli bir yanıt yayımladı. Kitap, neoklasik iktisatçıları (Keynes'in önsözü bu iktisatçılara "ortodoks" adını takmıştı) "temel varsayımlarını eleştirel bir biçimde tekrar gözden geçirmeye ikna etmeyi deniyordu". Ne var ki Keynes, neoklasik teorinin varsayımlarını eleştirmek ve çözümlemenin odağını mikroekonomiden makroekonomiye geri kaydırmakla kalmadı. Ekonomiyi anlamanın yepyeni bir yolunu ve keza devlet için de yepyeni bir politika önerdi. İktisat disiplini bir daha asla eskisi gibi olmayacaktı.

1930'lardaki yaygın sıkıntıların nüfus içinden eleştirel bir kitleyi eninde sonunda Almanya'nın nasyonal sosyalizmine veya Sovyetler Birliği'nin komünizmine iteceğinden korkan Amerika'daki Roosevelt yönetimi, örtük bir biçimde Keynesçi iktisada yöneldi. Amerikan kapitalizmini kendi olumsuz etkilerinden korumak için yapılan tercih, daha fazla devlet müdahalesiydi. Washington, milyonlarca işsizi istihdam etmek için federal programlar ve kamu işleri yarattı. Çoğunlukla serbest olan piyasaları düzenlemeyi hedefleyen yeni yasalar geçirdi.

Bu değişiklikler ne kadar çarpıcı, Roosevelt'in devlet müdahalelerinden destek alan insan sayısı ne kadar fazla olursa olsun, müdahaleler tam istihdamı sağlamanın yanına bile yaklaşmaya yetmedi. Bu sorunu ancak İkinci Dünya Savaşı ve askeri seferberlikler çözecekti. Yine de, 1930'lardaki devlet müdahaleleri, savaşı finanse etmek için devlet harcamalarındaki ani artış ve

serbest piyasalar üzerinde giderek artan denetim, güçlü bir Keynesçi ders olmuştur. Neoklasik iktisatçıların uzun süredir iddia ettiklerinin aksine, devlet harcamaları, vergi artışları, bütçe açıkları ve üretimin ve piyasaların devlet eliyle düzenlenmesi tam istihdam veya büyüme ile yalnızca tutarlı değil, onları elde etmek için gerekliydi de.

Büyük Daralma'dan sonraki otuz yılda, iktisat hakkında düşünmenin baskın biçiminin Keynesçi teori haline gelmesine katkıda bulunan başka değişimlerde yaşandı Amerikan hayatında. Bu değişimlerin biri, Nobel Ödülü kazanan ilk Amerikalı iktisatçı Paul Samuelson'ın (1915-2009) yazdığı yeni ve devrimci bir ders kitabıydı. İkinci Dünya Savaşı bittikten birkaç yıl sonra yayımlanan kitap, Keynesçi teoriyi yeni nesil lise ve üniversite öğrencilerine açık ve ikna edici bir biçimde öğretti. Bu öğrencilerin birçoğu hem siyaset ve iş dünyasının yeni yöneticileri, hem de dönemin önde gelen akademisyenleri oldular. Samuelson'un ders kitabı, "neoklasik ve Keynesçi iktisatların yeni bir sentezini" de sunuyordu. Sadece kapitalizmin işleyişini iki teorinin de yapamadığı kadar iyi kavradığını değil, insani bir kapitalizmi (tam istihdamlı, eşitlikçi, verimli) elde edip sürdürmek için daha iyi bir yol sağladığını da iddia ediyordu. Basitçe söylersek, devletin rolü ekonomiyi tam istihdama getirmek ve orada tutmaktı (Keynesçi miras). Oraya vardıktan sonra ise bireyler ve şirketler piyasa teşviklerine özel olarak tepki vereceklerdi ve böylelikle toplumda ahenk yaratacaklar ve büyümeyi tetikleyeceklerdi (neoklasik miras).

Hem iktisat mesleği içinde hem meslek dışında Keynesçi teorinin hakim hale gelmesine Amerikan yaşamındaki bir başka değişim daha katkıda bulundu. Bireylerin yaşamında devletin rolüne dair tutumlar Büyük Daralma sırasında radikal bir biçimde değişmişti. Roosevelt yönetimi (milyonlarca kişiyi işe alarak, sosyal güvenlik ve işsizlik tazminatı yasaları geçirerek vs.) kitlesel acıları dindirdi. Aynı hükümet adil gibi duran bir savaşa girdi ve savaşı kazandı. Bireyler, bariz ekonomik eşitsizliklerin azaltıldığı, tam istihdamın idame ettirildiği insani ve adil bir kapitalizmi üretmesi ve sürdürmesi için giderek öncelikli olarak devlete bel bağlıyorlardı.

Bu sayede, ekonomik yaşamda topluluğun rolü nedir bireyin rolü nedir hakkındaki o eski Amerikan tartışması, daha az değil daha fazla devlet icraatı lehine bir süreliğine çözülmüş oldu. Devlet, herkes için adil (azaltılmış eşitsizlikler) ve iyi (tamamı istihdam edilmiş) bir toplum sağlamak için topluluğun mutlaka kullanması gereken etkin bir aygıt olarak görülüyordu. Modern "refah devleti", Keynesçi iktisat teorisi ve bu teorinin meşrulaştırdığı devlet politikalarının sırtında Amerika'ya varmıştı.

1.2.6 Keynesçi Teori

Neoklasik iktisat teorisinden Keynesçi iktisat teorisine geçiş, felsefi olarak da hümanizmden yapısalcılığa bir geçişti. Toplumsal teoride yapısalcılık, toplumun birtakım iç yasalarının veya kurallarının, o toplumdaki bireylerin davranışlarını belirlediğini veya bireylerin davranışlarına neden olduğunu varsayar. İsviçreli meşhur psikolog Jean Piaget'nin sözleriyle, "bir yapının öğeleri yasalara tabidir ve bir bütün olarak yapı veya sistem, bu yasalara göre tanımlanır"[1].

Neoklasik iktisadın (bireyin özcü başlangıç noktası olduğu) hümanist geleneğinden çok farklı olarak Keynesçi yapısalcılık, makroekonominin yapısına ait iç kurallar veya yasalarla başlar. Bir bütün olarak ekonomi, çoğu piyasadaki mal ve hizmetlere fiyat biçerek, ne kadar tüketeceklerini belirleyerek vs. bireylerin davranışlarına yön verir. Bir yapısalcılık biçimi olarak Keynesçi teori iki şey ortaya koyar ve bunları çözümler: (1) Ekonomiye genel yapısını kazandıran kurallar ve yasalar, (2) bu yapının üretici, tüketici ve diğer bireysel ekonomik aktörlerin etkinliklerini esasen hangi yollarla belirlediği. Mesela tüketiciler, gelirlerinin ne kadarını tüketime ayıracaklarını ("marjinal tüketim eğilimleri"), ne kadarını tasarrufa ayıracaklarını yöneten yapısal kuralları takip ederler. Bir başka örnek vermek gerekirse, bireysel müteşebbisler kâr etmek için çıktı fiyatlarını belirlerken farklı yapısal kuralları takip ederler ("çıktı maliyeti üzerine eklenen kâr paylarını" hesaba katarak). Bireylerin harcama, fiyatlandırma ve diğer ekonomik davranışları, ekonominin yapısını oluşturan böyle temel kurallarla uyumludur. Teori, bütün kurallar belirlenince, bu kuralların farklı piyasaları birbirlerine nasıl bağladığını, ekonomiyi temsil eden tutarlı bir "makro modele" nasıl dönüştürdüğünü gösterir.

Şimdi gelin neoklasik hümanizm ile Keynesçi yapısalcılık arasındaki farkları ele alalım. İlki, ekonominin birbirinden bağımsız var olan bireylerin davranışlarının toplamından (veya neticesinden) ibaret olduğuna inanır. Basitçe söylersek, önce bireyler gelir ve ekonominin nasıl işleyeceği bireylerin davranışlarına bağlıdır, davranışlarını yansıtır. Keynesçiler neden-sonuç ilişkisini tersine çevirirler. Onlara göre önce ekonomi gelir ve bireylerin davranışı ekonominin (yapısal) kurallarına bağlıdır, o kuralları yansıtır. Aralarındaki bu fark çok şeye gebedir.

Peki bu fark harikulade bir makine olarak kapitalizm metaforumuz için ne anlama gelir? Neoklasik iktisatçılar, makinenin nasıl çalıştığını çözmek için onun asli ve belirleyici olan mikro öğelerine bakarlar, yani bünyevi arzuları ve istekleriyle bağımsız bir biçimde var olan bireylere. Bu arzu ve isteklerin

1 Piaget (1971), s. 7.

insanların davranışlarını nasıl şekillendirdiğini, dolayısıyla da kapitalizmin yapısını ve işlemesini nasıl belirlediğini mantıksal bir biçimde açıklarlar. Aksine Keynesçiler, neredeyse bütün mikro öğelerinin bireysel davranışları da dahil kapitalizmin işleyişine kapitalizmin iç yasalarının yön verdiğini iddia ederler. Öyleyse kapitalizmi anlamak için sistemin iç yasalarını kavramak gerekiyordur. "Hemen hemen" diye eklememiz gerek çünkü çok önemli bir istisna vardır (bize göre bu istisna kuralı kanıtlar): bireylerin yatırım davranışları ekonomik yapının hiçbir iç yasasını yansıtmaz. Keynes yatırım davranışını ele alırken bir tür hümanizme geri döner. Yatırımcıların insan doğaları hakkında yeni varsayımlar ortaya atar, fakat bunlar neoklasik teorininkilerden radikal bir biçimde farklıdır. Keynes'in yatırımcıları ve onların yatırımlarını hümanist bir biçimde ele alması çok şeye gebedir.

Keynesçi teorinin yükselişinin önemli sonuçları arasında, Büyük Daralma'nın neden yaşandığına, geniş çaplı devlet müdahaleleriyle bitirilene kadar neden sürdüğüne dair 1930'larda yapılan yeni açıklamalar da vardır. Bu açıklamalar –ve onlardan türetilen politikalar– o zamanlar tartışmaları tetiklemişti. Kapitalizmin devam eden istikrarsızlığı, neoklasik teoriye karşı Keynesçi meydan okumaları dirilten irili ufaklı ekonomik krizler üretip durdukça bu tartışmaları hâlâ tetikliyor.

Keynesçi teori, Büyük Daralma'nın sebebini özel yatırımların çökmesinde buluyordu. Kısaca özet geçersek (zira bu teoriyi 3. Bölüm'de daha yakından inceliyoruz), Keynes'e göre bu çöküş yatırımcıların borç almak istediklerinin üstünde bir özel tasarruf fazlası bırakmıştı: Yatırımcılar daha az borç aldıkça ve mutasarrıflar ortaya çıkan fazlalığı tepe tepe depoladıkça ekonomide toplam harcama düşmüştü. Bu da gelirleri azaltmıştı. Geliri daha az olanlar daha az harcayabiliyor, dolayısıyla diğerlerinin gelirlerini de azaltıyordu; tıpkı git gide kötüleşen klasik bir gerilemede veya daha kötüsü, bir daralmada olduğu gibi.

Bu Keynesçi tasarruf teorisi klasik bir yapısalcılık örneğidir. Tasarruf edenlerin, gelirlerinin ne kadarını tasarrufa ayıracaklarına yön veren önceden saptanmış yapısal kuralları izleyecekleri beklenir. Keynesçi yatırım teorisi ise oldukça farklıdır ve bir hümanizm biçimine çok daha yakındır. Tek tek her bireyin yatırımına yön veren bir yapısal kural yoktur. Keynesçi bakış açısına göre yatırımcı iki farklı ekonomik âlemde işler. Yatırımcı bugün yeni bir yatırım altına girmenin maliyetini hesaplayabilir (örn. araç gereç, hammadde ve yatırım için alınan borç için ödenecek faiz maliyeti). Fakat aynı yatırımcı bugün gerçekleştirdiği yatırımın ürünlerini yarın öbür gün piyasaya sürdüğü zaman piyasanın hangi koşullarda olacağını ne bilebilir ne de hesaplayabilir. Fakat bir yatırımın kârlı olup olmadığına, yapılmaya değer olup olmadığına karar vermek için, yatırımcı bugün yaptığı yatırımdan kay-

naklanacak bir gelecek gelir akışı tahayyül etmeli (veya tahmin etmeli) veya hesaplamalıdır. Gelecek bünyesi gereği bilinmez olduğuna göre, Keynes için yatırım, ister istemez yatırımcıların gelecekten ne *beklediklerine* bağlıdır.

Bugün yapılan yatırımların gelecekteki getirileri hakkındaki beklentiler de dahil toplumdaki hemen her şey (siyasi akımlar, iklim değişimleri, kültürel değişimler, ekonomik süreçler vs.) bireylerin gelecek hakkındaki beklentilerini şekillendirmekte rol oynar. Nitekim yatırımcılar geleceğin ne getireceğine dair ümitleri ve korkularıyla iyimserlik ile kötümserlik arasında gidip geldikçe yatırım harcamaları da değişir, yavaş yavaş veya hızla genişler veya daralır. Aslına bakılırsa yatırımcıların tutumları birbirlerinden bağımsız değildir. İyi zamanlar ve iyimserlik, en azından bazı yatırımcılarda bu genişlemenin devam edemeyeceğine dair kaygılar doğurur ve nitekim bu yatırımcılar ihtiyatlı bir biçimde yatırım azaltırlar. Kötü zamanlar ve kötümserlik de bazen tam tersine yol açar. Fakat, 1990'ların sonundaki dot.com ve 2003-2007 arası dönemdeki gayrimenkul balonlarında olduğu gibi, iyi zamanların bir tür yatırımcı deliliği fitillemesi de mümkündür. Böyle zamanlarda, zamanın popüler tabiriyle "akılcı olmayan şekilde galeyana gelen" yatırımcılar, eninde sonunda patlayan sürdürülemez bir yatırım "balonu" üretebilir, ki bu da genelde bir başka daralmayı doğurur.

Aksi takdirde tamamen yapısalcı olan bir teoride hümanizme yaklaşan bir hamle derken, Keynesçi teoride bireylerin özel yatırımlarının toplumsal olarak yapılandırılmıyor olmasından bahsediyoruz. Yine de bu hümanist hamle Keynesçi teori için büyük önem taşır, zira 3. Bölüm'de göreceğimiz üzere yatırım, insanların ruh halindeki savrulmalardan kaynaklanan dalgalanması bütün ekonominin başına gelecekleri belirleyen bağımsız değişken haline gelir.

Kendine güvenen yatırımcılar mutasarrıfların tasarruflarından daha fazla yatırım yapmak isterlerse ya da istediklerinde ekonomik büyüme meydana gelir: yani gelir düzeyleri genişler. Böyle olduğunda toplum iki şeyi garanti altına almıştır: (1) tasarruf edenlerin harcamayıp tasarrufa ayırdıkları nakidin tümü yatırımcılar tarafından borç alınmış ve harcanmıştır, (2) yatırımcılar bankacılık sisteminden ek para çekmiş ve bu parayı harcamışlardır. Yatırımcıların bu iki eylemi gelir veya fiyat artışını ya da ikisini birden sağlar. Ne var ki Keynesçi teori, 1930'lardaki daralma gibi kötüye doğru dalgalanmalara daha fazla odaklanmıştır. Dolayısıyla, yatırımcıların beklentilerinin (Keynes'in deyişiyle bu beklentiler "hayvan meşreplidir") neden bazen kötüye gidebildiğini, yatırımların gelecekteki getirilerine dair derin bir kötümserliğe neden gerilediğini açıklamaya odaklanmışlardır. Böyle durumlarda, tasarruf edenler tasarruf hakkındaki önceden belirlenmiş toplumsal kaidelere uysalar bile yatırımlar düşecektir.

Keynesçi teori ekonomik krizin nedenlerini bu şekilde belirleyince –planlı yatırımın tasarruflardan az kalması– çözüm politikası da bunu izledi. Bireylerin azalan yatırımlarını dengelemek veya önlemek için yeni bir harcama türü bulunmalıydı (ve bulundu), ya da bu azalmalar önceden tahmin edilip savuşturulmalı veya hafifletilmeliydi. Keynes'in, modern toplumda kapitalizmin dalgalanmalarını idare etmekle (örn. en aza indirmekle veya savuşturmakla) yükümlü, idare etme konumuna ve iktidarına sahip diye belirlediği kurum devletti.

Toplumun yapısının özel yatırımcıların insan doğalarıyla birleşmesi, özel yatırımın toplumsal nedenlerle azalmasından doğan sonuçları telafi etmek veya önlemek üzere devlete para, faiz oranları, vergilendirme ve hükümet harcamaları üzerinde denetim kurup bu denetimi kullanma yetkisini verdi. Keynesçi iktisat gerilemelerin/daralmaların hem yapısal nedenlerini (özel tasarruflar ile yatırımlar arasındaki toplumsal olarak belirlenmiş eşitsizlikler) hem yapısal çözümlerini (böyle eşitsizlikleri aşmak için devlet müdahalesi) kavramsallaştırmıştı.

1.2.7 Neoklasik Teorinin Dönüşü

Keynesçi iktisat ve ekonomi politikasının elli yıllık hakimiyeti 1970'lerde sona erdi. Hem ekonomik hem de siyasi ve kültürel olarak farklı bir iklim küresel olarak başat hale geldi. Paradoksal bir biçimde, kapitalist dalgalanmaların yeniden baş göstermesine karşı çıkan (ve ayrıca milli kapitalizmlerdeki birçok eşitsizliği hafifleten) devlet müdahalelerinin kısmen başarılı olmaları da bu iklime katkıda bulundu. Büyük Daralma ve İkinci Dünya Savaşı sırasında ağır sıkıntılar çekenlerin çocukları, 1950'lerden 1970'lere kadar çok daha güvenli ve rahat bir yaşam sürdüler. Ne var ki, ebeveynlerinin aksine, devletin bu yaşamı sağlamaktaki rolünü ne anlamışlardı ne de bunun için mücadele etmişlerdi. İş dünyası ve muhafazakâr liderler, devletin ekonomiye müdahil olmasına verimsiz olduğu gerekçesiyle karşı çıktılar. Devletin vatandaşları kapitalizmden koruması gereksinimi, birçoklarına uzak ve giderek alakasızlaşan bir tarih gibi geliyordu.

1970'lerde ve 1980'lerin başlarında maliyetli bir ekonomik gerçeklik birçok ekonomiye musallat oldu: Bugün "stagflasyon" adını verdiğimiz bir enflasyon-stagnasyon (durgunluk) bileşimi. Bu bileşim, birçokları için iyileşmiş yaşam fırsatlarının uçup gittiğine işaret ediyordu. Öyle görünüyordu ki, bireyler artık zihinsel çabalarıyla veya emek sarf ederek ekonomik başarı yakalayamayacaklardı. İş dünyasının ve muhafazakârların sözcüleri, devlet müdahalelerini ve her yeri sarmış piyasa düzenlemelerini suçluyorlardı. Keynesçilerin kapitalizmin temel istikrarsızlığına bir çözüm olarak gördükleri

şey, tam aksine, siyasette ve ekonomide devletçilik karşıtı kapsamlı değişimler gerektiren bir sorun olarak görülmeye başlıyordu.

Birçok kapitalist ekonomide, toplumların devletçiliğe ve toplum "mühendisliğine" fazla kaçtıkları, bireysel girişim ve sorumluluğu unuttuklarını söyleyen yeni bir iddia çekici hale geldi. Yapısalcılık ve Keynesçi iktisat devletçilik ve toplum "mühendisliği" ile özdeşleştiriliyor, yeniden yükselişe geçen hümanist ve neoklasikler tarafından eleştiri yağmuruna tutuluyordu. Fazla güçlü ve haddinden fazla düzenlemeci olan devlet bürokrasisinin kapitalizmin layıkıyla işlemesini önlediğinde ısrar ediyorlardı. Eleştirilere göre lüzumsuz devlet düzenlemeleri, devletin koruduğu çıkar grupları ve vergiler piyasalara yük oluyor, çarpık fiyat ve ücretler, düşük ekonomik büyüme (durgunluk) üretiyordu. Bireysel özgürlük, sorumluluk, girişim ve bunların yaratabileceği zenginlik ve büyüme, her şeye karışan hükümetlerin ağırlığı altında ezilip gidiyordu. Eleştiriler modern toplumların kapitalizmi o eski ve daha iyi koşullarına tekrar kavuşturması gerektiğini talep ediyorlardı. Thatcher, Reagan, Bush 1 ve 2, Berlusconi ve diğerlerinin seçilmesi, kapitalist ekonomilere yönelik böyle tutumları yansıtıyor ve güçlendiriyordu.

Bu politikaların yanı sıra, onlara karmaşık bir biçimde örülü olan başka süreçler de vardı. Pratik açıdan bakılırsa, birçok iş sahibi Büyük Daralma içinden doğan ve kârlarını etkileyen vergi ve düzenlemelere uzun zamandır karşı çıkmakta, bunlardan hoşnutsuzluk duymaktaydı. Bu iş sahipleri, tercih ettikleri fikirleri ve politikaları savunan siyasetçilere, partilere, yayınlara mali destek sağlıyordu. İşletme çıkarlarını savunan bazıları, soğuk savaş ortamında Keynesçi iktisadı sosyalizm ile eşit tuttu ve ikisini de mahkûm etti. Teori ve akademi alanlarında neoklasik teori Keynesçi teoriye karşı çıkarak tekrar dirildi. Nobel ödüllü iktisatçı Milton Friedman ve takipçileri, 1970'lerde yayılan güçlü bir Keynesçilik eleştirisine önayak oldular. Düşük vergiler, özelleştirme, refah devletinin reform edilmesi ve deregülasyon (düzenlemelerin kaldırılması) gibi temalar bu eleştirinin ana temaları haline gelmiştir. Akademi ve hükümet ofislerindeki değişimler birbirine arka çıktıkça, Keynesçi teori yerini neoklasik iktisat teorisine bıraktı.

1980'lerin sonuna doğru SSCB'nin çökmesi, birçokları tarafından neoklasik dünya görüşünün geçerli olduğunun bir kanıtı olarak yorumlandı. Özel (bireysel) eylemlerin olabildiğince az devlet müdahalesine tabi olmasıyla ilişkilendirilen özel kapitalizmin, olabildiğince fazla devlet müdahalesiyle ilişkilendirilen rakiplerinden, yani sosyalist ve komünist alternatiflerden üstün olduğu söylenerek özel kapitalizm göklere çıkarıldı. Özel teşebbüs ve "serbest" (olabildiğince az düzenlenmiş) piyasalar ile tanımlanan kapitalizm, başarısız olan komünizmi yenmiş, bunun bir uzantısı olarak Keynesçiliği de mağlup etmişti.

Neoklasik teorinin tekrar hakimiyet kazanmasının ve devletin Keynesçilikten esinlenerek yaptığı ekonomik müdahalelerin mağlup olmasının toplum üzerinde doğrudan etkileri oldu. Siyasetçiler, şirketlerden ve bireylerden alınan vergileri azaltırken, işletmelere ve piyasalara getirilen düzenlemeleri de zayıflattılar. Özelleştirmeler (mal ve hizmetlerin devlet eliyle üretiminden özel kapitalist üretime geçiş) birçok toplumda ortalığı kasıp kavurdu. Tarihin sarkacı, kolektif inisiyatiften tekrar özel inisiyatife dönmüştü.

Sarkacın savrulmasının etkileri karmaşık ve çelişkiliydi. Ani ekonomik büyümeler ve yenilenen bir fiyat rekabeti de bu etkilere dahildi. Fakat yaşanan büyüme ekonomik eşitsizlikleri de derinleştirdi. Şirket kârları uçarken, üretkenlikler sürekli artmasına rağmen işçilerin saat başı reel ücretleri yerinde saydı. Giderek daha fazla hane üyesinin ücretli işlerde ve giderek daha fazla saat çalışmasının stresi ve artan kişisel borç düzeylerinden duyulan endişe hane halklarını yerle bir etti. Daha çok emek ve borç, saat başı reel ücretlerin yerinde saymasını dengelemenin bir aracıydı, fakat bunların bireysel, ailevi ve toplumsal maliyetleri de vardı. Borç faizi ödemek işçilerin net gelirlerini azaltmış, daha fazla saat çalışılıyor olması eş dostla birlikte yapılan toplumsal, kültürel, siyasi etkinlikleri sürdürmek için daha az zaman bırakmıştı. Bireyler "topluluğun" veya "aile değerlerinin" kaybından yakınırken bile daha "bireyci" veya "bencil" hale geldiler (tutumlar, hatta tercih edilen sözcükler bile kişinin sürmekte olan değişimlere nasıl bir tavır aldığına bağlıydı).

Kapitalist ekonomilerin borca ve hisse senedi ve diğer malların fiyatlarındaki ani artışlara tehlikeli bir biçimde bağlı hale geldiğine, gelir ve zenginlik dağılımının fazla eşitsiz olduğuna, tabiatla kurulan ilişkinin sürdürülemez görünmesine dair kaygılar 1990'larda zirve yaptı. Eli kulağında bir kriz hissiyatı yaygınlaşmış olmasına rağmen, neoklasik tepkiler hümanist kökenlerine sadık kaldılar. Söyledikleri şuydu: Bırakın bireyler (tüketiciler ve işletmeler, borç alanlar ve verenler, yatırımcılar ve mutasarrıflar) kendi çıkarını gözeten özel ve bireysel eylemlerinin dikine gitsinler, çünkü oluşabilecek her türlü geçici piyasa dengesizliğini düzeltmenin en iyi yolu budur.

1.2.8 Neoklasik İktisat ve Keynesçi İktisat

Ekonomik kriz Amerika kapitalizmini 2008'de vurdu ve hızla dünyanın dört bir yanına yayıldı. Akabinde hükümetin gerçekleştirdiği acil müdahaleler (neredeyse tüm siyasi partiler ve gruplar bunları destekledi), en başta özel bankaları ve diğer finans işletmelerini kurtararak (dirilterek) devlet parasını çöken kredi piyasalarına akıttı. Hükümetler, çöküşün önüne geçmek için acil durum düzenlemeleri ve piyasaları güvence altına alan kanunlar da

çıkardılar. Ekonomik çöküşten önce Keynesçiliği en sert şekilde eleştiren işletme, siyaset ve akademi sözcülerinin öncülüğünde Keynesçilik tekrar öne çıktı. Ağır ekonomik düşüşün ve kendisine yöneltilen yeni Keynesçi eleştirilerin ardından neoklasik iktisat teorisi geriledi.

Taraf değiştirip Keynesçiliğe dönenler elbette neoklasik teoriye yöneltilen eleştirilerden etkilenmiştiler fakat bir yandan da değişen ekonomik olaylara ayak uyduruyorlardı. Devletin büyük çaplı bir müdahalede bulunmaması ve acilen eyleme geçilmemesi durumunda Amerika Birleşik Devletleri ve diğer kapitalist ekonomilerin bir başka büyük daralmaya girme tehlikesi altında olduğuna dair hızla gelişmekte olan korkuya kapılmıştılar. Dahası, 1930'larda da olduğu gibi, neoklasik ve Keynesçi teorilerin ve bizzat kapitalizmin peşini asla bırakmamış "ötekiler" olan Marksizm ve sosyalizm, giderek daha fazla tehlike teşkil eden alternatif teoriler ve sistemler olarak geri dönmüştü.

Keynes'in yazıları, zamanla değişen neoklasik iktisat geleneğini hep kışkırtmıştır ve Keynesçi çalışmalar kışkırtmaya hâlâ devam etmektedir. 1930'larda ilk ortaya çıktığından beri dünyanın dört bir yanında ekonomik sorunlar ve politikalara dair kamusal tartışmaları derinden etkilemiştir. Keynes'in eleştirileriyle çileden çıkan neoklasik iktisatçılar, Keynes'in neoklasik teoriyi yanlış anladığını, kapitalizmin başına bela olan, bazı geçici ve tek tük "piyasa noksanını" fazlasıyla abarttığını göstermek için ellerinden geleni artlarına koymazlar. Keynes'in aksine bu neoklasik iktisatçılar, geçici olarak yaşanabilecek her türlü piyasa noksanını kapitalist piyasanın kendi kendine tedavi edebileceğini ve edeceğini iddia ederler.

2007'den sonraki yıllarda kapitalist kriz derinleştiğinde bile birçok neoklasik iktisatçı, devletin piyasaya yaptığı müdahalelerin ve piyasayı düzenlemesinin özel teşebbüsü bastıracağına, tekrar ekonomik büyümeye geçişi yavaşlatacağına dair tezlerini sürdürdüler. Hükümetler çöken piyasaları kurtarmak için borç para aldıklarında oluşan devasa bütçe açıklarına işaret ettiler, devlet borçlarının ekonomik büyümeyi tekrar rayına koyması için gereksinim duyulan özel borçlanıcılara "kalabalık ettiğini/yer bırakmadığını" öne sürdüler. Keynesçiler bu iddiaları bir kez daha reddettiği için bu iki teori arasındaki tartışma hâlâ sürmekte.

Keynesçiliğe ikna olan iktisatçılar, kapitalizmin en son krizinin başlıca sebebinin aslında Keynes'in gösterdiği gibi özel yatırımlardaki ani düşüş olduğunu kabul ettiler. Dolayısıyla bir kez daha, hem doğrudan harcama yaparak hem de özel sektörlerin büyümeyi sürdürebilmek için ihtiyaç duyulan şekilde işlemesini engelleyen piyasa noksanlarını sistematik bir biçimde aşarak bu düşüşü savuşturmak için devlet icraatlarını desteklediler. Keynesçilere göre devlet tam istihdam ve ekonomik büyüme yaratabilirdi ve yaratmalıydı.

Keynes ve Smith'in mirası üzerine iktisatçılar arasındaki yoğun tartışma, herhalde iktisat teorisini gündeme getiren asıl mesele olmuştur. Tartışma bazen mikroekonomi-makroekonomi karşıtlığına odaklanmıştır. Bazen taraflar birbirlerini aklını yitirmekle suçlamıştır. Bazen bir tarafı savunanlar, diğer tarafı kapitalizme ihanet etmekle suçlamıştır (o yıllarda kapitalizmin sosyalist eleştirilerinin de tartışmalara katıldığını hatırlamaya değer).

Dünyanın farklı bölgelerindeki üniversitelerde bazı iktisat bölümlerinde iki taraf birlikte yer aldılar (hatta bölümlerde bir iki Marksist de olurdu), fakat birçok bölümde taraflardan ya biri ya da diğeri ötekisini fiilen dışladı. Akademideki hakim teoriler arasındaki salınımlar çoğu zaman siyaset ve medya gibi daha büyük âlemlerdeki paralel salınımları yansıtıyordu. Tartışmaya siyasetçiler ve siyasi ihtilaflar da dahil oldu. Amerika'da Cumhuriyetçi başkanlar Eisenhower, Nixon, Ford, Reagan, Bush I ve II, çoğu zaman demeçlerini neoklasik ve anti-Keynesçi terimlerle ifade ettiler. Avrupa ve diğer yerlerde, İngiltere'nin muhafazakâr lideri Thatcher ve diğerleri de aşağı yukarı aynı şeyi yaptılar, neoklasik iktisat teorisini ve bu teoriden türeyen politikaları savunarak Amerika'ya ve Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlere katıldılar. Öte yandan başkanlar Roosevelt, Truman, Kennedy, Carter, Clinton ve Obama gibi Demokratlar, aynı Avrupalı ve diğer sosyal demokratlar gibi (neoklasik iktisada karşı mücadele ederken Keynesçiliği destekleyen eski veya bugünkü sosyalistler de dahil) sık sık Keynesçiliği ve anti-neoklasik dili tercih ettiler.

Başat olarak Keynesçi iktisattan etkilenen yönetimler, temel ekonomik müdahalelere meylederler: Özel sektörün hükümet tarafından daha fazla denetlenmesi, daha çok düzenleme, iktisadi politika amaçlı harcama ve vergi değişikliği müdahaleleri ve benzerleri. Daha ziyade neoklasik iktisatla uyumlu yönetimler, düzenlemelerin kaldırılması, hükümetin özel ekonomiyi daha az denetlemesi, daha az harcama, daha düşük vergi oranları vesaireye meylederler. Pratik siyaset, bir yönetimin şu ya da bu teoriye tamamen sadık kalmasına nadiren izin verir; iki yaklaşımın karışması olağandır, ama yine de bir teori ve onun politikaları diğerine göre daha çok vurgulandığı bağlamlardır bunlar.

İktisatçıların ve hükümetlerin başat teorik taahhütleri toplumları ve bu toplumlarda yaşayan insanları nasıl etkilediyse, bu toplumlar da alternatif teoriler arasındaki mücadelelere geri etki etmiştir. Toplum ve teori birbirlerini şekillendirip durur. İlerleyen bölümlerde teorilerin ikisini de, aralarındaki tartışmaları, kapitalist ekonomilerin nasıl işlediğine dair farklı yorumlarını, sürekli değişen hükümetler, ekonomiler ve toplumlarla etkileşimlerini göz önünde bulundurarak inceleyecek ve çözümleyeceğiz. Buradaki bir amacımız da, her teorinin, onu savunanların farkına varmadıkları, sorgulamadık-

ları veya tartışmadıkları bazı temel ve kalıcı niteliklerini (hümanist veya yapısalcı varsayımlarını) kavramak olacak.

1.3 Marksçı İktisadın Tarihi

Karl Marx'ın çalışmaları çoğunlukla kapitalist ekonomik sisteme odaklanmıştır. Marx, kendisinden önce siyasal iktisat üzerine yazan Smith, Ricardo ve diğer birçoklarının yazılarını incelemeye epeyce zaman ve emek harcamıştı. Çoğu zaman, onların eserlerinden ne kadar çok yararlandığını teslim eder. Ne var ki, Marx'ın zihninde şekillenen teori, klasik siyasal iktisattan kopar. Marx'ta feodalizmden kapitalizme geçiş, modern dünya hakkında farklı görme ve düşünme biçimlerini uyandırır.

Klasik siyasal iktisatçılar kapitalizmi hoş karşılamış, feodalizmin içinden ortaya çıkışına övgüler düzmüşken, Marx bu geçişi hem iyi hem kötü görmüştür. Marx'ın selefleri, çoğunlukla teknik dinamizmi, verimli üretkenliği, genel ekonomik büyüme oranlarının hızı gibi gerekçelerle kapitalizmi meşrulaştırmıştır. Hâlbuki Marx kapitalizmin ağır insani maliyeti ve bu maliyetin topluma adaletsiz bir biçimde dağılmasından da etkilenmişti. İşçilerin kapitalist fabrika ve ofislerdeki ızdırabına, yaşamlarının acizliğine ve angaryasına tepki göstermişti. Marx'a göre, feodalizmden kapitalizme geçerken başarılan üretken kapasitelerin özgürleşmesine, insan kitlelerinin ezici yaşam koşullarından özgürleşmesi eşlik etmemiştir. Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçişe öncülük edenler, hedeflerinin insan özgürlüğü ve sahici demokrasi olduğunu iddia etmişlerdi, fakat sonuçta varılan kapitalizm Marx'a göre bu hedeflere ulaşmayı sistematik bir biçimde engelliyor ve önlüyordu.

Marx, "kapitalizmin tarihsel olarak olumlu katkıları" dediği şeylerin hakkını her zaman teslim etmiştir, hele hele de üretken ve teknik buluşların. Fakat, feodal köylülerin kapitalist ücretli emekçilere dönüşmesinin bu buluşlara rağmen neden böylesine fazla ızdıraba yol açtığını, neden bu kadar az insan özgürlüğü doğurduğunu açıklamayı hedefledi. Ona göre insan kitleleri, kendi emeklerinin mümkün kıldığı iş, yaşam ve tüketim kalitesinden mahrum bırakılmaya devam ediyordu. Feodal ve kapitalizmden önceki diğer ekonomik sistemlerde uzun süredir ufacık bir zümreye mahsus olan özgürlükler, Marx'ın hem içinde yaşadığı hem de çözümlediği kapitalist sistemlerde insan kitlelerinden yine sakınılmıştı.

Marx'ın kapitalizme tepkisi, başlıca klasik siyasal iktisatçıların tepkilerinden açıkça ayrılır. Marx'ın teorik tahsili de bu iktisatçılardan epey keskin bir biçimde farklıdır. Adam Smith ve David Ricardo gibi en önemli selefleri düşüncelerini 18. yüzyıl İngiliz felsefesi atmosferinde geliştirmişlerken, Marx'ın mirası G. W. F. Hegel'de doruğa ulaşan Alman felsefe geleneğiydi.

Keza Marx'ın kişisel tarihi de, birçok klasik siyasal iktisatçının özelliği olan orta sınıf istikrarından farklıdır. Hayatına onlara benzer şartlarda başlamışsa bile –Marx, tahsilli bir devlet bürokratının üniversite okuyan oğluydu– radikal eğilimleri yaşamını değiştirdi. Siyasi etkenler üniversite profesörlüğü kariyerinin önüne geçince aktif siyasete karıştı.

Daha sonra birleşerek modern Almanya olacak bölgelerde, devrimci ayaklanmalar feodalizmden kapitalizme geçişi kesintiye uğratıyordu. Bu ayaklanmalar, Marx'a kapitalizmin karanlık yüzünü ve bu karanlık yüze karşı çıkmayı öğretti. Neticesinde, 1840'larda, Alman yetkililer Marx'ı sürgüne yolladı; tıpkı daha sonra sığınmaya çalıştığı Fransa ve Belçika'daki yetkililer gibi. Nihayet Londra'ya yerleşmiş, hayatının geri kalanını burada, çoğu siyasi mültecinin başına bela olan, bitmek bilmeyen zorluklarla ve mali açıdan güvencesiz koşullarda yaşadı.

Marx'ı meşhur eden bütün o olgun iktisadi çözümleme çalışmaları İngiltere'de yazılmıştır. Memleketi Almanya'dan ve içinde bulunduğu toplumsal ayaklanma ortamından koparılan Marx, anlaşılır bir biçimde, ilgi odağını gündelik aktivizm polemiklerinden sistematik okuma, çalışma ve teorileştirmeye kaydırdı (siyasi aktivizm hayatının önemli bir parçası olmaya devam etmesine rağmen). Aksine Adam Smith, ömrü boyunca İskoçya'nın Glasgow şehrinde üniversite profesörü olarak, David Ricardo ise Londra'da zengin bir bankacı olarak yaşamıştır. John Maynard Keynes de Cambridge'de önemli bir hoca, başarılı bir spekülatör ve İngiltere Bankası'nda yöneticiydi.

İçinde yaşadıkları farklı koşullar, Marx'ın klasik, neoklasik ve Keynesçi iktisatçıların ürettiklerinden farklı bir kapitalizm anlayışını neden ve nasıl ürettiğini açıklamaya yardımcı olur. Klasik iktisatçılar "milletlerin zenginliğine", bu zenginliğin nasıl ve neden büyüdüğüne, üç büyük "sınıf" arasında (işçiler, kapitalistler/sermayedarlar, toprak sahipleri) nasıl dağıldığına odaklanırlar. Neoklasik iktisatçılar bireye odaklanmış, çözümlemelerini bireyden başlatırlar. Keynes, çalışmalarının merkezine ekonomik yapının yasaları olarak gördüğü şeyi koyar. Onların aksine Marx ise teorisini başka bir yerden başlatmış ve oraya odaklanır: Sınıf ilişkilerine; tabii klasik iktisatçıların sınıf dediği şeyden çok farklı bir anlamda.

Marx, sınıfın hem yok olmakta olan feodalizmin hem de yükselişte olan kapitalizmin ortak bir özelliği olduğunu vurgulamıştır. "Sınıf" derken, tek tek her toplumda yaşanan, toplumun bazı üyelerinin –işçilerin– "artık emek" sarf ettiği belirli bir ekonomik süreci kastetmiştir. Marx bu emeği, işçilerin kendi tükettikleri mal ve hizmetlerden fazlasını üretmek için harcadıkları emek olarak tanımlar. Marx şuna inanıyordu: Hem feodalizmde hem de kapitalizmde, artık emeğin meyveleri, yani artık (*surplus*), kendiliğinden ve doğrudan, o artığı üretmiş olan işçilerin haricinde insanların mülkü ha-

line gelir. Marx bu durumu "sömürü" diye tanımlar: Bir grubun artık (fazladan) üretmesi ve bu artığın başka bir grubun eline geçmesi. Marx sınıflar hakkında konuştuğunda, çoğu zaman sınıf süreçleri içinde ve bu süreçler ile tanımlanan iki karşıt grubu kasteder: Artığı üretenler ve artığa el koyanlar.

Avrupa feodalizminde "derebeyi/lord" adı verilen bireyler, bu artığa, feodal kural ve âdetlerin mecbur tuttuğu üzere serflerin düzenli aralıklarla temin ettiği mal ve hizmetler biçiminde (veya bunları satarak kazanılan nakit biçiminde) el koymuşlardır. Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçişte başarılan şey, sömürüye dayanan bu artık emek düzenlemesinin biçim değiştirmesidir. "Kapitalist/sermayedar" adı verilen yeni insanlar derebeylerinin yerini almıştır; fakat ikisi de başka insanların artığını teslim alırlar. "Ücretli emekçi" ya da "proleterya" adı verilen yeni artık üreticileri de feodal serflerin yerini almıştır. Nitekim sömürü devam etmektedir; biçimi feodalden kapitaliste dönüşmüştür o kadar. Benzer bir şekilde artığın ismi feodal "rant" yerine kapitalist "kâr" olmuştur.

Marx'ın teorisinin çoğu, sınıf süreci biçiminin feodalden kapitaliste geçtiği bu tarihsel değişimin ekonomik ve toplumsal neticelerini araştırır. Teorisi, toplumun sınıf teorisidir. (1) Bir toplumdaki sınıf süreçlerini, yani, artığın nerede ve nasıl üretildiğini, artığa nerede ve nasıl el koyulduğunu tespit ederek, (2) bu sınıf süreçlerinin içinde oluştukları ekonomiyi ve toplumu nasıl etkilediğini göstererek, toplumların nasıl işlediğini, nasıl değiştiklerini anlamlandırır. Sınıfa artık açısından yaklaşması genelde sınıfa karşı ilgisiz, artık diye bir şey olduğunu kabul etmeyen, daha ziyade bireyleri ve onların piyasa etkileşimlerini vurgulayan neoklasik iktisatçılardan Marx'ı ayırır. Keynesçiler de artıklara ve sınıf süreçlerine pek ilgi göstermezler; ekonomik yapıların bireylerin ekonomik davranışlarını nasıl şekillendirdiğine odaklanırlar.

Neoklasik ve Keynesçi teoriler gibi Marksçı iktisat teorisi de onu savunanların belli başlı toplumsal değişim hedeflerini yansıtır ve aynı zamanda bu hedefler üzerinde etkilidir. Marx, kapitalizmin ötesinde daha ileri toplumsal değişimler istemiştir (neoklasik ve Keynesçi iktisatçıların hiç yapmadıkları, hâlâ da yapmıyor oldukları bir şeydir bu). Sömürünün sadece biçiminin değişmesi, Marx'ı da sonraki çoğu Marksist'i de tatmin etmemiştir. Onlar, sömürünün ortadan kalkmasını istemişlerdir. Marx, artığı üreten insanların bu artığı teslim aldıkları, ondan nasıl faydalanacaklarına kolektif olarak, topluca karar verdikleri bir toplum hayal etmiştir. Böyle bir topluma "komünizm" adını verir. Bu toplumda insanlar, (merkezi toplumsal etkinlik olan üretimde) artığı üretenler ve artığı teslim alanlar diye iki kampa ayrılmayacaklardır.

Neoklasik ve Keynesçi iktisatçılar devlet eliyle idare edilen kapitalizmin mi yoksa özel kapitalizm türlerinin mi insan emellerini daha iyi doyurduğunu tartışırken, Marx ve ondan sonraki Marksistler, bütün kapitalizm biçim-

lerinin ötesine, komünizme doğru geçmek için can atmışlardır. Hatta kapitalizmin aşama aşama kayıplara karışacağı fakat komünizmin henüz ulaşılmamış olduğu böyle geçiş dönemlerine "sosyalizm" ismini vermişlerdir. Siyasi olarak kendilerini böyle geçiş dönemlerini önce tesis edip sonra sonlandırmaya adamış sosyalistler olarak tanımlamışlardır. Marx, kapitalizmin sınıf teorisi ile, sosyalizmi ve onun da ötesinde komünizmi tesis etmeye dair siyasi projeye katkıda bulunduğuna inanmıştır.

Marx'ın mantığına göre insanların kapitalizmin sınıf yapısını anlamaları kapitalist toplumun komünist topluma dönüştürülebilmesi için yararlı olabilirdi. Yeni bir komünist sınıf yapısının peşinden gitmeden önce, farklı sınıf süreçlerinin toplumsal yaşamın diğer süreçleriyle nasıl etkileştiğini insanların anlamaları gerekiyordu. Böyle anlama çabalarını çağının toplumsal teorilerinde bulamadığı için toplumsal değişimle ilgilenenlerin ihtiyaçları doğrultusunda sınıf meselelerini ele alacak yeni bir teori geliştirdi. Hedefi, yaşamlarında ve daha iyi yaşamak için verdikleri mücadelede önemli bir süreç olarak sınıfın farkına vardırmaktı.

Marx'ın teorisi toplumların sınıf veçhelerine odaklanır, fakat bunun nedeni sınıfın piyasalar, müzik, din veya iklim gibi toplumu ve tarihi şekillendirmekte etkili olan diğer süreçlerden daha önemli bir toplumsal güç olması değildir. Marx bir sınıf teorisi geliştirmiştir çünkü onun zamanında –ki bugün de böyledir– sınıf, modern kapitalist toplumun göz ardı edilen, yeterince çalışılmamış, çoğu zaman bastırılan bir boyutuydu. Bu durumu savuşturup düzeltmek için Marx ve Marksistler, teorik çalışmalarında içinde yaşadıkları toplumların sınıf çözümlemesine odaklanırlar.

Klasik, neoklasik ve Keynesçi iktisatların uzun yıllar sonrasında birçok teorisyenin katkısıyla geliştirilen müthiş karmaşık ve derinlikli bir teoriler kümesi olduğu hususunda çoğu Marksist hemfikirdir. Bunun yanında, tarihin sosyalizme ilerlemektense kapitalizmde durmasını isteyenlere rahatlatıcı geldiğini de düşünürler. Marksistler, genelde, kendi alternatif teorilerinin sosyalizmde kapitalizmden daha iyi olabilecek ve olacak bir toplum arayanlar için güven verici olduğunu hissederler. Kapitalizm, komünizm ve ikisi arasındaki sosyalist geçişin nasıl başarılacağına dair aralarındaki tartışmalar son derece çetin geçse de, Marksistler Marx'ın çok önemli bir katkı yaptığında genelde hemfikirdir. Marx, daha iyi bir dünya üretmek için temel değişimlerden yana olan her türlü sosyalist gündemin, bir mesele olarak sınıf süreci ile mutlaka yüzleşmesi gerektiğini öğretir. Bu gündemin partizanları, kendi adanmışlıklarını harekete geçiren sınıf ve diğer meseleleri (demokrasi, eşitlik vs.) anlamalıdır.

Marx aradığı komünist toplum hakkında çok az yazmıştır. Gelecek üzerine atıp tutmak yerine şimdiyi çözümlemeyi tercih etmiştir. Komünizm üze-

rine yazdığı üç beş satır da yaşamı boyunca sürdürdüğü sınıf odağını yansıtır. Öngördüğü komünist toplum, mal ve hizmetlerin üretimini şöyle organize edecektir: artığı, onu üreten işçiler teslim alıp dağıtacaktı. Yani, işçiler ile kapitalistler arasındaki toplumsal ayrım ortadan kaldırılacaktı. Emek veren herkesin, ne kadar artık üretileceği, bu artığın kime gideceği, bu artıkla ne yapılacağı konusunda eşit söz hakkı olacaktı.

Kendilerini Marx'a dayandıran sonraki Marksistler, onun seyrek önerilerinin ötesine geçtiler. Ayrıca Marksçı teoriyi Marx'ın hakkında çok az yazdığı veya hiç yazmadığı konulara doğru genişlettiler. Mesela 19. ve 20. yüzyıllarda Avrupa'nın Asya'ya, Afrika'ya ve Latin Amerika'ya doğru şiddetli bir şekilde yayılması, Marksistleri dış ticaret, sömürgecilik, emperyalizm ve uluslararası finans hakkında yeni teorilere götürdü. Benzer bir şekilde, (çoğu zaman üreticilerle bankacıları yakın bir işbirliği içerisinde birbirine bağlayan) büyük şirketlerin doğması, ileri kapitalist ekonomilerde tekel ve ekonomik durgunluk hakkında yeni Marksçı teoriler doğurdu. Tabii ki bir teori ne zaman yeni konulara uzansa, o teoriyi kullananlar arasında tartışmalar yaratan türlü türlü değişim geçirir. Marksçı teori de bundan nasibini aldı. 1881'de Marx öldüğünden beri Marksistler birçok yeni alana girdiler, edebiyat eleştirisi, psikanaliz, antropoloji ve biyoloji gibi farklı farklı konularda Marksçı yaklaşımlar yarattılar. Çoğu zaman, Marksçı teoriler ekonomide olduğu gibi bu alanlarda da yaygın olan teorinin başlıca alternatifi olarak ortaya çıktı.

Diğer disiplinlerde olduğu gibi ekonomide de Marksist teorinin gelişimi Marksistler arasındaki farklılıklar ve tartışmalarla oluşur. Mesela, 1917'den beri, Sovyetler Birliği'nin doğası ve önemi hakkındaki ihtilaflar tutkulu tartışmalara neden oldu. Orada yaratılan ekonomi ve toplum –devrimci önder V. I. Lenin ile özdeşleştirilen ilk dönemden yıkıldığı 1989'a kadar– Marx'ın teorilerini ve ümitlerini doğruluyor muydu, yoksa onları çürütüyor, onlara meydan mı okuyordu? Bu soruya verilen farklı yanıtlar 1917'den bugüne Marksist iktisattaki birçok yazarı heyecanlandırdı. Benzer bir tartışma, Çin Komünist Partisi'nin 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nde kazandığı devrimci zafer sonrası dönmüştür. Mao Zedong yönetiminde ve sonrasındaki politikalar ve ülkenin geçirdiği evrim Marksçı teorileri nasıl etkiliyordu? Hem Sovyetler Birliği'ne hem de Çin'e verilen farklı yanıtlar, iki ülkenin de tarihinde var olan ve tarihlerini şekillendiren sınıf süreçleri üzerine incelemeleri, tartışmaları tetikledi (Resnick ve Wolff 2002; Gabriel 2009).

Marksistler arasındaki bir başka kışkırtıcı tartışma konusu, 20. yüzyıl boyunca birçok ülkede kitle temelli büyük sosyalist ve komünist partilerin başarılı gelişimiydi. Marksistler bu partilerin verdiği pratik siyasi mücadeleleri desteklemiş, bu mücadelelerden etkilenmiş, bazen bu partilere katılmıştır. Mesela böyle partiler milyonlarca seçmeni seferber edip seçim kazanabile-

ceklerini gösterdiklerinde, bazı Marksçı teorisyenler bu gelişmeler karşısında feodalizmden kapitalizme geçişte olduğu gibi, şiddet olmaksızın barışçıl bir şekilde başarılabilecek sosyalist geçişler hakkında eserler yazdılar. Bazıları, böyle partilerin kapitalist düzeni tehdit etmesi durumunda veya ettiklerinde yaşanması beklenen komünist karşıtı şiddeti düşünmeye koyuldu. Büyük sosyalist partiler Avrupalı seçmen kitlelerin siyasi desteğini arkalarına alabilmek için muhafazakâr partilerle mücadele ederken, Marksistler ideoloji ve kitle psikolojisi ve bunların ekonomik süreçlerle etkileşimleri hakkında yeni teoriler de ürettiler. Başka Marksistler sosyalist ve komünist partilerin kapitalizme kucak açan partilerle seçim yarışına girmeleri halinde, bu partilerin devrimci hedeflerinden ve momentumdan uzaklaştıklarını iddia ettiler.

Marx'ın döneminden beri yaşanan ve Marksistler arasında sıkı tartışmalar yaratan bir başka önemli gelişme, çoğu kapitalist ülkede güçlü sendikaların yükselişi olmuştur. Kolektif eyleme ve kapitalist işverenlerle yaşanan çatışmalarda işçilerin durumlarını iyileştirme amacı güden örgütler olan sendikalar, teorik ve analitik açıdan Marksistlerin ilgisini çeker. Mesela ücretler, maaşlar ve iş koşulları gibi konularda işçilerle kapışan kapitalistlerin, devlet iktidarını ne zaman ve nasıl kullandıklarını anlamaya çalışırlar. Benzer şekilde, yatırım planlarındaki trendleri sendikaların örgütlenme stratejilerine bağlayan açıklamalar sundular. Başka bir örnekte Marksçı iktisatçılar, çokuluslu modern şirketlerin işçilerine gelişmiş kapitalist ülkelerde daha az gelişmiş Asya, Afrika, Latin Amerika ekonomilerinde olduğundan neden ve nasıl farklı muamele yaptıklarını çözümlediler.

Marksçı teori 1945'ten bugüne büyük zorluklarla karşılaştı ve değişimler geçirdi. Sanayileşmiş kapitalist toplumlarda bu dönem, sıkı bir kendini inceleme ve yeniden düşünme dönemiydi. Marksistler bir süredir yüzü sosyalizme ve komünizme dönük çok bileşenli hareketlere kendi geleneklerinin yapacağı esas katkının sınıf çözümlemesi olarak kalıp kalmayacağını tartışıyorlar. Neoklasik ve/veya Keynesçi teoriden bazı parçaları içermek ve kabullenmek konusunda, alınacaksa hangi parçaların, neye göre alınacağı konusunda anlaşamıyorlar. Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın birçok bölgesinde Marksçı teorisyenler bu toplumların karşılaştığı kendilerine özgü kalkınma sorunlarına Marksist teorinin uygulanabilirliğini tartışıyorlar. 1945'ten beri aralıksız veya ara ara Komünist Parti önderliğinde olan ülkelerde, dönem boyunca süren ekonomik büyüme ve ülkeler arasındaki ayrışmalar da Marksizmin yeniden düşünülmesini tetiklemiştir.

Burada tüm bu gelişmelere dünya tarihine yaptıkları katkıların hak ettiği kadar yer veremeyiz. Kısıtlı amacımız, neoklasik ve Keynesçi teorilere bir alternatif olarak Marksçı teorinin ana hatlarını çizmek. Ne var ki, neoklasik ve Keynesçi teorileri tartışırken yaptığımız gibi, Marksçı teori örneğinde de bu-

gün Marksçı teoriyi etkileyen ve kışkırtan tartışmaların ve yeniden düşünmelerin bazılarını hesaba katmalıyız.

İlginçtir, Marksçı olmayan iktisattaki hümanist/yapısalcı ayrımı Marksçı iktisatta yeniden belirir. Ekonominin ve toplumun nasıl işlediğine dair yapısalcı bir bakış, Marx'ın ölümünden kısa süre sonra ortaya çıkmıştı. Bu bakış daha sonra Sovyetler Birliği'ndeki hakim yorum haline geldi, yine Sovyetler Birliği tarafından bütün dünyaya dağıtıldı. Bazen klasik veya ortodoks Marksizm olarak da adlandırılan bu bakış, (1) bütün ekonomilerin kuruluşunu iç "yasaların", yani "üretim tarzının" yapılandırdığını, (2) yapılandırılmış ekonominin toplumdaki diğer her şeyi belirlediğini öne sürer. Bu ortodoks Marksizm, toplumu, "temeli" üretim tarzı (ekonomi) olan ve bu "temelin" "üstyapıyı" (siyaset ve kültür) belirlediği bir bina olarak görselleştirmiştir. Siyasi ve kültürel olaylar, toplumsal ve ideolojik hareketler, hatta ekonominin üretim dışı kısımlarının (piyasalar, fiyatlar, gelir dağılımları vs.) hepsi, altta yatan bir sebebin, yani üretim tarzının sonuçlarına indirgenir. Nitekim ortodoks Marksçı iktisatçılar (piyasa mübadeleleri veya toplam arz-talepten ziyade) üretimi teorilerinin odak noktası yaparlar.

Onlara göre üretim, birbirleriyle etkileşen iki kısımdan veya veçheden oluşan bir yapı sunar her zaman. Bir kısımda insanlar, doğayı insanların arzuladığı mal ve hizmetlere dönüştürmek için doğayla etkileşirler. Marksçı "üretim güçleri" terimi, işçilerin doğayı nasıl dönüştüklerine, üretimin genelde "teknoloji" denilen kısmına atıfta bulunur. Marksçı "üretim ilişkileri" sözü, mal ve hizmetleri üretme sürecinde insanların birbirleriyle nasıl etkileştiğine atıfta bulunur; neyin, nasıl, nerede üretileceğine, üretilenlerle ne yapılacağına kimin karar verdiğine. Üretim ilişkileri için ortodoks Marksçıların kullandığı kısaltma *mülkiyet*tir: ana fikir, üretime dair kilit kararları üretim araçlarına (araç gereç, para, iş yeri vs.) sahip olanların aldığıdır. Ne tür mal ve hizmetlerin üretilip satın alınacağına, işsizliğin neden yükselip düştüğüne, seçimlerin neden yapıldığına, seçim sonuçlarına, hangi müzik türünün popüler olacağına falan, en nihayetinde üretim tarzı –teknoloji ile mülkiyetin yapılandırılmış etkileşimi– neden olur. Marksçı çözümlemenin hedefi ve görevi de, belirli bir zaman ve mekânda, bir toplumun kendine özgü niteliklerini, çatışmalarını ve dinamiklerini, o toplumun üretim tarzının tam olarak nasıl ürettiğini göstermektir.

Ortodoks Marksistlerdeki bu neden-sonuç mantığı, Keynesçi iktisat için söylediklerimize paraleldir. Fakat ortodoks Marksizm, ekonomi dışı şeyler de dahil toplumdaki her şeyin en nihayetinde üretim tarzı tarafından belirlendiğini iddia ederek Keynesçi iktisadın ötesine geçer. Böyle iddialar ortodoks Marksizme "ekonomik belirlenimci" yaftasının uygun görülmesine neden olmuştur. Bu teoriyi savunanların analitik projesi, üretim sisteminin

ekonomiyi nasıl şekillendirdiğini, dolayısıyla siyasete ve kültüre gelmiş geçmiş tüm toplumlarda ekonominin yön verdiğini göstermekti. Bir toplumu değiştirmek (yoksulluğun kökünü kazımak, demokrasiyi kurmak, ırklar ve cinsiyetler arası eşitlik sağlamak, ekosistemi korumak) için altta yatan üretim güçleri ve ilişkileri yapısı, yani toplumun "üretim tarzı" değiştirilmeliydi. Teoriye göre farklı üretim tarzlarına tekabül eden farklı toplumlara, üretim tarzı adı verilen bu yapının farklı biçimleri neden oluyordu.

Marksçı teorinin böyle yapısalcı yorumlarının yanı sıra hümanist yorumları da olmuştur. Ortodoks Marksizm yorumunun bu kadar yapısalcı olmasının da etkisiyle, bu yorumu Marksizm içinden eleştirenler ortodoks yoruma genelde hümanist yorumlarla karşı çıkmışlardır. Yapısalcıların ekonomik belirlenimciliğine karşı hümanist Marksistler, siyasetin, kültürün, bireylerin düşünce ve eylemlerinin, belirleyici bir ekonomik yapının birer sonucundan ibaret olmadıklarını öne sürerler. Bunlar daha ziyade nedenleri az çok özerk olan güçlerdir. Özerk bireysel eyleme odaklanıp onu vurgulayan hümanist Marksistler, çoğu zaman neoklasik iktisat geleneğinin benzer hümanizmine yaklaşmışlardır. Marksist iktisat içindeki bu tarz Marksist hümanist eğilimlerin en etkilisi, "rasyonel seçim Marksizmi" olarak bilinir.

Bir iktisat teorisinin yapısalcı veya hümanist olarak kategorilendirilmesi hakkında önemli bir hatırlatma yapılmalı; teoriler nadiren yüzde yüz yapısalcı veya hümanisttir. Mesela neoklasik teori hümanist olmasına rağmen ara ara yapısalcılığa kaçabilir, hatta kaçar da; yukarıda açıkladığımız üzre Keynesçi teori de benzer bir şekilde hümanizme kaçabilir. Ortodoks Marksizm, hümanist uğrakları olmasına rağmen yine de yapısalcıdır. Aynı şekilde hümanist Marksizmin de yapısalcı uğrakları vardır. Elinizdeki kitabın sonraki bölümlerinde göstereceğimiz gibi, bu karmaşıklıklar ve tutarsızlıklar alternatif teorilerin kendi içlerinde veya birbirleriyle girdikleri tartışmalarda önemli olabilirler.

1.4 Farklı İktisat Teorilerini Karşılaştırmak

Farklı iktisat teorilerini karşılaştırmak alengirlidir. Farklı şeyleri karşılaştırmak her zaman böyledir. Tam olarak teorileri karşılaştırma problemiyle ilgilenen yakın dönem çalışmalardan faydalanarak işimizi kolaylaştırabiliriz. Bu kitapta, neoklasik, Keynesçi ve Marksçı teorileri, "genel anlamda teori" adını vereceğimiz şeyin üç farklı türü olarak ele alıp, fark ve benzerliklerini inceleyeceğiz. Bu usül, elmaları ve kirazları, bunların farklı birer meyve türü olduğunu gösterip ayırt etmek gibidir; ya da igloları ve iki katlı evleri, bunların farklı birer barınma türü olduğunu göstererek ayırt etmek gibi.

1.4.1 Genel Anlamda Teorileri Karşılaştırmak

Bir şey hakkındaki bir teori, bu şey hakkında bir dizi hükümden oluşur. Bizim hüküm dediğimiz şey için bazen "kavram" veya "fikir" sözcükleri kullanılır. Her teoriyi oluşturan hükümler, kavramlar veya fikirler öbeği bazı temel benzerlikler sergiler. Herhangi bir teorinin hükümleri, belirli şeylere odaklanır – bunlara genelde teorinin "nesneleri" adı verilir. Hiç kimse akla gelebilecek her şeyi düşünemez; dolayısıyla bütün insanlar, düşünülebilecek sonsuz sayıda nesne arasından bazılarını seçip bunlara odaklanmak için zihin enerjilerini daraltırlar. Her teori, seçilmiş birtakım belirli nesneleri anlamlandırmanın bir aracıdır. Bir teorinin hükümleri, o teorinin nesnelerine anlam kazandırır. Anlamlandırmak –hakkında teori yapmak– için seçtiğimiz nesneler, yaşamlarımızın bizi anlamayı denemeye kışkırttığı nesnelerdir. Farklı toplumlar, insanlarda farklı nesne seçimlerini ve bu nesneler hakkında farklı düşünme biçimlerini şekillendirir. Tek bir toplum içinde bile, o toplumdaki insanların farklı konumları ve deneyimleri insanları farklı nesneler hakkında farklı biçimlerde düşünmeye götürecektir. İnsanların hangi nesneleri seçtiği ve bu nesneleri nasıl teorize ettikleri arasındaki farklar bazı zamanlarda ve koşullar altında büyük olacaktır. Başka zaman ve koşullarda ise bu farklar küçük olacak, insanlar "hemfikir" olduklarını söyleyeceklerdir.

Genel anlamda teoriye bir örnek vermek için üç tür özel teoriyi kısaca karşılaştıralım. Uydular ve yıldızlar arasındaki ilişkiler insanları uzun zamandır cezbetmiş, bu ilişkiler fizik ve astronomi (gökbilim) adını verdiğimiz teoriler için seçilen başlıca nesneler olmuştur. İnsanlar arasındaki samimi ilişkiler yüz yıl kadar önce merak konusu olmuş, artık psikoloji dediğimiz teorilerin seçtiği nesneler haline gelmiştir. İktisatta, 17. ve 18. yüzyıl Avrupası'nda feodalizmden kapitalizmin doğması, teori yapmak için yeni nesnelerin seçilmesini kışkırtmıştır: mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtımı. Bu kitapta karşılaştırılan üç iktisat teorisi, zamanla evrim geçirerek bu nesneler hakkında düşünmenin başlıca farklı biçimleri haline gelmiştir.

Herhangi bir teoriyi oluşturan hükümler veya kavramlar, bu teoride seçilen, bu teorinin seçtiği nesneler hakkında bize belirli şeyler söyler. Teoriler, nesnelerini tanımlarlar. Astronomi teorileri, gezegenlerin ve yıldızların ne olduğunu, bu nesnelerin tam olarak hangi niteliklerinin onları gezegen veya yıldız olarak anlaşılmaya ve çözümlenmeye değer kıldığını tanımlar. Psikoloji teorileri kendi farklı nesnelerini tanımlar. Modern psikoloji teorisinin başlıca mucidi Sigmund Freud, insan zihninin "bilinçdışı" diye tanımladığı bir şey içerdiğini iddia eden hükümler yazmıştır. Freud, teorisinin tanımladığı bilindışı hakkında yeni bir teori oluşturan bir sürü başka hüküm

de (gözlemler, çözümlemeler, sonuçlar) geliştirmiştir. Freud'dan beri psikologlar, psikoloji teorilerini ayrıntılandırıp geliştirirken, Freud'un bazı hükümlerini bırakmış, bazılarını değiştirmiş, bazılarının üstüne koymuşlardır.

Benzer bir şekilde, iktisat teorilerinin içerdiği nesneler mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtımından ibaret değildir. Bu teorilerin hükümleri, bu nesnelere özgü tanımlar sunar, onlara belirli anlamlar veya duyumlar atfeder. Aslına bakarsak, her iktisat teorisinin içeriği, ilgilenmeyi seçtiği nesnelere kendine özgü anlamlar atfeden hükümler kümesidir. Hiçbir teori sabit kalmaz. İnsanlar etraflarındaki dünya ile baş etmek ve onu değiştirmek için teoriler kullandığı gibi, sürekli değişen o dünya da insanları ve teorileri değiştirir. Yeni deneyimler yaşandıkça, insanlar bu deneyimleri hesaba katmak, onları anlamlandırmak, onlara anlam vermek için teorilerini genişletirler. Bir teoriyi genişletmek, bazı yeni nesneler seçip onları tanımlamayı, bazı eski nesneleri değiştirmeyi veya bırakmayı ve bütün bu nesneler arasında yeni bir bağlantı inşa etmeyi gerektirir. Bu yolla teoriler büyür ve değişir.

Gökbilimciler uzayda yeni bir cisim bulduklarında bu cismi hesaba katacak şekilde teorilerini genişletmekle kalmayabilirler. Yer çekimi (kavramı) hakkındaki ya da ışığın veya astronomiye özgü diğer nesnelerin yörüngeleri hakkındaki kimi hükümlerini gözden geçirme ihtiyacı da duyabilirler. Nitekim astronomi teorileri büyür ve değişir. Benzer bir şekilde psikoloji teorileri de insanların teorileri nasıl ve nereye doğru genişlettiklerine, hangi teorik değişiklikleri lüzumlu gördüklerine bağlı olarak büyür ve gelişir.

Aynısı iktisat teorileri için de geçerlidir. Örneğin gerileme, enflasyon veya dış ticaret sorunlarının getirdiği yeni tecrübeler sadece teorinin kapsama alanını genişletmez, teorinin muhtaç olduğu ortaya çıkan birtakım değişimleri de tetikleyebilir. İktisatta bunu çoktan gördük. Adam Smith'in (selefleri-nden miras aldığı kavramları genişleten ve değiştiren) iktisat teorisi kurgusu, 1776'da meydana gelen ve sonraları kapitalizm adı verilecek o yeni ekonomik olayları ve gelişmeleri açıklamaya çalışmıştı. Karl Marx, 19. yüzyıl ortalarındaki, kapitalistlere karşı çıkan işçi mücadelesini bilgilendirmek ve geliştirmek amacıyla Smith ve Ricardo'nun teorilerini genişletmiş ve değiştirmiş, artık, sınıf ve sömürü üzerine bir iktisat teorisi kurgulamıştı. Daha sonra 1930'larda John Maynard Keynes, öğrendiği önceki iktisat teorilerini temel alan fakat onları kısmen ret de edip değiştiren bir iktisat teorisi sunmuştu. Tekrarlayan döngülerinden birinde kapitalizmin esaslıca çökmesine karşılık Keynes, bu döngüleri terbiye edip yönetebilmenin bir yolunu teorileştirmeye çalışmıştı. Sanayi devrimi, sermaye-emek çatışması, ekonomik daralma: bu olay kümelerinin her biri, var olan iktisat teorilerini radikal biçimlerde değiştirmiş, yeni teorilerin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur.

Bir teori içindeki gelişmelerin diğer teorilerdeki değişimlere katkıda bulunması da yaygındır. Örneğin kimya teorilerindeki yeni gelişmeler gökbilimcileri teorilerinden birini değiştirmeye itebilir. İktisat tarihine bakarsak, matematikteki değişimler iktisat teorilerinin dönüşmesine destek olmuştur. Marksçı iktisat içindeki tartışma ve hareketlenmeler neoklasik ve Keynesçi iktisadı, neoklasik ve Keynesçi iktisattaki değişimler de keza Marksçı iktisadı etkilemiştir. Her teori, onu şekillendiren çok sayıda ve türlü türlü etkinin sonucunda sürekli değişim halindedir. Her teori değiştikçe, o teorinin diğer teoriler üzerindeki etkisi de değişir; farklı teoriler arasındaki, farklı teorilerin kendi içlerindeki ve teoriler ile toplumun teorik olmayan veçheleri arasındaki karşılıklı ve sonsuz dönüşümler süreci içinde.

1.4.2 Farklı Teorilerin Mantıkları

Bütün teoriler, teorileştirdikleri nesneler arasında nasıl bağlantı kuracaklarına dair belirli kurallar koyar, bu kuralları takip ederler. Bir teori hangi gerçekliği anlamaya çalışırsa çalışsın, o gerçekliğin hangi parçaları arasında bağlantı kurmaya çalışırsa çalışırsın, her teorinin bir "mantığı" vardır, yani bu bağlantıları nasıl kuracağına yön veren kuralların sistematik bir niteliği. Teoriler, nesneleri arasında hangi mantığı kullanarak bağlantı kurduklarına göre birbirlerinden ayrılırlar; fakat her teori biraz mantık kullanır.

Bir teorinin mantığı, o teoriye özgü neden-sonuç kavrayışını içerir. Birçok teori bazı nesnelerine neden rolü, diğerlerine sonuç rolü biçer. Örneğin gökbilimciler bir gezegenin yörüngesinin şeklini civardaki bir yıldızın boyutunun sonucu olarak açıklayabilirler: bu durumda yıldızın boyutu neden, gezegenin yörüngesi ise o nedenin sonucu olur. Psikolojiden bir örnek alırsak, çocuk istismarı neden, yetişkin nevrozu ise onun sonucu olarak teorileştirilebilir. İktisatta "gerileme" nesnesi bir başka nesnenin, "özel yatırımlardaki çöküşün" sonucu olarak teorileştirilebilir. Bir teorinin bazı nesneleri o teorinin diğer nesnelerine sonuç veren nedenler olarak görüldüğünde, o teorinin mantığına "belirlenimci" (*determinist*) deriz.

Buna alternatif olarak teoriler nesneleri arasında farklı bir şekilde bağlantı kurabilir, farklı bir mantık sergileyebilirler. Örneğin, bir teorinin her nesnesi, diğer tüm nesnelerin her zaman hem nedeni hem sonucu olarak kavranabilir. Bu durumda ekonomik daralmaya (1) kelimenin tam anlamıyla sonsuz sayıdaki başka nesnenin (ekonomik, siyasi, kültürel, doğal) sonucu olarak, (2) kendisi de bütün o diğer nesnelere neden olan sonsuz sayıda nesneden biri olarak yaklaşılır. Böyle bir teorinin nesneleri, birbirlerine "fazla-belirlenimcilik" adı verdiğimiz bir karşılıklı neden-sonuç mantığı içerisinde bağlanır.

1.4.3 Teorik Farklar Niçin Önemlidir?

Bütün teoriler üç temel süreçten oluşur; üzerine teori yapılacak nesneler seçmek, o nesneleri tanımlamak, nesneler arasında mantıksal bağlantılar kurmak. Bu süreçlere odaklanmak, ister gökbilimsel, ister psikolojik veya iktisadi olsun, alternatif teorileri birbirinden net bir şekilde ayırmamızı sağlar. Nitekim neoklasik, Keynesçi ve Marksçı teorilerin, farklı nesneler hakkında, bu nesneleri birbirlerine farklı biçimlerde bağlayan farklı hüküm derlemelerinden oluştuğunu gösterebiliriz. Neoklasik, Keynesçi ve Marksçı teoriler, insanların dünyayı anlamakta kullanabileceği ve kullandığı alternatif hüküm kümeleridir. Daha formel bir dille söylersek, bu üç farklı hüküm kümesi, alternatif iktisat bilgilerini veya alternatif iktisat bilimlerini oluşturur.

Bu üç iktisat teorisi arasında yapacağımız karşılaştırma, sırasıyla bu teorilerin nesnelerini nasıl tanımladıklarını, bu nesneler arasında, alternatif iktisat anlayışları üretecek şekilde nasıl bağlantı kurduklarını gösterecek. Göreceğimiz üzere, farklı teoriler tıpa tıp aynı sözcükleri kullandıklarında bile –örneğin "değer", "fiyat", "meta", "ücret", "kâr", "kapitalizm"– bu nesneleri farklı biçimlerde tanımlarlar. Bu sözcüklerden tamamen bambaşka şeyler anlarlar. Aynısı, bütün teori türleri için geçerlidir. Freudcu psikologlar ile Freudcu olmayan psikologlar, "libido", "ego", "bilinçdışı" gibi sözcüklere farklı anlamlar yüklerler. Gökbilimdeki farklı teoriler, "evren" veya "uzaydaki kara delikler" gibi terimlere farklı tanımlar getirir. Hatta iki öğrenci birbiriyle konuşurken çoğu zaman aynı sözcükleri ("aşk", "iş", "eğlence" gibi) kullanırlar, fakat bu sözcüklere oldukça farklı anlamlar yüklediklerini ancak daha sonra fark ederler.

Son olarak yaptığımız karşılaştırma, toplumdaki farklı insanların farklı teoriler kullanarak ekonomi gibi şeylere dair farklı anlayışlara varmalarının ne gibi sonuçları olduğunu sormaya itecek bizi. Seni öyle, beni böyle teorileştirmeye iten nedir? Gündelik yaşam içerisinde her birimize uygun gelen farklı farklı teorileri karşılaştırmak ve ilginç bulmak yeterli midir? Dünyayı belirli bir biçimde düşünen insanlar dünya ile baş etmek için belirli biçimlerde davranmaya yatkın olduklarına göre, bu daha ciddi bir mesele mi yoksa? Eğer sizin iktisat teoriniz sizi, Amerika ekonomisini benim teorime göre milletin geleceği için zararlı olan bir biçimde değiştirmeye çabalamaya itiyorsa, ortada bir fikir ayrılığından fazlası vardır. Teoriler, insanların nasıl eyleyeceklerine karar vermelerini sağlayan yollardan biridir; eğer insanların eylemleri bizi rahatsız ediyorsa, büyük olasılıkla o eylemlerin ardında yatan teorilere meydan okumak isteyeceğizdir.

Nitekim elinizdeki kitabı, farklı iktisat teorilerinin toplumumuzda nasıl etkili olduklarını ve toplumumuza farklı biçimlerde nasıl etki ettiklerini an-

lamaya çalışarak sonlandıracağız. Bir iktisat teorisini değil de ötekisini kullanmanın ne gibi toplumsal sonuçları olduğunu bilmek, bu üç teori hakkındaki hislerinize ışık tutmaya yardım edecek.

1.5 Üç Teoriye Giriş

Amacımız, dünyanın üç temel iktisat teorisi arasında bugünlerde yaşanan tartışmayı ve çatışmayı anlamak olduğu için her teori için sistematik bir girişe ihtiyacımız var. Bu giriş, teoriler arasındaki önemli ayrım noktalarını vurgulamak için her teorinin temel hatlarının altını çizmeli, nitekim ekonomiyi nasıl farklı anladıklarını karşılaştırmalıdır. Ayrıca, bu üç teorinin 2, 3 ve 4'üncü bölümlerde yapılan ayrıntılı incelemesine genel bir kılavuz görevi görecektir.

1.5.1 Neoklasik Teorinin Giriş Noktası, Nesneleri ve Mantığı

Neoklasik iktisat teorisi, dikkatinin büyük çoğunluğunu kendine özgü birtakım nesnelere verir. Bireyler, piyasa arz-talebi, fiyatlar, alıp satılan miktarlar gibi nesneler en sık karşımıza çıkanlardır. Neoklasik iktisat teorisi bu nesneleri anlamlandırırken (onlar hakkında teori yaparken) birçok başka nesne de tanımlar ve aralarında bağlantı kurar. Başlıca nesneler, bireysel istekler (tercihler), kaynaklar ve teknolojidir. Bu üç kavram, neoklasik teorinin giriş ya da başlangıç noktası adını vereceğimiz şeyi oluşturur. Bir giriş noktası, bir teorisyenin seçimini temsil eder: bir teori düzenlemeye girişirken seçilen yoldur; yani, bir teorisyenin, diğer tüm nesneleri için anlam üretebilmek için en başta odaklandığı kavramlardır. Bir marangoz, nesne üretmek için, mesela bir sandalye üretmek için nasıl alet edevat kullanıyorsa, giriş noktasının da bir teorisyenin (teorik) alet edevatlarını oluşturduğu düşünülebilir; teorisyen bu sayede birtakım nesnelere, diyelim piyasa fiyatlarına belirli bir anlayış ve anlam yükler. İster sandalye olsun ister fiyat, alet edevat kullanımı olmadan hiçbir nesne var olamaz. Teori hakkında düşünürken giriş noktasının böylesine önemli olması bu yüzdendir.

Neoklasik teori, belirli aletlerle işe başlar ve bu aletleri kullanır: İsim vermek gerekirse, ekonominin nasıl işlediğine dair genel bir imge inşa etmek için kullandığı alet, bireylerin istekleri ve üretken kabiliyetleridir (kaynaklar ve teknoloji). Bireylerin istekleri ve üretim yetenekleri bir araya gelerek ekonomiyi ekonomi yapar. Öyleyse ekonomiyi anlamak demek, etkileşim halindeki bireylerin maddi refah arzuları ve o arzuyu tatmin etmek için mevcut kaynakları kullanabilme yeteneklerinin oluşturduğu bütün etkilerin (neden olduğu bütün sonuçların) toplamını anlamlı hale getirmek demektir. Bu bi-

reysel etkileşimler için en önemli ve en uygun kurum, alıcılar ile satıcıların iki taraf için de avantajlı olacak mübadeleleri özgürce pazarlık ettikleri piyasadır. Neoklasik teori şunu gösterir: tek tek her birey sahip olduğu üretken kaynaklarını (her neye sahipse) verili teknoloji ile değerlendirip, kendi çıkarını gözeten üretim ve mübadele işlemlerinde bulunduğunda herkes için azami refaha ulaşılacaktır. Bir ekonomide olup bitenler, bireylerin bu şekilde eylemelerinin sonucu olarak açıklanır her zaman (bireylerin özgürce seçtikleri piyasa işlemlerine dış etkenlerin müdahale edebileceği ihtimaline az da olsa yer vererek).

Bireylerin istekleri ve üretken kabiliyetleri noktasından giriş yapmasına ilaveten, neoklasik iktisat teorisi bu giriş noktası ile diğer tüm nesneleri arasında bağlantı kurmakta kullandığı kendine özgü neden-sonuç muhakemesi ile de diğer teorilerden ayrılır. Bu akıl yürütme onun nedensel mantığını şekillendirir: Giriş noktası ile birlikte bu mantık, kullandığı teorik alet edevat kümesini oluşturur. Neoklasik teorideki nedensellik kavrayışında genelde birkaç nesne bir araya gelerek bir başka nesneye neden olur. Sonuç saydığı nesnelere "bağımlı değişkenler", neden saydığı nesnelere ise "bağımsız değişkenler" betimlemesini iliştirerek bu ilişkiyi ifade eder.

Nedensellik hakkındaki bu belirli kavrayışa felsefeciler uzun yıllardır "özcülük" (*essentialism*), bazen de "belirlenimcilik" (*determinism*) adı veriyorlar. Son yıllarda ise "indirgemecilik" (*reductionism*) terimi yaygınlaştı. Bu kitapta bu üç terimi aynı anlama gelecek şekilde kullanıyoruz. Peki, bu terimler ne anlama geliyor?

Bu üç terim, her olayın, o olayın meydana gelmesinde asli olan (olayın özü olan) birtakım nedenleri veya belirleyenleri olduğu varsayımını anlatır. Özcü (veya belirlenimci veya indirgemeci) mantık şöyle ilerler: (1) Toplumumuzda *A* olayı meydana geldiğinde, aynı zamanda sonsuz sayıda başka olayın meydana geliyor olduğunu, o olaydan önce sonsuz sayıda başka olayın meydana gelmiş olduğunu biliyoruzdur; (2) bu sonsuz sayıda başka olay arasından birkaçının, *A* olayının en önemli, başlıca, yani "belirleyici" veya "asıl" nedenleri olduğunu varsayarız; (3) dolayısıyla teorik çalışmayı, asıl veya önemli (belirleyici) nedenleri önemsiz (belirleyici olmayan) nedenlerden ayırmak olarak tanımlarız. Sonuç, *A*'nın "açıklanmasıdır": *A*'nın nedeni, en önemli birkaç belirleyiciye ***indirgenmiştir***. Bu yüzden "indirgemecilik" terimi, dünyadaki olayların açıklamasını, bu olayların birkaç asıl nedenin sonucu olduğunun gösterilmesine indirgeyen teorileri anlatmak için kullanılır.

Varsayalım ki *A* olayı, 201 l'in Ağustos ayında bir malın fiyatının artması olsun. O ayki ekonomi haberlerini şöyle bir göz atmak, o süre zarfında birçok başka olayın da yaşandığını gösterecektir: faiz oranları artmış, petrol fiyatları yükselmiş, tamamlayıcı mallardan birinin fiyatı düşmüş, doların fiya-

tı artmış, işsizlik azalmıştır vesaire. Biraz daha araştırma yapılırsa, 2011'in Ağustos ayı boyunca ve öncesinde dünyamızın ekonomik veya ekonomik olmayan milyonlarca diğer veçhesinin değiştiği görülecektir: yağış miktarı azalmış, vergi oranlarında kesinti yapılmış, Başkan'ın sağlık hizmeti planları kamuoyunda tartışma konusu olmuş, Orta Doğu'da askeri çatışmalar yaygınlaşmıştır vesaire. Aynı anda veya sıralı bir biçimde meydana gelen bir sürü şey hakkında baş döndürücü boyutta bir veri ile karşılaşan (ki bu olayların hepsi muhtemelen ya doğrudan ya da dolaylı olarak o malın fiyatına etki etmiştir) neoklasik iktisatçılar ne yaparlar peki?

Fiyatı etkileyen birçok etmen arasından hangilerinin "en önemli" olduğunu belirleyebileceklerine inanarak, neoklasik teorinin temel mantığını tasdik ederler. Malın fiyatındaki değişimin bazı asıl nedenlerdeki değişimlerin sonucu olduğunu varsayarlar (bu asıl nedenler genelde malın arzı ve talebi başlığı altında listelenir). Daha sonra, bağımsız nesnelerin (arzlar ve talepler) açıklamaya çalıştıkları bağımlı nesneyi (fiyat değişimi) nasıl belirlediğini araştırırlar. Bir başka deyişle, bağımlı nesnelerdeki değişimin bağımsız nesnelerdeki değişimin sonucu olduğunu açıklarlar (yani değişimlerin ilki, ikincisine indirgenir). Nitekim, bu belirli nedensel yöntemi tasvir etmek için değişimli olarak "belirlenimcilik" ve "indirgemecilik" terimlerinden biri kullanılabilir. İndirgemeci veya belirlenimciler, önemli buldukları (teorik olarak dikkate layık buldukları) olayları, o olayların asıl nedenlerine odaklanarak açıklarlar. Onların bu varsayımları, yani olayların, yalıtılarak tasvir edilebilecek belli başlı, esas nedenleri olduğu fikri, birçok insanın kafasında yer etmiştir. Bu varsayımlar sadece neoklasik teoride değil, birçok teoride ortaya çıkar.

Neoklasik teori, her analitik iddiasında indirgemecidir. Yaptığı genellemelerde ekonomik etkinliğin genel düzeylerini ve ritimlerini (zenginlik ve büyüme veya gerileme, işsizlik ve düşüş) giriş noktasının, yani etkileşen, kendi çıkarını gözeten ve üretken bireylerin yaptıklarının sonuçlarına indirger. Gelin bir sonraki bölümde bu teoriyi daha ayrıntılı incelemeden önce onun nasıl işlediğini kısaca özetleyelim.

Piyasa fiyatlarına asıl neden olanın arz ve talep olduğu söylenir. Arz ve talep de onları belirleyen asıl nedenlere, yani; bireylerin doğasında olan ekonomik refah arzusuna, onlara doğaları gereği (doğuştan) sunulan mevcut kaynak dağılımına ve mevcut üretim bilgisine (teknolojiye) erişmelerini ve o teknolojiyi kullanmalarını sağlayan doğal yeteneklerine indirgenebilir. Dolayısıyla neoklasik teori için giriş noktası olan insan istekleri ve üretken kabiliyetler bir başlangıç noktasından fazlası olur: diğer tüm nesneleri belirleyen bir nihai neden veya öz olarak da iş görürler. Sonuç olarak piyasa fiyatı, insan doğamızın özünde olduğu varsayılan asli veçhelerin bir sonucuna indirgenir.

Bu bakımdan insan doğası, bu teoride belirleyici temel haline gelir. İnsan doğasının kökenlerine dair sorular neoklasik iktisat metinlerinde veya derslerinde genelde tartışılmaz, fakat tartışılsalardı insan doğası da Tanrı'nın veya evrimin, belki de "akıllı tasarım" teorilerinde olduğu ikisinin kombinasyonunun sonucuna indirgenirdi.

Neoklasik iktisatçıların yöntembilimsel indirgemeciliklerini sorguladıkları, veya tartıştıkları nadirdir. Her olayı belirleyen bir ya da birkaç asıl neden olduğunu varsayarlar (sanki bu doğal veya 'bilimsel yöntem'miş, tek doğru düşünme biçimiymiş gibi). Bu asıl nedenler bulunmalı, bu nedenlerin olayları nasıl belirlediği gösterilmelidir. Neoklasik iktisatta açıklama yapmanın görevi budur.

1.5.2 Keynesçi Teorinin Giriş Noktası, Nesneleri ve Mantığı

Keynesçi teorinin nesnesi genel ekonomidir, ekonominin bütünüdür; neoklasik teorinin odak noktası olan tüketici birey, işçi ve şirketten yani *mikroekonomiden* farklı olarak genellikle *makroekonomi* adı verilen şeydir bu. Nitekim Keynesçi iktisat, gayri safi milli hasıla, milli gelir ve zenginlik, para arzı, işsizlik, tüketici fiyat endeksi ve ekonominin büyüme düzeni gibi makroekonominin başlıca veçhelerini inceler. Neoklasik iktisadın aksine, özellikle bireysel istekler ve bireysel piyasa eylemleri ile ilgilenmez. Keynesçi iktisat, toplam ekonominin bireylerin istek ve üretken kabiliyetlerinin sonucu olarak işlediğini, geliştiğini varsay*maz*.

Keynesçi teori, bir istisna hariç (sonraki bölümlerden birinde göreceğimiz üzere yatırımcı birey hümanist bir biçimde ele alınır) nedenselliğin ters yönde işlediğini düşünür: bireylerin ne yaptığını, makroekonominin başlıca veçheleri arasındaki bağlantılar ve ilişkiler yoluyla toplam ekonominin işleyişi belirler. Keynesçi iktisada göre veya Keynesçi bir ekonomide, bu veçheler ve aralarındaki ilişkiler makroekonomik *yapıyı* tanımlar. Keynesçi iktisat, evvela ekonominin temel veçhelerini ve bu veçheler arasındaki ilişkilerin yapısını tanımlayarak anlamlandırır ekonomiyi. Bunlar, ekonomiyi ve ekonominin nasıl işlediğini anlamakta Keynesçi iktisadın kullandığı kendine mahsus başlangıç noktasını veya giriş noktasını oluşturur.

Bireylerin bu yapıya doğdukları, bu yapı tarafından şekillendirilip onun kurallarına göre davrandıkları önvarsayılır. Dolayısıyla Keynesçi teori, aynı neoklasik teori gibi, insan davranışlarının belirleyici nedeninin kendi giriş noktası olduğunu varsayar. Ne var ki bu teoriler, farklı giriş noktaları tercih etmeleri bakımından birbirlerinden radikal bir biçimde ayrılır: (nihai neden) birinde insan doğası, diğerinde yapısal kurallardır. Öyleyse Keynesçi iktisatçılara göre yapılması gereken, bu verili yapı içerisinde bireysel ve kolektif ih-

tiyaçlarımızı daha iyi doyurabilmek için bu yapının nasıl işlediğini ve evrim geçirdiğini araştırmak, aydınlatmak ve göstermektir.

Neoklasik teorinin hümanist belirlenimciliği ile Keynesçi teorinin yapısal belirlenimciliği birbirlerine karşıdır. Belirlenimci mantık ise ikisin ortak özelliğidir. Gelgelelim neoklasik teori, insan doğasını giriş noktası ve asıl neden, makroekonomik neticeleri sonuç yapar. Bunun tersine Keynesçi teori, makroekonomik yapıyı giriş noktası ve asıl neden, insanların ekonomik davranışlarını sonuç yapar. Keynesçi iktisat, makroekonomik yapının başlıca kısımlarını birbirine nasıl bağladığı açısından bir başka özcülük düzeyi daha içerir. Örneğin, işsizliği, ekonomik büyümeyi, gerilemeyi veya refahı, işletmelerin ve bireylerin toplam tasarrufları ve yatırımları belirler. Keynesçilerin çözümlediği makroekonomik yapı, hem kendi parçaları arasında hem de makroekonomik yapı ile bireylerin ekonomik eylemleri arasında böyle neden-sonuç ilişkileriyle doludur.

1.5.3 Marksçı Teorinin Giriş Noktası, Nesneleri ve Mantığı

Marksçı teorinin de kendine özgü nesneleri, yani ekonominin veçheleri içinden en çok ilgiye değer bulduğu bazı veçheler vardır. Bunların ilki sınıftır: Bu kavram, Marksçı teorinin kendine mahsus giriş noktasını oluşturur. Sınıfı, bazılarının başkalarının hesabına karşılığında hiçbir şey elde etmeden çalıştığı insanlar arası ilişki olarak tanımlar. Marksçı teori sınıfı açıklamak için artık (*surplus*) kavramından faydalanır. Artığı şu şekilde tanımlar: Toplumdaki bazı insanlar, ellerinde tutabildiklerinden daha fazla miktarda mal ve hizmet üretirler. Daha sonra, bu artığın üretimine katılmış veya katılmamış insanlar bu artığa el koyup onu toplumsal olarak dağıtırlar. Artığın üretilmesini, ona el koyulmasını ve onun toplumda dağıtılmasını örgütlemenin farklı biçimleri, herhangi bir toplumda insanlar arasındaki farklı sınıf ilişkilerini tanımlar. Her toplumun artığı örgütleme şekli, o toplumun bireylerini artık üreticileri, artığa el koyanlar veya artığı dağıtanlar rollerine yerleştirir. Farklı farklı artık örgütlemeleri, artığı kimin üreteceği, ona kimin el koyacağı ve onu kimin dağıtacağına dair farklı düzenlemeler içerir. Sınıf ve artığın yanı sıra, Marksçı teori sermaye, emek, emek gücü, metalar, değerler, üretim ve tüketim, sermaye birikimi, krizler ve emperyalizm gibi nesnelere odaklanır. Bunların tümü, Marksçı teorinin kendine özgü ekonomi çözümlemesini inşa etmekte sınıf ve artık ile bağlantılıdır.

Marksçı iktisat teorisi geleneği son 150 yıldır dünyanın dört bir tarafından farklı toplumlardan gelen katkılar ile değişime uğradığı için, hem belirlenimci hem de belirlenimci olmayan türden iktisadi mantıklar içerir. Son 20-30 yıla kadar yaygın olan ortodoks Marksizm, belirlenimci ve aynı za-

manda yapısaldı. Keynesçi iktisadın aksine, burada ekonominin nasıl çalıştığını ve değiştiğini belirleyen şey makroekonomik yapı değildi. Belirlenimci Marksistlerin ekonominin, nitekim siyasetin ve kültürün de nihai nedeni olduğunu öne sürdükleri şey, giriş noktası olarak öne sürdükleri üretim tarzıdır, yani üretim ilişkileri (mülkiyet) ile üretim güçleri (teknoloji) arasındaki yapılandırılmış etkileşimdir.

Belirlenimci Marksistler, toplumu analitik bir biçimde iki gruba ayırırlar; mal ve hizmetleri üretmekte kullanılan üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlar. Onlara göre mülkiyet, sınıf ilişkileri ile eşanlamlıdır; klasik bir zengin-fakir, mülklü-mülksüz karşıtlığıdır bu. Üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutanlar, böyle mülkleri olmayanların ürettiği artığı teslim alır. Belirlenimci mantığına sadık kalan ortodoks Marksizm, artığın kim (hangi sınıf) tarafından üretildiğini ve/veya artığa kim (hangi sınıf) tarafından el koyulduğunu, üretim araçlarına kimin (hangi sınıfın) sahip olduğunun veya olmadığının bir sonucu olarak açıklamıştır. Onlara göre artığın toplumsal örgütlenmesi mülkiyetin bir sonucudur (onun tarafından belirlenmiştir, ondan türemiştir).

Ne var ki son 20-30 yılda, oldukça farklı, belirlenimci olmayan bir mantık Marksizm içinde önemli hale geldi (bazı Marksistler bu mantığın Marx'ın yazılarında zaten mevcut olduğunu düşünüyor). Bu görüşe göre iktisat, siyaset ve kültür birbirlerini karşılıklı belirlerler, nitekim birbirlerine bağımlıdırlar. Toplumun bu bileşenlerinden hiçbiri bir diğerinden daha fazla önem taşımaz; aralarındaki nitelik farkları tek bir nicel ölçüte indirgenemez. Nitekim böyle bir Marksist iktisat, nesneleri arasındaki bağlantılara dair her türlü belirlenimci mantığı reddettiği için ne hümanist ne de yapısalcıdır. Bunun yerine, bireylerin ve yapıların, bazılarının *diyalektik* (düşüncenin insanlar arasındaki sonsuz diyaloglardan doğduğuna dair antik Yunan kavrayışından gelir) adını verdiği sonsuz bir süreç içerisinde birbirlerini durmaksızın şekillendirdiğini ve değiştirdiğini öne sürer. Başkaları, belirlenimciliğe kıyasıya karşı olan bu karşılıklı etkileşim, karşılıklı bağımlılık ve dönüşüm kavrayışına fazla-belirlenimcilik demeyi tercih ediyor. Modern Marksçı iktisadın önemli bir kısmını diğerlerinden ayıran bu kendine özgü bağlantı mantığı, aşağıda 1.5.5'te ve ileride 4. Bölüm'de daha ayrıntılı tartışılıyor.

Marksçı teori, nesnelerine belirli özellikler ve önemli nitelemeler de iliştirir. Örneğin, artığın üretildiği, ele geçirildiği ve dağıtıldığı farklı sınıf ilişkisi türlerini vurgular. Hatta Marksçı teori bu farklı sınıf ilişkisi türlerini, insanlık tarihini kapitalist, feodal, kölelik, komünist ve birkaç başka çağ gibi birbirinden ayrı çağlara ayırmakta kullanır. Ayrıca, Marksçı teori nesnelerinden bazılarını özel sıfatlarla ayrıştırır: örneğin emek ve sermaye "üretken" veya "üretken olmayan" emek ve "üretken" veya "üretken olmayan" sermaye ola-

rak ikiye ayrılır. Artık değer ise ya "mutlak" ya da "göreli"dir. Bu ve bununla ilişkili terimler 4. Bölüm'de tanımlanarak geliştirilecek.

Bu kısmi ve kısa önemli terimler listesi, neoklasik, Keynesçi ve Marksçı teoriler arasında iki dikkate değer farkın altını çizer. Birincisi, aynı sözcük ve sözler teorilerin üçünde de bulunmasına rağmen, bir teoriden diğerine bütünüyle farklı anlamlar alırlar. Örneğin, Marksçı teoride formülleştirilip kullanıldığı şekliyle sermaye ve fiyat gibi temel kavramların neoklasik ve Keynesçi teorilerde tamamen farklı anlamları vardır. İkincisi, bir teoride kullanılan ana terimler, bir diğer teoride hiç olmayabilir. Kendi çıkarını olabildiğince arttırmaya çalışan bireyler Marksçı teoride ne kadar ender ise, artık emek de neoklasik ve Keynesçi teorilerde o kadar enderdir. Marksçı teori için merkezi olan nitelemeler (üretken-üretken olmayan, göreli-mutlak) neoklasik veya Keynesçi teoride kullanılmaz. Benzer bir şekilde, neoklasik ve Keynesçi teorilerin nesnelerine atfettikleri "bağımlı" ve "bağımsız" sıfatları fazla-belirlenimci Marksçı teoride yoktur.

1.5.4 Konudan Kısa bir Sapma: Teoriler ve Nesneleri

Üç iktisat teorisinin temel nesnelerindeki bariz farklar, teorilerin nesnelerinin dünyada bir yerlerde, teorisyenlerin onları gözlemlemesini, teorilerin onları açıklamasını bekler şekilde öylece var olmadıklarını düşündürür. Gördüğümüz dünya ve bu dünyada bulduğumuz nesneler, onları çözümlemekte kullandığımız teoriler tarafından şekillendirilir. Burada, o eski tavuk mu yumurtadan yumurta mı tavuktan çıkar sorusunu ama bu kez fiyakalı bir biçimde yeniden sorma tuzağına düşmemek önemlidir. Dünyada bulduğumuz nesnelerin mi yoksa teorilerimizin mi önce geldiği sorusunu çözemeyiz, çözmemiz de gerekmez.

Bilakis, insanlar her zaman aynı zamanda *hem* gözlemler *hem* düşünürler. Nasıl düşündüğümüz nasıl gördüğümüz tarafından *kısmen* şekillendirildiği gibi, nasıl gördüğümüz de *kısmen* nasıl düşündüğümüz tarafından şekillendirilir. Marksistler sınıfı gözlemler, onun hakkında teori yaparlar; yaptıkları gözlemler teorilerini nasıl şekillendiriyorsa, teorileri de gördüklerini etkilemekte rol oynar. Neoklasikçiler, kendi çıkarınıençoklayan bireysel davranışları inceler, onun hakkında teori yaparlar; yaptıkları gözlemler teorilerini nasıl şekillendiriyorsa, teorileri de gördüklerini etkilemekte rol oynar. Keynesçiler, gelirlerinin toplum tarafından makbul bulunan kadarını tüketen bireyler toplamını gözlemlerler ve onun hakkında bir teori geliştirirler; ampirik gözlemleri neyi ve nasıl teorileştireceklerini nasıl şekillendiriyorsa, teorileri de ekonomiye baktıklarında gördüklerini şekillendirmede rol oynar.

Elbette, her birimizin neyi gözlemlediğini belirleyen tek şey aklımıza ya-

tan teoriler değildir. Bazen reddettiğimiz teoriler içinde bulunduğumuz camiada öylesine önemlidir ki onların nesnelerini de göz önünde bulundurmak ve onlara teorilerimiz içinde bir yer bulmak durumunda kalırız. Çoğu zaman, bir teorinin partizanı olanlar, başka teorilerin bazı kısımlarını kendi teorilerine dahil etmek için teorilerine çeki düzen verirler. Örneğin bazı neoklasik ve Keynesçi iktisatçılar sınıfların var olduğunu kabul ederler, fakat sınıfı çoğu zaman Marksistlerden oldukça farklı tanımlarlar. Benzer bir şekilde, bazı Marksistler kendi çıkarını gençoklayan bireylerin ve/veya tüketme eğilimi toplamlarının ekonominin gelişmesinde birer etmen olduğunu kabullenmişlerse de, bu terimleri çoğu neoklasik ve Keynesçi iktisatçıların kabul etmeyeceği şekillerde ele alırlar.

Farklı teoriler dünyayı farklı şekillerde açıklamakla kalmazlar, bizi açıklanacak farklı bir dünya görme yönünde etkilerler de. Farklı teorileri olan kişiler kendi anlayışlarını birbirlerine iletmeye çalıştıklarında ortaya çıkan zorlukların bir kısmı, bir tarafın gördüğü dünyanın ötekinin gördüğüyle aynı olmamasından ötürüdür. Başarılı bir iletişimin yaşanabilmesi için, iki tarafın da, sadece dünyayı nasıl açıkladıkları mevzunda değil, dünyanın ne olduğunu nasıl algıladıkları mevzunda da farklı olduklarını kavramaları gerekir.

İnsanların yapıcı biçimlerde konuşup etkileşme ihtimallerine dair bir acil durum çağrısı değil bu. Dünyayı farklı şekillerde görüyor, dünya hakkında farklı şekillerde düşünüyor olmamız birbirimizle iletişim kurmamızı imkânsız kılmaz. Aksine, tam da farklarımız sayesinde iletişim daha zengin, daha verimli olabilir: tabii bu farklılıklarla dürüstçe yüzleşip onlardan ders çıkarmaya istekli olduğumuz müddetçe.

Bütün kültürleri zenginleştiren ve harekete geçiren insan yaşamı çeşitliliğinin farklı biçimler verdiği alanlar, giyim-kuşam, dua, yemek pişirme, oy verme ve dans etmeden ibaret değildir. İnsanlar düşünme ve gözlem yapma biçimlerinde de farklıdır; zihinlerinin nasıl çalıştığında, duyularının (görme, duyma, tat alma, dokunma, koklama) çevreleriyle nasıl etkileştiğinde, düşünceleri ile duyularının birbirlerini nasıl şekillendirdiğinde. Bütün bu farklılıkları anlamak ve onlarla iletişim içinde olmak, kendi içindeki bütün kültürel çeşitliliği öğrenmeye istekli olan ileri bir medeniyetin işaretidir. İnsanlar arasında iletişim, tam da insanlar arasındaki farklar sebebiyle zorunlu ve zenginleştiricidir.

Medeniyetler, yüzlerce yıllık süre zarfında, yemek yemenin, giyinmenin, dua etmenin veya oy vermenin tek bir doğru biçimi olmadığını yavaş yavaş öğrendiler. Çevremizi görmenin (veya duyumsamanın) ve onlar hakkında düşünmenin de tek bir doğru biçimi olmadığını hatırlamamız gerek. İnsanların dünya hakkında nasıl teori yaptıkları, dünyayı nasıl gözlemledikleri farklıdır. Nitekim neoklasik, Keynesçi ve Marksçı teoriler, ekonomiyi çö-

zümlemenin farklı birer biçimi olmaktan fazlasını içerirler. Çözümledikleri nesneler de (baktıkları "gözlenen gerçeklikler") buna mütekabil olarak farklıdır. Elinizdeki kitabın başlıca amacı, iki tür farklılığı birden keşfetmek, bu farkların üstüne gitmektir.

1.5.5 Marksçı Teorinin Mantığı

Giriş noktası kavramı olan sınıf sömürüsüne ilaveten, son 20-30 yıldır Marksçı teori geleneği içindeki en çarpıcı gelişme "fazla-belirlenim"[2] kavramı oldu. Bu kendine mahsus ilişkisel nedensellik kavrayışı, Marksçı teorinin farklı nesneleri arasında, her nesneyi aynı zamanda hem neden hem sonuç yapacak şekilde bağlantı kurar. Dünyadaki her şey, diğer her şeyin fazla-belirlenmesine katkıda bulunur ve kendisi de diğer her şey tarafından fazla-belirlenir. 4. Bölüm'ün açıklayacağı gibi, burada sunulan Marksçı iktisat teorisi, ekonomik –veya ekonomik olmayan– olayların asıl nedenleri olduğu önvarsayımını reddeder. Daha önce belirttiğimiz üzere, böyle önvarsayımlara; olayın bir asıl ekonomik belirleyeni olduğu düşünüldüğünde "ekonomik belirlenimcilik", olaya asıl neden olan şeyin kültürel veya siyasi bir belirleyen olduğunu düşünüldüğünde ise "kültürel" veya "siyasi" belirlenimcilik adı verilebilir. Nitekim burada sunulan fazla-belirlenimci Marksçı teori Marksçı gelenek içerisinde mevcut olan ekonomik ve diğer belirlenimciliklerden ayrılır.

4. Bölüm'deki Marksçı teori, herhangi bir olayın, etrafında olmakta olan ve ondan önce olmuş olan *diğer her şeyin* bir neticesi –ya da sonucu– olduğunu önvarsayacak. Dünyanın sonsuz sayıda olaydan oluştuğunu düşünürsek, öyleyse o olaylardan herhangi birinin meydana gelişini, aralarından "birkaç temel" olaya değil, *bütün* diğer olayların etkisine bağlıdır. Şu anlama gelir bu: herhangi bir olayın meydana gelmesini üretmeye bütün olaylar kendi eşsiz etkilerini ve etkinliklerini kattıklarına göre, herhangi bir olayın, diğer olayların varlığından bağımsız bir şekilde kendi başına meydana geldiği asla düşünülemez. Nitekim olaylar her zaman bir arada, birbirleriyle ilişki içerisinde meydana gelirler. Dolayısıyla, fazla-belirlenimci Marksçı teori, hem neoklasik, hem Keynesçi hem de belirlenimci Marksçı iktisat tarafından kullanılan bağımlı değişken-bağımsız değişken veya neden-sonuç terminolojilerini kullanamaz. Kullanamaz, çünkü ona göre her olay, aynı zamanda *hem* bir neden

2 Fransızca *surdetermination* karşılığı olarak Türkçeye 1970'lerde *üstbelirlenme* olarak çevrilen *overdetermination*, alt yapı (ekonomi)-üst yapı (ideoloji, siyaset, hukuk vb.) ilişkisini geleneksel Marksizmden uzaklaşarak anlatmaya çalışan ideolojik bir manayı haizdir. Bu kitapta Resnick ve Wolff *overdetermination* terimine sadık kalarak kavramın oldukça farklı ve yeni bir yorumunu yapıyorlar (özellikle bkz. s. 71). Bu nedenle kitabın Türkçeye çevirisi sırasında, çevirmenimizin önerisini de göz önünde bulundurarak, yerleşik karşılık yerine *fazla-belirlenme* (*surfeit of determinations*) karşılığını kullanmayı uygun bulduk.

(bütün diğer olayların yaratılmasına etki eder) *hem de* bir sonuçtur (onun var olmasına, diğer tüm olayların bileşik etkisi netice verir).

Fazla-belirlenimci yorumuyla Marksçı teori, iktisattaki hümanist teorilerden de yapısalcı teorilerden de bariz bir biçimde ayrılır. Ne insan doğasını, ne de yapısal kanunları ekonomik olayların temel belirleyeni olan nedenler olarak anlar. Bunun yerine, fazla-belirlenimci teoriye göre her kişinin insan doğası, o insanı çevreleyen ekonomik, siyasi, kültürel ve doğal süreçlerden doğan sonuçların mahalidir. Kişinin insan doğası, onu çevreleyen bütün o süreçlerin hem sonucudur hem de o süreçlerin kısmi nedenidir. Aynı tez, toplumdaki tüm yapılar için geçerlidir (örn. bir bütün olarak makroekonomi, piyasalar, haneler, şirketler, devlet). Bütün bu yapılar da benzer bir şekilde, onları çevreleyen ve birbirleriyle etkileşen süreçlerden doğan sonuçların mahalleridir. Fazla-belirlenimci teori açısından bakıldığında, bireyler ve toplumlar benzer bir şekilde anlaşılır; ikisi de sonuçların mahalidir. İkisi de, onları yaratan ve içine örülü oldukları süreçler zincirinden bağımsız var olamazlar.

Marksçı gelenekte bu mantık türüne, tarihsel olarak, Marx'ın olayların nasıl var olduklarını (olaylara neyin nasıl neden olduğunu) anlama biçiminden türetilen "diyalektik" akıl yürütme adı verilmiştir. Fakat Marksçı gelenekteki yerine rağmen biz bu kitapta "diyalektik" terimini kullanmayacağız. Onun yerine, daha yeni olan ve daha isabetli olduğunu düşündüğümüz "fazla-belirlenim" terimini kullanacağız bu Marksçı nedensellik kavrayışından söz ederken. Uzun tarihini düşünürsek, "diyalektik" bilhassa Marksistler arasında sık sık yapılan tatsız tartışmalardan türemiş çeşitli anlamlar barındıran, fazlasıyla yüklü bir terim. "Fazla-belirlenim" terimini tercih etmemizin önemli bir sebebi, terimin anlamını diyalektiğe atfedilen bir yığın anlamdan ayrıştırmak. Böylece "diyalektik" hakkındaki karmaşık düşünce tarihinin altında ezilmeyecek kendine mahsus bir Marksçı teori mantığı belirleyebiliriz.

Bu Marksçı fazla-belirlenim kavrayışını örnekle anlatmak için ekonomik bir gerilemenin meydana gelişini ele alalım. Gerilemeye yatırımlardaki düşüşün, azalan tüketici harcamalarının veya düşen borsa fiyatlarının, yani, herhangi bir sınırlı ve küçük belirleyiciler kümesinin neden olduğu varsayılmaz. Bilakis, bu Marksçı görüşte bir gerilemeye sadece bunlar değil, dünyamızda var olan bütün diğer etmenler "neden olmuştur". Bunlara, sayısız diğer örneğin yanı sıra, sınıf yapısındaki ekonomik değişimler, iklimdeki veya toprak kimyasındaki doğal değişimler, banka düzenlemelerindeki siyasi değişimler, oy verme ve hukuk düzenleri, tüketimin statüsündeki kültürel değişimler, borç konusunda hükümetin ne yaptığı ve işletmelerin kendilerine güvende hissedip hissetmedikleri gibi etmenler dahildir. Bütün bu etmenler (çevreleyen dünyada meydana gelen süreçler) bir gerilemenin üretilmesinde, meydana gelmesine şekil vermekte kendilerine özgü roller oynarlar.

Marksçı teoriye göre bu etmenlerin hiçbiri gerilemeye neden olmamıştır diyerek bir kenara atılamaz (hepsi kendi çapında gerilemeye neden olmuştur). Aslına bakılırsa, bir birleşik sözcük olan "fazla-belirlenim" terimini oluşturan "fazla" sözcüğü, bu olayın, yani gerileme olayının, bütün bu etmenlerden doğan etkilerle (fazla fazla, ziyadesiyle) belirlenmiş olduğunu okura çıtlatmanın bir yoludur. Nedenlerin sadece bir altkümesine odaklanmaya karar verirsek bu bir sorun değildir; tabii ortaya çıkacak sonuçların ister istemez kısmi, noksan ve partizan olacağının farkında ve bu konuda açık olduğumuz müddetçe.

Böyle bir nedensellik kavrayışı insanları bazen tedirgin eder. Eğer bir şeyi açıklamak için her şeyi birden araştırmamız gerekiyorsa acaba hiçbir şeyi asla açıklayamaz mıyız diye merak ederler haklı olarak. Dünya sonsuz bir biçimde karmaşıksa, her şeye diğer her şey neden oluyorsa, o zaman bir olayı açıklamayı veya anlamayı her önerdiğimizde koca bir sonsuzu incelemek gerekir ki bu pek mümkün değildir. Peki, fazla-belirlenimci Marksistler bu ikileme nasıl karşılık verirler?

Marksistler şu cevabı verir: Bir açıklamayı üretmekte hangi teori kullanılırsa kullanılsın hiçbir açıklama eksiksiz, bütün veya bitmiş olamaz. İnsanlar bir sanat eserini nasıl eksiksiz değerlendiremiyorsa, bir başka insanı tamamen anlayamıyorsa veya çevrelerini bütünüyle kontrol edemiyorsa, bir olayı da eksiksiz bir biçimde açıklayamazlar. Bunun yerine, bütün bu işleri kısmen yaparız; bir resmi değerlendirmek, bir arkadaşı anlamak, çevremizi kontrol etmek için düşüncelerimizden ve hislerimizden elimizden geldiğince faydalanırız. Teoriler de böyledir. Kendilerine özgü aygıtları (nesnelerini, nitelemelerini ve nedensellik kavrayışlarını) kullanarak, bir olaya dair tikel, eksik ve kaçınılmaz bir biçimde kısmi/taraflı (*partial*) açıklamalarını üretirler.

Nitekim fazla-belirlenimci Marksistler, kendilerinin de herkes gibi kendine has bir biçimde kısmi açıklamalar ürettiklerinde ısrar ederler. Onların Marksçı kısmi açıklamaları, onlara rakip olan ama kendileri de benzer bir şekilde kısmi/taraflı olan açıklamalardan farklıdır. Açıklamaların her biri kendine münhasır bir şekilde partizandır. Fazla-belirlenimci Marksistler kendilerininki de dahil bütün teori ve açıklamaların kısmi olduğunu önvarsayarken, neoklasik ve Keynesçi teorisyenlerin neredeyse hepsi, olayların nihai nedenleri olduğunu önvarsayar. Böyle düşünen neoklasik iktisatçılar, kendi teorilerinin bu nihai nedenleri bulup açığa çıkarabileceğine ve bu sayede eksiksiz bir açıklama doğurabileceğine inanırlar. Keza böyle düşünen Keynesçiler de, oldukça farklı olan teorileri hakkında aynı şeye inanırlar. Her iki grup için de, bu temel nedenler keşfedildikleri zaman tanımları gereği artık başka bir şeye indirgenemeyeceklerdir. Böyle düşünen teorisyenlerin eksiksiz bir açıklama ürettiklerine (veya üreteceklerine) inanmaları bu yüzdendir.

Tersine, fazla-belirlenimci Marksistler ise herhangi bir nihai nedenden bahsetmezler; onlara göre kendisi de bir sonuç olmaksızın neden olan hiçbir şey yoktur. Onlara göre toplumun her veçhesi, diğer bütün veçhelerine bağlıdır. Toplumun hiçbir olayı, hiçbir veçhesi bağımsız değildir; diğer şeyler tarafından belirlenmeksizin o şeyleri belirleyen hiçbir şey yoktur. Marksistler olayların nihai nedenlerini aramazlar çünkü böyle nihai açıklamaların olmadığını önceden varsayarlar. Neoklasik ve Keynesçi teorisyenlerin çoğu, kendi teorilerinin nesneleri arasında böyle özler ararlar ve tercih ettikleri asıl nedenler birbirinden farklı olsa bile yine de bir asıl neden bulduklarını iddia ederler. Dolayısıyla, toplumun veçhelerini bağımlı değişkenler ve bağımsız değişkenler diye sıraya dizer, daha önemli nedenleri hem diğer nedenlerden hem de ürettikleri sonuçlardan ayrıştırırlar.

Fazla-belirlenimci Marksçı teoriler, ekonomi ve toplum hakkındaki, kısmi olduğunu kabul ettikleri açıklamalarını üretir, bu açıklamaları alternatif teorilerin ürettiği açıklamalarla karşılaştırırlar. Kendine mahsus giriş noktası sınıf olduğu için Marksçı açıklamalar ekonominin ve toplumun sınıf veçhelerine odaklanırlar; fakat toplumsal yapıların ve dönüşümlerin asıl ve nihai nedeni sınıf olduğu için böyle yaptıklarını iddia etmezler. Böyle bir iddia, fazla-belirlenime duydukları sadakati, her türlü asıl neden arayışı ve böyle asıl nedenler olduğunu önceden varsaymak hakkındaki reddiyelerini ihlal ederdi. Dolayısıyla sınıf bir giriş noktasıdır; nihai bir neden veya öz değildir.

Eğer sınıf, tarihsel gelişmeye, toplumun sınıf olmayan veya ekonomik olmayan herhangi bir diğer bileşeninden daha fazla neden olmuyorsa, o zaman fazla-belirlenimci Marksist teorisyenler neden çalışmalarını bir giriş noktası olarak sınıf üzerinde yoğunlaştırıyorlar ve ekonomik, toplumsal olaylara dair açıklamalarını neden sınıf terimleriyle sunuyorlar?

Bu soruya verdikleri yanıtın iki kısmı vardır: (1) diğer teori ve teorisyenler toplumsal yaşamın bir veçhesi olan sınıfı ihmal etmiştir; (2) sınıfın bu ihmali, insanların Marksistlerin görmek istediği türden toplumlar inşa etmelerini engellemiştir. Fazla-belirlenimci Marksistlerin savına göre, sınıftan yana taraf tutan (*partial to class*) bir toplumsal yapılar ve tarihsel değişim teorisi bu ihmale çare olabilir. Böyle düşünen Marksistlerin işaret ettiği üzere, iktisat içinde neoklasik ve Keynesçi teoriler, sınıfın, sömürünün ve sınıf çatışmasının varlığını ya görmezden gelirler ya da reddederler. Marksistler sınıfa dikkat çekmek isterler çünkü sınıfı, toplumsal yaşamın, eğer toplumsal adalet tesis edilecekse değişmesi zorunlu olan bir parçası olarak görürler. Marksistler, kendi teorilerinin bu ihtiyaç duyulan dikkati harekete geçireceğini açıkça hissederler. Dikkat edin, sınıfa odaklanmaya dair gerekçeleri sınıfın toplumsal değişimin nihai veya asıl belirleyeni olduğuna dair bir iddia değil, analitik düşüncenin toplumsal hedeflere ulaşmak için kullanılması ge-

rektiği ve nasıl kullanılabileceği hakkında bir muhakemedir. Marksistler işte bu yüzden sınıfı kendilerine özgü başlangıç noktası, analitik düşüncede kullandıkları bir kavramsal araç yaparlar.

1.5.6 Neoklasik, Keynesçi ve Marksçı İktisatlar Arasındaki İletişim

Bu iktisatçıları birbirinden ayıran çok şey vardır. Şu veya bu cephede olan herkes, içinde bulunduğu dünyayı anlamlandırmaya çalışır, fakat bunu farklı biçimlerde yapar, dolayısıyla da o dünyaya dair farklı açıklamalar üretir. Sanki her farklı tür teorisyen farklı bir dünyada yaşıyordur. Göreceğimiz üzere kapitalizme, kârlara, ücretlere ve fiyatlara dair farklı farklı anlayışlar üretirler. Fakat aslında aynı dünyada yaşıyorlardır ve birbirleriyle iletişim kurdukları da olur. Tarih boyunca birbirlerinin kitaplarını ve makalelerini okumuşlardır; bazen birbirleriyle konferanslarda tartışırlar. İktisatçı olmayan, fakat bir ya da diğer teoriye tamamen veya kısmen ikna olmuş kişiler de aile içinde, iş yerinde ve her türlü toplumsal toplaşmada çıkan türlü türlü durumda birbirleriyle iletişim kurarlar.

Nitekim ilginç bir soru ortaya çıkar: Farklı teorilere baş koymuş insanlar iletişim kurduğunda ne olur? Verilecek yanıtlar farklıdır. Bazen bir taraf diğerine yol verir; bir türlü düşünen insanlar fikir değiştirmeye, diğer türlü düşünmeye karar verir ve bir "fikir birliği" meydana gelir. Temel fikir ayrılıkları yerini fikir birliğine bırakır. İnsanlar arası iletişimin verebileceği sonuçlardan biridir bu.

Bazen, iki taraf da kendi sonuçlarını (bilgisini) ve bu sonuçlara varmak için kullandıkları teorileri sunduktan sonra tarafların hiçbiri kendi duruşundan vazgeçmez. İki taraf da aralarındaki farklar hakkında düşünür ve kendi tarzlarıyla bu farklara yanıt verirler (belki de teorilerini uyarlayarak). Başka türlü bir iletişim, başka türlü bir sonuçtur bu. Bazen, dünyanın nasıl işlediği hakkında belirli bir teoriye inanan insanlar, diğer teorinin topluma tehlike teşkil eden sonuçlar doğurduğu, yani o teoriye inananların topluma zarar verecek şekilde davrandıkları sonucuna varırlar. Böyle olunca tartışma ve iletişim sözlü, hatta fiziksel kavgaya döner zira teorilerin birine inanan insanlar diğerine inananları kontrol etmeye, zorlamaya, hatta bazen saf dışı bırakmaya çalışırlar. Bu da bir iletişim türüdür.

Neoklasik, Keynesçi ve Marksçı iktisatçıların birbirleriyle nasıl iletişim kurdukları (iki taraf için de öğretici olan çözümleme paylaşımlarında, "fikir birliği" ile sonuçlanan tartışmalarda veya çatışmaya dönüşen kıyasıya husumetlerde), o iletişimi fazla-belirleyen toplumsal koşulların tümüne bağlıdır. Geçtiğimiz yüzyıl, bu iletişim türlerinin üçüne de sahne oldu. Amerika'daki iletişim çoğu zaman öylesine husumet ve kuşku dolu oldu ki nere-

deyse hiçbir şey öğrenilmedi. Marksistler, üniversiteden ve teorilerine görünürlük kazandırabilecek, teorilerini genel tartışmaya açabilecek diğer pozisyonlardan sık sık uzaklaştırıldıkları için, Amerikalıkların çoğu Marksçı teoriyle karşılaşma veya iletişim kurma olanağı pek bulamadı. Neoklasikçi veya Keynesçi çoğunluk için de, Marksist azınlık için de olumsuz sonuçları oldu bunun. Umuyoruz ki bu kitap, üç teori geleneği arasında daha yapıcı, tarafların karşılıklı öğreneceği daha iyi bir iletişim ihtimalini arttırarak bu durumu iyileştirecek.

1.6 Sonuç

Elinizdeki kitabın temel hedeflerinden biri, okurları bugün dünyada hâkim olan üç farklı iktisat teorisi arasındaki temel farklar ile tanıştırmak. Aklınıza hangisinin daha fazla yattığına bağlı olarak iktisat anlayışınız şu veya bu yönde etkilenecektir. İktisadı nasıl anladığınız da dünyayı nasıl gördüğünüzü ve o dünyadaki eylemlerinizi etkileyecektir. Kısacası, teorinizin hangisi olduğu, gündelik sohbetleriniz ve diğer eylemleriniz açısından somut etki yaratacaktır.

Dolayısıyla, kitabın son bölümü, farklı teorilerden doğan bazı farklı sonuçları (insanların genel inanç ve eylemleri bakımından) sunacak. Başlarken ki önermemiz şu ki, bu kitapta açıklanan teorik farkların gündelik yaşamda nasıl farklar yarattığını öğrenmeye meraklı olacaksınız. Bu noktada şunu söyleyelim: Emin olun teorik farklar gerçekten önemli farklar yaratıyor.

2 Neoklasik Teori

2.1 Neoklasik Gelenek

Bu bölüm, onu diğerlerinden ayıran nesneleri, mantığı ve vardığı sonuçlar bakımından neoklasik teorinin mantık yapısını sunuyor. Benzer bir şeyi 3. Bölüm'de Keynesçi teori, 4. Bölüm'de Marksçı teori, 5. Bölüm'de geç neoklasik adı verilen teoriler için yapacağız. Bu bölüme, neoklasik teorinin birincil nesnelerini tespit ederek başlıyoruz. Teorinin kendi çözümlemesini inşa etmekte kullandığı, çözümlemesini çevresinde yoğunlaştırdığı nesneler bunlar. 1. Bölüm'de açıklandığı üzere bunlara neoklasik teorinin kavramsal *giriş noktaları* diyoruz, ekonomiye dair kendi teorileştirmesine girdiği noktalar. Daha sonra neoklasik teorinin mantığını, yani giriş noktası kavramları ile kendi teorik yapısı içerisindeki diğer bütün nesneler arasında bağlantı kurmak için uyguladığı yöntemi tartışıyoruz. Son olarak teorinin sonuçlarını, yani ilgilendiği nesnelerin o teoriye özgü çözümlemesini inceliyoruz.

Neoklasik teorinin genel yapısını sunarken okurlarımızın belli başlı kısımlara, özellikle iktisata giriş metinlerinde üzerinden geçilenlere aşina olduğunu varsaydık. Bu bölümdeki esas niyetimiz neoklasik teorinin bileşenlerine –yani arz-talep analitiği ve bu analitiğin nasıl türetildiğine– bir göz atmak veya onları öğretmek değil. Amacımız daha ziyade teorinin genel yapısını ve mantığını tartışmak.

Giriş niteliğindeki neoklasik ders kitaplarında bu iş çoğu zaman ihmal edilir. Bu kitaplarda teori sunulur, uygulanır fakat teorinin kendine özgü içyapısına, yani, onu oluşturan bileşenlerine ve parçalarına, bunların nasıl et-

kileştiğine ya hiç ilgi gösterilmez ya da çok az gösterilir. Teorik olarak kendi kendisinin bilincinde olma eksikliği, öğrencilerin teorinin tutarsızlıklarını fark edebilme, iç sorunlarını çözebilme yeteneklerini azaltır. Teorinin yaratıcı bir şekilde uygulanmasına köstek olur, neoklasik iktisatçıların diğer teorilerden ve teorisyenlerden öğrenme, onları anlama ve onlarla iletişim kurma yeteneklerini köreltir. Bu ve sonraki bölümler, birbirinin alternatifi olan başlıca üç iktisat teorisinin giriş-noktası nesnelerini, mantıklarını ve sonuçlarını birbirleriyle kıyaslayarak sözü geçen kısıtlamaları sistematik bir biçimde aşmayı amaçlıyor.

2.1.1 Neoklasik Teorinin Katkıları

Neoklasik teorinin özgünlüğü, ekonomik sonuçları insanın doğuştan gelen doğasının belirlediği kavrayışında yatar. Bu kavrayışa göre insanlar, bir toplumda mümkün olan en fazla zenginliği üretebilmek için gerekli olan rasyonel bünyeye ve üretken yeteneklere tabiatları gereği sahiptirler. İhtiyaç duydukları ve tarih boyunca aradıkları şey, insanın içindeki özünü serbest bırakacak ve bu özün potansiyelini açığa çıkaracak, yani mümkün olan en fazla kişi için azami refahı sağlayacak optimal bir toplum düzenidir. Neoklasik iktisat teorisi her bir bireyin refahını (*well-being*) o bireyin mal ve hizmet tüketimi açısından tanımlar: Ne kadar çok tüketim o kadar çok refah.

O optimal toplumun kapitalizm olduğu düşünülür. Bu toplumun belli başlı kurumlarının (bireysel özgürlük, özel mülkiyet, bir piyasa sistemi vs.), teknik olarak erişilebilecek azami çıktı ve tüketim düzeyine ulaşan bir ekonomi doğuracağına inanılır. Kapitalist toplum ahenklidir de: Toplumun farklı üyelerinin arzuları (şirketlerin azami kâr etme, bireylerin azami tüketme arzuları) bir denge haline, birbirleriyle uyumlu hale getirilir.

Hem erken dönem klasik iktisatçıların hem de daha sonraki neoklasik iktisatçıların yazıları bu iki temel fikri vurgulamıştır (teknik olarak erişilebilecek azami zenginlik ve tüketimi sağlamak ve toplumsal ahengi elde etmek). 1776'da yayımlanan kitabı ile birlikte kapitalizmin yeni sözcüsü ve savunucusu olan Adam Smith'in (1723-1790) okurları için, kapitalizmin her milleti ulaşabileceği azami zenginliğe ulaştırabilecek bir araç olduğu fikri devrimci bir fikirdi. O zamanlar kapitalizm, *kapitalist olmayan*, düşüşte olsa da yine de güçlü olan bir toplumsal kurumlar kümesi ve düşünce biçimine, feodalizme karşı hâlâ mücadele halindeydi. Smith'in, bireyler kendi ekonomik çıkarlarının peşinden gitmekte ne kadar çok özgürse toplumsal zenginlik o kadar çok artar şeklindeki savı dudak uçuklatıcıydı. İki yüz yıl sonra bile hâlâ dikkate şayan bir iddiadır bu.

Daha sonraki neoklasik yazarlar kapitalizmde bireylerin kendi ekonomik çıkarlarının peşinden gitmelerinin çatışmalarla dolu bir toplum yerine ahenkli bir toplum yaratabileceği ve yaratacağı fikrine odaklanmış olsalar bile, klasik iktisatçıların öncelikli vurgusu azami zenginlik yaratmaktı. Feodalizmden kapitalizme giden uzun geçiş, 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde İngiltere'de, açıklamak için yeni bir teori gerektiren yeni koşullar yaratmıştır. Açıklama gerektiren şey, giderek büyüyen sanayi fabrikalarından su gibi akan muazzam miktardaki yeni zenginlikti. Bunun yanı sıra, (1) bu zenginliğin, onun üretilmesi için el ele verenler arasında dağıtılmasını, (2) böylesine verimli bir ekonomik sistemin nasıl yeniden üretilebileceğini ve genişletilebileceğini ve (3) yeni kapitalist sisteme tehlike arz eden, birbiri ardına gelen dalgalanmalara en iyi nasıl karşılık verilebileceğini açıklamak için yeni fikirlere gerek vardı.

Erken dönem klasik yazarlar, zamanlarının baskılarına yanıt vermişlerdir: Hem ekonomik olayların ve akımların açıklanması taleplerine, hem de yeni ekonomik sorunlarla baş etmek için yeni politikalara ihtiyaç duyan hükümetlerin taleplerine. Birçoğu şu önemli soruya cevap vermeye odaklanmıştır: Milletler arası serbest ticaret, denetimli ticaretten yeğ midir? Diğerleri, hükümetlerin ticaret şirketlerine verdiği tekellerin ekonomik büyümeyi engelleyip engellemediğini tartışmakla uğraşmışlardır. Başkaları ise, acaba zanaat üretimi üzerindeki lonca kısıtlamaları kaldırılmalı mı, piyasa ne kaldırıyorsa bireylerin o kadar üretmelerinin ve satmalarının önüne herhangi bir kısıtlama koyulmamalı mı gibi sorular sormuşlardır. O zamanlar iktisadi çözümleme ile ekonomi politikası önerileri birbirine sıkı sıkıya bağlıydı (o günden beri hâlâ bağlı olduğu gibi).

Klasik iktisatçıların yeni fikirleri, yaşadıkları çağı yansıtmış oldukları gibi, yaşadıkları çağa etki de etmiştir. Klasik iktisat, yeni ortaya çıkan sanayi kapitalistleri ile ücretli emekçilerin birbirleriyle kurdukları karmaşık ilişkileri, birbirlerini karmaşık biçimlerde nasıl anladıklarını şekillendirmeye katkıda bulunmuştur. Benzer şekilde, devletlerin o zamanlar şirketler ve hane halkları ile nasıl ilişki kurduğunu da etkilemiştir. Bir başka deyişle, klasik yazarların bu fikirleri, yazılarında cevap geliştirdikleri kapitalist toplumu hem yaratmaya hem de değiştirmeye katkıda bulunmuştur.

Önce klasik, sonra neoklasik iktisatçıların başlıca amacı, özel zenginliği engelleyen önündeki tüm engeller kaldırıldığı takdirde kapitalizmin kendi potansiyelini nasıl gerçekleştireceğini göstermekti. Klasik ve neoklasik teorileri en sert şekilde eleştiren John Maynard Keynes (1883-1946) gibi kimseler bile bu amacı paylaşıyordu. Keynes örneğinde ortadan kaldırılması gereken engel, kapitalizmi işlemesi gerektiği gibi, işleyebileceği gibi işlemekten saptıran, böyle işlemesini önleyen fiili/etkin talep (*effective demand*) ek-

sikliğiydi. Klasik, neoklasik ve Keynesçi iktisatçıların, kapitalizmin en fazla sayıda insan için azami refahı doğurabileceğine dair yaygın inancına meydan okumak, çok farklı türden bir eleştirmene (Marx), çok farklı türden bir eleştirel teoriye (Marksizm) nasip olacaktı.

2.1.2 *Adam Smith'ten Sonra Neoklasik Teorinin Ortaya Çıkışı*

1790'da Adam Smith öldüğünde dünyada henüz hiçbir ülke bütünüyle kapitalist bir toplum haline gelmemişti. Fakat İngiltere kapitalizme doğru epey yol almıştı ve 1850'lerden sonra Batı Avrupa ülkeleri, Amerika ve Japonya onu izleyecekti. Klasik iktisat teorisi bütün bu ülkelere yayılmış, çoğu zaman iki kurucusu Adam Smith ve David Ricardo'nun (1772-1823) neredeyse hiç değinmedikleri meselelere bile el atacak şekilde genişleyerek oralarda gelişmişti. Kapitalizm dünyanın her tarafında yayıldıkça sadece klasik iktisat değil, kapitalizme bağlı toplumsal bölünmeler ve gerginlikler de onunla beraber taşındı. Yeni zenginlik üretimi herkesin onayladığı biçimlerde dağıtılmadığı için, bilhassa kapitalistler ile işçiler arasında çatışmalar çıktı. Sosyalizm ortaya çıkmış, sendikalar, grevler, milli siyaset içindeki kitlesel emek ve sosyalist partiler ile ve bir de, en etkin haliyle Karl Marx (1818-1883) ve onun kurduğu Marksist teori geleneği tarafından dillendirilen yeni bir eleştirel iktisat teorisi ile kapitalizme meydan okumuştur.

Bu gelişmeler ve meydan okumalar karşısında klasik iktisat, 1870'lerde dönüşüme uğradı. Ortaya çıkan şeyin kökeni Smith ve Ricardo'nun eserlerindeydi, fakat yeni bir ismi, neoklasik iktisat (yeni klasik iktisat) ismini hak edecek kadar da farklıydı. Klasik iktisat, milli düzeyde zenginlik yaratma, büyüme ve devletin ekonomi politikalarını merkeze alırken, neoklasik okul daha ziyade modern ekonomileri oluşturan bireysel öğelerin; şirketlerin, tüketicilerin ve işçilerin ekonomik davranışlarına odaklandı. Tek tek bireylerin doğuştan gelen arzu ve amaçlarına ve bu arzu ve amaçların yol açtığı tercihlerine dayanan bu davranışların, eski klasik iktisatçılar ve Marx tarafından daha ziyade emeğe atfedilen meta değerlerinin belirlenmesi meselesi de dâhil, ekonomilerin nasıl işlediğini belirlediği düşünülmüştür. 1870'ler sonrası neoklasik iktisat, başta tüketici tercihleri ve firma davranışları ile ilgilenen, daha sonra gelir dağılımı, dalgalanmalar, piyasa yapıları, genel denge, dış ticaret, büyüme ve ekonomik kalkınma gibi birçok konu başlığını da kapsayacak şekilde genişleyen kayda değer bir teori geleneği üretmiştir. Geleneksel neoklasik teori 20. yüzyılın sonlarında, yerini 5. Bölüm'de *geç* neoklasik teoriler başlığıyla tartışılan yeni konulara ve çeşitlemelere bırakmıştır.

Neoklasik teori 1930'lardaki Büyük Daralma'dan büyük yara almış, birçok neoklasik iktisatçı, önceki altmış yılda gelişen teorinin yetersiz olduğundan

endişelenmiştir. Teorilerinin sunduğu tek çözüm, serbest piyasaların işlemesine (neoklasik teorinin olabilecek en uygun ekonomi düzeni diye göklere çıkardığı şeydir bu) ve kendi kendilerini düzeltmesine izin vermek, Büyük Daralma'yı bu şekilde aşmaktı. Fakat 1930'larda birçoklarının çektiği çileler o kadar büyüktü ki bu serbest piyasa çözümü işe yarasa bile kapitalizmi giderek artan eleştiri yığınından kurtarmak için çok geç olabilirdi. Eli kulağındaki tehlike, işsizler, yoksulluğa batmışlar ve bir ekonomi sistemi olarak kapitalizme inancını yitirmişler tarafından yapılacak toplumsal bir devrimdi. Kapitalizm ve neoklasik teori için böylesine tehlikeli bir zamanda kendisi de önemli bir neoklasik iktisatçı olan John Maynard Keynes takdire şayan bir teorik özeleştiride bulundu.

Keynes iki şeyi denedi: Serbest piyasaların işlemesinin kendi başına daralmayı ille de neden sonlandırmayacağını göstermek ve daha önemlisi, kapitalizmi imha etmeksizin daralmayı sonlandırmak için bir başka yol sunmak. Keynes'in sunduğu açıklama ve önerdiği yeni politika, neoklasik teorinin serbest piyasa güzellemesine öylesine derinden meydan okumuştur ki, Marksçı olmayan modern iktisatı resmen ikiye, çoğu zaman birbiriyle rekabet eden iki ayrı okula bölmüştür. Bunlardan biri neoklasik iktisat adını korumuş, ekonomik yaşamın mikro düzeyine odaklanmayı ve serbest piyasa güzellemesini sürdürmüştür. Diğeri ise Keynesçi iktisat adını almış, piyasaların sınırlarına, ekonominin makro düzeyine ve azami istihdam, fiyat istikrarı ve ekonomik büyüme sağlamak için devletin yapması gereken piyasa müdahalelerine odaklanmıştır.

2.1.3 Hangi İktisat Teorisini Sunacağız?

Neoklasik, Keynesçi ve Marksçı gelenekler içindeki bütün farklı teori çeşitlerini sunmak boyumuzu aşan bir iş olurdu. Fakat her birinden sadece bir yaklaşımı sunmak da diğer geçerli alternatifleri göz ardı ettiğimiz gibi eleştirileri buyur etmek olurdu.

Yine de biz bu ikinci yolu izlemeyi seçtik. Her geleneğin sadece bir çeşidi sunulacak. En rahat ettiğimiz yaklaşımlar bunlar çünkü en akla yatan ve en tutarlı olanın bunlar olduğunu düşünüyoruz, özellikle de birbirlerinin alternatifi olarak. Sunduğumuz neoklasik ve Keynesçi yaklaşımlar son yirmi, yirmi beş yıldır mikro ve makroiktisat ders kitaplarında öğretilen yaklaşımları oldukça temsil eder nitelikte. Bu son telakki bizim için önemli, zira neoklasik ve Keynesçi teoriler hakkındaki bölümleri hazırlarken okurlarımızın daha önce başlangıç düzeyinde mikro ve makroiktisat dersleriyle karşılaşmış olduklarını varsaydık.

Bu yaklaşıma bir tek istisna yapıyoruz. Son yıllarda bazı iktisatçılar, ye-

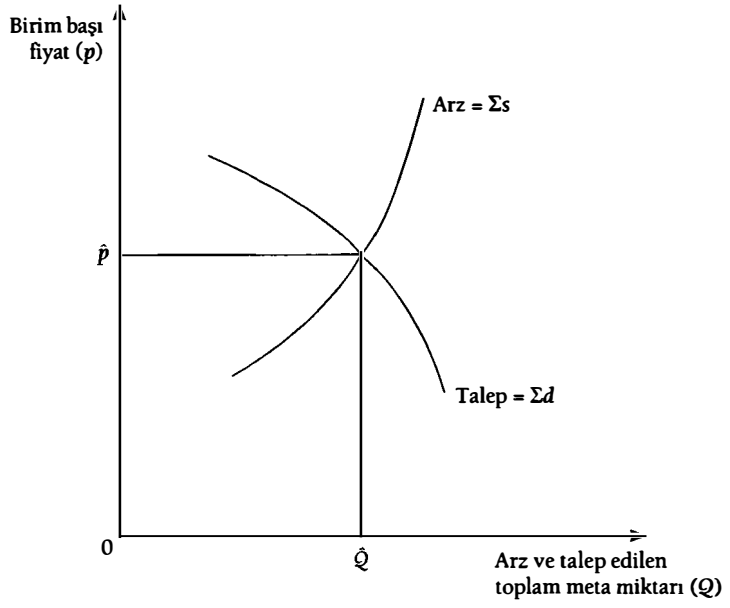
ni teorik gelişmelerin burada sunduğumuz neoklasik, Keynesçi ve Marksçı teorilere bir başka alternatif oluşturduğunu iddia ediyorlar. Bu teorik alternatife henüz üzerinde anlaşılmış yeni bir isim verilmiş değil. Ne var ki bu teorilerin taraftarları, teorilerin hakim iktisat teorilerinden ayrıldığına, bireylerin ve ekonominin nasıl çalıştığını anlamaya yönelik yepyeni bir yaklaşımı temsil ettiğine inanıyorlar. Böyle bir iddianın taşıdığı önemden ötürü bunu 5. Bölüm'de inceleyeceğiz. Bu sayede, oyun teorisi ve yeni kurumsal iktisat da dâhil son zamanlarda iktisada giriş ders kitaplarında yer bulmaya başlayan birtakım yeni teorik gelişmeleri de açıklamış olacağız. Bu çeşitli gelişmelerin, neoklasik teorinin temel mantık yapısını sürdürüyor olmalarının ve neoklasik teoriden kopmamış olmalarının nedenlerini göstereceğiz. Bu süreklikten ötürü bu yeni gelişmelerden "geç neoklasik teori" diye söz ediyoruz.

2.2 Piyasa Değerleri: Arz-Talep Analitiği

Çoğu iktisada giriş dersinin alışılagelmiş hazırlık saatlerinden sonra başladığı yerden başlıyoruz. Neoklasik iktisatçıların sorduğu sorular kümesi genelde fiyatlarla ilgilidir. Birincisi, insanların ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatını tam olarak ne belirler? Benzer bir ikinci soru şöyle sorar: Bu mal ve hizmetleri üretmek için gerekli olan kaynakların fiyatını ne belirler? Örneğin bir elma niçin para eder ve fiyatı neden bir arabanınkinden daha azdır? Çalışma performansı bir maaşı, yani emek etkinliği karşılığı bir tür fiyatı neden hak eder? Eğer ücretler çalışma karşılığı bir ödül ise, faizi de tasarruf etmenin bir ödülü olarak mı izah edeceğiz? Toplumda kârın kökenini açıklayan nedir?

Bu fiyat sorularına, hatta ekonomi hakkındaki neredeyse bütün sorulara verilen tipik neoklasik yanıt, neoklasik iktisatçıların piyasa çözümlemesi dedikleri şeyi içerir. Piyasaların toplumda fiyatların belirlendiği yerler veya bölgeler olduğu düşünülür. Muhtemelen başlangıç düzeyi ders kitaplarınızdan zaten bildiğiniz üzere, neoklasik piyasa çözümlemesinin önemli bir aygıtı, arz-talep eğrilerini resmeden grafiktir. Bu eğrilerin, piyasalarda ve piyasalar aracılığıyla birbirleriyle etkileşen alıcı bireyler (talep edenler) ile satıcı bireylerin (arz edenler) davranışlarını yansıttığı kabul edilir. Bu alıcı ve satıcıların etkileşimleri alıp sattıkları şeylerin piyasa fiyatlarını belirler.

Şekil 2.1, bütün alıcıların talep davranışını Σd (burada Σ, bütün bireysel taleplerin, yani d'lerin toplamını gösteriyor), bütün satıcıların arz davranışını Σs (burada Σ, bütün bireysel arzların, yani s'lerin toplamını gösteriyor) olarak resmediyor. Alıcı ile satıcıların etkileşimi metanın fiyatını, $\hat{p}$'yi belirler. Öyleyse neoklasik iktisatçıların bu metanın kendine özgü fiyatı ne olacak sorusuna verdikleri yanıtın $\hat{p}$ olduğunu söyleyebiliriz. Bahsi geçen me-

Şekil 2.1
Talep edenler ile arz edenlerin piyasa eylemleri ile fiyatın belirlenmesi.

tanın değerinin bu belirli fiyat teorisine göre ne kadar olduğunu biliyoruzdur artık.

Burada, neoklasik teoriyi (ve kitaptaki diğer teorileri) sunarken neden matematiksel grafikler ve denklemler kullandığımızı açıklayalım. Aslında matematik kullanmak zorunda değiliz. İktisattaki her şey matematik olmaksızın açık ve mantıklı bir şekilde izah edilebilir. Ne var ki matematik modern neoklasik ve Keynesçi iktisatların tercih ettiği dil haline geldiği için bu teorilerin yapısını anlatmak amacıyla bir miktar matematiksel dil kullanıyoruz.

İnsan doğası hakkında birkaç temel fikir ile ve birkaç basit matematik kuralını temel alarak işe koyulan neoklasik teorisyenler, belirli bir karmaşıklığa ve güce sahip olan çıkarımsal bir bilgi kurmayı başarmıştırlar. Başlıca matematiksel akıl yürütme biçimleri, adına "belirli kısıtlar altında ençoklama problemi" adı verilen şeyi içerir: Kendi refahını ençoklamanın her insanın doğasında olduğu, fakat bunun bazı toplumsal kısıtlamalara tabi olduğu varsayılır. Teorinin farklı farklı kısımlarında bu fikri ifade etmek için sık sık geometri diline başvurulur. Bu varsayımın teorinin mantığı içerisinde oynadığı

kilit rol anlaşılınca işin matematiği iktisat öğrencileri için çok daha kolaydır ve böylece neoklasik teorinin temel mesajı belirginleşir.

Neoklasik iktisatçıların matematiksel formülleştirmeleri tercih edip vurgulamalarının bir nedeni, matematik dilinde, özellikle de geometride, neoklasik savlarda kullanılanlarla aynı çıkarımsal akıl yürütmenin kullanılmasıdır. Bir başka etmen, neoklasik iktisatçıların kendi çalışmalarına matematiğe atfedilen 'bilim' ve 'doğruluk' havası verme arzularıdır. Benzer şekilde birçok Keynesçi ve modern Marksçı da kendi savlarını olabildiğince ileri düzey matematiğe dayandırmak ister. Bu iktisatçılar, teorilerinin 'iki iki daha dört eder' gibi bir matematiksel bir kesinlikten (çoğu zaman hakiki bilim adı verilen doğa bilimleriyle özdeşleştirilen mutlak doğrudan) güç aldığını öne sürmek için matematiği kullanmışlardır. Böyle mutlak doğruluk iddiaları, daha sonra alternatif iktisat teorilerinin bariz hatalar yaptığını, o teorilerin 'iki artı iki dört etmez' diye ısrar ettiklerini söylemeye zemin hazırlar. Buna karşın, bu ve sonraki bölümlerde matematiği kullanmamızın nedeni sadece matematiğin çağdaş iktisattaki yerini teslim etmek; herhangi bir teorisyenin, şu ya da bu iktisat teorisinin mutlak doğruyu keşfettiği veya cisimleştirdiği iddialarını benimsemek değil.

Neoklasik iktisatçılara göre matematiksel piyasa çözümlemesi, sahip oldukları malları, hizmetleri veya kaynakları satışa sunarak veya bunları bir başkasından satın almaya çalışarak birbirleriyle ilişki kuran faillerin (bireylerin ve şirketlerin) davranışlarına odaklanır. Daha önce sorduğumuz sorulara verilen neoklasik yanıt doğrudan buradan çıkar. Kaynakların ve üretilen bütün şeylerin fiyatı, piyasada arz edenler (satıcılar) ile talep edenler (alıcılar) arasındaki etkileşim yoluyla, bu etkileşim içerisinde belirlenir. Piyasada alıp satılan şeylerin fiyatı ve miktarı, bu etkileşimlerin istemli ve iki tarafın da üzerinde anlaştığı sonuçlarıdır. Alıcılar ve satıcılar üzerinde anlaşılan bu sonuçlara varırken onları piyasada böyle davranmaya iten şey, içlerindeki arzular (tercihler) ve üretken yetenekleridir. Geometrik arz-talep analitiği, birbirleriyle potansiyel alıcılar (talep edenler) veya satıcılar (arz edenler) olarak ilişki kuran insanlar arasındaki oldukça karmaşık ilişkileri tartışmanın ve resmetmenin bir kısa yoludur.

Öyleyse elmaların para etmesinin sebebi, elma arzı ile elma talebi arasındaki özel etkileşimdir. Arabalar ise elmalardan farklı miktarda para eder çünkü onların değerini belirleyen arz-talep etkileşimi kendine özgü bir biçimde farklıdır. Emekçilerin ücret almalarının sebebi, hem çalışabiliyor (iş görür) olmaları hem de ürettikleri ve sattıkları şeyin arz edilip o şeye talep duyulmasıdır. Tasarruf edenler tasarruflarını arz ederek faiz elde ederler çünkü bu tasarruflara özel bir talep ve arz vardır. Son olarak, emekçilerin eline tasarruf edenlerden farklı miktarda para geçmesinin sebebi, bu iki

farklı kaynak piyasasına şekil veren arz-talep biçimlemelerinin farklı olmasıdır.

Artık kısmi bir neoklasik değer teorisi tanımımız var: Piyasada alıp satılan bir nesnenin, o nesnenin arz-talebi ile belirlenen bir değeri vardır. Fakat bu tanım tam değildir çünkü neoklasik teori bir soru daha, arz veya talep eden bireylerin arz-talep davranışlarına tam olarak neyin neden olduğunu da sorar.

2.2.1 *Arz ve Talebi Belirleyenler*

Neoklasik teori, arz ve talebi neyin belirlediği sorusunu yanıtlamak için bir adım daha atar: Piyasa faillerinin davranışlarının altında yatan ve bu davranışlara aslen şekil veren güçleri tespit eder. Neoklasik teori, belki de en önemli hipotezinde, gözlemlenen piyasa fiyatlarının esasen bireylerin istekleri ile üretken yetenekleri arasındaki temel insan etkileşiminden kaynaklandığını öne sürer. Teori tam olarak şunu açıklamayı hedefler: İnsanların örtük istekleri ile üretken yeteneklerinin, piyasa fiyatlarının belirlenmesine arz-talep aracılığıyla nihai bir biçimde nasıl yön verdiğini. Basitçe söylersek, neoklasik hipotez, bütün malların, hizmetlerin ve kaynakların değerine, insanların istekleri ile üretken yetenekleri arasındaki etkileşimin neden olduğunu düşünür.

Bu şekilde söylediğimizde, neoklasik teorinin indirgemeci mantığı fiyat açıklamasında (teorisinde) açığa çıkar. İlk kertede, fiyata arz ve talep edenler neden olur, fiyatı onlar belirler. Teori daha sonra, bu faillerin piyasa davranışlarına (alım-satım) kesin bir biçimde neden olan güçleri keşfetmek için bu davranışların ardına "bakar". Neoklasik fiyat teorisi son kertede bu güçlerin, yani insanların istekleri ve üretken yeteneklerinin teorisi haline gelir. "İsteklerin" içi, fayda, zevk, tercih veya seçim gibi farklı farklı terimlerle doldurulurken, "üretken yetenek" kavramı ile kullanılabilir durumdaki teknolojiler ve kaynaklar anlatılır.

İsteklerin ve üretken yeteneklerin daha da temel belirleyenlerine giden bir adım daha var mıdır? Neoklasik teorisyenlerin yanıtı hayırdır. İsteklerin ve kabiliyetlerin, arz-talep davranışlarına, dolayısıyla da fiyata neden olan nihai/son belirleyenler olduğu varsayılır. Ekonomik davranışın asıl yapıtaşları gibi düşünülebilir bunlar. Neoklasik iktisatçıların bu güçlerde keşfettikleri şey özlerdir, yani insan doğasının bünyesindeki bileşenler. Bu bileşenler diğer değişkenlere (piyasa fiyatları, üretilen ve satılan malların miktarı vs.) etki eden kaynaklardır fakat kendileri bu diğer değişkenlerden etkilenmezler. Bireysel istekler ve üretken yetenekler talep, arz, fiyat gibi diğer tüm ekonomik olayları yaratan asıl güçlerdir.

İnsanların zevkleri ve üretken yetenekleri değişebilir elbette. Fakat neoklasik teori, bu değişimlere ekonomik olmayan etmenlerin neden olduğunu varsayar, yani neoklasik teorinin odaklandığı bütün o ekonomik değişkenlerin dışında kalan etmenlerin. Mesela fiyatlardaki veya gelir düzeylerindeki bir değişim, zevklerde veya üretken yeteneklerde değişime neden olamaz. Neoklasik nedensellik tek yönde işler: Bireysel istekler ve üretken yeteneklerden ekonominin geri kalanına doğru. O istek ve kabiliyetleri neoklasik teori için ekonominin özü kılan şey tam da bu tek yönlü nedenselliktir.

Artık neoklasik teorinin genel yapısının ve mantığının bir ön tasvirini sunabilecek durumdayız. Teorinin başlangıç noktası, insan istekleri ve üretken yetenek kavramlarını belirlemeyi gerektirir. Üretken yetenek kavrayışı, birbiriyle bağlantılı iki kavrama daha bölünür: Üretim teknolojisi (çoğu zaman *üretim fonksiyonu* denir) ve mevcut üretken kaynaklar (arsa, emek, makineler vs.). Bu üç kavram –bireysel istekler (zevkler, tercihler veya seçimler), üretim fonksiyonu ve başlangıçtaki kaynak dağılımı– birlikte ele alındığında neoklasik teorinin kavramsal girişi noktalarını oluştururlar. Ne var ki bunlar, ekonomi hakkında teori yapmaya başlamanın bir yolundan ibaret değildir. İnsanların özündeki vasıfları niteledikleri de düşünülür. Neoklasik teorinin giriş noktaları öz haline getirilir: Ekonominin geri kalanının var olmasına neden olurlar fakat ekonomi onlara neden olamaz. Bunun tersine Keynesçi teori farklı giriş noktaları sunar fakat benzer bir özcü mantığa sahiptir. İkisine de taban tabana ters olarak Marksçı teori tamamen farklı bir giriş noktasına sahip olmakla kalmaz, bu giriş noktasını öz haline getirmeyi reddeder: Marksçı teorinin giriş noktası, hem geniş anlamda ekonominin nedenidir, hem de, aynı zamanda, onun neden olduğu bir şeydir.

Neoklasik teorinin özcü olması, diğer tüm ekonomik kavramları üç kavramın, yani insan zevkleri, üretim teknolojisi ve mevcut kaynak dağılımının yarattığı anlamına gelir. Sadece arz, talep ve fiyatı değil, tasarruflar, krediler ve ekonomik büyüme gibi olguları da bu üç kavram yaratır. Neoklasik teorinin mantığı ve hedefi, yukarıdaki bütün ikincil kavramları (örneğin arz, talep, fiyat, yatırım, büyüme), ekonominin birincil ve temel nedeni olduğuna inandığı şeyden çıkarmaktır, yani insan zevkleri ve üretken yeteneklerden. Neoklasik teorinin mantığı çıkarımdır, ya da elinizdeki kitabın "indirgemecilik" dediği şeydir.

Neoklasik teori piyasalara özel bir anlam atfetse de, fiyatı sadece arz-talebin belirlediği yanıtı onu asla tatmin etmez. Fiyatın nihai nedeninin piyasa davranışları olduğunu düşünmez. Arz ve talep, kendi kendilerini üreten bağımsız olaylar değildir; kendileri dışında bir şey onları belirler. Nitekim neoklasik teori en temel çözümleme düzeyine indiğinde, vardığı yer bireysel zevkler ve üretken yeteneklerdir. Zevkleri ve üretken yetenekleri eko-

nomideki herhangi başka bir şeye indirgemez. Neoklasik teori, ekonomilerin nasıl işlediği hakkında kendi anlayışını inşa etmek için, zevkler ve üretken yetenekleri kendi analitik projesinde "verili" ("giriş noktası" dediğimiz şey olarak) alır. Çözümlemesini bireyler düzeyinde temellendirdiği için genelde "mikroiktisat" olarak anlaşılmıştır.

2.2.2 *Piyasalar, Özel Mülkiyet, Muhafazakârlar ve Liberaller*

Neoklasik teorinin, fiyatları insani istekler ve üretken yeteneklerin el ele verip birlikte belirlediği savını incelemeden önce şu soruyu yanıtlamamız gerek: Piyasalar bu teoride niçin böylesine önemli bir rol oynar? Ne de olsa insanlık tarihi piyasaların merkezde olmadığı veya hiç olmadığı birçok topluma sahne olmuştur. Bu toplumlarda üretilen zenginlik, bireylere piyasadan farklı olan alternatif mekanizmalar kullanarak dağıtılmıştır: Armağanlar, emek tarafından üretilenlerin nasıl dağıtılacağına hükmeden muhtelif kural ve gelenekler veya reisler, yaşlılar, yöre heyetleri, din adamları veya kadınları eliyle türlü türlü planlama usulleri. Piyasaların var olmadığı birçok toplum piyasa toplumlarından daha uzun süre var olmuştur. Hatta piyasa olmayan dağıtım sistemleri uzun zaman boyunca öylesine iyi işlemiştir ki insanlar bu sayede hayatta kalmış, eninde sonunda piyasa olmayan sistemlerin yanında piyasa sistemleri de yaratmışlardır. Dolayısıyla neoklasik teoride piyasaya verilen önem, piyasaların toplumlar tarihindeki niceliksel önemini yansıtmaz. Bilakis, piyasaların neoklasik teorideki özel yeri, bu teoriyi kuran kişinin kayda değer bir öngörüsüyle ve 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa feodalizmden kapitalizme geçerken bu öngörünün kullanışlı olmuş olmasıyla alakalıdır.

İki yüz küsur yıl önce Adam Smith, vatandaşlarını bütün piyasalarda rekabet etmekte tamamen serbest bırakan toplumların, vatandaşları için bu serbestliği kısıtlayan toplumlardan daha fazla zenginlik üreteceği teorisini öne sürmüştür. Eğer bir toplumun ekonomik ilerlemesini ölçen şey zenginlikse ve eğer toplumun hedefi azami zenginlikse, o zaman bu hedefe ulaşmak için rekabetçi serbest piyasalar kurmak gerekir. Rekabetçi serbest piyasalar fikri önce Smith'in klasik siyasal iktisat teorisinde, daha sonra neoklasik iktisat teorisinde anahtar kavram olmuştur.

Neoklasik iktisat teorisine göre kapitalist toplumlar, iki anahtar kurumu tesis eden ve koruyan toplumlardır. Bunların ilki özel mülkiyettir: Her vatandaş, serbestçe satın alma, mülk edinme, kendi kaynaklarını ve ürettiği malları satma hakkına sahiptir. İkincisi, tam rekabetçi bir piyasalar sistemidir: Hiçbir vatandaşın fiyatları belirleme gücü yoktur; bütün alıcılar ve satıcılar, karar verirken piyasa fiyatlarını verili alırlar. Bir toplumda bu kurum-

ların ikisi de olduğunda, o toplumda "özel teşebbüse dayalı piyasa ekonomisi" adı verilen şey vardır. Smith'in görüşünü izlersek o toplum bir şeye daha olanak sağlamıştır: Azami zenginliğin elde edilmesine. Bir başka deyişle, kapitalizm, bir toplumun vatandaşlarının, üretebileceklerinin en fazlasını üretmelerini, tüketebileceklerinin en fazlasını tüketmelerini sağlar, onları bu yönde teşvik eder. Nitekim piyasalar ve özel mülkiyet, vatandaşlara, tercihleri ve üretken yetenekleri göz önüne alındığında mümkün olan azami zenginliği elde etmeleri için en uygun (*optimum*) fırsatı sunar.

Neoklasik teorinin vardığı bu sonuç, güçlü, etkili ve kışkırtıcı olmuştur. İktisatçılar yıllardır bunun tam olarak ne anlama geldiği, sonuçlarının ne olduğu hakkında tartışıyorlar. Özel mülkiyet ve piyasaların neoklasik teori için ne kadar merkezi bir yer teşkil ettiğini, neoklasik teoriyle fikir anlaşmazlığı yaşamış iktisatçılara kısaca bakarak anlayabiliriz. Örneğin bazı iktisatçılar özel mülkiyetin birtakım toplumsal sonuçlarından memnun olmamıştır. Bu iktisatçılar, özel mülkiyet kurumunun vatandaşlar arasında eşitsiz bir zenginlik ve iktidar dağılımı ürettiğini düşünürler. Bu nedenle bazen, rekabetçi piyasalar kurumunu tutup (bu kurumun azami zenginlik elde etmeyi sağladığına inanırlar), özel mülkiyeti kaldırmayı desteklerler (bu kurumun o yaratılan zenginliğin eşitsiz dağıtılmasına neden olduğuna inanırlar). Kapitalist toplumlar bu şekilde dönüştürüldüğünde, kapitalizmi tanımlayan niteliklerden birini, yani özel mülkiyeti kaybettikleri için bu toplumlara "kapitalist olmayan", "karma" veya "sosyalist" gibi adlar verilmiştir.

İlginçtir ki, kapitalist ekonomilerde meydana gelen bu tür değişimler, çoğu zaman "piyasa sosyalizmi" veya "demokratik sosyalizm" terimiyle anılan bir ekonomi sistemine bağlanmıştır. Amerika'da olduğundan daha çok Avrupa'da yaygın olan bir ekonomi (ve siyaset) türüdür bu. Piyasa sosyalizmi veya demokratik sosyalizm rekabetçi piyasaları sürdürür fakat üretim araçlarının (fabrikaların ve araç gerecin) özel mülkiyetinin yerine kolektif mülkiyetini koyar. Kolektif mülkiyetin, toplumun zenginliğinin çok büyük bir kısmının vatandaşlarının çok küçük bir kısmının elinde toplanmasına, bu zenginliğe küçük bir kesimin sahip olması sorununa çare olması beklenir. En önemli amaçlardan biri, üretim araçları özel olarak mülk edinildiğinde ortaya çıkacağına inanılan ekonomik eşitsizliğe bağlı toplumsal öfke ve yabancılaşmayı engellemektir.

Diğer tür sosyalistler ve kendine komünist adı verenlerin birçoğu, ne özel mülkiyetin ne de piyasaların olduğu bir ekonomi sistemini savunmuştur. Üretim araçlarının özel mülkiyeti yerine kolektif mülkiyetini koymaya çabaladıkları gibi, piyasaların yerine de, kaynakları üreticilere, ürünleri tüketicilere dağıtmak için tercih ettikleri araç olan devlet planlamasını koymaya çalışmışlardır. Onlarla aynı fikirde olmayan "piyasa" veya "demokratik" sosya-

listler, rekabetçi piyasaların planlamadan daha iyi bir dağıtım mekanizması olduğunu, çünkü planlama gücünün az sayıda devlet planlamacısına çok fazla iktidar verdiğini öne sürmüştür. Onların iddiasına göre piyasalar, iktidarı kendi ekonomik tercihlerini (alım ve satım) yapmakta özgür olan çok sayıda bireysel tüketici ve üreticiye dağıtır. Tıpkı neoklasik teoriye inananlar gibi piyasa sosyalistleri de piyasaları demokratik kurumlar olarak görür. Ayrıca, devlet planlamacılardan farklı olarak piyasalar, öncelikle devletin ihtiyaçlarına değil, piyasaya katılan herkesin ihtiyaçlarına ve arzularına hitap edecek (ve nitekim olabilecek en fazla zenginliği ve tüketimi sağlayacak) tercihlere olanak verir.

Piyasa sosyalistleri, rekabetçi piyasaların toplum için tehlike yaratmayacaksa bile toplumu sarsabilecek ekonomik iniş çıkılar (mükerrer bolluk ve gerileme veya hızlı büyüme ve ani daralma döngüleri) yarattığına inanırlar. Nitekim demokratik sosyalistler, piyasaları dindirmek ve/veya dalgalanmaları dengelemek için piyasalar üzerinde devlet denetimini savunmaları bakımından Keynesçileri izlerler. Dolayısıyla, piyasa sosyalizmi taraftarları üç iktisat teorisinin "en iyi" yanlarını alıp birleştirmeye çalışmıştır: Marx'tan üretim araçlarının toplu mülkiyetini, Smith'ten rekabetçi piyasaları ve Keynes'ten rekabetçi piyasalardan çıkan dalgalanmaların devlet eliyle idare edilmesini.

Artık neoklasik iktisatçıların büyük çoğunluğunun tutumunu açıkça belirtebiliriz. Özel mülkiyet ve rekabetçi piyasaların birbirlerini karşılıklı olarak desteklediği ve azami zenginlik için ikisinin birden zorunlu olduğu konusunda ısrar ederek iki kurumu birden savunurlar, ikisine birden taraftırlar. Onlara göre özel mülkiyet kurumunu ortadan kaldırmak, azami zenginlik elde etmek için gerekli olan rekabetçi piyasaları da tehlikeye atmaktır.

Aralarındaki farklara rağmen neoklasikçiler, Keynesçiler ve piyasa sosyalistleri, vatandaşların azami zenginliği elde etmelerini sağlayan ve kolaylaştıran araçlar olarak piyasaların önemini onaylarlar. Bir başka deyişle, piyasalar düzgün çalıştıkları zaman bir toplum verimli demektir, yani kısıtlı kaynaklarını kullanarak üretebileceğinin en fazlasını üretir. Buradan şu çıkar: Kaynağı ne olursa olsun piyasalardaki noksanlar, bir toplumun, erişebileceği azami zenginlik üretimine ve tüketime erişmesini engelleyebilir. Bu iktisatçıların hepsi, piyasa noksanlarının meydana gelmesinin modern toplumlardaki en temel ekonomik sorunlardan biri olduğunu kabul ederler.

Neoklasik teorisyenler bu soruna çözümler de önerirler. En muhafazakâr neoklasik iktisatçılar, en iyi çözümün özel mülkiyet kurumunu onu reforme etmek, düzenlemek veya imha etmek isteyenlerden korumak olduğunu düşünürler. Rekabetçi piyasaları kendi başlarına bırakmakta ısrar ederler. Birçok piyasa noksanına, insanların ve bürokrasilerin arz-talep işleyişine gözle

görülür biçimde müdahale etmelerinin neden olduğunu öne sürerler. Onlara göre özel mülkiyet ve rekabetçi piyasalarda reform veya değişiklik yapma çabaları baştan yanlıştır zira sorunu yaratan, yani azami zenginliğin üretilmesine engel teşkil eden şey (piyasa noksanları) zaten bu çabaların ta kendisidir. Alıcıları ve satıcıları yalnız bırakın diye tuttururlar. Bırakın serbest piyasalarda kendi çıkarlarının peşinden gitsinler, kendi arzuları, dilekleri ve üretken yetenekleriyle bireysel şekilde kendi başlarına hesaplaşsınlar. O zaman bütün vatandaşlar bundan faydalanacaktır. Bu iktisatçılara "muhafazakâr" yaftası layıktır çünkü bir toplumu "kapitalist" olarak tanımlayan ve o toplumun vatandaşları için azami zenginliği teşvik eden kurumları değişmeden muhafaza etmek isterler. Bu açıdan bakıldığında devletin rolü oldukça azdır: Özel mülkiyeti ve rekabetçi piyasaları, onların işleyişini baltalayacak devlet içi veya devlet dışı kurumlardan, insanlardan korumaktan ibarettir.

Liberal neoklasik iktisatçılar, piyasa noksanları sorununa en iyi çözümün, bazı birey ve kurumların, piyasaları doğru düzgün çalıştırmak amacıyla noksan piyasalara müdahale etmeleri olduğuna inanırlar. Piyasa noksanlarının, kısmen, bizzat alıcı ve satıcıların doğasından ötürü olduğunu düşünürler. İnsan doğasındaki bu noksanı telafi etmenin tek yolu, piyasaları düzgün çalıştıracak şekilde müdahale etmektir. Liberal neoklasik teorisyenlere göre muhafazakârların yapacağı gibi piyasaları kendi başlarına bırakmak, bu noksanların sürmesine izin vermek, nitekim zenginlik yaratırken toplumun azami verimlilik noktasına erişmesini tehlikeye atmaktır.

Keynesçi iktisatçılar liberal neoklasik iktisatçılardan daha ileri giderler. Keynesçiler, zenginliğinençoklanmasını sürekli tehdit eden, dolayısıyla bu noksanları ve onların etkilerini aşmak için sürekli bir devlet denetimi ve müdahalesi gerektiren, daha fazla, daha derin ve daha uzun süreli piyasa noksanları görürler. Ne var ki Keynesçiler devletin özel şirketlere el koymasını nadiren savunur. Bunu yapmaya gerek olmadığını düşünür, bunun sonuçlarının aksi halde arzulanır olan piyasa işleyişini baltalamasından korkarlar. Keynesçiler, piyasa noksanlarını önlemek, aşmak veya dengelemek amacıyla bireylerin ve özel şirketlerin ekonomik tercihlerini düzenleyebilecek, şekillendirebilecek belirli devlet politikaları önermekle yetinirler.

Piyasa sosyalistleri Keynesçilerden de ileri gider. Dalgalanmaları ve toplumu bölebilecek zenginlik eşitsizliklerini aşmak veya sınırlamak için, kamuya ait ve kamunun yönettiği şirketler yaratmak (en azından kilit önem taşıyan bazı iş kollarında), bunun için de üretim araçlarını toplu mülkiyete geçirmek (kamulaştırma) gerektiğini savunurlar. Fakat Keynesçiler ve neoklasik iktisatçılar gibi onlar da, kaynakların ve ürünlerin bireyler ve devlet şirketleri arasında dağıtımını en iyi idare edecek kurum olarak rekabetçi piyasaları uygun görürler.

Çoğu iktisatçı, en azından Amerika'dakilerin çoğu, yaşamlarının farklı anlarında bu bakış açılarından oluşan farklı birleşimleri benimser. Değişen ekonomik ve siyasi koşulların baskısı altında bir konumdan diğerine, bir birleşimden diğerine geçerler. Benzer şekilde, birleşimi oluşturan yaklaşımlardan birini bazen daha fazla vurgulayabilir, daha sonra bu vurguyu değiştirebilirler. Birden çok ve değişken yaklaşımlara inanılıyor olması, bazı iktisatçıları, iktisatçıların çoğunu yönlendirecek, tutarlılık sağlayacak bir sentez arayışına itmiştir.

İktisatçıları bu şekilde gruplara ayırırken (muhafazakâr ve liberal neoklasikçiler, Keynesçiler ve piyasa sosyalistleri) neredeyse hiç ellenmeyen şey, bu iktisatçıların teorilerinde piyasalara verdikleri yer ve önemdir. Neoklasik teorinin bugün dünyada ne kadar güçlü ve akıl çelici olduğunun bir kanıtıdır bu. Bu iktisatçılar piyasaların düzgün çalıştığına ister inansınlar ister inanmasınlar, yaptıkları tartışmalar, araştırmalar ve verdikleri dersler, bir topluma mümkün olan azami zenginliği getirecek en iyi kurum olarak piyasaları merkeze koyar.

2.2.3 *Tercihler: Meta Talebinin Belirlenmesi*

Neoklasik teorinin kavramsal giriş noktaları, insan tercihleri (zevkleri, istekleri veya seçimleri), insanın üretken yetenekleri, mevcut fiziki kaynaklar ve teknolojidir. Aşağıdaki bölümlerde, arz-talep davranışını ve nitekim, kaynakların değeri de dahil olmak üzere toplumdaki toplam zenginliğin fiyatını belirlemekte, bu kavramların ayrı ayrı ve bir arada nasıl etkili olduklarını göstermek istiyoruz. İnsan tercihleriyle başlıyoruz.

Neoklasik teorisyenler, insan doğasının belirli bir veçhesinin insanın ekonomik eylemlerinin esas belirleyicisi olduğunu kabul ederler. Bu veçhe, insanın, önündeki bütün ekonomik fırsatları değerlendirip rasyonel seçimler yapabilme kapasitesi ve arzusudur. Kendi amacımız kapsamında burada iki tür seçime odaklanıyoruz: (1) Bireylerin, piyasada satın alınabilir halde bulunan mal ve hizmetleri tüketirken yaptıkları seçimlere; (2) bireylerin, sahip oldukları kaynakları, bu kaynakları mal ve hizmet üretebilmek için satın alanlara arz ederken yaptıkları seçimlere. Birinci gruptaki seçimler, piyasadaki mal ve hizmet talebini oluşturur. İkinci gruptaki seçimler, piyasadaki mal ve hizmet arzını oluşturur. Göreceğimiz üzere, hem arz hem de talep seçimlerinde bireysel tercihlere esas ve belirleyici rol atfedilir; yani yapılan seçimlere ve nitekim piyasadaki arz ve talebe tercihlerin neden olduğu kabul edilir.

Herhangi bir teorinin giriş noktasının o teorinin işleyişi ve vardığı sonuçlar için ne denli önemli olduğunu düşünürsek, neoklasik teorisyenlerin in-

san tercihleri hakkındaki anlayışlarını keskinleştirmek için yıllar boyunca muazzam bir çaba göstermiş olmaları şaşırtıcı değildir. Burada bu anlayışı bütünüyle açıklamaya çalışmayacağız, fakat genel hatlarıyla tasvir edeceğiz. İlk olarak, toplumdaki her bireyin ve bütün bireylerin, bugün veya yarın piyasalarda karşılaşabilecekleri, akla gelebilecek bütün mal ve hizmetlere dair tercihlerini tutarlı bir biçimde tercih sırasına dizdikleri varsayılır. Yani, herhangi bir anda, iki mal ve/veya hizmet arasından hangisini daha çok sevdiğimizi (veya belki de ikisini eşit düzeyde sevdiğimizi) her zaman biliyoruzdur ve malların/hizmetlerin hangisini satın alıp tüketmeyi daha fazla istediğimizi seçerek bunu ifade edebiliriz. Dahası, tercihin bu şekilde ifade edilmesinin doğası gereği geçişli (*transitive*) olduğu varsayılır; bu demektir ki bir birey A sepetini B'ye, B'yi de C'ye tercih ediyorsa, A'yı C'ye tercih edecektir.

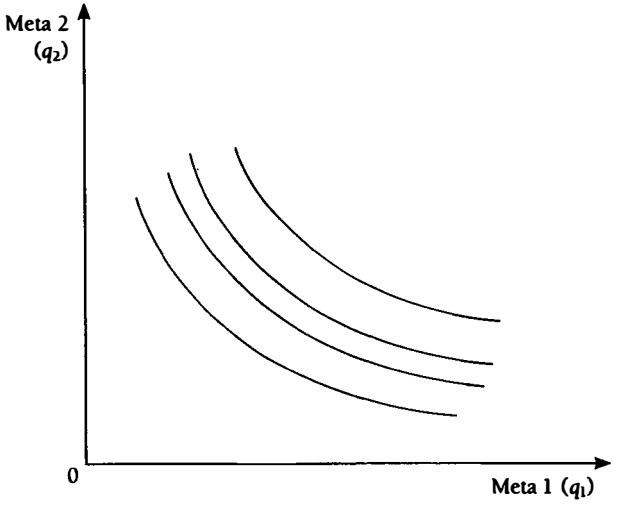
Neoklasik insan doğası anlayışının bir başka kilit bileşeni, herkesin her zaman herhangi bir mal veya hizmetin daha çoğunu daha azına tercih ettiği, daha fazlasını istediğidir. Buna bazen doyumsuzluk varsayımı denir. İnsan doğası hakkında bazı diğer varsayımları anlamak daha zordur fakat neoklasik teori için onlar da en az doyumsuzluk varsayımı kadar önemlidir. Anlaması daha zor varsayımlardan biri, bireylerin aynı tatmin düzeyini korumak için bir malı başka bir mal ile ikame etmeleri ile ilgilidir. Bir başka deyişle, bir birey herhangi bir maldan birim birim vazgeçtikçe, mal tüketiminden aldığı toplam tatmini aynı düzeyde tutmak için diğer bir maldan tükettiği miktarı attırmalıdır. Neoklasik yazın, varsaydığı bu insan tüketimi özelliğinden iki mal arasındaki "azalan marjinal ikame oranı" diye bahseder. Git gide daha çok birim A'dan vazgeçtikçe, insanın bir birim A'dan vazgeçip onu bir birim B ile ikame etme hevesi azalır. Kişide git gide daha az A kaldığında A malı kişi için görece daha kıymetli hale geldiği için, kişi bu devam eden A kaybını ancak daha fazla birim B ile dengeleyebilir.

Yukarıda tartışılan insan doğası özellikleri, neoklasik teorisyenlerin insanın doğuştan gelen "rasyonelliği" olarak gördüğü şeyin bir kısmını oluşturur. Rasyonelliğimizin diğer bir kısmı, fırsatlarımızdan en iyi şekilde yararlanma itkimizdir. Her insanın, şartları gözetmeksizin rasyonel bir biçimde motive olan, seçim yapan bir makine olduğu varsayılır.

Peki, insan doğasının bu rasyonelliğini ne belirler? Neoklasik teorisyenler bu soruyla neredeyse hiç ilgilenmiyor gibidirler. Rasyonellik insan doğasının temel yapıtaşlarından biridir o kadar. Rasyonel tercihler değişebilir tabii (tıpkı insan doğasının değişebileceği gibi), fakat ekonomideki değişimlere göre değişmezler. Tercihler de tıpkı insan doğasının diğer kısımları gibi ekonomik değişimlerin nedeni olarak düşünülür, sonucu olarak değil. Fiyatlardaki veya gelirlerdeki değişimlere insan doğası neden olur fakat bu değişimler insan doğasına neden olmaz, o doğayı değiştirmez. Tercihler değiş-

tiğinde bu değişim ekonomideki nedenleri değil biyoloji veya kültür alanlarındaki nedenleri yansıtıyordur.

Neoklasik teorisyenler, insan doğası hakkındaki bu birkaç varsayımdan, ekonomik seçimleri incelemeye, hatta tahmin etmeye yarayan bir analitik aygıt inşa ederler. Bu aygıt, tercih veya kayıtsızlık (*indifference*) eğrilerinden oluşan bir "harita" veya bir kümedir. Her harita, toplumdaki her bir birey için, bireylerin akla gelebilecek tüm metaların arzulanırlığını nasıl değerlendirdiklerini resmeder. Şekil 2.2 böyle eğrilere bir örnektir. İleri düzey iktisat metinlerinde; (1) bütün bireylerin, akla gelebilecek bütün metaları tercih sırasına dizebilme yeteneğine doğuştan sahip olduğu varsayılıp, bu insan rasyonelliği haritasının neden ve nasıl oluştuğu; (2) kuzeydoğu yönündeki, daha yüksek tercih eğrilerine doğru hareketlerin, bir bireyin daha yüksek tatmin düzeyine (doyumsuzluk varsayımından türetilir) eriştiğini neden ve nasıl resmettiği; (3) neden bütün eğrilerin eğiminin negatif olduğu (bu da doyumsuzluk varsayımından türetilir); (4) eğrilerde neden keskin sıçramalar veya boşluklar olmadığı (sürekliliğe dair teknik bir varsayımdan gelir); (5) eğrilerin birbirine neden dokunmadığı, birbirleriyle neden kesişmediği (tutarlı davranış varsayımından türetilir) ve (6) bütün eğrilerin neden sıfır noktasına dışbükey olduğu (azalan marjinal ikame oranı varsayımından gelir) gösterilir.

Şekil 2.2
Bir bireyin iki meta, q_1 ve q_2 için zevklerini resmeden bir dizi tercih eğrisi.

Neoklasik teoride tercih eğrileri, bireyler olarak yaptığımız ve ekonomideki bütün mal ve kaynakların arz-talebi de dahil neredeyse bütün seçimlerimizi açıklamak için kullanılır. Neoklasik teorinin özcü mantığını göz önünde bulundurursak bu eğrilerin açıklamalarda oynadığı güçlü rol bizi şaşırtmamalı. Teoride ele alınan diğer bütün varlıkların eylemlerini temelden belirlemek, teoride öz olarak alınan şeylerin doğasıdır tam da.

Neoklasik teori daha sonra çözümlemesini yapmak için, ekonominin nasıl işlediğini resmetmek için gerek duyduğu birkaç varsayım daha ekler. İlk olarak ekonomideki her bireyin gelirinin bilindiğini varsayar. Yani, her bireyin belirli miktarda üretken kaynağa (toprak, emek veya sermaye gibi, sırasıyla rant, ücret veya kâr getirerek o bireyin gelirine katkı yapacak kaynaklara) sahip olduğu varsayılır. İkinci olarak, her bireyin meta fiyatlarını verili aldığını varsayar. Bir başka deyişle, her kişinin, arzuladığı fakat fiyatları üzerinde hiçbir etki sahibi olmadığı metalara harcayacak verili bir miktar para geliri vardır. Sırası gelmişken söyleyelim: Hiçbir bireyin veya bireylerden oluşan bir altkümenin fiyatı belirleme gücüne sahip olmaması durumu (bütün bireylerin fiyatı kabullenen durumda olup hiçbir bireyin fiyatı belirleyen durumda olmaması), tam rekabetçi bir piyasanın tanımıdır. Bölümün ileriki kısımlarında rekabetçi piyasalar konusuna geri döneceğiz.

Neoklasik teori, gelirler ve fiyatlar hakkındaki bu ilave varsayımlar sayesinde, bireylerin talep davranışlarını açıklamak için teorisindeki en önemli grafiklerden birini inşa eder. Şekil 2.3 çok temel bir soru sorup bu soruyu yanıtlar: Eğer bireylerin *sınırsız* istekleri varsa (doyumsuzluk varsayımını ve her bireyin sınırsız sayıda tercih eğrisi olduğunu hatırlayalım), *sınırlı* parayla nasıl baş ederler (bakınız diyagramdaki tek düz çizgi olan *AB* çizgisi)?[1] Bireyler, sınırsız istekleri ile ekonomik ortamımızın dayattığı sınırlı gelirleri birbiriyle uyumlu hale nasıl getirir?

Şekil 2.3'teki *T* noktası, herhangi bir bireyin ulaşabileceği en iyi noktayı temsil eder. Bu noktada birey, sahip olduğu kaynaklar ve ne kadar harcayabileceğini kısıtlayan geliri altında erişebileceği en yüksek tercih eğrisine ulaşmıştır (ve bu sayede zenginliğini = tatmininiençoklamıştır). Öyleyse *T* noktası, her bireyin, mümkün olan en yüksek tercih (tatmin) düzeyine eri-

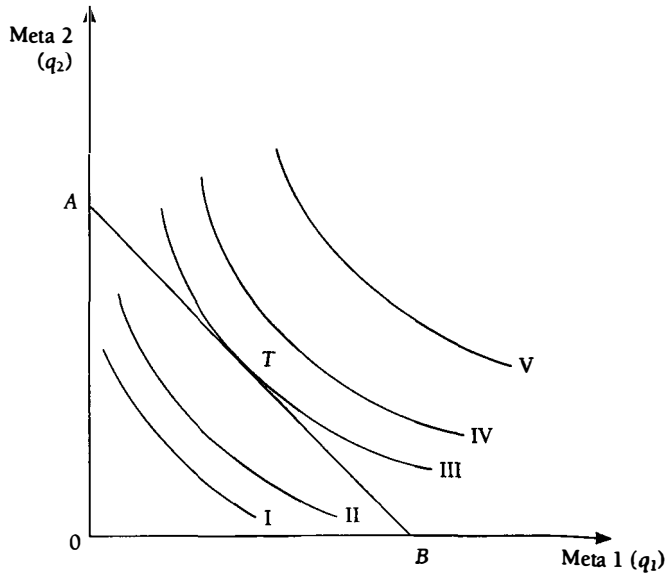
---

1 Bir bireyin para cinsinden geliri (y), mallar ve hizmetlere harcanabilir: $p_1 \cdot q_1 + p_2 \cdot q_2$,. Burada p_1 ve p_2, sırasıya iki farklı metanın fiyatlarını simgeler. Diğer simgeler q_1 ve q_2 ve ise sırasıyla talep edilen iki malın miktarlarıdır. Şekil 2.3'teki düz çizgi olan *AB*'nin gelir denklemi şöyle olur:

$$q_2 = \frac{y}{p_2} - \frac{p_1}{p_2} \cdot q_1.$$

Burada p_1 ve p_2, bu doğrunun eğimidir. Veya şöyle ifade edilebilir:

$$\frac{\Delta q_2}{\Delta q_1} = -\frac{p_1}{p_2}.$$

Şekil 2.3
Tüketici için optimal çözüm T noktasındadır. Burada, gelir kısıtlaması altında ulaşılabilecek en yüksek tercih eğrisine ulaşılmıştır. Optimal nokta, metinde $mu_1/mu_2 = p_1/p_2$ olarak betimleniyor.

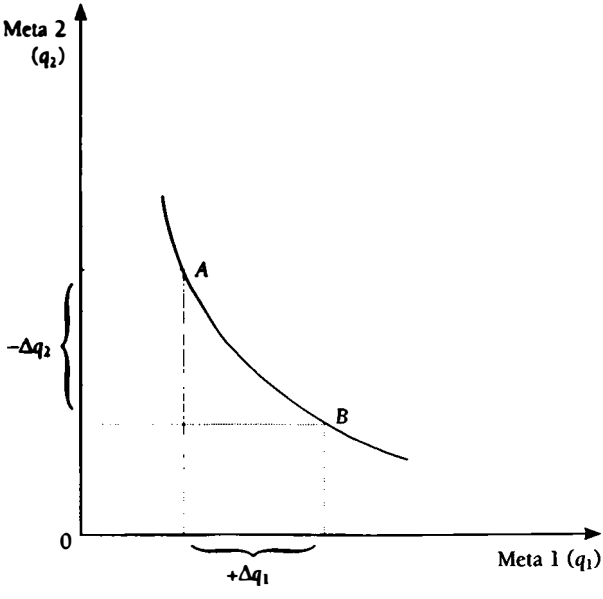
şebilmek amacıyla piyasa fırsatlarından en iyi şekilde yararlanma mücadelesinin sonucudur. Neoklasik teorinin "fırsatları mümkün olan en iyi şekilde değerlendirmekten" anladığı budur. Teorinin, her rasyonel kişinin yaptığını varsaydığı şey budur.

Gelin bu çözümü, Şekil 2.3'teki *T* noktasını daha dikkatli inceleyelim. Bu çözüm, neoklasik teorinin insanların temel mücadelesi olarak gördüğü şeyi ifade eder: Bize bireysel doğamızın verdiği, rasyonel bir biçimde seçim yapabilmemizi sağlayan *kişisel* kabiliyetimiz ile bize kişiler üstü piyasaların, yani toplumun sunduğu ikame fırsatları arasında bir denge kurmak. Bir yandan, toplumun sunduğu ikame fırsatları (*social opportunity to substitute*), iki meta arasındaki fiyat oranı (p_1/p_2) ile ölçülür, yani bir malı diğeri ile ikame etme oranıyla.[2] Diğer yandan, rasyonel seçim yapmayı sağlayan kişisel kabiliyet, her bireyin, o bireyin insan doğasından türetilen, iki mal arasındaki marjinal ikame oranıyla ölçülür.

2 Bu fiyat oranı, bir önceki dipnotta sunulan, gelir denkleminin eğimidir tam da.

Şimdi, bireylerin tercihlerine dayanarak metalar arasından rasyonel seçim yapmalarını sağlayan kişisel kabiliyetlerini neoklasik teorinin nasıl ölçtüğünü, nasıl ifade ettiğini incelemeye geçiyoruz. Aynı tercih eğrisi üzerinde iki nokta olan *A* ve *B* noktalarını işaretlediğimiz Şekil 2.4'ü ele alalım. *B* noktası *A* noktasına göre daha fazla q_1'i, daha az q_1'yi gösterir. Ortaya bir sorun çıkar: Bir maldaki kaybı diğerindeki kazanç ile nasıl kıyaslayacağız? Bu kayıp ile kazanç arasında mukayese yapmamızı sağlayacak bir ortak özelliği veya bir ölçü birimi var mıdır bu iki malın?

Neoklasik teorinin cevabı evettir: İnsanları tatmin eden kaynaklar olmaları, metaların ortak özelliğidir; onları almayı seçen insanlar için bir faydaları vardır. Dolayısıyla, tüm metaların ortak özelliği olduğu varsayılan fayda, neoklasik teorinin ekonomi anlayışında metalar arasında bir karşılaştırma kıstası işlevi görür. 4. Bölüm'de göreceğimiz üzere Marksçı teori benzer bir soruyu oldukça farklı bir biçime yanıtlar. "Faydayı" değil "soyut emek zamanı-

Şekil 2.4
Tercih eğrisi üzerinde hareketler, fayda kaybının fayda kazancı ile dengelenmesi olarak düşünülebilir:

$$\underbrace{-\Delta q_2 \cdot mu_{q2}}_{\text{("kayıp")}} = \underbrace{+\Delta q_1 \cdot mu_{q1}}_{\text{("kazanç")}}$$

nı" metaların ortak özelliği olarak alır; Marksçı teori kendi ekonomi anlayışını bu özellik etrafında inşa eder. Farklı iktisat teorileri, farklı metaları karşılaştırmak için farklı kıstaslar yaratırlar.

Tercih eğrisinin tanımı gereği, her birey kendi tercih eğrisi üzerinde, tükettiği meta demetinin hangi metadan ne miktarda içerdiğine kayıtsız olacaktır. Nitekim Şekil 2.4'te görüldüğü üzere, tüketicinin *A* noktasında, *B* noktasında aldığıyla aynı düzeyde tatmin veya fayda aldığı düşünülür. Dolayısıyla, toplumdaki bireyin aynı eğri üzerinde kalması için, bir miktar q_2'den vazgeçmekten gelen tatmin veya fayda kaybının, bir miktar daha fazla q_1 almaktan gelen tatmin veya fayda kazancı ile tam tamına dengelenmesi (yani kaybedilen ile kazanılanın eşit olması) gerektiğini düşünebiliriz. Şekil 2.4, q_2 kaybını, eksi işareti tüketicinin bir miktar q_2 kaybettiğini belirtecek şekilde $-\Delta q_2$ olarak gösterir. Kazancı ise, artı işareti tüketicinin yaptığı fazladan q_1 tüketimini belirtecek şekilde $+\Delta q_1$ olarak gösterir.[3] Tatmin veya fayda kaybı genelde $-\Delta q_2 \cdot mu_2$ olarak, kazanç ise $+\Delta q_1 \cdot mu_1$ olarak yazılır; mu_1 ile mu_2, sırasıyla metaların birim başına marjinal faydalarını temsil eder.[4] Aynı tercih eğrisi üzerinde bu iki terim tanım gereği birbirlerine her zaman eşit olmalıdır: $-\Delta q_2 \cdot mu_2 = +\Delta q_1 \cdot mu_1$.

Neoklasik teori, bir metanın diğer bir meta ile ikame edilmesini anlamak için, iki metanın ortak özelliği olduğunu varsaydığı şeyi, yani ikisinin de fayda getiren nesneler olmasını, kendi terazisi (*weighting scheme*) olarak kullanmıştır.

Artık elimizde, verili herhangi bir tercih eğrisi üzerinde bir malı başka bir mal ile ikame edebilmeyi sağlayan kişisel kabiliyetin kesin bir ölçüsü vardır. $\Delta q_2/\Delta q_1$'i bulmak için yukarıdaki denklemi çözersek şu sonucu elde ederiz:

$$\mathrm{MRS}_{12} = \frac{\Delta q_2}{\Delta q_1} = -\frac{mu_1}{mu_2},$$

Burada MRS_{12}, Meta 1'i Meta 2 ile ikame etmenin marjinal ikame oranıdır.

Daha önce yukarıda ortaya koyduğumuz neoklasik çözümü gelin bu yeni terimlerle yeniden yazalım. Birey için en uygun noktayı (Şekil 2.3'teki *T* noktasını) artık şu şekilde yazabiliriz:

$$\frac{mu_1}{mu_2} = \frac{p_1}{p_2}.$$

---

3 Δ işareti, değişkendeki değişimi anlatmanın kısa yoludur. Nitekim $-\Delta q_2$, tüketilen q_2 miktarında bir azalma anlamına gelir, $+\Delta q_1$ de tüketilen q_1 miktarında bir artışı belirtir.

4 Şunu hatırlayın: Neoklasik teori, fayda ölçütü olarak daha fazla veya daha az meta tükettiğinde bireyin tecrübe ettiği marjinal faydayı göz önünde bulundurur. Toplam fayda değildir bu; her bir ilave birimin veya her bir ilave eksilmenin getirdiği kademeli fayda artışı veya azalması üzerinden hesaplanır.

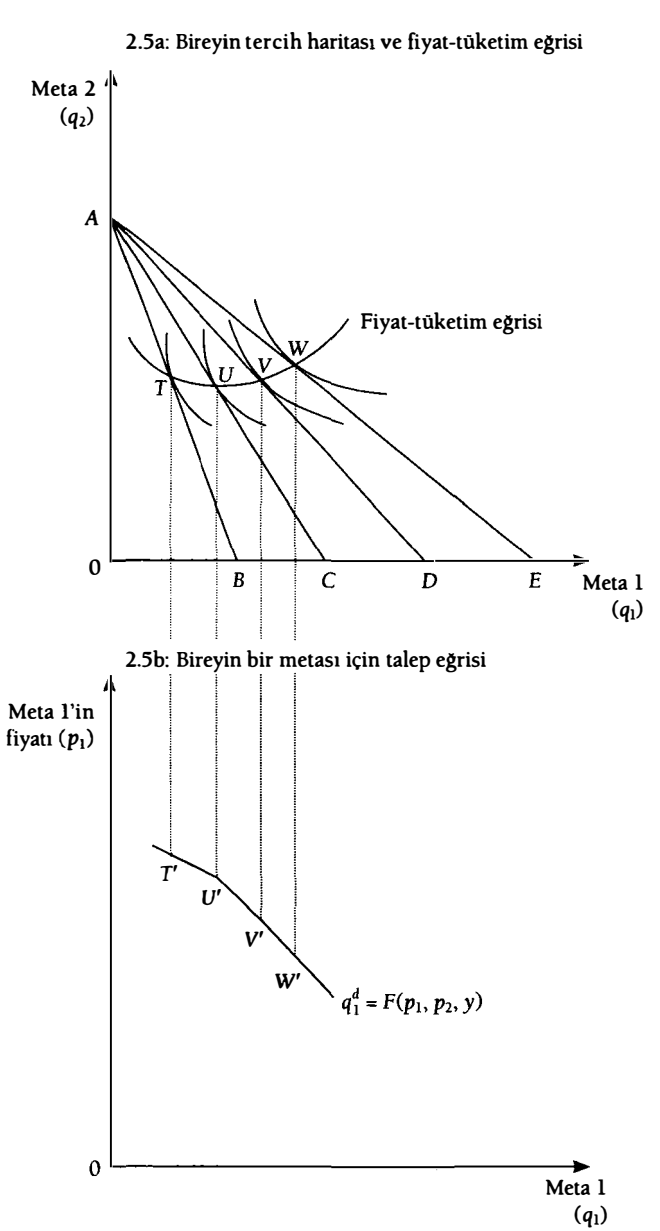
Malların marjinal faydalarının birbirine oranı ile ölçülen, kişisel, metalar arasından rasyonel seçim yapabilme yeteneği, metaların fiyatlarının birbirine oranı ile ölçülen toplumsal tüketim yeteneğine eşittir. Birey, bu noktaya gelirken tüketim kararları bakımından en verimli biçimde davranmıştır: Karşılaştığı piyasa kısıtlamaları karşısında elde edebileceği en iyi tüketim sonucunu elde etmiştir.

Şekil 2.3'ten talep eğrileri türetmek çok zor değil. Metalardan birinin fiyatını, diyelim p_1'i sürekli değiştirerek bir bireyin talep davranışını tahmin edebiliriz; yani bu farklı fiyatlardan hangi miktarda 1 metası satın almak isteyeceğini. Şekil 2.5 bu süreci resmeder. Şekil 2.5a'da 1 metasının fiyatı 2 metasının fiyatına göre düşürülmüştür; *AC*, *AD* ve *AE* ile gösterilen yeni fiyat doğruları, 1 metasının fiyatındaki varsayılan azalmaları belirtir. Bireyin karşılaştığı kısıtlama fiyattaki her varsayılan azalma ile yeniden değiştiği için, kişisel ve toplumsal ikame kabiliyetleri arasında durmaksızın yeni mütekabiliyet/denklik noktaları oluşur. İnsanın, özü gereği mümkün olan en yüksek tatmin düzeyine erişme mücadelesi verdiğini iddia eden bu teorinin mantığı, bu yeni mütekabiliyet/denklik noktalarına ulaşılacağını garanti eder.

Varılan yeni denklik noktaları veya neoklasik iktisatçıların genelde denge noktaları adı verdikleri şey Şekil 2.5a'da *U*, *V* ve *W* harfleriyle belirtilmiştir. Açıkça görülüyor ki böyle birçok nokta üretilebilirdi. Bu noktaların hepsi birleşince, Şekil 2.5a'da *TW* olarak gösterilen fiyat-tüketim denge noktalarından oluşan eğri türetilmiş. Nitekim bu eğrideki her bir denge noktası, marjinal fayda oranı ile onlara denk gelen fiyat oranları arasında bir eşitliği temsil eder. Şekil 2.5b, Şekil 2.5a'da resmedilen 1 metası için türetilen talep eğrisini gösterir. İki resmin x-eksenleri aynı hizadadır çünkü ikisi de q_1 talebini ölçer. Şekil 2.5a'da fiyat tüketim eğrisi *TW* üzerindeki her nokta, Şekil 2.5b'de talep yüzeyi üzerine dizilmiştir. Şekil 2.5a'dan Şekil 2.5b'ye doğru giden noktalı çizgiyi izlediğimizde, Şekil 2.5b'deki *T'*, *U'*, *V'* ve *W'* noktalarına ulaşırız. Bu noktalar q_1 metası için talep eğrisini oluşturur. Böyle noktaların güneydoğu istikametinde aşağı doğru dizilmeleri gerektiğini biliyoruz çünkü daha önce p_1'in fiyatının p_2'ye göre her zaman daha düşük olacağını ve q_1 metasına talebin artacağını varsaymıştık.[5]

Herhangi bir birey için yapılabilen o meşhur, aşağı eğimli talep eğrisi, Şe-

5 Neoklasik teori içindeki ileri düzey metinler, bir metaya gösterilen talepteki değişimin iki ayrı parçaya bölünebileceğini gösterir. Bunların ilki ikame etkisi adı verilen şeydir: fayda düzeyi sabit tutulur ve bir tüketicinin ucuzlayan metayı (q_1) başka bir metayla (q_2) ikame ederek aynı tercih eğrisi üzerinde hareket ettiği gösterilir. Diğeri, gelir etkisi adı verilen şeydir: baştaki fiyatlar sabit tutulur ve bir tüketici değişen geliri sayesinde daha yüksek bir tercih eğrisine geçer. Neoklasik teori, bu iki etkiyi Slutsky denkleminde birleştirir. Adını bu sonucu 1915'te ilk kez yayımlayan kişiden alan Slutsky denklemi, neoklasik değer teorisinin temel taşlarından sayılır, zira bu denklemin amacı, bireylerin değişen meta talepleri ile bireylerin metaları istemelerinin altında yatan tercihleri arasında bir ilişki kurmaktır tam da.

Şekil 2.5
Bir bireyin fiyat-tüketim eğrisinden (2.5a grafiği), o bireyin Meta 1 için talep eğrisinin elde edilmesi (2.5b grafiği).

kil 2.5'te mantıksal bir biçimde türetilmiştir. Aynı yöntemi kullanarak bir bireyin her meta için talep eğrisini elde edebiliriz: q_1, q_2, q_3 vesaire. Bütün bireylerin talep eğrilerini toplayarak toplumdaki her meta için toplam talep eğrisini elde edebiliriz (Şekil 2.1'de gösterildiği gibi).

Bu eğrilerin her biri, bireylerin tercih ve gelirlerinden ve o bireylerin karşılaştığı fiyatlardan inşa edilir. Diyagramların mantığı bu inşayı örnekler: Şekil 2.5b Şekil 2.5a'dan, Şekil 2.5a da Şekil 2.3'ten türetilmiştir. Dolayısıyla, başta sorduğumuz bireylerin metalara talebini ne belirler sorusunun kısmi bir yanıtını tercihler, gelirler ve fiyatların etkileşiminde bulduk. Gelin bu sonucu daha yakından inceleyelim.

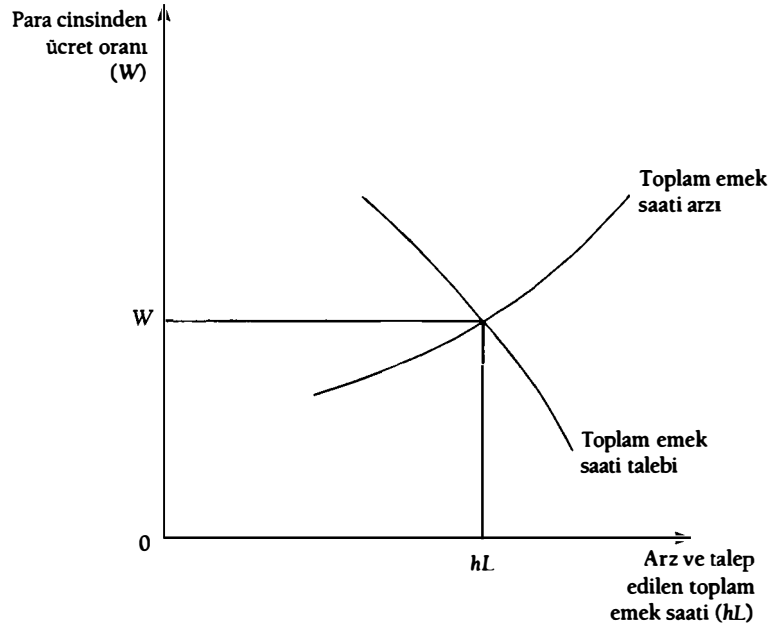
Herhangi bir birey için meta fiyatlarını daha önce de belirttiğimiz üzere piyasa belirler. Ayrıca tercihlerin de verili olduğu varsayılır ki bu örnekte tercihleri bize bireyin insan doğası verir. Peki, bireylerin gelirini ne belirler?

Herhangi bir bireyin ücret geliri, saat başı alınan ücret tarifesi çarpı çalıştığı toplam saat sayısı olarak düşünülebilir. Bu ücret tarifesine w, birey başına çalışılan saat sayısına da h dersek, y eşittir w çarpı h olur ($y = w \cdot h$): Burada y, kazanılan geliri temsil eder. O zaman bütün bireylerin toplam ücret geliri $Y = w \cdot h \cdot L$ olur: Burada L toplam işçi sayısını, Y işçilerin toplam ücret gelirini simgeler. Neoklasik teorinin çekirdeğinden uzaklaşmamak için kitap boyunca, işçilerin çalıştığı saatin değiştiği fakat toplam işçi sayısının sabit kaldığı basitleştirici varsayımını yapacağız.

Artık işçiler için w'yi ve hL'yi neyin belirlediğini sorabiliriz. Cevap, toplam emek talebi ve toplam emek arzıdır; yani, Şekil 2.6'da resmedilen emek piyasasıdır. Şekil 2.6, toplam emek arzı ile toplam emek talebinin kesişmesinin, aynı zamanda hem her bireyin ücret tarifesini (w) hem de arz ve talep edilen toplam iş saati miktarını (hL) belirlediğini gösterir. Neoklasik teorinin mantığını bir kez daha hatırlarsak şu soruyu sorabiliriz: Bu belirli arz ve talep cetvellerini ve nitekim bireylerin ücret gelirlerini ne belirler?

2.2.4 *Tercihler: Emek Arzının Belirlenmesi*

Neoklasik teoriye göre bireylerin kaç saat emek arz edecekleri bireylerin tercihlerine ve verili reel ücret oranına bağlıdır. Neoklasikçiler, bireylerin gelirlerini metalara harcadıklarını, gelirin işten, yani her bireyin çalışmaya ayırdığı saat miktarından kazanıldığını varsayar. Emek piyasasında daha fazla çalışma saati teklif eden kişi daha fazla gelir kazanır ve böylece daha fazla meta satın alabilir. Gelir, bireye tatmin veya fayda sağlar zira fayda sağlayan nesneler, yani metalar satın almakta kullanılır. Ne var ki bir birey emek piyasasında ne kadar fazla iş saati teklif ederse o kadar az boş zamanı kalır. Neoklasikçiler boş zamanın da tıpkı satın alınan metalar gibi bireylere fayda

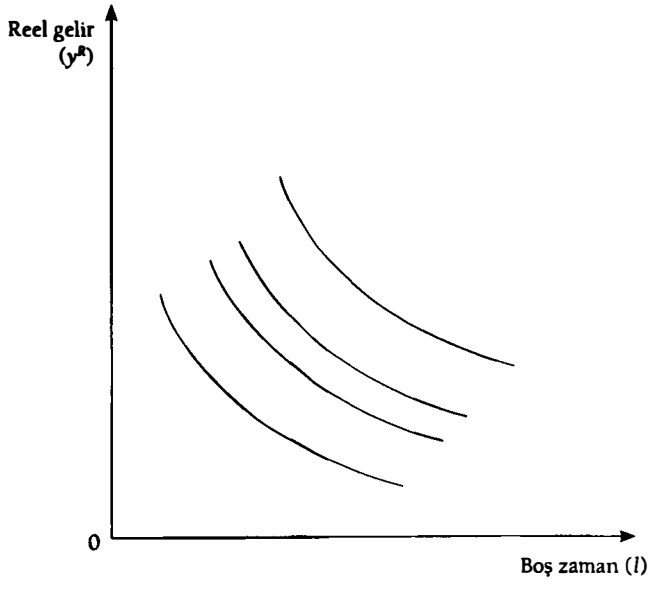
Şekil 2.6
Para cinsinden ücret oranının ve emek piyasasında talep ve arz edilen emek saatinin belirlenmesi

sağladığını varsayarlar. Dolayısıyla her birey, (teklif edilen çalışma saati ile alınan) meta tüketimiyle boş zaman tüketimi arasında bir seçim yapmalıdır.

Şekil 2.7 reel gelir (satın alınan metaların toplamı) ile boş zaman arasındaki seçimi resmeder. Gün başına çalışabileceğimiz saat sayısı sınırlı olduğuna göre iki zevk nesnesinden birini seçmek zorundayızdır. Daha önceki tercih eğrisi haritamıza paralel olarak bu grafikte, reel gelir ile boş zaman arasındaki seçimi (*trade-off*) gösteren bir dizi eğri çizdik. Tercih eğrilerinin türetilmesine dair daha önceki bütün beyanlarımızın burada da geçerli olduğunun altını çizmeye değer. Her zamanki gibi onları da insan doğamız belirler.

Herhangi bir verili tercih eğrisi üzerinde bireyin kişisel ikamesini, yani reel gelir ile boş zaman arasında yaptığı seçimi hesaplayabiliriz. Bu marjinal ikame oranını bir öncekinden ayrıştırmak amacıyla boş zaman için l, reel gelir için y^R simgelerini kullanacağız:

$$MRS_{ly^R} = -\frac{mu_l}{mu_{y^R}}.$$

Şekil 2.7
Bir bireyin boş zaman (l) ve reel gelir (y^R) düşkünlüğünü resmeden bir dizi tercih eğrisi

Burada mu_l, boş zamanın marjinal faydasını, mu_{yR} reel gelirin marjinal faydasını simgeler.[6]

Gelin şimdi her bireyin karşı karşıya olduğu reel gelirleri işin içine katalım. Reel geliri de, bütün fiyatları olduğu gibi rekabetçi piyasaların kişiler üstü (*impersonal*) işleyişi belirler. Bu kez soru şudur: Hem reel gelir oranı hem de bireyin boş zaman ile reel gelir arasında yapacağı tercih göz önünde bulundurulduğunda, bu birey piyasaya kaç saatlik emek teklif edecektir? Yanıtı bulmak için, bireyin iki meta arasından yaptığı tercihi çözümlerken kullandığımız yöntemin aynısını kullanırız. Aynı tema kendisini azıcık farklı bir biçimde yineler: her birey, verili kısıtlamalar (*constraints*) altında mümkün olan en yüksek tercih eğrisine ulaşmaya çabalar. Bu örnekte bireyin hedefi, reel ücret

6 Bu marjinal ikame oranı, bir önceki oranla aynı şekilde hesaplanır. Hatırlayın, herhangi bir tercih eğrisi üzerinde reel gelir ile boş zaman arasında şöyle bir ilişki vardır: $-\Delta y^R \cdot mu_{y^R} = +\Delta l \cdot mu_l$. Burada, reel gelirdeki bir fayda kaybının, boş zamanda bir fayda kazancı ile tamamen dengelendiğini varsayarız. Denklemi çözüp $\Delta y^R / \Delta l$ kesirini hesaplarsak şunu elde ederiz:

$$\frac{\Delta y^R}{\Delta l} = -\frac{mu_l}{mu_{y^R}}.$$

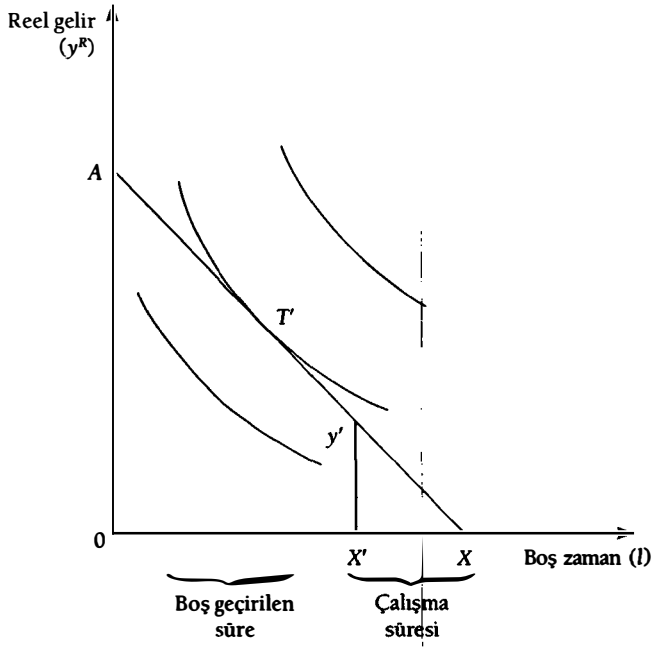
Bu da bize MRS_{l,y^R}'yi verir.

oranının belirlediği kısıtlar altında reel gelir [ile alabileceği metalar] ve boş zaman tüketmekten elde ettiği tatmini ençoklamaktır (zaten reel ücret oranı, boş zamanın feragat edilen reel gelir cinsinden fiyatına tekabül eder).

Şekil 2.8 bir reel ücret oranı doğrusu olan AX'i gösteriyor. Doğru şu şekilde oluşturulmuştur: OX'in hem boş zaman hem de çalışmak için kullanılabilecek toplam saat miktarı olduğunu varsayalım. Herhangi bir bireyin sahip olduğu (kullanabileceği) toplam zaman olarak düşünülebilir. Şimdilik, bir bireyin XX' saat (X üzerinden ölçülür) çalıştığını ve nitekim OX' saat (O üzerinden ölçülür) boş zaman geçirmeyi seçtiğini varsayalım. Birey eğer toplam $X'y'$ dolar reel gelir kazanıyorsa, o zaman saat başına reel ücret oranı şöyledir:

$$\frac{X'y'}{X'X} = \frac{\text{gerçek gelir}}{\text{çalışılan saat sayısı}} = w^R$$

Burada w^R, saat başına reel ücret oranını simgeler.

Şekil 2.8
Bir emekçi için optimum çözüm. T' noktasında, reel ücret kısıtı altında erişilebilecek en yüksek tercih eğris ne erişilmiştir. Optimum noktası şöyle betimlenebilir: $mu_l/mu_{y^R} = w^R$.

Şimdi Şekil 2.7'deki tercih eğrilerini Şekil 2.8'e ekleyelim. Bir önceki bölümde, birey için en verimli tüketim noktasını keşfettiğimiz zaman kullandığımız mantığı kullanarak, Şekil 2.8'deki en uygun (*optimal*) noktayı T' olarak yazabiliriz. İşçi birey burada bir kez daha, kişisel, nesneler arasından seçebilme kabiliyetini (MRS_{lyR}), toplumsal kabiliyeti (w^R) ile uyumlu hale getirmiştir. Bu yeni dengeyi şu şekilde yazabiliriz:

$$\frac{mu_l}{mu_{yR}} = w^R.$$

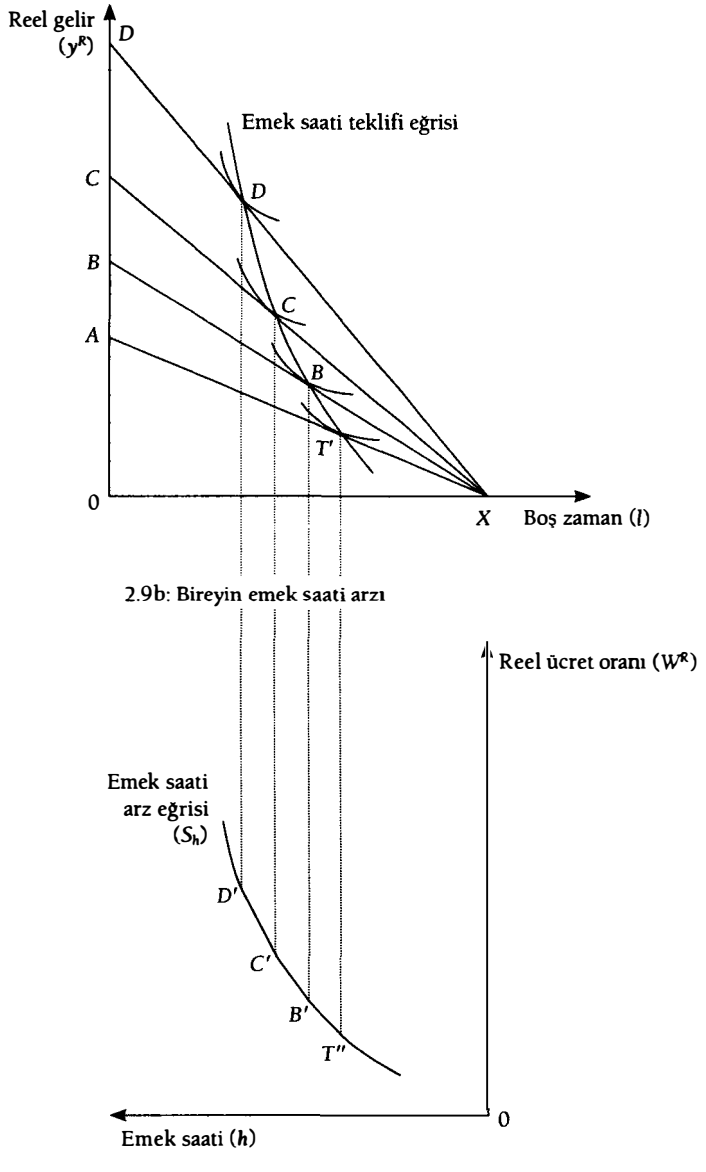
Bu tercih haritasından (*preference map*) emek saati arzını elde etmek için ilk önce Şekil 2.9a'daki reel ücret oranını değiştirelim. Yeni oluşan XB, XC ve XD doğrularının belirttiği üzere reel ücret artmış olsun. Birey, diyagramda B, C ve D noktalarının belirttiği yeni denge noktalarına ulaşmıştır; burada MRS_{lyR} bir kez daha oluşan her yeni reel ücret oranı ile eşitlenir. Neoklasikçiler bu denge noktalarını birleştirerek bireyin emek saati teklif eğrisini elde eder (diyagramda $TBCD$ olarak gösterilir). Arz eğrisi doğrudan bu teklif eğrisinden türetilir.

Şekil 2.9, kendi yatay eksenini Şekil 2.9a'nınki ile aynı hizaya getirir ki böylece bireyin teklif ettiği çalışma saatleri iki diyagramda birden ölçülebilsin (ikisinde de sağdan sola doğru). Şekil 2.9a'daki teklif eğrisinden çizilen noktalı çizgiler, Şekil 2.9b'deki emek saati arz eğrisi üzerinde belirtilen T'', B', C' ve D' noktalarını haritalar. Reel ücret oranı arttıkça arz edilen emek saati de artar. Her bireyin farklı reel ücret oranlarında arz ettiği emek saatlerini toplayıvermek, emek piyasasındaki toplam emek saati arz eğrisini oluşturacaktır.

Böylece bir bireyin emek arzını neyin belirlediği sorusuna verilen neoklasik yanıtı elde etmiş oluyoruz; reel gelir ile boş zaman arasında yapılan seçim, verili reel ücret ve bireye baştan bahşedilen saat sayısı. Bireye kullanabileceği saat sayısı (24 saat) ne kadar doğa vergisi ise gelir ile boş zaman arasındaki seçim de o kadar doğa vergisidir; daha önce belirttiğimiz üzere reel ücret ise rekabetçi piyasa vergisidir (yani rekabetçi piyasalar tarafından belirlenir). Nitekim verili bir reel ücret ve verili zaman altında, emek arzını insan doğası, yani bir bireyin reel gelir elde etmeyi mi yoksa boş zaman geçirip hiç gelir elde etmemeyi mi yeğlediği belirler.

2.2.5 *Tercihler ve Kıtlık: Emek Talebinin Belirlenmesi*

Şimdi, neoklasik teorinin, arz edilen bu emeğe gösterilen talebe dair açıklamasına, dolayısıyla ücretlerin nasıl belirlendiği açıklamasına geçiyoruz. Herhangi bir üreticinin ne kadar emek işe alacağı hakkındaki kararı, işe aldığı emeğin üreticinin kârlarına nasıl etki edeceğine bağlıdır. Örneğin eğer

Şekil 2.9
Bir bireyin teklif eğrisinden (2.9a grafiği), o bireyin emek saati arzının elde edilmesi (2.9b grafiği).

ilave emek kârı arttırıyorsa o zaman daha fazla istihdam etme kararı verilecektir. Fakat eğer ilave emek kârı azaltıyorsa o zaman bunun aksine bir karar verilecektir.

Neoklasik teori herhangi bir emek maliyeti, yani ücret oranı için istihdam etme kararını ve bu kararın kârlar üzerindeki etkisini etkileyen iki etmen belirler. Bu etmenler, istihdam edilen emeğin marjinal verimliliği (üreteceği fazladan meta çıktısı) ve üretilen ilave malların fiyatıdır. Marjinal üretimin para cinsinden değeri maliyetinden (o emeği almak için ödenmesi gereken ücretler) fazlaysa, o emek istihdam edilecektir. Eğer para cinsinden değeri daha azsa o emek işe alınmayacaktır. Öyleyse emek talebi, emeğin marjinal verimliliğine ve o emeğin ürettiklerinin fiyatına bağlıdır.

Aynı önermeyi daha formel bir biçimde ifade edebiliriz. Gelin tek maliyetin, yani üretim için yapılan tek harcamanın emek olduğunu varsaydığımız bir üretici firma için bir kâr denklemi yazalım. Bu kâr denklemi şöyle bir şey olurdu:

$$\Pi = p \cdot q - w \cdot h \cdot L_i.$$

Burada Π, firmanın kârını, p üretilip satılan metanın fiyatını, q o metanın üretildiği miktarı, w para cinsinden ücretleri ve L_i bu firmanın istihdam ettiği işçi sayısını simgeler; h'yi zaten tanımlamıştık. Denklem basitçe şunu ifade eder: kâr eşittir toplam hasılat ($p \cdot q$) eksi toplam ücret maliyeti ($w \cdot h \cdot L_i$).

Gelin şimdi emek saatleri değişirse bu kâr denklemine ne olacağını görelim. Fakat yeni bir denklem yazmadan önce, hiçbir üreticinin meta fiyatları veya ücret oranları üzerinde kontrol sahibi olmadığı varsayımını hatırlamamız gerek. Her üretici, girdi ve çıktı fiyatlarını rekabetçi piyasadan alır. Dolayısıyla, üretici daha fazla emek satın alıp, buna bağlı olarak daha fazla üretip daha fazla satınca, yukarıdaki kâr denklemindeki p ile w değişmeyecektir. Bunu akılda tutarak yeni kâr denklemini şöyle yazıyoruz:

$$\Delta\Pi = \bar{p} \cdot \Delta q - \bar{w} \cdot \Delta h \cdot L_i$$

Burada Δ, yanında durduğu değişkendeki değişimi gösterir, $\bar{p}$ ile $\bar{w}$'deki üst çizgiler de bu değişkenlerin herhangi bir üreticinin daha fazla emek satın alma kararından ötürü değişmediklerini.

Değişen emek saatlerinin firmanın kârları üzerindeki nihai etkisini bulmak için, kâr denkleminin iki tarafını birden ΔhL_i'ye bölelim:

$$\frac{\Delta\Pi}{\Delta hL_i} = \bar{p} \cdot \frac{\Delta q}{\Delta hL_i} - \bar{w}.$$

Eğer $\Pi/\Delta hL_i$ pozitif ise, o zaman açıkça görülüyor ki emek talebindeki bir artış kârlara kâr katacaktır. Bu durumda marjinal üretimin para cinsin-

den değeri ($\bar{p} \cdot \Delta q/\Delta hL_i$) maliyetinden ($\bar{w}$) fazladır. Fakat eğer $\Pi/\Delta hL_i$ negatifse, o zaman ilave emek satın alınmayacaktır. Marjinal üretimin para değeri ücretlere giden paradan azdır. Sadece (w), yani para cinsinden ücret oranı $p \cdot \Delta q/\Delta hL_i$'ye eşit olduğunda, firma emek talebini genişletmekten veya daraltmaktan herhangi bir kâr kaybı veya kazancı yaşamayacaktır. O noktada artık baştaki hedefini, yani kârınıençoklamış olacaktır.

Yukarıdaki kâr denklemi açıkça şunu gösteriyor: Emek talebini, çıktı fiyatı (p) ile emeğin marjinal verimliliği ($\Delta q/\Delta hL_i$) birlikte belirler. Neoklasik iktisatçılar bu nedenle *türetilmiş* emek talebinden (*derived demand for labor*) bahsederler, yani bu iki değişkenden türetilen talepten. Öyleyse bir sonraki mantık sorusu şudur: Emek talebinin türetildiği fiyata ve marjinal verimliliğe ne yön verir?

Fiyatla başlayalım. Daha önce belirttiğimiz üzere fiyat piyasa rekabetinden türetilir ve bütün üreticiler için verilidir. Bu demektir ki herhangi bir üreticinin sattığı malın miktarı, sadece tüketicilerin o mala gösterdiği talebe bağlıdır. Tüketiciler daha çok talep ettikçe üreticiler de o kadar daha fazla satabilir. Sonuç olarak, tüketici talebindeki bir artış, üreticinin emek talebine olumlu etki edecektir.

Ücret gelirleri ve fiyatlar ne kadar olursa olsun mallara gösterilen talebi bireysel tercihlerin belirlediğini hatırlayalım. Dolayısıyla, emek talebi, en nihayetinde (kısmen de olsa) o emeğin ürettiği malı tüketicilerin tercih edip etmediklerinden türetilir. Bu neoklasik öz (tercih), güçlü varlığını bir kez daha, bu sefer emek piyasasında hissettirir.

İşe alınan emek saati sayısı, o emeğin üretken yeteneğine de bağlıdır. Bu kabiliyetler de emeğin sahip olduğu becerilere ve o emek ile birleştirilebilecek diğer kaynak ve teknolojilere bağlıdır. Çoğu zaman işçi başına düşen diğer kaynaklar miktarının daha fazla olması, emeğin daha yüksek bir marjinal verimliliğe sahip olmasına ve nitekim Şekil 2.6'da gösterildiği gibi sıfır noktasından daha uzak (kuzeydoğu yönüne doğru) bir emek talebi eğrisine neden olur. Emek talebi, emek kaynağını başka kaynaklarla ikame etmenin ne derece kolay olduğundan da etkilenir. Örneğin başka kaynaklar emeği pekâlâ ikame edebiliyorsa, o zaman Şekil 2.6'daki emek talebi eğrisi bu ikamenin zor olduğu bir duruma kıyasla daha elastik olacaktır. Nitekim emek talebi eğrisinin hem konumu hem de şekli mevcut kaynak dağılımına –ki çıktı üretmekte kullanılabilir mevcut teknoloji de bu kaynaklara dahildir– ve üretici birimlerin bu mevcut kaynakları birleştirip çıktı üretme yeteneğine bağlıdır. Bireylerin bu son söz ettiğimiz yetenekleri neoklasik teorisyenlerin "üretim fonksiyonu" dedikleri şeyin bir parçasıdır. Verili bir teknoloji altında üretim fonksiyonu, üretim girdisi olan kaynakların miktarı ile bu girdilerden elde edilebilecek azami çıktı miktarı arasındaki ilişkidir. Bu fonk-

siyonun neoklasik teori içerisinde daha önce tartıştığımız ve tüketim girdisi miktarları ile haz çıktısı miktarları arasında ilişki kuran tercih fonksiyonu kadar mühim bir yeri vardır. İki fonksiyon da teori içerisinde güçlü birer öz işlevi görür; toplumdaki değerlerin eninde sonunda nasıl belirlendiğini açıklamada ikisi de eşit ölçüde vazgeçilmezdir.

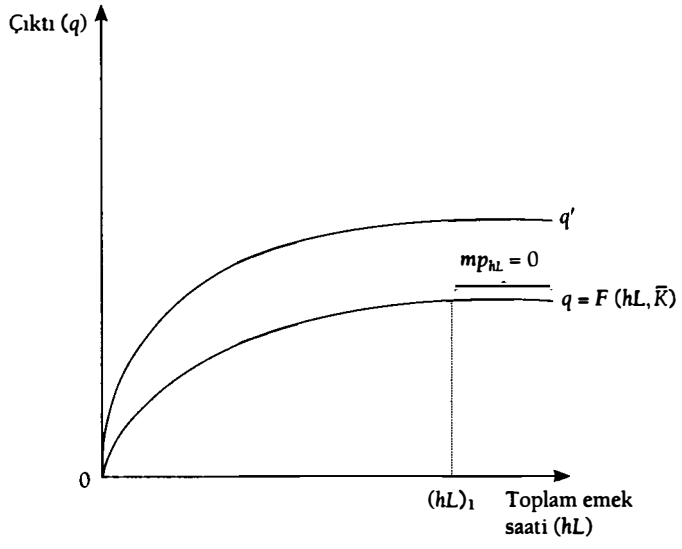
Eğer varsayılan bazı koşulları yerine getiriyorsa, üretim fonksiyonundan zaman zaman "neoklasik üretim fonksiyonu" olarak da bahsedilir. Neoklasik tercih fonksiyonuna oldukça yakın bir şekilde; bu koşullar üretim fonksiyonunun hem var olmasını sağlar, hem de neoklasik teorisyenlerin faydalandığı birtakım özelliklere sahip olmasını. Bu üretim fonksiyonlarının, toplumun en az tercih fonksiyonu ile ilişkilendirilen koşullar kadar doğal bir parçası olduğu düşünülür. Ya insanların doğuştan gelen bir niteliği ya da etkileşime girdiğimiz fiziksel doğanın bir parçası oldukları düşünülür.

İşimizi kolaylaştırmak için yalnızca iki girdi olduğunu varsayacağız; biri emek, diğeri "sermaye" adı verdiğimiz şey. "Sermaye", makineleri, aletleri ve üretimde kullanılan diğer malzemeleri simgeleyecek. Özetle, üretimin, kilit önem taşıyan birkaç koşulu vardır. Çıktının pozitif olması için girdilerin ikisi de, hem emek hem sermaye pozitif olmalıdır ve toplumun ne kadar çok müsait sermaye ve emeği varsa çıktı o kadar büyük olacaktır. Her girdinin marjinal ürünü pozitiftir, fakat girdilerden birinin miktarı artarken diğerinin miktarı sabit kalırsa girdi başına artan ürün miktarı azalacaktır (metinlerde buna "azalan getiriler yasası" adı verilir). Nitekim sermaye (emek) kaynakları artar, emek (sermaye) kaynakları sabit kalırsa, sermayenin (emeğin) marjinal ürünü sıfıra gidecek, emek (sermaye) miktarı artar, sermaye (emek) miktarı sabit kalırsa sermayenin (emeğin) marjinal ürünü sonsuza dek artacaktır.

Şekil 2.10 böyle bir üretim fonksiyonu resmeder. Sabit bir sermaye girdisi varsaydığımızda reel çıktı ile değişen bir emek miktarı arasındaki ilişkiyi gösterir.[7] Değişen emek miktarı şekilde gösterilen üretim fonksiyonunun denkleminde $\bar{K}$ ile belirtilir. Çıktı üretmeye müsait emek saati sayısı ne kadar büyükse çıktı da o kadar büyük olacaktır. Ne var ki, neoklasik teorinin "azalan marjinal getiriler yasasından" ötürü, daha fazla emek kullanıldıkça, çıktının artma oranı azalmaya meyillidir. Bir başka deyişle, sermaye sabit tutulup emek arttırıldığında bu "yasanın" ölçütü, yani emeğin marjinal verimliliği azalır. Son olarak, sürekli yalnızca emek girdisini genişlettiğimizde, emeğin marjinal ürünü sıfıra yaklaşır (şekildeki $(hL)_1$ noktasından itibaren).

Şekil 2.11, emek eğrisinin türetilmiş marjinal ürününü resmeder. Şimdi, sermaye kaynağında bir artış hem üretim fonksiyonunu hem de onunla ilişkili olan marjinal verimliliği arttırıp, marjinal verimlilik eğrisini şekil 2.10 ve

7 Emek girdisinin sabit olduğu varsayılarak, çıktı ile değişen sermaye girdisi miktarı arasında bir bağlantı kurmak için benzer bir grafik oluşturulabilir.

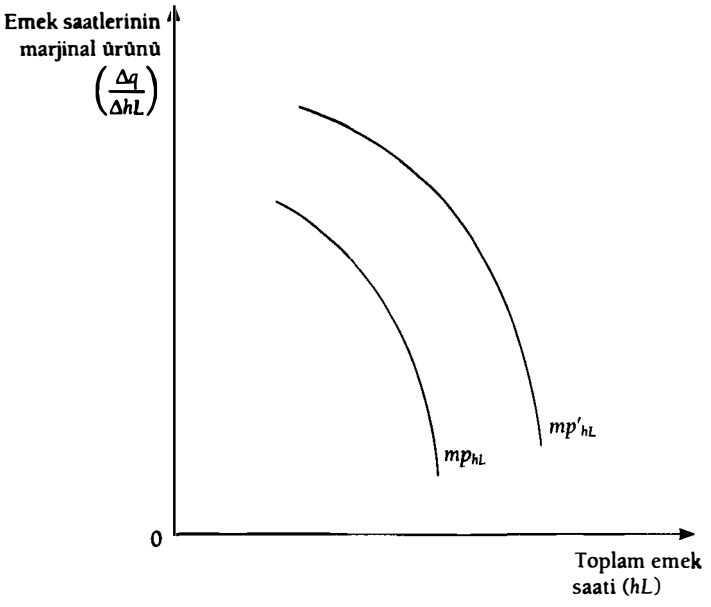
Şekil 2.10
Mevcut kaynaklarla elde edilebilecek azami çıktı (q) ile değişken emek girdisi (hL) ve sabit sermaye girdisi ($\bar{K}$) arasındaki ilişkiyi gösteren üretim fonksiyonu.

2.11'de resmedildiği üzere yukarı kaydıracaktır. Başlangıçta verili olan teknolojideki bir iyileşme de aynısını yapacaktır. Dolayısıyla, emeğin marjinal verimliliği, ki buna eğrinin şekli ve sıfır noktasından uzaklığı da dahildir, hem onun altında yatan ve türetildiği üretim fonksiyonuna hem de başka kaynaklardan ne kadar bulunduğuna bağlıdır – bu örnekte ne kadar sermaye olduğuna.

İnsan tercihlerinin kökenine dair açıklamalarımıza paralel olarak neoklasik teori hem bu altta yatan üretim fonksiyonunu hem de baştaki kaynak dağılımını verili alır. Bir kez daha, insanlara sadece bir miktar emek ve sermaye kaynağı değil, verimli olabilmelerini sağlayan doğuştan gelen bir teknolojik yetenek (metaforik bir biçimde insanların "üretim fonksiyonu" olarak ifade edilir) de bahşedildiği varsayımıyla karşılaşılırız. Dolayısıyla, emeğin marjinal verimliliğine şu iki neoklasik özün yön verdiği sonucunu çıkarabiliriz: Mevcut teknoloji ve baştaki kaynak (üretim girdisi) dağılımı.

2.2.6 *Ücretlerin ve Meta Taleplerinin Belirlenmesi*

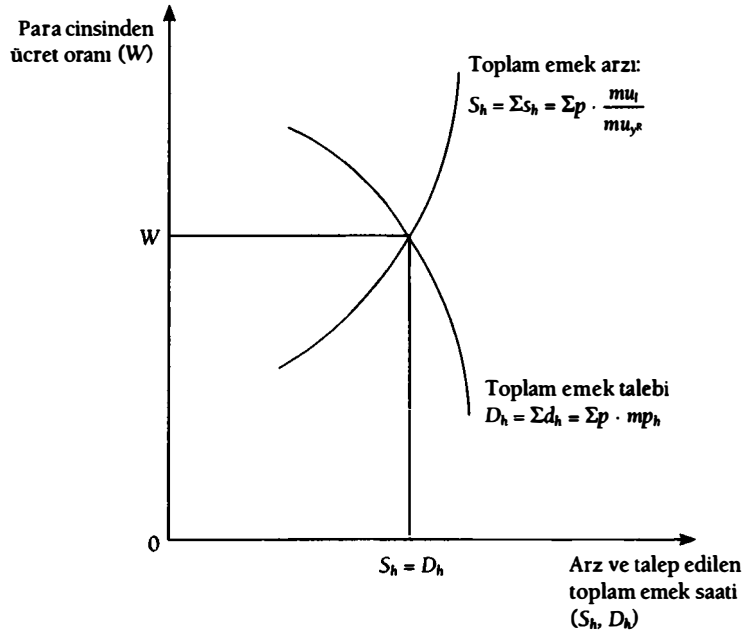
Ücretlerin belirlenmesi, mantıksal bir biçimde emek arz-talebini izler. İlk önce, emek piyasasındaki toplam talebi elde etmek için tek tek bütün üretici

Şekil 2.11
Şekil 2.10'dan türetilen emeğin marjinal ürünü. Eğrideki kayma, ya sermaye kaynağında ya da teknolojide bir değişimden ötürüdür.

birimlerin emek saati taleplerini toplarız. Daha sonra, bu toplam talebin bir önceki bölümde tasvir edilen toplam emek saati arzı ile etkileşimini hesaba katarız. Şekil 2.12 emek piyasasının bu toplam eğrilerinin etkileşimini resmeder. İlk bakışta, tek başına arz-talep toplamlarının ücret gelirlerinin belirlenmesi hakkında nihai bir açıklama sunduğu sanılabilir. Fakat bu üstünkörü bir çözümleme olurdu. Daha derine inersek (örn. Şekil 2.12'nin türetildiği bir önceki şekillere bakarsak), piyasadaki emek arz-talebini ve nitekim toplumdaki ücret gelirlerini asıl belirleyenin, altta yatan ve insana doğuştan verilen birtakım özellikler olduğunu görürüz. Bu özellikler, insanların tercihleri, üretim fonksiyonları ve baştaki kaynak dağılımında sahip oldukları üretken kaynaklardır. Son iki bölümde gösterilen tam da budur. Daha başka açıklama aramaya gerek yok zira neoklasik teoride bu üç insan özünü başka hiçbir şey belirlemez. Bu iktisat teorisindeki özler olarak, onlar ekonomik olaylara neden olur, ekonomik olaylar onlara neden olmaz.

Toplumdaki her tüketici için ücret gelirini ve her üretici için ücret maliyetlerini, esasen, rasyonel tüketiciler ve üretken insanlar olarak doğamız be-

Şekil 2.12
Arz tarafında boş zaman-reel gelir seçiminden, talep tarafında emeğin marjinal ürününden türetilerek, emek piyasasında para cinsinden ücretler ve istihdamın belirlenmesi

lirler. Vardığımız bu sonuç küçümsenmemeli. Bu sonuç şu anlama gelir örneğin: eğer piyasa noksanlarını bir yana koyarsak, toplumdaki bazı bireylerin görece yüksek geliri olması o bireylerin boş zaman harcamak yerine çalışmayı tercih etmelerine ve/veya marjinal emek verimliliklerinin görece yüksek olmasına dayandırılarak açıklanabilir. Benzer bir şekilde, yoksulların gelir düzeyleri, çalışarak gelir kazanmak yerine boş zamanı tercih etmelerine ve/veya marjinal emek verimliliklerinin düşük olmasına dayandırılarak açıklanabilir. İki durumda da, eğer piyasa noksanları olmadığını varsayarsak, toplumdaki bireylerin ücret gelirleri o bireylerin insan doğaları veya erişebildikleri teknoloji temelinde açıklanır. Aslına bakılırsa, verili bir teknolojide (yani herhangi bir üretim fonksiyonu ve mevcut kaynak dağılımı altında), görece zengin olanlar öyle olmayı seçtikleri için, görece yoksul olanlar da zengin olmamayı seçtikleri için öyledirler. Basitçe söylersek, eninde sonunda bu dünyada nail olduğumuz zenginlikten sadece ve sadece bir birey olarak kendimiz sorumluyuzdur. 4. Bölüm'de göreceğimiz üzere, neoklasik-

çilerin vardığı bu sonuç, toplumdaki gelirler hakkındaki Marksçı açıklamadan çarpıcı bir biçimde farklıdır.

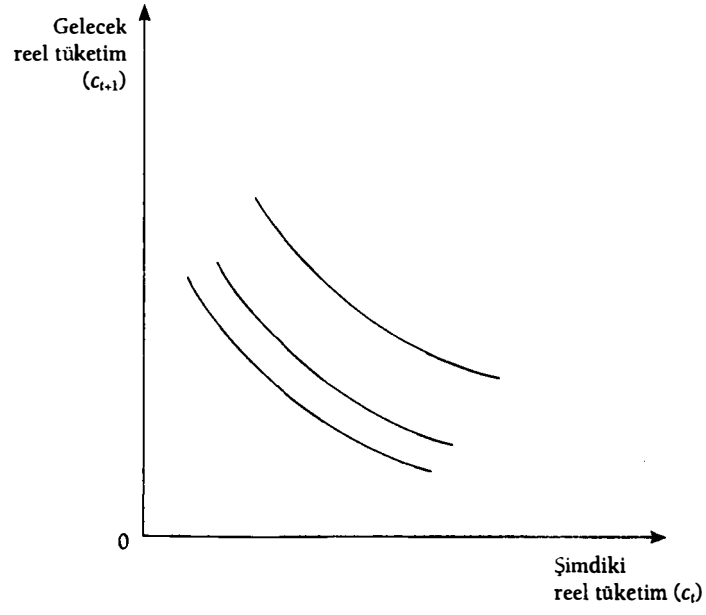
Neoklasik teorinin ücret belirlenmesi hakkındaki açıklamasını incelediğimize göre, artık bireylerin tek tek farklı mallara gösterdiği talebin çözümlemesine geri dönebiliriz. Hatırlayın, bu talepler bireylerin verili tercihlerinden ve ücret gelirlerinden mantık yoluyla türetilmişti. Az önce, bireylerin eline geçen gelirleri tercihlerin ve üretken yeteneklerin belirlediğini gösterdik. Dolayısıyla, bu bilgiyi daha önce bildiklerimize eklersek, toplumdaki her kişinin ve bütün kişilerin metalara gösterdiği talebe, üç neoklasik özün (tercihler, üretim fonksiyonları ve mevcut kaynak dağılımı) yön verdiği sonucuna varabiliriz.

2.2.7 *Tercihler: Sermaye Arzının Belirlenmesi*

Neoklasik teoride emek sahipleri, özel mülkiyetleri olan emek kaynağını bir ücret karşılığında üreticilere teklif ederler. Buna paralel olarak, sermayeye sahipleri, özel mülkiyetleri olan kaynaklarını bir fiyat veya kiralama bedeli karşılığında üreticilere teklif ederler. Bu karşılık, ya da daha sonra göreceğimiz üzere bu getiri oranı, sermaye sahiplerinin her birim zaman başına kazandıkları yüzdedir. Örneğin bir birey, üretici bir firmaya sahip olduğu sermayeden 1000$ değerinde arz edebilir ve bunu yapması karşılığında yıllık 100$ ödeme alabilir. Böyle olduğunda 1000$'lık sermaye için yıllık kira bedeli 100$ olur; ya da, sermayeden elde edilen getiri oranı yıllık yüzde 10 olur (%10 = 100$ / 1000$). Üretici firmalar 100$'lık bu kira bedelini sermaye sahiplerine ödemelidirler ki 1000$ değerindeki bu kaynağı kullanabilsinler (bu kaynağın üretimin gerçekleşmesi için zaruri olduğu varsayılır). Nitekim üretime katkı sunan sermaye sahiplerinin geliri yıllık 100$ veya yatırılan 1000$'lık sermaye üzerinden yüzde 10'dur.

Bir bireyin sermaye kaynağının teklif eğrisini elde etmek için, bir bireyin emek kaynağının teklif eğrisini elde ederken kullandığımız yöntemi kullanırız. Farz edelim toplumdaki her birey metaları şimdi tüketmek ile gelecekte tüketmek arasında bir seçim yapıyor olsun. Bir başka deyişle, bir birey, şimdiki gelirinin bir kısmını, daha sonra (gelecekte) tüketebilmek üzere bir kenara koyuyor, yani gelirinin tümünü bugün tüketmiyor olabilir. Gelecekteki tüketimin de, şimdiki tüketimin de bireye fayda sağladığını varsaydığımıza göre, her birey metaları şimdi tüketmek ile gelecekte tüketmek arasında bir seçim yapmalıdır.

Şekil 2.13 bu seçimi resmeder: c_t şimdiki reel tüketim miktarını, c_{t+1} gelecek reel tüketim miktarını gösterir. Herhangi bir haz nesnesi için daha önce sıraladığımızı bütün özellikler bu tercih eğrileri için de geçerlidir. Bir kez

Şekil 2.13
Bir bireyin gelecek reel tüketim (c_{t+1}) ve şimdiki reel tüketim (c_t) düşkünlüğünü resmeden bir dizi tercih eğrisi.

daha söylersek, bu özellikler ve eğriler, neoklasik teorinin insan doğası kavrayışından ileri gelir. Böyle bir tercih eğrisi üzerinde, her bireyin gelecek tüketim ile şimdiki tüketim arasında kendine özel seçim yapabilme kabiliyetini hesaplayabiliriz. Bu yeni marjinal ikame oranı türünü öncekilerden ayırt etmek için c_t ve c_{t+1} simgelerini kullandık. Nitekim:

$$MRS_{c_t c_{t+1}} = -\frac{mu_{c_t}}{mu_{c_{t+1}}}.$$

Burada mu_{ct}, şimdiki reel tüketimin marjinal faydasını simgeler, mu_{ct+1}, gelecek reel tüketimin marjinal faydasını temsil eder.[8] Neoklasik yazında bu ölçü bazen, şimdi tüketmek ile gelecekte tüketmek arasında bir seçim yap-

8 Bu marjinal oran da tıpkı önceki oranlar gibi hesaplanır. Hatırlayın, şimdiki tüketim ile gelecek tüketimi birbirine bağlayan bir tercih eğrisinde:

$-\Delta c_{t+1} \cdot mu_{c_{t+1}} = +\Delta c_{t+1} \cdot mu_{c_t}$.

Burada bir kez daha, gelecek tüketimdeki bir fayda kaybının şimdiki tüketimde bir fayda kazancı ile tamamen dengelendiğini varsayarız. Denklemi çözüp kesirini hesaplarsak şunu elde ederiz:

maya çalışırken hepimizin yaşadığı mücadeleyi temsil ediyormuş gibi ele alınmıştır. Bir bakıma bu ölçü, haz nesnelerini gelecekte tüketmek hakkındaki sabırsızlık derecemizi gösterir.

Şekil 2.14, bir bireyin şimdiki verili reel gelirini işin içine katar. Bu geliri ölçen *OA* doğrusu üzerindeki *A* noktasında kişi, reel gelirinin tamamını şimdiki reel tüketim kalemlerine harcar: $y_t^R = c_t$. Farz edelim ki bu reel gelirin bir kısmı, mesela *AA'*'ya eşit bir miktar gelir tasarrufa ayrılmış olsun. Gelirin sadece *OA'* kadarının tüketildiği anlamına gelir bu. Gelin bir de bu tasarrufun üretim sürecine arz edilen sermaye biçimini aldığını varsayalım. Bir bireyin, reel gelirinin bir kısmını (tasarruf) üretici bir birime borç verdiğini düşünebiliriz. Arz edilen bu sermaye, o birimin veya firmanın daha fazla mal ve hizmet üretmesini sağlar ve nitekim gelecekte daha çok tüketimi mümkün kılar.

Aynı süreci düşünmenin alternatif bir yolu, şimdiki reel gelirlerinin tamamını tüketime harcamayan bireylerin, yaptıkları bu tasarruf sayesinde, şimdiki tüketici malları üretiminden yeni sermaye malları üretimine (makineler, aletler, malzemeler) kaynak kaydırmayı mümkün kıldığını hatırlamaktır. Üretilen bu yeni sermaye malları, gelecek tüketim imkânlarını genişletmek için kullanılabilir. Dolayısıyla, şimdiki tüketimde bir azalma (yani tasarruf), gelecek tüketimde bir genişlemeyi mümkün kılar.

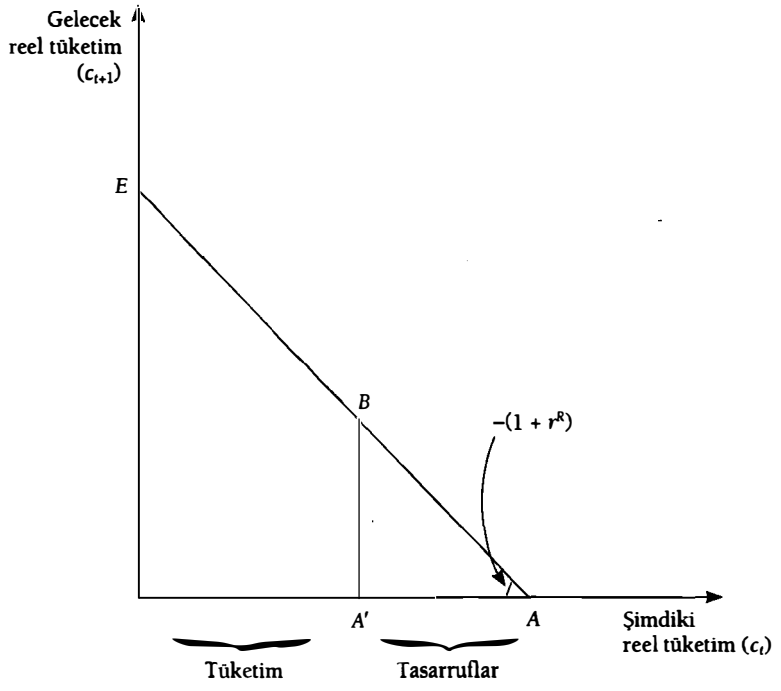
Şekil 2.14'e dönersek; farz edelim ki gelirin *AA'* kadarı bu süreç yoluyla *A'B* kadar gelecek tüketime dönüştürülebiliyor olsun. Yatay eksendeki *A* noktasından başlayıp, *B* noktasından geçerek dikey eksendeki *E* noktasında sona eren bir doğru çizildiğinde, bu doğrunun eğimi, vazgeçilen şimdiki gelire (yani tüketilmek yerine tasarrufa ayrılan şimdiki gelire) göre kazanılan gelecek tüketim miktarını ölçer. Eğer bireyin *AA'* kadar tasarruftan kazandığı reel getiri oranına r^R dersek, o zaman *A'B/AA'* olarak ölçülen bu eğim aynı zamanda $(1+r^R)$'ye de eşittir. Bir başka deyişle, bireyin *AA'* kadar tasarrufunu sermaye biçiminde üreticilere borç verdiği ve bunun üzerinden zaman birimi başına yüzde r^R kira bedeli kazandığı varsayılır. Nitekim birey, şimdi vazgeçtiği tüketimden daha fazlasını gelecekte elde edecektir: kazandığı r^R. *AA'* kadar kira geliri artı baştaki *AA'*'nın kendisi. Gelecekteki reel tüketim, toplam şu kadar genişleyebilir:

$$A'B = AA'(1+r^R).^9$$

$$\frac{\Delta c_{t+1}}{\Delta c_t} = -\frac{mu_{c_t}}{mu_{c_{t+1}}}.$$

Bu da bize $MRS_{c_t c_{t+1}}$'i verir.

9 Bütün bireylerin, reel gelirinin tamamını şimdi tüketmek ile tasarruf ettiği gelirinin bir kısmını gelecek tüketim için saklamak arasında seçim yapabildikleri varsayılır: $y^R = c_t + SAV$. Burada

Şekil 2.14
Şimdiki reel tüketim ile gelecek reel tüketim arasından yapılan seçim (*trade-off*): arz edilen sermayenin reel getiri oranı

Bu sermayeyi borç alan şahıs, yani üretici birim, sermayeyi verimli bir şe-

SAV, reel gelirden yapılan şimdiki tasarrufu simgeler. Bir önceki işaret sistemimizde, c_t, bireyin iki metaya, q_1 ve q_2'ye harcadığı şimdiki reel harcamaları simgeliyordu. Öyleyse gelecek tüketimi şimdiki tasarruf cinsinden şöyle formülleştirebiliriz:

$c_{t+1} = SAV\ (1+r^R)$.

Burada $A'B = c_{t+1}$ ve $AA' = SAV$. Öyleyse her bireyin şimdiki geliri, şimdiki ve gelecek tüketim cinsinden yazılabilir:

$$y^R = c_t + \frac{c_{t+1}}{(1+r^R)}.$$

Burada $c_{t+1}/(1+r^R)$, tüketiciye gelecek tüketiminin değerinin ne kadar olduğunu söyler. Denklemi çözüp c_{t+1}'i elde etmek istersek şunu buluruz: $c_{t+1} = (1+r^R) \cdot y^R - (1+r^R)\ c_t$; ve $\Delta c_{t+1}/\Delta c_t = -(1+r^R)$, ki bu sonuncusu Şekil 2.14'teki *AE* doğrusunun eğimidir. Eğer birey biriktirmemeye karar verirse, o zaman ; eğer şimdiki gelirinin tümünü biriktirmeye ve nitekim şimdi hiç tüketmemeye karar verirse, o zaman $y^R = c_{t+1}/1+r^R$). İkinci durumda, daha sade biçimde yazarsak $y^R = SAV$.

kilde kullanarak bu reel getiri oranını kazanabilmelidir ki borç aldığı kişiye tasarrufu karşılığı ödeme yapabilsin. Bir başka deyişle, bireye tüketmediği için verilen r^R ödülü, borç alan kişinin bu sermayeyi verimli bir şekilde kullanmaktan kazandığı reel getiri oranına denk gelmelidir. Bu ikinci oran, sermayenin çıktıya yaptığı katkı ile veya neoklasik teoride sermayenin marjinal ürünü dedikleri şey ile ölçülür.

Bu bakımdan –ki çok önemlidir– borç veren kişi reel bir ödül alır: Tasarruflar üzerinden reel getiri oranı. Aldığı ödül, tam tamına, borç verdiği sermayenin çıktıya yaptığı katkıya eşittir. Ödülün sermaye sahiplerine nasıl dağıtılacağı kuralı, emek kaynağı sahiplerine dağıtılacak doğru reel ödülü hesaplamakta kullanılan kurala paraleldir tabii ki. Emek kaynağı sahipleri çıktıya ne kadar katkı yapıyorlarsa tam tamına o kadar reel ücret almışlardı, ne fazlasını ne azını. (Daha önceki emek arz-talebi çözümlememizden, her emekçinin aldığı reel ücret olan (w/p)'nin, emeğin marjinal ürününe eşit olduğunu hatırlayalım).

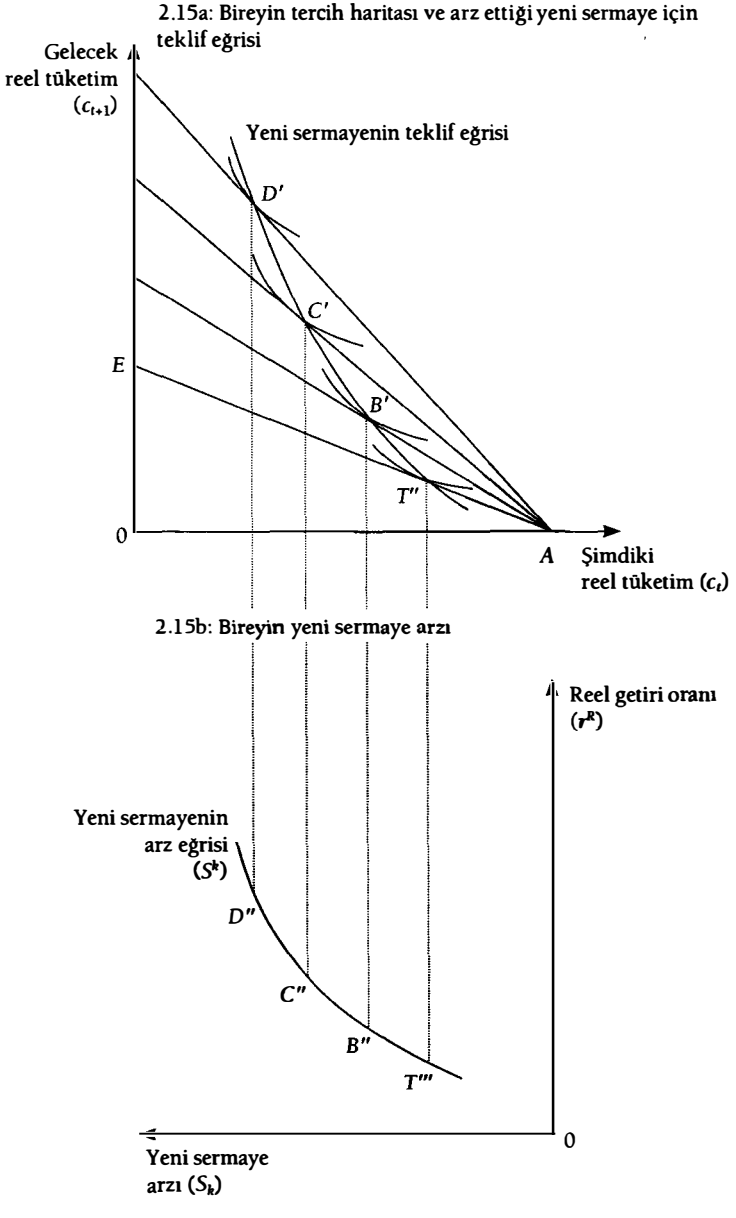
Çıktının kaynak sahiplerine dağıtımı hakkındaki neoklasik teori, herhangi bir kaynak sahibinin, kaynaklarının çıktı üretimine yaptığı katkıdan daha fazlasını veya daha azını elde edebileceğine imkân vermez. Bu mantığa göre, her kaynak sahibine kaynağının marjinal ürünü kadar ödeme yapıldıktan sonra geriye dağıtılacak hiçbir şey kalmaz; bütün kaynakların mümkün kıldığı toplam çıktı tamamen tükenmiştir. Göreceğimiz üzere Marksçı dağıtım teorisi radikal bir biçime farklıdır.

Gelin şimdi öznel tercih eğrileri ile üretici firmalara arz edilen sermaye üzerinden kazanılan verili reel getiri oranını bir araya getirelim. Alışılagelmiş neoklasik varsayıma göre bu ikinci oran her bireye piyasa rekabeti güçleri ile verilidir. Şekil 2.15a, birey için en uygun (optimal) nokta olan T'' noktasını gösterir. Birey bu noktada nesneler arasından seçebilmesini sağlayan kişisel yeteneğini ($MRS_{c_t c_{t+1}}$), toplumsal yeteneği ($1+r^R$) ile dengelemiştir. Bu yeni denklemi şu şekilde yazabiliriz:

$$\frac{mu_{c_t}}{mu_{c_{t+1}}} = (1+r^R).$$

Bu eşitlik, bireyin, karşılaştığı ekonomik kısıtlamalar altında şimdiki ve gelecek tüketimden alabileceği mümkün olan en yüksek tatmin düzeyine ulaştığına işaret eder. Bu bakımdan birey, piyasa fırsatlarını mümkün olan en iyi şekilde değerlendiriyordur.

Öyleyse bireyin ekonomik yaşamının her üç alanında birden (mal, emek ve sermaye piyasaları) en tatminkâr tüketim noktasına ulaşılmıştır. Kendi çıkarı doğrultusunda eyleyen, yani, başka hiçbir kimseyi umursamadan kendi tercihlerini ençoklayan her birey, karşı karşıya olduğu piyasa koşul-

Şekil 2.15
Bir bireyin teklif eğrisinden (2.15a grafiği), o bireyin yeni sermaye arzının (2.15b grafiği) türetilmesi/elde edilmesi

ları (ve nitekim fırsatları) altında, satın aldığı metalar, gelir ve boş zaman, şimdiki ve gelecek tüketim açısından elde edebileceği azami faydayı elde etmiştir.

Bu tercih haritasından yeni sermaye arzını türetmek/elde etmek için, Şekil 2.15a'da gösterildiği gibi getiri-oranı doğrusunu değiştirerek yeni denge noktaları olan B', C' ve D' noktalarını elde edebiliriz. Bu noktaları birleştiren neoklasikçiler, bireyin arz ettiği sermayenin teklif eğrisi olan $T''B'C'D'$ eğrisini elde ederler. Tasarruflara verilen ödül arttıkça bireyin daha fazla tasarruf edeceği varsayılır (belirtilen hareket yatay eksen üzerinde sağdan sola doğrudur: tasarruf artar, şimdiki tüketim azalır).

Şekil 2.15b'nin yatay ekseni, Şekil 2.15a'nın yatay ekseni ile aynı hizadadır. Bu sayede bireyin teklif ettiği yeni sermaye arzını iki diyagramda birden ölçebiliriz. Şekil 2.15a'daki teklif eğrisinden çizilen noktalı çizgiler, Şekil 2.15b'de sermaye arzını gösteren eğri üzerindeki $T''B''C''D''$ noktalarını haritalandırır.

Artık bir toplumda sermaye arzını nelerin belirlediği sorusuna verilen neoklasik yanıtı biliyoruz: şimdiki tüketim ile gelecek tüketim arasında yapılan seçim, verili reel getiri oranı ve en başta verili olan (mevcut) şimdiki reel gelir. Son iki değişkeni ele alırsak, yeni sermaye arzını insanın kendi doğası belirler, yani kişinin tüketimi geleceğe havale etmekte ne derece sabırsız olduğu. Ve bir kez daha, her bireyin sermaye arzını toplayarak toplumdaki toplam sermaye arzını, bir başka deyişle, sermaye piyasası arz eğrisini elde ederiz.

2.2.8 *Tercihler ve Kıtlık: Sermaye Talebinin Belirlenmesi*

Gelin şimdi yeni sermaye talebine neyin neden olduğu sorusuna dönelim. Buradaki mantık, emek talebinin belirlenmesini açıklamakta kullanılan mantıkla tamamen aynıdır. Bir kez daha, talebin esas belirleyenleri üretim ve fayda fonksiyonlarıdır.

Neoklasik teoride her zaman olduğu gibi, her üretici firmanın kendi kârını (toplam hasılat ile üretim maliyeti arasındaki farkı)ençoklamaya çalıştığı varsayılır. Sermayenin yaptığı marjinal ürün katkısının para cinsinden değeri ile maliyetinin para cinsinden değerini dengeleyerek yapar bunu. Kârıençoklayan bu yeni pozisyon şu şekilde yazılabilir:

$$\tilde{r} = \frac{\Delta q}{\Delta K_i} \cdot \tilde{p}$$

Burada $\Delta q/\Delta K_i \cdot \tilde{p}$, o firma için sermayenin marjinal ürününün para cinsinden değeridir; K_i, firmanın satın alıp kullandığı sermayeyi simgeler; $\Delta q/$

ΔK_i ise sermayenin marjinal ürünüdür. Sırasıyla $\bar{p}$ ile $\bar{r}$, firmanın verili aldığı çıktı fiyatını ve yine verili aldığı para cinsinden sermaye kiralama bedelini simgeler. Firmanın açısından bakıldığında, firma bu sermayenin maliyetini tam tamına ödeyebilmek için bu sermaye üzerinden r oranında para getirisi kazanmalıdır. Bütün üretici birimleri toplayarak, ekonomideki toplam sermaye talebini elde ederiz.

Çıktı fiyatını ($\bar{p}$) en nihayetinde metanın tüketici talebi belirler. Sermayenin marjinal ürününe, altta yatan üretim fonksiyonu ve ne kadar başka kaynağa sahip olunduğu, yani ne miktarda emeğe sahip olunduğu yön verir. Dolayısıyla, sermaye talebinin varlığına, şekline ve konumuna yön veren bu üç özdür: Önceden belirlenmiş tercihler ve üretim fonksiyonları ve başta verili alınan kaynak dağılımı.

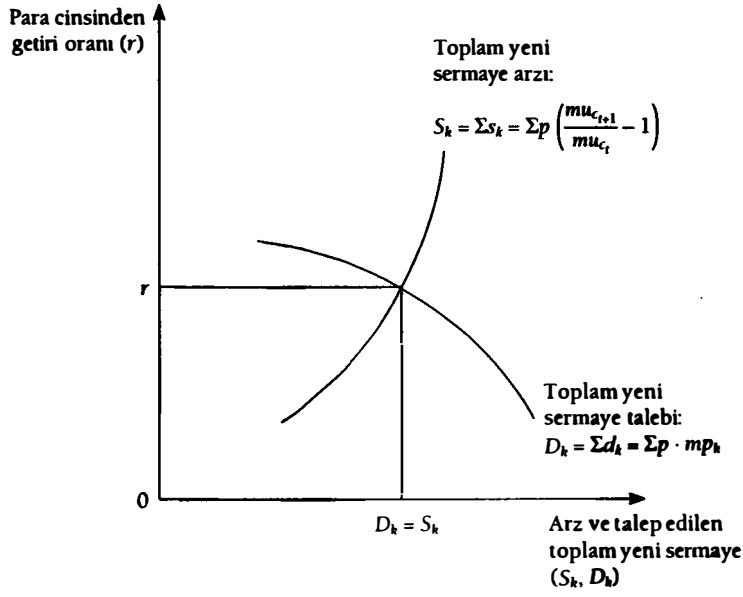
2.2.9 *Sermaye Getirisinin Belirlenmesi*

Getiri oranını (r) arz ve talep edilen toplam sermaye miktarı ile çarparsak, çoğu zaman "sermaye geliri" adı verilen ve sermaye sahiplerinin cebine giren toplam kazancı buluruz. Bu kazançlar, sadece sermaye sahiplerinin, herhangi bir kaynak sahibi gibi, üretim sürecine yaptığı katkıları belirtir.[10] Her kaynağın, yani emeğin ve sermayenin ekonomiden aldıkları gelir, tamı tamına o geliri mümkün kılmak için yaptıkları katkı kadardır. Emek kaynağı sahipleri, ödüllerini boş zaman tüketmedikleri için alırlar; tıpkı sermaye kaynağı sahiplerinin kendi ödüllerini şimdiki gelirlerinin tamamını tüketmedikleri için aldıkları gibi. Boş zaman harcamaktan veya şimdi tüketmekten sakınmaya yönelik şahsi kararlar, bu sayede oluşan kaynakların üretici birimlere akmasına izin verir, ki kaynaklar bu üretici birimlerde belirli bir (marjinal) verimlilik yaşayacaktır.

Şekil 2.16, hem sermaye üzerinden para getirisi oranını hem de ekonomide arz ve talep edilen sermaye miktarını belirlemek için, daha önce bulduğumuz/türettiğimiz toplam sermaye arzı ile toplam sermaye talebini bir araya getirir. Fakat artık biliyoruz ki bu iki piyasa eğrisi de, varlıklarını, şekillerini ve konumlarını belirleyen üç kuvvet üzerine temellenmiştir. Dolayısıyla, sermaye getiri oranlarındaki değişim düzeyini ve ne gibi değişimlerin meydana geleceğini bu kuvvetler belirler. Bu kuvvetler; sermaye kaynağının bünyevi marjinal verimliliği (teknoloji), sermaye ve emek kaynaklarının baştaki verili dağılımı ve bireylerin gelecekte tüketmek için ne derece sabırsız olduklarıdır (tercihler).

---

10 Burada sermaye geliri, üreticinin uzun vadede rekabetin etkisiyle silinip giden kısa vadeli kârlarını (hasılat ile maliyet arasındaki fark) değil, sermayenin marjinal getirisini anlatır.

Şekil 2.16
Arz tarafında şimdiki ve gelecek tüketim seçiminden, talep tarafında sermayenin marjinal ürününden türetilerek, sermaye piyasasında arz ve talep edilen sermaye miktarının ve para cinsinden getiri oranın belirlenmesi

2.2.10 *Toplumda Gelirin Dağıtımı: Sermaye ve Emeğin Getirileri*

Neoklasik teori, gelirin nasıl dağıldığına, yani emek ve sermaye sahiplerinin toplumun ürettiği çıktıdan sırasıyla ne aldıklarına dair benzersiz bir açıklama sunar. Bireylerin arz edebilecekleri kaynaklar hakkındaki özel tercihleri, üretici firmaların ellerindeki üretim fonksiyonları ve baştaki kaynak dağılımında bireyin payına düşen kaynaklar bir araya gelerek, ücret ve sermaye gelirlerinin emek sahipleri ile sermaye sahipleri arasında nasıl bölüşüleceğini belirler. Emek ve sermaye getirileri, "kıtlık" (verili üretim fonksiyonu ve baştaki kaynak dağılımı ile açıklanır) ile "zevkler" (sırasıyla gelir-boş zaman ve şimdi tüketim-gelecekte tüketim için yazılan fayda fonksiyonları zevkleri yansıtır) arasındaki bir dengeyi yansıtır. Her bir kaynak sahibi, kaynağının karşılığında bu denge üzerinden hesaplanan bir getiri elde eder.

Buradan şu sonucu çıkarırız: geliri ve bu gelirin toplumda dağıtılmasını esasen neyin belirlediğine dair neoklasik açıklama, hem iddia ettiği şey açısından hem de imkân dışı bıraktığı şey açısından dikkate şayandır. İddia, her bireyin topluma ne kadar katkı yaptıysa toplumdan bu katkıya birebir oranda bir zenginlik miktarı aldığıdır. Bu dağıtım teorisi, özü gereği adil olması bakımından dikkate şayandır. Fakat neyi göz ardı ettiği bakımından da dikkate şayandır: sömürü. Açıkça görülüyor ki, bir bireyin veya bazı bireylerin üretilen zenginlikten bir miktar pay alıp aldıkları bu payın karşılığında topluma hiçbir şey katmamaları anlamında sömürü, bu açıklamada imkânsızdır. Fakat sömürü Marksçı teorinin toplumda var olduğunu iddia ettiği şeydir tam da. Aslına bakılırsa neoklasik teorinin mantıksal olarak ihtimal vermediği şey Marksizmin giriş noktasıdır. Bu paradoks son yüz yıldır iktisatçıları hem büyülemiş hem de kışkırtmıştır.

Gelir dağılımı üzerine son bir yorum yapmak istiyoruz. Bir bireyin sermaye getirisi mi yoksa emek getirisi mi (ya da muhtemelen ikisinden birden) aldığı sorusu, ancak ve ancak o bireyin tercihleri incelenerek yanıtlanabilir. Örneğin kimileri piyasaya emek saati teklif edip gelirlerinin tamamını şimdi tüketmeyi tercih edebilir. Böyle bireyler sadece ücret gelirleri alabilir. Başkaları ise tam tersini yapmayı tercih edebilir; onlar sadece sermaye gelirleri alabilir. Daha da başkaları ikisini birden yapmayı tercih edebilir, bu sayede hem ücret hem sermaye gelirleri alabilirler. Önemli nokta, bu konumların bir ya da birden fazlasını işgal etme kararlarının sadece ve sadece kişisel tercihlerinin bir fonksiyonu olmasıdır, ki bu tercihlerin temelinde de insan doğaları vardır. Bir bireyin sermaye üzerinden gelir elde eden biri olma kararının, başka bir bireyin böyle olmama kararıyla hiçbir alakası yoktur. Bunu, bu gibi kararlara yön veren tercihlerin, benzersiz birer birey olarak her kişinin özünün önemli birer parçası olduğunu söyleyen başlangıç varsayımı garanti altına alır.

Öyleyse, görece fazla sermaye geliri aldığı gerekçesiyle bir bireyi nasıl hatalı bulabiliriz ki? Ne de olsa o gelire neden olan şey verili bir teknoloji altında o bireyin tutumlu olma kararı, savurgan olmaktan sakınma kararı değil midir? Neoklasik teoriye göre sermaye geliri kısmen bireyin tasarruf konusundaki kişisel eylemlerine kısmen de o sermaye denen şeyin verimliliğine bağlıdır. Ekonomideki sermaye gelirlerinin kaynağını bu açıklar. Dolayısıyla, bir bireyi görece fazla sermaye geliri aldığı için eleştirmek neredeyse tamamen saçmadır. Öyleyse suçu cansız bir şeyin, yani sermayenin özündeki verimliliğe mi atacağız? (Bir çiçeği çok güzel olduğu gerekçesiyle eleştirmekten farksızdır bu.) Yoksa bireylerin tasarruf edip gelecekte tüketme tercihlerine lanet mi okuyacağız? (Bu da pek bir anlam ifade etmez.)

2.2.11 *Tercihler ve Kıtlık: Meta Arzının Belirlenmesi*

Artık meta arzının neoklasik teoride nasıl belirlendiğini tartışmak için yeterli temele sahibiz. İlk olarak, her kaynağa, marjinal ürününün para cinsinden değeri kadar ödeme yapıldığını hatırlayın. Bu sonuç, her üretici birimin kendi kârını ençokladığı koşulundan türetilmişti. Sırasıyla sermaye ve emek kaynakları için her üreticinin girdi talepleri şöyledir:

$$w = mp_{hL} \cdot p$$

ve

$$r = mp_K \cdot p$$

Gelin denklemlerin ikisinde de her üreticinin karşı karşıya kaldığı fiyat değişkenini bulalım:

$$p = \frac{w}{mp_{hL}},$$

$$p = \frac{r}{mp_K}.$$

Öyleyse her üretici için:

$$\frac{w}{mp_{hL}} = \frac{r}{mp_K}.$$

Kâr ençoklama şu demektir: Emeğin katkı yaptığı ilave çıktı (mp_{hL}) başına üreticinin harcadığı ilave maliyet (w), sermayenin ürettiği ilave çıktı (mp_K) başına ödenen ilave maliyete (r) eşittir. Her üretici, kârı ençoklamak için farklı kaynak girdilerinden elde ettiği ilave çıktı başına ilave maliyeti birbirleriyle eşitler.

Bu oranların her biri, bir firmanın, ürettiği her ilave birim çıktı için harcadığı ilave paradan ibarettir. Bu ifade, neoklasikçilerin üretici bir birimin "marjinal maliyeti" dedikleri şeydir. Dolayısıyla yukarıdaki denklemi bütün üreticiler için şu şekilde yeniden yazabiliriz:

$$\frac{w}{mp_{hL}} = \frac{r}{mp_K} = mc_q.$$

Burada mc_q, bir firmanın marjinal maliyetini, yani üretilen bir birim ilave çıktı için harcanan toplam ilave maliyeti simgeler.

Şimdi, ekonomideki her üretici birimin kendi kârını ençokladığı varsayımını hatırlayalım. Bu kâr, toplam hasılat ile toplam maliyet arasındaki farka eşit olsun:

$$\Pi = \bar{p} \cdot \Delta q - c.$$

Burada $\bar{p}$, her üreticiye rekabetçi piyasa tarafından verilir ve c de artık o üreticinin toplam maliyetini simgeliyordur, yani ücretler ($w \cdot h \cdot L_i$) ile sermayenin ($r \cdot K_i$) toplamıdır. Hem hasılat hem de maliyet değiştiği zaman üreticinin kârındaki değişime bakalım:

$$\Delta\Pi = \bar{p} \cdot \Delta q - \Delta c.$$

Burada $\bar{p}$ sabittir çünkü bütün üreticilerin fiyat alıcısı olduğu varsayılır.

Üreticinin arz ettiği miktardaki bir değişimin kârlar üzerindeki etkisini hesaplamak için denklemin iki tarafını da Δq'ya bölerek şu eşitliği elde ederiz:

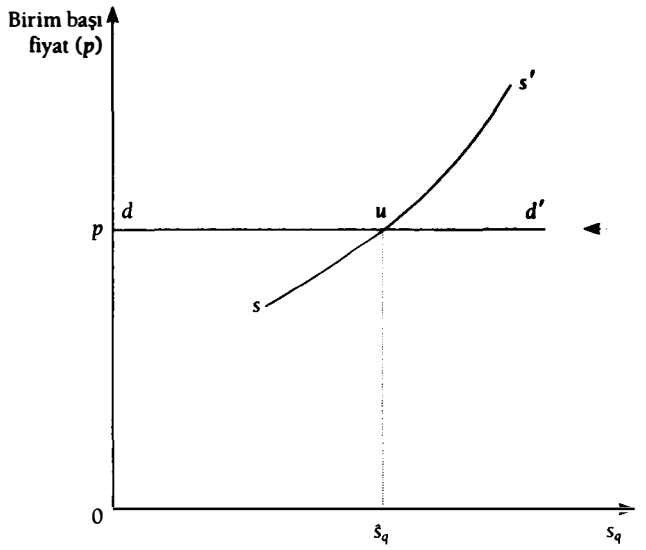
$$\frac{\Delta\Pi}{\Delta q} = \bar{p} - \frac{\Delta c}{\Delta q}.$$

Burada $\Delta c/\Delta q$, biraz önce firmanın girdi maliyetleri ve üretim fonksiyonundan (w/mp_{hL} ile r/mp_K arasındaki kârençoklama eşitliğinden) elde ettiğimiz marjinal çıktı maliyetini simgeler.

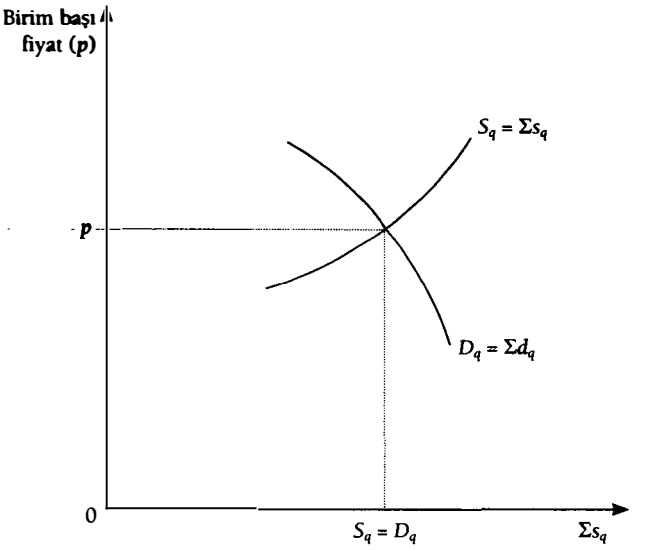
Eğer $\bar{p} > mc_q$ ise, üreticinin daha fazla çıktı arz etmekten kazandığı ilave para, bu arzın para cinsinden maliyetinden daha fazladır. Açıkça görülüyor ki, bu eylem kâr düzeyini arttıracağına göre firma daha fazla arz etmek isteyecektir. Fakat eğer $\bar{p} < mc_q$ ise, o zaman firma daha fazla çıktı arz etmeye tamamen isteksiz olacaktır. Hatta üretmenin ilave para maliyeti firmanın üretmekten kazanacağı ilave kazançtan daha fazla olacağı için daha da az üretmek isteyecektir. Böyle bir durumda daha fazla üretmek olsa olsa firmanın kâr düzeyini düşürür. Ancak $\bar{p} = mc_q$ olduğunda üretici kârınıençoklamıştır. O noktada marjinal kâr ne yükseliyor, ne de azalıyordur.

Bu denklem ve sonuçta ortaya çıkan üretici dinamiği Şekil 2.17a'da örneklenir; burada dd', üreticinin karşı karşıya olduğu talep eğrisini, ss' firmanın marjinal maliyetini gösterir. Firmanın karşılaştığı farklı fiyat düzeylerinde, firmanın verili marjinal-maliyet durumuna da bağlı olarak farklı farklı miktarlar üretilecektir. Örneğin firma, kârını ancak verili talep fiyatının firmanın marjinal maliyet eğrisi ile kesiştiği noktada (diyagramdaki U noktasında) ençoklayabilir. U noktasının solunda kalan her nokta, firmanın daha fazla arz etmesi halinde kârın genişleyebileceği anlamına gelir (yukarıdaki denklemde $\bar{p} > mc_q$). Firmanın genişleme işaretidir bu. U noktasının sağında kalan her nokta, firmanın daha az arz etmesi halinde kârın genişleyebileceği anlamına gelir (yukarıdaki denklemde $\bar{p} < mc_q$). Firmanın daralma işaretidir bu. Neoklasikçiler, bu marjinal maliyet eğrisinin, rekabetçi firmanın arz eğrisi olduğu sonucunu çıkarırlar. Bütün üretici birimlerdeki bu gibi eğrileri top-

2.17a: Tek bir üreticinin arz eğrisi

2.17b: Bir sektörün toplam arz eğrisi

Şekil 2.17
Tek tek üretici bireylerin arzlarından, bir metanın toplam arz eğrisinin elde edilmesi. Bir sektörün/sanayi kolunun toplam arz eğrisi, sektördeki müstakil üreticilerin arzlarının toplamıdır. Grafik A'da bir müstakil üretici temsil ediliyor.

layarak, sektördeki her mal için, o malın toplam arz eğrisini elde ederler. Bu eğri Şekil 2.17b'de gösteriliyor.[11]

Neoklasik teoride, herhangi bir malın arz eğrisi, girdi maliyeti ve o girdilerin marjinal verimliliklerinin bir fonksiyonudur. Ne var ki önceki bölümlerde gösterildiği üzere, o girdi maliyetleri ve verimlilikler de bireylerin tercihlerinden, üretken yeteneklerinden ve baştaki kaynak dağılımında paylarına düşen üretken kaynaklardan türetilir. Dolayısıyla, bir toplumdaki malların arzının da eninde sonunda yine aynı üç özden (elbette bu üç öz neoklasik teorinin giriş noktasını oluşturur) türetildiği sonucuna varabiliriz.

Bu açıklamaya göre mal çıktısı arz eden firmalar tamamen pasif varlıklardır. Üretim davranışları, altta yatan daha temel davranışları yansıtır sadece: firmalara kaynak arz edenlerin tercihlerinden ve firmaların ürettiği ürünleri tüketenlerin tercihlerinden doğan davranışları. Benzer bir şekilde üreticilerin davranışı da kaynakların nispeten kıt olmasını yansıtır ve kaynak kıtlığına şekil veren de yine mevcut üretim fonksiyonu (teknoloji) ve baştaki, insanlara doğa vergisi olarak verilen kaynak dağılımıdır. Herhangi bir firmanın verili teknoloji altında nasıl davrandığı, sermayeye veya emeğe sahip olup sermayesini veya emeğini arz edenlerin ve piyasada meta talep edenlerin iradesine göre açıklanır, bunlara indirgenir. Firma davranışının kendi özerk iradesi yoktur.

---

11 Smith'in içgörülerini takiben, neoklasik teori, bir metanın fiyatının talepteki bir kayma nedeniyle bugün artması durumunda neler yaşanabileceği hakkında kuvvetli bir hikaye ekler. Farz edin Şekil 2.17b'de toplam talep yukarı ve sağa kayıyor (çünkü tüketiciler o metadan daha çok istiyorlar). O noktada, herhangi bir üretici bu değişime tepki veremeden önce, daha yüksek bir piyasa fiyatı oluşur ve bu demektir ki o sektördeki üreticiler kendileri için elverişli bir kâr ortamı yakalarlar. Zaman geçtikçe, bu değişiklik karşısında ilave emek işe alıp arzlarını genişletebilirler. Neticede baştaki fiyat yavaş yavaş erimeye başlar, zira kâr güdüsüyle davranan firmalar Şekil 2.17a'daki arz eğrileri boyunca üretimi genişletirler. Gelgelelim firmalar yeni işe aldıkları emeği –muhtemelen yeni teknoloji getirerek– yeni sermaye ile destekleyebildiklerinde ve yerli ve/veya yabancı yeni firmaların –edilecek kârın cazibesiyle– sektöre girebilmesine yetecek kadar zaman geçtiğinde, uzun vadede fiyatın başına gelenler çok daha ilginçtir. Uzun vadede, Şekil 2.17b'de resmedilen sektördeki arz eğrisi, ne halihazırda sektörde olan firmaların üretimi artırması ne de yeni firmaların sektöre girmesi için hiçbir kâr teşviki kalmadığı noktaya kadar sağa kayacaktır. Toplumsal sonuçları gereği sonuç çarpıcıdır: Mevcut ve yeni firmaların kâr güdüsüyle harekete geçmelerine izin verildiği takdirde rekâbet kısa vadeli kârları silip süpürecektir. Hatta çok kısa vadedeki fiyat artışı özel işletmeleri arz tarafından buna karşılık vermeye iter ve bu da eninde sonunda başlangıçtaki fiyat artışını aşağı çeker. Hatta yeni arz eğrisi sağa doğru o kadar çok kayar ki (yeni teknoloji ve yeni firmaların sektöre girmesi yüzünden) sonuçta ortaya çıkan denge eskisinden bile düşüktür. Smith'in piyasalar içinde ve farklı piyasalar arasındaki piyasa rekabeti hakkındaki öngörülerine göre, rekabet toplumun sürekli sağa kayan arz eğrileri yaşamasını (daha yüksek üretkenlik) ve bu kaymaların topluma sunduğu önemli faydaları (daha düşük fiyatlar) mümkün kılar.

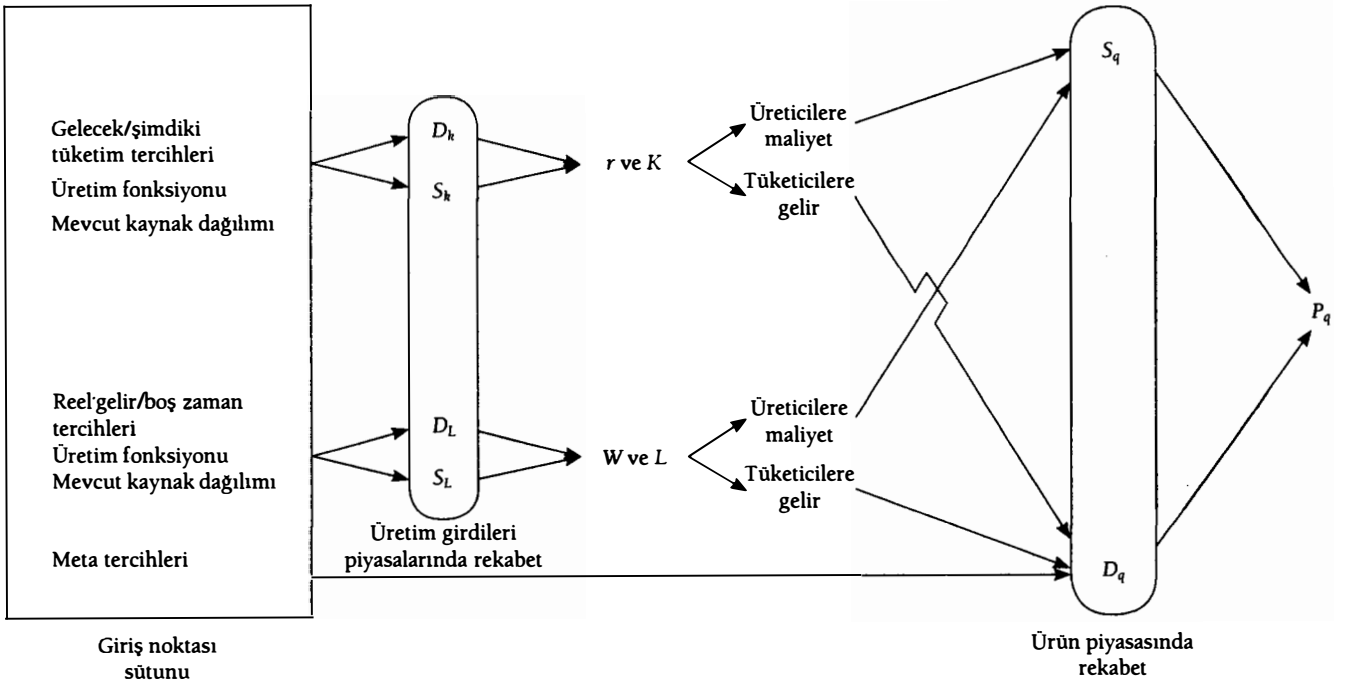
2.2.12 *Yine Arz-Talep: Fiyatların Belirlenmesi*

Artık neoklasik değer teorisini bütünüyle açıklamak için gereken bütün parçaları bir araya getirdik. Teorinin genel yapısını ve mantığını özetleyen Şekil 2.18, önceki bölümlerde sunulan savın farklı parçalarını birleştirir. Soldan sağa doğru okursak, ilk önce, giriş noktası sütununda teoriye yön veren üç öz ile karşılaşırız: tercihler, üretim fonksiyonu ve kaynak dağılımı. Bu sütundan çıkan okları izlersek, tercihlerin mallara gösterilen talep üzerinde etkisini (diyagramın alt tarafında) ve tercihler, üretim fonksiyonu ve kaynak dağılımının mal arzı üzerindeki etkisini görürüz (diyagramın üst tarafında). Diğer oklar, tercihler ve üretken yeteneklerinin, üretim girdileri piyasalarında alıp satılan iki kaynağın farklı arz-taleplerini nasıl belirlediğinin izini sürer. Buna karşılık, bu rekabetçi kaynak piyasalarından çıkan oklar da gelirlerin mallara gösterilen talep üzerindeki etkisini ve maliyetlerin mal arzı üzerindeki etkisini gösterir. Sonuçta ortaya çıkan mal arzı ve mal talebi, diyagramın sağ tarafındaki son sütunda gösterildiği gibi bir araya gelerek fiyata neden olur.

Neoklasik teoride şeylerin değeri, en nihayetinde insani zevklerimize ve üretken yeteneklerimize dayanır. Zenginliğimizin ve refahımızın değeri, ne istediğimize, üretken yeteneklerimizin ne kadar olduğuna bağlı olarak artıp azalabilir. Değerin gizemi, insan doğamızın gizemine karışıp gider.

Şekil 2.18'in herhangi bir noktasından başlayıp okları takip edersek, eninde sonunda, insan tercihlerinin ve üretken yeteneklerin esasen belirleyici etkisinin izini sürebiliriz. Birer öz olarak düşünülmeleri tam da bu yüzdendir: akla gelen diğer bütün nesneler şu veya bu şekilde varlıklarını onlara borçludur. Neoklasik teorinin ekonomik nesnesi ne olursa olsun (gelirler, fiyatlar, arz, talep), eninde sonunda bu üç temel yapıtaşına, insan zevkleri, teknoloji ve baştaki kaynak dağılımına dayanır. Şekil 2.18'de giriş noktası sütununun sol tarafında, bu temel yapıtaşlarına neyin neden olduğunu açıklayabilecek hiçbir şey yoktur. Zevklere ve teknolojiye insan genlerinin neden olduğu varsayılsaydı, o zaman ekonomik davranışı açıklamak için bir biyoloji teorisi gerekirdi. Aslına bakılırsa bazı iktisatçıların neoklasik teoriyi götürdüğü istikamet de budur.

Bu bölümün başında iddia ettiğimiz üzere Şekil 2.18, neoklasik iktisat teorinin genel mantığının indirgemecilik olduğunu gösterir. İndirgemecilik, teoriyi ayrıntılandıran bütün o önceki diyagramlarda kullanılan geometrik yöntemdir de. Her diyagramın anlamı eninde sonunda aynı üç öze dayanır. O özlerin gücü, eninde sonunda ne olacağını belirlemeleridir.

Şekil 2.18
Neoklasik değer teorisinin yapısı ve mantığı.

2.3 Verimlilik ve Piyasalar

2.3.1 Adam Smith'in "Görünmez El'i"

Eğer tek tek bütün bireyler tam rekabetçi bir toplumda rasyonel bir biçimde ve kendi çıkarlarını gözeterek eylerse (tüketiciler faydalarını, üreticiler kârlarınıençoklarsa), sonuç, hem tüketim çıktılarının hem de kaynak girdilerinin verimli kullanımı olacaktır. Neoklasik teoride bir topluma "verimli" terimi uygun görüldüğünde, o toplumun karşılaştığı kısıtlamalar altında mümkün olan en fazla zenginliğe ulaştığı anlamına gelir bu. Neoklasikçilerin kendilerince vardıkları olağanüstü bir sonuç şudur: Eğer bir toplumdaki her vatandaş kendi çıkarınıençoklayarak bencil davranırsa, o zaman bütün piyasalarda arz ve talep eşit olacak, bu sayede o toplum elde edebileceği azami zenginliğe sahip olacaktır. Çıktı potansiyelini bütünüyle gerçekleştirmiş olacaktır.

Bir toplumda daha fazla mal ve hizmetin ulaşılabilir olması bunların o toplumun vatandaşları arasında nasıl dağıtılacağı hakkında hiçbir şey söylemez elbette. Aslına bakılırsa, bireylerin farklı zevkleri olacağı, baştaki kaynak dağılımında farklı kaynaklara sahip olacakları varsayılırsa, bazı bireylerin üretilen zenginlikten diğerlerine göre daha fazla alması şaşırtıcı olmayacaktır. Neoklasik teorisyenler bu ihtimali her zaman göz önünde bulundurmuşlardır. Üretilen ödül eşitsizliğinin bir tür ekonomik icraat gerektiren siyasi bir mesele haline gelebileceğini de göz önünde bulundurmuşlardır. Bu nedenle, yıllar içinde, sonuçta bir miktar geliri bazı vatandaşlardan diğerlerine yeniden dağıtacak muhtelif tasarılar geliştirmişlerdir. Ne var ki bu yeniden dağıtım düzenlemeleri, piyasa ekonomisinin verimliliğini olabildiğince az sekteye uğratmak üzere tasarlanmıştır.

Bu verimli veya optimum üretim-tüketim sonucu ile rekabetçi piyasaların rolü arasında yakın bir bağlantı vardır. Bu bağlantıyı görmek için, ilk önce, rekabetçi piyasaların toplumdaki her bireyin fiyat alıcısı olmasını gerektirdiğini hatırlayalım: Fiyatın belirlenmesi üzerinde herhangi bir bireyin, hiçbir bireyin kontrolü olmadığı varsayılır. Bir de şunu hatırlayalım: Her bireyin ve bütün bireylerin, bütün mal ve kaynakları özel olarak mülk edindikleri varsayılır. Dolayısıyla, hiçbir bireyin fiyat üzerinde kontrolü yokken, her bireyin, özel mülkü olan zenginliği elde tutmak veya onu kullanmak üzerinde mutlak kontrolü vardır.

Bireysel iktidarın bu asimetrik yapısı bir yandan mal ve kaynakların fiyatını belirlemesi için piyasaya tam serbesti bahşeder, öte yandan her kişiye, ne kadar zenginlik arz edeceğine, diğerlerinden ne kadar zenginlik talep edeceğine karar vermesi için tam serbesti sağlar. Özel mülkiyetinde olan zengin-

liğin arzı veya talebi karşısında, her kişinin aldığı kendine özgü karar, daha önce de gördüğümüz üzere o kişinin benzersiz ençoklama davranışına bağlıdır. Bir bakıma, özel mülkiyet koşulu bu bencil davranışın ortaya çıkmasına olanak sağlar. İster emek, ister sermaye veya mallar olsun, bireyler özel olarak sahip oldukları şeyden istedikleri kadar teklif edebilir, arzuladıkları şeyden gönüllerince talep edebilirler. Teklifleri ve talepleri, şahsen neden hoşlanıp neden hoşlanmadıklarına bağlıdır. Ne var ki, piyasanın rekabetçi gerçeği, bütün kişileri fiyat alıcısı olmaya zorlar ve nitekim tekliflerini ve taleplerini kısıtlar. Bireyin şahsına özel fayda ençoklaması ile toplumsal olarak belirlenmiş muhtelif fiyat kısıtlamaları arasındaki etkileşimi gösteren diyagramları her sunduğumuzda bu gerçeği göz önünde bulundurduk.

Neoklasik teoride piyasalar, var olan zenginlik sahipleri ile olası zenginlik alıcıları arasında toplumsal etkileşim yerleridir. Piyasalar her gruba zenginlik kazanma fırsatı sunar. Bireyler de bazı malları veya kaynakları arz veya talep etmeyi teklif ederek bu fırsatı değerlendirebilirler. Her bireyin ortak amacı, en yüksek tercih eğrisine ulaşmaktır. Bu amaca ulaşılması, neoklasik teoride toplumsal zenginliğin ençoklanması demektir. Verimli veya rekabetçi piyasalar, zenginlik peşinde koşan özel alıcı ve satıcıların azami toplumsal zenginliğe ulaşmalarını sağlar. Neoklasikçiler aynı şeyi biraz genelde farklı şekilde söyler: Verimli bir piyasa dengededir çünkü herhangi bir kişiye, başkasını yoksullaştırmaksızın kendi zenginliğini arttırma fırsatı sunamaz. Bunun tersine verimsiz piyasalar dengede değildir çünkü bu piyasalar alıcı ve/veya satıcı bireylerin başkalarını yoksullaştırmaksızın istifade edebilecekleri kazanç fırsatları sunar.

Neoklasik teori, haz ençoklayan bütün bireylerin şahsi kararlarını birleştirerek bütün mal ve kaynaklar için piyasa arz-taleplerini elde eder. Nitekim her bireyin kendi çıkarı doğrultusunda karar verme gücü, rekabetçi bir biçimde piyasalarda toplanır, daha sonra bu toplam herhangi bir bireyin fiyat üzerinde iktidar kurmasını engeller. Piyasanın bu fiyat koyucu despotluğu, tam da bireylerin serbestliğinin, özel mülkleri olan zenginliği diledikleri gibi harcayabilme veya onu diledikleri gibi ellerinde tutabilme serbestliğinin ürünüdür. Neoklasik teoride, tam rekabetçi özel mülkiyet ekonomisi ile optimum derecede verimli bir ekonomi arasında birebir örtüşme vardır, olmak zorundadır. Adam Smith'in öngörüsü neoklasik iktisatta korunur: Kendi çıkarı doğrultusunda eyleme gücüne (serbestliğine) sahip her birey, sanki bir "görünmez el" (tam rekabetçi piyasa) onlara yol gösteriyormuşçasına, bireylerden oluşan bir toplum için azami zenginliği (verimliliği) üreten eylemlere yönelecektir.

Verili piyasa fiyatlarına ve gelirlere tabi olan bireyler faydalarını ençokladıklarında, iki tüketim malı arasındaki kişisel marjinal ikame oranının, bu

iki malın piyasa fiyatlarının birbirine olan oranı ile eşitlendiğini hatırlayalım. Sonra gelin toplumdaki farklı farklı bireylerin her biri için böyle bir denge denklemi yazalım:

$$MRS_{12}^{A} = \frac{p_1}{p_2},$$

$$MRS_{12}^{B} = \frac{p_1}{p_2},$$

$$MRS_{12}^{C} = \frac{p_1}{p_2},$$

$$\vdots \qquad \vdots$$

$$MRS_{12}^{N} = \frac{p_1}{p_2}.$$

Burada MRS_{12}^{A}, MRS_{12}^{B}, MRS_{12}^{C} vesaire, *A*, *B*, *C*... bireyleri için, 1 metası ile 2 metası arasındaki farklı marjinal ikame oranlarını simgeler. Bu bireylerin her biri elbette eşsiz olduğu için, iki meta arasındaki marjinal ikame oranları da her birine özgü, eşsiz olacaktır. Fakat bu denklemler çarpıcı bir olguya işaret eder: Bütün o şahsi, eşsiz marjinal ikame oranları ortak bir fiyat oranı ile eşitlenir. Fayda ençoklayan alıcıların hepsi, o piyasaya çıktıklarında aynı fiyat oranı ile karşılaşırlar. Buna bağlı olarak, her birine özel şahsi ikame oranları hem piyasa fiyatı oranlarına eşitlenmelidir, hem de birbirlerinin oranlarına. Rekabetçi piyasada böylesine zoraki bir eşitlik vardır; bu eşitlik şu şekilde formülleştirilebilir:

$$MRS_{12}^{A} = MRS_{12}^{B} = MRS_{12}^{C} = \ldots = MRS_{12}^{N}.$$

Gelin şimdi neoklasikçilerin kilit önem taşıyan bu sonucu özetleyelim. Her birey (A, B, C, ..., N) kendi bencil çıkarını ençokladıkça, sanki gizemli bir kuvvet eliyle, bireylerin bir malı diğeriyle ikame edebilmelerini sağlayan şahsi kabiliyetleri arasında bir eşitlik ortaya çıkar. Nedir bu gizemli kuvvet? Yanıt açık: rekabetçi piyasadan başkası değildir. Rekabetçi piyasa ilk önce her kişinin mümkün olan azami kazancı elde etmek için alım satım yapmasına izin verir. Daha sonra o kazançları birbiriyle uyumlu, dengeli hale getirir. Sonuçta ortaya çıkan marjinal ikame oranları eşitliği, neoklasik teorinin, tüketim mallarının toplumdaki bireyler arasında verimli dağılımı tanımıdır tam da.

Bu mal dağılımının verimli olduğu düşünülür, çünkü tek tek her birey ulaşabileceği en yüksek tercih eğrisine ulaşmıştır; dolayısıyla her birey, karşısına çıkan piyasa fırsatlarını en iyi şekilde değerlendirmiştir ve bu bakımdan herkes alabileceğinin en iyisini almıştır. Böyle olduğu düşünülür, çünkü sonuçta ortaya çıkan, bireylerin farklı marjinal ikame oranları arasındaki -

eşitlik, herhangi bir bireyin refah konumunu (tüketim kazanıcını) aynı anda başka bir bireyin kazancına zarar vermeden iyileştirmenin mümkün olmadığı anlamına gelir. Dolayısıyla neoklasik teori, başka hiçbir sonucun rekabetçi piyasaya mahsus bu çözümden daha iyisini yapamayacağını göstermiştir. Bu bakımdan, erişilen bireyler arası dağılım optimaldir (en uygunudur).

Şimdi ekonominin üretim tarafına dönelim. Hatırlayın, burada da her üretici birimin kârınıençoklayarak üreticinin kendi çıkarı doğrultusunda eylediği varsayılıyordu. Her birim, üretici ne kadar isterse o miktarda üretmekte bütünüyle serbesttir. Sonuç olarak her üreticinin seçtiği üretim miktarı, bu noktanın, üretim yapmanın marjinal maliyeti ile verili piyasa fiyatının eşit olduğu nokta olduğunu gösterir.

Öyleyse, eğer üretici bireylerin fiyatın belirlenmesi üzerinde hiçbir kontrolü yoksa, bu piyasa fiyatını ne belirler? Bütün firmaların bireysel arz eğrilerinin toplamı, o malı üreten sanayi kolundaki toplam arzı üretir. Firmaların bireysel arz eğrileri, her firmanın kârençoklayan davranışlarının, yani $\bar{p} > mc_q$'nun sonucudur. Bütün faydaençoklayan tüketicilerin bireysel taleplerinin toplamı, o sanayi kolunda üretilen malın toplam talebini üretir. Bu iki toplam bir araya gelerek, her bireysel üreticinin ve tüketicinin karşısına ekonomik bir veri olarak çıkan piyasa fiyatını belirler (Şekil 2.17a ve 2.17b).

Gelin 1 ve 2 metalarının ekonomideki n üreticinin her biri tarafından üretilmesi için denge koşullarını yazalım:[12]

$$p_1 = mc_1^a, \quad p_2 = mc_2^a.$$
$$p_1 = mc_1^b, \quad p_2 = mc_2^b.$$
$$\vdots \quad \vdots \quad \vdots \quad \vdots$$
$$p_1 = mc_1^n, \quad p_2 = mc_2^n.$$

Buraya dek anlattığımız hikâyenin iki tarafını bir araya getirebiliriz artık. Her tüketici kendi çıkarını (tüketimini)ençoklayarak verimli bir tüketim sonucu üretir:

---

12 Bütün bu bireysel arz eğrilerinin toplamını alırsak, 1 metası ve 2 metası için her sektördeki toplam arzı elde ederiz:

$S_1 = \Sigma s_1^i$ ve $S_2 = \Sigma s_2^i$.

Burada Σ toplama işlemini, i ise n tane olası üreticiyi simgeler. Öyleyse toplam talep şu şekilde yazılabilir:

$D_1 = \Sigma d_1^j$ ve $D_2 = \Sigma d_2^j$.

Burada j, talebin N tane olası olası tüketicinin toplamı olarak hesaplandığını simgeler. Her piyasadaki denge durumu $S_1 = D_1$ ve $S_2 = D_2$ olarak belirtilir.

$$MRS_{12}^{j} = \frac{p_1}{p_2}.$$

Burada $j = A, ..., N$ bireydir (tüketici). İki sanayi kolundaki her üretici kendi çıkarınıençoklayarak verimli bir üretim sonucu üretir. Ekonomide üretilen iki mal için, üreticilerin marjinal maliyet oranları ile piyasa fiyatı oranı arasında bir eşitlik olarak şu sonucu yazabiliriz:

$$\frac{mc_1^i}{mc_2^i} = \frac{p_1}{p_2}.$$

Burada $i = a, ..., n$ üreticidir.

Hem bireyler için marjinal ikame oranı hem de üreticiler için marjinal maliyet oranı aynı piyasa fiyatı oranına eşitlenir. Dolayısıyla, birbirlerine de eşittirler. Marjinal ikame oranını marjinal fayda cinsinden yeniden yazarsak, rekabetçi bir ekonomideki optimal sonucu buluruz:

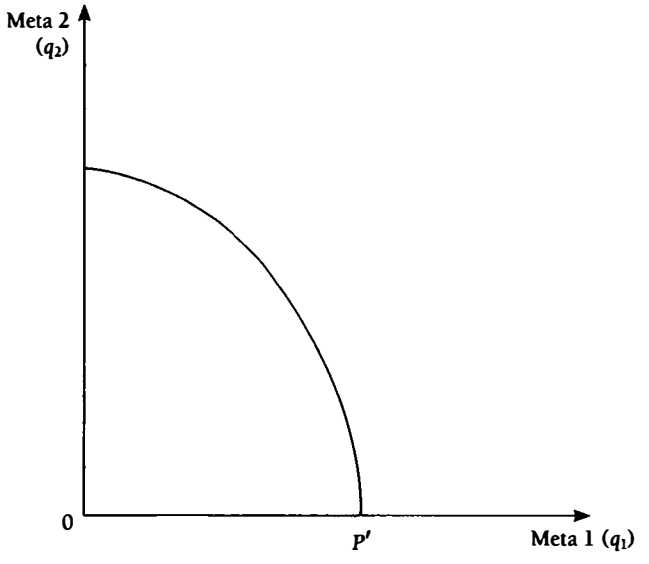
$$\frac{mu_1}{mu_2} = \frac{mc_1}{mc_2}.$$

Neoklasik teorisyenler "tüketim" ile "üretim" arasındaki bu eşitliğe, onu ilk keşfeden teorisyen olan Wilfredo Pareto'nun (1848-1923) adıyla "Pareto optimumu noktası" derler. Bu eşitlik, ekonominin talep tarafı (marjinal fayda oranı) ile arz tarafının (marjinal maliyet oranı) birbiriyle dengede olduğunu belirtir.

2.3.2 *Pareto Optimumu*

Pareto noktası, bir toplumun çıktı potansiyelini tamamen gerçekleştirdiğini göstermesi bakımından optimaldir. Toplum, sahip olduğu mevcut teknoloji ve kaynak dağılımı altında, üretken kabiliyetini tam gaz kullanmaktadır. Bunu görmek için ilk önce toplumun çıktı potansiyeli kavramını ele alalım. Kavram, bir toplumun, verili üretim fonksiyonu ve baştaki kaynak dağılımı ile üretebileceği potansiyel toplam mal miktarını anlatır. Neoklasik teori bu kavramı örneklemek için geometrik bir diyagram kullanır. Şekil 2.19'da gösterildiği üzere bu diyagrama "üretim imkânları eğrisi" adı verilir.

Diyagram, eğer PP' sınırı üzerinde bir noktada işliyorsa bir toplumun üretebileceği azami çıktı potansiyelini, yani olabildiğince fazla q_1 ve q_2 metası ürettiğini belirtir. Fakat bu sınırın altındaysa azami potansiyelini üretmiyordur. Bu sınır Şekil 2.19'da PP' ile çizilmiştir. Eğri, iki malın üretim fonksiyonlarından ve mevcut emek ve sermaye kaynaklarından elde edilmiştir.

Şekil 2.19
Bir toplumun üretim imkânları eğrisi.

Bir başka deyişle, eğrinin şekline ve konumuna bu iki neoklasik öz yön verir. Dolayısıyla şu sonuca varabiliriz: bir toplumdaki malların göreli kıtlığı, o toplumdaki üreticilerin kaynaklarının ve üretme kabiliyetlerinin göreli kıtlığından kaynaklanır.

Üretim imkânları eğrisi üzerinde iki mal arasından seçim yapmak, neoklasik teoride "marjinal dönüşüm oranı" diye bilinir. Bu oran, 1 metasının üretimini arttırmak için 2 metasının üretimini ne kadar azaltmak gerektiğini gösterir. Eğri üzerinde herhangi bir nokta, 1 metasından bir birim ilave üretebilmeye yetecek kadar emek ve sermaye kaynağını boşa çıkarmak için 2 metası üretimini ne kadar azaltmak gerektiğini ölçer. 1 metasını üretmenin marjinal maliyetinin, o metadan bir birim ilave üretmenin kaynaklar cinsinden ne kadara mal olacağını ölçtüğünü hatırlayalım. Eğer 1 metası bir birim genişleseydi bu maliyeti MC_1 olurdu. Aynı mantıkla, eğer 2 metası üretimi daralırsa, tasarruf edilen kaynakların marjinal maliyeti MC_2 olurdu. MC_1'in MC_2'ye oranı, bir birim fazla 1 metası üretmek için gereken ilave maliyet ile 2 metası üretimini bir birim azaltarak boşa çıkarılan kaynaklar arasında ilişki kurar. Dolayısıyla marjinal maliyetlerin birbirine oranı marjinal dönüşüm oranı ile aynıdır zira iki oran da, bir toplum bir metadan daha fazla, diğe-

rinden daha az üretmeyi düşündüğü zaman, yani üretim imkânları sınırında dolaşırken o toplumun karşısına çıkan fırsatları ve maliyetleri ölçer.

Marjinal dönüşüm oranını marjinal maliyet oranının yerine koyarak Pareto optimumu noktasını basitçe, $MRT_{12} = MRS_{12}$ olarak yazabiliriz. Her bireyin kendi faydasını veya kârını ençokladığı rekabetçi bir ekonomide, fayda ençoklayan davranışlar (*MRS*) ile kâr ençoklayan (*MRT*) davranışlar arasında bir eşitlik ortaya çıkacaktır. Bu noktada, bu toplumun vatandaşları, fayda veya kâr peşinde koşan muhtelif bireyler, mümkün olan en fazla zenginliği elde edeceklerdir.

$MRT_{12} = MRS_{12}$ olması, ekonominin her tarafındaki kaynak kullanımının optimal olduğu anlamına gelir. Ne var ki eğer bu marjinal oranlar eşit olmasaydı, o zaman kaynakları yeniden dağıtarak tüketim refahı imkânlarını arttırmak mümkün olurdu. Bir başka deyişle, bu marjinal oranlar arasında bir eşitsizlik, tüketicilerin, ekonomide üretilmiş olandan farklı bir çıktı bileşimi (*output mix*) tercih ettikleri anlamına gelirdi.

Örneğin farz edelim tüketicilerin marjinal ikame oranları bir bölü beşe eşit olsun. Bu demektir ki toplumdaki bireyler, kazanılacak her birim 2 metası için beş birim 1 metasından vazgeçmeye razılar. Sonra farz edelim, Şekil 2.19'daki *PP'* eğrisi üzerinde bir noktada marjinal dönüşüm oranı bir bölü üç olsun. Bu demektir ki fazladan bir adet 1 metası üretmenin fırsat maliyeti üç adet 2 metasıdır. Bu durumda üreticiler, tüketicilerin istediğinden daha fazla 1 metası üretiyorlardır. Üreticiler üç birim 1 metasından vazgeçmeye denk gelen bir marjinal maliyetten bir birim ilave 2 metası üretiyordur, tüketiciler ise bir birim ilave 2 metası kazanmak için beş birim 1 metasından vazgeçmeye razıdır.

Dolayısıyla, kaynakların 2 metasından daha fazla, 1 metasından daha az üretilecek şekilde yeniden dağıtılması tüketicilerin işine gelecektir. Bunun gerçekleştiğini farz edelim. Artık toplum üç birim daha az 1 metası üretiyordur ve bir birim ilave 2 metası elde etmiştir. Farz edelim A bireyinin reel tüketimi, üç birim 1 metasından vazgeçince azalmış olsun. A bireyinin bu tüketim kaybını telafi etmek için gerekenden fazla birim 2 metası üretilmiştir ve hâlâ, toplumdaki diğer bireylerin (*B*, *C*, vd.) refah konumunu yükseltmeye yetecek kadar birim çıktı artmıştır.

Bunu görmek için *A* bireyi de dahil tek tek bütün bireylerin MRS_{12}'sinin beşte bir olduğunu hatırlayalım. Demek ki *A*'nın tüketimini düşünüldüğü gibi üç birim 1 metası kadar azaltmak ve bunu yaparken *A*'yı aynı tatmin (fayda) düzeyinde tutmak için 2 metasında beşte üç artış gerekir. Toplum, *PP'* eğrisi boyunca hareket ederek bir birim A metası elde ettiğine göre, A'nın refah konumunda herhangi bir değişiklik olmaksızın bu kazancın beşte üçü A'ya verilebilir. 2 metasının geriye kalan beşte ikisi daha sonra farklı yollar-

la, toplumdaki diğer bireyler (B, C, ... , N) arasında paylaşılacak, bu sayede o bireylerin refahını yükseltecektir. Bu örnek, MRS_{12}'nin MRT_{12}'ye eşit olmadığı bir ekonomide çıktı bileşiminin optimal olmadığını gösterir, zira bu bileşimi değiştirmek için kaynakları yeniden dağıtarak, en azından bir bireyin refah konumunu hiçkimsenin refah konumuna zarar vermeden yükseltmek mümkündür.

Neoklasik teoride, üreticilerin kendi kârlarını bencilceençoklamaları ile tüketicilerin kendi tercihlerini bencilceençoklamaları arasında bir denklik kurulabilirse, bu aynı zamanda fiziksel doğa ile insan doğası, kıtlık ile seçim arasında mükemmel bir ahenk kurulmasıdır. İnsan doğamızın iki parçası, sınırsız istekler ile üreterek o istekleri tatmin edebilme kabiliyeti dengelenmiştir. Bu noktada, tek tek her üretici şahsın kârınıençoklaması, tek tek her tüketici şahsın tüketimini (yani ekonomik refahını)ençoklaması ile aynı anlama gelir.

Azami kârın tüketici bireylerin azami refahı ile tutarlı olduğunu, hatta azami refah için azami kârın zorunlu olduğunu göstermek, neoklasik teori adına radikal bir sonuçtur kuşkusuz. Çarpıcı politika önerilerinin ve neticelerin altında bu sonuç yatar. Neoklasikçiler, böyle politikaların herkesin yararına olacağı gerekçesiyle kârları arttıracak devlet politikalarını benimseyebilirler, çoğu zaman benimserler de. Benzer bir şekilde, azalan kârların ister istemez bireylerin refahını da azaltacağını iddia ederek kârları azaltacak politikalara genelde karşı çıkarlar.

Neoklasikçiler için kârençoklamasının tüketici tatminiençoklaması ile eşitlenmesi, insan doğamızla tamamen uyumlu gibidir. Fakat 4. ve 7. Bölümlerde gösterileceği üzere bu sonuç, kârençoklamasının sömürü ve nitekim toplumdaki uyumsuzluğunençoklanmasına denk olduğunu öne süren Marksistlerin vardığı sonuçtan radikal bir biçimde farklıdır. İki teorinin toplumsal sonuçları ancak bu kadar farklı olur.

3 Keynesçi Teori

3.1 Keynes Meydan Okuyor

John Maynard Keynes'in (1883-1946) *Genel Teori*'yi yayımladığı 1936 yılından beri, bu kitabın neoklasik teori için ne anlama geldiği ve ne gibi sonuçlar doğuracağı tartışmaları dinmedi. Kitabın Marksçı olmayan iktisadı mikroiktisat ve makroiktisat olarak iki alt dala böldüğü söylenebilir. Mikroiktisat neoklasik teorinin biçimsel yapısıyla uğraşır, makroiktisat genelde Keynes'in yaptığı katkılarla uğraşır. Bu bölümde post-Keynesçi ve yeni Keynesçi iktisatları tartışırken göreceğimiz üzere son dönemde değişmektedir bu. Fakat bu son gelişmelere rağmen, Marksçı olmayan iktisat teorisi bugün hâla yetmiş beş seneyi aşkın bir süre önce yazılan bir metinle başlamış bu bölünmenin terimleriyle öğretiliyor.

Bekleneceği üzere birçok iktisatçı bu ikili karşıtlıktan son derece rahatsız. İki parçayı sentezlemek için yıllardır çaba sarf ediyorlar; bu çabaya bazen "neoklasik-Keynesçi sentezi" adı veriliyor. Hatta bazıları için "neoklasik" teriminin kendisi, geleneksel klasik katkılar ile Keynesçi katkıları yeni bir iktisadi düşünme biçimine dönüştürme çabası anlamına gelir. Bu çaba, Keynes'in kitabı yazılır yazılmaz başlamıştı. 1937'de John Hicks, Keynes'in katkısı ile o zamanlar baskın olan iktisat teorisi arasındaki ilişkiyi açıklayan meşhur bir makale yazdı: "Bay Keynes ve 'Klasikler': Bir Yorum Önerisi."[1] O gün bugün her siyasi inançtan iktisatçılar kendi açıklamalarını sunuyorlar.

Uzun yıllardır bazı iktisatçılar Keynesçi teorinin yıkıcı bir neoklasik teori eleştirisi sunduğunu iddia etmekte. Bize göre Marksçı teori neoklasik teo-

1 *Econometrica* (1937), s. 147-159.

riye ne kadar temel bir alternatifse, Keynesçi teori de onlara göre o kadar alternatiftir. Bunun tersine diğer iktisatçılar, Keynesçi katkının en iyi ihtimal abartıldığında, en kötü ihtimal mantıksal olarak noksan olduğunda ısrar ediyorlar. Bu ikinci gruba göre Keynesçi teori, temel ve hâlâ oldukça yeterli olan neoklasik teorinin gerek duyduğu bazı önemli, fakat genele kıyasla ufak değişiklikler öneriyordur o kadar. Bu iki uç arasında bir de orta yol ortaya çıkmış, Keynesçi iktisat ile neoklasik iktisadı birleştirmenin ve bu sayede ikisini de biraz değiştirerek daha zengin ve güçlenmiş bir iktisat ortaya çıkarmanın mümkün olduğunu öne sürmüştür.

Bu ara pozisyon, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana çoğu iktisatçının düşüncesinde ağır bastı. Fakat 1970'lerin sonunda, 1980'lerin başında, Keynesçi düşüncenin etkisine karşı neoklasik teorinin bütünlüğünü sıkı sıkıya savunma, önde gelen birçok iktisatçının yazılarında tekrar baş gösterdi. Bu yazılar Keynesçi teoriye saldırdı, neoklasik düşünce havuzunu aşağı yukarı bir önceki bölümde sunduğumuz haliyle yeniden, bazı tali değişikliklerle onayladı. Burada biz, Keynesçi eleştirinin içeriğini ve çıkarımlarını inceleyeceğiz. İlk olarak, Keynes iktisat teorisine yalnızca yeni kavramlar değil, neoklasik teoride gördüğümüz giriş noktasından tamamen farklı ve yeni bir giriş noktası da sokmuştur. Bunun son yetmiş beş yıldır neoklasik iktisatçılara büyük sorunlar çıkardığına inanıyoruz. Bir başka ayrı tartışma kaynağı, neoklasik teorinin geleneksel giriş noktası kavramlarının önemli bir kısmını Keynes'in reddetmiş olmasıdır. Yeni giriş noktası kavramlarının eklenmesi ve bazı eski neoklasik giriş noktası kavramlarının reddedilmesi, neoklasik teorisyenlerin tepkisini çekmiş, neoklasik ve Keynesçi teorisyenler arasında tartışmalara yol açmıştır.

Keynes bir yandan geleneksel neoklasik teorinin onayladığı, başta verili olan kaynaklar ve bu kaynakların doğuştan gelen marjinal üretkenliği gibi özcü giriş noktası kavramlarını kabul etmiştir. Öbür yandan insanların verili tercihlerinin ekonomik davranışları açıklamak için kullanışlı olduğunu hepten reddetmemişse bile derinden sorgulamıştır, özellikle de tasarruf ve emek arzı açısından. Burada neoklasik değer teorisinin fayda tarafını reddetmiş gibidir. Bireylerin faydaençoklaması yerine, kitle psikolojisi ve alışkanlık temelli yeni bir tasarruf kavramı önermiş, tasarruf arzını açıklamak için bu kavramı kullanmıştır. Benzer şekilde, kurumsal iktidar ve kitle psikolojisine dayanan 'para cinsinden ücretler' diye yeni bir kavram önermiş, emek saati arzını belirlemek için bu kavramı kullanmıştır.

Keynes, yatırım düzeyini neyin belirlediği hakkında da yeni bir fikir ortaya atmıştır: Buna göre yatırım düzeyini, yatırım malları biçimindeki yeni sermaye arzı belirler. Yatırım düzeyini, yatırımcı birey ve onun hedefleri ve arzuları açıklar. Fakat neoklasik iktisadın bireyselençoklama çerçevesine geri

dönüş değildir bu, çünkü Keynes işin içine belirsizlik etmenini sokar. Yatırımcıların belirsizliğe karşı takındıkları tavırlar, verdikleri tepkiler ne kadar yatırım yapacaklarına dair kararlarını şekillendirir ve yatırım düzeyine çok önemli bir oynaklık katar ki bunun kapitalist ekonomiler için çok kapsamlı ekonomik etkileri vardır.

Keynes'in neoklasik teoriye getirdiği eleştiri ve değişimler, mantıksal olarak, fiyatlar, gelirler ve istihdama dair farklı açıklamalara yol açmıştır. Dahası, yatırımcı bireyi bir kenara koyalım, Keynes şahsi faydalarınıençoklayan, karar mercii bireyler yerine kitle psikolojisi, alışkanlık ve kurumsal iktidarı vurgulayarak iktisadi düşüncenin genel odağını kaydırmıştır. Bir başka deyişle, Keynes'in çözümlemesinin odak noktası, bireylerin davranışlarına şekil veren bir bütün olarak, bir ilişkiler yapısı olarak ekonomi olmuştur. Hâlbuki neoklasik teori, daha büyük ekonomik yapıya şekil verenler olarak üretici ve tüketici bireylerin rolünü vurgulamıştı. Devlet ve devlet ile ekonomi arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği hakkındaki, Keynes'i neoklasik iktisatçılardan ayıran epey farklı görüşte bu odak kaymasının önemli payı vardır.

Keynes neoklasik teoriye neden meydan okumuştur, neoklasik teoriden bu şekilde neden ayrılmıştır? Emek saati arzının, ücretlerin ve istihdamın fayda üzerinden belirlenmesini neden sorgulamıştır? Tasarruf arzının, faiz oranlarının ve yatırımların fayda üzerinden belirlenmesini neden sorgulamıştır? Neoklasik teorinin verili kaynak dağılımı varsayımını ve ekonomi üzerindeki verili bir üretim kısıtı varsayımını neden olduğu gibi kabul etmiştir? Keynes'in geneldeki yapısalcı yaklaşımı göz önünde bulundurulursa, neden sadece yatırımcı bireylerin davranışını tartışırken hümanizme geri dönmüştür? Bu soruları yanıtlamaya ve bu soruların ürettiği Keynesçi iktisadı sunmaya, Keynes'in yazdığı ve ders verdiği döneme dönerek başlıyoruz.

Avrupa'daki Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya ekonomisinin genelinde on iki yıllık eşitsiz fakat yine de kesintisiz bir genişleme yaşandı. Bu büyüme, sonrasında bir ekonomik çöküş dönemine yol açan 1930'lardaki daralmayla birlikte çarpıcı bir biçimde sona erdi. Kapitalist ekonomiler fiyatlar, gelirler ve zenginlikte düşüş, işsizlikte artış yaşadı. Sonuçta oluşan sefalet, birçoklarını, var olan ekonomi kurumlarını, hatta bu kadar fazla sefalete neden olan sistemin tamamını, yani kapitalizmi sorgulamaya itti. Eğer bu dönem kapitalizmin devamlılığını tehlikeye attıysa, bunun bir başka sebebi dünyanın dört bir tarafında birçokları tarafından savunulan rakip Marksçı teorinin itirazıydı. Marksizm 1930'ların ekonomik krizinin ve bu krizin toplumsal bedelinin kökeninde kapitalizmin olduğunu açıklamakla kalmıyor, kapitalist krizi kalıcı bir biçimde ortadan kaldırmayı vadeden bir dizi alternatif toplumsal kurum da öneriyordu.

Tarihteki diğer iktisatçılar gibi Keynes ve onun yazılarını da kısmen günün olayları tetiklemiştir ("kısmen" diyoruz çünkü Keynes'in teorisinin bir kısmı Büyük Daralma'dan önce geliştirilmiştir). Yine de Keynes'in teorisi ve neoklasik teori eleştirisi, daralmanın kapitalizme yönelttiği tehdide karşılık vermiştir. Kabaca söylersek, hedefi kapitalist toplumu yükselen işsizliğin ve düşen zenginliğin teşkil ettiği tehlikelere karşı korumaktı. Nitekim emek, tasarruf ve yatırım piyasalarına dair hem neoklasik hem de Marksist teorilerden ayrışan bir açıklama sundu. Benzer bir şekilde, kaynak ve ürün kıtlığı sorusuyla ilgilenmemiş olması, muhtemelen o günlerde muazzam miktarda üretken kaynağın hiçbir çıktı yaratmadan boşta duruyor olmasından ötürüdür. Belki de en önemlisi, Keynes'in çalışmaları daralmayı sonlandırıp gelecek daralmaları önleyecek, fakat bunu yaparken kapitalist sistemler için müthiş önem taşıyan kurumları, özellikle de özel mülkiyeti, şirketleri ve kısmen düzenlenen piyasaları yok etmek yerine reform edecek politikalar öneriyordu. Keynes'in bu katkısı oldukça önemlidir: Keynesçi teori ve çoğu Keynesçi, gerilemelerde ve daralmalarda, gerilemeler ve daralmalar yüzünden işsiz kalan işçilerin ağır hasara uğradıklarını kabul eder. Bir bakıma, yaklaşımlarında fiili talebe odaklanmaları yalnızca çözümleme ve politika nesnelerini değil, işçiler için duydukları endişeleri de yansıtır. İşsiz (istihdam edilmemiş) emek, kapitalizmin asıl ciddi sorunudur; çözümü, devlet müdahalesiyle fiili talebi canlandırmaktır.

3.2 Kapitalist Gerilemelere Verilen Neoklasik Yanıt

Keynesçi alternatif ve çözümü daha iyi anlamak için, olası ekonomik gerilemelerin neoklasik açıklamasına kısaca geri dönelim. Neoklasikçilere göre gerileme nedenleri arasında; (1) yağış eksikliği yüzünden kötü hasat gibi doğadaki değişimler, (2) yeni gelen göçmenlere bağlı olarak emek arzının artması veya petrol rezervlerinin azalması gibi kaynaklardaki değişimler, (3) mal üretimi fonksiyonlarını değiştiren teknolojideki değişimler ve (4) bireylerin piyasalarda tekel olmaları veya devletin para arzında bir değişim gibi kurumsal değişimler olabilir. Neoklasik iktisadın, ekonomik çöküşü ekonomik sistemi dışarıdan etkileyen dışsal olaylara dayanarak açıkladığını unutmayalım. Örneğin emek arzı ile talebi arasındaki geçici bir dengesizlik doğadaki bir değişimin sonucu olabilir. Artan yağışlar gıda arzında bir artışa yol açar, bu artış ölüm oranlarını düşürür, bu sayede emek arzı artar ve bu da ücretleri düşürecek bir baskı yaratıp, eğriye aşağı doğru basınç uygular. Bir başka örnek alalım: Diğer ülkelerdeki sorunlar yüzünden yasal ve yasadışı göç artınca ücretler düşebilir. Nitekim herhangi bir piyasada geçici bir dengesizlik başlı başına bir ihtimaldir her zaman.

Neoklasik teori fiziki doğadaki değişimleri nasıl ele alıyorsa teknolojideki değişimleri de öyle ele alır, yani insanlara dışsal olarak. Örneğin çıktı üretmek için sermaye ile emeği birleştirmenin yeni yollarının keşfedilmesi, bir "yağış artışı" gibi, değişen doğanın bir armağanı gibi ele alınır. Dışsal bir teknik değişim toplumda emek tasarrufu sağlayan bir yenilik getireceği için, bu değişim emek talebi eğrisinin şekil değiştirmesine (teknoloji gelişince sermaye ile emek birbirinin yerini tutmamaya başlar, eğri de giderek daha az elastik olur) veya emek talebinin azalmasına ve nitekim talep eğrisinin sola doğru kaymasına neden olabilir. İstihdam bu iki örnekte aksi takdirde büyüyeceğinden daha yavaş büyür.

Piyasalardaki noksanlar insan doğasından ötürü çıkabilir ve geçici dengesizlik durumlarına yol açabilir. Örneğin işçi sendikası piyasa dengesinden daha yüksek bir ücret dayattığı için işsizlik yükselebilir. Bu piyasa noksanının ve getirdiği piyasa dengesizliğinin kaynağı, bireylerin iktidar istemidir. Nitekim sendikalı işçiler başkalarının sırtından kendilerine çıkar sağlamak için piyasalar üzerinde denetim kurmaya çalışabilirler.

Ücret oranlarının tam istihdam ücretlerinden sapması hakkındaki bu gibi bütün neoklasik açıklamalar, sapmanın nedenini ya insan doğasında ya da fiziki doğada bulurlar. Bunun şaşırtıcı bir tarafı yok, zira daha önce belirttiğimiz üzere neoklasik teorinin bütün savlarını indirgediği özlerdir bunlar. Demek ki bu sapmalar kapitalist sisteme içsel değildir, sistemin işleyişinin bünyevi parçaları değildir. Bilakis, dengeden sapmaların nedeni o sistemin dışındadır; ekonomik yaşamın asıl belirleyenlerindedir.

Tam istihdam dengesinden sapmaların neoklasik çözümü, bireylerin olağan piyasa işlemleri haricinde hiçbir şey yapmamalarını, yapmamalarının daha iyi olacağını salık verir. Çünkü piyasa, dış müdahalelerden bağımsız bir biçimde işlemesine izin verildiği takdirde yukarıda bahsedilen türden dış tacizlere karşı kendi kendisini kusursuzca tedavi eden bir varlıktır. Bu neoklasik çözümün tek istisnası vardır, o da fiyatlar üzerinde denetim kuran bireylerin neden olduğu piyasa noksanlarıdır. Bu son sorun farklıdır: Piyasanın hem tam istihdama hem de vatandaşları için mümkün olan ençok zenginliğe ulaşmasının önündeki bu gibi engellerden toplumu kurtarmak için devlet müdahalesini gerekli kılar. Buna göre devlet şu veya bu şekilde bireylerin piyasalar üzerinde denetim kurma arzusunu yatıştırmalıdır. Sahiden rekabetçi piyasaların kapitalist toplumda üstlerine düşeni yerine getirmelerini sağlamak için yapılmalıdır bu. Hatta denir ki, eğer devlet rekabetçi piyasayı (ve özel mülkiyeti) korumanın ötesinde bir müdahalede bulunmuşsa, bu müdahalelerin ekonomik daralmada payı olmuş olabilir.

Neoklasik teoriye göre, özel mülkiyet ve insan doğası dikkate alındığında, tek tek bütün bireyler kendi çıkarları ençoklamakta serbest bırakıldığında,

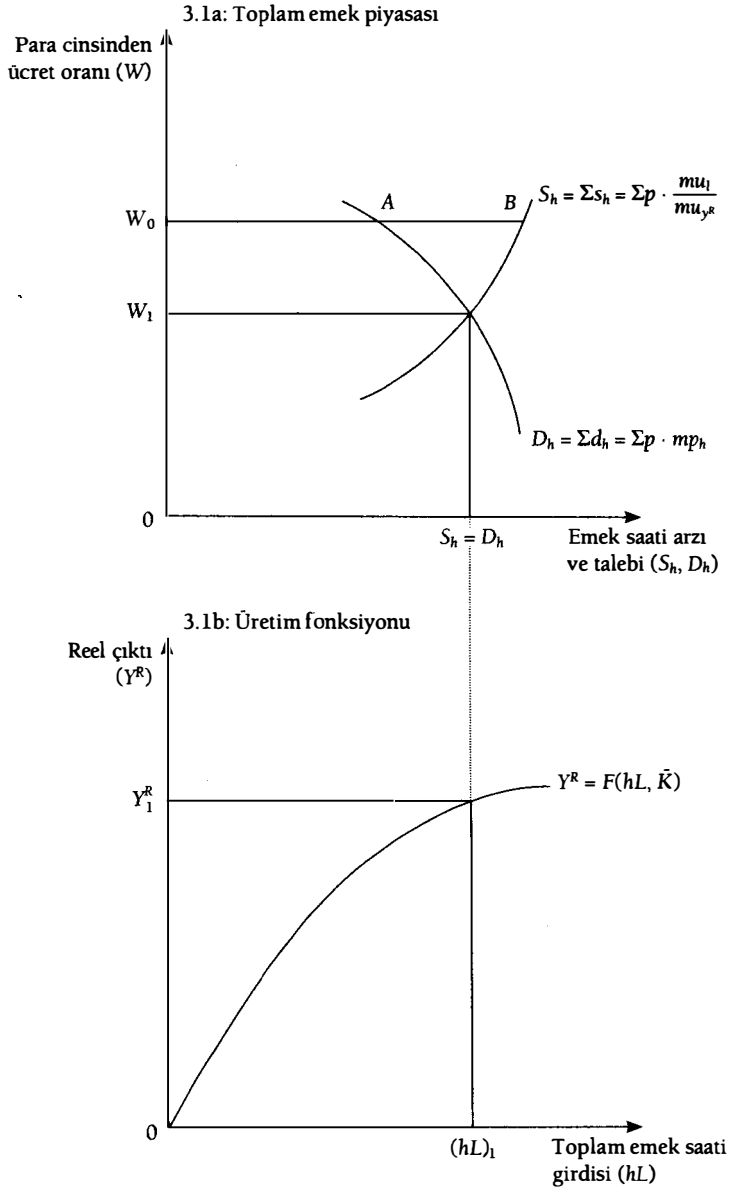
rekabetçi piyasalar bünyeleri gereği dengeye meyleder. Bu denge, bütün piyasalarda arzın talebe eşit olduğu bir denge olarak tanımlanır. Kısacası, toplum Pareto optimumu noktasına ulaşır. Devlet yalnızca üzerine düşen asgari görevi icra ettiği, yani sadece ve sadece özel mülkiyeti ve rekabetçi piyasaların varlığını koruduğu takdirde, piyasalar özel mülk sahiplerinden ve faydasını ençoklama arayışındakilerden oluşan toplumun tam istihdama ve mümkün olan en fazla çıktı dengesine ulaşmasına ve bu dengeyi yeniden üretmesine izin verecek, bunu teşvik edecektir.

Daha önce tartıştığımız ve Şekil 3.1a'da bir kez daha resmedilen toplam emek piyasasını ele alalım örneğin. Diyelim burada dikkate değer bir işsizlik var. Şemada bu *AB* ile belirtiliyor. Neoklasik teoriye göre doğru çözüm, para cinsinden ücretlerin w_0'dan w_1'e kadar, yani AB ile gösterilen emek arzı denge ücreti olan w_1'de sıfırlanana kadar düşmesidir.

Denge noktasında hâlâ işsizlik varsa, bu işsizliğin miktarı ne olursa olsun ya tabiatı gereği geçici olduğu ya da tamamen gönüllü bir işsizlik olduğu düşünülmelidir. Geçici işsizlik, bir bireyin bir işten diğerine geçmekte olduğundan ötürü geçici süreyle işsiz kalma ihtimalini belirtir. Gönüllü işsizlik, w_1 ücretiyle çalışarak gelir elde etmek yerine özgür iradeleriyle boş zamanı seçmeye karar veren bireylere atıfta bulunur. Açıkça görülüyor ki bu "işsizlik" tamamen gönüllüdür; toplumsal bir sorun değildir, gelirden ne kadar boş zamandan ne kadar fayda alacaklarını hesaplayarak kendi refahlarını ençoklayan bireyler bu işsizliği özgürce seçtikleri için herhangi bir devlet müdahalesi de gerektirmez.

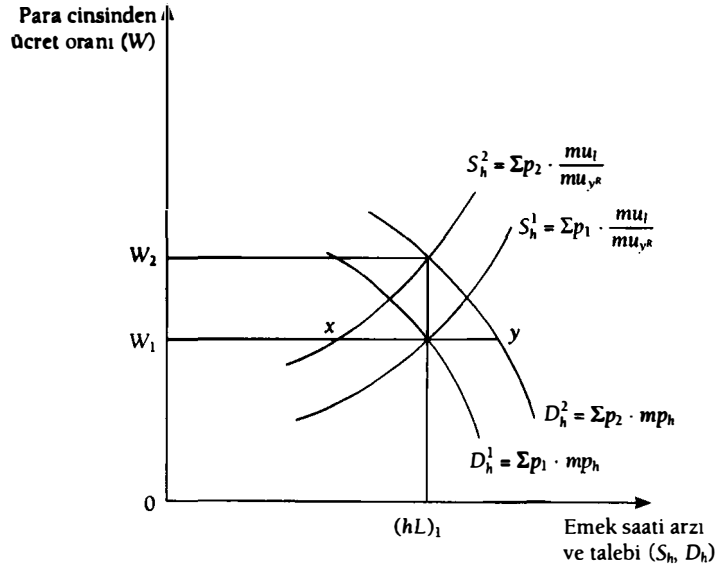
Emek piyasasındaki bu tam istihdam düzeyi, toplumda bu tam istihdama tekabül eden çıktının ne kadar olacağını da söyler. Bunu daha açık bir şekilde görmek için, daha önce belirlediğimiz neoklasik üretim fonksiyonunu gösteren Şekil 3.1b'yi ele alalım. İki grafikteki istihdam düzeylerini kesik kesik bir çizgiyle birleştirdik ki böylece Şekil 3.1a'da toplam emek arzı ile toplam emek talebinin birbirine eşit olduğunu tam istihdam noktasından okumaya başlayıp Şekil 3.1b'deki tam istihdam çıktı düzeyi olan Y_1^R'e varabilelim. Bu belirlenimin mantığı, ekonomideki nihai denge çıktısına, neoklasik özler olan tercihler (bireylerin reel gelir ile boş zaman arasında yaptıkları seçimler) ile kıtlığın (emeğin marjinal ürünü) yön verdiği anlamına gelir.

Bu indirgemeciliğin katî çıkarımı şudur: Mal ve hizmetlerin toplam arzı ve bunun mantıksal bir uzantısı olarak bu toplam arza denk gelen tam istihdam düzeyi, o mallara ve hizmetlere gösterilen toplam talepteki değişimlerden hiçbir şekilde etkilenmez. Örneğin devlet para arzını yükselttiği için mal ve hizmet talebinin arttığını farz edelim. Mal ve hizmet arzı gösterdiğimiz üzere bu özler tarafından (varsayıma göre bu özler değişmez) sabitlenmiş olmak zorunda olduğuna göre, devletin yaptığı böyle bir değişikliğinin tek sonucu, bireyler sabit kalan arzdan daha fazla satın almaya çalıştıkça fiyatların artması olacaktır.

Şekil 3.1
Emek piyasasından istihdam ve reel çıktının elde edilmesi

Şimdi tekrar emek piyasasını ele alalım. Fiyatlarda bir artış sadece toplam emek saati arzı ile toplam emek saati talebini kaydıracak, tam istihdam düzeyi üzerinde hiçbir net etkisi olmayacaktır ve dolayısıyla beklenen tam istihdam çıktı düzeyi olan Y_1^R hiç mi hiç etkilenmeyecektir. Bunu görmek için, fiyatlardaki artışın toplam emek saati talebini arttırarak, eğriyi yukarı ve sağa doğru kaydırdığına dikkat edin (artan para arzından ötürü). Emek piyasasındaki bu talep kaymasının sebebi, herhangi bir para cinsinden ücrette, üreticilerin ürün fiyatları yükseldikçe daha fazla emek talep edecek olmalarıdır çünkü verili para cinsinden ücret daha düşük bir reel ücrete denk gelir. Buna ilaveten, fiyatlardaki aynı artış, toplam emek saati arzını azaltarak, eğriyi yukarı ve sola doğru kaydırır. Emek piyasasındaki bu arz kaymasının sebebi, herhangi bir para cinsinden ücrette, emekçilerin daha yüksek fiyattan daha az emek saati arz edecek olmalarıdır çünkü verili para cinsinden ücret daha düşük bir reel ücrete denk gelir. Sırasıyla bu talep ve arz kaymalarını, D_h^1'den D_h^2'ye ve S_h^1'den S_h^2'ye doğru kaymalar olarak Şekil 3.2'de gösteriyoruz. Baştaki para cinsinden ücrette, yani w_1'de, Şekil 3.2'de xy ile ölçülen bir ilave

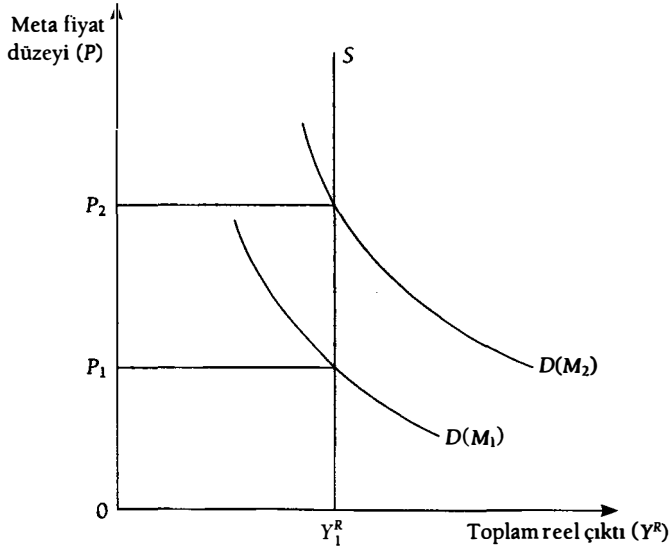

Şekil 3.2
Fiyat değişimi sonucu, hem emek saati arzında hem emek saati talebinde kayma. İki eğri de aynı oranda yukarı doğru kayıyor, böylece yatay eksendeki toplam istihdam saati aynı kalıyor.

emek saati talebi olacaktır. Dolayısıyla ilave emek saati talebinin sıfırlandığı noktada, para cinsinden ücretler şekildeki w_2 düzeyine yükselecektir.

Nitekim artan para arzı, para cinsinden ücretlerde bir artış yaratır, fakat fiyatlardaki artış bunu tam tamına dengeler, ki böylece reel ücretler denge düzeyinde kalır. Reel ücret sabit kaldığına göre istihdam ve reel çıktı da sabit kalmalıdır. Bir başka deyişle, para arzının genişlemesinin neden olduğu yüksek fiyatlar, ancak üreticilerin para cinsinden ücret maliyetleri aynı oranda artmadığı takdirde reel çıktıda bir artışa yol açabilirler. Fakat aynı oranda arttıkları için reel çıktı (Y_1^R) sabit kalır.

Gelin bu neoklasik mantığı Şekil 3.3'te gösterilen toplam mal arz-talebini ele alarak özetleyelim. Şekilde arz tamamen inelastik bir çizgi olarak çizilmiş. Bunun nedeni, ona sadece ve sadece reel etmenlerin, yani emek-boş zaman seçimlerinin ve emeğin marjinal verimliliğinin yön vermesidir. Sanki toplam mal arzını bize bu kuvvetlerin hareketi ya da kitap boyu onlara verdiğimiz isimle söylersek bu özler veriyordur. Nitekim toplam mal arzı toplam talepteki değişimlerden etkilenmez.

Şekil 3.3
Neoklasik toplam arz ve toplam talep eğrileri.

Henüz bir toplumda fiyatı neyin belirlediği sorusunu cevaplamış değiliz. Farklı bir şekilde söylersek soru şudur: Şekil 3.3'te toplam talep eğrisinin konumunu ne belirler? Neoklasikler bu soruyu fiyat düzeyini para arzına bağlayan yeni bir denklem belirleyerek yanıtlarlar.

Nitekim Fisher veya Cambridge denklemi neoklasik sistem incelememizi tamamlayacak. Denklemin Cambridge versiyonunu şöyle yazabiliriz:

$$P = \frac{M}{kY^R}.$$

Burada P mutlak fiyat düzeyini, M piyasada satın alınan malları finanse edecek para talebini, k bireylerin bu alım satım işlemleri için ellerinde tutmak istedikleri reel gelir miktarını (oran olarak) ve Y^R reel geliri simgeler. Y^R ekonominin reel denilen kısmı tarafından verildiğine göre ve k'nın kitlesel insan psikolojisi tarafından verildiği varsayıldığına göre, ortada sadece fiyatlar ile toplumdaki para talebi arasındaki basit bir ilişki vardır.

Bunu daha açık görmek için, bir devletin vatandaşlarının devlet onlara para arz etsin diye devleti yetkilendirdiklerini farz edelim. Sonra da devletin arz ettiği para stoğu olan $\bar{M}$'yi ele alalım. Neoklasik toplam talep eğrisini elde etmek için Cambridge denklemini şu biçimde tekrar yazalım:

$$\bar{M} = kPY^R.$$

Diyelim ki toplumda reel gelir artıyor. Bu denkleme göre, reel gelirdeki artış artan reel alım satım ihtiyaçlarını finanse etmek için para talebinin artacağı anlamına gelir (k'nın sabit kaldığını varsayıyoruz). Fakat eğer devlet para arzını değiştirmezse, toplumda fazladan para talebi ($\bar{M}$) olacaktır. Fazladan para talebi demek, bireyler nakit bakiyelerini büyütmeye çalışırken ortaya fazladan mal arzı çıkacak demektir.

Bu mal arzı fazlası fiyatlar üzerinde baskı kuracaktır (yukarıdaki denklemde P). Bireylerin ellerinde tutmayı arzuladıkları reel nakit bakiyeleri k çarpı Y^R'ye eşit olana dek fiyatlar düşmeye devam edecektir (Dikkat edin, $\bar{M}/P$ kesrindeki tek değişim paydada meydana gelir). Sonuç olarak, Şekil 3.3'teki toplam talep eğrisinin negatif eğiminin gösterdiği üzere, fiyat düzeyi ile reel gelir arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu buluruz.

Ne var ki eğer devlet para arzını arttırmaya karar verirse toplam talep eğrisi kayacaktır. Örneğin diyelim reel gelirde veya k'da herhangi bir değişim olmamasına rağmen devlet para arzını arttırmaya karar veriyor. Bu durumda şu anki reel gelir ve fiyat düzeylerinde fazladan para arzı ortaya çıkacaktır. Bu demektir ki bireyler ellerinde tuttukları fazladan parayı verili mal arzına ($\bar{Y}_1^R$) harcamaya başlayacak, böylece malların fiyatını arttıracaklardır. Bu süreç, reel nakit bakiyeleri sabit kalan k ile sabit kalan $\bar{Y}_1^R$'nin çarpımına eşit

oluncaya dek sürecektir (Dikkat edin bir önceki örneğin tersine M/P kesrinde hem payda hem de pay değişir). Para arzının genişlemesinin bir sonucu olarak toplam talepte yaşanan bu kayma Şekil 3.3'te gösterilmiştir. Nitekim fiyatlar P_1'den P_2'ye yükselecektir.

Şimdi gelin devlet giderlerinin kabarmasının neoklasik teoride neden toplam talebin sadece bileşimini etkileyebilip düzeyini etkileyemediğini tam olarak görelim. Diyelim devlet vatandaşlarına devlet tahvilleri satarak toplumdaki mal alımlarını genişletiyor. Bunun, demin tarif ettiğimiz toplam arz-talep piyasalarında hiçbir etkisi olmayacaktır. Para arzı değişmediğine göre toplam talep eğrisi kaymaz. Ekonominin reel tarafında (örn. emeğin verimliliğinde veya emek-boş zaman seçimlerinde) herhangi bir değişim olmadığına göre toplam arz eğrisinde herhangi bir değişim olmaz.

Buna göre değişim sadece sermaya piyasalarında meydana gelir. Şahısların tasarruf talebine artık bu yeni kamu talebini de ekleyebiliriz. Bu talepler birbiriyle rekabet eder ve böylelikle sermayeyi kullanmak için ödenmesi gereken kira bedelini arttırır. Artmış olan bu bedel de yeni sermaye için reel talebi azaltır. Özel yatırımdaki bu azalma, kaynakların özel sektör için mal üretiminden devlet için mal üretimine kaydırılmasına neden olur.

Neoklasik teoriye göre devlet giderlerinin kabarmasının ekonomi üzerinde sadece yeniden dağıtım etkisi vardır; toplumdaki mevcut reel çıktı, talep veya istihdam düzeylerini değiştirmez. Nitekim neoklasik iktisatçılar, istihdam ve reel çıktıyı belirlemede devletin hiçbir rolü olmadığı sonucuna varırlar, zira bunlar toplumun rekabetçi piyasaları içinde ve o piyasalara yön veren reel kuvvetler (özler) tarafından *çoktan* belirlenmiştir. Kendi başlarına bırakıldıkları takdirde, rekabetçi piyasalar toplumda oluşabilecek her türlü geçici dengesizliği düzeltecektir.

3.3 Kapitalist Gerilemelere Keynesçi Yanıt

Keynesçi iktisatçılar bu neoklasik görüşü ve bu görüşün ima ettiği sıfır devlet müdahalesi politikasını eleştirir. Neoklasik iktisatçıların hatalı bir şekilde önvarsaydığının tersine piyasalar her zaman düzelemez, çoğu zaman düzelmezler veya o kadar yavaş düzelirler ki neticede gönülsüz işsizlik devam eder. Bu durumlarda devletin ekonomiye müdahaleleri piyasa noksanlarını veya yetersizliklerini düzeltebilir, dengeleyebilir. Keynes, neoklasik teorinin toplumdaki çıktıyı ve istihdamı neyin belirlediği açıklamasına meydan okumuştur. Piyasaların altında yatan belirleyenleri, özellikle de bireysel faydanın rolünü sorgulayarak, piyasalara atfedilen otomatik dengeleyici rolünü eleştirmiş, reddetmiştir.

İlk önce, Keynes'in emek saati arzı hakkındaki konumunu ele alalım. Kav-

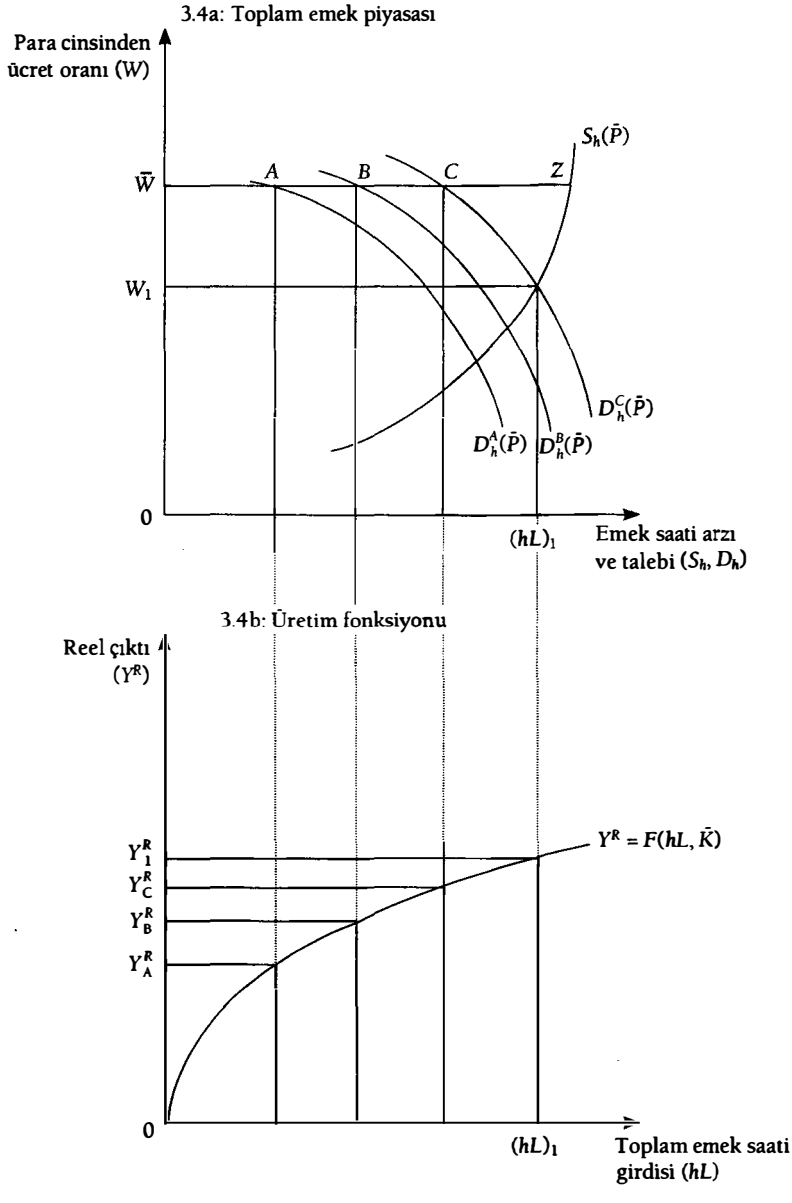
rayışı şöyledir: İşçilerin ücretler karşısındaki tavırları verili bir psikolojik eğilimi, yani para cinsinden ücretlerin azalmasına gösterilen direnci yansıtır. Bu davranış eğilimi veya kuralı, toplumun âdetler yapısına aittir. İşçi sendikaları da benzer bir şey yapar ve davranışları toplumun kurumsal yapısına aittir. Toplumsal âdet ve kurum yapılarını verili alan Keynesçi teori, psikolojik olarak ve sendikalar tarafından belirlenen bir para cinsinden ücretten, tam elastik bir emek saati arzı çıkarır. Şekil 3.4a'da bu arz, para cinsinden sabit ücret olan $\bar{w}$ noktasından, o noktadan çizilen yatay doğruyla talep eğrisi $D_h^c(\bar{P})$'nin kesiştiği noktaya uzanan yatay çizgi ile belirtilir. Önceki neoklasik kavramların tam tersine, Keynes para cinsinden ücret düzeyi $\bar{w}$ iken, CZ miktarında gönüllü olmayan işsizlik ihtimalini ortaya çıkarmıştır.

Sırasıyla iki gözlem yapmalıyız. Birinci gözlem şudur: Bu gönülsüz işsizlik, yapısal âdet ve kurumların piyasada kendilerini belli ettikleri hakkındaki Keynes'in bu yeni varsayımından doğar. Emekçilerin arz davranışını, bireyin reel gelir ile boş zaman arasında yaptığı seçimi ölçen neoklasik fayda hesabı belirlemiyordur artık. Keynes bunun yerine, insan psikolojisi ve kurum iktidarının verili kuralları olarak düşündüğü şeyden çıkardığı yeni bir tür insan rasyonelliği koymuştur. Neoklasik iktisatçılar nasıl doyumsuzluk, tutarlılık gibi aksiyomlarının bizim genlerimizden doğduğunu varsayıyorsa, burada da insan psikolojisi ve kurum iktidarının ekonomimizin yapısından doğduğu varsayılır. Farklı özleri tercih etmelerine rağmen, nedenselik açısından Keynesçi iktisatçılar da neoklasik iktisatçılar da özcüdür: Keynes'in tercih ettiği nedensel öz yapısalcılık, neoklasikçilerinki hümanizmdir. (Elbette neoklasik iktisatçının hümanist bakış açısına göre "Keynesçi insan" oldukça irrasyonel davranıyor gibi görülebilir. Bunun nedeni, neoklasik dünyadaki bireylerin, aldıkları kararları Keynesçi para cinsinden ücretler üzerinden değil reel ücretler üzerinden hesapladıklarının varsayılmasıdır. Aslına bakılırsa Keynesçi insanın "para yanılsamasından" muzdarip olduğu iddia edilir çoğu zaman; Keynesçi insanın irrasyonel olduğu varsayımını anlatmanın bir başka yoludur bu).

İkincisi, para cinsinden sabit bir ücrette bu tam elastik emek arzı, bu bölümün başlarında tartıştığımız türden bir piyasa noksanına yol açar. Keynes, emek piyasasının kendi kendisini düzeltmesini önleyen bir engel keşfetmiştir. Para cinsinden ücretlerin düşmesi sonucu oluşan rekabet, emek arzı fazlalığını dengelemez; emek piyasasına giren bir piyasa noksanıdır bu.

Şimdi, emek talebi düştüğünde emek piyasasında nelerin yaşandığını dikkatlice inceleyeceğiz. Şimdilik fiyatların sabit kaldığını da varsayacağız. Bu ikinci varsayımın gerekçesi emek talebindeki düşüşün yarattığı sonuçları keşfettikten sonra verilecek.

Fiyatların sabit olduğunu varsayımı altında, emek talebinin düşmesine yatırımda bir azalmanın neden olduğunu farz edelim (bu azalma, muhteme-

Şekil 3.4
Para cinsinden ücretler ve fiyatların sabit kaldığı varsayıldığında, emek piyasasında gönülsüz işsizlik ve tam istihdamın oluşmadığı ekonomide çıktı.

len gelecekteki kârlı satış vaadi hakkında iş dünyasında oluşan belirsizlikten doğmuştur). Emek talebindeki azalmalar ve nitekim talep eğrisindeki sola kaymalar, verili para cinsinden ücretler doğrusu olan $\bar{w}$ üzerinde bir dizi farklı istihdam noktasına tekabül edecektir. Bu noktalar Şekil 3.4a'da *C*, *B* ve *A* ile gösterilir. Bu istihdam noktalarının her biri $(hL)_1$'deki tam istihdamın altında olacaktır.

CBA doğrusu üzerindeki her noktada gönülsüz işsizlik vardır. Bireyler $\bar{w}$ ücretinden daha fazla saat çalışmaya isteklidir fakat para cinsinden ücretleri o düzeyde tutan âdetler ve kurumsal kuvvetler işçilerin böyle yapmalarını engeller. Belli ki bu emek piyasasında piyasa rekabeti doğru dürüst işlemiyordur. Haliyle, verili emek talebi eğrilerinin verdiği hiçbir denge istihdamı $(hL)_1$'deki tam istihdam eğrisi değildir.

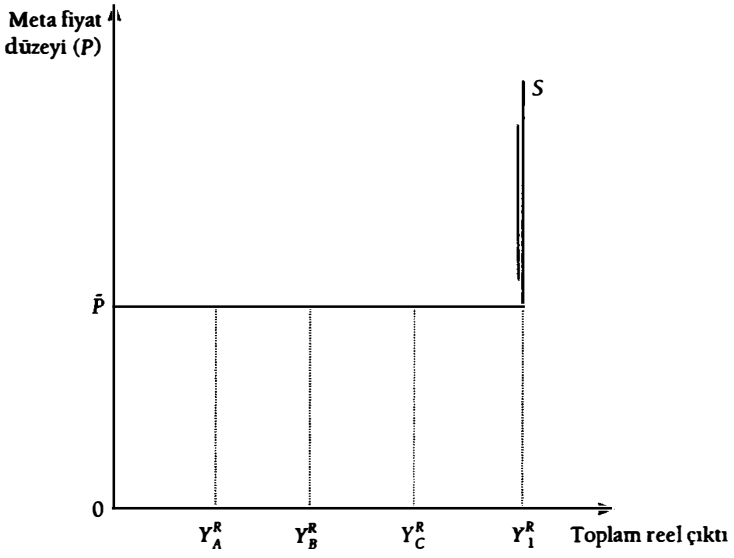
Şimdi Şekil 3.4b'de gösterilen üretim fonksiyonunu hesaba katarsak, tam istihdamın altındaki bu noktaların her biri için ekonomideki reel çıktıyı elde edebiliriz. Bu, Y_1^R'in tam istihdam çıktısını belirttiği Şekil 3.4b'de gösterilir.

Tam istihdamdan az olan bu reel çıktılar dikkate alındığında toplam arz eğrisi kolayca elde edilir. Fiyatların sabit olduğu varsayıldığına göre, verili fiyat düzeyi ne kadar varsayılırsa varsayılsın, reel çıktı arzı tam elastik olmalıdır. Şekil 3.4a'daki farklı istihdam düzeyleri, Şekil 3.4'b'de farklı reel çıktılar üretir. Ne var ki bu istihdam düzeylerinin her biri aynı verili fiyat düzeyine denk gelir (Şekil 3.4a'da $\bar{P}$ noktası). Bu farklı çıktılar da aynı fiyat düzeyine bağlı olduğuna göre toplam arz eğrisi yatay bir doğru olmalıdır. Böyle bir Keynesçi arz eğrisi Şekil 3.5'te gösterilir. O grafikte, daha önce elde ettiğimiz, tam istihdam geliri olan Y_1^R'deki tam inelastik neoklasik arzı da belirttik.

Bu tam inelastik neoklasik arz eğrisinin iki temel varsayıma dayandığını belirtmekte fayda var: (1) Emek piyasası da dahil bütün piyasaların tamamen esnek olduğu varsayılır; (2) arz eden ve/veya talep eden her failin fiyatlar ve ücret artışları/azalmaları hakkında eksiksiz bilgi sahibi olduğu varsayılır. Aslında gizliden gizliye biz de emek piyasalarındaki bütün işçilerin fiyatlar ve artışları/azalmaları hakkında eksiksiz bilgi sahibi olduğunu ve piyasa engellerinin bu piyasanın işleyişini hiçbir şekilde aksatmadığını varsaydık. Bu neoklasik varsayımlara taban tabana zıt bir biçimde, Keynes'in emek piyasasına bakışı, bu piyasada para cinsinden sabit bir ücret ve tam elastik bir toplam arz eğrisi yaratır. Para cinsinden ücretler önemli düzeyde gönülsüz işsizlik karşısında bile sabit kalmayı sürdürür (neoklasik teori bu ihtimale imkân vermez).[2]

Bu Keynesçi tam elastik toplam arz eğrisinin bir başka nedeni daha var. Bu eğri de, kısmen daha önceki varsayıma, firmaların çıktılarına gösterilen ta-

2 Neoklasik ve Keynesçi emek piyasası kavramlaştırmaları arasındaki bu farkların bazıları hakkında daha geniş bir tartışma bu bölümün ek kısmında bulunabilir.

Şekil 3.5
Keynesçi ve neoklasik toplam arz eğrileri.

lepteki değişimlerin o çıktıların fiyatında herhangi bir değişiklik yaratmadığı varsayımına dayanır. Bu varsayım, firmalar potansiyel kapasitelerinin çok altında işlediklerinde ortaya çıkan, verili ve sabit marjinal çıktı maliyeti açısından düşünülebilir. Arz eğrisinin ilgili kısmında, ilave emek işe alındığında emeğin marjinal ürününün aşağı yukarı sabit kaldığı varsayılabilir. Marjinal ürünün bu sabitliği, para cinsinden ücretlerin değişmemesi ile de birleşince, sabit bir marjinal maliyet ve nitekim sabit bir çıktı fiyatı yaratır. ($mc_q = w/mp_{hL}$ olduğunu ve kârençoklama için $P = mc_q$ olduğunu hatırlayalım. Eğer bu mc_q kesrinde hem pay hem de payda sabitse, o zaman fiyat da sabit olacaktır). Üretici birimlerin bu durumunun bir nedeni gerileme olabilir çünkü gerileme, ekonomide çok fazla atıl kapasite yaratır.

Gelin şimdi Keynesçi teorinin talep tarafına dönelim. Arz koşulları hakkındaki yeni varsayımları sayesinde, Keynes toplam çıktı ve toplam istihdamın asıl belirleyeninin talep olduğu teorisini ortaya koyar. Neoklasik iktisatta arzın asıl neden yapılmasının aksine Keynes talebi asıl neden yapar. Neoklasik teoriye göre talep değişimlerinin reel çıktı veya istihdam üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Arz (reel çıktı) ve istihdam düzeyi, aslen fayda ve kıtlığın sonucudur. Talep değişimleri bu özleri etkilemez. Bunun tersine, Keynes

tam istihdamın oluşmadığı koşullarda bu neoklasik özlerin hiç mi hiç önem taşımadığını vurgular. Önemsizlikleri, Keynesçi tam elastik arz eğrisinde geometrik bir biçimde ifade edilir.

Böylece Keynes'in yeni toplam talep davranışı teorisine yer açılmıştır. Bu talep teorisinin temelde iki parçası vardır. Biri, bireylerin tasarruf etmek ile tüketmek arasından seçim yapmalarıyla, diğeri ise bireylerin para talebiyle ilgilenir. Tasarruf mu yoksa tüketim mi kararıyla başlıyoruz.

Keynes, neoklasikçilerin bireysel tercihlere yüklediği, yeni sermaye arzının veya tasarrufların en önemli belirleyeni rolünü reddetmiştir. Ona göre tasarruflar, sermaye üzerinden kazanılacak rant oranından (kira bedelinden) çok tasarruf etmesi olası kişilerin kazandığı reel gelirden etkilenir. Sermaye üzerinden rant oranı kaç olursa olsun bütün bireyler tasarruf edecektir, çünkü bütün bireylerin, gelirlerinin bir kısmını gelecekte kullanmak üzere bir kenara koymak gibi bir psikolojik eğilimi (alışkanlıkları veya âdetleri) vardır. Üç aşağı beş yukarı sabit kabul edilen bu eğilime "marjinal tasarruf eğilimi" (MPS) adı verilir; ilave gelirin ne kadarının tasarrufa ayrılacağını gösteren bir tasarruf katsayısıdır bu. Keynes'teki diğer psikolojik eğilimler gibi MPS'nin de temelinde bir tür kitle psikolojisi vardır.

Bu psikolojik tasarruf yasasının diğer tarafı, reel tüketimi belirleyen paralel yasadır: Bireyler, gelirlerinin tasarrufa ayırmadıkları bölümünü tüketirler. Nitekim bireylerin toplam tüketimi de reel gelirlerinin bir fonksiyonudur. Tüketimin gelire bağımlı olmasına Keynesçi tüketim fonksiyonu adı verilir. Bu fonksiyon, ilave tüketim ile ilave gelir arasında üç aşağı beş yukarı sabit bir ilişki belirler. Bu ilişkiye "marjinal tüketim eğilimi" (MPC) adı verilir.

Keynesçi teorik seçeneği daha iyi anlamak için neoklasik sermaye piyasası çözümlemesini ele alalım. Neoklasik iktisatçılara göre sermaye piyasasında denge yaratan şey sermaye üzerinden kazanılan rant oranındaki iniş çıkışlardır. Sermaye piyasası şu şekilde işler: Yatırım artarsa, fazladan bir yeni sermaye talebi oluşacak, bu da sermaye üzerinden kazanılan rant oranını arttırarak ilave tasarruf yaratacaktır; ta ki yatırımlar ile tasarruflar arasında daha yüksek bir rant oranından yeni bir denge kurulana kadar. Tüketim, toplumun arzuladığı daha fazla yatırım malına tam tamına denk gelecek bir ilave tasarruf sağlayacak oranda düşecektir. Nitekim artan yatırımın sermaye rant oranında (gelecekte tüketmenin şimdi tüketmeye göre fiyatı) bir değişikliğe neden olarak kendi tasarruf artışını yarattığı sonucuna varabiliriz.

Keynes'in tüketim fonksiyonu, sermaye piyasaları içinde bir ayarın tek başına tasarruflar ile yatırımlar arasında eşitlik yaratabildiğini söyleyen neoklasik fikre yeni ve önemli bir değişim getirir. Eğer tasarruflar gelirin bir fonksiyonuysa, o zaman tam istihdamın olmadığı bir durumda yatırım harcamalarındaki bir artış gelirleri ve böylelikle tasarrufları da arttıracaktır. Sermaye

rant oranının ille de değişmesi gerekmez. Yeni dengedeki rant oranının artmaması, eskisiyle aynı kalması gayet mümkündür (neoklasik teoride beklendiğinin aksine). Keynes, tam istihdamın oluşmadığı bir toplumda, yükselen yatırımların gelir ve istihdam üzerinde yapacağı etkiyi vurgulamıştır.

Keynes'in bir sonraki adımı, para piyasası adı verdiği yerde sermaye rant oranını belirlemek amacıyla teorisini genişletmek olmuştur. Ekonomik yapıya ait bir başka yeni psikolojik belirleyen ortaya atmıştır: Bütün bireylerin, sadece bilindik sebeplerle, yani alım satım yapmak amacıyla değil, likidite veya spekülatif amaçlarla da elinde para tutma eğilimi vardır. Nitekim, der Keynes, bir para piyasasında para talebi biraz önce belirtilen Cambridge denkleminde olduğu gibi sadece reel gelirin değil, spekülatif amaçlar veya likidite ihtiyaçlarından dolayı rant oranının da bir fonksiyonu olur. Biçimsel olarak, ekonomideki toplam para talebi hem reel gelirin hem sermaye rant oranının bir fonksiyonu olmuştur. Tıpkı diğer fonksiyon biçimleri gibi bu fonksiyon da, katsayıların para davranışındaki iki kuralı yansıttığı (biri alım satım ve likidite işlemleri, diğeri spekülatif ihtiyaçlar) bir denklem ile ifade edilmiştir.

Keynes'in likidite tercihi teorisi, rant oranı yükseldikçe bir bireyin para talebinin azalacağını söyler. Bunun sebebi, getirisi yüksek olan aktif varlıklar (tahviller) satın almak varken elde nakit bakiye tutmanın giderek daha az çekici hale gelmesidir. Buna ilaveten, oranlar arttıkça, eninde sonunda düşecekleri beklentisi oluşmaya başlar. Böyle bir beklenti varken bir bireyin getirisi yüksek aktif varlıklar satın almaya çalışması mantıklıdır çünkü sermaye rant oranları düşünce o aktif varlıkların fiyatı da yükselecektir (ve sermaye üzerinden kazanç getirecektir).

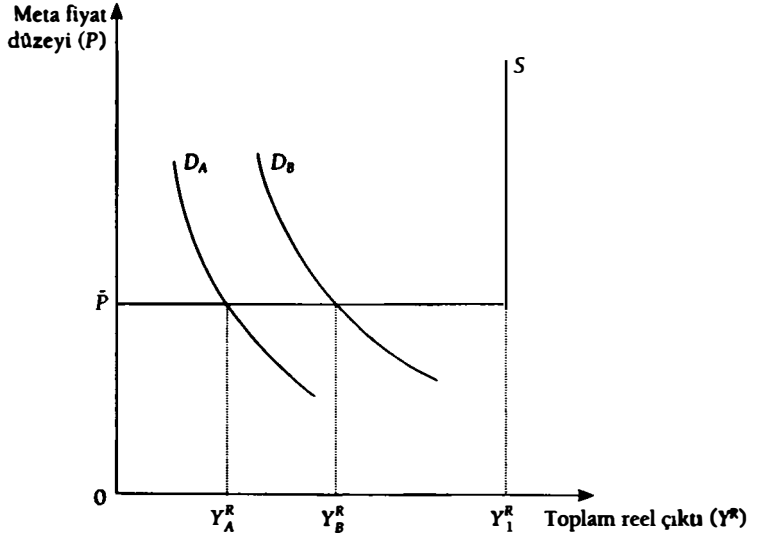
Keynes'in teorisinde tasarruf veya yatırım seçimleri, tahvil satın alıp nakit tutma kararları hem sermaye rant oranına hem reel gelire bağlıdır. Tasarruf ve yatırım kararlarının sadece rant oranına, para talebinin de sadece reel gelire bağlı olduğu neoklasik ikili karşıtlıktan farklıdır bu. Keynes sermaye ile para piyasaları arasında farklı bir ilişki kurup, bu ilişkiyi farklı düşünerek, denge durumundaki reel gelir ve denge durumundaki sermaye rant oranını aynı anda belirlemeyi başarır. Bu denge oranlarını; verili marjinal tasarruf eğilimi, sermayenin marjinal ürünü, alım satım işlemleri ve spekülatif ihtiyaçlar için para talep etme eğilimi ve devletin verdiği para arzı belirler. Bu belirleyenler Keynesçi teoride yeni özler –verili yapısal kurallar (katsayılar)– olur.

Denge durumundaki reel gelirin sonuçta bu özler üzerinden belirlendiğini düşünürsek, üretim fonksiyonunu inceleyerek bu gelire denk gelen istihdam düzeyini bulabiliriz (denge durumundaki gelir düzeyini elde etmek için gereken işçi sayısını). Denge durumundaki bu gelir düzeyinin ille de tam ishtihdam gelir düzeyine eşit olması veya yakın olması gerekmez. Keynes'e gö-

re modern kapitalist ekonomik sistemlerin tam istihdam yaratma veya tam istihdamı sürdürme gibi bir bünyevi eğilimleri yoktur.

Neoklasik bakış açısına göre toplumun reel çıktısını ve toplum üyelerinin gelirlerini –gelir mi boş zaman mı tercihleri tarafından belirlenen– istihdam belirler. Keynesçi bakış açısına göre toplumun reel çıktısını ve nitekim toplumun denge düzeyi istihdamını harcama (fiili talep) belirler. Neoklasik iktisatçılara göre sermaye rant oranı para piyasasında ne olup bittiğinden bağımsız belirlenirken, para piyasasındaki toplam talep sermaye piyasasında ne olup bittiğinden bağımsız belirlenir. Buna taban tabana zıt olarak Keynesçi iktisatçılara göre *hem* rant oranını *hem de* reel geliri iki piyasadan birden doğan kuvvetlerin etkileşimi aynı anda belirler.

Şekil 3.6'da bir kez daha, toplam arz eğrisinin Keynesçi ve neoklasik kesitlerini ele alıyoruz. Buna bir de Keynesçi toplam talep eğrisini ekliyoruz. Tüketicilerin veya yatırımcıların ya da ikisinin birden harcamalarında değişim yapmaları toplam talebi attıracak ve talep eğrisini sağa kaydıracaktır ve böylelikle grafikte gösterildiği üzere toplumdaki reel geliri Y_A^R'dan Y_B^R'ye yükseltecektir. Sonuç tam Keynes'in göstermeyi hedeflediği gibidir; şekil 3.6, 3.5'teki arz eğrisi üzerine kuruludur.

Şekil 3.6
Keynesçi ve neoklasik toplam arz eğrileri ve Keynesçi toplam talep eğrisi

Harcamadaki bu değişimin reel gelire ve nitekim istihdama tam olarak ne nicelikte etki edeceği, marjinal tasarruf eğiliminin boyutuna bağlıdır; yani, Keynesçi çarpanın büyüklüğünü, tasarruf edilen gelir oranı belirler. Harcamadaki değişimin bu etkisi, atıl (istihdam edilmemiş) kaynaklar olmasına bağlıdır kısmen; böylece harcamadaki bir değişim, sadece fiyatları ve ücretleri arttırmakla kalmayacaktır (tam elastik arz eğrisinin bu kadar önemli hale gelmesi bu yüzdendir). Değişimin yaptığı etki artan harcamanın sermaye rant oranı üzerindeki etkisine de bağlıdır. Harcamadaki artışın yarattığı gelir artışı, alım satım işlemleri için para talebini yükseltir. Para arzı değişmediği için, alım satım için para talebindeki bu artış fazladan bir para talebi yaratır ve rant oranları artar. Yatırımlar bu orandaki artışa duyarlı olursa, artan harcamanın reel gelire çarpan etkisi daha küçük olacaktır. Fakat eğer fiyatlar ve ücretler aşağı yukarı sabit kalırsa veya değişmekte ağır kalırlarsa; ve yatırım harcamalarındaki değişimler rant oranındaki değişime kayıtsız kalırsa, o zaman toplumdaki toplam harcama değişiminin reel gelir düzeyi üzerinde kaydadeğer bir etkisi olacaktır.

Ortaya bir sorun çıkar: Ekonominin daralmakta olduğu koşullarda yatırım talebinin artmasını beklemek pek de akıl kârı olmayabilir. Aslına bakılırsa, bir sonraki bölümde açıklandığı üzere, işlerin kötü gideceği beklentileri fiili talep eksikliğine neden olur. Buna ilaveten, tüketim harcamaları reel gelire bağlı olduğuna göre, gelirler düşük kaldığında tüketimin artacağı yönünde çok ümit yoktur. Dolayısıyla, Keynes'in daralmaya bulduğu esas çözüm harcamaların artması olduğuna göre, harcamak devlete düşer. Devlet, toplam talebi attırarak talep eğrisini sağa kaydırmak ve böylece tam istihdam dengesini güvenceye almak için harcamalarını ve para arzını arttırmalıdır.

Fakat daralma zamanlarında bireylerin sahip oldukları zenginliği nakit bakiye biçimde tutma eğilimlerinin yüksek olduğunu farz edelim. Öyleyse para arzındaki her artış çoğunlukla nakit bakiye olarak tutulacak, tahvil satın almak için kullanılmayacaktır ve nitekim rant oranını azaltmaya asgari düzeyde etki edecektir (Keynesçi likidite tuzağı denir buna). Bu durumda reel çıktının ve istihdamın temel belirleyeni devlet harcaması olur. Tam istihdama ulaşmanın yolu, devletin aksi takdirde hareketsiz kalacak ekonomiyi tam istihdama itmeye yetecek kadar bütçe açığı (vergi artışıyla dengelenemeyen harcama artışı) vermesidir.[3]

3 Meta piyasalarında sabit ücretler ve fiyatlara ve para piyasasında likidite tuzağına bağlı olan, ders kitaplarındaki talep modeli şöyle yazılabilir:

$Y^R = cY^R + I + G.$

Burada c, Keynesçi teorideki marjinal tüketim eğilimidir. I yatırımı, G devlet harcamalarını simgeler. Y^R'yi bulmak için denklemi çözersek:

$$Y^R = \frac{1}{1-c} I + \frac{1}{1-c} G$$

3.4 Yatırım Davranışı

Keynesçi sistemde, tüketim, elde para tutma, fiyatlama ve emek piyasası gibi ekonomik değişkenlere yapısal kuralların nasıl yön verdiğini gördük. Ne var ki Keynes, yapısalcılığını bir noktada, yatırımcıların yatırım malları talebini incelerken bırakır. Yatırım harcamalarını bireysel insan doğasının özellikleri belirler. Bu bakımdan, Keynesçi makroiktisat genelde yapısalcı bir yaklaşım olmakla beraber, burada kayda değer ve önemli bir biçimde hümanizme kayar.

Keynes için belirsizlik temeldir. Yatırımcılar, gelecekte ne olacağını bilmemek gibi insani bir noksandan muzdariptir. Yeni yatırımların kârlılığını hesaplamaya çalıştıklarında belirsizlik onlara musallat olur. Bugünkü hesapları, etraflarında olup bitenden ve olup bitenin gelecek üzerindeki muhtemel etkilerinden etkilenir. Dolayısıyla iş yatırımları son derece istikrarsızdır; bugün yaşanan neredeyse her toplumsal değişim yatırımcıların düşüncelerini ve ruh hallerini ve onların sonucu olan kâr hesaplamalarını etkilediği için yatırımlar genişler veya daralır. En önemlisi, yatırımcıların bu dengesiz davranışları bütün ekonomiyi genişlemeye veya daralmaya itebilir. Keynes, kapitalizmin dengesizliğini/istikrarsızlığını, kapitalist bireylerin noksan doğalarından kaynaklanan dengesiz/istikrarsız yatırım davranışlarının bir sonucu yapmıştır. Felsefi açıdan bu bir hümanizmdir.

Bir ekonomik çöküşün veya daralmanın nasıl meydana gelebileceğini ele alalım. Hisse senetleri fiyatlarında beklenmedik bir düşüş, hükümetin icraya düşen kredi borcu miktarının bir önceki çeyrekte arttığını açıklaması veya uluslararası bir siyasi kriz yüzünden, yatırımcıların planladıkları yatırımların gelecekte kârlı olacağına duydukları güven ansızın sarsılabilir (bu olayların öngörülen yatırımların kârlılığı üzerinde doğrudan etkisi olmasa bile). Önemli olan bugünkü iş atmosferinin veya ruh halinin bu olaylar yüzünden kararmasıdır. Farklı bir örnekte, yatırımcılar genişleyen bir ekonominin bu haliyle sürdürülemeyeceğinden endişe edebilirler. Ne de olsa saman alevi gibi yanıp sönen hızlı ekonomik büyümeleri herkes gibi onlar da hatırlıyordur. Tedbirli ve ihtiyatlı davranarak yeni yatırım harcamalarını ertelerler. Bütün yumurtaları aynı sepete koymaktan vazgeçerler: Gelecek riskleri azaltmak için, ettikleri net kârın giderek daha büyük bir kısmını, riskli olduğunu düşündükleri yatırım mallarına göre daha güvenli görünen finansal varlıklar (örn. ABD hazine tahvilleri) satın almak için kullanırlar.

Bu örneklerde yatırımcıların düşünceleri ve ruh halleri kötümserleşmiş, yatırım malları talebini azaltmış, eğrinin aşağı ve sola kaymasına neden ol-

---

Burada $1/(1-c)$, çarpanı simgeler. Eğer I değişmezse, o zaman $\Delta Y^R = 1/(1-c)\,\Delta G$. Y^R'nin asıl belirleyeni devlet olmuştur.

muştur. Bu kayma, fiili talebi ve dolayısıyla ekonomideki genel geliri azaltır. Yatırımın çoğu, sayıları birkaç yüzü geçmeyen şirket ve o şirketlerin yönetim kurullarının elinde toplandığı için, bu azınlığın yatırım kararlarının değişmesi çoğunluğa büyük bir darbe vurabilir. Elbette farklı koşullardan ötürü yatırımlar artabilir ve nitekim eğri yukarı ve sağa doğru da kayabilir. Borsanın yükselmesi, teknolojik bir atılım olacağı dedikoduları, işletmelerin lehine olduğu düşünülen siyasetçilerin göreve gelmesi, yeni imzalanan bir barış anlaşması, büyük miktarda ham petrol kaynağı keşfedilmesi vesaire yüzünden iyimserlik artabilir. Bu gibi durumlarda yatırımcıların düşüncelerinden ve ruh hallerinden, iyi zamanların geldiğine veya gelmek üzere olduğuna dair bir güven akar.

Yatırımcıların tahayyül ettikleri gelecek ortama verdikleri tepki ister ilave sermaye mallarına harcadıkları miktarı daraltmak ister genişletmek olsun, iki kilit soru sormak gerekiyor (Keynes bunları yanıtlar). Bir: Daha fazla veya daha az yatırımın toplumdaki genel gelir düzeyine etkisi ne olacaktır? İki: Yatırım harcamalarındaki değişimlerden ve bu değişimlerin gelir üzerinde yarattığı etkilerden doğan, git gide kötüleşen düşüşleri veya git gide iyileşen yükselişleri diğer piyasalar neden düzeltmesin/dengelemesin? İki sorunun da yanıtı Keynes'in varsaydığı yapısalcılığa dayanır.

Diyelim yatırımlardaki (I) bir düşüşün toplumun geliri (Y) üzerinde yarattığı niceliksel etkiyi, sistemin çarpanını hesaplayarak kesinkes hesaplayabiliriz. Bu çarpan, önceden varsayılan yapısal kuralların niceliksel kombinasyonundan başkası değildir. 3. dipnotta hesapladığımız bu çarpan, $1/(1 - c)$ ile yatırımdaki değişimin çarpımından ibarettir; burada c, gelir değiştiğinde tüketimin ne kadar değiştiğini belirleyen kuraldır (yani yapısal katsayıdır). Makroiktisada ne kadar fazla kural/kaide eklenirse, çarpan hesaplamasında o kadar fazla katsayı çıkar. Sonuçta ortaya çıkan çarpana bağlı olarak Keynes, yukarıdaki soruların ilkine niceliksel bir yanıt verir: $\Delta Y = 1/(1 - c) \times \Delta I$. Açıkça görülüyor ki, yatırımcının sürekli değişen ruh haline bağlı olarak yatırım harcamalarında bir çökmenin genel etkisinin ne olacağı sorusuna verdiği yanıt, altta yatan güçlü bir teorik yapısalcılık varsayımında temellenir.

İkinci sorunun yanıtına dönersek, bir kez daha, emek piyasasına yön verdiği varsayılan yapısal kuralların düzeltici mekanizmaların ortaya çıkmasını engellediğini görürüz. Eğer ekonomi tam istihdamdaysa, o zaman yatırımlarda bir düşüş emek talebini azaltarak eğriyi sola kaydırır ve bu da işsiz emek ortaya çıkarır. Fakat para cinsinden ücretler, tam istihdamdaki ücret düzeyinde oluşan emek arzı fazlalığını dengeleyecek kadar düşmez. Bunun iki sebebi vardır: açıkladığımız üzere işçilerin düşüncelerine psikolojik bir kural yön verir ve bu kural işçi sendikalarının elinde tuttukları iktidar ile birleşince, iki kuvvet el ele verip ücretleri Şekil 3.4a'daki $\bar{W}$'da sabitler. Ya-

pısal akıl yürütmeyle uyumlu bir şekilde, emek piyasasında alıcılar ile satıcılar arasındaki ilişkiye ekonomik yapıya ait olan belirli kurumsal kaideler ve âdetler (işçilerin para yanılsaması ve iktidar) yön verir. Dolayısıyla, işsizliği giderecek bir piyasa düzeltmesi oluşmaz. Hatta işletmelerin sattığı malların piyasa fiyatları bir gerileme sırasında düşerse, işletmelerin reel ücret maliyetleri artabilir bile.

Yatırımcı bireyin Keynesçi dünyadaki insan doğasının neoklasik dünyadakiyle uzaktan yakından alakası yoktur. Keynes'e göre doğası gereği belirsiz bir dünyada insan doğası, işlerin hızla büyüdüğü dönemler ile daralmakta olduğu dönemler arasında salınıp duran dengesiz, bir dakikası diğerine uymayan bir yatırımcı yaratır. Şüphesiz, neoklasik iktisatçıların ince eleyip sık dokudukları varsayımlarında, yani, yatırımcılar da dahil bütün faillerin şimdiyi ve geleceği tamamen bildikleri koşullarda iş yaptığı insan rasyonelliği varsayımlarında ortaya koyulandan çok farklı bir doğadır bu.[4]

Her an dengesizleşebilen yatırımcıların istemeden de olsa ekonomiye verdikleri zararın toplumsal bir müdahale gerektirmesi bizi çok da şaşırtmamalı belki. Kendi kabahatleri olmasa bile yine de ekonomiyi bir anda gerilemeye itebilecek olan, çığırından çıkmış bu özel faillerin toplumsal bünyeye verebilecekleri olası hasarı en aza indirmek için devlet denetimi zorunlu kılınır. Öte yandan, bu şekilde istikrarsız olmalarına rağmen bu yatırımcı işletmeler yine de özel mülkiyete dayalı piyasa kapitalizminin işlemesi için vazgeçilmezdir.

Keynes'in yatırım ve yatırımcı teorisinin bir başka önemli çıkarımı, yatırımcıların ekonomi hakkındaki fikirlerinin ne kadar güçlü bir etkisi olduğunun altını çizmektir. Sonuçta Keynes yatırımcıların fikirlerini, yani işlerin gelecekte kârlı olup olmayacağı hakkındaki tahminlerini, onların yatırım davranışlarına ve dolayısıyla ekonomiye şekil veren şey yapar. Çarpan olduğu için, yatırımcıların gelecek hakkındaki ne düşündükleri toplumdaki herkesin yaşamını sahiden de önemli ölçüde etkileyebilir. Fakat az önce gördüğümüz üzere nedensellik ters istikamette de ilerler: Yatırımcıların fikirlerine, bizzat onların yaptığı yatırımların sonucu da olan ekonomik değişimler şekil verir. 1. Bölüm'de tartıştığımız şeyin bir başka örneği var burada: Teori (yatırımcıların fikirleri) ile toplum (ekonomi) arasında etkileşim veya o bölümde geliştirdiğimiz dili kullanmak gerekirse, teori ile toplumun birbirlerini fazla-belirlemeleri. Peki, neden yatırımcılarla sınırlı olsun bu? Bu tür bir neden-sonuç etkileşimini işletme yatırımlarına ilaveten neden bütün ekono-

4 Bireylerin gelecek hakkındaki belirsizliği neoklasik teoride çoğu zaman risk alma olarak anlaşılır. Yatırımcılar, olasılıkları hesaplanmış şartlar altında karar alırlar. Üst düzey bir dille yazılmış olsa da, Keynesçi belirsizliğin neoklasik riskten neden farklı olduğunu ve kilit önem taşıyan bu farkın Keynesçi yaklaşım için neden önemli olduğunu Douglas Vickers eleştirel ve çok zekice bir savla açıklar (Vickers 1994).

mik davranışlara uygulamayalım? Son zamanlarda bazı iktisatçılar, kişisel tüketimdeki değişimlere istinaden tam da böyle bir eklentiyi savunuyorlar (Akerlof ve Shiller 2009, 10. Bölüm).

Keynes'ten sonra birkaç takipçisi yatırımdaki iniş çıkışları yatırımcıların davranışlarına yön veren yapısal kuralların sonuçlarına indirgeyerek açıklamayı denemiştir. Bu iktisatçılar Keynes'teki bu "hümanist anı" tekrar, daha genişletilmiş bir yapısalcığa döndürmeye çalışıyorlardı. Örneğin Keynes'in *Genel Teorisi*'nin yayımlanmasının üzerinden çok geçmeden, yatırımı tüketim harcamalarındaki değişimlerin bir sonucuna indirgeyen yapısal açıklamalar ortaya çıktı (Samuelson 1939). Bu durumda, tüketimdeki değişimler, bu değişimlere orantılı olarak yeni yatırım harcamalarını kışkırtacaktı ("hızlandıracaktı"). Bu hamle, hem çarpanı (değişen yatırımın gelir ve tüketim üzerindeki ölçülen etkisi) hem de yeni tanımlanan "hızlandırıcıyı" (değişen gelir ve tüketimin yatırım üzerindeki ölçülen etkisi) birleştirerek, yatırımın ekonomi üzerindeki etkisini niceliksel olarak hesaplamayı sağladı. O günden beri, makroiktisatçılar özel yatırımlardaki değişimleri açıklamaya çalıştıkça, işletme davranışları için yeni yapısal kurallar koyan birçok yeni yatırım denklemleri ortaya çıktı.

3.5 Post-Keynesçi İktisat ve Keynes'e Verilen Diğer Tepkiler

Belki de kapitalist ekonomilerin çıkardığı bitmez tükenmez sorunlarına eğildiği içindir, Keynesçi teorinin iktisatçılarda ve iktisat üzerine düşünenlerde tetiklediği tepkiler, Keynesçi teoriyi capcanlı ve dayanıklı bir düşünce ve politika geleneği yapmıştır. İktisatçılar, siyasa yapıcılar ve genel kamuoyu arasında popülerliği zaman zaman artıp zaman zaman azalmasına rağmen, son yarım yüzyıldır Keynesçi teori kayda değer bir süreklilik göstermiştir. Neoklasik geleneği ve benzer bir biçimde Marksizmi ve Marksçı iktisadı reddedenler için Keynesçi teori her zaman çekici bir alternatif sunmuştur. Gelgelelim Keynesçi teoriye verilen tepkiler arasında daha partizan iki tepki öne çıkmıştır.

Bu partizan tepkilerin ilki oldukça savunmacıdır. Neoklasik teoriyi düzenleyen iki esas fikri (kıtlık ve tercihler) korumak isteyen iktisatçılar Keynesçi katkıları daha çok bir saldırı olarak gördüler. Onlara göre Keynesçi teori, onların öz bildikleri şeyleri (tercihler ve kıtlık) çıkarıp yerine yapısal yasalar ve ekonomik olaylara dair açıklanmamış yeni asıl belirleyenler koyuyordu (örn. işçilerin ve yatırımcıların psikolojisi, iktidar, toplumsal kurumlar). Böyle iktisatçılar Keynesçiliğin yükselişine, Keynes'in getirdiği yeniliklerin –yapısal yasalar ve yeni özlerin– bizzat insan tercihlerinin ve/veya kıtlığın sonucu olduğunu (bunlara indirgenebileceğini) gösteren savlar inşa ede-

rek yanıt verdiler. Böyle yaparak temel neoklasik teoriyi tekrar onayladılar, Keynesçi eleştiriyi, neoklasik teorinin karşılaştığı ve aştığı birçok "eleştirinin" bir başkası olarak, alelade bir eleştiri olarak reddettiler.

Öte yandan Keynes'in getirdiği birtakım yeni fikirler veya vurgular kalıcı oldu. Neoklasik iktisatçılar onları kabul etti, fakat arz edenler ile talep edenlerin rasyonel davranışlarına dayanan, neoklasik geleneğin kendi kendini düzelten piyasalar kurgusunun kolaylıkla halledebileceği ikinci dereceden pürüzler olarak. Örneğin Keynes'in belirsizlik ilkesine bir seçim sorunu muamelesi yapılır. Rasyonel ekonomik failler, bilindik veya kesin seçenekler arasından seçim yapmaktan, gerçekleşme olasılıkları belirli seçenekler arasından seçim yapmaya geçerek belirsizlik sorununu kolaylıkla çözerler. Diğer açılardan aynı kalan neoklasik teorinin, belirsizliği kabul edip ona teori içinde yer vermesi, neoklasik geleneğin hakimiyetini perçinlemiştir.

Fakat neoklasik geleneğin bu hamlesi, Keynes'in eserlerinde neoklasik geleneğin daha radikal bir eleştirisini ve indirgenemez bir geleceği bilme acizliği olarak tanımlanan daha radikal bir belirsizlik kavramı görenleri tatmin etmemiştir. Bu asli belirsizlik, olası farklı sonuçları bilmeyi ve nitekim her biri için olasılık saptamayı imkânsız hale getiriyordur. Bu şekilde düşünen iktisatçılar, yapısal kurallar, insan psikolojisi, iktidar ve kurumlar gibi Keynes'in getirdiği yeni giriş noktası kavramlarına, yeni kavramlar veya "makro-modeller" geliştirip onları iyice keskinleştirerek karşılık verdiler. Keynes'in katkılarını genişlettiler, neoklasik teoriye yaptığı itirazı derinleştirdiler. Kendilerine post-Keynesçi adı veren ve sözü giderek daha fazla geçen bir grup, yeni ve az çok heterojen bir düşünce okulu olarak ortaya çıktı. Post-Keynesçi iktisat, neoklasik geleneğe Marksçı iktisat teorisinden epey farklı, aykırı bir alternatif olarak Keynesçi geleneği zenginleştirmekte.

Post-Keynesçi iktisatçılar, Keynes'in 'asli belirsizlik' kavrayışını (olasılık olarak belirsizlikten farklı olarak) öncelikli giriş noktaları olarak kullanıp, yatırımcıların sermaye biriktirme arzularının kapitalizmi ilerleten kuvvet olduğunu farz ederler (hümanist bir varsayım). Bu geleneğe katkıda bulunan önemli figürler arasında G. L. S Shackle (1903-1992), Hyman Minsky (1919-1996) ve Paul Davidson bulunur. En bilindik formülleştirmelerine göre, finans piyasası yatırımcılarının sağı solu belli olmayan dengesiz davranışları, kapitalist ekonomileri ertesinde gerilemelerin beklediği genişleme dönemlerine götürür.[5] Daha geniş Keynesçi geleneği takip eden post-Keynesçi iktisatçılar, ekonominin talep tarafında hem toplumsal yapıların hem de toplam tüketici davranışının önemini vurgularlar. Fakat post-Keynesçi iktisatçılar ekonominin arz tarafında Karl Marx, Michal Kalecki, Piero Sraffa ve Jo-

5 Bu iktisatçıların post-Keynesçi ikisat yaklaşımlarını nasıl geliştirdikleri için sırasıyla bakınız Shackle (1972), Minsky (1986) ve Davidson (1991).

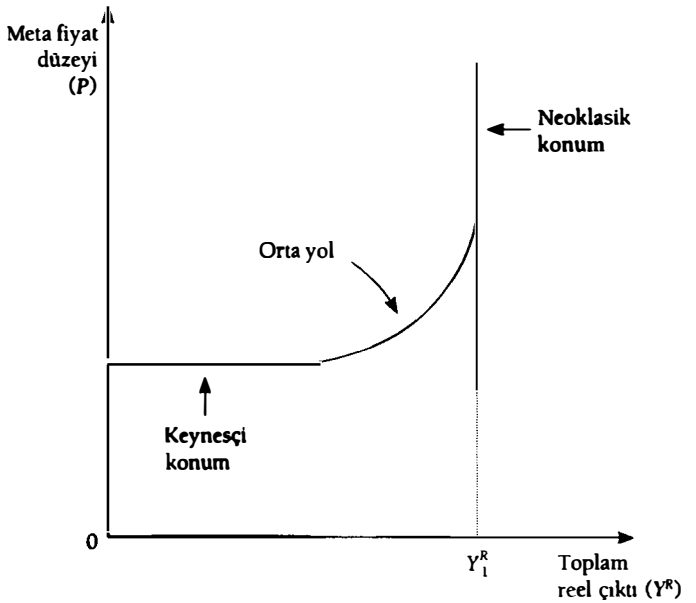
an Robinson gibi neoklasik olmayan diğer iktisatçılardan beslenirler. Nitekim post-Keynesçi iktisat okulu, hem ürün piyasalarını hem üretim girdileri piyasalarını belirleyen özelliğin noksan rekabet biçimleri (tekeller ve oligopoller) olduğu düşüncesini geliştirir. Fiyatları, piyasaya farklı ölçülerde hakim olan firmalar belirler. 5. Bölüm'de açıklayacağımız üzere piyasa hakimiyeti, firmaların ortalama maliyet fiyatlarını arttırarak istedikleri satış fiyatını alabilmeleri olarak teorileştirilir çoğu zaman. Ortaya çıkan "kâr marjı denklemi", bu sefer ekonominin arz tarafına bir diğer yapısal kural getirir: Maliyetler ile ilişkilendirilen kâr marjı katsayısıdır bu.

Neoklasik iktisat ile Keynesçi iktisat arasında bir orta yolu savunan, ikisini harmanlamaya çalışan bazı iktisatçılar da vardır. Bu iktisatçıların bazıları, günden güne bir uçtan diğerine savrulur. 2007'den beri süren kapitalizmdeki küresel kriz böyle savrulmalar yarattı. 2007'den önce bu iktisatçılar neoklasik iktisat teorisini tasdik eder gibiydiler; fakat o günden beri çözümlemelerinde ve politika önerilerinde daha bir Keynesçi duruyorlar.

Bir diğer orta noktada, temelde neoklasik iktisada bağlı kalıp aynı zamanda birtakım Keynesçi görüşleri olan iktisatçılar durur. Bazen bu iktisatçılar, neoklasik teorinin işsizlik ve yoksulluğun gönüllü olduğu açıklamalarından ve teorinin piyasaları kendi kendilerini düzelteceğinde ısrar etmesinden bilhassa endişe duyuyor gibi görünmüşlerdir. Örneğin hem geleneksel Keynesçi hem de post-Keynesçi yaklaşımlardan ayrılan yeni Keynesçi iktisat adında bir düşünce okulu ortaya çıktı. Yeni Keynesçi iktisat, neoklasik teorinin tam rasyonel ekonomik failler giriş noktasından vazgeçmeksizin gönülsüz işsizliğe dair bir açıklama sunar. Yeni Keynesçi iktisatçılar, son dönemde "bilgi eksiği" üzerinden giden neoklasik teorileri (bu teoriler tam bilgi varsayımını gevşetir) kullanarak emek ve kredi piyasaları üzerine yeni teoriler geliştirdiler. Yeni Keynesçiler, neoklasik iktisadı diğerlerinden ayıran yöntemsel bireyci (hümanist) temellerden yoksun olduğu gerekçesiyle geleneksel Keynesçi makroiktisadı hatalı bulurlar. Dolayısıyla, dengeye ulaşmayan piyasa sonuçları hakkındaki Keynesçi öngörüleri, bireysel tercihlere dair mikro temellerle donatmaya çalışırlar. Yeni Keynesçi teorileri, 5. Bölüm'ün bilgi eksikliği ve kayıp piyasalar hakkındaki kısmında daha ayrıntılı inceliyoruz, zira bu teoriler aslında Keynesçi bazı temalardan etkilenmiş geç neoklasik teorilerdir.

Keynes'e verilen bir başka yaygın tepki, Keynesçi sabit fiyat varsayımını gevşetir fakat daha önce olduğu gibi para cinsinden ücretleri yine işçilerin psikolojisine ve işçiler arasındaki iktidara sabitler. Bu *ad hoc* yaklaşımın sonucu, ne tam elastik ne de tam inelastik olan bir toplam arz eğrisi oluşmasıdır. Böyle bir eğri Şekil 3.7'de gösteriliyor.

Toplam talepte bir artış ve nitekim eğrinin sağa doğru kayması reel geliri ve istihdamı hâlâ arttıracaktır, fakat talep artışı fiyatları attırıp eğriyi yuka-

Şekil 3.7
Keynesçi teorinin ortaya çıkardığı üç farklı konumun sunduğu farklı toplam emek eğrisi kesitleri.

rı ittikçe çarpanın boyutu giderek küçülecektir. Şekil 3.7'nin tarif ettiği ekonomide hem neoklasik hem de Keynesçi iktisatçıların endişelerine yer vardır: Devlet harcamaları, para arzındaki değişimler, piyasa ayarlamaları; bunların hepsinin toplumdaki reel gelir ve istihdam üzerinde, yerine göre etkileri olabilir. Örneğin eğer talep düşer ve talep eğrisi tam istihdam düzeyinden sola doğru kayarsa, bu otomatik bir dengeleme eğilimini harekete geçirir. Fiyatlardaki bir düşüş, bireylerin reel nakit bakiyelerinde bir artış yaratacaktır. Borç verilebilecek fon arzındaki bu artış da faiz oranları üzerinde baskı kuracak (burada herhangi bir likidite tuzağının iş başında olmadığını varsayıyoruz), böylece yatırım harcamalarını teşvik edecektir. Reel nakit bakiyelerinin yükselmesi tüketim harcamalarını da teşvik edebilir. Bu iki sonucun özü şudur ki reel gelir, diğer türlü düşebileceğinden daha az düşecektir.

Fakat para cinsinden ücretler hâlâ katı olduğu için ekonomi tam istihdamın altında olan yeni bir dengede kilitlenebilir. Nitekim toplam talep eğrisini daha önceki tam istihdam düzeyine geri kaydırmak hedefiyle devlet harcamasını ve/veya para arzını arttırmaya yer vardır. Bu otomatik piyasa dü-

zeltmeleri daha önemli hale geldikçe devlet müdahalesi ihtiyacı da azalır. Bir başka deyişle, burada, neoklasik öğeler ile Keynesçi öğelerin değişken bir karışımı iş başındadır.

İlginçtir, böyle karışımlar iki uca da sapabilir. Örneğin, ücretlerin de fiyatlar kadar esnek olabileceği olasılığı neden değerlendirilmesin? 2007'de kriz patlak vermeden önce bazılarının yeni makroiktisat adı verdiği alanın gelişimde yaşanan tam da buydu. Eğer teori arzda ve talepte hangi değişiklikler olursa olsun ücretler ve fiyatların buna uyum sağladığını söylerse, tam inelastik bir arz-talep eğrisine geri döneriz. Bir başka deyişle, devletin toplam reel geliri veya istihdamı etkilemesine imkân tanımayan neoklasik teoriyi yeniden keşfetmiş oluruz. Bir kez daha, bütün malların değerlerini, istihdam düzeyini ve bütün bireylerin toplam reel gelirlerini, tercih hesaplamaları ve kıtlığın belirlediği çerçeveye dönmüş oluyoruz.

Bu son yaklaşıma "yeni klasik teori" adı verildi. Bu uygun bir ad, zira bu yeni teorinin içeriği, bir önceki bölümde sunulan teori ile tıpatıp aynıdır. Öyleyse Keynesçi neoklasik teori eleştirisi ve neoklasik teori karşısında başka bir seçenek olan Keynesçilik nereye gitti? Yeni klasik teori bütün bireylerin doğuştan gelen piyasa rasyonelliğini tekrar teyit ederek Keynes'e öyle bir yanıt verir ki Keynesçi iktisat tümden yok olur.[6]

3.6 Kapitalist Toplumda Devletin Rolü

Keynesçi teori, ekonomideki toplam özel harcamayı iki kısma ayırır (tüketim ve yatırım) ve tüketim harcamalarının daha istikrarlı olduğunu iddia eder. Teori daha sonra tam istihdamın altında işleyen bir ekonominin muhtemelen yatırım harcamalarında (genelde özel işletmelerin harcamaları) bir düşüş yaşadığı sonucunu çıkarır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, tüketim harcamaları Keynesçi teoride önceden çizilmiş yapısal kuralları izlerken, yatırım harcamaları bu kuralları izlemez. Belirsizlik ile karşı karşıya olan yatırımcı işletmeler, doğası gereği bilinemeyen bir gelecek hakkında ister istemez tahminlere ve beklentilere dayalı yatırım kararları vermek zorundadır.

Nitekim Keynesçi teori, tüketim tarafında işlediğini savladığı yapısal kuralları kullanarak, toplumdaki tasarrufların –tüketimden geriye kalan gelirin– toplam gelirin görece sabit bir bölümü olarak üç aşağı beş yukarı istikrarlı kaldığını gösterir. Öte yandan işletmelerin yatırımı, belirsiz ve bilinmeyen bir gelecek hakkında görece istikrarsız tahminlere ve beklentilere dayanır ve dolayısıyla istikrarsızdır. Sonuç, tasarruflar ile yatırımlar arasında bir uyumsuzluk imkânı, çoğu zaman da ihtimalidir. Bu bakımdan yatırım harcamalarındaki düşüş kimsenin kabahati değildir; neden, eninde sonunda bi-

6 Bakınız bu bölümün sonundaki ek.

zim noksan insan doğamıza indirgenmiştir. Yatırımlar tasarruflara oranla azaldığında üretim, istihdam ve gelir düşüşleri meydana gelir.

Keynes'in likidite tuzağı ve ücret ve fiyat katılıkları gibi piyasa noksanları yüzünden ekonomi kendi kendisini düzeltemiyor, tam istihdam dengesini yeniden sağlayamıyordur. Dolayısıyla devlet işe el atmalıdır. Keynesçi öngörülerle donanmış olan devletin görünür eli, ekonominin elinden tutup onu tam istihdama, çalışıp çalışmamayı, zengin mi yoksa yoksul mu olacaklarını bireylerin nihayet kendi seçecekleri Pareto optimumu noktasına geri götürür. Bırakın yapsınlar (*laissez faire*) kapitalizminin aksine Keynesçi iktisat tasarruflar ile yatırımlar arasında oluşan dengesizlikleri önceden tahmin etmesi, önlemesi ve/veya dengelemesi için devlete önemli görevler yükler.

Tam istihdamın altındaki bir ekonomi, ekonominin üretebileceğinden daha az zenginlik ürettiğinde devlet böyle görevler üstlenmelidir. Öyleyse devlet müdahalesinin bir nedeni, doğuştan gelen insan doğamızdaki bir kısıtlılık, yani bilme yetimizin kısıtlılığıdır. Başarılı olup olmayacağını bilmeden, oynak ve şimdiden bilemeyeceğimiz bir geleceğin belirlediği koşullara bağlı yatırımlar planlamamız ve uygulamamız gerekir. İstesek de kaçamayacağımız bu tahmin işi, ekonominin potansiyel çıktısına ulaşmasını engelleyebilir, çoğu zaman da engeller. Devletin zorunlu müdahalelerinin başka nedenlerinin –başka piyasa noksanlarının– izi, makroekonominin doğasında, yani toplam davranışın psikolojik eğilimleri veya kurallarında, kurum iktidarında ve toplumsal âdetlerde bulunabilir.

Keynesçiliğin ekonomi anlayışı neoklasik görüşten epey farklıdır. Keynesçi görüş sıkı sıkıya yapısalcıdır (yatırımcı hariç). Neoklasik görüş sıkı sıkıya hümanist ve bireycidir. Keynesçiler yapısalcılıktan bir anlığına sıyrılıp yatırımcı davranışları için hümanist bir bakış açısı devraldıklarında bile onların bu hümanizmi oldukça farklı bir insan doğasına dayanır. Neoklasik iktisatçılarda bulduğumuz, kusursuz önsezileriyle ve bütün seçeneklerini tamamen bilerek durmaksızın fayda hesaplamaları yapan insan doğası kavrayışıyla uzaktan yakından alakası yoktur.

Neoklasik ve Keynesçi iktisatçıların bir ortak özelliği vardır. Toplumun sınıf yapısının işleyişinin ve çelişkilerinin yatırım harcamalarında bir azalmaya neden olarak bir kriz yaratabileceğini, farklı farklı koşullar altında ve oldukça heterojen sebeplerden dolayı böyle krizler yarattığını açıklayan Marksçı görüşe iki teoride de yer yoktur. Bazı post-Keynesçi iktisatçılar bu nitelememize katılmayacaktır. Bu iktisatçılar Marksçı sınıf yaklaşımı ve çözümlemesini tamamen benimsemeseler bile özel mülkiyet ve piyasalar gibi kapitalist kurumların tam istihdam edilmiş bir topluma ulaşabilme kapasitelerinden şüphe duyarlar. Belirsizlik ve kurumsal yapıdan (toplumsal ikti-

dar dağılımından) oluşan bileşim, kapitalist toplumların durmaksızın derin ve mükerrer krizlere gireceğinin teminatıdır.

Sonuç olarak Keynesçiler için devlet ve neoklasikçiler için piyasa, çoğu zaman din ile bağdaştırılana benzer toplumsal etkiler yaratır. İkisi de, doğamızın ve insan olmamızdan gelen kısıtlamaların topluma getirdiği kötülükleri ıslah eder. Ne var ki, zenginlik yaratmak ve bu zenginliği, yani emeğin meyvelerini dağıtmak için en uygun (*optimum*) toplumsal düzenlemenin üretimin merkezinde işçi ile işveren ilişkisinin bulunduğu kapitalist ekonomiler olduğu görüşünü hem Keynesçiler hem neoklasikçiler paylaşır. Marksistler bu görüşü paylaşmazlar. Neoklasikçilerin ve Keynesçilerin teori sistemlerine de inanmazlar. Onların farklı teorisi, kapitalist ekonomilerin yapısı ve sorunları hakkında büsbütün farklı bir yorum getirir.

Ek: Rasyonel Beklentiler

İnsanların fiyatlar ve ücret hareketleri hakkında kusursuz bilgi sahibi oldukları varsayımı hakkında neoklasik iktisatçıların kaygı duymaları beklenebilir. Ne de olsa tam istihdam dengesinden sapmalar sırf bu nedenden ötürü her zaman mümkündür, zira bireyler gelecek fiyatları ve ücret değişimlerini tahmin etmekte hatalar yapacaktır. Bireylerin kusurlu/noksan tahminleri, son yıllarda birtakım neoklasik iktisatçıları meşgul etmiştir.

Sorunla baş etmek için rasyonel beklentiler okulu adı verilen bir düşünce okulu ortaya çıktı. Bu yeni yaklaşım üzerinde çalışan neoklasik iktisatçılar, bireylerin gelecek fiyatlar ve ücret hareketleri hakkında beklentilerini nasıl oluşturduklarına dair yeni kavramlar ortaya atarak, bu bölümde buraya kadar sunulmuş olan temel neoklasik teoriyi kısmen değiştirdiler. Neoklasik teoriyi besleyen kavramlar mantıklı bir biçimde genişletildiğinde bekleneceği üzere, bireysel beklentiler veya tahminler rasyonel bir biçimde yapılır. Bu uzantı, Keynesçi yaklaşıma yeni bir saldırı niteliğindedir. Özellikle de, Keynes'in, en azından kısa vadede, para cinsinden ücretler sabit olduğu takdirde, emek talebinde bir artışın ve nitekim eğride sağa doğru bir kaymanın (buna para arzındaki bir değişim neden olur) ekonomideki istihdam düzeyini arttıracağı varsayımına bir saldırıdır.

Örneğin farz edelim bireyler para arzının artmasını bekliyor. Para arzındaki bu artış beklentisi toplam talep eğrisini sağa kaydıracak ve nitekim fiyatların artması beklenecektir. Fiyatlardaki bu artış da emek piyasasındaki emek saati talebini arttıracak ve emek saati talebi eğrisini sağa kaydıracaktır. Keynesçi dünyada, fiyatlardaki bu artışa karşılık emek saati arzı *azalmayacak*, emek saati arzı eğrisi sola ve yukarı *kaymayacaktır*; en azından kısa vadede olmayacaktır bu. Emek talebinde bir artış ve talep eğrisinde sağa doğru bir kayma, sabit kalan emek arzı eğrisi ile birleşince, demektir ki ekonomideki istihdam ve reel çıktı yükseliştedir.

Ne var ki, varsayılan rasyonel beklentiler dünyası bu eğrilerin hareketini değiştirerek çok farklı bir çözümleme ve sonuç elde eder. Beklentiler rasyonel olunca, emek

arzı eğrisi kısa vadede yukarı ve sola doğru kayacaktır çünkü işçiler, rasyonel bir biçimde, para arzında bir artışın ekonomideki fiyatları da arttıracağını beklerler. Dolayısıyla, rasyonel olan bu emek arzcıları, Keynesçi dünyadaki irrasyonel benzerlerinin aksine, çalıştıkları saat başına para cinsinden daha yüksek ücret talep ederler. Emek piyasası, para cinsinden daha yüksek bir ücrette ve daha yüksek bir fiyatta yeni bir dengeye ulaşır fakat reel gelirde herhangi bir değişim meydana gelmez. Şekil 3.2'de resmettiğimiz sonuç burada yinelenmiş olur. Nitekim emek piyasası başlangıçtaki tam istihdam düzeyine geri döner ve sonuç olarak ekonomideki reel çıktı değişmez.

İki yaklaşımı karşılaştırarak Keynesçi dünyada işçilerin nasıl "kandırıldığını" veya para arzındaki değişimlerin tetiklediği fiyat artışlarına tepki vermekte nasıl ağır kaldıklarını görebiliriz; hâlbuki rasyonel beklentiler dünyasında politika değişimleri işçileri asla sistemli bir biçimde kandıramaz. Para arzında beklenen bir artışa verilecek rasyonel tepki, yükselmesi beklenen fiyatları dengelemek için para cinsinden daha yüksek ücret talep etmektir. Demek ki rasyonel beklentiler okulu bizi gerisin geriye neoklasik dünyaya getirmiştir. Bir kez daha devlet, kısa vadede dahi, ekonominin reel taraflarından hiçbirini etkileyemez (örneğin istihdam düzeyini veya ekonominin reel çıktısını).

4 Marksçı Teori

4.1 Marksçı Gelenek ve Bu Geleneğin Teorileri

Marksçı teori bir sınıf teorisidir. Özgünlüğü, sınıfların var olduğunu iddia etmesinde yatmaz; insanlar bunu binlerce yıldır söylemiş, toplumlarını anlamak için sınıfı kullanmıştır. Marx'ın özgünlüğü, sınıfı nasıl anladığında ve tanımladığında, daha sonra sömürü kavrayışını nasıl türettiğinde ve son olarak, sınıf ve sömürünün insanların anlayışlarını, algılarını ve eylemlerini nasıl etkilediğini göstermesinde yatar. Marksçı teori, sınıf sömürüsünün modern toplumun birçok alanında yaşandığı, siyasetimizi, edebiyatı, aile yapılarımızı, sporu, televizyon programlarımızı, dinleri ve gelirleri karmaşık biçimlerde sömürünün şekillendirdiği sonucuna varır. Bu bölümle bilhassa alakalı olarak, fiyatları, gelirleri ve zenginliği sınıf sömürüsünün nasıl şekillendirdiğini açıklayacağız.

Bunlar rahatsız edici sonuçlar olabilir. Bizi el üstünde tuttuğumuz toplumsal kurumlar (siyasi hürriyet, aile, özel teşebbüs ve piyasalar, futbol, din vb.) ile genelde kötü bulduğumuz toplumsal ilişkiler (sömürü) arasında bir bağlantı veya bir ilişki olduğunu düşünmeye zorlarlar. Marksçı teori, toplumumuzda sömürenler ile sömürülenler arasında gerginlikler ve mücadelelerin, hatta devrimin muhtemel olduğunu da düşündürür. Böyle bir anlayış tedirginlik verse bile Marksçı görüşe göre özgürleştirici olabilir çünkü toplumumuzda sömürüyü ve sömürünün zararlı etkilerini görebilme kapasitesi, sömürüyü ve onun etkilerini ortadan kaldırmak için gerekli olan toplumsal değişimleri başarmaya yönelik olmazsa olmaz bir adım olabilir pekâlâ.

Neoklasik ve Keynesçi teoriler gibi Marksçı teori de kendine özgü etik mesajlar taşır. Bu mesajlar, teorinin başlıca nesnesi ile yani sınıf süreçleri ile ilgilidir; bir toplumda, o toplumun mal ve hizmetlerini üreten emekçilerin, kendilerine düşen ve onlara kendilerini yeniden üretmeleri için verilenden daha fazlasını ürettikleri süreçle. Toplam çıktının, o çıktıyı üretenlerin tükettiği miktardan geriye kalan kısmı (Marksçı teori için merkezi önem taşıyan artık), teorinin sadece giriş noktası değildir, teorinin etik mesajını da oluşturur. Marksistler, emekçileri, kendi ürettikleri artığa kendileri el koyabilecekleri ve onu dağıtabilecekleri bir toplumsal konuma yerleştirecek bir toplumsal değişim ister, böyle bir değişimi arzularlar. Emekçiler bu konumda değilse, yani onların ürettiklerine başkaları el koyuyor, ürettiklerini başkaları dağıtıyorsa, Marksistler bu durumda bir tür toplumsal hırsızlığın meydana geldiğine inanırlar. Marksistlere göre "toplumsal hırsızlık" uygun bir terimdir çünkü hırsızlar (artığa el koyanlar) başkalarının (artık emek sarf edenlerin) ürettiklerini *alırlar*; aldıklarının karşılığında kendileri herhangi bir çıktı vermezler. Marksistler bu iki tarafı "sömürenler" ve "sömürülenler" diye adlandırır.

Kendimiz, ailemiz veya içinde yaşadığımız topluluk hırsızlığa uğradığında nasıl öfkeleniyor ve bozuluyorsak, Marksizm sömürünün varlığına karşı, bir grubun artık emeğinin diğer bir grup tarafından toplumsal olarak çalınmasına karşı da benzer şekilde hissetmeyi teşvik eder. Toplumlar kişisel hırsızlığa karşı nasıl yasalar, ahlak kuralları, öğretiler ve âdetler tesis ettiyse, Marksizm toplumun toplumsal hırsızlık için de aynısını yapması çağrısında bulunur. İnsanlarda farkındalık uyandırmak ve sömürüyü sonlandırmaya dikkat çekmek için sınıfı çözümler. Marksistlere göre neoklasik ve Keynesçi iktisat teorileri modern kapitalizmi överler (kapitalist ekonomilerde devlet müdahalesinin nasıl yapılması gerektiği hususunda ayrışıyor olsalar da). Marksçı iktisat teorisi ise bunun tersine, kapitalist ekonomi için merkezi önem teşkil eden sömürüye karşı eleştirel bir konum takınır ve sömürmeyen bir ekonomi ve toplum lehine, kapitalizmin ötesinde bir toplumsal değişim arar.

Marksçı teori, kapitalist toplumun, sömürünün toplumsal hırsızlık olduğu bilgisini bastıran fikirler, siyasetler ve ekonomik yapılar üretmekle kalmadığını, "ekonomik ilerlemenin" daha fazla sömürü demek olduğu gerçeğini kabullenmeksizin bu ilerlemeyi teşvik edip yaydığını da vurgular. Aslına bakılırsa, Marksçı görüşte, klasik, neoklasik ve Keynesçi iktisatlar sömürüyü görünmez kılarak toplumda sömürünün var olmasına destek olan düşünce sistemleridir. Bu durum, Marx'ı ve ondan sonra gelen Marksistleri, hem kapitalist toplumu hem de sınıf sömürüsünün varlığını ve toplumsal sonuçlarını inkâr veya göz ardı ederek bu toplumu destekleyen teorile-

ri eleştiren çalışmalar yapmaya itmiştir. Marksçı gelenek bu ikiz eleştirel hedef etrafında gelişmiştir.

Bu bölümde sunulan Marksçı iktisat, iktisattan çok daha fazlasını ele alan daha geniş Marksçı düşünce ve eylem geleneğinin bir parçasıdır. Marksçı iktisadın bağlamı bu gelenektir; tıpkı Avrupa'da feodalizmden çıkarken oluşan daha geniş felsefi, siyasi ve kültürel geleneğin klasik, neoklasik ve Keynesçi iktisadın bağlamını oluşturması gibi. Tam da tanıdık bir gelenek olmadığı için Marksçı geleneğin tarihini kısaca özetlememiz gerek. Aksi takdirde öğrenciler, Marksçı iktisadı aşina oldukları Marksçı olmayan iktisat ile karıştırabilirler ve haliyle kafaları karışır. Marksçı iktisat teorisini neoklasik ve Keynesçi iktisat teorilerinden ayıran mesafeyi kavrayabilmek için bu mesafenin ne olduğunu bilmemiz gerek. Marksçı teoriyi içinde bulunduğu daha geniş geleneğe yerleştirmek bunu yapmamıza destek olacak.

Karl Marx (1818-1883), yetişkin yaşamı boyunca hem teorik hem pratik siyasi çalışmalar yapmıştır. "Tuzu kuru" bir anne-babanın çocuğu olan Marx (babası orta düzey bir Alman devlet memuru, annesi tahsilli bir Hollanda ailesindendi), üniversite öğrencisiyken radikalleşti. Despot aristokratlara ve Avrupa monarşilerine karşı demokrasi, dini dogmalara karşı özgür düşünce, ekonomik refahın sadece zengin azınlıkların ayrıcalığı olması yerine herkese dağıtılması gibi temel toplumsal değişimler uğruna verilen mücadelelere katıldı, bu mücadelelere tepkisiz kalmadı. Ömrü boyunca yazdığı çözümleme yazıları ve fiilen katıldığı siyasi örgütlenmenin mirası, hem teorik katkılar hem pratik siyasi örgütlenmelerden oluşan ve giderek büyüyen bir Marksçı gelenek oldu.

Marx'ın çalışmalarının başlattığı gelenek, o günden beri Marx'ın bizzat hiç değinmediği birçok alana yayıldı. Marx, ebeveynlerin çocuklarıyla nasıl etkileştiği veya sanatçıların eserlerinin toplumdaki etkileri veya avukatların, doktorların ekonomik sorunları hakkında pek fazla düşünmemişti. Hatta gelecekteki sosyalist veya komünist ekonomilerin nasıl işleyebileceği veya ne gibi sorunlarla karşılaşabilecekleri hakkında çok az şey söylemişti (onun yaşadığı yıllarda böyle ekonomi sistemleri deneyen milletler yoktu). Ne var ki, o öldükten sonraki 125 yıl boyunca, Marx'tan ilham alan düşünürler bu ve birçok diğer konuda kendi düşünceleriyle katkıda bulundular. Benzer bir şekilde, Marx'ın heyecanından esinlenen ve temel toplumsal adalet uğruna verilen devrimci mücadeleler de, kısmen Marx'ın, kısmen o günden bugüne Marksistlerin etkisi altında büyüdü ve değişti. Her kıtada, aşağı yukarı her ülkede böyle hareketler var ve Marx'ın ismi ve yazıları neredeyse tüm bu ülkelerde rol oynuyor.

4.1.1 Marx'ın Katkıları

Üniversite öğrenciliği yıllarından sonra Marx, süregiden ve toplumsal değişim hedefleyen Avrupa hareketlerinde tam zamanlı bir aktivist oldu. Bu hareketlerin Fransız Devrimi'nin açtığı ve vadettiği toplumları demokratikleştirme imkânından duydukları heyecanı paylaşıyordu. Tanrı ve dindarlıkla ilgilenmek yerine artık insanı mutlu edecek toplumsal ve ekonomik koşulların aranıyor olması Marx'ı heveslendirmişti. Diğer birçokları gibi, kendi çağının sefaletinin, çevresini saran müthiş zenginlik ve iktidar eşitsizliklerinden geldiğini düşünüyordu. Ona göre bu eşitsizliklerin kökü özel mülkiyet kurumuydu; dolayısıyla özel mülkiyete karşıydı. Kapitalist Avrupa'yı, genelde "sosyalizm" veya "komünizm" adıyla anılan bir özgür insanlar kooperatifine çevirmeyi hedefleyen örgütlere katıldı. 1960'lar birçok genç Amerikalı için neyse, 1840'lar da Marx için oydu.

Fakat Avrupa'yı kasıp kavuran ve Marx'ı toplumsal dönüşümün eli kulağında olduğunu hayal etmeye iten 1848 devrimleri, sosyalizmi veya komünizmi ilan etmeye yetmedi. 1848'in şok dalgaları Avrupa'yı temelden değiştirmedi değil. Feodalizm bir daha toparlanamadı ve kapitalizm artan bir hızla tüm kıtada patladı. 1848'den sonra hakim sistem olarak kendini tesis eden sosyalizm değil, kapitalizmdi. Bu gerçeklik, Marx'ı, Avrupa toplumuna dair anlayışını yeniden düşünmeye, 1848'deki devrimci hareketlerin neden sosyalist bir dönüşümü gerçekleştiremediklerini çözümlemeye itti. Alman yetkililer onun düşüncelerinin devrimcilere fazlasıyla cazip geldiğine kanaat getirince aynı gerçeklik onun memleketi Almanya'dan sürgün edilmesine vesile oldu.

Sürgünü, ömrünün sonuna dek kaldığı Londra'daydı. Devrimci çalışmalara nadiren katılabilen Marx, hal böyle olunca, onu giderek meşhur ve nüfuz sahibi yapan toplum çözümlemesine verdi kendini. Katıldığı ve düşüncelerini benimsediği hareketlerin kullandığı teorileri eleştirmeye, silbaştan değerlendirmeye karar verdi. Samimi olduğu meslektaşı Friedrich Engels ile birlikte devrimci teoriyi yeniden kurmayı hedefledi. Geçmişte yaşananlardan ders çıkaracak, onları temel alacak, fakat aynı zamanda, kapitalizm o sürekli tekrar eden krizleri ile bir kez daha sarsıldığı zaman bu sefer daha başarılı bir devrimci harekete kılavuzluk edebilecek bir kapitalizm anlayışı hazırlamak hedefiyle temel kavramları baştan aşağı değiştireceklerdi. Ömrünün son yirmi yılında Marx, devasa çalışmalarının ve düşüncelerinin sonuçlarını, her şeyden önce de, kapitalizmi bir ekonomi sistemi olarak yeni ve özgün bir şekilde çözümlediği başyapıtı *Kapital*'i yayımladı.

Marx'ın özgünlüğü, toplum teorisine ve toplumsal adaleti hedefleyen modern devrimci hareketlere yaptığı kalıcı katkılar olmuştur. Marx, devrimcilerin daha önce Avrupa toplumunu anlama biçimlerinde önemli bir hata bul-

duğuna inanıyordu. Önceki teoriler toplumları ve o toplumların tarihini biçimlendirmede iktisadın önemini hafife almıştı. Daha ayrıntılı bir şekilde söylersek, 1848 devrimcileri Marx'a göre sınıfın oynadığı rolü ihmal etmişti (Marx sınıf derken, artık emeğin icrası ve bu artık emeğin ürettiklerinin kapitalist ekonomiler içerisinde dağıtılması demek istiyordu). Bu ihmal, [1848 devrimcilerinin] Avrupa toplumunun sınıf veçhelerine duyarsız kalmalarına neden olmuştu. Bu duyarsızlık da kapitalizm çözümlemelerini zayıflatmış, devrimci projelerinin başarısız olmasına katkıda bulunmuştu.

Marx'ın yazıları doğrudan bu hatayı düzeltmeyi hedefliyordu. Kapitalizmi, sınıfı merkeze alarak çözümledi. *Kapital*, artığın üretilmesi ve dağıtılması (sınıf yapısı) ile modern kapitalist toplumların bütün diğer veçheleri arasındaki karmaşık karşılıklı-bağımlılık ilişkisine odaklanıyordu. Devrimci yoldaşlarının sınıf ihmallerini aşmak için, sınıfı toplum çözümlemesinin giriş noktası yapmıştı.

Marx, Lonrda'daki sürgün hayatına başladıktan sonra yalnızca teori yazmakla kalmadı; sonraları siyasi faaliyetlerini de sürdürdü. Avrupa ve Amerika'daki devrimci hareketler için yeni stratejiler ve taktikler belirlemeye destek olmak için yeni geliştirdiği sınıf teorisini kullandı. Yetişkinlik döneminde yazdıklarında ve devrimci siyasete yoğun bir şekilde katılımında, gençliğinin ateşi yeniden ortaya çıkmıştı (Amerika İç Savaşı hakkındaki kölelik karşıtı makaleleri ve propagandası da bunlar arasındadır). "Tarafsız çözümleme" fikriyle dalga geçmiş, bunun, toplumsal adaletsizlikleri ifşa etmek yerine mazur görmeyi tercih eden çözümlemeciler için bir kılıf olduğunu düşünmüştü. Marx'a göre her çözümlemeci, belirli toplumsal değerlere ve toplum için belirli bir tür gelecek vaadine yürekten bağlıydı. Marksistlerin, neoklasiklerin ve Keynesçilerin kendilerine özgü değerleri, tutkuları ve daha iyi bir toplum vizyonları vardır. Aralarındaki teorik farkların bir boyutu, bu üç iktisat okulunun bilindik temsilcilerini harekete geçiren farklı toplumsal değerler, vaatler ve tutkulardır.

Marx'a göre kapitalizm bir çelişkiler yığınıydı: İyi ile kötünün karışımı, büyüme baskıları ile küçülme baskıları arasında gerilimler, destekçiler ile eleştirenler arasında mücadeleler. Örneğin Marx bir yandan önceki nesillerin hayal bile edemeyeceği ölçekte zenginlik çıktısı vadeden teknolojik dinamizmi gerekçesiyle kapitalizme övgüler düzmüş, öte yandan aynı zamanda köylüleri topraktan kopardığı, onları fabrikalarda insafsız bir biçimde çalıştırdığı ve dünyanın dört bir tarafında, en az yarattığı zenginlik kadar aşırı ölçekte lüzumsuz çilelere yol açtığı gerekçesiyle kapitalizmi eleştirmiştir. Bolluk vaadi, Dickens, Zola, Dostoyevski ve Balzac gibi 19. yüzyıl kapitalizmi romancılarının belgelediği sefalet gerçeği ile çelişiyordu. Kapitalizm bir yandan, yetişkinler arasında özgür ve istemli sözleşmeleri göklere çıka-

rıyor, öte yandan insanları öylesine eşitsiz durumlara sokuyordu ki yoksullar ve ezilenler, diğer seçenekleri iyice beter olduğu için, işverenler tarafından sömürüldükleri ilişkilere "isteye isteye" giriyordu. Marx'ın da tereddütsüz kabul ettiği gibi kapitalizm bir yandan insan bilgisi ve kültürel yaratıcılıkta müthiş yeni gelişmeleri fitillemişti. Fakat öte yandan çoğu kişi, onları bedenen ve ruhen yoran fakat görece az para kazandıran basmakalıp, vasıfsız üretim angaryalarını yerine getirir hale gelmiş, dolayısıyla bu durum, çoğu kişinin kapitalizmin fitillediği kültür ile uğraşmasını, onun keyfini sürmesini engellemişti.

Doğurduğu Marksçı gelenek gibi Marx'ın teorisi de kendisini; kapitalizmi sadece eleştirmeyen, olumsuz niteliklerini aşarken olumlu katkılarını kurtarıp ilerletecek ve kendisi de kapitalizmin bir ürünü olan bir girişim olarak görüyordu. Mesele onu dönüştürmek hedefiyle kapitalizmi çözümlemek, zalim bileşenlerini ayıklayıp potansiyelini azat etmekti. Marx'a göre kapitalizmin yarattığı imkânları azat etmek için toplumun farklı bir sisteme; üretim şirketlerinin toplumu sömürenler ile sömürülenler diye ikiye bölmediği bir tür işçi topluluğuna veya kolektifine dönüşmesi gerekiyordu. Kapitalizm boğazına kadar çelişkilere batmıştı; insanların büyük çoğunluğunu lüzumsuz ve haksız bir yokluğa, sefalete mahkûm eden çelişkilere. Marx, kapitalizme yeğdir dediği bu geleceğe, bu "işçi ortaklığı" topluluğuna özel bir ad vermişti. Bu ad "komünizm" idi – toplumlarında vatandaşları birbirine düşüren ayrışmalara (zenginliğin eşitsiz bölüşümü ve demokratik olmayan iktidar bölüşümü) uzun zamandır karşı çıkan toplum eleştirmenlerinden aldığı bir terimdi bu. Marx, böyle ayrışmaların barışa, refaha ve toplumsal dayanışmaya düşman olduğu fikrine katılıyordu (kapitalizm bu ayrışmaları her şirketin içinde sağlama almıştı). Böyle bölünmeleri aşacak işçi topluluğu/komünizmi (şirketlerde kendileri çalışıp kendileri yöneterek), teknolojinin meyvelerini ve kültürel yaratıcılığı herkesin eşit bir biçimde faydalanabileceği şekilde özgürleştirebilirdi.

Marx, zamanını komünizmi çözümlemeye harcamadı, bu yönde çaba göstermedi; nadiren ve kısa kısa kabaca genel hatlarını çizdi, zira hiç kimsenin önceden bilemeyeceği bir gelecek hakkında atıp tutmayı pek onaylamamış gibidir. Çalışmaları, kapitalizmi anlamaya yoğunlaşmıştır. Çözümlemesi, sınıfı merkeze alır. Marx, sınıf tam anlaşılmadığı takdirde, toplumun kapitalizmin olumsuz sonuçlarından (bölünmeler, mücadeleler ve yıkıcı toplumsal neticeler) kurtulamayacağına/özgürleşemeyeceğine inanıyordu. İnsanların kapitalizm anlayışlarına sınıf eklenmeli, eğer topluluğu ve dayanışmayı hedefleyen toplumsal dönüşüm projeleri (terimin bu anlamıyla "komünizm") başarıya ulaşacaksa, sınıf değişimleri siyasi gündeme alınmalıydı.

Marx'ın teorilerindeki bu özgürleşme ilhamı, çalışmaları birkaç yıl sonra

ortaya çıkan, benzer bir şekilde özgün olan bir başka teorisyenin çalışmalarıyla benzerlik gösterir. Sigmund Freud, hastaları yoğun ağrılardan ve çektikleri çilelerden azat etmeye çalışan bir doktor olarak işe başlamıştı. Fakat o ve diğer doktorlar bazı hastaların çektikleri acıların fiziksel nedenlerini bulamadıklarında (ve de onları dindiremediklerinde), Freud, kendi mesleğinde kullanılan beden-ruh ilişkisini eleştiren teorileri yeniden incelemeye karar verdi. Bu yolla Freud, yeni "bilinçdışı" teorisine ulaşmış oldu.

İnsan zihninin, doktor meslektaşlarının göz ardı ettiği bir kısmı olan bu bilinçdışı, Freud'un gösterdiği üzere hastaların yaşamında ve çektikleri acılarda önemli bir rol oynuyordu. Freud, bilinçdışını çözümlemek için bir psikoloji ve hastaların psikolojik sorunlarını tedavi edebilecek teknikler (psikanaliz, psikoterapi) geliştirdi. Psikoloji eğitimi alıp hastalarıyla uzun uzadıya sohbet eden doktorlar, hastanın çektiği acılarda katkısı olan ve hastanın daha önce farkında olmadığı şeyleri tespit ederek, hastaların bilinçdışlarında, doktor ile hastanın paylaştığı bir kavrayış üretebilirdi. Bireyin zihni ve bedeni hakkında Freud'un bu yeni teorisi, bireylerin çektikleri acıların yeni bir gözle görülmesini, acılara kısmen bireyin bilinçdışının şekil verdiğini görmeyi sağlamıştır. Bunu yapmaktaki amacı, bireylerin gözlerini bilinçdışlarına ve bilinçdışının yaşamları üzerinde etkilerine açarak, onlara çektikleri acılardan kurtulmakta yardım etmekti. Buna benzer bir şekilde Marx da kapitalist toplumun sınıf ve sömürü boyutlarının fark edilmesini sağlayarak, insanları sınıfın ve sömürünün etkilerinden özgürleştirmeye çalışmıştır.

4.1.2 Marx'tan Beri Marksizm

Marx 1883'te öldüğünde, henüz hiçbir ülke kendine sosyalist veya komünist diyen bir devlet tarafından yönetilmemişti. 1871'de Paris Komünü'nün kurduğu ve Marx ile Engels'i derinden etkileyen işçi devleti yalnızca birkaç ay sürmüştü. Marx'ın teorisi, esasen kapitalizmi çözümlemek ve onu aşmak için devrimci stratejiler belirleme çerçevesi olarak kalmıştır. Marx'ın çalışmaları zamanla Avrupa ve Amerika'daki radikaller arasında kendine destekçiler bulmuş, fakat bu süreç, kişisel tanıdıklara ve önce Marx'ın, sonra takipçilerinin çalışmalarından oluşan ufak derlemelerin yayılmasına bağlı kalan yavaş bir süreç olmuştur.

Marksizm Avrupa'da en çarpıcı biçimde Almanya'da büyüdü. Tabanı kapitalist şirketlerde çalışan işçilere dayanan siyasi partiler, Marx'ın teorilerini giderek daha çok benimsiyor, uyguluyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda Alman Sosyal Demokrat Partisi Almanya'da önemli bir siyasi erk haline geldi. Bu durum, Marksist teoriyi yeni biçimlerde etkiledi, omuzlarına yeni sorumluluklar yükledi. Teoriyi artık ufak tefek devrimci gruplar

geliştirmiyordu. Kollaması gereken seçilmiş yetkilileri ve koruması gereken bir seçim imajı olan, büyük ve oturmuş bir siyasi parti Marksçı teori üzerinde izini bıraktı.

Alman Marksistleri, teoriyi Marx'ın pek az değindiği bazı meselelere ve gruplara doğru genişletti. Hukuk sistemi, kadınların toplumsal rolü, dış ticaret, kapitalist milletler arası çekişmeler ve kapitalizmden komünizme geçerken parlamenter demokrasi gibi konularda Marksçı çözümlemeler hararetli tartışmalar doğurdu. Bu istikametlerde genişleyen teori birçok yeni destekçi çekti fakat kendi de değişti. Marx'ın yazılarındaki muğlaklıklar bulunup, tartışmaların farklı tarafları tarafından farklı şekillerde çözüldü. Marksçı teori (tekil), yerini Marksçı teorilere (çoğul) bıraktı.

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), kapitalizm karşıtı hareketler ve partiler arasındaki farkları ve bölünmeleri derinleştirdi. Bazıları savaşta kendi ülkelerini desteklerken, diğerleri bu savaşın rakip kapitalistler arasında kâr uğruna bir mücadele olduğunu ve işçilerin bu savaşta ne savaşması ne de ölmesi gerektiğini söyleyerek savaşı mahkûm etti. Sonra 1917'de Rus Devrimi Marksçı teoriyi bir kez daha şaşırttı. İlk defa, Marksçı teoriden esinlenen adamlar ve kadınlar devlet iktidarını ele geçirmiş ve büyük bir toplumsal devrim hedeflemişti. Önderleri, özellikle de V. I. Lenin (1870-1924), karşı karşıya oldukları zorunluluklara göre Marksçı teoriyi uyarladı. 1918'den 1922'ye kadarki Rus iç savaşları, paramparça olmuş Rus ekonomisini yeniden düzenleme girişimi, ülke tarımını kolektifleştirme kampanyası ve büyük çapta bir sanayileşme hamlesi, Marksçı terminoloji ve kavramlar kullanılarak resmi mercilerce çözümlendi. Marksçı teorinin bu gibi imtihanlar vermesi, teoriyi iyice, bu sefer daha yeni şekillerde değiştirdi. Dahası, dünyanın dört bir yanındaki Marksistler, yeni adıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) önemi hakkında fikir ayrılıklarına düştü. SSCB bazıları için Marx'ın fikirlerinin ve Marksçı geleneğin doruk noktasını temsil ediyordu. Diğerleri ise SSCB'nin gelişimini olumsuz bir vurguyla, aldatıcı bir biçimde Marksçı dille allanıp pullanmış bir sapma olarak değerlendirdi.

Zaman zaman tatsızlaşan bu tartışmanın iki tarafı da Marksçı teorinin nasıl anlaşıldığını, nasıl genişleyeceğini değiştirmiştir. Bazı Marksistler teoriyi SSCB'nin iç ve dış politikalarının resmi beyanatına ve bahanesine çevirdi. Başkaları ise aynı politikaları eleştirmek ve onlara saldırmak için geliştirdi teoriyi. Tarafların ikisi de Marksçı teoriyi sosyalist ekonomik kalkınma çözümlemeleri, kapitalist ve komünist ekonomi sistemleri arasındaki çatışmaların çözümlemeleri, sosyalizm ile komünizm arasındaki ilişki ve sosyalizm ile komünizmin tanımları üzerine bir tartışma gibi yeni alanlara doğru ilerletti. Bütün bunlar, geleneğe daha da yeni ve farklı Marksçı teoriler kattı.

İkinci Dünya Savaşı, akabinde SSCB'nin Amerika'nın karşısında bir süper

güç statüsüne büyümesi, eski müttefiki Çin ile arasının açılması, Asya, Afrika ve Latin Amerika toplumlarının siyasi ve ekonomik öneminin artması, dünyanın farklı yerlerinde üç aşağı beş yukarı bağımsız komünist siyasi partilerin ortaya çıkması; bütün bu gelişmeler, Marksçı geleneği oluşturan yeni yeni teorik varyasyonlara sebep oldu. Son dönemde kadınların ve muhtelif ırk ve etnik grupların içinde bulunduğu, baskıcı toplumsal koşulları değiştirmeye yönelik geniş çaplı hareketler başka teorik yenilikleri kamçıladı. Marksizm, farklı teorileştirmelerden ve kapitalizme eleştirel olan, muhtelif sosyalizm ve komünizm türlerini savunan pratik deneyim birikimlerinden oluşan zengin bir gelenek haline geldi.

Nitekim geleneğe mensup herhangi bir teoriye sanki o teori geleneğin tamamıymış muamelesi yapmak kabul edilemez, isabetsiz ve aldatıcıdır. Benzer bir örneği ele alırsak, İspanya'daki Engizisyon'u sahiplenen veya Güney Afrika'nın apartheid rejimini benimseyen Hıristiyan teorisi türleri de vardır. Fakat bu gerçekler, Hıristiyanlığın bu iki kurum ile eşitlenmesini meşru kılmaz. Neoklasik teorinin bir türü, Şili ve Güney Kore'de baskıcı hükümetlere destek vermekte kullanılmıştır fakat neoklasik teoriyi sağcı diktatörlükler ve işkenceyle eşitlemeyi haklı çıkarmaz bu. Siyasi iktidara gelen bazı Marksistler, siyasi rakiplerini siyaseten bastırmıştır fakat bir kez daha, bu durum Marksizmi diktatörlükle eşitlemeyi falan meşru kılmaz. Marksçı gelenek de her teori gibi karmaşık bir teoriler ve pratikler çeşitliliğidir.

4.1.3 Biz Hangi Marksçı Teoriyi Sunacağız?

Öyleyse bu bölümde nasıl ilerleyeceğiz? Şu veya bu şekilde, gelenekteki her şeyi kapsamaya çalışmak uzun, sıkıcı bir liste üretirdi. Gelenek içinden bir teoriyi sunmak, giderek önem kazanan bir teori bile olsa, alternatif Marksçı teorileri dışarıda bıraktığımız eleştirisine davetiye çıkarırdı.

Yine de biz ikinci yolu seçtik. Tek bir Marksçı teori sunuyoruz. Sunduğumuz teori, en tutarlı, sistematik ve ikna edici bulduğumuz teori, özellikle de neoklasik ve Keynesçi teorilere bariz bir alternatif teşkil etmesi bakımından. Bu teorinin yalnızca bir başka Marksçı teori olduğunu söylüyorsak ve bu teorinin Marksizmin genelini yansıttığı iddiasında bulunmuyorsak, neden bu teoriyi merkeze koyduğumuzu açıklamalı, sebeplendirmeliyiz.

Son otuz yılda Marksçı gelenek radikal biçimde değişti. Bunun birçok nedeni var. 1917 ertesinde birçok Marksçı teorinin etrafında döndüğü Sovyetçi ve Sovyet karşıtı kutupları, SSCB ortadan kalktıktan sonra büyük ölçüde eriyip gitti. Gelişmiş sanayi kapitalizmi toplumlarında ortaya çıkan toplumsal dönüşüm hareketleri (feminizm, çevrecilik, ırkçılık karşıtlığı vs.), yeni meseleler ve boyutlar ekleyerek Marksizmi değiştirdi. Küreselleşme, yani kapi-

talizmin dünyanın giderek daha fazla kısmına entegre olup giderek daha derine girmesi, deneyimleriyle Marksizme katkı sağlayan kapitalizm karşıtı yeni direniş akımlarını kışkırttı. 1930'lardaki Büyük Daralma'dan beri kapitalizmin en ağır ekonomik krizi olan 2007 krizi, çıktığından bu yana birçoklarını Marx ve Marksizm ile uğraşmaya veya yeniden uğraşmaya itti. Modern kapitalizmin 20. yüzyılda geçirdiği farklı reformların ve "istikrar" mekanizmalarının derin ve uzun süreli ekonomik çöküşleri engelleyeceği vaadi suya düştü. Yüksek işsizlik, kredi borçlarının icralık olması, mesleki hakların yitirilmesi, istihdamın güvencesizliği, kapitalizme yönelik birçok yeni eleştiriyi tetikledi. Bu eleştiriler, Marksçı geleneğin biriken çözümlemeleri ve kapitalist kriz deneyimleri arasında kendilerine yer bulmakla kalmadı, geleneğe yeni kavrayışlar da kattı. 21. yüzyıl Marksizmi, Marx'ın ölümünü izleyen ilk yüzyıl boyunca olduğundan önemli ölçüde farklı oldu bile.

Burada, bütün bu gelişmelere tepkisiz kalmamış bir Marksçı teori sunmayı seçtik. Sunduğumuz teori, Marx'ın koyduğu sağlam, sistemli mantık temelinden yola çıkıyor. Marksizm'in 20. yüzyıldaki başarılarından ve güçlü yanlarından destek alırken, zaaflarından ve hatalarından sakınıp onları reddediyor. Bu Marksçı teorinin temel bir meziyeti, toplumun sınıf ile sınıf olmayan, ekonomik ile ekonomik olmayan veçheleri arasındaki karşılıklı-bağımlılığa odaklanması. Son olarak, bu Marksçı teori Marx'ın yaptığı gibi sınıfı vurguluyor. Modern kapitalizmde sınıfın varlığını ve bunun ne anlama geldiğini öğretmeyi amaçlıyor; özellikle de eleştirel bir yerden anlamaya/düşünmeye açık ve istekli olanlara.

Aşağıdakiler, hem Marx'tan hem de ondan sonraki birçok Marksist'ten ilham alan kendine özgü bir Marksçı teoridir. Hem Marksçı teori içinde çalışanlardan, hem de farklı Marksçı teoriler ile çalışanlardan faydalanır. Elinizdeki kitapta altı çizilen Marksçı teori, doğru sorgulandığı ve uyarlandığı takdirde Marksçı teoriye çok şeyler kazandırabilecek, Marksçı olmayan önemli kavrayışları teoriye dâhil ediyor (yukarıda bahsi geçen Freud'un teorileri gibi). Son olarak, bu Marksçı teori, Marksçı, Keynesçi ve neoklasik iktisat arasındaki farkları netleştirmeye yardımcı oluyor.

Okurların farklı iktisat teorilerini birbirinden ayırmalarına yardım etmek, kitabın temel amaç ve niyetlerinden biri elbette. Neoklasik, Keynesçi ve Marksçı teorilerin ortaya attıkları iddiaları birbirinden ayırırken, değerlendirirken ve onlardan faydalanırken kullanılan zekâyı sivriltmek istiyoruz. Okurların, doğru iktisat var yanlış iktisat var diyen bayağı kavrayışın ötesine geçmeyi öğrenmelerini umuyoruz. Ne de olsa iktisat çalışmak, diğer bir grup teoriyi çalışmaktan farksızdır. Nihai ve mutlak bir doğru olduğunu önceden varsayıp sonra gidip o teoriyi aramayı değil, bilakis, teoriler arasındaki farklılıklara dikkat kesilmeyi gerektir.

4.2 Marksçı Teorinin Mantık Yapısı

Marksçı teori, ekonomilerin nasıl işlediği ve değiştiği hakkında kendine özgü bir bilgi ve anlayış üretmeye yardımcı olur. Bu anlayış veya bilgi, kısmen, anlamaya çalıştıkları dünyanın Marksistlere sunduğu somut gerçeklere, kısmen, o anlayışa ermek için hangi teorinin kullanıldığına bağlıdır. Biz de teorinin mantık yapısını inceleyerek başlıyoruz.

4.2.1 Marksçı İktisadın Temel Kavramları

Marksçı teori, başta ekonomi ile bir bütün olarak toplum arasındaki ilişkiye önem vererek ekonomiye yaklaşır. Nitekim "ekonomi", herhangi bir toplumda mal ve hizmetlerin üretilmesini ve mal ve hizmetlerin üreticiler ile tüketiciler arasında dağıtılmasını/bölüşülmesini içeren bütün o süreçleri anlatır. Öyleyse "ekonomik olmayan" terimi, ekonomik süreçlerle bir araya gelince "toplum" adı verilen bütünlüğü oluşturan diğer bütün süreç türlerini anlatır. Ekonomik olmayan o süreçlerin üç farklı türü vardır: doğal, kültürel ve siyasi.

Doğal süreçler, maddenin fiziksel özelliklerinin dönüşmesini (biyolojik, kimyasal vs.) içeren süreçlerdir. Siyasi süreçler, toplumda bireysel ve grup davranışlarının denetimi ve idaresini (yasama yoluyla, yargı yoluyla, idari olarak vs.) içeren süreçlerdir. Son olarak, kültürel süreçler, anlam inşasını ve anlamın dolaşmasını içeren süreçlerdir (konuşma, yazma, müzik yapma, dua etme, araştırma/inceleme vs.).

Burada geliştirdiğimiz Marksçı teori ile birçok alternatif teori arasındaki önemli bir farkı görebilmek için, farklı teorilerin, toplumun ekonomik süreçleri ile ekonomik olmayan süreçleri arasındaki ilişkiyi nasıl anladıklarını ele almak yararlı olacak. Başka teoriler genelde bu süreçlerden birini neden diğerini sonuç yapar. Yaşamın ekonomik veçhelerinin diğer her şeyi belirlediği fikrini ifade etmek için "para ne derse o", "parayı veren düdüğü çalar", veya "işlemeyen demir paslanır" gibi sözler ortaya atılır. Birilerinin çıkıp "ne aşk, ne siyaset, ne din, ne doğa, işin aslı para" diye direttiğini az mı duyduk? Siyasi neticeleri açıklarken, siyasetçilerin birbirlerini "saçmalamayın, işin özü ekonomi!" diye azarladığını az mı duyduk?

Bu gibi bir düşünmeye "ekonomik belirlenimcilik/indirgemecilik" adı verilir. Neoklasik ve Keynesçi teorilerde belirlenimci mantıkla karşılaşmıştık: bazı temel nedenler, toplumun işleyişini ve tarihini belirler. Ekonomik belirlenimciler, toplumsal olayların nihai ve esas nedenlerini genelde o toplumun ekonomisinde bulurlar. Marksizm çoğu zaman ekonomik belirlenimcilikle eşitlenmiştir. Fakat o tür bir mantık Marksist olmayanlarda ve Marksist kar-

şıtlarında da en az o kadar yaygındır. Örneğin General Motors'un (GM) önceki başkanlarından biri olan Charles E. Wilson, o meşhur lafında "GM için iyi olan Amerika için de iyidir" demişti.

Marksist olan veya olmayan birçok kişi ekonomik belirlenimci şekillerde teori yapmasına rağmen, iki tarafta da böyle yapmayanlar da vardır. Elinizdeki kitapta incelenen Marksçı iktisat teorisi, ekonomik belirlenimciliği (veya her tür belirlenimciliği) reddiyor. Ekonomi ile toplum arasında belirlenimci bir bağ kurmak yerine, buradaki Marksçı teori, "fazla-belirlenim" adı verilen bir bağ kurma yöntemine sadıktır. 1.Bölüm'de belirttiğimiz üzere, toplumun hem ekonomik hem ekonomik olmayan veçhelerinin olduğunu ve ekonomik olsun olmasın bütün veçheleri arasındaki etkileşimi tarif etmek için geleneksel "diyalektik" terimi yerine bu terimi kullanacağız.

4.2.2 *Fazla-Belirlenim* (overdetermination) *ve Süreç*

Fazla-belirlenimci bir teorinin bakış açısına göre, toplumun ekonomik ve ekonomik olmayan veçheleri birbirlerini etkiler (hatta aşağıda açıklandığı üzere oluştururlar). Belirlenim tek yönde değil iki yönde birden ilerler. Örneğin ekonomik kaygılar evlilik ve aile hayatı hakkındaki kararları kesinkes etkiler fakat aynı şekilde onlar da insanların verdiği ekonomik kararları etkiler. Ekonomik hesaplar Amerika dış politikasını etkiler, dış politika kararları da ekonomiyi. Kısacası, burada sunulan Marksçı teori toplumun ekonomik veçhelerine ekonomik olmayanlara göre belirleyici bir öncelik tanımaz. Bütün farklı veçheler birbirini şekillendirir, birbiri tarafından şekillendirilir. Toplumun hiçbir veçhesi, ne ekonomi ne de bir başkası bütün toplumu belirler. Ekonomik veçhe de dahil toplumun her veçhesi, diğer tüm veçheler tarafından fazla-belirlenmiştir. Burada, her tür belirlenimcilik reddedilip yerine fazla-belirlenim kabul edilir.

Eşsiz bir yaklaşım olan fazla-belirlenimci nedensellik anlayışı, neoklasik ve Keynesçi teorilerin temel mantığı olarak sunulan indirgemeciliklerle çatışır. Burada sunulduğu şekliyle Marksçı teori, bireylerin, kurumların ve hatta toplumdaki her şeyin nedenlerini ve nitekim varlığını, radikal bir biçimde farklı şekilde açıklar. Toplumun her veçhesi veya bileşeni, o toplumun bütün diğer veçhelerinin veya parçalarının birleşik sonucu olarak ele alınır. Bu fikri en iyi "kuruculuk" sözcüğü anlatır. Toplumun her veçhesi veya parçası, bütün diğer veçhelerin veya parçaların birleşik sonucu olarak kurulur (kelimenin tam anlamıyla yaratılır). Hiçbir şey, diğer her şeyden bağımsız veya diğer her şeyin nihai nedeni olarak var olamaz zira var olan her şeyi diğer her şey kurar.

Bu demektir ki toplumun her veçhesi, varlığını diğer veçhelere borçludur.

Her birini, toplumun diğer bütün veçheleri arasındaki etkileşim kurar. Fazla-belirlenim, toplumun her veçhesinin her zaman *hem* neden *hem* sonuç olduğu anlamına gelir. Her veçhe, diğer her veçheyi kurmakta (yani onun var olmasına neden olmakta) kendine düşen rolü oynar. Fazla-belirlenimin aksine neoklasik teori, bazı veçhelerin (kıtlık ve tercihler) neden olduğunu fakat aynı zamanda sonuç *olmadığını* varsayar. Neden olan bu veçhelerin öncelikli bir varlığı vardır; daha önce meydana gelir, toplumun diğer veçhelerinin temel belirleyenleri/nedenleri işlevi görürler. Aşağı yukarı aynıları, Keynesçi iktisat teorisinde ekonomik yapı için geçerlidir. Neoklasik ve Keynesçi teoriler, nedenlerin kendi sonuçlarını *kurarken aynı zamanda da onlar tarafından kurulduklarını* kabul etmezler; hâlbuki fazla-belirlenim teorisinin varsaydığı şey tam da budur.

Fazla-belirlenimci Marksçı teoride, ekonomiyi toplumun bütün diğer doğal, siyasi ve kültürel veçheleri belirlediği için, bu çeşit çeşit fazla-belirlenim ekonomiyi bir o yana bir bu yana sürükler. Bu da ekonominin her zaman gerilim ve değişim halinde olduğu anlamını taşır. İklimdeki bir değişiklik bazı üretim-dağıtım türlerini kayıracak, diğerlerine ket vuracaktır. Değişen siyaset akımları belirli üretim-dağıtım türlerini kayırıp, belirli türlere ket vuracaktır. Aynı şekilde değişen kültür örüntüleri de bazı üretim-dağıtım türlerini canlandırıp diğerlerini bastıracaktır.

Bütün bu değişimlerin ekonomiye aynı şekilde tesir etmesini, ekonomiyi aynı hızda aynı istikamete itmesini beklemek akıl kârı değildir. Bilakis, ekonomide çelişkili dürtülerden, gerilimlerden ve belirsizliklerden geçilmez. Bunlar, her ekonomiyi fazla-belirleyen çok sayıda farklı tesiri yansıtır.

Bir örnek vermek, toplumun herhangi bir veçhesini –bu örnekte kişinin verdiği bir kararı– kuran çeşit çeşit fazla-belirlenimin bir oraya bir buraya oynaması hakkında fikir verebilir. Diyelim kariyeriniz için hangi yolu seçeceğinizi düşünüyorsunuz. Hisleriniz ve duygularınız sizi sanata itiyor. Annebabanız ise hukuk veya tıp okumanızı istiyor. Üniversite önceliklerinin değişiyor olması, sizi yakında tarihe karışacak bazı bölümleri göz önünde bulundurmaktan soğutuyor. Siyasetin geleceğine baktığınızda görüyorsunuz ki devlet kapısı ekmek kapısı değil. Tepe tepe yükselen öğrenci kredileri size kısa yoldan iyi para kazandıracak bir kariyer seçme baskısı yapıyor. Karar verme süreciniz fazla-belirlenmiştir; bu türlü türlü tesirlerin hepsi (ve daha birçoğu) süreci bir oraya bir buraya sürüklüyordur.

Eninde sonunda hangi kariyeri seçtiğiniz, seçiminizi fazla-belirleyen (fazla fazla belirleyen) bütün bu çeşit çeşit tesirin karmaşık sonucu olacaktır. Seçiminiz kısmen ekonomik bir olaydır; ekonomideki farklı emek türlerinin arzının fazla-belirleniminin bir parçasıdır. Eğer çok sayıda kişi bilgisayar veya sağlık bilimlerini seçme yönünde bir fazla-belirlenime tabi olursa,

bu o alanlardaki ücret ve maaşları baskılayabilir ve bu da bu alanlarda eğitim görmüş insanları işe alan şirketlerin yatırım kararlarını etkileyebilir. Ve bu da bilgisayar parçası ithalatı ve ihracatındaki örüntüleri etkileyecektir vesaire vesaire. Ekonomi, böyle fazla-belirlenmiş tüm üretim-dağıtım olaylarının toplamından ibarettir.

Benzer bir sav, bireyin daha fazla elma veya portakal satın alma seçimlerinden tutun, ücretler değiştiğinde daha fazla mı yoksa daha az mı emek arz edeceğine, hatta Cumartesi gecesi kiminle takılacağına kadar, herhangi bir şey ve her şey hakkındaki seçimleri için geçerlidir. Bütün seçimler, birbirleriyle etkileşen toplumsal (ekonomik ve ekonomik olmayan) ve doğal kuvvetlerin karmaşık bir sonucudur. Bireysel seçimin, ekonomik olsun olmasın hiçbir şeyin tesiri altında girmediği, bütün tesirlerden muaf olduğu neoklasik yaklaşımdan oldukça farklı bir bakış açısıdır bu. Bu Marksçı yaklaşımı diğerlerinden ayıran sadece seçim eyleminin fazla-belirlendiğini iddia etmesi değildir; buna ek olarak seçim eylemini fazla-belirleyen ekonomik etmenlerden birinin sınıf olduğunu da söylemesidir.

Marksçı görüşte ekonomi durmaksızın değişir *çünkü* fazla-belirlenmiştir. Toplumun ekonomik olmayan herhangi bir veçhesi ister istemez ekonomide bir değişim yaratacaktır. Örneğin, Amerika'da başkanlık Carter'dan Reagan'a geçtiğinde, üniversitedeki öncelikler de değişmişti. Bazı akademik bölümler öğretim elemanı işe almak, açtıkları ders sayısını arttırmak vesaire için daha fazla para elde ederken diğer bölümler tarihe karıştı. Bu değişim öğrencilerin hangi dersleri seçeceklerini ve kariyer seçimlerini etkiledi ve böylece ekonomiyi değiştirdi. Başka bir örnek vermek gerekirse, doğum kontrol bilimindeki değişimlerin ve aile planlaması hakkındaki kültürel tavırlardaki değişimlerin ciddi ekonomik sonuçları vardır. Birkaç metadan örnek verirsek, daha az çocuk sahibi olan çiftlerin ev, eğlence ve araba talepleri değişir. Nüfus büyüme hızının azalması, ekonomideki her tür arz-talepte başka başka değişimlere sebep olur vesaire.

Toplumun ekonomik olmayan bir veçhesindeki her değişimin, ekonomi üzerinde kendine has etkileri olur. Toplumun ekonomik olmayan birçok veçhesi kendi içinde, farklı farklı şekillerde sürekli değişiyor olduğu için (sonuçta onlar da fazla-belirlenmiştir), onların bu değişimleri ekonomiye etki eder, onu değiştirir. Ekonomideki değişimler de toplumun ekonomik olmayan veçhelerinde değişimler yaratır vesaire vesaire; sonsuza kadar gider bu. Toplumun herhangi bir parçasındaki değişimler, aynı anda *hem* her bir diğer parçanın sonucu, *hem* her bir diğer parçanın nedenidir.

Nitekim Marksçı teorinin fazla-belirlenime sadık kalması, bizi doğrudan, toplumdaki her şeyin daima değiştiği görüşüne götürür. Değişim, her şeyin var olma tarzıdır. Hiçbir şey sabit değildir. Her olay, kişi, kurum ve iliş-

ki değişim içinde var olur. Teoriler, hükümetler, ekonomiler, doğa ve müzik: Hepsi, bitmek bilmez bir oluşma hareketi halindedir. Bu değişimler bazen zar zor algılanır, bazen çarpıcı şekilde devrimcidir.

Marksçı teori, her toplumun her veçhesinde gördüğü bitmek bilmez değişimin altını çizmek için, hepsini daima hareket halinde, birer "süreç" olarak anlar. Nitekim Marksçı toplum çözümlemesi teorisinin temel öğeleri süreçlerdir. Bireyler, ilişkiler, etkinlikler, kurumlar ve örgütler, farklı farklı süreç (her süreç dört temel tipten birine aittir: ekonomik, siyasi, kültürel, doğal) öbeklenmelerinden ibarettir. Nitekim her toplum, her biri bütün diğerleri tarafından kurulmuş olan farklı süreçlerden oluşmuş bir kütle olarak anlaşılır.

Örneğin, ekonomik süreçler kültürel süreçleri etkilemekten fazlasını yapar. Kültürel süreçlerin "kurulmasına" katkıda bulunurlar – onları kelimenin tam manasıyla var ederler. Nitekim şirketlerin reklam giderleri televizyondaki kültürel yapımlara şekil vermekle kalmaz; kelimenin tam manasıyla, onların var olmasını mümkün kılar. Kuzey Amerika'nın iklimi (doğal bir süreç), hasatı etkilemekle kalmaz; onu mümkün kılar, onu yaratmaya katkıda bulunur. Siyasi yasama süreçleri ekonomileri etkilemekle kalmaz; onların etkileri, var olacak belirli ekonomik süreçleri (satın almak, satmak, ithalat, borç vermek, üretmek vs.) var eder.

Bir başka örnek vermek gerekirse, bir ekonomik süreç olan para tasarrufu sürecinde bulunan insanları ele alalım. Tasarruf etmeleri, toplumdaki bütün diğer süreçler yüzündendir (onların karmaşık sonucudur). Tasarrufun kurulmasına katkıda bulunan kültürel süreçler arasında, tutumlu yaşama hakkındaki fikriyat, gelecek hakkındaki beklentiler, dini inançlar, gazetelerde çıkan yazılar ve benzeri şeyler vardır. Siyasi süreçler kendi rollerini oynar: Örneğin, tasarruflarımızı mülk edinme ve kontrol etme hakkımızı tesis eden yasalar geçirilir, yargı kararları başkalarını tasarruflarımıza el koymaktan caydırır, idari usüller mirası düzenler vesaire. Tasarruf sürecini fazla-belirlemekte doğal süreçlerin de parmağı vardır: İklime ve sağlığa dair korkular ve belirsizlikler tasarruf etmeye iter, araç gerecin bozulması onların yerine yenilerini almak için kenara para koymayı zorunlu kılar vesaire. Son olarak, tasarrufu diğer ekonomik süreçler de fazla-belirler: Kazandıran faiz oranları tasarrufu teşvik eder, fiyat dalgalanmaları bazen piyasa çökmelerine karşı sigorta olarak tasarrufu tetikler bazen enflasyon olduğunda tasarruftan soğutur, merkez bankasının para arzı yönetimi tasarruf kararlarını etkiler vesaire.

Toplumdaki diğer tüm süreçlerin, bir araya gelerek belirli bir süreç olan tasarruf sürecini var eden etkileri vardır. Bu etkiler, tasarruf sürecine, belirli bir toplumda, belirli bir zamanda gösterdiği özelliklerini verir. Bu diğer sü-

reçlerden birini değiştirseniz veya birini kaldırsanız veya yeni bir süreç ekleseniz, bunun sonucu tasarruf sürecini değiştirmek veya kaldırmak olacaktır. Süreç var ise diğerleri var olduğu içindir. Tasarrufa neden olan hiçbiri değildir, hepsidir. Tasarruf, toplumdaki diğer süreçlerden yalnızca birinin veya birkaçının sonucundan ibaret değildir. Daha ziyade, bütün süreçler birbirleriyle etkileşirken ortaya çıkan, hepsinin fazla-belirlenmiş sonucudur. Aynısı, bütün diğer süreçler için de geçerlidir.

Burada sunulan Marksçı teoride fazla-belirlenim, bir araya gelip toplumu oluşturan süreçler arasındaki mantık bağlantısı olarak iş görür. Parçaları toplumsal bütüne bağlayan tutkaldır. Merkezde olmasının teori için iki önemli sonucu var. İlkini zaten belirttik: herhangi bir süreçteki bir değişim, diğer tüm süreçlerde değişime yol açar ve bu da daha sonra ilk süreci etkileyerek onu değiştirir vesaire. Marksçı teori, fazla-belirlenime sadakatinin bu sonucunu, toplumdaki her süreci ve nitekim bir bütün olarak toplumu niteleyen bitmek bilmez değişimi vurgulayarak özetler.

4.2.3 *Çelişkiler*

Marksçı fazla-belirlenim fikrinin bir ikinci sonucu, çelişkilerin de merkezde olmasıdır. Her süreç diğer tüm süreçlerin sonucu olarak var olduğuna göre, demek ki her süreç bir çelişkiler öbeğidir. Yani, her toplumsal süreç, onu o yapan diğer bütün süreçlerden doğan itme çekmeleri barındırır kendi içinde. Bütün o diğer süreçler değiştikçe, uyguladıkları itme çekme kuvvetleri de değişir ve bu da fazla-belirledikleri süreci hareket ettirir.

Örneğin birine aşık olma süreci fazla-belirlenmiştir, dolayısıyla çelişkilidir. Yarenlik ihtiyacı, cinsel arzu, ego tatmini, mali hesaplar, dini tabular, ebeveynlerin tercihleri, arkadaş baskısı, yalnız kalma korkusu vesairenin farklı farklı etkilerini barındırır. İki kişinin etrafını saran ve ikisi arasındaki aşk sürecini fazla-belirleyen bütün diğer süreçler, aşkı birbiriyle çatışan istikametlerde iter çeker. Nitekim sayısız kaynakta betimlendiği üzere aşıklar cazibe, tiksinme, kayıtsızlık, hınç, sevinç, tutku vesaire veya bunlardan ikisi veya daha çoğunun bileşimleri arasında sürekli gidip geldiğine göre, aşk süreci çelişkilidir. Dahası, bütün o diğer süreçler değiştikçe, hem aşk sürecini hem de aşıkların her birini farklı şekillerde fazla-belirlerler ve bu da hepsini değiştirir.

Her süreçteki değişim, o sürecin bütün diğer süreçleri ve diğer süreçlerin barındırdığı çelişkileri nasıl belirlediğini değiştirir. Bu yeni çelişkiler o süreçlere yeni tür değişimler katar, bu değişimler de onların diğer süreçleri nasıl etkilediklerini değiştirir. Marksçı teori için çelişki, fazla-belirlenimin, yani değişimin toplumun ve toplumun bütün parçalarının evrensel var olma tarzı haline geldiği mekanizmanın sonucudur.

Marksçı teori herhangi bir toplumu çözümlerken, genellikle (1) önce o toplumdaki süreçleri tespit eder, (2) sonra o süreçlerin aralarındaki fazla-belirlenimi inceler ve (3) sonuçta o süreçlerde ortaya çıkan çelişkileri gösterir. Amaç, toplumdaki çelişkilerden doğan toplumsal değişimleri anlamaktır. Marksçı iktisat teorisi, toplum içindeki ekonomik süreçleri ve o süreçlerin çelişkilerini merkeze alır. O çelişkilerin her toplumda hem ekonomik hem de teorinin nesnesi olan diğer değişimleri nasıl yarattığını tespit etmeyi hedefler. Marksist siyaset pratiği, teoriyi kullanarak o toplumu değiştirmek için yapacağı müdahaleleri bilgilendirmeyi hedefler.

Buna kıyasla neoklasik ve Keynesçi teoriler fazla-belirlenimci değildir. Bilakis, daha önce tartışıldığı üzere tabiatları gereği belirlenimci veya özcülerdir. Neoklasikçilere göre toplumsal değişimler genellikle ekonomik değişimlerin sonuçlarına indirgenir. Ekonomik değişimler de bireylerin tercihleri, üretken kabiliyetleri ve sahip oldukları üretken kaynaklar gibi çok az sayıda asli neden tarafından belirlenmiş olmaya indirgenir.

Neoklasik iktisatçıların ekonomik ilişkileri resmetmek için kullandığı geometrik şemalar, genelde bazı ekonomik olayları neden diğerlerini sonuç yapar. Özcü bir fikirdir bu. İster basit neden-sonuç bağlantıları ister daha karmaşık eşanlı denklem sistemleri olsun, diğer neoklasik modeller de fazla-belirlenimi temsil edemez çünkü fazla-belirlenim, bütün ekonomik veçhelerin, birbirlerinin ve hatta toplumun ekonomik olmayan veçhelerinin bileşenleri olduğu, yani aynı zamanda *hem* neden *hem* sonuç oldukları anlamına gelir. Neoklasik iktisadın geleneksel matematik modelleri fazla-belirlenim ilişkilerini ifade etmez çünkü o teori ekonominin ve toplumun farklı veçhelerini birbirine bu şekilde bağlamaz.

Aşağı yukarı aynıları Keynesçi iktisat için de geçerlidir. Keynesçi teori, firmaların mikro davranışlarını, makro düzey toplumsal yapıların sonuçları olarak teorileştirir. Bu teorileştirme neoklasik iktisat teorilerinin belirlenimciliğini yeniden üretir fakat belirlenimin yönünü değiştirir. Tek tek kişilerin ve firmaların mikro düzey tabiatları daha büyük ekonomik ve toplumsal yapıları belirleyeceğine, ekonomik ve toplumsal yapılar onları belirler. Kitabın son bölümünde, neoklasik ve Keynesçi teorilerin belirlenimciliği (özcülüğü) ile Marksçı teorinin fazla-belirlenimciliği arasındaki farka odaklanıp, bu farkın, farklı teorilerin vardıkları çok farklı sonuçlara ve politika önerilerine şekil veren önemli sonuçlarını gösteriyoruz.

4.2.4 Süreçler, Etkinlikler ve İlişkiler

Burada geliştirdiğimiz Marksçı teoride, süreçler toplumda asla kendi başlarına meydana gelmezler. Her zaman gruplar halinde meydana gelirler. Ör-

neğin okuyan bir kişi (kültürel süreç) aynı zamanda nefes de alır (doğal süreç). Başkasına kurala uymasını emreden bir kimse (siyasi süreç), aynı zamanda düşünür (kültürel süreç) ve sindirir (doğal süreç). İşçi istihdam eden bir işveren (ekonomik süreç), işçilerle konuşur (kültürel süreç) ve iş günü süresince işçilerin davranışlarını yönetir (siyasi süreç). Genellikle birçok süreçten oluşan böyle öbeklenmeler, Marksçı teorinin "ilişkiler" veya "etkinlikler" veya "pratikler" diye tanımladığı şeylerdir.

Herhangi birinin bir etkinliği veya pratiği, onu oluşturan temel süreçlere analitik olarak ayrılabilir. Örneğin, bir kişi sokakta koşuyorken aynı anda terliyor, düşünüyor, yatırımlarından faiz kazanıyor ve başka birinin koş emrine itaat ediyor olabilir. Bu süreçler hep bir arada, belirli bir koşma etkinliğini kurar. Aslına bakılırsa bu etkinliğe sadece "koşma" demek pek isabetli olmaz zira bu tek kelimelik yafta, aynı anda işin içinde olan birçok farklı süreci hesaba katmaz. Benzer bir şekilde sendika örgütleme pratiği de farklı süreçlerin bileşimidir: insanlarla konuşma, stratejiler ile düşünme, belki yasaları değiştirme, afiş için kâğıt satın alma vesaire.

Etkinlikler ve pratiklerde olduğu gibi, insanlar arasındaki ilişkiler de onları oluşturan süreçlere ayrıştırılabilir. Birbirimizle konuştuğumuz zaman, aynı zamanda birbirimize bakıyor, muhtemelen birbirimize dokunuyor, belki birbirimizle iş yapıyoruzdur vesaire. Her bir ilişki, belirli süreçlerin karmaşık kümelenmesidir. Etkinlikler ve pratiklerde olduğu gibi, ilişkilere "iş" ilişkisi, "aşk" ilişkisi gibi tek bir isim veya sıfat vermek isabetli olmaz. İlişkiler her zaman belirli süreçlerin karmaşık kümelenmeleridir. İlişkilerinizi tek boyutta değerlendirmemeyi hatırlarsanız, ilişkilerinizde kahrolmaktan kaçınabilirsiniz.

Bir grup insanın bütün etkinlikleri ve ilişkileri bir toplumu oluşturur (Marksistler buna genellikle "toplumsal oluşum (*social formation*)" adı verir). Marksçı toplum çözümlemesi, bir toplumsal oluşumu ayırt eden belirli etkinlik ve ilişkilerde hangi süreçlerin hangi yollarla kümelendiğini belirlemeyi hedefler. Örneğin bazı toplumlarda alım satım süreçleri hiç meydana gelmez. Bunun yerine mal ve hizmetler üreticilerinden tüketicilerine, kutsal kuralları izleyen dini dağıtım süreçleri aracılığıyla geçer. Bir başka toplumda, ayrıntılı ritüeller gereği her ekonomik sürece dua etme süreçleri eşlik eder. Bir diğer toplumda, ebeveynlerin çocukları üzerinde ömür boyu süren katı siyasi denetimleri olmaksızın cinsel süreçler asla gerçekleşmez.

Marksçı teorinin bakış açısına göre herhangi bir toplumu anlamak için o toplumda meydana gelen belirli süreçlere ve bu süreçlerin toplumu oluşturan etkinlik ve ilişkilerde nasıl kümelendiğine sistematik bir biçimde dikkat göstermek gerekir. Amaç, topluma kendine özgü niteliklerini, gerilimlerini ve değişimlerini veren çelişkileri kavramak ve ifade etmektir. Marksistler ge-

nellikle belirli bir tür toplumsal değişimden yana oldukları için, bu tür toplumsal değişimleri harekete geçirmek amacıyla siyaseten nasıl davranacakları hakkındaki kişisel ve örgütsel kararlarına kılavuzluk edecek bir anlayış peşindedirler.

4.2.5 *Teorik Bir İkilem*

Marksçı teorinin, toplumların karmaşık çelişkilerde iç içe geçmiş türlü türlü süreç, etkinlik ve ilişkiden oluşan uçsuz bucaksız toplamlar olduğu görüşü, öncelikle analitik bir sorun ortaya koyar. Bütün bunları söküp açmak hemen hemen imkânsızdır ve bunları sistematik bir şekilde gözler önüne sermek çok sayıda Marksçı teorisyenin çok fazla vaktini alacaktır. Dahası, girişilen bu çaba bitene kadar teorisi yapılan bütün süreçler, etkinlikler ve ilişkiler çoktan değişmiş olacaktır. Çözümlenmiş olan toplum, yerini Marksistlerin içinde yaşadığı ve muhtemelen değiştirmek istedikleri şimdiki yeni topluma bırakmış bir tarih kalıntısına dönüşmüş olacaktır. Nitekim sil baştan yapmaları gerekecek, fakat karşılarına yine aynı ikilem çıkacaktır.

Fazla-belirlenim fikri düşünülürse, bu ikilem iyice sıkıntılıdır. Eğer her bir toplumsal süreç bütün diğer toplumsal süreçlerin sonuçları sayesinde var oluyorsa, onlar sayesinde kendine özgü niteliklere ve çelişkilere sahipse, o zaman bir teorisyen sadece bu toplumsal süreci tamamen anlayabilmek için bütün diğer süreçleri de incelemelidir. Böyle bir bütünsellik pratik açıdan mümkün değildir.

Marksçı bakış açısına göre, her şeyi kapsayan bir toplumsal çözümlemeye ne Marksçı teori ne de başka bir teori varabilir. İnsanların mekanik destek olmaksızın kuş gibi uçmayı başarmaları veya ölümü önlemeleri veya yalnızlığı ömür boyu bertaraf etmeleri gibi bir şeydir bu. Bu tür imkânsızlıkları nasıl dert edinemezsek, insanların bütünsel bir toplum çözümlemesi üretemiyor olmaları da bize çok dert olmamalı. Kısıtlılıklarımızı inkâr etmek veya karamsar bir biçimde onları düşünüp durmak acı hayal kırıklıkları ve/veya daralma dönemlerinden fazlasını vaat etmez. Mesele, kısıtlamaların üretken kişisel ve toplumsal durumlar inşa etme çabalarımızı etkilediğini fakat önlemediğini kabul etmektir.

Bu yola baş koyan Marksistler, onları üretirken hangi teorik çerçeve kullanılırsa kullanılsın, bütün toplum çözümlemelerinin taraflı/eksik (*partial*) olduğunu, asla tamam veya bütünlüklü olmadığını teslim ederler. Bir toplumun nasıl yapılandığı ve nasıl değiştiği hakkındaki bütün hikâyeyi hiç kimse anlayamaz, yazamaz. Hiç kimse bunu yapmamıştır. Her teori, ister istemez kısmi kalan bir toplum çözümlemesi girişimi içerir. Marksistler, bir çözümlemenin bütün olup diğerlerinin kısmi kalacağı ümidini, beyhude bir

ümit diyerek reddederler. Zaten hiç kimse, teorik yeterliliğimizin kısıtlarından korkan ve mucizevi bir bütünlük, hakikat, nihai açıklama yolu bulduğunu hayal edip bunda ısrar edenlerin iddialarına itibar etmemelidir.

Bütün teorilerin ve üretebilecekleri toplum çözümlemelerinin kısmi olduklarını bu şekilde kabul etmek hem Marksistler hem de Marksist olmayanlar arasında tartışmalı bir mevzudur. Bazı Marksistler bunu kabul edilemez bulur; onlar, ne yapıp edip bir gün tam bir çözümlemenin başarılacağı ve kendilerinin de bu hedefe yönelik çalıştıkları fikrine bağlı kalırlar. Ne var ki, bu kitapta tartışılan Marksçı teori türü, fazla-belirlenim, çelişki ve süreç temelli olduğundan ötürü, hem kendisinin hem diğer tüm toplum çözümlemelerinin kısmi olduğunu doğrudan onaylama noktasına varır.

Peki, kısmi olmayı bu şekilde kabul etmek elimizi kolumuzu bağlar mı? Hiçbir şeyi tamamen açıklayamıyorsak o zaman herhangi bir şeyi açıklamaya çalışmanın manasız olduğu anlamına mı gelir bu? Marksçı teorinin kendi kısmiliğinde ısrar etmesi, onun savlarını ve vardığı sonuçları göz ardı etmemizi mi gerektirir?

4.2.6 Marksçı Teori ve Giriş Noktası

Bütün bu soruların yanıtı hayırdır. Fazla-belirlenime sadık kalan Marksistler, teorilerini kullanarak kendi çözümlemelerini yaratmakta tereddüt etmezler. Kısmi olmanın, bütün teori ve toplum çözümlemelerinin ortak özelliği olduğunu kabul ederler. Bir teoriyi diğerinden ayıran şey, ikisinin farklı şekillerde eksik olmalarıdır tam da. Marksçı ve Marksçı olmayan iktisat teorileri örneğinde olduğu üzere, farklı teoriler farklı kısmi çözümlemeler üretir.

Hiçbir teorinin eksiksiz bir çözümleme üretemez olması, Marksistlere rahatsızlık vermez. Marksistler, bütün teorilerin, kısmi olsalar bile, içinde meydana geldikleri toplumlara belirli şekillerde etki ettiklerini öne sürerler. Neoklasik ve Keynesçi iktisat teorileri ile üretilen iktisadi çözümlemeler toplumda nüfuz sahibidir. Meydana geldikleri yerlerde, meydana geldiklerinde, toplumdaki diğer her şeyi fazla-belirlemeye iştirak ederler. Benzer bir şekilde, Marksçı teorileri kullananların ürettiği farklı kısmi çözümlemeler de toplumdaki diğer her şeyi fazla-belirlemeye iştirak eder. Mesele şudur: Üç tür teori, toplumu farklı şekillerde ve farklı istikametlere doğru iter, etkiler, şekil verir.

Bir teori nasıl diğerinden farklı şekilde kısmidir? Gördüğümüz üzere bu sorunun cevabı, kısmen, önemli bir mefhum olan giriş noktası mefhumunda yatar. Bütün toplum teorileri, karmaşık bir toplumsal bütün ile, çok boyutlu bir çeşitlilik kütlesiyle karşı karşıyadır. Her teori seçtiği bazı veçheler veya toplumun bazı kısımlarından başlamalıdır (her yerden birden başla-

mak mümkün değildir ve zaten tutarsızlığa neden olacaktır). Her teori, kendine özgü giriş noktasının bakış açısından (kısmen buna bağlı olarak), kendi toplum anlayışını (bilgisini, idrakini, doğrusunu) yaratır. Toplumsal teoriler her zaman kısmidir çünkü toplumsal bütünün her veçhesi hakkında veya her veçhesinden yola çıkarak teori yapmak imkânsızdır.

Neoklasik teorinin kısmiliği, üç geniş giriş noktası kavramından bellidir: bireysel tercihler, teknoloji ve baştaki kaynak dağılımı. Neoklasik teori, modern ekonomiler hakkındaki kendine özgü çözümlemesini veya bilgisini, çözümlemeye bu üç ayırt edici giriş noktasından girerek inşa eder. Aynısı, belirli toplumsal yapılar, kitle psikolojisi eğilimleri ve belirsizlik gibi giriş noktası kavramlarına ilişkin olarak Keynesçi teori için de geçerlidir. Marksçı iktisat teorisinin oldukça farklı bir giriş noktası vardır ve kendisine özgü kısmi çözümlemesini, iktisadi incelemesine kendine özgü sınıf süreci kavramı aracılığıyla girerek inşa eder.

Nitekim bizim Marksçı teori çözümlememiz, Marksçı giriş noktası olan sınıf kavramıyla ne anlatıldığını dikkatlice incelememizi gerektiriyor. Böyle yapmak, Marksçı iktisat teorisinin hem neoklasik hem de Keynesçi teori ile arasındaki temel farkı açığa kavuşturmamızı sağlayacak. Daha sonra, farklı giriş noktalarının teorileri bambaşka iktisat anlayışlarına nasıl götürdüğünün izini sürerek teoriler arasındaki diğer farkları da netleştirebiliriz. Kitabın son bölümü, bu teorik farkların toplumsal önemini keşfediyor; yani, yaşamlarınızın farklı kısmi teoriler ve bu teorilere sadık kalanlar arasındaki mücadelelere nasıl bağlı olduğunu.

4.2.7 Sınıf Süreci

Marksçı teori, toplum incelemesine genelde, bir araya geldiklerinde o toplumun sınıf yapısını oluşturan sınıf süreçlerine (veçhelerine) bakarak başlar. Daha sonra, toplumun sınıf yapısının, bu yapının toplumsal bağlamı veya çerçevesi olan sınıf olmayan süreçler tarafından nasıl fazla-belirlendiğini incelemeye geçer. Son olarak Marksçı teori, toplumun sınıf sürecinin de toplumun sınıf olmayan bütün veçhelerini fazla-belirlemeye nasıl iştirak ettiğini göstermeyi hedefler.

Nitekim sınıf, Marksçı teorinin giriş noktası kavramıdır. Toplumun, teorinin altını çizmek, odaklanmak ve anlamak istediği o özel veçhesidir. Bireysel insan doğası neoklasik teoride, toplumsal yapılar ve psikolojik eğilimler kavramları Keynesçi teoride ne iş görüyorsa, sınıf da Marksçı teoride o işi görür. Her teori, sırasıyla kendi giriş noktasını (noktalarını) tanımlayarak başlar ve buradan devam ederek bir ekonominin nasıl işlediği ve toplumun geri kalanıyla nasıl etkileştiği hakkındaki karmaşık anlayışını derinleştirir.

Bu kitapta geliştirilen Marksçı iktisat teorisi, sınıfı, Marx'ın eserlerinden aldığı çok özel bir biçimde tanımlar. Sınıf, belirli bir toplumsal süreci, herhangi bir toplumun bazı üyelerinin *artık emek* (bir sonraki paragrafta tanımlanacak) üretmesini anlatır. Her toplumun, üyelerinin bir kısmının, doğayla ve birbirleriyle etkileşerek toplumun bütün üyelerinin tüketeceği mal ve hizmetler üretmesine gerek duyduğu varsayılır. Bu etkileşime *emek süreci* adı verilir: insan kaslarının, sinirlerinin ve beyin gücünün, doğada bulunan nesneleri insan ihtiyaç ve isteklerini tatmin edecek mal ve hizmetlere dönüştürmek üzere harcanması. Bu emeği sarf eden toplum üyelerine *doğrudan emekçiler* (*direct laborers*) adı verilir.

Öyleyse artık emek nedir? Her emek zaman alır. Doğrudan emekçilerin çalıştıkları zamanın bir kısmı, kendi çalışma kapasitelerini yeniden üretmek için kendi tükettikleri mal ve hizmetleri üretir. Çalıştıkları zamanın bu kısmı *zorunlu emektir*. Doğrudan emekçilerin tüketim amaçlı mal ve hizmet taleplerini karşılaması için gerekli olması bakımından zorunludur. Ne var ki, doğrudan emekçiler her zaman zorunlu emekten fazla emek sarf ederler; kendi ihtiyaç ve isteklerini karşılamaya yetecek zamandan da uzun süre çalışırlar. O fazladan emek zamanı Marx'ın artık emek dediği şeydir.

Nitekim doğrudan emekçiler iki farklı sürece iştirak ederler; doğayı dönüştürdükleri emek süreci ve artık emek sarf ettikleri sınıf süreci. İnsan emeği eliyle doğayı dönüştürmek bir şeydir, artık emek üretiminde bulunmak ayrı ve başka şey. Sınıf ve emek süreçleri, bilinen en eski toplumlardan günümüz toplumlarına kadar bütün toplumlarda var olmuştur fakat sınıf süreçlerinin emek süreçlerinden farklı olduğunu teslim etmek, emek sürecinden farklı çözümlemek Marx'ın eserlerine dayanan oldukça yeni bir fenomendir.

Eğer sınıf süreci artık emek sarf edilmesini içeriyorsa, demek ki kavrama derhal iki uzantı gereklidir. İlki, artık emeğin ürünü dediğimiz şeyle ilgilidir, yani, doğrudan emekçilerin bizzat tüketmedikleri mal ve hizmet çıktısıyla. Bu noktadan sonra buna artık ürün veya sadece artık diyeceğiz. Artık emek kavramının ikinci uzantısı, doğrudan emekçiler tarafından üretildikten sonra artığın başına gelenleri anlatır. Marx bunu kısaca *artığın dağıtılması/bölüşülmesi* (*distribution of the surplus*) meselesi olarak ele alır.

Şimdi, Marksist iktisat teorisinin giriş noktası işlevi gören sınıf kavramını özetleyebiliriz: Sınıf, artık emeğin üretildiği ve dağıtıldığı/bölüşüldüğü ekonomik süreçlerdir. Dikkat edin, tekil bir süreç olarak sınıf, burada çoğul bir süreç olarak sınıfa dönüştü. Sınıf yalnızca artık üretimini değil, dağıtımını da anlatır. Bu karmaşıklığa aşağıda tekrar döneceğiz.

Sınıf süreçleri, herhangi bir toplumu oluşturan bütün doğal, siyasi, kültürel ve diğer ekonomik süreçlerle (sınıf olmayan süreçlerle) bir arada var olur, onlarla etkileşirler. Sınıf olmayan bütün bu diğer süreçler sınıf süreç-

lerini fazla-belirler. Diğer herhangi bir süreçte olduğu gibi, sınıf süreçleri de çelişkili ve sürekli değişir haldedir. Benzer bir şekilde, sınıf olmayan bütün diğer süreçlerin fazla-belirlenmesine ve dolayısıyla bütün toplumun çelişki ve değişimlerine şekil vermeye iştirak ederler.

Dikkat edin, Marksçı teori sınıfı giriş noktası yaparak, anlamaya çalıştığı toplumun karmaşıklığını, birbiriyle zıt iki parçayla veya veçheyle düzenler: sınıf ve sınıf olmayan. Teori böylece, ele alacağı konuları, herhangi bir toplumda sınıf veçheleri ile sınıf olmayan veçheler arasındaki ilişkiler üzerinden düşünme hedefi etrafında düzenler. Marksçı teorinin ortaya çıkardığı çözümlemeler, toplumsal bütünün sınıf parçaları ile sınıf olmayan parçaları arasındaki karşılıklı bağımlılığa odaklanır.

4.3 Marksçı Sınıf Kavramını Ayrıntılandırırken

Artık emek bakımından tanımladığımız Marksçı sınıf kavramı, Marx'tan önce yüzyıllar boyu ve Marx'tan beri kullanılan birçok farklı sınıf kavramından sadece biridir. Dolayısıyla, bu bölümde ve kitapta geliştirilen sınıf kavramını, bazı Marksistlerin ve Marksist olmayan çoğu kişinin eserlerinde ortaya çıkmış olan ve çıkmaya devam eden çok sayıda başka ve oldukça farklı sınıf kavramlarından ayırmak önemlidir. Örneğin antik Yunan'dan beri sınıf, sahip oldukları zenginlik veya mülke göre insan grupları için kullanılmıştır. Sahip olanlar sınıfı, sahip olmayanlar sınıfı ile karşı karşıyadır. Zengin sınıflar yoksullarla, yüksek gelir sınıfları alt sınıflarla karşı karşıyadır. Bunlar, mülkiyet üzerinden yapılan sınıf tanımı çeşitlemeleridir. İlki kadar eskiye dayanan bir ikinci ve oldukça farklı bir sınıf tanımı, zenginlik veya gelir mülkiyetine değil, iktidara atıfta bulunur. Bu sınıf kavramı, insanları diğerleri üzerinde iktidar sürüp sürmediklerine (emirler vermek, otorite kurmak vs.) veya başkalarının onlar üzerinde iktidar sürüp sürmediğine göre gruplara ayırır. Sınıfın bu tanımından yapılan çeşitlemeler, yönetici sınıflardan veya iktidar sahibi seçkinlerden veya güçsüzler sınıfından bahseder.

Mülkiyet ve iktidar temelli bu sınıf kavramları muhtemelen hâlâ terimin en yaygın anlaşılma biçimdir. Bunlar, bizim artık emek temelli sınıf kavramımızdan farklıdır. Diğer birçok kişi gibi biz de geçmiş ve günümüz toplumlarında zenginlik ve iktidarın nasıl dağıldığı/bölüşüldüğü ile ilgileniyoruz. Diğer birçok kişi gibi biz de zenginlik ve iktidar dağılımlarına odaklanan toplum çözümlemelerinden çok şey öğrendik. Biz de, bugüne dek başarılanlardan daha eşitlikçi zenginlik ve iktidar dağılımları kurmanın toplumlara neden bu kadar zor geldiğini merak ettik (bu yönde ilerleyen Amerika, Fransız ve Rus devrimlerine rağmen). Önceki devrimci çabaların, bu çabaları destekleyenlerin toplumlarındaki eşitsizlikleri pekiştiren artık emek örgütlenmesi-

nin önemini anlayamadığı için başarısız olduğunu ileri sürdüğünde, Marx böyle bir meraka yanıt vermişti. Benzer bir şekilde, bu tarz devrimci çabalar, eşitlikçi zenginlik ve iktidar dağılımlarına yönelik sürdürülebilir hareketlerin başarılı olabilmeleri için, artık örgütlenmesini dönüştürmek gerektiğini anlayamamışlardı.

Hal böyle olunca Marx da sınıf çözümlemesini ve eşitlik isteyen toplumsal hareketlerin dikkatini, daha önce gözden kaçırdıkları şeye, artığın toplumsal örgütlenmesine doğru odaklamayı hedefledi. Bu temel noktanın görülmesini sağlamak için, sınıfı zenginlik ve iktidar dağılımını anlatacak şekilde değil, toplumda artığın üretilmesi ve dağıtılması süreçlerini anlatacak şekilde kullandı. Sınıfı bu yeni artık tanımıyla kullanmakta Marx'ın kendisi de yüzde yüz tutarlı değildi. Arada bir, farkında olmadan kendisinden önce geliştirilmiş olan, zenginler-yoksullar, yönetenler-yönetilenlerden bahseden sınıf kavramlarını kullandı. Ne de olsa zenginlik ve bilhassa iktidar üzerinden tanımlanmış sınıf kavramları kullanan Fransız ve Amerikan devrimlerinin eşitlikçi hedeflerinden epey heyecan duyuyordu. Ne var ki Marx'ın benzersiz ve kalıcı katkısı, yeni bir sınıf kavramı ve sınıf çözümlemesi icat etmek ve geliştirmekti. Böylece, her toplumun artığı üretme-dağıtma düzeninin, o toplumun işleyişini, tarihini ve daha eşitlikçi zenginlik ve iktidar dağılımları kurmaya çalışanların önündeki fırsat ve engelleri nasıl şekillendirdiği hakkında bir kavrayış sunmayı hedefliyordu.

4.3.1 Temel Sınıf Süreci ve Sömürü

Marx yazılarında sınıf sürecine bazen "temel" sıfatını iliştirmiştir. Okurların dikkatini artık emek üretme süreçlerine odaklamaya yönelik teorik stratejisinden ötürüdür bu. Ne var ki, bu sıfatı bir sınıf süreci türünü diğerinden ayırmak için de istemiş gibidir. Aslına bakılırsa, daha önce de belirttiğimiz üzere, Marx'ın iktisat teorisi hakikaten de iki tür sınıf süreci sunar.

Doğrudan emekçilerin yalnızca zorunlu emek değil artık emek de sarf ettikleri süreçten bahsetmek için "temel sınıf süreci" terimini kullanacağız. Doğrudan emekçilerin zorunlu emeği, kendi tükettikleri mal ve hizmetlerin üretilmesi ile sonuçlanır. Artık emekleri, artık ürün veya sadece artık adını vereceğimiz daha fazla miktarda mal ve hizmetle sonuçlanır. Hemen bir soru ortaya çıkar: O artığı kim alır? Marx'ın lügatinde söylersek, o artığa kim *el koyar* (artık doğrudan kimin eline geçer)?

Yanıt: Değişir. Bir ihtimal, doğrudan emekçiler kendi artık ürünlerine toplu halde kendileri el koyabilir. Örneğin bir tarım işçileri veya sanayi işçileri topluluğu, belli aralıklarla toplu çalışma etkinliklerine ara verip, kendi etkinliklerinin ürettiği artığı beraber toplayabilirler. Bir başka seçenekte, bi-

reyler kendi başlarına çalışıp, ürettiği artığa her birey kendisi el koyabilir. Örneğin bilgisayar yazılımı üreten bir birey düşünün. Bu programlardan bir miktar üretir, onları satar ve kazandığı parayı yaşam standardını sürdürmek için mal ve hizmet satın almak için kullanır. Ürettiği bu miktar, onun zorunlu emeğini temsil eder. Ne var ki, normalde bundan daha fazla miktar program üretir. Bu fazla miktar onundur, gönlünce satar ve semeresini görür. Kazandıklarını ikiye böler: bir kısmı, çıktısını üretirken tükenen malzemeleri tazelemek için kullanılırken, diğer kısmı, emeğinin yarattığı artıktır. Bu birey, kendi artık emeğine kendisi el koymuştur.

Artığı kim ele geçirir sorusuna verilecek olası yanıtlar bunlarla sınırlı değildir. Artık emek sarf eden doğrudan emekçiler, ürettikleri artık ürüne ne toplu halde ne de bireysel olarak el koyuyor olabilir. Örneğin doğrudan emekçilerin aynı zamanda köle oldukları bir toplum düşünün. Köleler efendileri için emek sarf ettiklerinde, o emeğin bütün ürettikleri doğrudan, otomatik olarak efendiye aittir. Genellikle efendiler kölelerin ürettiği çıktının bir kısmını, tüketmeleri ve böylece o toplumun kölelik sistemini sürdürmeleri için kölelere geri verirler. O kısım, köle sınıf yapısının zorunlu emeğini oluşturur. Bir diğer kısım, kölelerin toplam çıktı üretimi sırasında tükenen/eskiyen malzemeleri tazelemeye gider. Son bir kısım, efendilerin elinde tuttukları (el koydukları) kısım, köle artığıdır. Genellikle efendiler köle değildir ve çıktı üretimine iştirak etmezler.

Doğrudan emekçilerin kendi artık emeklerine el koymadıkları bu durum tam da Marx'ın "sömürü" adını verdiği şeydir. Marksçı teoride bir kişi diğerini, ancak ve ancak onun artık emeğine el koyuyorsa sömürüyordur. Sömürü, Marksçı iktisatta temel bir kavramdır.

Marksçı teorinin sunduğu sosyal artık örgütlenmesi seçenekleri daha fazla olasılığı barındırır. Eğer doğrudan emekçi köle değil hukuken özgür ise ve bir fabrikada veya ofiste çalışan, orada işe alınmış bir işçi ise, sisteme kapitalist adı verilir. Bu durumda doğrudan emekçi –ki çoğu zaman ücret veya maaş alan biridir– satış amaçlı mal ve/veya hizmet üretmeye yardım eder. Meta adı verilen bu mal ve hizmetler, kendiliğinden, üretilir üretilmez işverenin mülkü olur. Onları üreten doğrudan emekçilerin bu mal ve hizmetler üzerinde mülkiyeti yoktur. İşveren normalde bu mal ve hizmetleri para (hasılat) karşılığı satar ve o paranın bir kısmını doğrudan emekçilerin ücretlerini veya maaşlarını ödemek için kullanır. O kısım, emekçilerin zorunlu emeğini temsil eder. İşveren çoğu zaman, elde ettiği hasılatın diğer bir kısmını metaları üretirken eskiyen/tükenen araçları, araç gereci ve hammaddeleri tazelemek için harcar. Sonunda geriye kalan kısma, yani artığa işveren el koyar.

Bu sisteme *kapitalist* denmesinin tarihsel sebepleri vardır. Kapital/sermaye, zenginliğin daha fazla zenginlik peydahlamak için kullanılmasını anlatan

bir kavramdı. Örneğin faiz karşılığı borç verilen para sermaye işlevi görür. Diyelim 100 liralık bir servet belirli bir zaman aralığı için borç veriliyor ve diyelim bu zamanın sonunda borç verilen miktarın borç veren kişiye yüzde 5'lik faiz ödemesi ile birlikte geri ödenmesi gerekiyor. Borç veren kişi kapitalisttir çünkü zenginliği, daha fazla zenginlik peydahlamak için kullanmıştır. Aynısı, bir metayı onu daha sonra daha yüksek bir fiyattan satmak üzere satın alan kişi için de geçerlidir. Tarih boyunca *tüccar* adı verilen bu gibi kişiler de kapitalisttir çünkü zenginliği, ticaret yoluyla daha fazla zenginlik peydahlamak için kullanıyorlardır. Tefeciler ve tüccar kapitalistler insanlık tarihinde çok uzun süredir varlar.

Modern bir işveren (daha yeni bir tarihsel olaydır bu, bilhassa da bir ekonomide üretimi organize etmenin genel biçimi olarak), doğrudan emekçilerin çalışma kapasitelerini satın alan (işe alan), ayrıca onların çalışırken kullanacakları veya üzerinde çalışacakları araç gereçleri ve hammaddeleri de satın alan kimsedir. İşveren, çalışması için satın aldıklarını, belirli mal ve hizmetler üretmek için çalıştırır. İşveren, üretim sonucunda oluşan metaların sahibi ve onları satan kişidir de. Ortaya çıkan hasılat, doğrudan emekçileri çalıştırmanın ve üretimde kullanılan malzemeleri satın almanın toplam maliyetini geçtiğinde, bu fazlalık doğrudan emekçilerin ürettiği ve işverenin el koyduğu artığı temsil eder. Nitekim işveren, üretim süreci yoluyla zenginliğini genişletmiştir (tefecinin veya tüccarın zenginliğini genişletme yolundan farklı bir yoldur bu). Nitekim işveren de tefeci ve tüccar gibi kapitalisttir fakat tefeci veya tüccar kapitalist değil, sanayi kapitalistidir. Sanayi kapitalisti, zenginliği üretim aracıyla genişleten kimsedir.

Dikkat edin, tıpkı kölenin efendisi gibi sanayi kapitalisti de doğrudan emekçilerinin artık ürününe el koyar. Efendi, kölelerin ürettiği toplam çıktının bir kısmını, köleler kendilerini yeniden üretebilsinler diye onlara geri verir. Sanayi kapitalisti, doğrudan emekçilerin ürettiklerini satmaktan elde ettiği hasılatın bir kısmını doğrudan emekçilere geri verir (ücretleri veya maaşları olarak). Çalışmalarının zorunlu emek olan kısmıdır bu. Sanayi kapitalisti o hasılatın bir diğer kısmını, kullanılan girdileri tazelemek ve kapitalistin sermayesini arttırmak için kullanır. Kapitalistin cebine kalan bu artış, kapitalistin hasılatı içinde doğrudan emekçilerin artık emeğini temsil eden kısımdır.

Marx ve Marksistler, üretimin bu şekilde düzenlenmesine sanayi kapitalizmi derler (veya kısaca, kapitalizm). Sanayi kapitalizmi sömüren bir sınıf yapısıdır çünkü artığı doğrudan üretenler, aynı zamanda ona el koyanlar değildir. Artığa başkaları, yani doğrudan emekçileri işe alan kapitalistler el koyar. Bir ekonomik düzeni kapitalist sömürü düzeni olarak tanımlayan budur.

Marksçı iktisat teorisi, türlü türlü başka sömüren sınıf yapıları olduğunu da hesaba katar. Bunlar aşağıdaki 4.3.3 bölümünde, temel sınıf sürecinin farklı biçimleri konusu altında uzun uzadıya tartışılacak. Marksistler, çözümledikleri toplumların tarihini, çoğu zaman, hangi temel sınıf süreci biçimlerinin, birbirleriyle hangi tür ilişkiler içinde bir arada olduğuna göre dönemlere ayırırlar. Toplumları anlamaya yönelik bu yaklaşım, Marksistlerin kendi teorik çalışmalarını "sınıf çözümlemesi" diye betimlerken anlatmak istedikleri şeyin bir parçasıdır.

4.3.2 *İkincil Sınıf Süreci*

Temel sınıf sürecinin mantığı, 'artık kimin eline geçiyor' sorusuna götürmüştü. Bu soruya yukarıda verdiğimiz yanıt, bir sonraki soruyu oluşturur: Artığa el koyanlar bu artıkla ne yaparlar? Tüketirler mi? Gelecekte kullanmak üzere saklayarak depolarlar mı? Daha fazla doğrudan emekçi işe almak, daha fazla malzeme girdisi almak ve üretimi genişletmek için yatırıma mı dönüştürürler? Artığa el koyanlar bu artığı düzenli aralıklarla düzenlenen festivaller ve karnavallar aracılığıyla kitlelere mi dağıtırlar? Bu artığı, üretken işler yapmayan, bunun yerine savaşla uğraşan özel grupları beslemek ve silahlandırmak için mi kullanırlar?

Aslına bakılırsa, bu saydıklarımız, artığa el koyanların artığı topluma dağıtabilecekleri olası birçok yolun bazılarıdır. Artığa el koyanların artığı dağıtmasına, *ikincil sınıf süreci* adı verilecek. Nitekim temel sınıf süreci adı verdiğimiz artığın üretilmesi ve dağıtılmasından farklıdır bu. Bölümün ve kitabın geri kalanında, bir temel sınıf süreci ile bir ikincil sınıf sürecinin birleşmesi bir sınıf yapısını oluşturacak.

Herhangi bir toplumun fiili ikinci sınıf süreci (yarattığı artıkları fiilen hangi yollarla dağıttığı), o toplumun insanlarının hayatı nasıl yaşadıklarını etkiler. El koyanların artığı nasıl böldüğü ve böldükleri bu dilimleri kimlere dağıttığı, o toplumu niteleyen yapı, çelişki ve değişimlere şekil vermeye katkıda bulunur. Dolayısıyla Marksçı teori, inceleme altına almayı seçtiği herhangi bir toplumda, bir araya gelerek hem ikincil sınıf sürecini hem de temel sınıf sürecini fazla-belirleyen karmaşık nedenleri çözümler. Keza iki sınıf sürecinin o toplumdaki yapı ve değişimler için ne gibi sonuçları olduğunu çözümler.

Marx, temel ve ikincil sınıf süreçleri teorisini dillendirirken, el koyanların çelişkili konumunu vurgulamıştır. Bir taraftan artığa; yani insan emeğinin ürettiği fazlalığa, doğrudan emekçilerin makbul yaşam standartlarını üretmek ve üretim araçlarını yenilemek için gerekenden arta kalana ele koyarlar. Diğer taraftan, aslında toplumun tasarrufunda olan bir ödeneği (*discre-*

tionary fund) harcamak durumundadırlar. Bu durum onları bir yandan iktidar sarhoşu yaparken diğer yandan ellerini kollarını bağlar. Marksçı teorinin gösterdiği üzere, artığa el koyanlar artığı başkalarıyla bölüşmeye yönelik birçok karmaşık baskı altındadır her zaman.

Artığı dağıtmalarına yönelik başlıca baskı, böyle yapmadıkları takdirde artığa el koyan konumlarını ve artığın üretilmesini riske atacakları gerçeğinden gelir. Bir yandan, artık yaratıp bu artığı el koyanlara teslim eden bir temel sınıf süreci olmaksızın ikincil sınıf süreci (artık dağıtımı) olamaz. Öte yandan, Marx'ın vurguladığı üzere, bunun tersi de geçerlidir: artık belirli biçimlerde dağıtılmadığı takdirde, temel sınıf süreci hayatta kalamayacaktır. Temel sınıf süreci ile ikincil sınıf süreci, iki sınıf sürecini ve aralarındaki etkileşimi fazla-belirleyen sınıf olmayan bütün süreçler bağlamında birbirlerine bağlıdır, birbirlerini biçimlendirir.

Marksçı iktisattaki bu temel teorik noktayı, bir grup doğrudan emekçi köleyi sömüren bir köle efendisi düşünerek örnekleyebiliriz. Köleler zorunlu emek sarf eder, köle efendisi de kölelerin bu zorunlu emeklerinin ürününü ellerinde tutmalarına izin verir ki çalışmaya devam edebilsinler. Fakat köleler artık emek de sarf eder; bu emeğin ürününe ise köle efendisi el koyar. Ne var ki, köle efendisinin artığı almaktan duyduğu mutluluğu, çok geçmeden kaygı sarar. Efendi birçok ihtimalden kaygı duyuyordur. Örneğin köleler ürettikleri artığı sürekli efendiye teslim etmeye karşı isyan edip vermeyi reddedebilirler. Böyle olursa köle efendisi artığı ve artığa el koyan konumunu kaybedecektir. Bunu önlemek için köle efendisi ikincil sınıf sürecini hesaba katmalıdır (el koyulan köle artığının nasıl dağıtılacağını). Köle isyanlarını önlemeye çalışmanın bir yolu, kolluk kuvveti tutmaktır. Köle efendisi, böyle bir kuvveti tutmak, eğitmek ve donatmak için ikincil bir sınıf ödemesi yapmak zorunda kalacaktır (el koyduğu köle artığının bir kısmını buraya dağıtacaktır). Nitekim efendi artığa el koyduktan sonra bu artığın bir kısmı kolluk kuvvetlerine bakmak üzere dağıtılmak zorunda olacaktır. Tutulan kolluk kuvvetleri köle efendisi için herhangi bir artık üretmediği gibi, el koyulan artığın bir kısmını yiyecektir de.

Köle ayaklanmalarını önlemenin bir başka yolu, köleleri belirli şekillerde eğitmek olabilirdi. Köleleri, isyanların beyhude veya kâfirlik olduğuna veya ikisine birden inandırmayı hedefleyen dersler vermek, ritüeller veya törenler düzenlemek için seküler veya dini okullar kurulabilir. Okullara eleman alma ve onları donatma masraflarının, köle efendilerinin ikincil sınıf harcamalarıyla karşılanması gerekecektir.

Köle temel sınıf sürecinin köle efendilerine artık sağlamaya devam etmesi için, kolluk kuvvetleri ve eğitimden başka sınıf olmayan birçok diğer süreç gerekebilir. Mesela ölen kölelerin yerine yenileri alınmalıdır. Eğer yeni

köleler bulmak için gemilerle keşif gezileri yapmak (tayfa tutmak vs.) gerekiyorsa, bu gezilerin maliyeti köle artığından alınır. Tayfalar herhangi bir artık üretmez fakat onların bakımı ve araç gereç maliyetleri köle artığının bir kısmını yer. Kölelerin verimli olduklarından, sıkı çalıştıklarından emin olmak için onlara gözetmen tutmak gerekebilir. Bu gibi gözetmenler doğrudan emekçi değildir; hiçbir şey üretmezler. Ne var ki doğrudan emekçi kölelerin efendilere artık sunmaya devam etmeleri için –yukarıdaki kolluk kuvvetleri, eğitmenler veya tayfa örnekleri gibi– elzem olabilirler. Gözetmen tutup onları donatma maliyeti, efendilerin el koyduğu artıklardan alınan ikincil sınıf ödemeleri ile karşılanır.

Temel sınıf sürecinin köle biçiminden verdiğimiz örneklerin temel sınıf sürecinin kapitalist biçiminde birebir benzerleri vardır. Hatta bölümün geri kalanında böyle örnekler kullanıyor olacağız. Ne var ki köle örneği, artığın ona el koyanlar tarafından dağıtılması hakkında şimdiden birkaç sonuç çıkarabilmemiz için yeterli.

Artığa el koyanların artığı dağıtmasına "ikincil sınıf süreci" denir. Bu bir sınıf sürecidir çünkü artık emek ve onun meyveleri ile doğrudan ilgilidir. "İkincil" adı veriyoruz çünkü artığı dağıtmayı ancak onu ürettikten –ki bu temel sınıf sürecidir– sonra düşünüyor olmamız kulağa mantıklı geliyor.

İkincil sınıf süreci, temel sınıf sürecinden hemen sonra meydana gelir. İkincil sınıf sürecinin ardında, el koyanların temel sınıf sürecini ve bu süreçteki konumlarını sürdürme hedefleri yatar. İkincil sınıf süreci, el koyanların, temel sınıf sürecini mümkün kılan birtakım sınıf olmayan süreci icra etmek için ödeme yapmasıdır. Köle temel sınıf süreci örneğimizde, kolluk kuvvet süreçleri, eğitim ve din süreçleri, nakliye ve gözetim süreçlerinin hepsi tam da sınıf olmayan süreçlerdi. Sınıf olmayan bu süreçleri icra eden kişiler, kendileri artık emek üretmiyor veya el koymuyordu. Onun yerine, artığın üretilmesini ve ona el koyulmasını güvenceye alan koşulları sağlıyorlardı. Karşılığında köle artığına el koyanlar onlara bu artıktan bir hisse veriyordu. Dolayısıyla ikincil sınıf sürecine iştirak ediyorlardı. Bu kişiler ikincil sınıflardı çünkü artığın yeniden üretilmesi için gerekli koşulları sağlamaları karşılığında artığın dağıtımından pay alıyorlardı.

Marksçı teoriye göre bütün toplumlarda temel ve ikincil sınıf süreçleri meydana gelir. Bu süreçler, toplumu kurarken sınıf olmayan sayısız süreçle bir arada var olurlar. Fazla-belirlenim mantığı düşünülürse, Marksistler, herhangi bir toplumda bir arada var olan çeşitli tür temel ve ikincil sınıf süreçlerinin, hem birbirlerini hem de o toplumun sınıf olmayan bütün süreçlerini şekillendirdiğini ileri sürer. Aynı zamanda, sınıf olmayan süreçlerin bir araya gelerek temel ve ikincil sınıf süreçlerini fazla-belirlediğini de ileri sürerler.

Marksçı bir toplum teorisinin hedeflerinin ve yapısının kısa bir özetini netleştirebiliriz şimdi. Marksçı teori, incelemek üzere seçilen herhangi bir toplumda bir arada var olan temel ve ikincil sınıf süreçlerini tespit edip onları çözümlemeyi hedefler. Dahası, bir arada var olan sınıf süreçleri arasında ve bu sınıf süreçleri ile etraflarındaki sınıf olmayan süreçler arasındaki fazla belirlenmiş etkileşimleri anlamaya çalışır. Bu etkileşimleri temel alarak, sınıfın toplumsal yapıyı, yani toplumun çelişkilerini ve toplumsal değişimi nasıl etkilediğini göstermeyi hedefler.

4.3.3 *Temel Sınıf Sürecinin Farklı Biçimleri*

Marksçı teori, toplumların sınıf yapıları bakımından birbirlerinden farklı olduklarını teslim eder. Bütün toplumlarda temel ve ikincil birkaç sınıf süreci birden görülse, hangi sınıf süreci biçiminden ne ölçüde içerdikleri bakımından birbirlerinden farklıdırlar. İnsan topluluklarının zengin çeşitliliği, erkek ve kadınların artık emek üreterek bu emeğin meyvelerini bölüştükleri türlü türlü düzenleme doğurmuştur. Marksçı teorisyenler, tarihsel önem taşıyan temel sınıf süreci biçimlerinin bazılarını kabaca tarif etmiş, fakat en kapsamlı olarak modern kapitalist biçimi incelemişlerdir.

Tarif edilen biçimlerden birine, Marx'ın kullandığı terimi takiben "ilkel komünist" sınıf süreci adı verilmiştir. Marx'ın "ilkel" sözcüğünü kullanmasının nedeni, verdiği örneklerin ya çok yıllar önce ya da Marx'ın yaşadığı dönemde dünyanın ekonomik olarak çok daha az gelişmiş yerlerinde meydana gelmiş olmasıdır fakat bu tür sınıf süreçlerinin birçok farklı toplumda var olmuş olduğunu ve var olmaya devam ettiğini artık bildiğimiz için biz ilkel sözcüğünü atacağız. Temel sınıf sürecinin komünist biçiminde, *ürettikleri artığa bizzat doğrudan emekçiler, toplu halde/kolektif olarak el koyarlar.* Bu doğrudan emekçiler, kendi tükettikleri mal ve hizmetleri (zorunlu emeğin meyveleri) üretmekle kalmazlar, bundan daha fazla mal ve hizmet de üretirler (artık emeğin meyveleri). Komünist ikincil sınıf süreci, doğrudan emekçiler komünist artıktan diğerlerine pay dağıttıklarında meydana gelir (komünist temel sınıf sürecinin var olma koşullarını sağlayan, sınıf olmayan muhtelif süreçleri icra etmeleri karşılığında). Bu diğerleri, yani bölüşülen komünist artıktan pay alanlar, komünist ikincil sınıfları oluşturur.

Bir başka temel sınıf süreci, Marx'ın "antik" adını verdiği sınıf sürecidir. Antik terimini kullanmıştır çünkü verdiği örnekleri antik Roma'nın müstakil köylü çiftliklerinden alır. Antik bir temel sınıf sürecinde, doğrudan emekçiler kendi tüketecekleri kadar çıktı üretirler fakat sonra bundan fazlasını da üretirler. Buna antik artık denir. O doğrudan emekçiler kendi artıklarına kendileri el koyar: Örneğin müstakil bir çiftçi sadece tüketim standartla-

rını güvence altına almaya yetecek kadar değil, bir artık da elde edeceği miktarda üretip sattığında, bu artığa kendisi el koyar. Artığı hem üreten hem ona el koyan doğrudan emekçiler daha sonra, antik temel sınıf sürecinin var olma koşullarını, yani onun zaman içinde yeniden üretilmesini sağlayan sınıf olmayan süreçleri icra edenlere artıklarından pay dağıtırlar. Bilgisayar yazılımı, el işleri, tıbbi bakım, musluk tamiratı vesaire üretip/satan bireyler, antik temel sınıf süreci örnekleridir.

Daha önce temel sınıf sürecinin köle biçimini tartışmıştık fakat feodal biçimini henüz betimlemedik. Feodal biçim, genelde "derebeyi" adı verilen toprak sahipleri ile o toprakta çalışan, genelde "feodal köylüler veya serfler" adı verilen doğrudan emekçileri içerir. Doğrudan emekçiler (köle değildirler) zamanlarının bir kısmında toprağı kendileri için ekip biçerler. Bu emeğin meyvelerini kendileri alırlar; onların zorunlu emeğidir bu. Zamanın geri kalanında derebeyi için çalışır, artık emek sarf ederler; bu emeğin meyvelerine, yani feodal artığa derebeyi el koyar. Sadakat ve minnetten oluşan karmaşık bir kişisel münasebet, derebeyleri ile serfleri birbirine bağlayan feodal temel sınıf sürecini mümkün kılar ve dayatır. Derebeyleri, feodal artıktan feodal ikincil sınıflara pay dağıtır.

Kapitalizm, diğer bütün temel sınıf süreci biçimlerinden ayrılır. Doğrudan emekçiler ürettikleri artığa ne toplu halde (komünist biçimde olduğu gibi) ne de kendi başlarına (antik biçimde olduğu gibi) el koyarlar. Doğrudan emekçiler, artığa el koyanlara köleleri olarak (köle biçiminde olduğu gibi) veya onlarla kişisel bağları olan serfler olarak (feodal biçimde olduğu gibi) da bağlı değildir. Bunun yerine, temel sınıf sürecinin kapitalist biçimi, doğrudan emekçiler ile artığa el koyan diğer kişiler arasına piyasa kurumunu yerleştirir.

Doğrudan emekçiler, çalışma kapasitelerini (Marx'ın tabiriyle "emek güçlerini") adına kapitalist denilen bir grup alıcıya satarlar. Alıcılar, doğrudan emekçilere emek güçleri karşılığında ödeme yapar. Alıcılar daha sonra bu emek gücünü, yine kendi satın aldıkları araç gereçler ve hammaddeler ("üretim araçları") ile çalıştırarak emek gücünü "tüketirler". Bu sistemde alıcılar, doğrudan emekçilerin ürettiklerini ellerinde tutup onları satma hakkına sahiptir.

Marx, kapitalist temel sınıf sürecinin nasıl işlediğini hesaplarken, üretimde kullanılan araç gereç ve hammaddenin değerinin, son ürünlere kendiliğinden aktarıldığını varsayar. Örneğin sandalye, onu üretmekte kullanılan/harcanan ahşap, tutkal, testere, çekiç vesairenin değerini kendi içinde barındırır. Ne var ki sandalyenin değeri, insan emeğinin araç gereci (testereler, çekiçler vs.) kullanarak hammaddeye (ahşap, tutkal vs.) işlediği "katma değeri" de yansıtır. Sandalyenin değeri, kullanılan/harcanan üretim araçlarının değerine *ek olarak doğrudan emekçilerin kattığı değeri* barındırır.

Marx'ın hesabının son adımı, kapitalist bir temel sınıf sürecinde artığın nerede ve ne zaman ortaya çıktığını açığa vurur. Emek gücünü satın alan kapitalist, doğrudan emekçilere, yaptıkları işin kattığı değerin sadece bir kısmını öder. Kapitalist bu değerin diğer kısmını alıkoyar. Kapitalistin üretim sürecinden kazandığı budur. Sonuç olarak, doğrudan emekçiler çalıştıkları sürenin, yani iş gününün bir kısmında, aldıkları ücrete eşit bir değer katarlar. İş gününün geri kalanı, doğrudan emekçilerin değer katmaya devam ettikleri fakat o değerin doğrudan emekçilerin değil kapitalist işverenin hesabına yazıldığı bir süredir. Bu değer, ücretlerde ödenen değerden fazla olan, ücretlerde ödenenin üzerine eklenen değerdir.

İşçilerin, kendi ücretlerinin ödenmesinde kullanılan değeri kattıkları emek zamanı, onların zorunlu emeğidir. İşçilerin, kapitalistin el koyacağı değeri kattıkları zaman, kapitalistlerin artığını oluşturur ve Marx buna *artık değer* adı verir. Eğer işçiler emeklerinin kattığı değerin tamamını ücret olarak alsalardı, kapitalistin el koyacağı hiçbir şey kalmazdı ve dolayısıyla kapitalist de üretim sürecinden hiçbir şey kazanmazdı. Kapitalistler, pazardan doğrudan emekçi tutup, onları satın aldıkları üretim araçları ile çalıştırıp bu emeğin ürettiklerinin mülkiyetini kendilerine saklayarak, doğrudan emekçilerin artıklarına el koyar.

Marx'ın bu fikrini kavramanın bir başka yolu, kapitalistlerin kapitalist üretimin ürünlerini satmaktan elde ettikleri hasılat ile ne yaptıklarını düşünmektir. Bu hasılatı üçe bölerler. İlk dilim, ücretleri olarak doğrudan emekçilere gider (emek güçleri için ödeme). İkinci dilim, üretim sırasında harcanan hammaddenin ve eskiyen araç gerecin yenilerini satın almaya (üretim araçlarına) gider. Üçüncü dilim, emek gücünü satın alanların el koyduğu artıktır.

Marx ve Marksistlerin tespit edip derinleştirdiği başlıca beş temel sınıf süreci biçimini, komünist, antik, köleci, feodal ve kapitalist biçimleri birbirinden ayıran önemli farklar vardır. Her biçim, artığı üretme, artığa el koyma (kim, nasıl el koyuyor) ve artığı dağıtma (kim, nasıl, hangi var olma koşullarını güvence altına almak için) şekilleri itibariyle diğerlerinden ayrılır. Her biçim, o biçimin kendi toplumsal bağlamı (sınıf olmayan süreçler ile bir arada var olan diğer bütün sınıf süreçlerinin tamamı) tarafından kendine özgü bir biçimde fazla-belirlenmesini yansıtır, bu fazla-belirlenmeyi cisimleştirir.

Artığı üretenlerle ona el koyanların aynı kişiler olması, sömürünün olmadığı bir temel sınıf sürecini tanımlar. Artığa onu üreten aynı kişilerin topluca el koyması –üretme ve el koymanın aynı kişilerce toplu halde yapılması– Marksist iktisat teorisinin komünist temel sınıf süreci tanımıdır. Antik temel sınıf süreci, sömürünün olmaması bakımından komünist süreç gibidir fakat üretim ve el koyma toplu halde değil bireysel yapıldığı için komünist-

ten farklıdır. İkisinden de epey farklı olan bir süreç, köle temel sınıf sürecidir. Köle biçimi bir sömürü biçimidir; artığı üretenler ona el koyanlar ile aynı değildir. Dahası, üreticiler bile başkalarının özel mülküdür.

İki sömüren temel sınıf süreci biçimi daha vardır. Bunlardan biri feodal biçimdir. Feodal biçim köle biçiminden farklıdır çünkü insanlara başka insanların sahip olmasını gerektirmez. Feodal temel sınıf sürecinde köleler ile köle sahipleri/efendiler yerine, birbirine sadakat, kişisel minnet ve dini yaptırım ilişkileriyle bağlı olan kişiler vardır. Bu ilişkiler, bir grup insanı, diğer bir grubun el koyacağı bir artık üretmeye sevk eder: Örneğin klasik Avrupa feodalizminde bu iki grup serfler ve toprak sahipleridir (derebeyleri). Marksizmin başlıca beş sınıf sürecinin sonuncusu kapitalisttir. Burada doğrudan emekçiler kitlesi serbesttir/özgürdür (köle değildirler). Burada özgür emekçiler, ürettikleri artıklara el koyan diğer kişilere sadakat, kişisel minnet veya din ile bağlı değildir (serf değildirler). Bunun yerine, işçi/işveren olarak piyasa ilişkilerine girerler ki böylece işçiler, işverenlerin el koyduğu bir artık üretebilsin. Kapitalist temel sınıf süreci, köle ve feodal biçimler gibi sömürünün var olduğu bir biçimdir fakat onlardan sistematik bir biçimde farklı olarak kapitalist biçimin merkezinde piyasalar vardır; hem üretken kaynakların (özellikle emek gücünün) hem de ürünlerin metalara, yani öncellikle satmak için üretilen nesnelere dönüştürülmesi söz konusudur.

Son olarak, Marksçı teorisyenler uzun yıllardır komünist sınıf sürecinin modern biçimlerini kurmakla ilgilenmiştir. Sömürünün olmadığı bu temel sınıf sürecini, bugün bütün dünyada yaygın olan sömürücü kapitalist biçime yeğlerler. Komünist sınıf sürecinin toplum üzerinde kapitalist süreçten daha etkili olmasını da yeğlerler. Çoğu Marksist, baskın olarak kapitalist olan bir sınıf sisteminden komünist bir sınıf sistemine geçişin muhtemelen vakit isteyeceğini kabul etmiştir. Eninde sonunda kapitalist sınıf sürecinin sökülüp yerine komünist sınıf sürecinin kurulacağı yolda muhtemelen türlü türlü geçiş toplumları ve geçiş süreleri olacaktır.

Marksistler, böyle geçiş dönemlerini anlatmak için "sosyalist" adını benimsemiştir. Benzer bir şekilde, böyle geçişleri yürütmeye kararlı toplumları, hareketleri ve siyasi partileri de sosyalist diye adlandırmışlardır. Bazen, olası gelecek komünizmlere doğru sosyalist geçişler hakkında fikir yürütürken, bu fikri savunanlar "sınıfsız toplumlardan" bahsetmiştir. Bu söz, zorunlu emek ile artık emek arasındaki ayrımın ve hatta artığın ortadan kaybolduğu bir toplum anlamına geliyor olsa gerek. Bu geleceğe göz kırparken Marksist teori ve teorisyenler, kendilerinin gelip geçme koşullarını, tarihin sonunu tasavvur ederler. Ne neoklasik iktisat ne de Keynesçi iktisat kendi teorisinin sınırlarının bununla kıyaslanabilecek kadar bilincindedir. Biz bu kitapta, fütürist sınıfsızlık imkânını incelemiyoruz.

4.3.4 *Toplumsal Oluşumlar ve Toplumsal Geçişler*

Marksçı teori topluma, etkileşim içindeki sınıf (temel ve ikincil) ve sınıf olmayan süreçlerden oluşan karmaşık bir buket olarak yaklaşır. İlk önce sınıf süreçlerini ele alıp, incelemeyi seçtiği herhangi bir toplumda tam olarak hangi temel sınıf süreçlerinin bir arada var olduğunu belirlemeye çalışır. O toplumdaki insanlar, artık emeği kapitalist mi yoksa feodal mi yoksa antik biçimlerde mi yoksa birden fazla biçimde mi icra edip artığa el koyuyorlar? Toplumda bir arada var olan biçimler nasıl değişiyorlar? Bazıları yok olurken diğerleri genişliyor mu? Yoksa yeni biçimler mi doğup öne çıkıyor? Daha önce de belirtildiği üzere, Marksistler "toplumsal oluşum" terimini "toplum" terimine tercih ederler çünkü bu terim, Marksistlere özgü, birkaç sınıf süreci biçiminden oluşan bir küme olarak toplum yaklaşımını vurgular.

Herhangi bir toplumsal oluşumda bazı temel sınıf süreci biçimleri diğerlerinden toplumsal olarak daha önde olacaktır. Bazı biçimlerden diğerlerine göre daha fazla mal ve hizmet çıkar. Örneğin bugün Amerika kapitalist bir toplumsal oluşumdur. Bu, kapitalist temel sınıf sürecinin, toplam çıktı yaratmakta ve toplumun sınıf olmayan süreçlerini şekillendirmekte diğerlerinin önüne geçtiği anlamına gelir. Fakat Amerika'da kapitalist olmayan temel sınıf süreçleri de vardır. Milyonlarca serbest meslek erbabı, temel sınıf sürecinin antik biçimi içerisinde artık emeği kendileri sarf eder, ona kendileri el koyarlar. Bugün bazı Amerikalılar, bazen ilkel komünist bazen feodal temel sınıf süreci biçimi gösteren dini veya seküler "komünlerde" yaşıyor ve/veya çalışıyorlar. Ne var ki, bir bütün olarak Amerika'ya (kültürel, siyasi ve ekonomik süreçlerden oluşan Amerika bileşimine) bakınca birçok Marksist, en çok öne çıkanın kapitalist sınıf süreci biçimi olduğunda hemfikirdir.

Bu nedenle, Marksçı teorisyenler Amerika'dan "kapitalist bir toplumsal oluşum" diye bahsederler. Toplumsal oluşuma yapıştırılan yafta, o toplumsal oluşumda hangi temel sınıf süreci biçimi en çok öne çıkıyorsa o adı taşır. Amerika'da en çok öne çıkan temel sınıf süreci biçimini ve onunla beraber var olan diğer biçimleri tespit ettikten sonra Marksçı teori, en az bu ilki kadar önemli olan, bu biçimlerin içinde veya farklı biçimler arasında meydana gelen değişim veya geçişleri değerlendirme işine geçer.

Bir toplumsal oluşum içerisinde bir arada bulunan çeşitli sınıf süreci biçimleri içinde ve farklı biçimler arasında meydana gelen sürekli değişiklikleri betimlemek için "değişim" sözcüğünü kullanacağız. "Geçiş" sözcüğünü, bir temel sınıf sürecinin toplumda bir müddet önde olduktan sonra yerini öne çıkmakta olan bir başka biçime bıraktığı durumları betimlemek için saklayacağız. Marksçı teorinin bakış açısına göre değişimler, her toplumda, bütün temel sınıf süreci biçimleri içinde ve farklı biçimler arasında

sürekli gerçekleşiyordur. Ne var ki geçiş farklıdır ve göreceli olarak meydana gelir.

Bugün Amerika'da, toplumun sınıf olmayan süreçlerindeki bütün değişimler, bir arada var olan temel sınıf süreçlerinin tek tek her biri içindeki ve birbirleri arasındaki değişimleri fazla-belirliyor. Ve o sınıf değişimleri de, sürekli bir o yana bir bu yana işleyen karşılıklı dönüşüm diyalektiği içerisinde Amerika'nın sınıf olmayan süreçlerine geri tepiyor. Amerika'da ve Amerika dışındaki hakim kapitalist sınıf yapısı 2007'den beri büyük bir krizde ve giderek artan eleştirilere hedef olsa bile, bir sınıf geçişinin yaşanmakta olup olmadığı sorusu yanıtını henüz bulmamış bir sorudur.

20. yüzyılın başlarında ve ortasında, birkaç ülkede başa gelen komünist siyasi partiler (Sovyetler Birliği, Çin Halk Cumhuriyeti, birkaç Doğu Avrupa ülkesi, Küba vd.), kapitalist temel sınıf süreci biçiminin hakim olduğu toplumlardan komünist sınıf sürecinin hakim hale geleceği toplumlara doğru geçişler üstlendiler. Marksistler o dönemde, bu ülkelerin sosyalist geçiş çabalarının neleri başardığı, geçişlerin nereye kadar ilerlediği, kapitalist sınıf süreçlerinin hakimiyetini yenileyen ters yönde geçişleri harekete geçirip geçirmedikleri gibi meseleleri tartıştılar (hâlâ da tartışıyorlar). 21. yüzyılın ilk yılları, 20. yüzyılın simgesi olmuş sosyalist geçişlerden çok daha azına sahne oluyor kuşkusuz. Öte yandan 2008'de patlayan ve dünya ekonomisini sarsan kapitalist kriz, Marksçı kapitalizm eleştirilerine ve yeni sosyalist geçiş projelerini yeniden düşünmeye duyulan ilgiyi her yerde yeniledi.

4.4 Kapitalist Temel Sınıf Süreci ve Metalar

Marx'ın üç ciltlik *Kapital* çalışması, Marksçı iktisadın genel mantık yapısını ve temelini verir. Marx 1. ciltte, kapitalist temel sınıf sürecine odaklanmıştır. 2. ciltte, kendi teorik yaklaşımını diğerlerinden ayırarak, yaklaşımının benzersiz olduğunu vurgulamıştır. Paranın ve metaların piyasa dolaşımının sınıf çözümlemesine odaklanarak yapmıştır bunu. 3. ciltte, daha çok kapitalist ikincil sınıf sürecine odaklanmıştır. Bu ciltte, bu temel ve ikincil sınıf süreçleri arasındaki karşılıklı bağımlılığın, incelemeyi hedeflediği Batı Avrupa toplumsal oluşumlarının kendilerine özgü biçimde kapitalist olan sınıf yapılarını nasıl kurduğunu göstermiştir.

Marksçı iktisadın Marx'ın başlattığından bugüne nasıl bir evrim geçirdiğini keşfederken, *Kapital*'in 1. cildinin yaptığı gibi, kapitalist temel sınıf sürecini betimleyerek ve metaları tartışarak başlayacağız. Bu yöntem, Marksçı iktisat teorisini neoklasik ve Keynesçi teorilerle karşılaştırmak için zemin hazırlar. Marx ve Marksçı iktisat metalara ve piyasalara (mübadele ve dağıtım) odaklandığında, onları kapitalizm çözümlemelerinin ikincil veçheleri olarak

tartışır. Marksçı iktisat teorisi için asıl odak noktası; (1) artığın üretilmesi ve ona el koyulması, (2) daha sonra bu artığın, o artığı üretme ve ona el koyma biçiminin olduğu gibi devam etmesini güvenceye almak hedefiyle dağıtılması ve bölüşülmesidir.

4.4.1 Ürünler, Piyasalar ve Metalar

Bütün insan toplumlarında insanlar doğada bulunan nesneleri (toprak, su, bitkiler, hayvanlar vs.) alıp onları insan ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılamak amacıyla dönüştürür; emek süreci budur. Bu sürecin sonucu, üretilen mal ve hizmetlerdir, yani ürünlerdir. Çoğu zaman bu ürünleri toplumun bazı üyeleri üretirken, toplumun bütün üyelerine bu ürünlerden pay dağıtılır zira böyle ürünlere en azından asgari ölçüde erişim olmadığı takdirde hayatta kalmak pek mümkün değildir. Bu ürünler ille de "meta" değildir. Bir ürünün meta olabilmesi için o ürün sadece kullanışlı değil, bir piyasada mübadele edilebilir (para karşılığı veya bir başka meta karşılığı alıp satılabilir) de olmalıdır.

Modern toplumlarda ürünler, üreticilerden tüketicilere doğru yaptıkları yolculukta genellikle piyasadan geçerler. İnsanlık tarihinin büyük kısmında ürünler bu yolculuğunu piyasalara uğramadan (ve nitekim onlara ilişen fiyatlar olmaksızın) gerçekleştirmiştir. Birçok toplum, ürünlerin üretimden sonra dağıtımını geleneksel kurallarla düzenlemiştir. Topluluğun ürettiği çıktıdan kimin ne kadar pay alacağına, ihtiyarlar, şefler, din adamları veya farklı şekillerde kurulmuş topluluk heyetleri karar vermiştir çoğu zaman. Bazen ise artığın toplumda nasıl dağıtılacağına dini veya geleneksel kurallar kılavuzluk etmiştir.

Kısacası, bugün birçok aile gelirleriyle satın aldıkları veya kendileri yaptıkları ürünleri nasıl bölüşüyorsa, tarihteki birçok toplum da ürünleri böyle dağıtmıştır. Akşam yemeğini hazırlayan ebeveynin, bu yemeği çocuğuna para karşılığı sattığı pek görülmez. Eşlerden biri, çöpü çıkarmak karşılığında diğerinden ücret talep etmez. Bunun yerine, işleri kimin yapacağına ve ürünlerin aile içinde nasıl paylaşılacağına, doğru aile davranışı hakkındaki yaygın kanı doğrultusunda, karmaşık aile içi ilişki kaideleri yön verir (ki yaygın kanıya göre aile içinde piyasa mübadelesi gibi davranılması doğru sayılmaz).

Ürünleri dağıtma aracı olarak piyasaların tarihte çeşitli dönem ve yerlerde var olduğu doğrudur fakat çoğu ürün piyasalardan geçmemiştir. Herhangi bir toplumda ürünlerin *çoğunun* piyasalardan geçmesi, nitekim çoğu ürünün piyasada belirlenen bir fiyatı olması tarihsel zaman bakımından çok yenidir. Modern toplumun bu kayda değer yeni özelliğini bütün erken dönem iktisatçılar bilhassa önemli bulmuştur. Bu iktisatçılar, tarihsel açıdan yeni bir problem olan, bir ürünün fiyatının neden bugün yüksek yarın düşük ol-

duğu veya neden burada düşük olup biraz uzakta yüksek olduğu sorununa eğilmiştir. Fiyatlar hakkında meraklananlar sadece iktisatçılar değildir elbet; modern toplumun geri kalanı da meraklanmış ve endişelenmiştir.

Üreticiler ile tüketiciler arasına piyasalar yerleştirildiğinde, herkesin fiyatlarla ilgilenmesi gerekmiştir. İnsanın topluluk içinde müreffeh bir konum kazanması için bir şeyi topluluğun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla iyi yapması yeterli değildir artık. Bir başka sınavdan daha geçilmelidir: O bireyin ürettiği ürün piyasada satılabilir mi? Ürünün ettiği fiyat o bireyin, arzuladığı türden bir yaşam sürmesi için, başkalarının ürettiği ürünlerden yeterli ölçüde satın almasını sağlar mı? Piyasa şartları herkesin yaşamında merkeze oturmuş fakat kimse bu şartları neyin belirlediği hakkında net bir fikre sahip olmamıştır. Fiyatların yüksek veya düşük olmasına, artıp azalmasına neden olan nedir?

4.4.2 Meta Değerleri

Erken dönem iktisatçıların çoğu, piyasaların gizemini çözmeyi denemiş, meta fiyatlarını ve fiyat hareketlerini açıklamak için değer teorileri icat etmişlerdir. 16. ve 17. yüzyıllarda, Avrupalılar ortaya attıkları muhtelif değer teorilerini duyurmak için birçok makale, risale ve kitap yazmıştır. 18. yüzyılın sonlarına doğru iki yazar, oluşan bu yazını ince eleyip sık dokumuş, o günden beri iktisadın parçası olmuş olan genel bir teoriye ulaşmıştır. İlk önce Adam Smith yazmış (1723-1790), daha sonra David Ricardo (1772-1823) bu genel teoriyi düzeltmiş, daha kısa ve öz hale getirmiştir. Teori, bir metanın fiyatının esasen o metada cisimleşen emeği yansıttığı açıklamasını getirmiştir (buna daha sonra "emek temelli değer teorisi" ya da kısaca "emek değer teorisi" adı verilmiştir). Bu teori, bugün "klasik iktisat" diye bahsettiğimiz şeyin en önemli öğesidir.

Ricardo ve Smith'in ana fikri hayli basitti. Piyasadaki bir malın veya hizmetin fiyatını, onun üretimine adanan emek miktarı (alın teri/zahmet) belirliyordu. Eğer bir çift ayakkabıyı üretmek için ortalama iki saatlik emek gerekiyorsa, ayakkabının fiyatı bir saatte üretilen bir vazo fiyatının aşağı yukarı iki katı olacaktı. Bir çift ayakkabı piyasada iki vazoyla mübadele edilecekti. Eğer bir çift ayakkabı 10 dolar ediyorsa, vazoların tanesi 5 dolar edecekti vesaire. Bir yüzyıl sonra neoklasik iktisatçılar, klasik iktisatçıların iktisadi çözümlemenin merkezinde piyasaların ve fiyatların olduğu vurgusunu teyit edecek, fakat emek değer teorisini reddedip yerine fayda değer teorisini koyacaktı.

Marx ise Smith ve Ricardo'ya farklı bir yanıt vermiştir. Marx'ın teorisi piyasalara ve fiyatlara odaklanmaz. Giriş noktası, artığın üretilmesi, ona el koyulması ve onun dağıtılması olarak tanımlanan sınıftır. Sırf bu neden-

le Marx, Smith ve Ricardo'nun sunduğu emek değer teorisini alkışlamıştır. Marx'a göre, Smith ve Ricardo piyasa fiyatlarını emeğe bağlayarak, onun esas ilgi alanını –yani artık emeği– görmek ve onu teorileştirmekte yolu yarılamıştır. Bu yüzden Marx, *Kapital*'in 1. Cildini, metaları, değerleri ve piyasaları kısaca tartışacak şekilde inşa etmiştir (o günkü okurları iktisadın bunlarla ilgili olduğunu düşündüğü için). Burada Marx, emek değer teorisinin kendisine ait gelişmiş versiyonunu vurgular. Bu konular hakkındaki birkaç başlangıç bölümünden sonra ve bu başlangıç bölümlerine dayanarak Marx, kitabın geri kalanında okurlarını üretimde artık değer, artık emek ve sömürü meselelerine odaklanan bir tartışmaya çeker. *Kapital*'in ilk cildinin geri kalanı ve 2. ve 3. ciltler, kapitalizmin sınıf çözümlemesini ayrıntılandırarak Marksçı iktisat teorisinin çekirdeğini oluşturur. Bu teori, neoklasik iktisatçıların piyasa odaklı ve fayda temelli çözümlemelerine sistematik bir alternatif olarak durur. Marksçı teori ile neoklasik teori, Smith ve Ricardo'nun kurduğu modern iktisadın temellerinin oldukça farklı ve birbirlerine karşıt iki yorumunu ve gelişimini temsil eder.

4.4.3 *Metalar ve Temel Sınıf Süreci*

Marksçı teoride, modern kapitalist toplumsal oluşumlardaki metalar, yalnızca emek ve mübadele süreçlerinin değil, buna ilaveten kapitalist temel sınıf sürecinin de meyvesidir. Doğrudan emekçiler mal ve hizmetler üretip böylelikle bu mal ve hizmetlere daha sonra meta mübadelesinde (yani o mal ve hizmetler satıldığı zaman) paraya çevrilecek bir değer bahşetmezler sadece. Kapitalist temel sınıf sürecine de iştirak ederler. Zorunlu ve artık emek sarf ederler. Artık emeklerinin ürününe –yani artığa– başkaları, onları işe alan kapitalistler el koyar. Ne var ki kapitalist sınıf süreci ve kapitalist metaları ayrıntılı bir şekilde incelemeden önce önemli bir noktayı netleştirmek gerekiyor.

Metaların –piyasada satılmak için üretilen ürünlerin– ille de kapitalist sınıf yapıları içinde, kapitalist sınıf yapıları tarafından üretilmeleri gerekmez. Örneğin köle olan doğrudan emekçileri ele alalım. Ürettikleri artığa, köle sahipleri, o kölelerin ürettiği ürünleri piyasalarda sattıkları zaman el koyar. Marksçı teori bu metaları köle metası diye tarif eder. Buradaki "köle" sıfatı, o metaları doğuran belirli temel sınıf sürecini belirtecektir. Eğer bunun yerine, piyasada satılan malları üreten artık emeği icra edenler serfler ve bu artık emeğe el koyanlar derebeyleri olsaydı, bu mallar feodal metalar olurdu. Artık emeği icra edenler ile ona el koyanlar sırasıyla ücretli çalışanlar ve kapitalistler olsaydı, sonuçta ortaya çıkan ürünler kapitalist metalar olurdu. Metaların ve piyasaların mevcut olması, kapitalist sınıf yapısının mevcut olmasıyla aynı şey değildir.

Piyasa, geçmişten bugüne kaynakları ve ürünleri dağıtmakta kullanılan türlü türlü toplumsal mekanizmadan bir tanesidir. Sınıf yapısı, artıkların üretiminin, onlara el koyulmasının ve onların dağıtılmasının bir düzenlemesidir. Piyasalar herhangi bir sınıf yapısıyla ve farklı farklı sınıf yapılarıyla (feodal, köle, komünist, antik ve kapitalist) bir arada var olabilirler. Benzer bir şekilde, bu sınıf yapılarının herhangi biri veya hepsi, kaynakları ve ürünleri dağıtmak için piyasa olmayan alternatif mekanizmalardan faydalanabilirler. Marksçı teoride, piyasalar ile kapitalist sınıf yapılarını karıştırmayı veya aynı şey sanmayı haklı çıkaracak veya gerektirecek herhangi bir şey yoktur.

Marx ve Marksçı teorinin genelde metalar tartışmasıyla başlamasının iki temel nedeni vardır. Birincisi, tarihsel nedenlerden ötürü çoğu modern toplumda kaynakları ve ürünleri dağıtmanın başlıca mekanizması piyasalardır. İkincisi, başlıca alternatif iktisat teorileri (klasik, neoklasik ve aynı zamanda Keynesçi iktisat teorileri), iktisadı sadece piyasalar ve metalar nesnelerinin incelenmesi olarak tanımlayacak kadar, neredeyse yalnızca metalara ve piyasalara odaklanır. Nitekim Marx ve ondan sonra gelen birçok Marksist, çalışmalarına okurların iktisat hakkında bir metinden beklediği şeyi, yani metaları ve piyasaları tartışarak başlamanın akıllıca olduğunu düşünmüştür. Ne var ki bu çalışmalar, okurları çok geçmeden bu nesnelerden uzaklaştırıp Marksçı iktisat teorisinin farklı, kendine özgü giriş noktasına; genel olarak sınıf süreçlerine ve özel olarak da temel ve ikincil sınıf süreçlerinin kapitalist biçimine sürükler.

4.4.4 Marx'ın, Kapitalist Metaların Emek Temelli Değer Teorisi

Doğrudan emekçiler çalışma yeteneklerini (emek güçlerini) bir meta olarak sattıklarında, onu para ile mübadele ederler. Emeği satın alanlar, satılabilir mal ve hizmetler üretmek amacıyla bu emeği satın aldıkları araç gereç ve hammaddeler ile çalıştırırlar. Üretilen bu ürünler piyasada para karşılığı satılır. Öyleyse karşılaştırılacak birbirinden ayrı üç meta değeri vardır: Emek gücünün değeri, diğer üretim girdilerinin değeri (araç gereç ve hammadde) ve en sonda satılan ürünlerin değeri.

Kullanılan araç gereç ve harcanan hammaddelerin ve satılan metaların değeri, açıkça emek temelli değer teorisinin terimleriyle düşünülür: Meta girdi ve çıktılarının değerini, onlarda cisimleşen emek miktarı belirler. Burada "emeğin" anlamı, her metayı üretmek için gereken ortalama çalışma miktarıdır. Tek tek işçilerin farklı beceri düzeylerinin ortalaması alınarak, her metayı üretmek için gerekli olan, Marx'ın "toplumsal olarak zorunlu" emek adını verdiği emek belirlenir. Tek tek her metanın değerini belirleyen şey işçi bireylerin tek tek ne kadar verimli oldukları değil, alınan bu ortalamadır.

Emek gücünün değeri hakkında teori yapmak biraz daha karmaşıktır.

Emek gücünün değerinin, emekçilerin emeklerini günbegün satmaya devam edebilmek için gerek duydukları mal ve hizmetlerin değerine eşit olduğu düşünülür. Bir başka deyişle, doğrudan emekçilerin tükettikleri metaların değeri, o tüketimin yenilediği emek gücünün değerine eşittir. Emek gücü satın alan merci, satın aldığı emek gücü karşılığında, o emek gücünü günbegün tekrar üretmek emekçiye ne kadara mal oluyorsa o kadar ödemek yapmak zorundadır.

Marx'ın teorisini bir örnekle anlatmak için basit bir meta değeri örneği alalım. Mesela bir sandalye. Farz edin ki üretim bandı olan bir fabrikada bir sandalye üretmek *şimdi* ortalama sekiz saatlik emek alıyor. Şunu da farz edin ki şu anda sandalyeyi üretmekte kullanılan araç gereci ve hammaddeleri (tutkal, çekiç, çivi, ahşap vd.) üretmek, başka işçilerin ortalama altı saatlik *geçmiş* emeğini alıyor. Kullanılan bu girdilerin değeri, son ürünün fiyatına geçer. Öyleyse Marx'ın teorisinde sandalyenin değeri 14'tür; şimdi sarf edilen canlı emek toplamı (8) artı sandalyenin üretiminde kullanılan ve böylece onun değerine geçen araç gereçlerde ve hammaddelerde cisimleşen geçmiş emek (6). Şimdi sarf edilen canlı emek (8), üretimde kullanılan araç gereç ve hammaddelere (6) değer katarak sandalyenin değerini oluşturur (14). Örneğimizi basit tutmak amacıyla ortalama sekiz saatlik bir iş günü varsayıyoruz; nitekim günlük sekiz saatlik emek, değeri 14 olan bir sandalye üretir.

Gelelim doğrudan emekçinin günlük emek gücünün, yani çalışma kapasitesinin değerine. Bu değer, doğrudan emek gücünün kendi emek gücünü günbegün yeniden üretebilmesi için emek gücü alıcısının, yani işverenin ücret olarak ödemesi gereken karşılıktır. Farz edelim ki ücretli çalışan bir doğrudan emekçinin her gün satın alıp tükettiği mal ve hizmetler toplamı, ortalama altı saatlik bir emeğin cisimleşmiş halidir. Bir başka deyişle, işçilerin kendi emek güçlerini yeniden üretebilmeleri ve bu gücü satmaya devam edebilmeleri için gereken ücret metalarını (gıda, kıyafet, barınak, eğlence, yolculuk vd.) üretmek, altı saatlik toplumsal olarak zorunlu emek gerektiriyor. Nitekim emek gücü alıcısı, emek güçlerinin değerini (6) doğrudan emekçilere günlük ücretleri olarak ödemelidir.

Artık Marksçı iktisatta büyük önem taşıyan bir noktayı açıklamak için her şey hazır. Bir sandalye kadarlık günlük meta çıktısında, sekiz saat değerinde *canlı emek* cisimleşmiştir. Bu canlı emeğe *LL* diyeceğiz. Buna ilaveten, altı saat değerinde daha önceden *cisimleşmiş emek* kullanılmış/harcanmış, dolayısıyla bu altı saatlik değer de bitmiş sandalyenin değerine aktarılmıştır. Bu cisimleşmiş emeğe *EL* diyeceğiz. Son olarak, Marksistler meta çıktısının değerini belirtmek için *W* harfini kullanır; bu örnekte *W*, sandalyenin değeridir (14).

Meta üretimine giren değerler ile meta üretiminden çıkan değerler arasındaki ilişki şu şekilde yazılabilir:

EL + *LL* =*W*.

Burada cisimleşmiş emek, *EL* (6 saat) artı canlı emek, *LL* (8 saat), üretilen metaların toplam değerine, *W*'ya eşittir (14 saat).

Kapitalist meta üretiminde emek değer teorisinin görünüşte gayet basit olan bu özeti, Marksçı teorinin çok önemli sorular sorup yanıtlamasını sağlar. İlk olarak, canlı emekçilerin kattığı günlük değer (8) ile onlara günlük ücretlerinde ödenen emek güçlerinin değeri (6) arasındaki farkı nasıl anlayacağız? Marx'ın bu soruyu yanıtlamakta kullandığı yollardan biri, meseleye işveren gözünden bakmaktır. İşverenin gidip araç gereç ve hammadde satın almak ve işe işçi almak için muhtemelen elinde para olması gerekecektir. Verdiğimiz basit örnekte bu para, araç gereç ve hammaddeye 6, işçilere 6 olmak üzere toplam 12 birimlik bir sermaye demektir. Kapitalistin/sermayedarın neden sandalye üretmek istediği, üretmeye neden istekli olduğu şimdi belli olur: Son ürün olan sandalyenin alıcıya maliyeti 12'yken, değeri 14'tür. Ve kapitalist bir sistemde bu ürüne sahip olan, onu satan ve satıştan gelen hasılatı elinde tutan kişi, emek gücü alıcısıdır.

Nitekim bu alıcı, sandalye üretme işine girmeden önce sahip olduğundan daha fazla değer elde emiştir. Marx'ın Almanca dilinde bu fazla (***mehr***) değere (*wert*) verdiği isim *mehrwert*'dir; bu terim İngilizce'ye ***surplus value*** [Türkçe'ye ***artık değer***]* olarak çevrilmiştir. Alıcı, parayı daha fazla para elde etmek amacıyla kullandığı için Marx bu alıcıyı kapitalist olarak tanımlar. (Bunun tersine, parayı başka bir amaç için (örn. bir elma satın alıp onu tüketmek için) kullanan birisi parayı sermaye/kapital olarak kullanmıyordur, kapitalist değildir).

Artık değer Marksçı teorinin ana parçalarındandır. Artık değer üretim içerisinde, üretimden şöyle doğar: Doğrudan emekçi, üretim günü boyunca 8 saat değerinde değer katar fakat emekçiye bundan daha az değeri olan bir ücret ödenir (ödenen ücret emek gücünün değerine eşittir ve bizim örneğimizde 6'dır). Doğrudan emekçinin kattığı değer, ona ödenen değerden fazladır: Aradaki fark, artık değerdir. Kapitalist metaların (temel sınıf sürecinin kapitalist biçiminden doğan metaların) değeri bu artık değeri barındırır. Marksçı teori, meta mübadele değerlerini çözümleyerek (bu değerlerin şifresini çözerek) metaların içinden doğdukları sınıf sürecini ifşa eder.

4.4.5 Kapitalist Metaların Artık Değeri

Sandalye örneğimizde, işe alınan emekçilerin her gün sarf ettikleri sekiz saatlik canlı emek, *LL*, iki kısma ayrılabilir. İlk kısımda emekçiler, işverenlerinin onlara emek güçlerini satın almak için ödediğine eşit miktarda (6) de-

ğer katarlar. İkinci kısımda emekçiler, onlara emek güçleri için ödenen değerden fazla, bu değere artı bir değer (2) katarlar. Marksçı iktisat terimlerine göre, canlı emeğin bir kısmı için ücret ödenir, bir kısmı için ödenmez. Bu ücretsiz emek artık değeri doğurur.

Artık canlı emeğin (LL) ücretli (LL_p) ve ücretsiz (LL_u) olmak üzere iki kısmını hesaba katmak için önceki denklemimizi yeniden yazabiliriz:

$$EL + LL_p + LL_u = W.$$

Burada $LL = LL_p + LL_u$'dur.

Bu denklem sayesinde Marksçı teori, okurları meta çözümlemesinden sınıf çözümlemesine götürebilecek bir sonuca varır. Artık değer ortaya çıkar ve kapitalistin payına düşer çünkü (1) kapitalist doğrudan emekçiden emek gücü satın alabilir ve (2) bu emek gücü için ödenen değer (ücret), doğrudan emekçinin kattığı değerden daha azdır. Bir üretim sistemi olarak kapitalizm, ancak yukarıdaki (1) ve (2)'yi sağlayan koşullar var olduğunda, bu koşullar var olduğu zaman hayatta kalır. Artık değer, doğrudan emekçinin canlı emeğinin ücretsiz kısmını, toplam çıktının onu üreten doğrudan emekçilerden başka kişilerin el koyduğu kısmını temsil eder. Artık değer, artık emeğin kapitalist temel sınıf sürecinde aldığı biçimdir.

Bu temel sınıf süreci, üretimdeki emek süreci ve piyasalardaki meta mübadele süreci ile birlikte meydana gelir. Marksçı teorinin amaçlarından biri, bütün bu üç süreç (sınıf, mübadele, emek süreçleri) arasındaki karmaşık ve karşılıklı bağlantıları çözmektir ki temel ve ikincil sınıf süreçleri görünür kılınabilsin. Bunun aksine neoklasik ve Keynesçi iktisat teorileri, öncelikle mübadele süreci ve piyasalara, ancak daha sonra, oldukça tali bir biçimde emek sürecine odaklanırlar. Marksçı teorinin kendi giriş noktası yaptığı temel ve ikincil sınıf süreçlerinin varlığını inkâr ederler. Öyleyse bu farklı iktisat teorilerinin farklı sonuçlara varmaları, ekonomik olayları birbirinden ayrı şekillerde yorumlamaları şaşırtıcı değildir.

4.4.6 Marksçı Değer Teorisinin Özeti

Marksçı teori kapitalist bir metanın değerini, o metada maddeleşen canlı ve cisimleşmiş emek bakımından açıklar. Canlı emek de ücretli ve ücretsiz diye ikiye ayrılır. Bu ücretsiz emeğin, kapitalist işverenin artık değer olarak el koyduğu kapitalist artık emek biçimi olduğu gösterilir. Nitekim kapitalist meta, teorinin kavramsal odağının terimleriyle, teorinin geri kalanının da odaklandığı sınıf süreçleri bakımından çözümlenir.

Marksçı teorinin fazla-belirlenimci mantığı, teorinin meta değerleri açıklamasında da iş başındadır. Kapitalist metaları üretmek için toplumsal olarak

zorunlu olan emek miktarları, toplumda var olan diğer tüm süreçler tarafından fazla-belirlenir. Örneğin mübadele, rekabet ve borç verme gibi ekonomik süreçler sandalye üretmek için ne kadar emek gerektiğini etkileyecektir. Benzer bir şekilde fabrikalar hakkındaki yasal düzenlemelerden tutun teknolojik icatlara kadar siyasi ve kültürel süreçler de emek gereksinimlerini etkileyecektir. Sandalye üretmek için toplumsal olarak ne kadar emeğin zorunlu olduğunun fazla-belirlenmesinde her birinin kendine özgü bir payı olacaktır. Marx, *Kapital* boyunca, çeşitli ekonomik, siyasi ve kültürel süreçlerin meta değerleri üzerinde nasıl etkili olduklarını göstermiştir.

Fazla-belirlenimin rolü, cisimleşmiş emek ve canlı emek ile meta çıktısı arasında bağlantı kuran temel denklem ile daha da örneklenebilir. Bu bağlantının iki yönlü bir ilişki olması hedeflenir:

$$EL + LL_p + LL_u \leftrightarrow W.$$

Değer girdilerinin değer çıktılarını tek yönlü bir biçimde belirlediği şeklinde akıl yürütmek Marksçı teorinin fikri *değildir*. Bu bir tür özcülük olurdu; meta değerlerinin belirlenmesini toplumsal olarak zorunlu emek girdilerine indirgerdi. Bunun yerine Marksçı teori, çıktıların da girdilerin fazla-belirlenmesine iştirak ettiği konusunda ısrar eder.

Örneğin yeni bir meta çıktısının üretilmesi emekçileri bu gibi metaları ve bu metaları alabilmek için daha yüksek ücretler talep etmeye itebilir. Öyleyse bu, girdileri (LL_p) etkileyen bir çıktı (W) olur. Sandalye yapmaya yarayan yeni bir makine parçası bir başka örnek olabilir. Farz edin ki bu parça hem ahşaplardan faydalanma verimliliğini (sandalye başına daha az birim ahşap gerekecek) hem de emekten faydalanma verimliliğini (makine başına, dolayısıyla sandalye başına daha az işçi gerekecek) değiştiriyor. Bu durumda bir çıktı (W) çeşitli girdiler (EL ve LL_p) üzerinde etkili olur. Farklı bir örnek alalım; bir meta çıktısının değerindeki değişim, pekâlâ alıcıların bu ve bununla ilişkili metalara yönelik tavırlarında değişimler tetikleyebilir. Alıcıların değişen bir çıktı değerine (W) verdiği tepkiler, üretimde kullanılan girdilerin miktarını ve değerini (EL ve LL) değiştirebilir ve değiştirir. Burada meta çıktı değerleri girdileri etkiler. Bu gibi örnekler sonsuza kadar çoğaltılabilir. Her çıktı, elbette meta üretimi girdileri de dâhil çevresindeki her şey üzerinde benzersiz etkiler yaratır.

Marksçı teorinin fazla-belirlenimci savları ve açıklamaları, neoklasik ve Keynesçi teorilerin indirgemeciliklerine zıttır. Neoklasik teori, tek yönlü bir değer açıklamasından faydalanarak, değerleri önceden belirlenmiş insan doğasına ve bu doğaya yön veren üç esasa indirger. Keynesçi teori benzer bir tek yönlü açıklama kullanarak değerleri önceden belirlenmiş bir yapıya ve bu yapıya yön veren kurallara indirger. Bunun aksine burada sunduğumuz

Marksçı teori, nedenleri ve sonuçları karşılıklı olarak birbirine bağımlı yapar; çıktılar, girdiler ve bunların değerleri birbirine bağlıdır. Bir bireyin veya toplumun hiçbir veçhesi önceden belirlenmiş değildir. Bu Marksçı teoriye taban tabana zıt olarak geleneksel Marksizm, Marksçı olmayan teorilerde görülen özcülüğe oldukça benzer bir özcülük gösterir. Bu benzerliğe rağmen, geleneksel Marksizm, değerleri eninde sonunda verili (önceden belirlenmiş) teknik ve fiziksel emek gereksinimlerine ("üretim güçleri") indirgeyerek insan doğasından veya yapısal kurallardan farklı bir esas önerir.

Geleneksel Marksizm'in özcü mantığı, Marksizmi eleştirenlerin Marksizmin değerini ve artık değer teorisini çürütmekte, reddetmekte başvurdukları mantıksal tutarsızlıklarını da doğurur. Birçok eleştirmenin ideolojik amaçları olduğundan, bu eleştirmenler Marksizmin birçok yorumu ve teorileştirmesi arasından bir tanesinin tutarsızlığından yola çıkıp Marksizmin tamamını reddederler. Bu bölümün Ek-B kısmını, bu tartışmayı kısaca gözden geçirmeye, fazla-belirlenimci bir perspektifin bu mantıksal tutarsızlık meselesini neden ve nasıl çözdüğünü açıklamaya adıyoruz. Bu perspektif, Marksçı teorinin, ekonominin nasıl işlediğini anlamak için uygulanabilir ve diğer teorilerle yarışabilir bir yöntem olarak yoluna devam etmesini sağlıyor.

4.5 Kapitalistler ve Emekçiler

Bu kitapta tartışılan Marksçı teori, iyi-kötü, güçlü-zayıf, zengin-yoksul, muktedir-aciz gibi basit ikili karşıtlıkları bir kenara bırakıyor. Bunun yerine, kapitalistler ve emekçilerin farklı farklı türleri olduğu, birbirleriyle farklı türden birçok ilişkiye girdikleri gösteriliyor. Marksçı teorinin kapitalistler ve emekçiler çözümlemesi, modern toplumsal teoriler arasında benzersizdir.

4.5.1 Kapitalist Nedir?

Marksçı teori, "kapitalistleri" artık emeğe, artık değer biçiminde el koyanlar olarak mercek altına alır. Emek gücü satın alan, bu emek gücünü diğer üretim araçlarıyla birleştiren ve bu süreçte ürettiği metalara sahip olup onları satan kapitalist türünü vurgular. Fakat teori, artık emeğe el koymayan başka tür kapitalistler olduğunu da kabul eder. Farklı kapitalist türlerini netleştirmek için Marx'ın kendi işaret sistemini tanıtabiliriz.

Bütün kapitalistler, genellikle para biçiminde (M) olan bir değer toplamıyla işe başlarlar. Hedefleri, ellerindeki parayla "para kazanmaktır" – yani başta ellerinde olan M'ye bir artış, ΔM eklemektir. Matematiksel bir şekilde şöyle ifade edilebilir bu: $M \rightarrow M + \Delta M$. Tartıştığımız türden kapitalistler, başta-

ki *M*'lerini, piyasada alım yaparak emek gücüne, araç gerece ve hammaddeye çevirirler. Marx bu emek gücü harcamasına "değişken sermaye" (*variable capital*) veya *V* adını verir. Bu terimi seçmesi, kapitalistlerin sermayesinin bu kısmının büyüyeceği veya değişeceği fikrini ifade eder. Araç gereç ve hammadde harcamalarına "sabit sermaye" (*constant capital*) veya *C* adını verir ve bu terim seçimi, bu metaların değerinin onlardan üretilen metaların son haline değişmeksizin (farklılaşmaksızın) geçtiği fikrini ifade eder. Nitekim *EL* alımı ve üretimde bu cisimleşmiş emekten faydalanılması, üretilen meta çıktısına tam tamına *EL* kadar değer katmıştır, ne az ne fazla. Aşağıdaki yarım kalmış ifade, bu Marksçı yaklaşımı özetler:

$$M = C + V \rightarrow W = M + \Delta M.$$

Bu denklem bir değer meblağı olan *M* ile başlayıp daha büyük bir değer meblağı olan $M + \Delta M$ ile biter. ΔM, sermayenin temel sınıf sürecine girişerek elde ettiği büyümeyi anlatır. ΔM, kapitalist üretim sırasında paraya katılan artık değerdir. Marx bu değişimi "sermayenin kendi kendisini genişletmesi" diye tanımlar. Daha sonra da kapitalist meta üretimi denklemini şu şekilde tamamlar:

$$C + V + S = W.$$

Bu denklem bir önceki denklemimizle tam paraleldir çünkü $C = EL$, $V = LL_p$ ve $S = LL_u$. Kapitalistler, sattıkları metalarda cisimleşmiş olan artık emeğe el koyarak sermayelerini $C + V$'den W'ya genişletmeyi başarırlar. Başlangıç sermayesi $C + V$, W'ya çıkar çünkü üretim sırasında S eklenmiş, çünkü bu S'ye kapitalistler el koymuştur. O zaman sermayenin kendini genişleme oranının ölçüsü şöyle olur:

$$\frac{\Delta M}{M} = \frac{S}{(C + V)}.$$

Eğer bu oran yükselirse sermaye genişlemekte görece başarılıdır; eğer düşerse, sorunlar yaşıyordur.

Marksçı teori böyle kapitalistleri diğer kapitalist türlerinden ayırt etmek için onlara "üretken" yaftası yapıştırır. Bütün kapitalistler artık değere el koyar, fakat sadece üretken kapitalistler doğrudan emekçilerin artık emeğine el koyarak yapar bunu. Bu, birbiriyle yakinen bağlantılı iki soruyu gündeme getirir. Başka hangi tür kapitalistler vardır? Bir kişi, aynı zamanda artık emeğe el koymaksızın artık değere nasıl el koyabilir?

Marksçı teori, "sermayeyi/kapitali", bir toplumsal süreçten geçerek kendini genişleten bir para meblağı olarak tanımlar; kelimenin tam anlamıyla, "kendi kendisini genişleten değer" olarak. Temel sınıf süreci, bir para meb-

lağı olan M'nin kendisini $M + \Delta M$'ye genişletmesinin bir yoludur. Ne var ki temel sınıf süreci, değerlerinin kendi kendilerini genişletmelerinin tek yolu değildir.

Faizli borç para vermek bir başka yoldur. Eğer M birine borç verilir, sonra eninde sonunda faiziyle geri ödenirse ($M + \Delta M$), bu faiz (ΔM) borç veren kişi için artık değerdir, borç veren kişinin sermayesinin kendisini genişlettiği miktardır. Bir başka örnek arsa kiraya verme sürecidir. Bir parça arsa satın almak için bir meblağ (M) ödenir. Sonra, bu arsanın kullanımı, üzerine anlaşılan bir zaman için ve bir kira bedeli (ΔM) karşılığında başka birine devredilir. Bu zamanın sonunda, hem arsa ve arsanın değeri hem de buna ilaveten kira bedeli arsa sahibinin cebine kalır: Arsa sahibinin sermayesi $M + \Delta M$'ye genişlemiştir. Kira, arsa sahibi için artık değerdir. Üçüncü bir örnek tüccar sermayesidir. Tüccarlar, daha sonra alım fiyatından daha yüksek bir fiyata satmak üzere mal satın almak için harcanan bir miktar parayla (M) işe koyulurlar. Metaları satmaktan elde edilen $M + \Delta M$, tüccarın cebine kalan bir artık değer (ΔM) barındırır. Tüccarın parası, piyasa mübadelelerinin 'yeniden satmak için satın al' zincirlemesi aracılığıyla sermaye, yani kendi kendisini genişleten değer haline gelir.

Borç verilen sermaye, arsa sahibi sermayesi ve tüccar sermayesine "üretken olmayan" sermaye adı verilir çünkü bunlarda artık emek yoktur. Kendi kendilerine genişlemeleri üretimde meydana gelmez. Size faizli borç para verdiğimde ne sizi işe almış olurum ne de sizin emeğinizden çıkan metalara el koymuş olurum. Bana, size borç verdiğimden daha fazla para geri vermeniz gerekir. Benim kazancım, sizin kaybınızdır. Borç veren ile borç alan arasındaki ilişkide hiçbir yeni meta yaratılmaz. Aynısı, arsa kiraya vererek veya tüccar alım satımlarıyla elde edilen artık değer için de geçerlidir.

Bunun tersine "üretken" sermaye, üretime, daha doğrusu kapitalist temel sınıf sürecine giren kendi kendine genişleyen para olarak tanımlanır. Burada, işe alınan doğrudan emekçiler, meyvelerine işverenlerin el koyduğu bir artık emek sarf ederler. Artık emeğe el koymanın sonucu işverenlere düşen artık değer, üretken sermayenin kendi kendine genişlemesini ölçer. Üretken olmayan kapitalistler, binlerce yıldır var olmuştur. Antik toplum belgeleri, tefecilerin, tüccarların, arsa kiralayanların ve benzerlerinin varlığını gösterir. Üretken kapitalistler 17. yüzyıldan önce orada burada tek tük var olmuş olabilir fakat ancak o zamandan beri, modern tarihe özgü bir biçimde toplumun güçlü, önde gelen zümresi haline gelmiştir.

Marksçı teori, giriş noktası olan sınıfa göre kapitalistler arasındaki farkları vurgular. Üretken kapitalistlerin özel rolünü ve önemini saptamak için yapar bunu zira modern toplumda artık emeğe el koyanlar en başta onlardır. Marksçı teoriye göre üretken kapitalistler temel sınıf sürecinin zirvesin-

de oturan kişileri temsil eder. Dolayısıyla modern kapitalist toplumsal oluşumların sınıf çözümlemesinin çok önemli nesneleridir.

4.5.2 Emekçi Nedir?

Kapitalistler gibi emekçiler de üretken olabilir veya olmayabilir. Üretken emekçiler, emek gücünü üretken bir kapitaliste satan ve ayrıca o kapitalistin el koyduğu bir artık emek sarf eden emekçilerdir. Bu bölümün başından beri tartıştığımız doğrudan emekçiler üretken emekçilerdir. Fakat kapitalist sınıf yapılarında hayati işler görüp üretken olmayan emekçiler de vardır. Üretken olmayan emekçiler de emek güçlerini kapitalistlere satarlar fakat *artık emek sarf etmezler*. Marksçı teori üretken kapitalistler ile üretken olmayan kapitalistler arasındaki farkı vurgulamakla kalmaz, üretken emekçiler ile üretken olmayanları da benzer bir şekilde ayırır.

Şimdi anlatacağımız üretken olmayan bir emek örneğidir. Farz edin size gelecek Cumartesi günü iki saatliğine bahçenizde çalışma yeteneğimi satıyorum. Vaktim ve çabam için bana 30 dolar ödemeyi kabul ediyorsunuz. Oraya geldiğimde, bahçenizdeki çalı çırpıları temizlemenize yardım etmem için beni yönlendiriyorsunuz. Öyleyse ben emekçiyim, emek gücümü satıyorum. Bir emek sürecine de iştirak ediyorum, hatta emeğime destek olsun diye aletler de kullanabilirim. Ne var ki işverenimin, yani sizin satmanız için hiçbir meta üretmiyorum. Herhangi bir artık emek icra etmiyorum; siz de herhangi bir artık değer kazanmıyorsunuz, benden herhangi bir artık almıyorsunuz (el koymuyorsunuz). İkimiz arasındaki bu ilişkide benim emeğim üretken değildir; sattığım emek gücü üretken değildir (eğer ilişki değişseydi, mesela benim iki saatlik bahçıvanlık emeğim sizin ticari amaçla meyve sebze üretip satmanıza katkıda bulunsaydı, o zaman emek gücüm üretken olurdu. Bir başka deyişle, ilişkiye temel sınıf süreci eklenir, aynı emek üretken hale gelirdi).

İkinci bir örneği ele alalım. Emek gücümü üretken bir kapitaliste, diyelim önceki örneğimizdeki sandalye yapıp satan şirkete satıyorum. Ne var ki bu üretken kapitalist benim emek gücümü sandalye üretmek için araç gereç ve hammaddeyle birleştirmiyor. Bunun yerine, üretken emekçilerin artık emeklerini icra edebilmelerini sağlayan birtakım koşulları yerine getirmemi istiyor benden. Bu koşullardan biri disiplin amaçlı gözetimdir. Üretken kapitalist, benden üretken emekçileri gözetlememi; mümkün olan azami artık emeği sarf ettiklerinden, işe geç kalmadıklarından, paydos veya meslektaşlarıyla hoşbeş etmediklerinden emin olmamı istiyor. Bu durumda üretken olmayan emek sarf ediyorumdur zira emek gücüm, kapitalistin sattığı metaların üretilmesinin doğrudan bir parçası değildir. Aynı 'üretken değil' yaftası;

kapitalist bir işveren altında çalışıp (1) kapitalistin sattığı metalarda cisimleşen artık emeği icra etmeyen, (2) bunun yerine, üretken emekçilerin kapitalist işverene artık üretmeleri için gerekli koşulları sağlayan diğer bütün işçiler için geçerlidir.

Üretken olmayan bir başka emek türü, üretken olmayan kapitalistlerin altında çalışan işçilerin sarf ettiği emektir. Örneğin tüccar, borç verme (tefecilik) veya arsa kiralama şirketinde çalışan bir kâtibe iş verilir, ücret ödenir ve çalışması istenir. Fakat bu iş, artık emeğin cisimleştiği metaları üretmekle doğrudan ilgili değildir. Daha ziyade, üretken olmayan kapitalistlerin (tüccarlar, bankacılar/tefeciler ve toprak/arsa sahipleri), sermayelerini yukarıda tartışılan üretken olmayan biçimlerde genişletmelerine yardım etmekle ilgilidir.

Marksçı teoriyi anlamak için, üretken olan ve olmayan emekçiler arasındaki farkın, o emeğin, kapitalist yapının ayakta kalması ve kendisini yeniden üretmesi için ne derece önemli olduğu ile alakalı *olmadığını* hatırlatmak son derece önemlidir. İki tür emek de, farklı biçimlerde bile olsa, vazgeçilmezdir. Üretken emekçi, üretken kapitalistin el koyduğu artığı üretir. Üretken olmayan emekçi, üretken emekçilerin onlar olmaksızın bu artığı üretemeyeceği koşulları sağlar.

"Üretken" ve "üretken olmayan" sıfatları, Markçı teorinin, temel sınıf sürecine iştirak eden ücretli işçileri bu sürece katılmayanlardan ayırt etme biçimidir. İki tür emekçi kapitalist ekonomilerde farklı baskılara tabidir ve farklı roller oynarlar. Bu ayrım, aynı sözcüklerin farklı kapitalist türlerini ayırt ederken oynadıkları role benzerdir. İki durumda da amaç, temel sınıf sürecinin varlığını ve benzersiz olduğunu vurgulamak, bu süreç ile modern kapitalizmde meydana gelen sınıf olmayan birçok farklı süreç arasındaki fazlabelirlenmiş bağlantıların altını çizmektir.

4.5.3 Sömürü

İnsanlar "sömürü/istismar" (*exploitation*) sözcüğünü yıllardır farklı farklı şekillerde kullanmıştır. Olumlu anlamıyla sözcük, "bakir ormanların ve nehirlerin semeresini gören (*exploited*) kâşifler" örneğinde olduğu gibi "bir kaynağı iyi kullanmak/semeresini görmek" anlamına gelir bazen. Daha sıklıkla ise olumsuz bir çağrışımı vardır ve "bir kişiyi veya kaynağı kötüye kullanmak, ondan faydalanmak, istismar etmek" anlamına gelir. "Çocuğunu istismar eden anne babalar" veya "o hükümet azınlık vatandaşlarını sömürdü" gibi sözler bu olumsuz kullanımın örnekleridir. Marksçı teori "sömürü" sözcüğüne hepten farklı bir tanım kazandırır.

Marksçı teoride "sömürü", artık emek sarf eden kişinin, bu emeğe el koyanla aynı kişi olmadığı herhangi bir temel sınıf sürecini betimler. Öyleyse

artığa el koyanların, onu üretenleri sömürdüğü düşünülür. Bu demektir ki temel sınıf sürecinin komünist ve antik biçimleri sömürmez zira artık emeği icra edenler toplu halde veya bireysel olarak o artığa kendileri el koyarlar. Köle, feodal ve kapitalist biçimler sömürü biçimlerdir.

Kapitalist temel sınıf süreci, üretken kapitalistlerin üretken emekçileri sömürmesini içerir. Marksçı teori sömürünün hem niteliğiyle (feodal mi, kapitalist mi vs?) hem de niceliksel boyutlarıyla (artığın değeri, artığın yatırılan sermayenin ve toplam çıktının değeri ile ilişkisi) ilgilenir. Biraz önce kullandığımız işaret sistemiyle söylersek, artık değerin boyutu olan S, üretken emekçilerin çalıştıkları zaman boyunca katılan değer ile onların emek güçlerinin değeri arasındaki farka bağlıdır. Sömürünün Marksçı teorideki önemini görmek için, bu değerler arasındaki ilişkiye daha yakından bakıyoruz.

Emek gücünün değeri olan V, genelde iki toplumsal koşula bağlıdır. Birincisi, emekçilerin emek güçlerini satmaya devam edebilecek halde olmaları, satmaya devam etmeyi istemeleri için hangi metadan ne kadar gereklidir? İkincisi, gerek duyulan bu metaları üretmek için toplumsal olarak ne kadar emek zorunludur? İki koşul da bir ekonomiden diğerine veya bir ekonomi içerisinde zamandan zamana değişir. Herhangi bir zamanda emek gücünün değerini, yani V'yi bulmak için, ihtiyaç duyulan metaların listesi çıkarılır, her birini üretmek için gereken toplumsal olarak zorunlu emek miktarı bulunur ve bu emek miktarları toplanır.

Emekçilerin alışık olduğu yaşam standardı (buna bazen "gerçek ücret" adı verilir) ne kadar yüksekse o kadar fazla metaya ihtiyaç duyacaklar, nitekim emek güçlerinin değeri o kadar yüksek olacaktır. Fakat meta üretimi giderek daha verimli hale geldikçe, her metayı üretmek ortalama daha az saat ister. Her metanın daha az değeri olacağı (o metayı üretmek için daha az toplumsal olarak zorunlu emek gerekeceği) anlamına gelir bu. Bu da emek gücünün değerini düşürecektir zira emekçilerin tükettiği metaların her biri daha az değer içerecektir.

Basit bir denklem bu noktayı netleştirir:

$$V = e \cdot q.$$

Burada $e \cdot q$, ihtiyaç duyulan/gerekli bulunan bütün ücret metaları miktarları (q) çarpı her birimin değeridir (e). Eğer e'deki azalma (ücret metalarının birim başı değerinde bir düşüş nedeniyle), q'daki artıştan (işçilerin reel ücretlerinde bir yükselme nedeniyle) daha fazlaysa, o zaman o işçilerin yaşam standartlarındaki artışa rağmen emek gücünün değeri düşer. Marx'ın ölümünden beri kapitalist ekonomilerin pekâlâ karakteristik özelliği olmuş olabilir bu durum. Bu, geçtiğimiz yüz yıl boyunca üretken emekçilerin tecrübe ettiği şeyin ***hem*** artan sömürü ***hem*** artan reel ücret olduğu anlamına gelir.

Bu kayda değer öngörü ve ders, Marksçı teoriye özgüdür; alternatif teorilerde mümkün değildir.

Marksçı teoride "değer" sözcüğü, "toplumsal olarak zorunlu cisimleşmiş emek zamanı" demenin bir diğer biçimi olduğuna göre, herhangi bir şeyin değeri, onu üretmek için ne kadar zaman harcandığına, onu üretmenin ne kadar sürdüğüne bağlıdır. Ortalama bir işçi gün başına daha fazla saat emek sarf ettikçe, kattığı değer giderek artar; daha az saat çalıştıkça, kattığı değer azalır. Verili herhangi bir emek gücü değerinde (V) artık değerin boyutu (S), emekçilerin emek süreci sırasında ortalama ne kadar değer kattıklarına göre değişecektir. İşçilerin ürettiği artık değer, katılan değer ile emek gücünün değeri arasındaki fark ne kadar büyükse o kadar büyük, ne kadar küçükse o kadar küçük olacaktır:

$$S = [S + V] - V.$$

Bunu söylemenin bir başka yolu, iş günü süresince katılan değere odaklanmaktır. Bu süreyi aşağıdaki AB doğrusu temsil eder:

$$A_____B$$

A ile B arasındaki uzaklık, bir üretken emekçinin bir günde kattığı değerin tamamını simgeler, sekiz saatlik emeğin değerini mesela. Şimdi bu doğruyu iki parçaya bölebiliriz:

$$A_____X_____B$$

AX uzunluğu, toplam katma değerin emek gücünün bu belirli ekonomideki değerine tam tamına eşit olan miktarını simgeler, $AX = V$. Emek gücü karşılığında emekçiye $AX = V$ miktarında ödeme yapıldığını varsayarsak, iş günü boyunca sarf edilen emeğin bu kısmına "ücretli emek" adı verilir. Öyleyse XB, sarf edilen artık emeği ve el koyulan artık değeri, yani S'yi simgeliyor olmalı. XB, işçinin, karşılığında ücret almadan değer kattığı kısmıdır günün.

Günün iki kısmının, S ile V'nin birbirine oranı, Marx'ın "sömürü oranıdır":

$$\frac{XB}{AX} = \frac{S}{V} = \text{sömürü oranı.}$$

Sömürü oranı, artığın, üretken emekçilerin sarf ettiği zorunlu emeğe oranını gösterir. Bu oran, kapitalist temel sınıf sürecinin niceliksel ölçütünü sunar, yani, üretken kapitalistlerin üretken emekçilerden artık değer almakta (el koymakta) ne derece verimli olduklarını.

En baştaki sandalye örneğimizden sayıları kullanarak –ki burada ücretli emek altı, ücretsiz emek iki saatti– sandalye şirketindeki sömürü oranını hesaplayabiliriz: $LL_u/LL_p = 2/6$. Eğer emek gücünün değeri (LL_u) sabit kalıp

iş günü uzunluğu (*LL*) arttırılsa, diyelim dokuz saate çıkarılsa, artık değer (LL_u) üç saate çıkardı. Bu durumda sömürü oranı 3/6'ya yükselirdi.

Marx, teorisini, kendi zamanında iş gününün ve iş haftasının uzunluğu üzerine yaşanan toplumsal çatışmaları yorumlamak için kullandı. Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllarda, kapitalizm orada yayıldıkça, üretken emekçiler çoğu zaman günde on iki, on dört, on altı saat çalıştırılıyordu. İngiltere'de Charles Dickens'ın, Fransa'da Emile Zola'nın romanları, işçilerin bu şartlar altındaki yaşam koşullarının detaylı betimlemelerini sunar. Bu uzun iş günleri, *XB/AX* oranını arttırarak üretken kapitalistlerin işine yaramıştır. İşçiler aynı ücretten daha uzun saatler çalışmaya zorlanmış, bu uzun saatlerin meyveleri kapitalist işverenlerin payına düşmüştür. Marksçı terminolojide söylersek, üretken kapitalistler emek sömürü oranını arttırmak için iş gününü uzatmıştır. Üretken emekçilerin eninde sonunda bu işe karşı koymaları, iş günü uzunluğunu sınırlayan yasalar uğruna mücadele vermek için sendikalar örgütlemeleri şaşırtıcı değildir. İş gününü sekiz, iş haftasını kırk saat ile sınırlayan yasalar kazanan büyük toplumsal hareketler ve mücadeleler gelişmiştir. ABD'de yasa bugün hâlâ böyle.

Fakat kapitalist temel sınıf sürecinin mantığı, kapitalistleri, iş günü veya haftasının uzunluğu meselesini tekrar tekrar gündeme getirmeye itmiştir. Nitekim bugün Amerika'da işverenler "gönüllü veya mecburi fazla mesai" istiyorlar, genellikle de alıyorlar. Kapitalistler duyarsız veya takıntılı bir biçimde açgözlü oldukları için yapmıyorlar bunu; hayatta kalmaları, kısmen, üretken emekçileri ne derece verimli bir şekilde sömürdüklerine bağlı olduğu için yapıyorlar. Çalışma saatlerini uzatmak, sömürüyü arttırmanın yollarından biridir.

Üretken kapitalistlere sömürü oranlarını arttırma baskısı yapan şey kapitalist rekabetten başkası değildir. Her kapitalist bir artık değer el koyucusu olarak kendi konumunu sağlama almak için eyledikçe, onun eylemleri diğer kapitalistlerin kendi konumlarını sağlama alabilmelerini tehlikeye atar. Örneğin bir kapitalist, kendi çıktısının değerini ve nitekim birim başı fiyatını ucuzlatan yeni bir teknoloji geliştiriyor. Aşağıda açıklandığı üzere bu eylem, aynı tür çıktı üreten bütün kapitalistlerin hayatta kalmalarını tehlikeye atar. Sonuç, bu kapitalistler arasında sürekli bir gerilim halidir. Her biri, diğerlerinin yenilik yapma, büyüme ve hayatta kalma çabalarının sonuçlarından korkar. Her biri, diğer kapitalistler için yeni tehlikeler yaratmaktan ve diğer kapitalistler tarafında yeni tepkilere neden olmaktan başka bir şey yapmayan özel hamleler yaparak bu sonuçları dengelemeye çabalar. Marksçı teoride rekabet, üretken kapitalistlere yaptırmadığı eylem kalmayan bu birbirine bağlı riskler ve tehlikeler zinciri olarak düşünülür. Ne var ki kapitalist rekabet tartışmasına geri dönmeden önce, kapitalistlerin kendi sö-

mürü oranlarını arttırma çabalarının üretken emekçiler üzerindeki etkilerini ele almamız gerek.

4.5.4 Sınıf Mücadeleleri

Üretken emekçiler, sömürü oranlarını arttırmak isteyen kapitalistlere nasıl karşılık verirler? Bu gibi işçiler, göğüs gerdikleri karmaşık koşullar gereği daha fazla ücretsiz emek sarf etmeyi düpedüz kabullenebilirler. Hatta giderek daha fazla sömürüldüklerini gizleyen veya inkâr eden fikir ve savları kabul bile edebilirler. Fakat bu durumu kabullenmemeye de karar verebilirler. Kendi başlarına veya envai çeşit müttefikle harekete geçebilirler; eş dost, üretken olmayan işçiler, antik sınıf sürecinde bulunan meslek sahipleri, seçilmiş devlet yetkilileri vesaire. Çabalarını, belli başlı işverenlerle sınırlayabilirler veya bunun yerine, kapitalist temel sınıf sürecinin niteliksel boyutlarında değişiklikler talep eden, örneğin iş günü veya haftası uzunluğunu kısaltan yeni bir yasa isteyen bir toplumsal hareket örgütlemeye katkıda bulunabilirler.

Kapitalist temel sınıf süreci üzerine bir mücadele başlar; bu örnekte mücadele *XB* ile *AX* arasındaki oran, yani sömürü oranı uğrunadır. Sınıf olan ve olmayan her türlü farklı sürece dahil olan envai çeşit insan bu mücadelede tarafını seçer. Bir taraf, daha yüksek bir *S/V* oranı için, diğer taraf daha düşük bir *S/V* oranı için mücadele eder. Bu mücadele sınıf süreci hakkında olduğu için Marksçı teori ondan "sınıf mücadelesi" diye bahseder.

Daha yüksek ücretler için bastıran bir üretken emekçiler sendikasının faaliyeti, bir sınıf mücadelesidir. İdarecilerin, üretken emekçilere zorunlu fazla mesaiyi kabul etmeleri yönünde baskı yapması, bir sınıf mücadelesidir. Mecliste iki faklı milletvekili grubunun, yasal asgari ücreti arttıracak bir yasa uğruna mücadele vermesi, bir sınıf mücadelesidir. Bu örneklerin her biri, mücadelenin konusundan ötürü sınıf mücadelesidir. Mücadele eden gruplar içinde sınıf sürecine dahil insanlar da olabilir, sınıf olmayan süreçlere dahil olanlar da; fakat mücadeleleri sınıf mücadelesidir çünkü mücadelelerinin nesnesi sınıftır.

Karma bir insan grubu, okul müfredatı, tıp etiği veya cezai adalet usulleri veya eşit siyasi haklar gibi sınıf olmayan süreçler uğruna kavga ediyorsa, bu mücadelelerden sınıf olmayan mücadeleler diye bahsediyoruz. Her toplumda, hem sınıf mücadelelerinden hem de sınıf olmayan mücadelelerden oluşan ve içeriği sürekli değişen bir mücadeleler karışımı vardır. Marksçı teori sınıfa odaklandığı için, her zaman en çok sınıf mücadelelerini tespit etmek, saptamak, bu mücadeleler ile incelediği toplumda meydana gelen diğer süreçler ve mücadeleler arasında bağlantı kurmakla ilgilenmiştir.

Sınıf mücadeleleri, kapitalizmde sömürü oranı gibi temel sınıf sürecinin niceliksel boyutları hakkında değildir sadece. İnsan grupları, sınıf sürecinin niteliksel boyutları uğruna da mücadele eder. Örneğin mesele, bir temel sınıf süreci içerisinde ücretli emeğin ücretsiz emeğe oranından ziyade, alternatif temel sınıf süreci biçimleri olabilir. Bir taraf, artık emek üretiminin kapitalist biçimini korumak isteyebilir. Öbür taraf bir başka temel sınıf süreci biçimine, diyelim komünist biçime geçmek isteyebilir. Bu da bir sınıf mücadelesidir çünkü uğruna mücadele edilen nesne sınıf sürecidir. Mücadele bu sefer temel sınıf sürecinin niceliksel boyutlarından ziyade niteliksel biçimi uğrunadır. İnsanlar temel sınıf sürecinin hem niceliği hem niteliği üzerine aynı anda da mücadele edebilir tabii ki.

Şu ana kadar tartışılan sınıf mücadelesi temel sınıf süreçleri ile ilgiliydi, hâlbuki toplumsal gruplar ikincil sınıf süreçleri üzerine de kavga ederler. İkincil sınıf süreci, artığın, ona el koyanlar tarafından dağıtılmasının boyutları, biçimi ve alıcılarıyla ilgilidir. Örneğin aşağıdaki 4.7 bölümü, üretken kapitalistlerin, kredi erişimlerini güvence altına almak amacıyla bankacılara yaptıkları faiz ödemeleri üzerine verilen ikincil sınıf mücadelelerinin kapitalizm içinde nasıl yer aldığını gösterir. 4.7 bölümü, üretken kapitalistlerin devlete yaptıkları vergi ödemeleri, yönetici olarak işe aldıkları üretken olmayan emekçilere ödedikleri maaşlar ve üretim araçları sahiplerine ödedikleri kâr payları üzerine verilen ikincil sınıf mücadelelerini de tek tek ayrıntılarıyla anlatıyor.

Marksçı teori, herhangi bir toplumda meydana gelen, o toplumu etkileyen ve değiştiren bir dizi farklı sınıf mücadelesi (temel ve ikincil) görür. Bu mücadeleler, sınıf süreçlerinden birinin veya ikisinin niteliksel veya niceliksel boyutlarıyla ya da iki boyutuyla birden ilgilidir. Marksçı teoride sınıf mücadeleleri sınıf süreçleri gibidir: İkisi de bir toplumda meydana gelen bütün diğer süreç ve mücadeleler tarafından fazla-belirlenmiştir.

Marksistler geleneksel olarak kendi bakış açılarını diğer toplumsal reformcularınkilerden, temel sınıf sürecinde niteliksel bir değişim ihtiyacını (bazen "devrimci" bakış açısı diye bahsedilir) vurgulayarak ayırırlar. Marksistler, kapitalist temel sınıf sürecini, adil, barış içinde ve demokratik bir toplum inşasının önünde büyük bir engel olarak görür. Böyle bir toplum inşa etmek isteyenlere şöyle seslenirler: *Kapitalist temel ve ikincil sınıf süreçlerini hesaba katmadığınız, bu süreçlerin modern toplumun geri kalanıyla nasıl etkileştiğini anlamadığınız takdirde, toplumu hepimizin istediği yönde, başarılı bir biçimde dönüştüremeyeceksiniz.* Marksçı teori sınıfı sistematik bir biçimde hesaba katar çünkü toplumu çözümlemekten fazlasını hedefler; toplumsal dönüşüm hareketlerini bilgilendirmeyi, sınıf değişimini bu hareketlerin gündemine sokmayı ister. Elbette buraya kadar gördüğü-

müz üzere, başka iktisat teorileri, farklı gündemlerine sınıf olmayan başka veçheleri alırlar.

4.5.5 Sanayi Kapitalisti Firmaların Karmaşıklığı

Üretken emekçilerinden artık emek alan (el koyan) üretken kapitalist, bir birey de olabilir bireylerden oluşan bir grup (topluluk) da (alışılmış modern şirket yönetim kurulu). Her halükarda, toplumda, genelde meta üreten "şirketler" veya "firmalar" adı verilen yerlerde artık değere el konulması oldukça bariz bir şekilde gerçekleştirilir. Bu yerler, artık değerin dağıtıldığı kapitalist ikincil sınıf süreci yerleridir de. Bundan sonra, onları üretken olmayan kapitalistlerden (örn. tüccar kapitalistler, borç veren/tefeci kapitalistler ve arsa kiraya veren kapitalistlerden) ayırt etmek için üretken kapitalistlerden "sanayi kapitalistleri" diye bahsedeceğiz.

Sanayi kapitalisti şirketler içinde, kapitalist sınıf süreçleriyle (artık değere el koyma, onu dağıtma) birlikte çok sayıda sınıf olmayan süreç meydana gelir. Buradaki kültürel süreçler, insanlar arası konuşmaları, işletme tarihi, rapor ve tahminlerin yazılmasını, ürün tasarımını, yeni ürünler geliştirmeyi hedefleyen fikirleri vesaireyi içerir. Siyasi süreçler, bu firmada çalışan insanların kendi aralarında emir alıp vermelerini, işçiler için davranış kurallarının yazılmasını ve firma içinde bulunan insanlar arasındaki anlaşmazlıkların hükme bağlanmasını içerir. Doğal süreçler, meta çıktısı üretilirken girdilerin fiziksel dönüşüm geçirmesini, firmanın bulunduğu yerdeki iklim değişimlerini, firma içinde kirlilik meydana gelmesini vesaireyi içerir. Firmanın bulunduğu yerde meydana gelen kapitalist sınıf süreçleri dışındaki diğer ekonomik süreçler, girdi satın alıp çıktı satmayı, borç alıp vermeyi, tasarruf etmeyi ve yatırım yapmayı içerir.

Gel zaman git zaman, bir sanayi kapitalisti şirketi oluşturan türlü türlü sınıf ve sınıf olmayan süreçler değişir (bütün süreçlerin değiştiği gibi). Nitekim bu gibi bütün şirketler de sürekli değişiyorlardır. Eğer değişimler aşırıysa sanayi kapitalisti batabilir, çökebilir veya başka bir şekilde yok olabilir. Örneğin eğer doğal süreçler ortalama hava sıcaklığını -73 dereceye düşürecek şekilde değişseydi firma tükenirdi. Eğer bir virüs işçileri çalışabilme yeteneklerinden mahrum bıraksaydı firma yok olabilirdi. Doğal süreçlerdeki daha ufak değişimler, sanayi kapitalisti şirketi değiştirir fakat yok etmez (değişen doğal süreçlere ayak uydurmak için belirli adımlar atabilmesi ve atması halinde).

Sanayi kapitalisti firmanın yoluna devam edebilmesi, onu fazla-belirleyen ve sürekli değişen kültürel süreçlere ve firmanın bu kültürel değişimlerle uyum sağlayıp sağlamadığına bağlıdır. Eğer işçileri din değiştirir, işvere-

nin dini inancı farklı olduğu gerekçesiyle çalışmayı reddetmelerini salık veren bir tanrıyı benimserlerse, firmanın varlığı tehlikeye girer. Firma, bu dine karşı savaşmak için para harcayarak karşılık verebilir veya işverenleri din değiştirebilir veya sanayi kapitalisti firmanın önemli değişimler geçirmesine rağmen hayatta kalmasını sağlayan bir uzlaşmaya erişilebilir.

Firma içindeki siyasi süreçler genelde orada artık değer üretiminin ve artık değere el koymanın önemli varlık koşullarıdır. Örneğin ücretler ve çalışma şartları yüzünden duyulan kırgınlıklar veya diğer kaygılar işçileri gözetmenlerin emirlerini reddetmeye iterse, firma ya çökecektir ya da firmayı değiştirecek türden bir ödün verecektir ki sanayi kapitalisti şirket değişerek yoluna devam edebilsin.

Benzer şekilde, firma, kendi varlık koşullarını sağlayan birçok ekonomik sürece ihtiyaç duyar. Örneğin girdi ve çıktılarını alma ve satma koşulları değişseydi veya tehlikede olsaydı firma risk altında olurdu. Savaş veya feci bir iklim değişimi piyasa mübadelelerini aksatabilirdi mesela. Hal böyle olunca sanayi kapitalist firma kendi kaynaklarını kullanarak, hayatta kalması için zorunlu olan mübadele süreçlerinin eskilerini yeniler ve/veya yenilerini düzenlerdi ki değişim geçirmiş bir biçimde de olsa hayatta kalabilsin. Bunda başarılı da olabilir, başarısız da.

Firmanın içindeki ve dışındaki sınıf olmayan süreçler sanayi kapitalisti firmayı baltalamayacak şekilde değişirse, firma hayatta kalır. Hayatta kalırken büyüyeceği mi yoksa küçüleceği mi ve nasıl değişeceği, sınıf olmayan çeşitli değişimlerin bir araya gelerek kapitalist sınıf sürecindeki ve nitekim bir bütün olarak şirketteki değişimleri nasıl fazla-belirlediğine bağlıdır. Ne var ki sınıf olmayan süreçlerdeki değişimlerin firmadaki kapitalist sınıf süreçlerini yok etme tehdidi barındırması da her zaman mümkündür. Örneğin eğer sınıf olmayan değişimler üretken emekçileri daha yüksek ücretlerde ısrar etmeye iterse, sanayi kapitalisti üretime son verip firmayı kapatmaya karar verebilir. Bunun üzerine şirket, yerine farklı ve kapitalist olmayan yeni bir sınıf süreci tesis edilmediği takdirde varlığına son verebilir. Örneğe devam etmek gerekirse, kapitalist sanayi şirketini yok eden yüksek ücretleri talep eden işçiler, kapitalistler şirketi kapattıktan sonra şirketin başına geçebilir. İşçiler, kendi kendilerinin yönetim kurulu işlevi gördükleri komünist bir şirket olarak bu şirketi yeniden açabilirler. Böylesi bir durum 21. yüzyılın ilk yıllarında Arjantin'de yaşandı.

Sanayi kapitalisti şirketlerde değişim süreğen, hatta yok olmak her zaman mümkün olsa da, biz burada değişen koşullara ayak uydurarak kendilerini sürdürebilen firmaları çözümlemeye odaklanıyoruz. Firmaların her biri için, hayatta kalmalarının bağlı olduğu bütün sınıf olmayan süreçlerdeki fiili veya olası değişimler, devamlı, ciddi kaygı konusudur. Bu süreçlerdeki değ-

şimler firmanın kapitalist sınıf sürecini tehdit ettiğinde, sanayi kapitalisti harekete geçmeli, sınıf olmayan süreçlere yenilerini ekleyerek, bazılarını kaldırarak veya farklı şekilde değiştirerek bu tehdidi savuşturmalıdır. Dahası, sanayi kapitalistleri, en iyi savunmanın hücum olduğunu çabucak çözerler. Ayak uydurmalarının bir kısmı, sadece şirketin hayatta kalmasını değil, diğer sanayi kapitalistlerinin tehdit oluşturması olası eylemlerinin önüne geçmeyi ve kırmayı da hedefleyen şekilde birtakım sınıf olmayan süreçleri aktif bir şekilde değiştirmektir.

Bir sanayi kapitalistinin bu eylemlerin altından kalkabilmesi, sınıf olmayan süreçlerde tehdit oluşturan değişikliklere ayak uydurabilmesi ve onlara saldıran değişimler başlatması için düzenli bir kaynak akışına ihtiyacı vardır. Böyle bir kaynak akışı, üretken emekçilerden alınan (el koyulan) artık değerdir. El koyan sanayi kapitalisti daha sonra bu artık değeri firmanın kapitalist sınıf sürecini sağlama alacak ve genişletecek şekilde dağıtır.

Kapitalist temel sınıf süreci, ikincil sınıf sürecini mümkün kılan artığı sağlar. İkincil süreç de kapitalist temel sınıf sürecini yeniden üretme hedefiyle bu artığı dağıtır. Kapitalist sınıf sürecinin iki türü de (temel ve ikincil) diğerine bağlıdır, diğerini mümkün kılar. Birbirlerinin varlık koşullarıdır.

4.5.6 Rekabet

Sanayi kapitalisti firmalar arasında rekabet çıkar çünkü bir firmanın hayatta kalmayı güvenceye almak için yaptığı eylemler, çoğu zaman diğer firmaların yeniden üretimini tehlikeye atar. Bunun ille de herhangi bir kapitalistin niyetini yansıtması gerekmez. Bilakis, bütün kapitalistlerin iş gördüğü sınıf ve sınıf olmayan süreçler yapısı, bir kapitalistin kendisini yeniden üretmek için gösterdiği birtakım çabaların diğerlerinin hayatta kalmasına tehdit oluşturacağını temin eder. Her kapitalist diğerlerinin hayatta kalma çabalarının sonuçları karşısında sağ kalmaya çalıştıkça ortaya çıkan, sanayi kapitalistleri arasındaki mücadelelerin toplamına "rekabet" adı verilir.

Marksçı teori sanayi kapitalistleri arası rekabete büyük önem atfediyorsa bunun birkaç sebebi var. Birincisi, bu rekabetçi mücadeleler bütün modern toplumlara derin ve kalıcı darbeler vurmaya devam ediyor. İkincisi, rekabetçi mücadelelerin dalgalanmalarda payı var. Üçüncüsü, neoklasik teori, rekabetin optimum ekonomik verimlilik yaratan safi olumlu bir kuvvet olduğunu iddia eder –Marksistlerin çürüttüğü bir iddiadır bu. Dördüncüsü, sanayi kapitalistleri arasındaki rekabet çoğu zaman çeşitli sınıf mücadelesi türlerini tetikler. Marksistler bu gibi sınıf mücadelelerini anlamak, bu mücadeleleri, sömürmeyen temel sınıf süreçleri temelinde inşa edilmiş toplumsal adaleti ve demokrasiyi savunan hareketlere dönüştürmek isterler.

Sanayi kapitalist rekabet birçok şekil alır. Rekabetin Marksçı kapitalizm çözümlemesi için teşkil ettiği önemden ötürü, bu bölümün sonuna, rekabetin nasıl işlediğini ve onun birçok sonucunu sayılarla açıklayan Ek-C kısmını ekledik. Şimdilik sayısal olmayan bir başka açıklama sunuyoruz. Bir kez daha sandalye örneğimizi ele alalım. Farz edin ki birkaç kapitalist firma tıpatıp aynı sandalyeyi üretiyor; bu firmalar rekabetçi bir sandalye sanayi/sektörü oluşturur.

Diyelim bu firmalardan birinin yönetim kurulu işe aldığı üretken emekçilerden daha fazla üretkenlik istediği için, bu emekçilerin başına daha fazla gözetmen alıp bu gözetmenleri donatmaya artıktan daha fazla pay ayırıyor. Strateji işe yarıyor ve üretken emekçi başına çıktıyı arttırıyor. Yani, aynı miktarda üretken emek şimdi daha fazla sandalyede cisimleşmiş durumdadır. Bu demektir ki bu sanayi kapitalisti firmanın piyasaya sürdüğü her sandalye, eksisinden daha az değerlidir. Fakat bu, rekabet hikâyesinin başıdır sadece.

Rekabetçi bir piyasada sandalyenin birim değeri –yani piyasa değeri– her sanayi kapitalistinin sandalyelerini üretmesi için gereken farklı emek zamanlarının ortalamasıdır. Her ortalamada olduğu gibi, bazı kapitalist firmalar bu ortalamanın altında, bazıları üstünde üretir; bazıları tam ortalamada bile üretebilir. Bir başka deyişle, firmaların emek zamanları ile ölçülen üretim verimlilikleri, sandalye sanayi içinde şirketten şirkete değişir. Bir sandalyeye ilişmiş toplumsal olarak zorunlu emek, tek tek bütün şirketlerden emek zamanlarının hesaplanmış ortalamasıdır tam da. Bizim örneğimizde ortalama düşer, çünkü bir sandalye üreticisi, her sandalyeyi üretmek için gereken emek zamanını azaltmıştır: Dolayısıyla ortalama da, yani bir sandalyenin piyasa değeri de düşer (ayrıca bakınız Ek-C'nin ilk kısmı).

Rekabetçi bir sandalye piyasası, bütün sanayi kapitalistlerinin, kendi şirketlerinin ürettiği sandalyeleri, oluşan yeni ve daha düşük piyasa değerinden satmaktan başka seçeneği olmadığı anlamına gelir. Daha yüksekten satmaya çalışmaları halinde hiç satamayacakları kesindir zira müşteriler daha düşük olan ortalama değerden satış yapan kapitalist firmalardan tıpatıp aynı sandalyeyi satın alabilirler. Değerlerini ortalamanın altına çekmeyi seçmek ekonomik olarak anlamsızdır çünkü zaten daha yüksek olan ortalama değerden istedikleri katar satabilirler. Bir başka deyişle rekabet, üretilen sandalyelerin piyasada belirlenen değerinde, her kapitalistin tam elastik bir talep ile karşı karşıya olduğu anlamına gelir.

Sandalye sanayisi içerisinde üretkenliği arttıran bu firma ile rekabet eden kapitalistler, artık işlerine mal olabilecek olası bir ekonomik facia ile karşı karşıyadırlar. Varlıklarına yönelen bu tehdidin sebebi, yeni değişen hasılat konumları arasındaki farktır – her üretici, sandalyelerini, daha düşük olan

sandalye başına yeni ortalama değerden satmalıdır hâlbuki üretkenliklerinin sabit kalması maliyetlerin aynı kaldığı anlamına gelir. Bu da ikincil sınıf dağıtımlarını kısıtlar ve böylelikle sandalye sanayindeki sanayi kapitalistleri olarak hayatta kalmalarını tehdit eder. Bu sırada üretkenliğini arttıran firma daha fazla kâr etmektedir. Rakipleri gibi o da sandalyelerini düşmüş olan piyasa fiyatından satmalıdır fakat onların aksine, üretkenlik artışı onun her sandalyeyi üretmek için yaptığı maliyeti azaltmıştır. Üretim maliyetleri $C+V$ değişmese de, aynı canlı emek girdisiyle daha fazla sandalye üretmenin bir yolunu bulmuştur (artan üretkenlik). Bu firma, ürettiği sandalye başına maliyetini azaltarak, sanayi içinde en az maliyetle üreten firma haline gelmiştir. Firmanın yönetim kurulu, elde edilen daha yüksek kâr sayesinde ikincil sınıf dağıtımını genişletip firmayı büyütebilir.

Böyle üretkenlik artışlarının sonucu basittir. Rekabetçi piyasalar, kelimenin tam anlamıyla, artık değeri sanayideki en verimsiz kapitalist firmadan alıp en verimliye dağıtır (Ek-C). Marx, en verimlinin kazandığı bu ilave kâra "fazladan kâr" adı verir. Bir firmanın kapitalistlerinin, üretim verimliliğini arttırdıkları için (diğer firmaların zararına) elde ettiği ilave bir değeri simgeler bu. Son derece farklı bu iki değer kaynağını birbiriyle karıştırmamak önemli: Fazladan kâr, bir sanayi firmasının yönetim kurulunun, rekabetçi bir piyasada en az maliyetle üreten üretici olmak için uyguladığı stratejilerden doğar; artık değer, aynı kurulun kendi işçilerini sömürmesinden doğar. İlki, sınıf olmayan (piyasa) bir hasılat kaynağıdır; ikincisi bir sınıf kaynağıdır.

Rekabet dersini bütün kapitalistler çabucak öğrenir: Ya şirketin üretim maliyetlerini azaltacaksın ya da gerileme, hatta iflas riskini alacaksın. Elbette, yaşamdaki diğer her şeyde olduğu gibi, ders almak bir şeydir, bunu hayata geçirmek başka şey. Örneğin görece verimsiz firmalar rekabetin kârlarının düşmesine neden olduğunu gayet iyi anlayabilir fakat yine de maliyetleri, fiyatlar üzerindeki insafsız rekabet baskısına dayanmaya yetecek kadar hızlı azaltacak bir karşı-strateji uygulamayabilirler. Bu firmalar işletme yetmezliği ile karşı karşıyadır. Böyle olması halinde yenilikçi kapitalist onların eski müşterilerini ele geçirmekle kalmaz, makinelerini, hammadde envanterlerini vesaireyi de düşük fiyattan satın alır. Rekabet görece verimsiz olan o kadar çok firmanın kepenk kapatmasına neden olabilir ki hayatta kalan tek tük sanayi kapitalisti, sandalyelerin piyasa fiyatını kontrol edebilecek kadar az sayıda ve büyük hale gelir. Bir başka deyişle, rekabetçi kapitalizm kendi kendisini yok ederek yerini zıddına bırakabilir; yani oligopol (birkaç büyük firma) kapitalizme veya hatta tekelci kapitalizme. Nitekim herhangi bir sanayi kolunda kapitalist rekabet, her kapitalist şirkete, üretken emekçilerinin verimliliğini iyileştirmesi durumunda müthiş mükâfatlar vaat ederken, aynı

zamanda, böyle yapmayan veya bunu rakipleri kadar hızlı yapmayan her şirkete gözdağı verir.

Farz edin bu diğer sanayi kapitalistleri, fazladan gözetmen işe alan yenilikçi kapitalistin stratejisini kopyalamayı deniyorlar veya benzer başka stratejiler izliyorlar. Bir kapitalist yeni bir makine parçası icat edebilir veya verimliliği arttırmak (birim çıktı başına üretim maliyetini azaltmak) için yeni icat edilmiş bir makine parçası satın alabilir. Bir başka kapitalist, bir birim sandalye üretmenin maliyetini azaltacak yeni ve daha ucuz bir ahşap kaynağı (sandalye üretimi için girdi kaynağı) keşfedebilir. Sandalye sanayi içindeki her sanayi kapitalistinin hayatta kalması, rakiplerinin maliyet azaltmalarına ne kadar hızlı uyum sağladığına bağlıdır. Her sanayi kapitalistinin zaman içerisinde başarılı olup olmayacağı, birim başı maliyetleri azaltacak yenilikleri diğerlerinden önce yapıp yapamayacağına bağlıdır (yeni bir makineden faydalanarak, yeni gözetim süreçleriyle, yeni işletme tarzıyla veya daha ucuz yeni girdi kaynağıyla).

Sanayi kapitalistleri değer azaltan yenilikler için can atarlar; hem rakiplerinin olası yeniliklerine karşı kendilerini savunmak için, hem de büyümek, zenginleşmek için bir hücum stratejisi olarak. Şirketlerin kapitalist sınıf yapısı, her sanayi kolu içerisinde bir arada var olan rakip sınıf yapılarıyla etkileşerek, bir firmanın maliyet azaltmasının diğer bütün firmaları tehdit etmesine yol açar. Aralarındaki rekabet ilişkisi yapısaldır ve her sanayi kolundan bütün kapitalistlere dayatılır. Bazı kapitalist bireyler bu gerekliliği içselleştirip, kişiliklerini bilinçli veya bilinçdışı bir şekilde buna uydururlar. Kapitalist rekabet, belli başlı insan özelliklerinin sonucu değildir; tam tersine, bu belli başlı insan özellikleri kapitalist rekabetin sonucudur.

4.5.7 *Rekabet ve Sermaye Birikimi*

Belki de en ünlü kapitalist rekabet örneği, bir kapitalistin "sermaye biriktirme" kararıyla ilgilidir. Bu kararı yakından incelenmeye değer. Bir kez daha, verili bir metayı üreten kapitalist bir firma için temel denklemi ele alalım:

$C + V + S = W$.

Kapitalist, üretken emekçilerin ürettiği sandalyeleri, W'ya eşit bir hasılat karşılığında satar. Muhtemelen bu kapitalist W'nun bir kısmını, sandalye üretiminde kullanılan alet ve hammaddelerin yerlerine yenilerini almak için kullanıyordur. Denklemde C'ye eşittir bu. Benzer şekilde kapitalist, W'nun diğer bir kısmını, emekçilerden satın aldığı üretken emek gücü karşılığı ödemeler için kullanır. Denklemde V'ye eşittir bu. Geriye, kapitalistin eline, el koyduğu artık değer olan S kalır ki bu artık değerin bir kısmı, kapitalistin

S'ye el koymaya devam edebilmesi için zorunlu olan çeşitli koşulları sağlama almak için dağıtılmalıdır.

Şimdi farz edin bu kapitalist, *S*'nin bir kısmını daha fazla araç gereç ve hammadde satın almak, fazladan üretken emekçi tutmak için kullanmaya karar kılıyor. Bu sürece "sermaye biriktirme" adı verilir. *S*'den satın alınan ilave *C* ve *V*, kapitalist için fazladan *S* yaratacaktır. Bunu, bu kapitalist için birbirini izleyen ilk zaman dilimi açısından gösterebiliriz:

1. Zaman Dilimi: $C + V + S = W$.

Burada *S*, fazladan *C* ve *V* satın almak için kullanılır (sırasıyla ΔC ve ΔV olarak belirtilmiştir).

2. Zaman Dilimi: $C + V + \Delta C + \Delta V + S + \Delta S = W + \Delta W$.

Bu ikinci denklem, kapitalistin daha fazla araç gereç ve hammadde harcayıp, yerlerine daha fazlasını aldığını ($C + \Delta C$), daha fazla emek gücü tuttuğunu ($V + \Delta V$) gösteriyor. Genişleyen bu girdi maliyetleri, sermaye birikimini simgeler. Ne var ki, daha fazla üretken emekçi daha fazla değer yarattığına göre, kapitalist fazladan bir artık değere (ΔS) de el koyar. Nitekim sermaye birikimi, el koyulan toplam artık değer miktarını *S*'den ($S + \Delta S$)'ye büyütür.

Kapitalistin sermaye biriktirmedeki amacı açıktır: Kapitalist zaman içinde ne kadar fazla artığa el koyarsa, firmanın sağ salim yoluna devam etmesini güvenceye almak için yapacağı ikincil sınıf ödemelerine o kadar fazla ayırabilecektir. Ve bir kez daha, rakip kapitalistlerin tepkisi, tehlikeyi hemen görmektir. Biriktiren kapitalist elindeki fazladan artığı, biriktirmeyen kapitalistin parasının yetmeyeceği pahalı yeni bir makine satın almak veya daha fazla gözetim elemanı tutmak için kullanabilir. Böylelikle artan üretkenlik (düşen ortalama üretim maliyeti), aynılarını yapmaya parası yetmeyen bütün rakip firmalar üzerinde yeni rekabet baskılarını hayata geçirecektir.

Diğerlerinden daha çabuk davranıp fazladan gözetmen tutan veya yeni makineler alan veya sermaye biriktiren kapitalistin, diğer rakip kapitalistleri rahatsız etme niyetinde olmaması veya yaptıklarını sadece kendi şirketinin sağ salim ayakta kalmasını ve büyümesini güvenceye almak için yapması önemli değildir. Niyet ne olursa olsun, her kapitalistin kendi eylemleri rekabet eden bütün diğer kapitalistleri etkiler. Dolayısıyla, ilk kapitalistin sermaye biriktirmesinin vesile olduğu tehlikeli imkânlar, rakip kapitalistler için bir tehdit oluşturur, rakip kapitalistler bu imkânların kendilerini tehdit ettiği hissine kapılırlar.

Dahası, rakip kapitalistler daha sonra muhtemelen benzer adımlar atacaktır. Onlar da daha fazla gözetmen tutacak ve/veya yeni makineler satın alacak ve/veya sermaye biriktirecektir. Hatta iyice güvende olmak için baş-

ka adımlar da atabilir, artık değeri ikincil sınıflara dağıtmanın yeni yollarını bulabilirler. Bu yeni adımlar da aynı nedenlerden ötürü ilk kapitalisti tehdit edecek, o da bunlar karşısında yeni adımlar atacaktır. Rekabet, her sanayi kolundaki kapitalistlerin kendi aralarındaki, tarafların birbirlerini karşılıklı tehdit ettikleri bu bitmez bilmez hayatta kalma mücadelesidir.

Kapitalistler arasında her sanayi kolunda yaşanan bu rekabetin en ilginç sonuçlarından biri, o sanayi kolunun birim başı çıktı değerini aşağı çekmesidir. Rakipler birbirlerini taklit ettikçe veya geçtikçe, o sanayi kolunun bir birim çıktı üretmesi için gereken toplumsal olarak zorunlu ortalama emek miktarını azaltırlar. Süreç, kapitalizmin kök saldığı her yerde, meta değerleri tarihinde gözle görülürdür (son zamanlarda bilgisayarlar, cep telefonları, bilgisayar oyunları, yüksek çözünürlüklü televizyonlar gibi metaların piyasa fiyatlarındaki eğilimleri düşünün). Aşağıda göreceğimiz üzere, birim başı çıktı değerlerindeki düşüşün, kapitalist rekabet, sanayi kolları arasındaki sermaye akışı ve dalgalanmalar da dahil, bütün kapitalist sistemin diğer veçheleri için ekonomik sonuçları vardır.

4.6 Kapitalist Ekonomiler ve Toplumsal Kalkınma

Burada geliştirilen Marksçı teoride, kapitalist temel sınıf süreci ile meta mübadele sürecinin etkileşimi yalnızca rekabet yaratmaz, modern tarihi şekillendirmede önemli ve daha geniş bir rol de oynar. Marx bu rolün çözümlemesine başlamış, sonraki Marksistler bu çözümlemeyi çok daha ileri götürmüştür. Bu Marksistler, Marx'ın sınıf teorisini; modern uluslararası ekonominin oluşumu, kapitalist toplumlarda gelir dağılımı ve kapitalist ekonomilere musallat olan hızla büyüme ve aniden küçülme (*boom and bust*) döngüleri hakkında açıklamalar kurmakta kullanarak, Marx'ın sınıf teorisinin analitik erimini ve gücünü göstermeye çalışmıştır. Burada bu Marksistlerin savlarını kısaca ele almak, Marksçı teorinin genel yapısını ve ima ettiklerini tanıtmamıza yardımcı olabilir.

4.6.1 Kapitalist Bir Dünya Ekonomisinin Oluşumu

Sanayi kapitalistleri arasındaki rekabet metaların birim başı fiyatlarını aşağıya çektikçe, bunun çok ciddi toplumsal sonuçları olur. Giderek ucuzlaşan metalar, bu metaları satmak için giderek çoğalan fırsatlar sunar. Marx, kapitalizmin bu kayda değer özelliğine büyük önem atfetmiştir. Kapitalizmin nereye yerleştiyse, oradaki üretken kapitalistler, düşmekte olan meta değerlerinin bu gibi ucuzlamış metaların satılabileceği yeni pazarlama imkânları açtığının er ya da geç farkına varmıştır. Örneğin 18. ve 19. yüzyıllarda tekstil

metalarının değerinin düşmesi İngiliz kapitalistlerini ürettikleri bu metalar için dünyanın dört bir tarafında pazarlar arayıp bulmaya itmiştir. Kıta Avrupası, Asya, Afrika ve Amerika'da üretilen yerli tekstil metaları, giderek ucuzlayan İngiliz tekstiliyle rekabet etmek zorunda kalmıştır. Eğer buraların yerli üreticileri ayak uyduramasalardı sektörden kaybolacaklardı (tıpkı görece verimsiz sandalye üreticilerimiz gibi). Aslına bakılırsa birçoğu İngiliz tekstiliyle rekabet edemedikleri için kaybolmuştur.

Kapitalist rekabet, kapitalist temel sınıf sürecinin meta çıktılarını ucuzlatıp, böylelikle onların satılabilmesi için daha fazla pazar ele geçirerek, bu sınıf sürecinin sürekliliğini ve büyümesini sağlama almaya katkıda bulunur. Kapitalizmin Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya milletlerinde görece daha erken ortaya çıkması, kısmen rekabet onların sanayi çıktı fiyatlarını aşağıya çektiği için, büyümelerini, güçlenmelerini sağlamıştır. İhracatın genişlemesi o milletlerin kapitalistlerinin kârına olurken, ithal edilen metaların düşen fiyatları dünyanın dört bir tarafında karşılaştıkları ve daha maliyetli olan yerli ürünleri rekabet dışına itmiştir. Bunun neticesinde dünyanın dört bir tarafındaki ve sınıf yapıları genellikle kapitalist olmayan yerli üretim sistemleri bozguna uğramış ve mahvolmuş, bu toplumlar düzensizleşmiş ve savunmasız kalmıştır.

Yerlerinden edilen yerli üreticiler, hayatta kalmak için, kazanç sağlayan başka tür işler aramaya başlamıştır. Birçoğu, kaderi kapitalist milletlere ihraç edilmek olan gıda ve çeşitli hammadde üretimine akmıştır. Bazıları, genişleyen uluslararası ticaretin hareketli kıldığı büyüyen liman bölgelerinde iş aramıştır. Bu şekilde, kapitalistlerden gelen ihracatın artması, yerli kapitalist ve kapitalist olmayan sınıf yapılarının ve bu yapıların ürettiği metaların genişlemesi için hazır emek arzı yaratılmasına katkıda bulunmuştur. Üretilen bu yerli metaların bir kısmı ihraç edilmiştir, yani Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'daki sanayi kapitalistlerinin ithalatı haline gelmiştir.

Kapitalist rekabetin en erken kök saldığı milletler, eninde sonunda dünyanın geri kalanını sömürgeleri olarak bölüşmüştür. Bu ülkeler daha sonra bu sömürgeleri boyunduruk altına alıp, servetlerine servet katmak için, sömürdükleri ülkelerin ekonomilerini baştan düzenlemiştir. Örneğin sömürgelere, sömürgecilerin kapitalist şirketlerine ucuz girdi olsun diye gıda ve hammadde ürettirilmiştir. Kısacası, kapitalist temel sınıf süreci ile mübadele sürecinin etkileşiminden doğan rekabet, son üç yüz yıldır dünya ekonomisinin giderek daha karakteristik bir özelliği olan, aşırı eşitsiz zenginlik ve gelir dağılımına önemli katkılarda bulunmuştur

Son iki yüzyıla, küresel bir kapitalist piyasa ve ekonomiden oluşan bir dünya hakimiyetine doğru kapitalist büyüme çağı adı verilebilir pekâlâ. Avrupa'nın sömürgelerinde kapitalist olmayan birçok sınıf yapısının bozulma-

sı ve yok edilmesi, daha erken bir tarihte feodalizmden kapitalizme doğru uzun geçiş sırasında Avrupa'nın içinde meydana gelenlerin bir devamıydı. Bu geçiş sırasında, şehir merkezlerindeki yeni kapitalist sanayi, ürettiği metaları genelde feodal tarım hinterlandına satarak buralardaki geleneksel üretim sistemlerini bozmuştu. İşsiz kalan ve yerinden edilen dalga dalga köylü de şehirlere gitmiş, burada hayatta kalmak için emek gücünü sanayi kapitalistlerine satmıştı.

Kapitalist rekabet, hem dış hem iç pazarda genişleme isteğiyle daha fazla büyümeyi teşvik ettikçe, bu gibi iç göçler devasa uluslararası göçlere evrilmiştir. Örneğin ABD ve İngiltere'nin ekonomi tarihleri, bu iç göç dış göç bileşiminden ayrılamaz. Çözülen eski ve genellikle kapitalist olmayan sınıf yapılarından gelen bu göçler, bugün hâlâ devam etmekte. Bugün hem uluslararası, hem de iç göç şeklindelerdir (örneğin günümüzde Çin'de yaşanan büyük iç göçler).

Kapitalist olmayan sınıf yapısı temelli toplumların bozulması, daha sonraları, 19. ve 20. yüzyıllarda daha da şiddetli bir hal aldı. Bu dönemde, kapitalist meta ihracatına bir de bizzat sermaye ihracatı eklendi. Her zamanki gibi sınıf yapısının dayattığı rekabet ile hırslanan Batı Avrupalı, Kuzey Amerikalı ve Japonyalı sanayi kapitalistleri, dünyanın geri kalanında yatırımlar yaptı. Gıda ve hammaddeleri kendi kapitalist merkezlerine taşımanın yanı sıra, oralardaki daha düşük ücret düzeylerinden faydalanmak amacıyla Asya, Afrika ve Latin Amerika'da fabrikalar diktiler. Sömürge idarecileri, böyle yatırımlar için kârlı koşulları kurup sürdürerek, kendilerine düşen görevi yerine getirdi. Sömürgeci iktidar yerini sözde bağımsız yerli rejimlere bıraktıktan sonra bile, bu hükümetlerin içinde bulundukları vahim ekonomik koşullar (bu koşullar sömürgeciliğin mirasıydı) hükümetlerin çoğunu yabancı sanayi kapitalist yatırımlara kapı açmaya, onları teşvik etmeye ve korumaya devam etmeye itti.

Bazı sömürge ve sömürge sonrası toplumlarda, önce bu toplumlara yapılan kapitalist meta ihracatının, sonra ise sermaye ihracatının fitillediği toplumsal krizler farklı bir tepki ortaya çıkardı. Bu tepki, sorunun, yani krizin kaynağının bizzat Avrupa kapitalizmi ile kurulan bağda olduğu tespitini yaptı. Buldukları çözüm, kapitalist dünya pazarından ayrılmaktı. Sovyetler Birliği, Çin, Küba ve birçok diğer ülke, en azından modern tarihlerinin erken safhalarında bu seçeneğin peşinden gitti. Kendilerini dünya kapitalizminden büyük ölçüde koparark, hızlı iç ekonomik kalkınmaya yer açmayı hedeflediler, en azından en başta. Özel mülkiyet olan fabrikalar, arsalar ve araç gereçin yerine (bunlar genellikle yabancı kapitalist şirketlerin mülküydü), toplu, kamusal mülkiyeti koyarak yaptılar bunu. Benzer bir şekilde, kapitalist ülkelerle ticareti en aza indirerek veya sıkı bir şekilde denetleyerek, ülkelerinde

yabancı özel kapitalist yatırımları reddettiler. Sonraları, dünya pazarına geri dönmekten kâr edecek bir ölçeğe ve zenginliğe ulaştıklarında veya ulaşabildilerse, geri döndükleri de oldu; çoğu zaman yine birçok denetimle elbet.

On yıllar boyunca böyle ülkeler kendilerini küresel piyasaya neredeyse tamamen kapattılar. Kapitalist rekabet ve birikim de, bunlara karşı verdiği tepkiler aracılığıyla kendi sınırlarını ve engellerini ortaya koydu. Sosyalizm ve komünizm dünyanın bazı kısımlarında kapitalist şirketlere kapılarını tamamen kapatmadığında bile, üçüncü dünya adı verilen birçok ülke, özellikle 1960'tan sonra, dünya pazarına katılmak karşılığında daha iyi kazanımlar talep etti. Ülkelerin bazıları, petrol örneğindeki OPEC veya Uluslararası Kahve Anlaşması gibi karteller yoluyla ihracat fiyatlarını denetleyerek yaptı bunu. Veya 1970'ten önceki ekonomik ikilemlerin bir parçası olarak içine girdikleri büyük borçları ödemeyi bırakmak tehdidinde bulundular. Son yirmi yıldır, kapitalist dünya piyasasının evrimine eşlik eden yıkıcı, birikmiş eşitsizlikleri ve gerilimleri hafifletmek için dünya ekonomisini yeniden düzenlemek hakkında kapsamı giderek genişleyen tartışmalar yapılmakta.

Kapitalist temel sınıf süreci, piyasalar ve rekabetle etkileşerek, insanlık tarihinde ilk kez gerçekten küresel, gerçek bir dünya piyasasının oluşumuna katkıda bulunmuştur. Tartıştığımız büyümeye ilaveten, kapitalist rekabet metal işleme, makine, gemicilik ve silah alanlarında büyük teknik yenilikleri de tetikledi. Bu yenilikler sanayi kapitalisti firmaların dış ekonomi etkinliklerine eşlik eden taşıma, ticaret ve savaşı mümkün kıldı. Avrupalı sanayi kapitalistlerinin el koyduğu hızla yükselen artık değer, bu kapitalistlerin Avrupa hükümetlerine daha fazla vergi ödemesi yapmalarını sağladı. Bunun karşılığında kapitalistler, büyüyen denizaşırı girişimleri için askeri destek ve koruma talep ettiler ve elde ettiler.

Marksçı teoride kapitalist temel sınıf süreci ile; sömürgecilik, emperyalizm ve günümüz dünya ekonomisi arasında oldukça yakın bir bağlantı vardır. Bu bağlantıyı derinleştiren Marksçı teori, dünya ekonomisinin çelişkileri ve dinamikleri hakkında diğer teorilerin kurduklarından farklı öngörüler ortaya koyar.

4.6.2 *Kapitalizm ve Reel Gelirler*

Kapitalist genişleme başka yerlerdeki toplumları bozdukça, bu toplumlardaki insanların büyük kısmının reel geliri, yani fiilen tükettikleri mal ve hizmetler, çarpıcı bir biçimde azalmıştır. Çoğunlukla, sadece nispeten az sayıdaki yerli artık emek el koyucusu ve bazı ikincil sınıflar kapitalist genişlemede kendine yer bulmuş, böylelikle gelirlerini sağlama alabilmiş veya hatta arttırabilmiştir. Bunlar arasındaki temel sınıflara, yerli feodal ağalar, bazı

antik sınıflar ve bazı yerli küçük sanayi kapitalistleri dahildir. Yerli ikincil sınıflar arasında genelde tüccarlar, toprak sahipleri, tefeciler ve çeşitli düzeylerden bürokratlar vardır.

Kapitalist sanayileşme merkezlerinde, reel gelir hareketleri eşitsizdi. Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'da kapitalist teşebbüsün erken safhalarında genelde kırsal bölgelerden sanayi merkezlerine sürüklenen emekçiler aşırı yoksulluk yaşamıştır. Ne var ki, nesillerce üretken ve üretken olmayan emekçi kapitalist şirketlerde çalıştıkça, reel gelirleri artmıştır.

Fakat daha önce ileri sürdüğümüz üzere, Marksçı iktisat teorisina göre yükselen reel gelirler eşzamanlı yükselmekte olan bir sömürü oranıyla bağıntılı olabilir. Ve bunun modern kapitalist ekonomiler, bilhassa Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'dakiler için önemli sonuçları vardır. Acaba bu ekonomiler aynı anda hem sanayi kapitalistlerine yükselen sömürü oranları hem işçilere yükselen reel gelirler sağladıkları için mi görece toplumsal istikrarı yakalamıştır? Bu nasıl mümkün olmuştur? Kalıcı olabilir mi? Marksçı teori bu sorulara verdiği yanıtlarda daha yüksek reel gelirlerin yükselen sömürü oranlarıyla bir arada nasıl var olduğunu açıklar.

Marksçı teoride, bütün sanayi kapitalisti şirketler için $C + V + S = W$ denkleminde V ile S arasındaki ayrımı hatırlayın. V, emek gücünün değeridir; gündelik değeri. Üretken emekçilerin kapitalist işverenleri için çalışmaya devam edebilmeleri, çalışmaya istekli olmaları için gün başına ihtiyaç duydukları mal ve hizmetlerin değeridir. İşverenler, emekçilerine para cinsinden bir toplam değer öderler (ücret), emekçiler de bu ücreti gündelik tüketimleri için metalar satın almakta kullanırlar. Bu toplamı, yani V'yi, emekçilerin gün başına kattıkları toplam değerden çıkardığımızda, S'yi buluruz, yani sanayi kapitalistinin el koyduğu gündelik artık değeri.

Üretimin şu iki boyutunun bir süreliğine değişmediğini farz edin: (1) emek gücünün değeri, V, (2) üretken emekçilerin değer kattıkları çalışma gününün uzunluğu, $V + S$. Öyleyse bundan şu sonuç çıkar: artık değer S ve sömürü oranı S/V de sabittir. Şimdi, son olarak, ücret metaları (gıda, kıyafet, konut, televizyon vs.) üreten kapitalistler arasındaki rekabet bu ücret metalarının birim başı değerini aşağı çekerse ne olabileceğini düşünelim (bakınız bölümün sonundaki Ek-B). Bu durumda işçiler, sabit kalan ücretleriyle (emek gücünün değeri) ucuzlayan bu ücret metalarından daha fazla satın alabilirler. "Reel gelirleri" veya tüketim standartları artmış, kapitalist işverenlerin onları sömürme oranı sabit kalmış olacaktır. *Reel gelir ile Marksçı teorideki sömürü ayrı şeylerdir.*

Hem sömürü oranının hem de reel gelirlerin aynı anda nasıl arttığını görmeye sadece basit bir adım daha kaldı. Bir kapitalistin üretken işçilerin ücretlerine yüzde 10'luk kesinti yapabildiğini farz edin (daha düşük V). Ça-

lışma gününün aynı uzunlukta kaldığını varsayarsak, o işçilerin gün başına kattıkları değer de aynı kalacaktır. Eğer kattıkları değer aynı kalır, onlara ödenen değer yüzde 10 düşerse, o zaman kapitalistlerin el koyduğu artık, *S*, artacaktır. Dahası, *V* daha düşük, *S* daha yüksek olunca, sömürü oranı *S/V* de artmış demektir. Şimdi, son olarak, bir kez daha, ücret metaları üreten kapitalistler arasındaki rekabetin bu metaların birim başı değerini diyelim yüzde 15 aşağı çektiği ihtimalini hesaba katalım. Ücret olarak yüzde 10 daha az değer kazanan ve nitekim öncekinden daha fazla sömürülen işçilerin hâlâ daha yüksek tüketim düzeyleri olacaktır çünkü satın aldıkları ücret mallarının değerleri yüzde 15 azalmıştır (bakınız bu bölümün sonundaki Ek-D).

Marksçı teorinin bakış açısına göre, demin değindiğimiz durum kapitalist şirket merkezlerinde son yüz yıldır mevcuttur. Emek gücünün değeri çalışma gününün kısalmasından daha hızlı düşmüş, dolayısıyla günlük emeğin artık olan kısmı görece artmıştır. Nitekim *S/V* sömürü oranı da artmıştır. Üretken emekçiler sanayi kapitalistlerine giderek artan miktarda artık vermiş, böylelikle kapitalistlere var olma koşullarını ve hızlı büyümeyi güvenceye alma olanağı tanımıştır. Aynı süre zarfında, işçilerin satın aldıkları metaların birim değerleri, emek güçlerinin değerinden bile daha hızlı düşmüştür. Kısmen yukarıda belirttiğimiz kapitalist rekabetin sonucudur bu. Kısmen de dünyanın geri kalanına doğru kapitalist genişlemenin sonucudur; daha ucuz yeni gıda kaynakları ve hammaddeler sömürgeleştirilmiş, sömürülmüş ve daha ucuz metalar üretmeyi mümkün kılacak şekilde sömürgeci ülkelere götürülmüştür. ***Nitekim son yüz yıl, kapitalist merkezlerdeki işçilerin sömürülme oranları artmasına rağmen ve dünyanın geri kalanındaki işçilerin reel gelirleri azalırken, merkezdeki işçilere daha yüksek reel gelirler getirmiştir.***

Bu vesileyle kapitalist sınıf ilişkileri yeniden üretildi, ortaya çıktıları yerlerde iyice genişledi. Bilhassa Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya, yükselen sömürü ile yükselen reel gelirleri birleştiren bir zenginliğe siyaseten, kültürel ve psikolojik olarak uyum sağladı. Bu durum bir taraftan bu toplumların sanayi kapitalistleri ve hükümetleri için eşi benzeri görülmemiş bir zenginlik, güç ve küresel hakimiyet doğurdu. Diğer taraftan bu toplumlar, hem reel gelirlerin hem de sömürü oranlarının aynı anda yükselmesine bağımlı hale geldiler. Reel gelirler ve sömürü oranlarının ikisini birden yükselişte tutabilmelerine ve bu yükselişten faydalanmalarına tehdit teşkil eden gelişmeler meydana geldiğinde ise aşırı tepkiler verdiler.

Nitekim üretken emekçiler ücretlerde ve çalışma koşullarında, *S/V* oranını düşürecek değişiklikler talep etmek için sendikalar kurduğu zaman, kurdukları örgütler çoğu zaman siyasi, ideolojik ve hatta fiziksel olarak bastırıldı. Kapitalizme karşı olduklarını açık açık söyleyen sosyalist ve komünist örgüt ve devrimler daha bile sert baskılara maruz kaldı. Asya, Afrika ve Latin

Amerika'da, bir ekonomik modernleşme aracı olarak siyasi bağımsızlık isteyen hareketler, kapitalist merkezlerdeki kapitalist meta üretimine ucuz girdi sağlayan sömürge rollerine kafa tutmaya yeltendiklerinde, onlar da bastırıldı.

Kapitalist merkezlerdeki ülkelerin, kendi sınıf yapılarına yöneltilen bu gibi olası tehditlere verdiği tepkiler, yerel, ulusal ve uluslararası toplumsal gerilimlere, aksaklıklara ve 20. yüzyılda iki kez olmak üzere dünya savaşı felaketlerine katkıda bulundu. Bunlar da o toplumların kapitalist yapılarının devam etmesine yeni ve zorlu engeller yarattı. Nitekim iki dünya savaşı, kapitalizmi eleştiren ve kapitalizme karşı olan komünist milletler grubunun oluşması (1917 ve sonrası) ve genişlemesinde (1945 ve sonrası) önemli rol oynadı. Dünya savaşları, savaşan kapitalist merkez ülkelerinde hem muazzam sayıda işçiyi hem kapitalist araç gereç ve altyapıyı yok etti ve bu ülkelerin sömürge imparatorluklarını elde tutma kapasitesini zayıflattı. Bütün bunlar olup biterken, 1960'lar ve 1970'lerden önce Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketlerinin bastırılması, oralardaki birçok ülkede bağımsızlık savaşı verme ve gerekirse ileri kapitalist ekonomilere zarar verecek şekilde kendi ekonomik koşullarını iyileştirme azmini kışkırttı.

Sınıf odaklı bu kapitalizm tarihinde göze çarpan ironi şudur ki sanayi kapitalistlerinin kendi varlık koşullarını sağlama alma uğraşları, onları en az yeniden ürettiği kadar baltalamıştır da. Bunlar, kapitalizmin belli başlı iç çelişkilerinin bir kısmıdır. Marx'ın *Kapital*'de hatırı sayılır ilgi gösterdiği diğer bir kapitalist çelişkiler dizisi, belli aralıklarla kapitalist rekabetten doğan bozucu dalgalanmalar ve krizler yaratır. Marksçı teorinin bu dalgalanmalar hakkındaki değerlendirmesi, bu gibi sınıf çözümlemelerinin mümkün kıldığı daha başka öngörüleri gözler önüne serer.

4.6.3 Dalgalanmalar veya Kapitalist Ekonomilerin Krizleri

Kapitalist ekonomilerin iniş çıkış dalgalanmalarına, iktisatçıların "gerileme" ve "toparlanma", çoğu insanın "hızla büyüme" ve "aniden küçülme" (*boom and bust*) dediği şeye dikkat çeken ilk gözlemci Marx değildi. Fakat Marksçı teori bunların meydana gelmesi hakkında diğerlerinden farklı bir açıklama sunar. İlk olarak Marx'in *Kapital*'de sunduğu ve bu bölümün başlarında geliştirilen kavramları temel alarak, dalgalanmaların karmaşık fazla-belirlenimini kaba hatlarıyla çizebiliriz.

Dalgalanmalar, kapitalist ekonomilerin bir dizi koşuldan buna kabaca ters bir dizi koşula aşama aşama geçtiği zaman dilimleridir. Hızla büyüme, yani bolluk veya yukarı savrulma (*upswing*) aşamasının tipik ekonomik olayları arasında; işsizliğin azalması, çıktı miktarlarının artması, sermaye biriki-

mi, meta satışlarının artması ve gelirlerin artması vardır. Çökmede, yani gerileme veya aşağı savrulma (*downswing*) aşamasın tipik emareleri arasında; işten çıkarmalarının artması, çıktıların azalması, birikimlerin kaybedilmesi, satışların daralması, gelirlerin azalması vardır. Kapitalist ekonomiler tarihi boyunca iki aşama da farklı hareket süreleri ve dereceleri göstermiştir. Yukarı savrulmalar aşağı savrulmalardan daha büyük ve daha uzun süreli olabilir (kapitalistler böyle dönemlerden uzun vadeli büyümeler diye bahseder), veya buna alternatif olarak, tam tersi meydana gelebilir (böyle olduğunda genellikle "daralma" sözcüğü kullanılır). Kapitalist ekonomilerin bu dalgalanmaları, onları etkisizleştirmek için icat edilen çeşitli politikalara rağmen varlığını ısrarla sürdürmüştür. Bu dalgalanmalar, birçok iktisatçıyı onların neden tekrar tekrar meydana gelmelerini anlamaya ve açıklamaya kışkırtmıştır.

Kapitalist dalgalanmalar, sadece iktisatçıların merak konusu olan meseleler değildir. Açıklama çabalarının ardında acil pratik kaygılar yatar. Ekonomik aşağı savrulmalar, hükümetlerin vergi hasılatını azaltır, hükümetler de buna çoğu zaman kamu hizmetlerini keserek karşılık verir. Bu gibi düşüşler yaşamayan ekonomilerdeki rakipler çoğu zaman önemli avantajlar elde eder. İşsiz kalan işçiler öfkelenir, hatta eninde sonunda, onları tekrar tekrar işsizliğe mahkûm eden kapitalist sistemin arzulanır olup olmadığını sorgulayabilirler. İşsizler bazen göç eder, bir sonraki yukarı savrulmaya kadar geri gelmezler. İşsiz kalan işçiler, iflas eden müteşebbisler ve ailelerinin uğradığı kişisel hasarların, düşüş dönemi yerini bir sonraki yükselişe bıraktıktan çok sonra bile kalıcı ve masraflı toplumsal etkileri olabilir. Dolayısıyla iktisatçılar ve diğer birçokları, uzun yıllardır, kapitalist dalgalanmaların toplumsal maliyetlerini asgari düzeye indirebilecek veya mümkünse hepten sıfırlayacak devlet politikaları aramıştır.

Bir kapitalist düşüş, sadece çıkışa geçişi hızlandırmayı değil, var olan ekonomik sistemi radikal bir biçimde değiştirmeyi de hedefleyen bir toplumsal hareket tetikleyebilir. Önceki bölümlerle ileri sürüldüğü üzere, 1930'lardaki daralma sırasında kapitalistlerin ve müttefiklerinin korkuları, daralmanın toplumsal maliyetlerine odaklanmıştı. Öyleyse risk, kapitalizmi eleştiren, onu hedef alan olası bir hareketin ortaya çıkmasıydı ve o zamanlar hem Amerika'da hem diğer ülkelerde gerçekten de böyle bir hareket çıkmıştı. Benzer bir şekilde Büyük Gerileme (2007'de başlayan küresel krize Amerika'da verilen ad) da benzer bir risk ortaya çıkardı. Bir kez daha, işsiz kalan işçiler, evinden olan ev sahipleri, iflas eden müteşebbisler, eğitim masraflarını ödeyemeyen öğrenciler, bütçelerini denkleyemeyen aileler ve hanehalkları ve ekonomik krizin etkilerini hisseden diğerleri, kapitalist olmayan farklı ekonomik sistemleri tercih etmeye başlayabilirler.

Eğer kapitalist dalgalanmaların kurbanları kapitalist olmayan sistemlerin

dalgalanmalardan ve onların toplumsal maliyetlerinden muaf olabileceğine inansalardı, siyaseten örgütlenebilirlerdi. Düşüş dibe vurduğunda sayıları iyice artınca, ekonomik sınıf yapısını dönüştürmek için radikal hareketlere kalkışabilirlerdi. Yeğlenen dönüşümler, sağda feodalizmden faşizme, solda sosyalizmden komünizme kadar uzanır.

Böyle dönüşümleri nasıl önleriz sorusu, dalgalanmalara ve bunların nedenlerine, sonuçlarına ve olası çarelere dair birçok neoklasik ve Keynesçi araştırmayı harekete geçirmiştir. Birçok Keynesçi politika önerisinin açık hedefinin, kapitalist dalgalanmaların süresini azaltmak, sertliğini hafifletmek (kısmen de dalgalanmalar ile ilgilenen Marksçı çözümleme ve önerilere karşı koymak) olduğunu daha önce belirttik. Marksistler de dalgalanmaları incelemiştir, fakat farklı niyetlerle. Marksistler, tarihin, dalgalanmaların kapitalizme içsel, kapitalizmin kaçınılmaz veçheleri olduğunu kanıtladığını göstermiştir; keza Marksçı iktisatta teorik olarak da varılan bir sonuçtur bu. Ayrıca, dalgalanmaları ve onların devasa toplumsal maliyetlerini aşmak için, bu dalgalanmaları tekrar tekrar yeniden üreten kapitalizmden başka bir şeye geçmek gerektiğini ileri sürmüştürler. Kısacası, dalgalanmaların Marksçı ele alınışı, Marksçı kapitalizm eleştirisinin ve sosyalizm savunusunun bir kısmını oluşturur. Kısmen bu nedenle, Marksçı yazında dalgalanmalardan çoğu zaman kapitalizmin "krizleri" diye bahsedilir.

"Kriz" terimini kullanmak, dalgalanmaların kapitalist ekonomilerin ömründe kritik anlar olduğunu ya da en azından böyle olabileceklerini söyleyen Marksçı kavrayışı destekler. Ekonomik düşüşler, insanları kapitalizmi sorgulamaya ve bazen kapitalizmin sınıf yapısına yönelik radikal eleştirileri gündeme almaya itebilir. Bazı Marksistler, dalgalanma döngülerinin zamanla kötüye gittiğini ve eninde sonunda ekonomik çöküşe yol açtığını öne sürmüştür. Kapitalizmin, kendi iç ekonomik çelişkilerinin ağırlığı altında mutlaka çökeceğinin teorisi olmuştur bu.

Bu bölümde işlenilen Marksçı teori, dalgalanmaları farklı yorumlar. Döngüsel bir düşüşün, kapitalizmin ötesinde bir sınıf yapısına geçişe yol açıp açmayacağı, açacaksa ne zaman açacağı, düşüş yaşayan bu belirli toplumun sınıf olan ve olmayan bütün süreçlerine bağlıdır. Dalgalanmaların meydana gelmesi, süresi ve sertliği nasıl fazla-belirlenmişse, bu dalgalanmalardan toplumsal devrimlere olası geçişler de fazla-belirlenir.

Dalgalanmalar, birtakım asıl nedenlerin veya bir asıl nedenin sonucu değildir. Burada kullanılan Marksçı teori, dalgalanmaları ne kapitalizmin şu veya bu niteliğinin sonucuna, ne de –neoklasikçilerin veya Keynesçilerin yaptığı gibi– devletin ekonomik müdahaleleri veya belirsizlik karşısındaki davranış teamülleri gibi etmenlere indirger. Bilakis, Marksçı çözümlemenin görevi, tekrarlayan bu örüntüye kapitalist sınıf süreçlerinin neden ve na-

sıl katkıda bulunduğunu özellikle vurgulayarak, bir araya gelip dalgalanmaları fazla-belirleyen sayısız toplumsal sürecin bazılarını keşfetmektir. Marx bu görev üzerinde çalışmaya *Kapital*'de başlamış, daha sonra Marksistler bu çalışmayı daha ileriye taşımıştır. Biz de burada, onların çalışmalarını devam ettirip Marksçı teoride inandırıcı bulduğumuz kriz tezini ana hatlarıyla çiziyoruz.

Dalgalanmaların oluşmasında payı olan mekanizmalardan biri, sermaye birikimidir. Daha önce belirttiğimiz üzere, sanayi kapitalistleri el koydukları artık değerin bir kısmını, sermaye biriktirerek var olma koşullarını sağlama almak için kullanırlar genelde. Bu, fiziksel üretim araçlar alımını (*C*) arttırdıkları ve daha fazla emek gücü (*V*) işe aldıkları anlamına gelir. Böyle bir sermaye birikimi, işe alacak fazladan emek gücü olduğu sürece herhangi bir sorunla karşılaşmaz. Fakat istihdam edilmeye hazır emek gücü rezervleri her zaman var olmayabilir. İlave emek gücü talebi, ilave emek gücü arzından daha hızlı arttığında ekonomik dalgalanmalar ortaya çıkabilir.

Talep fazlalığı normalde emek gücünün piyasa fiyatını yukarı çekecektir (para cinsinden ücretleri arttıracaktır). Bu genelde kapitalistlerin artığa başarılı bir şekilde el koydukları, ekonomik yukarı savrulma yaşadıkları ve nitekim sermaye biriktirme hususunda kendilerine güvendikleri dönemlerin sonuna doğru meydana gelir. İşe alınmaya amade olan işsiz emekçi rezervi tükendiğinde, biriktirmeye niyetli kapitalistler, ancak hâlihazırda başka kapitalistler tarafından istihdam edilmiş üretken emekçileri çelerek ilave emek gücü sağlayabilirler. Daha yüksek ücret teklif ederek yaparlar bunu; bu durumda öteki kapitalistler ya bu ücretle boy ölçüşecek ya da işçilerini kaybedecektir. Nitekim ücretler genelde yükselişe geçecektir.

İş gününün uzunluğu (ve nitekim üretken emekçilerin kattığı toplam değer) düşünülürse, yükselen ücretler, kapitalist işverenlere kalan artıkları azaltır. İşverenler bu azalmayı kâr düşüşü olarak deneyimler; hem kaynakların azalması hem de sermaye biriktirme cesaretinin kırılması demektir bu. Ücretlerin artması her kapitaliste eşit zarar vermez; en büyük kaybı yaşayanlar, üretimde emeğe (makineler yerine) en çok bel bağlayanlardır. Fakat birçok kapitalist, azalan kârlar karşısında muhtemelen sermaye birikimlerini ve üretim etkinliklerinin bir kısmını azaltmak zorunda hissedecektir. İşlemleri durduracak, işçi çıkaracak, araç gereç ve hammadde tedarikçilerine verdikleri siparişleri kesecektir. Çıkarılan işçiler, ücretleri yok olduğu için alımlarından kesinti yapacaktır. Satışları kesilen tedarikçiler, satışlarını yitirdikleri için işçi çıkaracaktır. Nitekim işverenlerin girdi alımlarını azaltmalarının yanı sıra, giderek büyüyen işsizler ordusu da alımlarını azaltır. Sonuç; gelirlerin, istihdam düzeylerinin, çıktının, satışların ve birikimin azaldığı git gide kötüleşen bir ekonomik düşüştür.

Burada kapitalizmin temel iç çelişkisi şudur: Başarılı bir artık üretme, artığa el koyma ve sermaye biriktirme dönemi tam tersini, yani temel göstergelerin taban yaptığı bir ekonomik düşüş başlatır. Kapitalist birikim kendi kendisini olumsuzlar. Kapitalist dalgalanmanın ilk yarısı, ekonomik yükselişin kendi kendisini ekonomik düşüşe dönüştürmesidir. Dahası, yükselişi düşüşe dönüştüren aynı mekanizmalar ters hareketi ve nitekim dalgalanmanın ikinci yarısını oluşturur.

Aşağı savrulma işsizliği derinleştirip üretimi yeterince aksatınca, çaresiz işsizler daha düşük ücretleri kabul etmeye, iflas eden firmalar araç gereçlerini ve tedarik ettikleri şeyleri daha ucuz fiyatlardan teklif etmeye başlar. Ücretler ve fiziksel girdi fiyatları düşmeye devam ettikçe, eninde sonunda bazı kapitalistler, yeniden üretmeye başladıkları ve diğer kapitalistler de aynısını yaptığı takdirde kâr edecekleri beklentisine girmeye başlar. Hal böyle olunca yeniden işçi almaya, üretim araçları ve hammadde satın almaya başlarlar. Bu, diğer kapitalistlerin çıktılarına talebi tetikleyerek, birbirlerini karşılıklı destekleyen kapitalist etkinliklerden oluşan ve git gide iyileşen bir yükselişi başlatır. Yükselen artık üretimi, el koyulan artığın ve sermaye birikiminin artmasından oluşan yukarı savrulma yeniden başlar. Nitekim kapitalist üretimin sınıf yapısı ve bu yapının girdileri ve çıktıları için piyasayla girdiği etkileşim, döngüsel bir etkinlik örüntüsü (*cyclical pattern of activity*) oluşturur.

Dalgalanmaları kapitalizmin çelişkilerine bağlayan bu Marksçı açıklama, dalgalanmaların ille de birikim yüzünden ortaya çıktığını ima etmez. Birikimin bu gibi sonuçlar verip vermeyeceği, aynı anda meydana gelmekten olan diğer her şeye bağlıdır – yani, belirli bir birikim evresinin bütün var olma koşullarına. Örneğin, birikim mevcut milli emek gücü arzından daha hızlı artmaya başlamışsa, bu birikim artan göçlerle sürdürüldüğü takdirde ücretler uzun yıllar yükselmeyebilir. Veya aile hayatındaki değişimler, daha önce eve kapanan giderek artan sayıda kadın ve çocuğu iş aramaya itebilir ve bu da ücretleri arttırmaksızın birikimi sürdürülebilir kılar. Veya emekli maaşlarının azalması emekliye ayrılmış kişileri iş piyasasına geri dönmeye itebilir. Böyle gelişmelerin birleşmesi, emek kıtlıkları veya ücret artışları olmaksızın kesintisiz uzayan bir birikim dönemini mümkün kılabilir.

Bir başka ihtimal şu olabilir: Ücretler tırmanışa geçse bile, kapitalistler üretimi veya birikimi kesmekten ziyade üretim bantlarını otomatikleştirerek karşılık verebilir. Eğer emek tasarrufu sağlayan makineler erişilebilir olsaydı, kapitalistler bu makineleri satın alıp yüksek ücretlerin etkisini hafifletebilirdi. Makineleşme sonucu işten çıkarılan işçilerin bazıları, bu makineleri üreten fabrikalarda iş bulabilirdi. Bu durumda birikim, ücretlerin yükselmesine ve kârların ezilmesine yol açsa bile bunlar ne uzun süreli olurdu ne de

ciddi bir dalgalanmayı fitillerdi; zira otomatikleşme, aksi takdirde meydana gelebilecek işsizlik ve ekonomik düşüşü engelleyebilir.

Fakat birikim döngüsel düşüşün bahsi geçen kapitalist toplumu derinden bozduğu bir döngü yaratabilir. Böyle bir durumda birikim, birikmenin zıttını harekete geçirebilir (kapitalistler üretimde harcanan *C* ile *V*'nin yerine yenisini bile tamamen koyamadığında) ve böylelikle üretim ölçeğini azaltabilir. O zaman milli ekonomiler toptan daralabilir; 2007'de başlayan Büyük Gerileme'de olduğu gibi birkaç çeyrek boyunca veya 1930'lardaki Daralma'da olduğu gibi yıllar boyunca. Böyle bir ortamda radikal toplumsal değişim isteyen hareketler güç kazanabilir, hatta iktidara bile gelebilir. 1930'larda Batı Avrupa ve Kuzey Amerika çapında yaşanan siyasi kargaşa bu ihtimale örnekler sunar. Yine son yıllarda patlayan siyasi ayaklanmaların çoğunun kökü, 2007'de başlayan küresel kapitalist krizdedir.

Marksistler dalgalanmalardan krizler diye bahsettiklerinde, aşağı savrulmaların kapitalizme tehdit oluşturduğunu söylemek isterler. Tehdit oluşturup oluşturmayacakları, kısmen, bu krizlerin bedelini (işsizlik, işletme iflasları, kredi borçlarının icralık olması, mesleki hakların ve toplumsal yardımların azalması, kemer sıkma politikaları vs.) ödeyen insanların, dalgalanmaları ve dalgalanmaların sonuçlarını nasıl anladıklarına bağlıdır. Bu dalgalanmaların üretimin kapitalist sınıf yapısı ile alakalı olduğunu düşünmezlerse, muhtemelen o sınıf yapısını değiştirmenin dalgalanmayı aşmanın bir yolu olduğunu düşünmeyeceklerdir. Dolayısıyla kapitalizmin ötesine geçmeyi hedefleyen siyasi hareketlere katılmayacaklardır.

Bu bizi ekonomik düşüşler ve dalgalanmalar için oldukça farklı çözümlemeleri ve çözümleri olan neoklasik ve Keynesçi iktisat teorilerine geri götürür. Neoklasik ve Keynesçi teoriler bu ekonomik "sorunlar" ile kapitalist üretimin sınıf yapısı arasında bağlantı kurmaz; hatırlanacağı üzere Marksçı teorinin bunu yaptığını ileri sürmüştük. Neoklasik iktisat, sisteme dışsal şoklardan veya devlet kurumlarının ya da başka kurumların özel mülkiyet ve serbest piyasaların işleyişine yaptıkları gerekçesiz müdahalelerden doğan her türlü dengesizlik veya düşüş için en iyi çözümün, kapitalist piyasayı kendi kendisini düzeltmeye bırakmak olduğunu öne sürer. Keynesçi teori krizleri piyasa noksanlarına ve insanların bu noksanlar ve gelecek hakkındaki ortadan kaldırılamaz belirsizlikler karşısında aldıkları kararlara bağlar. Nitekim, aksi takdirde arzulanabilir olan kapitalist sistemin dalgalanma sorunlarını "çözebilecek" para politikaları ve mali politikalar gibi devletin ekonomiye müdahalelerine odaklanır. Doğru istişare edilip uygulandıkları takdirde devlet müdahaleleri piyasa noksanlarının ve belirsizliklerin etkilerini dengeleyebilir. Keynesçi teori, tıpkı neoklasik muadili gibi, bırakın üretimin kapitalist sınıf yapısının ötesine geçmeyi, bu yapıyı sorgulama gereği bi-

le görmez; zira bu teoriler, Marksçı teorinin yaptığı gibi dalgalanmalar ile o yapı arasında bağlantı kurmazlar.

Nitekim Marksçı iktisat teorisi, ne kapitalizmin kendi kendisini tedavi eden özelliklerine duyulan neoklasik güveni ne de devlet müdahalesine duyulan Keynesçi güveni paylaşır. Birçok kapitalist toplumda bu iki teori arasında geçen bitmez bilmez tartışmayla ve tartışmanın taraflarının dalgalanmalara önerdikleri çözümlerle ilgilenmez. Marksçı bakış açısına göre, tekrarlayan dalgalanmaların devasa toplumsal maliyetleri neoklasik yaklaşımın kuyusunu kazarken, Keynesçi müdahalelerin dalgalanmaların tekrar ortaya çıkmasını önlemekteki başarısızlığı Keynesçi yaklaşımın kuyusunu kazar. 1930'lardaki Büyük Daralma'dan sonra, dalgalanmalar bir süreliğine görece daha hafif gibi göründü (1970'lerin ortasındaki düşüş hariç). Dalgalanmalar hakkındaki Marksçı bakış açısı da taraftar kaybetti. Ne var ki 2007'de başlayan büyük küresel kapitalist krizin ardından, Marksçı çözümlemelere ve çözümlere duyulan ilgi tazelendi.

4.6.4 Dalgalanmalar ve "Çözüm" Politikaları

Dalgalanmalar hakkındaki son bir kısa tartışma, Marksçı bakış açısından, krizleri çözecek bir politika fikrini hepten sorgulamalıdır. Her kriz, ona ve onun kendine özgü niteliklerine neden olurken birbirleriyle etkileşen sonsuz sayıda toplumsal sürecin fazla-belirlenmiş sonucudur. Benzer şekilde krizlerin aşılması da aynı sonsuz sayıda toplumsal sürecin, o belirli düşüşü yükselişe dönüştürecek şekilde değişmesine bağlıdır. Belirli bir toplumun, bir kriz karşısında seçtiği politika veya bir dizi politika, fazla-belirleyenlerin ancak ve ancak ufak bir alt kümesi olabilir; bu fazla-belirleyenler altkümesi bir araya geldiğinde ekonomik düşüşe son verebilir de vermeyebilir de. İktisadın doğru, en temel, en iyi politikayı belirlemesi gerektiğini veya belirleyebileceğini hayal etmek, belirlenimci bir teorik projeye girişmektir. Ekonomik dalgalanmaların temel nedenleri olduğu varsayılırsa, o zaman o temel nedenleri değiştirecek ve böylelikle düşüşü tersine çevirecek politikalar bulmak anlamlıdır. Eğer temel nedenler olduğu varsayılmazsa, diyelim bunun yerine fazla-belirlendiği varsayılırsa, o zaman bir veya birkaç temel nedene odaklanan hiçbir politika, dalgalanma sorununu "çözmeye" asla yeterli olmayacaktır.

Marksçı fazla-belirlenim bakış açısı, alternatif teori okullarının savunduğu ve tartıştığı politikaları, kapitalizmin tekrarlayan dalgalanmalarının gerçek toplumsal maliyetlerini ve sorunlarını, tarafların sunduğu alternatif teori ve toplumsal gündemleri öne çıkarmak için kullanma denemeleri olarak görür. Teorilerin politika reçeteleri çözümler olamaz – zira fazla-belirlenimci bakış

açısına göre sınırlı sayıda politika aracı böyle bir görev için her zaman yetersiz kalacaktır. Bilakis, her teorinin kendince önerdiği politikalar, dalgalanmalardan kaygı duyanların ilgisini kazanmanın; kendi teori geleneğinin çağdaş ekonominin temel boyutları olduğuna inandığı ve herkesin dikkat kesilmesi gerektiğini düşündüğü şeylere dikkat çekmenin bir aracıdır.

Kapitalist dalgalanmaların yukarıda tartışılan birikim sebebinin ötesinde sayısız muhtemel nedeni olduğunu Marksçı teorinin nasıl kabul ettiğini incelemek, Marksçı iktisattaki bu fazla-belirlenimci bakış açısının önemini daha iyi gösterebilir. Örneğin Marx, özgün ve meşhur çözümlemesinde, kapitalistler arasındaki rekabetin pekâlâ teknolojik gelişmeler doğurabileceğine, bunun da, kapitalistlerin giderek daha pahalı makine parçaları satın almalarını gerektireceğine işaret etmişti. Toplam sermayenin sabit sermaye (*C*) kısmı, hem *V*'ye hem *S*'ye oranla artacaktı. Sonuç olarak, *S*'nin (*C*+*V*)'ye oranı (ki bu kapitalistlerin kâr oranının ölçülerinden biridir) düşecektir. Bu gibi düşen kâr oranlarıyla karşı karşıya gelen kapitalistler de üretimi dizginleyebilir, böyle yaparak daha önce tartıştığımız dalgalı örüntüyü harekete geçirebilirlerdi (bunu örnekleyen sayısal bir örnek ile daha derin bir tartışma için bakınız Ek-C'nin 2. kısmı).

Marx'ın sık sık değindiği, muhtemel bir başka dalgalanma mekanizması, "paraya çevirme" (*realize*) adı verdiği sorundur. Sanayi kapitalistleri, üretken emekçilerinin ürettiği metalar için alıcılar bulmak zorundadır. O işçilerden aldıkları (el koydukları) artık değeri ancak o zaman paraya çevirirler. Bu para, en azından kullanılan/harcanan hammaddelerin, araç gerecin ve emek gücünün yerine yenilerini koymalarını, böylelikle üretim sürecini sürdürmelerini sağlar. Olur da herhangi bir toplumsal gelişme kapitalistlerin kendileri için vazgeçilmez olan alıcıları bulmalarını engellerse, bu durum üretim kesintilerini, işten çıkarmaları ve döngüsel bir aşağı savrulmayı harekete geçirebilir. Marksistler, kapitalistlerin artık değeri paraya çevirmelerini engelleyen iklim, siyasi ayaklanmalar ve diğer etmenlerin yanı sıra, böyle bir krizin kapitalist sistemin iç çelişkilerinden de çıkabileceğini göstermeye çalışırlar.

Bu durumda, paraya çevirme sorununun kapitalizmde her an mevcut bir ihtimal olduğu gösterilebilir. Bunun nedeni, sanayi kapitalistleri ile çalıştırdıkları işçiler arasındaki ilişkinin içindeki bir çelişkidir. Rekabetçi bir biçimde ayakta kalabilmek için tek tek her kapitalist ücret ve maaş harcamalarını olabildiğince düşük tutmaya çabalar. Fakat toplu halde kapitalistler, ücretleri ile kapitalistlerin piyasada sattıkları tüketici metalarını satın almaları için aynı işçilere bel bağlarlar. İşçilerin gelirlerini ne kadar iyi kısıtlarlarsa, iş o işçilerin ürettiği metaları satmaya geldiğinde paraya çevirme sorunu yaşamaları o kadar muhtemeldir. Metaları satamazlarsa dalgalanma örüntüsü-

nü tekrardan fitilleyebilirler. Tabii düşük ücret ve maaşlardan ötürü daralan iç talebi dengeleyecek yabancı alıcılar bulunabilirse, paraya çevirme sorunu uzun süreliğine ertelenebilir. Veya bir kamu harcama programı devreye girerek diğer türlü satılmayan metaları tüketebilir vesaire.

Nitekim dalgalanmalar, kapitalist sınıf yapısının farklı farklı sayısız çelişkisinden doğabileceği gibi, o sınıf yapısının var olma koşullarının (siyasi, doğal, kültürel, iktisadi) sonsuz sayıda olası bileşiminden de doğabilir. Kapitalizm, taraftarlarının öne sürüp durduğunun aksine hiç de pürüzsüz işleyen, belirsizliğe mahal vermeyen bir büyüme ve zenginlik motoru değildir – en azından bu bölümde geliştirilen Marksçı teorik bakış açısına göre, bu bakış açısından böyle değildir.

Başka toplumsal süreçler, aşağı savrulma potansiyelinin gerçeğe dönmesini engelleyecek şekilde, bir dizi kapitalist çelişkiyi değiştirebilir veya dengeleyebilir. Keza belirli tarihsel koşullar altında yaşanan bir aşağı savrulma da uzun süreli ve güçlü bir yukarı savrulmanın başlangıcı olabilir. Ne var ki, her dalgalanmanın eşsiz, fazla-belirlenmiş boyutları olmasına rağmen, kapitalizmin Marksçı teorideki sınıf çözümlemesi, değer denklemleri aracılığıyla dalgalanmaların belirli aralıklarla neden tekrarladığını açıklar. Çeşitli iç çelişkiler, döngüsel hareketlere doğru meyleder (yukarıda bu çelişkilerden birkaç örnek verildi). Şu veya bu belirli tarihsel safhada bu hareket ertelenebilir veya değişebilir olsa da, hem Marksçı teori hem tarihsel deneyim, kapitalizmin yapısının dalgalanmalar doğurduğu kavrayışını desteklemektedir. Bu kavrayışı, mükerrer dalgalanmaları açıklamak ve yönetmek hakkında, neoklasik ve Keynesçi iktisatçılar arasındaki bitmek bilmeyen (ve çözümsüz) tartışmalar da destekler.

Marksçı teorinin dalgalanmalar hakkındaki kendine özgü yorumu, neoklasik ve Keynesçi teorilerin yaptığı gibi bir "çözüm" aramaz. Bilakis, Marksçı teorinin krizi ele alma biçimi, teorinin daha kapsamlı bir projesi olan kapitalizm eleştirisinin bir parçasıdır. Nitekim Marksçı teori, bütün o çeşitli var olma koşullarından çıkan, kelimenin tam anlamıyla sayısız olan olası krizler karşısında kapitalizmin nasıl da savunmasız olduğunu göstermeyi hedefler. Daha kesin söylersek, kapitalizmin sınıf yapısı, piyasalarla etkileşerek belirli aralıklarla tekrarlayan krizlere/dalgalanmalara sistematik bir biçimde katkıda bulunur. Marksçı teorinin kriz yaklaşımı, bu bölümün başlarında tartışılan, kapitalizmi farklı bir üretim sınıf yapısına geçme adına eleştirme projesinin bir parçasıdır. Bunun tersine neoklasik ve Keynesçi teoriler, kapitalizmi göklere çıkarma ve Marksizmin yeğlediği türden sınıf değişimlerinin önüne geçme projelerinin bir parçası olarak yaklaşırlar krize.

Krizler hakkındaki bu tartışmayı şunu belirterek sonlandırmak kıymetli olacak: Marksistlerin peşinden koştuğu türden bir geçiş, sistemin dalga-

lanmalarına kapitalist sınıf yapısının yaptığı katkıları ortadan kaldıracaktır. Fakat bu katkıları ortadan kaldırması sonrasında kurulması beklenen kapitalizm sonrası –ya da post-kapitalist– sınıf yapısını dengesizliklerden bütünüyle muaf tutmayacak, bu post-kapitalist sınıf yapısı da gayrikapitalist yapısına özgü farklı dengesizliklere tabi olacaktır. Kuşkusuz, kapitalist olmayan bir sınıf yapısı da farklı dengesizlik örüntüleri yaratacak, böyle dengesizlikler için farklı toplumsal tepkiler ve programlar örgütleyecektir. Ve muhtemelen, bu gibi bir post-kapitalist toplum ve ekonomideki teorisyenler, bu toplumun dengesizliklerinin nedenlerini ve verilecek doğru karşılıkları tartışmaya başlayacaktır. Yaptıkları bu tartışmalar, muhtemelen o teorisyenlerin topluma yönelik daha geniş tutumlarından çıkacak ve bu tutumları güçlendirecektir.

4.7 Kapitalist İkincil Sınıflar

Bu noktaya kadar tartışmamız temel olarak kapitalist temel sınıf sürecini vurguladı. Başkahramanlarımız, üretken emekçiler ile sanayi kapitalistleriydi; sırasıyla artık değeri icra edenler ve ona el koyanlar. Ne var ki belirttiğimiz üzere, kapitalist bir sınıf yapısı hem ikincil sınıf sürecini (el koyulan artık değeri dağıtma) hem temel sınıf sürecini (artık değeri üretme ve ona el koyma) barındırır. Temel sınıflar içinde, artık değer üreticileri ve ona el koyanlar vardır. İkincil sınıflar içinde, hâlihazırda el koyulmuş artığı dağıtanlar ve dağıtılan bu artıktan pay alanlar vardır. Kapitalist ikincil sınıfları temsil eden bazı örnekleri ve bu sınıfların kapitalist temel sınıflarla etkileşerek kapitalist ekonomi sistemlerinin işlev ve dinamiğini nasıl şekillendirdiklerini inceleyerek, Marksçı iktisadın ne kadar incelikli ve çetrefilli olduğunu gösterebiliriz.

4.7.1 Borç Verenler ve İkincil Sınıflar

Aralarındaki rekabetçi mücadeleler sanayi kapitalistlerini çeşitli amaçlarla borç para almaya iter. Örneğin bir sanayi kapitalisti, rakiplerden biri elini daha çabuk tutmadığı takdirde geçici olarak ucuzlayacak bazı girdileri satın almak için borca ihtiyaç duyuyor. Bir başka sanayi kapitalistinin, rakibinden önce davranıp yeni ve pahalı bir teknoloji kurmak için borça ihtiyacı var. Başka biri de meta çıktıları satışındaki kısa süreli gecikmeler üretimi sürdürmesi (örn. işçilerine veya parasını almadığı takdirde başkalarıyla iş yapabilecek olan hammadde tedarikçisine ödeme yapmak) için gereken nakit akışını kesintiye uğrattığı için borç alıyor (alıcı bulana kadarki zaman diliminde işçilere ve tedarikçilere yapılacak ödemeleri karşılayacak bir borç).

Bütün örneklerde, borç para almak, sanayi kapitalistinin rekabetçi bir şekilde ayakta kalma gücünü arttırır ve var olma koşullarını sağlama alır. Borç verenin durduğu yerden bakarsak, borcun ne için kullanılacağı pek de önemli değildir. Borç verenin amacı, sadece verdiği parayı değil, aynı zamanda borç verme ücretini de geri almaktır, yani faizi. Faiz, borç verenin geliridir. Sanayi kapitalisti, borç artı faizi öder. Sanayi kapitalisti, el koyduğu artık değerden, borç veren kişiye faiz ödemesi olarak bir kısım pay verir. Borç veren kişi/kurum, artık değerin dağıtımından pay aldığı için kapitalist ikincil sınıf konumundadır.

Kapitalist meta üretimi için ilk değer denklemimizi biraz genişleterek, mevzubahis ekonomik ilişkiyi kabaca çizebiliriz. Nitekim $C + V + S = W$ denklemimizi, şu şekilde yeniden yazarız:

$$C + V + S_1 + S_r = W.$$

Bu denklemde S_1, el koyulan artık değerin, borç verenlere faiz ödemesi olarak dağıtılan kısmıdır; S_r ise el koyulan artık değerin geri kalan kısmıdır.

Sanayi kapitalisti ile borç veren arasındaki ilişki, iki kişi arasındaki herhangi bir ilişkide bulunan birçok diğer sürecin yanı sıra burada bizi özellikle ilgilendiren iki süreç barındırır. Birincisi, burada sınıf olmayan borç alma borç verme süreci vardır. Sınıf olmayan bir süreçtir çünkü belirli bir ödeneği bir kişiden diğerine aktarma eylemidir bu; daha fazlası değildir. İkincisi, borç alınan kaynağı geri verirken el koyulan artık değerin bir kısmını da faiz ödemesi olarak dağıtan ikincil sınıf süreci vardır. Denklemdeki S_1 terimi, ikincil sınıf sürecini ve bu sürecin tanımladığı iki farklı ikincil sınıf konumunu belirtir: El koyulan artık değeri dağıtan kişi (sanayi kapitalisti) ve pay alan kişi (borç veren).

Borç veren kişi için S_1, borç vermekten kazanılan faiz geliri, sanayi kapitalistinden alınan ikincil sınıf ödemesidir. İşlemi, borç verenin bakış açısından şöyle temsil edebiliriz:

$$M \rightarrow M + S_1.$$

Borç veren kişi, başka tür bir kapitalisttir, zira borç verme süreci borç veren kişinin parasının kendisini büyütmesini sağlar. Daha önce belirtildiği üzere, borç veren kişi sanayi kapitalisti değildir çünkü değerin kendini büyütmesi, doğrudan üretken emekçilerden artık değer alarak (el koyarak) başarılmaz. Bu nedenle, borç para veren bu gibi kişilere "üretken olmayan kapitalistler" diyoruz.

Borç para verme süreci, türlü türlü kurumsal ortamda gerçekleşebilir. Bankalar, sigorta şirketleri, sanayi şirketleri, bireyler, devletler ve diğerleri borç verebilirler ve verirler de. Borç para verenler sadece sanayi kapita-

listlerine borç para vermezler. Sanayi kapitalistleri haricindeki kişilere verilen borç para, el koyulan artık değer dağıtımı olmayan faiz ödemeleri yaratır. Kapitalist sınıf yapılarında sadece sanayi kapitalistleri artık değere el koyar, dolayısıyla bu artık değeri ikincil sınıf süreçlerinde sadece onlar dağıtabilir. Borç veren ile alan arasındaki ilişki, ancak borçlar sanayi kapitalistlerine gittiğinde hem borç almaverme hem de ikincil sınıf süreci içerir. Marksçı teori, doğrudan sınıf sürecine giren borcu, girmeyenden ayırmak ister, zira sınıf süreçleri teorinin başlıca nesnesi ve odak noktasıdır.

Sanayi kapitalistleri haricindeki kişilere verilen borçlara da faiz kesilir. Örneğin bir işçi diğer bir işçiye faizli borç para verebilir. Buradaki faiz ikincil sınıf ödemesi değildir, zira faiz ödeyen işçi artık değere el koymaz. Bu faiz ödemesi tam da işin içinde el koyulan artıktan pay dağıtma olmadığı için sınıf olmayan bir ödemedir.

Faiz oranlarını, hem kapitalist ekonominin borç arz-talebi, hem de borç verenlerin farklı kişilere borç vermenin göreli risklerine dair değerlendirmeleri belirleyecektir. Kapitalist bir toplumda, faiz oranlarını fazla-belirleyenlerden biri sınıf yapısıdır. Yani, artık değerin üretildiği, ona el konulduğu ve dağıtıldığı belirli koşullar faiz oranlarını etkileyecek, faiz oranları da onları etkileyecektir. Marksçı faiz oranları çözümlemesi; (1) faiz oranların hem sınıf hem sınıf olmayan süreçler tarafından fazla-belirlendiğini, (2) faiz oranlarının sınıf süreçlerini fazla-belirlemeye nasıl katkıda bulunduğunu vurgulayacaktır. Demek ki Marksçı teori faiz oranlarının bir sınıf çözümlemesini sunar.

4.7.2 Yöneticiler ve İkincil Sınıflar

Sanayi kapitalistleri, artığa el koyan konumda olma koşullarını sağlama almak için sınıf olmayan borç süreçlerine bel bağladıkları gibi, sınıf olmayan birçok başka sürece de bağlıdırlar. Bu süreçlerden biri, işletme etkinliklerini planlama, düzenleme ve idare etmeyi içeren şirketleri yönetme sürecidir. Yöneticiler, neden bazı ürün gruplarının başarılı, diğerlerinin başarısız olduğunu açıklayan şirket tarihleri yazar, çeşitli rekabet stratejileri geliştirir, yeni metalar tasarlamaya ve icat etmeye katkıda bulunur, altlarında çalışan yöneticilerin birtakım davranışlarını denetler ve çalıştırdıkları üretken emekçilere gözetmenlik ederler. Mesela gözetmenlik görevlerini enine boyuna inceleyelim.

Yönetimin, satın alınan emek gücünün tamamen meta çıktısı üretmeye tahsis edildiğinden emin olması icap eder. Sanayi kapitalistleri üretken emekçilerden emek güçlerini satın aldıktan sonra, onları satın alınan araç gereçler ve hammaddelerle çalıştırırlar. Emekçiler çalıştıkları süre boyunca daha az veya daha çok meta üretebilir. Emek güçlerini bir ücret ödemesi kar-

şılığında satmış olan işçiler, sanayi kapitalistinin satması için meta üretirken sıkı da çalışabilirler de, gevşek de.

Sıkı çalışırlarsa ne âlâ; sanayi kapitalistleri de rekabetçi bir biçimde ayakta kalmak için artık değeri başka yerlere dağıtabilir. Fakat diyelim işçiler sıkı çalışamıyor veya çalışmıyor. Bu, emekçileri harıl harıl çalışan ve dolayısıyla işçi başına daha fazla çıktı elde eden rakiplerinden çekinen sanayi kapitalistini endişelendirir. Hem daha önce hem de bu bölümün Ek-C kısmında tartışıldığı üzere, düşen emek verimliliği, şirketin kesintisiz işlemesi için tehlike belirtisidir. Yöneticiler, emekçilerin ellerinden gelen çabanın en fazlasını gösterdiklerinden emin olmak için emekçileri denetleyerek sorunu çözebilirler. Hal böyleyse, yönetme süreci artık değere el koymanın varlık koşuludur. Sanayi kapitalisti, bu yönetim sürecini güvence altına almak için, el koyduğu artığın bir kısmını yönetim elemanlarının ücretlerini veya maaşlarını karşılamaya ve onların bu yönetimi icra edebilmeleri için araçlar satın almaya dağıtmalıdır. Yöneticiler emek güçlerini sanayi kapitalistlerine satar ve çalışırlar fakat işverenlerinin sattığı bir meta üretmezler. Yöneticiler, ikincil sınıf dağıtımından/harcamalarından pay alan üretken olmayan emekçilerdir.

Elbette, yönetim süreci el koyulan artıktan pay dağıtmayı gerektirmeksizin başarılsaydı, ortada ikincil sınıf süreci falan olmazdı. Örneğin eğer işçilerin inançları, herhangi bir denetim olmaksızın onları işverenleri için sıkı emek harcamaya bağlı kılsaydı, o zaman yöneticilere ikincil sınıf ödemesi yapmak gerekmezdi. Aslına bakılırsa, eğer yöneticiler işçilere bu inançları yerleştirebilselerdi, sanayi kapitalistinin elinde, el koyduğu artıktan geriye –başka varlık koşullarını güvenceye almak için kullanabileceği– daha fazla kalırdı. Bunun bir örneği, işçilere kendilerine hakim olmayı öğreten eğitim programlardır.

Son olarak, ikincil yöneticiler sınıfının Marksçı teorileştirmesinin, ikincil borç verenler sınıfı ile nasıl benzeştiğini gösterebiliriz. Yönetici maaşları ve yönetme araçları için yapılan ikincil sınıf dağıtımını hesaba katmak için, değer denklemini genişletilmiş bir biçimde yeniden yazabiliriz:

$$C + V + S_1 + S_2 + S_r = W.$$

Artık dağıtımının S_2 bölümü, onları işe alan sanayi kapitalistlerinin yöneticilere yaptığı ikincil sınıf dağıtımıdır.

İnsanları (işçiler de dahil) yönetme süreci ille de kapitalist ikincil sınıf süreci ile birlikte meydana gelmesi gerekmez, çoğu zaman gelmez de. İki süreç, yönetilen insanlar üretken emekçiler olduğunda ve yönetim maliyetleri artığa el koyan bir sanayi kapitalistinin dağıttığı artık değerden ödendiğinde bir arada meydana gelir sadece. Örneğin bir işçi, bir Pazar günü evini boyamaları için bir grup arkadaşını işçi olarak tutarsa, yanına bir de başlarında du-

racak bir yönetici tutarsa, burada herhangi bir ikincil sınıf süreci yoktur. Bu yöneticiye ödenen maaşın artıktan gelme ihtimali yoktur, zira işçi tutan işçi herhangi bir artığa el koymaz. Burada bariz bir şekilde yönetme süreci mevcut olmasına rağmen herhangi bir ikincil sınıf süreci yoktur.

4.7.3 Tüccarlar ve İkincil Sınıflar

Sanayi kapitalistlerinin el koydukları artığın bir kısmını dağıtarak çözmeleri gerekebilen, çoğu zaman da böyle çözmelerini gerektiren bir başka rekabet sorunu daha vardır. Bu sorun, sanayi kapitalistleri ürettikleri kapitalist metalara alıcı bulana kadar geçen zamandır. Sanayi kapitalistleri, bitmiş metaları ne kadar hızlı mübadele edebilirlerse, karşılığında aldıkları para da emek gücü ve hammadde ile o kadar hızlı mübadele edilebilir. Bir sanayi kapitalisti sermayesini paradan metaya ve tekrar metadan paraya ne kadar hızlı çevirirse, o sanayi kapitalisti yıl başına o kadar fazla artık değere el koyar. Devir süresi (*turnover time*), sanayi kapitalistleri arasındaki rekabetin sonucunu belirlemede en az teknik verimlilik, krediye erişim ve kalite yönetimi kadar önemli olabilir.

Örneğin eşit miktarda sermaye, teknoloji ve sömürü oranıyla başlayan iki sanayi kapitalist düşünün. Aralarındaki tek fark devir süresidir. Demek ki emek gücü ve meta girdileri satın alımından, satışa hazır bitmiş metalar elde etmeye kadar geçen zaman iki kapitalist için de bir aydır. Gelgelelim, üretim sonlandıktan sonra metaların satılması, bir kapitalist için bir ay, diğeri için iki ay sürüyordur.

İlk kapitalist, Ocak'ta üretilen metaları Şubat sonu itibariyle satmış olacaktır. Bu satıştan elde edilen hasılat, daha sonra, Mart'ta üretim döngüsünü tekrar yenilemek için emek gücü ve meta girdilerine harcanabilir. Bir sonraki satış Nisan sonunda olacaktır vesaire. İkinci kapitalist Ocak çıktılarını Mart sonuna kadar satamayacaktır. Dolayısıyla bu kapitalistin üretim döngüsü ancak Nisan'da tekrar başlayabilir ve bu döngünün ürünleri ancak Haziran sonunda satılmış olabilir. Bir yıllık süre zarfında, ilk kapitalist sermayesini altı kez çevirirken, ikincisi sadece dört kez çevirecektir. İlk kapitalistin sermayesi yılda altı kez artık değer üretip bu artık değeri paraya çevirirken, ikinci kapitalistin sermayesi artık değeri sadece dört kez paraya çevirecektir. Nitekim, teknolojileri ve sömürü oranları tıpatıp aynı olmasına rağmen, bir yılın sonunda ilk kapitalistin ikinciden daha fazla artığı olacaktır ve böylelikle var olma koşullarını ikinciye göre daha başarılı bir biçimde güvence altına alacaktır.

Hal böyle olunca daha düşük bir devir süresini güvence altına almak, ikinci sanayi kapitalisti için resmen ayakta kalma koşulu haline gelir. İşte burada tüccar sahneye çıkar. Tüccarın tıpkı borç verenler gibi bir para stoğu var-

dır. Ne var ki tüccarlar borç para vermezler. Onlar, sınıf olmayan, para ile meta alma para karşılığı meta satma (mübadele) süreciyle uğraşırlar. Mübadele süreci, artık değer üretme, ona el koyma ve onu dağıtmadan oluşan sınıf sürecinden farklıdır. Fakat diyelim rekabet altında ayakta kalma endişesi yaşayan ikinci sanayi kapitalistimiz tüccara bir teklif yapıyor. Tüccar, sanayi kapitalistinin meta çıktılarını üretim bandından çıkar çıkmaz satın almayı kabul ediyor. Bunun karşılığında ikinci kapitalist tüccara bir fiyat ödüyor. Bu anlaşma, ikinci sanayi kapitalistinin satış devrini müthiş hızlandıracak, ikinci kapitalist belki de yarışta ilk kapitalistin önüne geçecektir. Tüccarın sınıf olmayan bir süreç (zamanında meta mübadelesi) icra etmesi, ikinci kapitalistin artık değere el koymayı sürdürmesi için gerekli koşulları güvenceye alacaktır.

Tüccarlar bu anlaşmadan para kazanmadıkları sürece önerilen bu teklifi kabul etmeyecektir. Marx'ın onlara tüccar kapitalist adı vermesinin sebebi, ticaret etkinliğinin onlara etkinlik öncesinde ellerinde bulunan değerden fazlasını getiriyor olmasıdır tam da. Sanayi kapitalistinin meta çıktılarını, kapitalistin değeri üzerinden satın alıp bu değerden satarlarsa, bu işlemden hiçbir kazanç, hiçbir ticaret geliri elde etmeyeceklerdir. Dolayısıyla, tüccarın zamanında meta mübadelesi icra etmesini güvence altına almak için, sanayi kapitalisti yaptıklarının karşılığı olarak tüccarlara –iki tarafın üzerinde anlaştığı miktarda– bir ödeme dağıtmalıdır. Eğer sanayi kapitalisti, el koyduğu artık değerin bir kısmını tüccara böyle bir ücret olarak dağıtırsa, o zaman meta mübadelesi ile ikincil sınıf sürecinin birlikte meydana geldiğinden bahsedebiliriz. Nitekim bu gibi tüccarlar, bir diğer kapitalist ikincil sınıf teşkil etmiş olur. O zaman bu ikincil sınıf sürecini, yani tüccarlara ödenen ücreti, S_3 olarak genişletilmiş şirket denklemimize ekleyebiliriz:

$$C + V + S_1 + S_2 + S_3 + S_r = W.$$

Pratikte, sanayi kapitalistleri ve ikincil tüccarlar, ters yönde iki para akışını kendi hesaplarına yazdırır: (1) tüccarın, meta çıktılarını satın almak için sanayi kapitalistine yaptığı ödeme, (2) sanayi kapitalistinin, metalarını zamanında satın alması için tüccara yaptığı ödeme. Sanayi kapitalisti, tüccara metaları tam fiyattan satıp sonra bunun karşılığında tüccara çek yollamaz. Bunun yerine sanayi kapitalisti, tüccara yapacağı ödemeyi sattığı metalar karşılığında tüccara kestiği faturadan düşer. Sonuçta sadece bir adet birleşik işlem meydana gelir. Tüccar, sanayi kapitalistinin metalarını indirimli değerden alır; üzerine anlaştıkları ücrete eşit olan tüccar indirimidir bu. Tüccarın daha sonra bu metaları kendi değerinden sattığı zaman elde ettiği gelir, metaları almak için harcanan tüccar sermayesi ile bu metaları yeniden sattığı zaman tüccarın eline geçen hasılat arasındaki farka eşittir tam da.

Tüccar açısından işlem şöyledir:

$M \rightarrow C \rightarrow M + \Delta M$.

Burada ΔM, tüccarın metalar için ödediği ile onların satışından elde ettiği hasılat arasındaki farkı temsil eder. Marksçı teori, tüccarların artık değer üretme, ona el koyma ve onu dağıtma ile ilişkisine odaklanarak, ticaret iktisadına farklı bir yorum sunar. Verdiğimiz örnekte ΔM, sanayi kapitalistinin devir süresini en aza indirmek diye bilinen varlık koşulunu güvenceye almak için yaptığı bir ikincil sınıf ödemesidir: $\Delta M = S_3$.

Nitekim tüccar, hem sanayi kapitalistlerinden hem de borç veren kapitalistlerden farklı olmasına rağmen bir başka kapitalist türüdür. Tüccarlar kapitalisttir, çünkü alım satımları, genellikle koydukları değerin kendi kendisini genişletmesini sağlar (kendi kendisini genişleten değer, sermayenin tanımıdır). Ne var ki sanayi kapitalistlerine benzemezler çünkü ne artık değere el koyarlar ne de meta üretirler. Sermayelerini, üretimde sömürü yoluyla değil, alıp satarak genişletirler. Tüccar kapitalistler borç veren kapitalistlere benzemezler çünkü kendi kendilerini genişletmeleri, sınıf olmayan borç verme süreci içermez; bunun yerine, sınıf olmayan meta mübadelesi sürecini içerir.

Tüccar kapitalistler sermayelerini maliyetinden daha fazlasına tekrar satılacak metalar satın almaya yatırır. Hedefleri, sermayelerini ΔM kadar arttırmaktır. Borç veren kapitalistler sermayelerini borç para vermeye yatırır. Hedefleri, sermayelerini faiz ödemeleri ile arttırmaktır. Sanayi kapitalistleri sermayelerini meta üretmeye yatırır. Hedefleri, sermayelerini artık değer (S) biçiminde artık emeğe el koyarak arttırmaktır. Muhtemelen bu farklı tür yatırımlar arasında bir derece sermaye dolaşımı vardır. Sermayesini borç verme yoluyla veya tüccarlıkla daha fazla büyütebilecek bir sanayi kapitalisti, sanayi yatırımlarını bırakıp bu diğer iki süreçten birine geçebilir. Tam tersi de olabilir. Nitekim Marksçı teori, bu üç tür yatırımın sermaye getiri oranlarının (*rates of return to capital*), tersine işleyen eğilimler devreye girmediği takdirde, birbirlerine yaklaşma eğiliminde olmasını bekler.

Yukarıda, sınıf olmayan borç verme ve yönetme süreçleri örneğinde belirtildiği üzere, sınıf olmayan tüccarlık süreçileri ikincil sınıf süreçleri ile bir arada meydana gelebilir, fakat ille de böyle olması gerekmez. Bir tüccar üretim sırasında artığa el koymayan birinden meta aldığında, meta mübadele süreci ile birlikte herhangi bir ikincil sınıf (artık) dağıtımı meydana gelmez. Örneğin bir yönetici, tüccarın birine ikinci el araba satar, tüccar da o arabayı daha yüksek fiyata bir başkasına satarsa, tüccar kapitalist sermayesini genişletmiş olur. Fakat bu genişlemenin, yani yukarıdaki denklemdeki ΔM'nin kaynağı, yöneticinin el koyduğu bir artık değer *değildir*. Artık değere yöneticiler el koymaz; sadece sanayi kapitalistleri yapar bunu.

Bir sınıf çözümlemesi projesi olarak Marksçı teori, sınıf süreçleri ile sınıf olmayan süreçler arasındaki bağlantıları ve etkileşimleri keşfetmek ister. Sınıf süreçlerinin sınıf olmayan süreçleri ne zaman ve nasıl şekillendirdiğini veya borç verme, yönetme veya meta mübadelesi gibi sınıf olmayan süreçlerin sınıf süreçlerini ne zaman ve nasıl şekillendirdiğini açığa kavuşturmak ister. Neoklasik ve Keynesçi iktisatlar da borç verme, yönetme ve meta mübadelesi süreçlerini ele alır fakat bunlar ile sınıf süreçleri arasındaki etkileşimi incelemezler.

4.7.4 Diğer İkincil Kapitalist Sınıflar

Borç verme, yönetme ve tüccarlık, ille de kapitalist ikincil sınıf süreci ile birlikte meydana gelmesi gerekmeyen türlü türlü sınıf olmayan sürecin yalnızca üç tanesidir. Sınıf olmayan başka süreçlerde de süreci icra edenler sanayi kapitalistlerinin el koyduğu artık değerden pay alırlar. Sınıf olmayan bazı başka süreçleri kısaca tartışmak, ikincil sınıf mefhumunu iyice açıklığa kavuşturacak, Marksçı teorinin genişleyerek kapitalist ekonomilerin hiç olmadığı kadar fazla sayıda özgül niteliğini nasıl kapsadığına örnek teşkil edecektir.

Arsa sahipleri ikincil sınıf konumlarında bulunabilir. Sahip oldukları toprak parçalarını, sanayi kapitalistlerinin kullanımına açarlar. Artık değer ele geçirme peşindeki sanayi kapitalisti, el koyabilmek için arsaya erişmek zorundadır. Sanayi kapitalisti, var olabilmek için gerek duyduğu bu koşulu, el koyduğu artık değerden arsa sahiplerine pay dağıtarak güvence altına alır. Tarihsel nedenlerden ötürü, birinin özel mülkü olan arsalara erişmek için yapılan ödemeye kira (*rent*) adı verilir. Kirayı artığa el koyan biri, o artığı üretme koşullarını güvenceye alma amacıyla ödediğinde o kira bir ikincil sınıf dağıtımıdır.

Başka tür kira ödemeleri ikincil sınıf süreçleri ile bir arada meydana gelmez; nitekim onlar ikincil sınıf ödemesi değildir. Örneğin, artığa el koymayan herhangi birine (bir emekçiye, bir yöneticiye vb.), özel mülk olan bir arsaya erişim sağlanması da genelde karşılığında bir kira ödemesi gerektirecektir. Fakat bu kira kesinlikle ikincil sınıf ödemesi değildir, zira kiracının ödediği, el koyulan artıktan dağıtılmış bir pay değildir.

Kira ödemeleri ortadan kalkabilir. Örneğin eğer kapitalist bir toplumda özel arsa mülkiyeti kaldırılsa ve bunun yerine kapitalist üreticilere birtakım etik veya siyasi kurallara göre hükümet arsa tayin etse, herhangi bir kira ödemesi meydana gelmezdi. Bu durumda toprağa erişim için (kapitalist temel sınıf sürecinin var olma koşuludur elbette) artık değerden pay dağıtmak gerekmezdi. Dolayısıyla bu durumda, sınıf olmayan, toprağa erişim sağlama

süreci, ne kira ödeme süreciyle ne de kapitalist ikincil sınıf süreciyle birleşerek meydana gelirdi.

Çoğu kapitalist toplumda, sanayi kapitalistlerinin var olmak için gerek duyduğu bazı koşulları devlet sağlar ve karşılığında genelde vergi alır; bu vergiler ikincil sınıf ödemeleridir. Örneğin ileri teknolojisi olan bir sanayi kapitalisti son derece nitelikli üretken emekçilere gerek duyabilir. Bu nitelikler (beceriler), ileri teknolojili şirketlerde artık değere el koymanın koşullarını oluşturur. Devlet, bu becerileri öğreten okullar kurup işletebilir. Devlet böylelikle sınıf olmayan ve sanayi kapitalistlerinin var olması için gerek duyulan bir koşulu sağlama alan öğretme sürecini icra eder. Eğer devlet bunun karşılığında vergi ödemesi olarak sanayi kapitalistlerinin el koyduğu artıktan bir pay alırsa, o zaman vergi ödemesi alan devlet görevlileri ikincil bir sınıf konumundadır. Bu örnekte, devlet okullarında gerçekleşen sınıf olmayan öğretim süreci, toplumda ikincil sınıf süreci ile bir arada meydana gelir. Bir kez daha söylemek gerekirse, vergi ödemeleri ile ikincil sınıf ödemelerinin ille de bir arada meydana gelmeleri gerekmez. Artığa el koyanlar haricindeki herhangi birinin ödediği vergiler ikincil sınıf ödemeleri değildir, zira el koyulan artık değerden dağıtılmazlar. ABD Vergi Dairesi, şirket vergileri ile bireysel gelir vergileri arasında bir ayrım yapar; bu, ikincil sınıf ödemesi olan vergiler ile olmayan vergiler arasındaki ayrıma kabaca benzerdir.

Veya bir devlet onlardan hiçbir vergi ödemesi talep etmeksizin veya almaksızın da sanayi kapitalistlerine devlet okulları sağlayabilir. Bu, artığa el koyanlar vergi ödemekten muafsa hayata geçirilebilir. O zaman devlet okullarında becerilerin öğretilmesini güvence altına almak için sanayi kapitalistlerinden herhangi bir ikincil sınıf ödemesi istenmez. Marksçı teori, sanayi kapitalistlerinin var olmak için gerek duydukları koşulları devletin sunmasını güvenceye almak isterken, bir taraftan vergi yükünü de başkalarına atmak istemelerini bekler. Ayrıca, bu başkalarının yükün onlara atılmasına direnmelerini bekler; özellikle de bu başkaları, Marksçı teori sayesinde, kapitalist sınıf yapılarının vergi yükünün toplumsal dağılımını nasıl etkisi altına aldığının farkına varırlarsa.

Devletin düzenlediği, beslediği ve kullandığı askeri kuvvetler (sınıf olmayan bir başka süreç), var olan sınıf yapısını karşıtlarından koruyabilir (dış ve/veya iç). Güvenlik, sanayi kapitalistlerinin bir başka var olma koşuludur. Güvenliği sağlama maliyeti, devleti sanayi kapitalistlerini vergilendirmeye itebilir. O zaman devletin askeri güvenlik sunması, kapitalist ikincil sınıf süreci ile bir arada meydana gelir. Veya askeriye masraflarını karşılayan vergiler, tamamıyla artığa el koymayan bireylere düşebilir ve nitekim kapitalist ikincil sınıf vergi ödemelerini bir yere kadar gereksiz kılar.

Sanayi şirketi sahipleri (şirket yönetim kurullarından farklı olarak; aşağı-

ya bakınız), ikincil sınıf konumları işgal eder. Profesyonelleşmiş bir şirketin varlıkları, binaları, araç gereci, hammaddeleri; yani üretim araçları, yasal olarak hissedarların mülküdür. Hissedarlar, şirketin yönetim kurulunda kimin olacağını seçme yetkisi ve bazen de düzenli ödemeler karşılığında, bu varlıkları şirketin sanayi kapitalistlerinin (genellikle yönetim kurulları) erişimine açar. Tarihsel nedenlerden dolayı, bu ödemelere kâr payı adı verilir. Bunlar, şirketin üretim araçlarına erişimini güvence altına almak amacıyla şirketin el koyduğu artık değerden ödenen ikincil sınıf dağıtımlarını temsil eder. Kimi durumlarda, dağıtılan kâr payları azalabilir veya hatta hiç ödenmeyebilir; yine de, hiç kâr payı dağıtmamalarına rağmen, sanayi kapitalistleri ihtiyaç duydukları üretim araçlarına erişim sağlarlar.

Mal sahiplerinin hisse senedi satışından elde ettikleri sermaye kazancından (*capital gains*), aldıkları kâr paylarından kesilenden daha düşük vergi kesen vergi kanunları yürürlükte olabilir. Hal böyleyse mal sahipleri, sanayi kapitalistlerinin artık değeri kâr payı ödemesi olarak onlara vermeleri yerine, artık değeri, sermaye birikimini genişletmek, şirketi büyütmek, verimliliği ve kârları arttırmak için kullanmalarını ve böylelikle, şirketin hisse fiyatını yukarı çekmeyi tercih edebilirler. Bu daha yüksek hisse fiyatı, sadece sahiplerin servetine servet katmalarını değil, hisselerin bir kısmını veya tamamını satmaları halinde değer artışını paraya çevirmelerini de sağlar. Verili vergi kanunları altında, paraya çevirdikleri kazançtan alınan sermaye kazancı vergisi, kâr payından alınacak vergiden daha düşüktür. Dolayısıyla mal sahipleri, artığı kâr payı olarak dağıtmak yerine büyüyen kârları beslemek amacıyla dağıtmayı tercih edebilir pekâlâ. Bugün büyüklü küçüklü birçok kapitalist şirket, hissedarlarına hiçbir kâr payı ödemiyor.

Şirket yönetim kurulları genelde yöneticilerini maaşlarının yanı sıra veya maaşlarının bir bölümünün yerine geçen hisse senedi opsiyonları (*stock options*) ile ödüllendirir (bunun sebebi yine hisselerden daha düşük vergi alınmasıdır). Maaş ödemelerinin bir bölümünün yerine geçtiklerinde hisse senedi opsiyonları, yönetim kurullarının, maaşlar için gerek kalmayan bir kısım artığı boşa çıkarmalarını ve bu kısım ile başka ikincil sınıf dağıtımları yapmalarını mümkün kılar. Hisse senedi opsiyonları yöneticileri sınıf olmayan çeşitli süreçleri güvence altına almaya da teşvik edebilir, aynı maaşı veya hatta daha az maaş alırken yöneticilerin şirkete sadık kalmalarını da sağlar.

Burada özellikle ilgiyi hak eden şey, üretim araçlarına sahip olanlarla artığa el koyanlar arasındaki farktır. Bu farklı konumlar Marksçı gelenekte çoğu zaman birbiriyle karıştırılır veya aynıymış gibi anlaşılır. Özel mülkleri olan üretim araçlarını erişime açmak ile artık üretme ve artığa el koyma süreçleri, tarif ettiğimiz şekilde birbiriyle bağlantılı olmasına rağmen farklı süreçlerdir. Sosyalistler, üretim araçlarının özel mülkiyeti yerine toplu mülkiye-

tini koyarak sınıf sömürüsünü bizzat safdışı bırakmış olduklarını veya bunu yaparlarsa toplumu sömürünün ister istemez safdışı kalacağı geri dönüşü olmayan bir yola sokmuş olacaklarını iddia etmişlerdir sık sık. İlk sav iki konumu birbiriyle karıştırır, ikincisi ise belirlenimci akla kapılır.

Bizim yaptığımız şekilde müstakil süreçleri tespit etmek, iki süreci karıştırmaya karşı çıkar, bir nedensellik mantığı olarak fazla-belirlenimi onaylayıp belirlenimci mantığı reddeder. Üretim araçlarına kimin sahip olduğunun değişmesi kapitalist toplumu radikal bir biçimde değiştirebilir kuşkusuz. Çoğu zaman, kapitalist toplumun üretim araçlarının çok büyük bir oranına, nüfusun görece ufak bir kesimi sahiptir. Bu yığılma, o kesimin hem ekonomik kazanç sağlamasını hem de birçokları üzerinde siyasi iktidar kurmasını sağlar. Üstelik yasalar ve yasal manevralar çoğu zaman böyle zenginlik (ve gelir ve iktidar) yığılmalarının nesiller boyu sürmesine izin verir. Bütün bunları, diyelim mülkün nüfusa dağılımını eşitleyerek veya üretim araçlarının özel mülkiyeti yerine toplu mülkiyetini koyarak değiştirmek, hem ekonomik hem de siyasi açıdan devrim niteliğinde olabilir. Ne var ki, *kimin* neye sahip olduğunda bir değişim, artığın nasıl örgütlendiğindeki (nasıl üretiliyor, nasıl el koyuluyor, nasıl bölüşülüyor) bir değişim ile *ne aynıdır ne de buna ille de tekabül eder*. Örneğin, üretim araçları özel mülkiyetten toplu mülkiyete geçmiş bile olsa, üretim, artığı yine üretken emekçilerin ürettiği fakat bu artığa başkalarının el koyduğu ve onu başkalarının dağıttığı bir düzen içerebilir. Bu durumda, toplu mülkiyet, sömürünün olduğu (ve hatta kapitalist) bir sınıf yapısı ile bir arada var olabilir. Bu noktayı 6. Bölüm'de, eski SSCB'nin tarihini tartışırken bir kez daha inceleyeceğiz. Şimdilik öğrenmemiz gereken, mülkiyet gibi sınıf olmayan (siyasi) süreçlerde bir değişimin, sınıf sürecinde bir değişim ile aynı şey olmadığıdır.

Tekelleşme, kapitalist ikincil sınıf süreci ile birlikte meydana gelebilecek bir başka sınıf olmayan süreçtir. Tekel, herhangi bir meta piyasasına alıcı erişiminin tek bir satıcının denetimi altına girmesidir. Tekelci denetim, alıcıların o meta için alternatif piyasalara veya başka kaynaklara erişemiyor olmasını gerektirir. Tekelcinin piyasaya erişim üzerinde kurduğu denetim, alıcılar o piyasaya erişmek isterlerse onlardan ücret talep etmeyi mümkün kılar. Burada, tekel ile özel arsa mülkiyeti, tekel ücreti ile kira ücreti arasındaki benzerliğe dikkat edelim.

Örneğin kendi şirketinde üretilen bir metanın, diyelim benzersiz bir tür bilgisayar oyununun satıcısı olarak tekel konumunda olan bir sanayi kapitalisti düşünelim. Eğer telif kanunları bir başka firmanın aynı tür oyunu kopyalamasına ve satmasına izin vermiyorsa, sanayi kapitalisti üreticinin tekeli vardır. Üretici, bu tür bir oyun satın almak için piyasaya giren her alıcıdan bir ücret, yani metanın değerine ilaveten bir tekel ücreti kesebilir. Sonuçta

tekelci üretici, değer ile tekel ücretini birleştirerek, o meta için, o metanın değerinden daha yüksek bir toplam satış fiyatı elde eder.

Oyunu üreten sanayi kapitalistinin açısından bakarsak, işe alınan üretken emekçilerden alınan (el koyulan) artığa, tekelleşmiş piyasaya erişmeleri karşılığında firmanın müşterilerine ödetilen ücret eklenir. Metanın değerinin üzerine eklenen tekel hasılatı, oyunu kim alırsa alsın (ister emekçiler, ister diğer sanayi kapitalistleri, tüccar kapitalistler veya başkası) aynı sanayi kapitalistinin cebine girer. Elbette tekel hasılatı ancak alıcılar oyunu talep etmeye devam ettiği ve oyunu satın alabilecekleri alternatif kaynaklar olmadığı müddetçe birikmeye devam edecektir.

Marksçı sınıf çözümlemesinin açısından baktığımızda, o bilgisayar oyunu piyasasına erişim için ödenen tekel ücretini kimin ödediğini daha yakından inceleriz. Farz edin alıcılardan biri, oyunu, işlettiği otelin müşterilerine sunduğu hizmetlerin bir parçası yapmak amacıyla satın alan bir sanayi kapitalistidir. Öyleyse oyun, sanayi kapitalistinin otel hizmetleri üretmesi ve satması için bir girdidir (her zamanki $C + V + S = W$ kapitalist meta üretimi denklemindeki C). Sanayi kapitalisti, oyun karşılığında sadece oyunun değerini değil, buna ilaveten bir de tekel ücreti öder. Bu ücret, oyunu satın alan otelci kapitalistin el koyduğu artıktan ödenir. Demek ki ikincil sınıf ödemesidir çünkü o oyunun piyasasına erişmek, otelin üretken çalışanlarından artık değer almayı (el koymayı) sürdürebilmesi için bir koşuldur. Bu durumda, piyasaya erişim üzerinde denetim kurma (sınıf olmayan) süreci kapitalist ikincil sınıf süreci ile birlikte meydana geldiği için, denetim uygulayan tekelci bir kapitalist ikincil sınıf teşkil eder. Benzer bir şekilde, o tekelciler sanayi kapitalisti olmayan kişilere oyun sattıklarında, elde ettikleri tekel hasılatı ikincil sınıf ödemesi değildir ve hal böyle olduğunda bu gibi tekelciler ikincil kapitalist sınıf teşkil etmezler.

Yukarıdaki örneklerin hepsinde, ikincil sınıf süreci, borç verme, yönetme, tüccarlık gibi sınıf olmayan süreçlerden ayrılır. Sadece artık değere el koyma ve artığı dağıtma süreçleri sınıftır; "sınıf olmayan" ise tanımı gereği, toplumsal yaşamın diğer bütün süreçlerini kapsar. Marksçı teori, sınıf olmayan bu süreçlerin kapitalist temel sınıf süreci için, yani sömürünün gerçekleşmesi için gerekli koşulları sağlayıp sağlamadığını, sağlıyorsa ne zaman ve nasıl sağladığını inceler. Dahası, sanayi kapitalistlerinin, el koydukları artık değerin bir kısmını sınıf olmayan bu süreçleri güvenceye almak için dağıtıp dağıtmadıklarını araştırır. Marksçı çözümlemesinin canalıcı bir amacı, kapitalist bir sınıf yapısının, var olması için gereken koşulları sağlama almakta ne kadar başarılı olduğunu (artığa ne ölçüde verimli el koyduğunu, artığı ne ölçüde verimli dağıttığını vs.) incelemek ve değerlendirmektir. Teorinin bir başka amacı, var olması için gereken koşullardan hangilerinin tehlikede ol-

duğunu ve bu tehlikenin, o sınıf yapısının yeniden üretimini nasıl etkileyebileceğini tespit etmektir.

4.8 Sınıf Konumları ve Bireylerin Gelirleri

Sınıf süreçlerinin modern toplumlarda nasıl etkili olduğunu göstermekle ilgilenen Marksçı teoride bireylerin gelirlerine kayda değer ilgi gösterilmiştir. Neoklasik teori, genelde tek tek bireylerin geliri ile her bireyin üretime kattığı kaynakların (emek ve/veya sermaye) marjinal verimliliği ve o bireyin emek ve/veya sermaye arz etme kararları arasındaki bağlantı ile ilgilenir. Keynesçi teori, genelde bireylerin gelirlerini tüketim ile tasarruf arasında nasıl böldüğü ve bu kararların istihdam ve gelir üzerindeki etkileri ile ilgilenir. Aksine Marksçı teorinin hedefi, herhangi bir toplumda bireyler arasındaki gelir dağılımını fazla-belirlemekte sınıfın rolünü göstermek, sınıf süreçleri ile gelir dağılımları arasındaki karşılıklı ilişkiyi keşfetmektir.

4.8.1 Sınıf Süreçleri ve Gelir Dağılımı

Marksçı sınıf çözümlemesine göre, kapitalist bir toplumdaki bir birey, üç yolla gelir elde edebilir. "Gelir" derken, metalar karşılığında mübadele edilebilecek bir değer akışını kastediyoruz. Birincisi, bir kişi, kapitalist temel sınıf sürecinde artık değere el koyarak gelir elde edebilir. Böyle biri, sanayi kapitalisti olur. İkincisi, bir kişi, el koyulan artık değerden pay alan bir ikincil sınıf konumunda bulunabilir. Borç verenler (bankacılar), sanayi kapitalistlerinin tuttuğu yöneticiler, arsa sahipleri, tekelciler ve tüccarlar ikincil sınıf ödemesi alanlara örnek sunar. Üçüncüsü, bir kişi, değer akışı yaratan sınıf olmayan süreçlere katılarak gelir elde edebilir. Örneğin bir emekçi ona miras kalan antika bir saati bir başka emekçiye satıyor. Gelir yaratan, fakat sınıf olmayan bir meta mübadele sürecidir bu. Ortada temel sınıf süreci yoktur; antika saati para karşılığında mübadele ederken, bireylerin ne biri ne de diğeri artık değer üretip artık değere el koyar. Ortada herhangi bir ikincil sınıf süreci de yoktur, zira emekçiler herhangi bir artığa el koymadıkları gibi herhangi bir artık dağıtamazlar da. Antika saati satmak, ne temel sınıf süreci ile ne de ikincil sınıf süreci ile birlikte meydana gelen, sınıf olmaksızın gelir yaratan bir süreçten ibarettir.

Sınıf olmayan gelirin diğer örnekleri arasında alınan hediyeler vardır. Diyelim bir kişi diğerine hediye veriyor. Hediyeyi alan da böylelikle gelir elde etmiş oluyor; fakat açıkça görülüyor ki, hediye verme süreci ne temel ne de ikincil sınıf sürecidir. Sınıf olmaksızın gelir yaratan ve birçok toplumda kayda değer önem taşıyan bir süreçtir. Sınıf olmayan bir başka kayda değer gelir elde etme biçimi, hisse senedi veya tahvil satarak sermaye kazançlarını para-

ya çevirmektir. Bu varlık alım satımında sınıf süreçlerinin ne biri ne de ötekisi meydana gelir. Hırsızlık başka bir örnektir. Aslına bakılırsa, emek güçlerini birbirlerine satan emekçiler, sanayi kapitalisti olmayan kişilerden satın alan tüccarlar, sanayi kapitalisti olmayan kişilere arsa erişimi sağlayan arsa sahipleri örneklerimizde, sınıf olmayan başka gelir yaratma süreçlerine değinmiştik. Bu gibi kişiler, sadece ve sadece sınıf olmayan gelir yaratma süreçleriyle uğraşarak gelir akışlarını elde ederler.

Marksçı teori, gelirleri, herhangi bir birey veya bir grup birey için bu gelirleri hangi süreçlerin yarattığına göre temel, ikincil ve sınıf olmayan türlerine ayırır. Gelir elde etme ile sırasıyla temel, ikincil ve/veya sınıf olmayan (gelir yaratma) süreçleri arasındaki ilişkinin altını çizer. Sınıf ile gelir dağılımını tamamen farklı olaylar olarak tanımlayarak Marksçı teori sınıf ile gelirin birbirlerini nasıl etkilediği hakkında sorular sorup bu soruları yanıtlayabilir. Bunun tam aksine neoklasik ve Keynesçi teoriler genelde sınıfı göz ardı eder veya kişinin sınıf konumunu doğrudan kişinin gelir miktarı bakımından tanımlayarak sınıf ile geliri aynı şeymiş gibi ele alırlar (zengin sınıflar, yoksul sınıflar, orta sınıflar örneğinde olduğu gibi).

Gelin gelir dağılımı hakkındaki Marksçı sınıf teorisini simgesel olarak şöyle özetleyelim:

$$Y = Y_{fc} + Y_{sc} + Y_{nc}.$$

Burada Y, bir bireyin eline geçen toplam geliri simgeler. Ne var ki, o gelirin Marksçı çözümlesini belirginleştirmek ve gelirin sırasıyla temel sınıf, ikincil sınıf ve sınıf olmayan kaynaklarını belirtmek için *fc*, *sc* ve *nc* altsimgelerini işin içine katıyoruz. Nitekim Y_{fc}, kapitalist temel sınıf sürecinde artık değere el koymaktan elde edilen geliri simgeler. Y_{sc}, kapitalist ikincil sınıf sürecine katılmaktan, yani artığa el koyanların dağıttığı artık değerden pay alarak gelen gelirdir. Son olarak, Y_{nc}, kendi başına değer akışı yaratan bir sınıf olmayan sürece katılarak elde edilen geliri simgeler.

Her bireyin belirli bir süre zarfındaki geliri parçalarına ayrılarak bu sınıf ve sınıf olmayan terimleriyle çözümlenebilir. Terimlerin bazıları sıfır olabilir. Yaşlı bir ninenin geliri, tamamıyla çocuklarından ve torunlarından aldığı hediyelere dayanıyor olabilir; nitekim o kişinin gelir denkleminde $Y_{fc} = 0 = Y_{sc}$ olacaktır. Borç para veren bir bankanın yönetim kurulu, verdiği borçlar üzerinden kazandığı faizin bir kısmı sanayi kapitalistlerinden geri kalanı sanayi kapitalisti olmayıp borç alanlardan geliyorsa, faiz gelirini Y_{sc} ve Y_{nc} olmak üzere iki türe bölebilir. Gelirinin tamamı emek gücünü satmaktan gelen bir üretken emekçinin gelir denkleminde $Y_{fc} = 0 = Y_{sc}$ olacaktır, zira onun geliri sadece sınıf olmayan meta mübadele sürecine katılmaktan gelecektir; emek gücü verecek, karşılığında para alacaktır.

Böyle bir denklem, herhangi bir bireyin gelirinin veya benzer bir şekilde, sınıf veya sınıf olmayan gelir dağılımı ortak olan birey gruplarının gelirlerinin sınıf çözümlemesini kurmakta kullanılabilir. Nitekim mesela modern bir şirketin yönetim kurulunda olanlar grubu için gelir denklemleri yazabiliriz, ileride yazacağız da. Gelirini devletten kazanan milletvekilleri gibi kamu görevlileri veya dini bir kurumdan gelir alan din adamları için de denklemler yazabiliriz vesaire. Bu gibi denklemlerle donanan Marksçı teori, bir tarafta sınıf süreçleri ile öbür tarafta şirketlerin, devletlerin, dini kuruluşların vesairenin gelirleri arasındaki karşılıklı ilişkileri keşfeder. Böyle keşifler, kendine özgü biçimde Marksçı olan toplum çözümlemesinin bir parçasını oluşturur.

4.8.2 Sınıf Olan ve Olmayan Birden Çok Konumda Bulunmak

Herhangi bir birey veya grup, birden çok sınıf konumunda bulunabilir ve böylelikle birden çok tür sınıf geliri elde edebilir. Aynısı, sınıf olmayan farklı konumlar ve bu konumların yaratabileceği çeşitli tür gelirler için de geçerlidir. Örneğin, emek gücünü bir sanayi kapitalistine satan ve karşılığında para cinsinden bir ücret elde eden bir kadın düşünün. Bu kadının gelir denklemi, bu sınıf olmayan (mübadele süreci) geliri temsil eden bir terim içerir:

$$Y = Y_{nc}.$$

Ne var ki bu kadın, sanayi kapitalisti bir firmaya borç para vermiş de olabilir (mesela o firmanın tahvillerinden satın alarak). Öyleyse kadın faiz elde edecektir. İkincil sınıf ödemesidir bu, zira sanayi kapitalistinin, bu gibi borçlara erişebilmeyi güvence altına almak niyetiyle, el koyduğu artık değerden dağıttığı bir paydır. Nitekim bu kadının gelir denklemini, onun ikincil sınıf konumunu da içerecek şekilde genişletmeliyiz:

$$Y = Y_{nc} + Y_{sc}.$$

Son olarak, farz edelim ki bu kadının yerel tasarruf bankasında, ona faiz geliri sağlayan bir de küçük tasarruf hesabı var. Bu hesap, ikinci bir sınıf olmayan gelir türü olarak kadının gelir denklemine katılmalıdır. Çünkü tasarruf bankası, sadece ve sadece borç alma borç verme kurumudur. Ne bir kapitalist meta üretir, ne üretken emekçi işe alır, ne de artık değere el koyar. Nitekim el koyulmuş artık değer falan da dağıtamaz. Tasarruf bankasının bu kadına yaptığı faiz ödemesi, kadının, sanayi kapitalisti olmayan birine borç verme (sınıf olmayan) sürecine katılmaktan dolayı elde ettiği, sınıf olmayan bir gelirdir.

Kadının gelir denklemi, iki farklı sınıf olmayan gelir kaynağı için iki fark-

lı terim içermelidir: Meta mübadele sürecine katıldığı (emek gücünü sattığı) için Y_{nc1}, sanayi kapitalisti olmayan birine borç verme sürecine katıldığı için Y_{nc2}:

$$Y = Y_{nc1} + Y_{nc2} + Y_{sc}.$$

İkinci bir örnek: Akrabalarından arsa miras alan ve daha sonra bu arsanın bir kısmını, burada meta üretecek bir fabrika kurması için bir sanayi kapitalistine kiralayan bir adam düşünün. Elde edilen kira ödemeleri, bu adam için ikincil sınıf geliri, yani Y_{sc} teşkil eder:

$$Y = Y_{sc}.$$

Fakat farz edin bu adam arsanın diğer bir kısmında, satmaya yönelik ekin üretiminde çalıştırmak için iki kişi tutuyor. Adam, ekinin satışından temel sınıf geliri, yani o işçilerin elinden aldığı (el koyduğu) bir artık değer kazanır. Bunu hesaba katmak için, adamın gelir denklemini, el koyduğu artık değeri, Y_{fc}'yi barındıracak şekilde değiştirmeliyiz:

$$Y = Y_{sc} + Y_{fc}.$$

Son olarak, eğer bu adam bir de tam zamanlı işe girerse, yani emek gücünü de satarsa, sınıf olmayan bir gelir elde edecektir: Emek gücü karşılığında aldığı ücretler, Y_{nc}. Öyleyse tam gelir denklemi şöyle olurdu:

$$Y = Y_{sc} + Y_{fc} + Y_{nc}.$$

Bu örneklerin düşündürdüğü üzere, Marksçı teori, bireylerin ve grupların onlara gelir getiren, sınıf olan ve olmayan birden çok konumda bulunduklarını varsayar. Dahası, bireyler ömürleri boyunca sınıf gelirleri ve sınıf olmayan gelirler karışımlarını muhtemelen değiştirecektir. Herhangi bir bireyin veya grubun gelir miktarını bilmek, Marksçı çözümlemenin o gelirin sınıf olan ve olmayan bileşenlerini tespit etmesi için hiç de yeterli değildir.

Sınıfın burada bu kadar önemli olmasının sebebi, bizi Marksçı teorinin genel amaçlarına geri götürüyor olmasıdır. Marksistler, sınıf yapısını değiştirmekle ilgilendikleri için bireylerin, grupların ve gelirlerin, sınıf yapısı ile nasıl ilişkilendiğini bilmek ister. Dolayısıyla, bir kişi veya grubun gelir miktarını incelemek veya o gelirin sadece bir bileşenini bilmek, Marksçı bakış açısına göre yetersizdir. Bu gibi bir bilgi, herhangi birinin gelirinin sınıf karmaşasını göz ardı eder ve onu soyutlar; hâlbuki Marksçı çözümlemenin anlamayı hedeflediği şey tam da bu karmaşadır.

Gelir dağılımını sınıf olan (temel ve ikincil) ve olmayan süreçler bakımından çözümlemek, sınıf yapılarının toplumsal yaşamı nasıl etkilediğine odaklanmaya katkıda bulunur. Marksçı çözümleme, çoğu bireyin birden çok

farklı gelir yaratma süreçlerine katıldığını keşfeder. Nitekim toplumun sınıf yapısını değiştirmeye yönelik hareketlere insan örgütlemek isteyen siyaset stratejistleri, bireylerin gelirlerinin yansıttığı çoklu ve farklı sınıf katılımlarını anlamalıdır. Bunun yanı sıra, sınıf değişimlerinin çeşitli toplumsal grupların gelirleri üzerinde ne gibi muhtemel etkileri olacağını da tahmin etme gereği duyarlar. Marksçı teori böyle ihtiyaçlara yanıt verir.

Dolayısıyla, sunduğumuz Marksçı teori insanları gelirlerinin boyutuna göre "sınıflara" ayıran teorilere karşı çıkar. "Sınıf" teriminin bu kullanımı ve anlamı, bizim Marksçı teoride bulduğumuz anlama taban tabana zıttır. Bize göre Marksçı teori, bir tarafta gelir ile öbür tarafta sınıf arasında kesin bir ayrım yapar. Yukarıdaki örneklerin belirttiği gibi, bir bireyin sınıf konumunu o kişinin gelir miktarından çıkaramadığımız gibi, bir bireyin gelirini de o bireyin sınıf katılımlarından çıkaramayız. Marksçı teoride gelir ile sınıf arasındaki ilişki çok daha karmaşıktır.

4.9 Kapitalist Firmaların Karmaşık Sınıf Yapısı

Modern iktisat teorilerinin ana parçalarından biri, kapitalist firmaların davranışlarının nedenleri ve sonuçları ile ilgilidir. Elbette farklı teoriler bu firmalar hakkında farklı çözümlemeler üretir. Neoklasik teoride kapitalist firmaların davranış teorisi, eninde sonunda, onlara kaynak arz edenlerin arzularına, teknolojik imkânlara ve müşterilerinin tercihlerine indirgenir. Keynesçi teori, şirketlerin eylemlerini şekillendiren belirsizliği, davranış kurallarını ve "hayvan meşrebini" vurgular. Marksçı teorinin benzersiz firma yaklaşımını ayrıntılarıyla inceleyerek, teorinin farklı sonuçlarını ve çıkarımlarını gösterebiliriz. Sıradaki kısım, 4.5.5'te yaptığımız Marksçı firma teorisi sunuşumuzu temel alarak, modern kapitalist firmaların daha ileri bir sınıf çözümlemesini sunuyor.

4.9.1 Kapitalist Firmaların Sınıf Çözümlemesi

"Kapitalist firma" derken, baştaki bir miktar paranın niceliksel olarak büyüdüğü bir şirketi kast ediyoruz. Değeri arttığı için o para meblağı sermaye işlevi görür. Bir firmayı "kapitalist şirket" yapan şey, değerin bu şekilde kendi kendini genişletmesidir. Daha önce belirtildiği üzere, farklı tür kapitalist şirketler vardır. Sanayi kapitalisti şirketler, satılmak üzere meta üreten üretken emekçilerin yarattığı artık değere el koyarak değer genişletir. Tüccar kapitalist şirketler, metalar satın alıp daha sonra bu metaları aldıkları fiyatın daha fazlasına satarak değer genişletir. Borç veren kapitalist şirketler, borç verdikleri paradan faiz kazanarak sermayelerini genişletir.

Marksçı teori, her kapitalist şirket için o şirketin değer giriş çıkışlarını, sınıf çözümlemesi terimleriyle şöyle belirtir:

$$Y_{fc} + Y_{sc} + Y_{nc} = E_{sc} + E_{nc}.$$

Bu denklemdeki Y terimleri bu bölümde zaten tartışıldı. E terimlerini kısaca açıklamak gerek. E_{sc}, bu şirketin el koyduğu artık değerden yaptığı harcamaları anlatır. Bunlar, firmanın, artık değere el koyması (Y_{fc}) için gerekli olan çeşitli koşulları güvence altına almaya harcadığı ikincil sınıf dağıtımlarıdır. E_{nc}, firmanın ikincil sınıf ödemesi olmayan giderlerini anlatır (artıktan var olma koşullarını güvenceye almak için dağıtılmayanlar). E_{nc} çatısı altındaki giderler, daha ziyade, firmanın Y_{sc} ve Y_{nc} almayı sürdürmesini güvence altına almayı hedefler. Bu şekilde, artık değere el koymanın sürmesini güvence altına almayı hedefleyen E_{sc}'nin rolüne benzer bir rol oynarlar.

Her kapitalist firma için bu gibi bir Marksçı sınıf çözümlemesi denklemi yazılabilir. Firmalar, beş terimin kendi denklemlerinde aldığı farklı değerlere göre birbirlerinden ayrılacaktır. Örneğin, sadece ve sadece meta üretmekle uğraşan bir sanayi kapitalisti firma, basitçe şöyle temsil edilebilir:

$$Y_{fc} = E_{sc}.$$

Bu firmanın kapitalistleri artık değere el koyuyor (Y_{fc}) , daha sonra bu artık değeri, varlık koşullarını güvenceye alma umuduyla ikincil sınıflara dağıtıyordur (E_{sc}).

Bunun aksine, sadece ticaretle uğraşan bir kapitalist firma, basitçe şöyle simgelenirdi:

$$Y_{sc} = E_{nc}.$$

Bu tüccar kapitalist firmanın geliri (Y_{sc}), tamamıyla, firmanın kapitalist ikincil sınıf sürecine katılımından gelir, yani, bir sanayi kapitalistinden, *değerinden indirimli fiyattan* meta çıktısı satın almaktan. Tüccar kapitalist firma daha sonra, Y_{sc}'yi yaratan ikincil sınıf sürecine katılımını güvence altına almak için E_{nc}'yi harcar. Bu tüccarlık giderleri, sanayi kapitalistinin meta çıktısını alıp yeniden satmakla alakalı olan üretken olmayan emekçi ödemelerini (örn. kâtip ve muhasebeci ödemeleri), ardiye kiralarını ve diğer harcamaları içerir.

Son olarak, Marksçı teorinin sadece tüketicilere borç vermekle uğraşan kapitalist bir şirkete nasıl yaklaştığını ele alalım. Bu firma, tüketim amacıyla bireylere borç para verip, geriye hem borcun kendisini hem de bu borçlar üzerinden faiz ödemeleri alarak sermayesini genişletir. Firmanın Marksçı sınıf çözümlemesi denklemi şöyle olurdu:

$$Y_{nc} = E_{nc}.$$

Bu firma, sadece sınıf olmayan gelir elde eder. Herhangi bir temel sınıf geliri kazanmaz çünkü sınıf olmayan borç para verme sürecini icra etmesi, artık değere el koymayı içermez (borç veren kapitalist ne meta üretir, ne de üretken emekçiler tutar). Benzer bir şekilde, herhangi bir ikincil sınıf geliri de kazanmaz çünkü borç para verdiği tüketiciler bizzat sanayi kapitalistleri değildir. Dolayısıyla artık emeğe el koymazlar ve ödedikleri faizi el koydukları artık değerden ödeyemezler.

Yukarıda tarif edilen üç tür kapitalist firmanın hiçbiri, belirli bir gelir kaynağına sonsuza dek bağlı kalmak zorunda değildir. Kapitalist firmalar tarihsel olarak değişebilirler, değişirler de. Çevrelerinde gördükleri fırsatlar karşısında harekete geçerken, çeşitli şekillerde, yeni gelir yaratma süreçleri ekler, süreçleri değiştirir veya bırakırlar. Sanayi kapitalistleri, elde ettikleri gelirleri çalışanlarına borç vermeyi lehlerine bulabilir, böylelikle Y_{nc}'lerine Y_{fc} ekleyebilirler. Tüccar kapitalistleri, satın alacakları metalar için sadece tedarikçilerine bel bağlamaktan vazgeçip, satacakları metaları üretmeleri için üretken emekçiler tutabilir, böylelikle Y_{sc}'lerine Y_{fc} ekleyebilirler.

Genellikle, Y_{fc}, Y_{sc} ve Y_{nc} terimlerinden biri veya bazıları, her firmanın kendine özgü tarihi yaşandıkça sıfıra eşitlenir ya da sıfırı aşar. Bir şirket, bazı zamanlarda Y_{fc} ve/veya Y_{sc} ve/veya Y_{nc} kazanabilir. Örneğin General Motors şirketi araba üretebilir (Y_{fc} kazanır), başka sanayi kapitalistlerine verdiği borçlara faiz kesebilir (Y_{sc} kazanır) ve araba alan müşterilerine verdiği krediler için faiz alabilir (alt kuruluşu olan General Motors Acceptance şirketi üzerinden Y_{nc} kazanır). Şu veya bu yıl, ekonomideki gelişmelere ve GM yönetim kurulunun şirket stratejilerine bağlı olarak, Y_{fc}, Y_{sc} veya Y_{nc}'den daha büyük veya daha küçük olabilir.

Son on yirmi yıldır, şirketler sıklıkla başka şirketlerin hisselerini satın alıp, daha sonra bu şirketleri birleştirip bir şirket olarak işletiyorlar. Örneğin bir sanayi şirketi, sadece çelik ürünleri üreterek Y_{fc} kazanabilir. Şirketin yönetim kurulu, rekabet, spekülasyon veya diğer nedenlerden ötürü bir enerji şirketinin adi hisse senetlerini satın almaya karar verir. Çelik şirketinin yönetim kurulu bir noktada enerji şirketine sahip olmanın iktidarını kullanıp, bağımsız iki şirketi yasal olarak birleşmiş tek bir yönetim kurulu olan bir şirkette birleştirir. Birleşik yeni şirket iki farklı meta üretecektir (ürün grubu adı verilir); biri çelik, diğeri enerji. O noktada, önceki Y_{sc} = 0'dır (ikincil sınıf konumu olan sahip konumu ortadan kalkar) ve Y_{fc} genişler; tamamen birleşmiş şirketin yeni artık değeri, enerji metasındaki artık ile çelik metasındaki artığın toplamıdır. Yeni birleşen şirket, değişen ve genişlemiş işletmeyi yansıtan bambaşka bir isim bile alabilir. ABD Çelik şirketi, çelik ile enerji işini birleştirdiğini yansıtsan ABD X haline gelmiştir.

4.9.2 *Kapitalistler ve Şirket Yönetim Kurulları*

Bir kapitalist bir birey olabilir veya kapitalist toplumsal konumunda bir grup birey bulunabilir. Adlarına tarihi nedenlerden ötürü "şirketler" denilen modern kapitalist teşebbüslerde, kapitalist, sayıları genellikle 9 ila 20 arasındaki bireyden oluşan bir gruptur, yani yönetim kuruludur. O grup artık değere el koyar ve/veya ikincil sınıf dağıtımından pay alır ve/veya sınıf olmayan gelirler elde eder. Yönetim kurulunun alacağı gelirlerin boyutunu ve türünü, o şirketin yukarıda saydığımız gelir yaratma süreçlerinin bir veya daha fazlasına katılımı belirleyecektir.

Birçok kapitalist teşebbüsün ilk zamanlarında, kapitalist konumunda tek bir kişi bulunmuştur. Bu dönem, kodamanlar, cefakâr ve gözüpek girişimci bireyler ve ölümüne yarışan rakiplerle dolu, renkli ve çoğu zaman efsanevi bir edebiyatla anılır çoğu zaman. Ne var ki kapitalist teşebbüsler rekabetten yılmayıp büyüdükçe, o teşebbüslerin kapitalistleri artık tek tek bireyler olmamış, teşebbüsler genelde yönetim kurulları olan şirketlere evirilmiştir.

Kapitalist ister bir birey ister bir yönetim kurulu olsun, Marksçı teorinin onlar hakkında söylediği her şey doğrudur. Fakat şahsi kapitalistlerden yönetim kuruluna geçişi incelemek, Marksçı teorinin vardığı önemli bir sonucu ortaya çıkarır. Hem akademik hem de popüler edebiyatın aksine, "katıksız" kapitalistler bireysel kapitalist girişimcilerden ziyade yönetim kurullarında bulunur.

Bir sanayi kapitalisti şirketin ilk yıllarında, şirketin tek kapitalisti olan girişimci muhtemelen firma içinde birçok işlevi birden yerine getirecektir. Üretken emekçilerden artık değer almanın (el koymanın) yanı sıra, bir taraftan üretken emekçileri yönetme, çıktıyı pazarlama işleriyle de uğraşacak, hatta belki tuttuğu işçilerle birlikte bir kısım üretken emek de sarf edecek, şirkete borç para veya sermaye verecek ve üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutacaktır. Bir başka deyişle, sanayi kapitalisti birey ikincil sınıf sürecine artık değeri sadece dağıtarak değil, artık değerden pay da alarak katılır başlangıçta. Bu kapitalist, kapitalist temel sınıf sürecinin var olması için gereken koşulları (örneğin yönetim, tüccarlık, borç verme, üretim araçlarına erişim sağlama) oluşturan çeşit çeşit sınıf olmayan süreç icra edecek ve hatta kendi emek gücünü de satarak artık değeri hem üretecek hem ona el koyacaktır.

Sanayi kapitalisti birey, kendi şirketi içerisinde sınıf olan ve olmayan birçok konumda birden bulunur. Bu gibi bir birey "katıksız" bir sanayi kapitalisti, yani teşebbüs içinde sadece artık değere el koyan değildir. Bunun aksine, modern sanayi şirketinin yönetim kurulu üyeleri, daha "katıksız" kapitalistlerdir. Şirket yönetim kurullarının birçok üyesinin, artık değere el koyup onu ikincil sınıflara dağıtmanın ötesinde şirkette herhangi bir başka iş-

levi yoktur. Bu gibi müdürler, toplantılar için belirli aralıklarla şirketin genel merkezinde bir araya gelirler. Kelimenin tam anlamıyla şirketin kişileşmiş halidirler ve böyle oldukları için, şirketin çalıştırdığı üretken işçilerden el koyulan artık değere hep beraber el koymak ve daha sonra bu artık değerin bir kısmını çeşitli ikincil sınıflara dağıtmak siyasi, ekonomik ve kültürel olarak onlara düşer.

Bu gibi yönetim kurulu üyeleri, aslında Marksçı sanayi kapitalisti teorisinin numunelik özeti gibidir. Artık değere el koyar, el koyduklarını dağıtırlar. Aslında birçok şirket, yönetim kurulunda firmanın üst düzey yöneticilerine ve bazen şirketin başlıca ortaklarına da yer verir. "Katıksız olmayan" bu gibi kapitalistler iki, hatta üç sınıf konumundan birden bulunur: Artık değere el koyan temel sınıf konumu artı bir ve/veya iki ikincil sınıf konumu (biri paralı çalışan yönetici olarak, diğeri şirketin sahibi olarak). Yine de bu bile genellikle firma içinde birçok farklı sınıf konumunda birden bulunan ilk dönem kapitalist bireye göre çok daha "katıksız" bir kapitalist türüdür.

Öyleyse, kendi şirketi içerisinde birden çok sınıf konumunda bulunan bir birey (hem el koyan hem yöneten biri), çoğu zaman değer akışının iki ucunda birden işlev görecektir. Yönetim kurulunda kendi koltuğu da olan en yüksek şirket yöneticisi (CEO), bir yönetim kurulu üyesi olarak el koyulmuş artık değeri dağıtmakla kalmayacak, ücretli bir yönetici olarak dağıtılan artıktan pay da alacaktır. Benzer bir şekilde, erken dönem müteşebbis kapitalist birey, artık emeğe el koyduğu şirketine kendi şahsi sermayesinden borç para vererek, borç sürecinde borcu hem veren hem alan kişi işlevi gördüğü gibi, borç üzerinden faiz alan kişi de olmuştur. Artığa el koyan erken dönem müteşebbis, işletmenin tek sahibi de ortaklarından biri de olabilirdi. Böylelikle, kâr paylarını hem dağıtan hem de alan kişi işlevi görürdü.

Marksçı teori, bir şirketin tarihinde kapitalist bireyin farklı anlarda bulunduğu birden çok sınıf konumuna odaklanır. Bu çözümlemenin hedefi, şirket ile o şirketin içinde var olduğu toplumun sınıf yapısı arasındaki değişen ilişkiyi vurgulayan bir şirket tarihi ve şirketin bugünkü haline dair bir değerlendirme üretmektir. Buradan bakıldığında, kapitalistlerin, sınıf olan olmayan, durdukları birden çok konumu kullanarak kendi hesaplarına meblağ meblağ değer aktardıkları görülür. Örneğin, birer birey olarak sanayi kapitalistlerinin, aynı zamanda birer ikincil sınıf yöneticisi, borç veren ve mülk sahibi olarak, kendilerine belirli miktarlarda değer aktardıklarını söylemek daha isabetli olacaktır. Dahası, şirketlere yönelik, teorik olarak Marksçı bir muhasebe sistemi, sınıf olan ve olmayan değer akışlarını ölçüp mukayese ederek, teorinin tutarlı aritmetik formülleştirmeleri ve uygulamalarını üretebilir.

Bu demektir ki Marksçı teorideki aritmetik ölçümler, Marksçı olmayan teorideki aritmetik ölçümlerden muhtemelen farklı olacaktır, zira farklı teorilerin nesneleri, farklı şekillerde tanımlanıp anlaşılır. Hemen hemen her iktisat teorisinde sık sık karşımıza çıkan, yaygın "kâr" teriminin Marksçı çözümlemesini sunarak örneklendirebiliriz bunu. Sınıf çözümlememiz ve çözümlememizin ileri sürdüğü, ortaya çıkardığı aritmetik ölçümler ve ilişkiler, sanayi kârlarının ne olduğu ve bunların Marksçı çözümlemesi için ne gibi bir anlamı olduğuna dair yeni ve Marksçı teoriye özgü bir yorum ortaya koyar.

4.9.3 Marksçı Sanayi Kârları Teorisi

"Kârın" ne anlama geldiğini anlamak için, kapitalist bir şirketin gelir-gider (bütçe) denklemini Marksçı sınıf çözümlemesi terimleriyle inceleyebiliriz. Sadece meta üretmekle uğraşan, tek gelir kaynağı el koyduğu artık değer olan bir firmayı ele alarak başlayacağız:

$Y_{fc} = E_{sc}$.

Şimdi, firmanın giderlerini aşağıdaki gibi parçalarına ayırarak bu denklemi genişleteceğiz:

$Y_{fc} = E_{sc1} + E_{sc2} + E_{sc3} + E_{sc4} + E_{sc5} + E_{sc6} + E_{sc7}$.

Burada:

E_{sc1} = arsa sahiplerine ikincil sınıf ödemeleri,

E_{sc2} = borç verenlere (bankacılara) ikincil sınıf ödemeleri,

E_{sc3} = yönetici maaşlarına ikincil sınıf ödemeleri,

E_{sc4} = sermaye biriktirmek (daha fazla C ve V satın almak) için yöneticilere ikincil sınıf ödemeleri,

E_{sc5} = tüccarlara ikincil sınıf ödemeleri,

E_{sc6} = devlete ikincil sınıf ödemeleri (vergiler),

E_{sc7} = hisse sahiplerine ikincil sınıf ödemeleridir (kâr payı).

Modern ABD şirketleri, "kârlarını" genellikle, çıktı metalar satıldığında elde edilen "hasılattan", üretim "maliyetlerini" çıkarınca geriye kalan miktar olarak tanımlarlar (buna bazen net gelir adı verilir). Kârlar hakkında bir sınıf çözümlemesi üretmek için, "maliyet" ve "hasılatın" sınıf anlamlarını belirlemeliyiz. "Hasılatın" anlamı görece daha kolaydır. Hasılat, daha önce W

(= $C + V + S$) adını verdiğimiz şeye denk gelir. Fakat maliyet kavramı daha fazla sorun çıkarır.

Modern şirketler, sınıf terimlerini kabul etmez, bilmez, kullanmazlar. Ne de kapitalist ekonomi çözümlemelerinin çoğunun bel bağladığı iktisadi verileri toplayan, düzenleyen ve yayımlayan devlet istatistik hizmetleri bu terimleri bilir veya kullanır. Nitekim maliyetleri, örneğin $C + V$ terimleriyle görmezler veya ölçmezler. Böyle yapsalardı, kullandıkları maliyet kavramı, Marksçı sabit sermaye artı değişken sermayeye ($C + V$) eşit olurdu. O zaman kullandıkları kâr kavramı, belki de, en azından en başta, Marksçı artık değer kavramına denk gelirdi. Fakat durum böyle değil.

Şirketlerin genelde kullandığı maliyet kavramı, $C + V$'den fazlasını içerir. Örneğin onların maliyeti, çoğu zaman kiraları, faiz ödemelerini, yönetici maaşlarını ve tüccarlara verilen indirimleri de içerir. Marksçı teoride, bir kapitalistin yaptığı bu ödemeler, el koyulan artık değerin kısımlarıdır, ikincil sınıflara dağıtılan kısımlardır. Nitekim artık üretmeden önce satın alınan ve üretimde harcanan C ile V'den hayati bir şekilde farklıdırlar.

Öyleyse Marksçı teorik bakış açısından, bu gibi bir şirketin "kâr" adını verdiği şey Marksçı terimlerle şöyle anlaşılır:

$$\text{Kâr} = W - [C + V + E_{sc1} + E_{sc2} + E_{sc3} + E_{sc5}],$$

veya $W - [C + V] = S$ olduğuna göre,

$$\text{Kâr} = S - [E_{sc1} + E_{sc2} + E_{sc3} + E_{sc5}].$$

Burada:

E_{sc1} = arsa sahiplerine ikincil sınıf ödemeleri,

E_{sc2} = borç verenlere ikincil sınıf ödemeleri,

E_{sc3} = yöneticilere ikincil sınıf ödemeleri,

E_{sc5} = tüccarlara ikincil sınıf ödemeleridir.

Nitekim sınıf çözümlemesi terimleriyle söylersek, kapitalist şirketlerin ve kapitalist toplumlardaki devlet istatistiklerinin kâr diye kaydettikleri şey, Marksistlerin artık değerden anladıkları şeyle aynı değildir. Tam tersine, bu kârlar, artık değerin bir parçasından; yani, sermaye biriktirmek için yöneticilere verilen ikincil sınıf ödemleri (E_{sc4}), hisse sahiplerine verilen ikincil sınıf ödemeleri (E_{sc7}) ve devlete verilen ikincil sınıf ödemelerinin (E_{sc6}) toplamından ibarettir. Öyleyse Amerikan şirketlerinin yaygın kullandığı "vergi sonrası kârlar" terimi, E_{sc4} ile E_{sc6}'nin toplamıdır.

Marksçı teorinin artık değer ile kâr arasında yaptığı temel ayrım, sınıf çö-

zümlemesi temelleri sayesinde mümkündür. Marksçı teoriyi bu ayrıma götüren, sınıf süreçlerine odaklanmaktır. Üstelik Marksçı iktisadın vardığı bazı temel sonuçlar, artık değer ile kâr arasındaki bu ayrıma dayanır.

Örneğin Marksçı teori, şirket kârlarının düşmesinden temel sınıf süreci hakkında bir sonuç çıkarmaz ille de. Yukarıdaki denklemlerimizin gösterdiği üzere, bunun nedeni, düşen kârların temel sınıf sürecinde el koyulan artığın azalmasından *da* (daha küçük S), artıktan dağıtılan ikincil sınıf ödemelerinin artmasından *da* (daha büyük E_{sc1}, E_{sc2}, E_{sc3}, veya E_{sc5}) kaynaklanabilmesidir. Sanayi kapitalistlerinin kârları, üretken emekçilerden daha az artık değer ele geçirildiği için değil, çeşitli ikincil sınıflar artıktan daha büyük paylar alabildiği için de düşebilir. Veya iki tür değişim aynı anda meydana gelerek de kârları düşürebilir. Hatta sanayi kapitalisti fazladan bir artığa el koyduğunda bile, eğer ikincil sınıfların fazladan talepleri o ilave artıktan fazlasını yutarsa kârlar düşebilir.

Keza Marksçı teori kapitalist şirketlerin bir bölgeden diğerine taşınmalarından "verimlilik" hakkında herhangi bir mantıksal çıkarım yapmaz. Bu gibi hamleler, çoğu zaman, sanayi kapitalistlerinin sadece kâr oranlarındaki farklılıklara göre kendilerini ayarladıkları, kâr oranının düşük olduğu yerlerden yüksek olduğu yerlere gittikleri temelinde açıklanır veya meşrulaştırılır. Bu sava göre bu gibi hamlelerin verimli olduğu kabul edilir çünkü kârlar, kapitalist şirketlerin girdileri ve emek gücünü, meta çıktılarına ne verimlilikte dönüştürdüğünü yansıtır. Marksçı olmayan teorilerde verimlilik doğrudan kârlılığa bağlanır. Nitekim kâr oranının yüksek olduğu bölgelere taşınıp verimlilik kazanmak mantıklıdır. Fakat bu sav, Marksçı teorinin bakış açısından herhangi bir anlam ifade etmez.

Marksçı teoride, daha fazla kâr etmek için coğrafi mevkisini değiştiren bir sanayi şirketi, böyle yaparak daha fazla "verimlilik" falan kazanmaz. Örneğin, üretilen her birim meta için gerek duyulan toplam emek girdisi miktarı terimleriyle tanımlanan bir Marksçı verimlilik ölçütü düşünün ($EL + LL$). Öyleyse sözü geçen bu sanayi şirketinin taşınması, arsa kirası, tüccar ücretleri ve/veya yönetici maaşlarının, Amerika'nın Güney kısımlarında, Kuzeydoğu'ya göre daha düşük olmasıyla açıklanabilir. Taşınan firmalar, Marksçı anlamıyla verimlilik kaybı bile yaşayabilir. Yani, her birim toplam emek girdisi ($EL + LL$) için daha az meta çıktısı üretebilirler. Ne var ki, azalan bu verimlilik (ki üretken emekçilerden el koyulan artık değer miktarını küçültecektir), arsa sahipleri, yöneticiler ve tüccarlara verilen ikincil sınıf ödemelerinin azalması ile gani gani dengelenebilir. Sonuç, hesaplanan kârın daha yüksek olması, kapitalist şirketlerin Amerika'nın Kuzeydoğusu'ndan Güneybatısı'na doğru taşınmaya devam etmesi ve *Marksçı açıdan daha düşük verimliliğe doğru bir eğilim* olabilir.

Benzer bir mantık Marksçı teorisyenleri şunu görmeye iter: Sanayi kapitalistlerinin kârlarının artması, artık değer oranının eriyor olduğunu gizleyebilir. Sanayi kapitalistleri ile üretken emekçiler arasında sömürü oranı üstüne verilen mücadele, sanayi kapitalistlerinin el koyduğu artık değer miktarını küçültebilir (*S* düşer). Ne var ki ikincil sınıf ödemeleri daha hızlı azalıyorsa bu düşüş istatistiklere yansımayabilir; tıpkı faiz oranlarının merkez bankası politikaları yüzünden hızla düşmesi örneğinde olduğu gibi. Eğer temel ve ikincil sınıf süreçlerinde yaşanan karmaşık değişimler hesaba katılmamışsa, sınıf yapıları ve değişimleri hakkında şirketlerin yayımladığı kâr istatistiklerinden yapılan çıkarsamaları Marksçı teori reddeder.

Marksçı teorisyenler, sanayi kapitalistlerinin kârlarını veya kâr oranlarınıençoklama amacıyla kararlar alabileceğini, çoğu zaman da aldıklarını inkâr etmez elbette. Marksçı teorisyenlerin vurgulamak istediği şey bu amaçla alınan bu gibi kararların, kısmen, kapitalistlerin zihninde yer etmiş Marksçı olmayan teorinin tuhaf etkileri olduğudur. Bu hedefi kabul edip ona göre karar almak kârları pekâlâençoklayabilir. Marksçı olmayan teoriler, ençoklanmış kârlar ile üretken verimlilik olarak kavramlaştırdıkları şey arasında zorunlu bir denklik kurabilirler. Fakat Marksçı açıdan bakıldığında, kârları ençoklamanın (yukarıdaki denklem ile sınıf terimleriyle anlaşıldığı şekliyle), artık değere el koymakla veya artık değeri ikincil sınıflara dağıtmakla veya meta çıktısının meta ve emek girdisine oranıyla alakası yoktur ille de.

Marksçı teoride kârı ençoklamak; artan artık değer oranlarıyla da düşen artık değer oranlarıyla da, artan ikincil sınıf ödemesi dağıtımıyla da düşen ikincil sınıf ödemesi dağıtımıyla da, artan verimlilik oranıyla da düşen verimlilik oranıyla (çıktıların, üretimdeki toplam emek girdisine oranı) da gayet uyumlu olabilir. Marksçı teori Marksçı olmayan teorileri; kapitalistlerin karar vermekte kullandıkları öylesine bir kuraldan fazlası olmayan bir şeyi mutlak bir verimlilik oranı ile eşitleyerek kapitalizmi meşrulaştırmakla eleştirir. Öyleyse Marksçı olmayan teorisyenlerin metinlerde kutsallaştırılan, kapitalist şirketlerin kâr ençoklama kuralı (neoklasik firma teorisinde fiyatları marjinal maliyete eşit hale getirmek) akla gelebilecek her dünyada optimum verimliliğe giden sihirli yol falan değildir. Marksçı teori bu kuralın, hem sınıf süreçlerinde hem de girdilerin çıktılara dönüştürüldüğü fiziksel süreçte, türlü türlü verimsizlikle mükemmel bir biçimde uyumlu olabileceğini gösterir.

Marksçı teorinin şirket stratejileri hakkında vardığı bir sonuç, verimlilik yaratmayan kâr ençoklama kaidesinin başka bir amaca hizmet ettiğidir. Bu strateji, yukarıdaki kâr denkleminde *S*'den çıkarılmayan ikincil sınıf ödemelerini ençoklar – en başta da E_{sc4} ve E_{sc7}'yi.

O denklemlere göre kâr ençoklama, hisse sahiplerine mümkün olan en çok değer akışını (kâr payı dağıtma) ve yönetim kuruluna, keyfince denetle-

sin diye en çok değer akışını (dağıtılmamış kâr (*retained earnings*)) götürmeyi sağlayan bir araç haline gelir. Kârençoklama kaidesini izlemenin verimlilikle pek alakası yoktur; hâlbuki kâr payı alanları kayırmakla, şirketlerin dağıtmadıkları kârlarla ve yönetim kurulunun bu dağıtılmayan kârlarla ne yapmaya karar verdikleriyle (örn. sermaye biriktirmek) çok alakası vardır. *Kârençoklama kaidesi, meğer artık değerden dağıtılan ikincil sınıf ödemelerinin yalnızca bir altkümesiniençoklamak için bir kaideymiş; ne fazlası, ne azıymış.*

İkincil sınıf dağıtımlarının hangi altkümesinin "kâr" diye tanımlandığı kapitalist toplumlar tarihi boyunca değişmiştir. Bazen, artık değerden şirketin kapitalist(ler)inin kişisel tüketimine ayrılan kısım bu kümeye dahil edilmiştir. Büyük sanayi şirketleri hakkında yorum yapan modern yorumcular, şirketler hisse sahiplerine dağıtılan paydan geriye kalan kârıençoklamaya çalıştıkları için kâr payı alanların kâr altkümesinden çıkarılıp çıkarılmaması gerektiğini tartışmıştır. Tarihin herhangi bir anında, farklı kapitalist şirketler, kâr diye encokladıkları şeyin içine farklı ikincil sınıf dağıtımlarını dahil edebilir. Örneğin kamu hizmeti sağlayan ve izin verilen kâr oranı devlet düzenlemesine tabi olan özel şirketler, kâr payı ve dağıtılmamış kârlar dışındaki ikincil sınıf dağıtımlarını encoklayabilirler.

Öyleyse şirketlerin bildirdiği, günümüzde birçok çözümlemecinin kullandığı ve neoklasik ve Keynesçi teorilerde formülleştirilen kâr, Marksçı teoriye ait olmayan bir kategoridir. Marksçı sınıf çözümlemesi, kâr kavramını ikincil sınıf dağıtımlarının değişken bir altkümesine dönüştürerek tamamen değiştirir. Hatta kâr encoklama kurallarının (olsa olsa o gün moda olan ikincil sınıf dağıtımlarını encoklayan kurallar) Marksistleri ilgilendiren şeyle alakalı olmadığını; yani, girdileri meta üretimi içerisinde çıktılara dönüştürmenin teknik verimliliği de dahil, sınıf süreçleriyle ve sınıf süreçleri ile sınıf olmayan süreçler arasındaki karşılıklı bağlantılarla hiçbir zorunlu ilişkisi olmadığını vurgulayarak daha da ileri gider. İktisadi çözümlemenin diğer birçok alanında olduğu gibi burada bir kez daha Marksçı teoriler ile Marksçı olmayan teorilerin, kapitalist ekonomilerin performans ve başarılarına oldukça farklı anlamlar yüklediğini görüyoruz.

4.10 Diğer Toplumsal Alanların Karmaşık Sınıf Yapısı

Sanayi kapitalisti firmaların benzersiz Marksçı sınıf çözümlemesi, diğer toplumsal kurumlara da uygulanabilir. Burada "kurum" yerine bir başka terimi, toplumsal alan terimini koyacağız çünkü çoğu zaman "kurumlara" atfedilen kalıcılık çağrışımına ihtiyacımız yok. "Alan", sadece toplumda bir yeri anlatır; birtakım toplumsal süreç ve ilişkilerin meydana geldiği, kalıcı olduğu veya olmadığı noktaları. "Alan", bütün süreç ve ilişkilerin fazla-belirlendiğini,

çelişkili ve dolayısıyla sürekli değişir halde olduğunu söyleyen Marksçı teorik bakışla daha tutarlıdır. Aşağıda Marksçı teorinin modern toplumdaki üç alana yaklaşımını ve bu alanlar hakkındaki benzersiz anlayışını inceliyoruz: Haneler, devletler, uluslararası ekonomik ilişkiler.

4.10.1 Sınıf Çözümlemesi ve Haneler

Şirketler gibi haneler de toplumda birçok toplumsal sürecin meydana geldiği alanlardır. Örneğin şirketlerde ve hanelerde birçok aynı süreç meydana gelebilir: insanlar konuşur, hayal kurar, yemek yer, nefes alır, emir verir, emek sarf eder, vergi öderler vesaire. Başka süreçler ise esasen bir alanda meydana gelip diğerinde gelmez. Uyumak ve çocuk bakımı hanelerde meydana gelir fakat bu süreçlerin şirketlerde meydana gelmesi muhtemelen büyük ölçüde engellenir; meta imalâtı ve satışının ise haneler yerine şirketlerde meydana gelmesi daha muhtemeldir.

Ne var ki, bu az sayıda örneğin bile düşündürdüğü üzere, hiçbir toplumda, şu süreç şu alanda bu süreç bu alanda meydana gelir gibi alanlar arasında kesin bir ayrım yoktur. Örneğin haneler, tarihte bazen satmak için üretilen metaların temel üretim alanı olmuşturlar, bilhassa çiftlik ürünleri ve el işlerinde. Bu gibi zamanlarda çok az insan haneleri şirketlerden ayırmıştır. Diğer zamanlarda alanlar sert çizgilerle ayrılmıştır: Birtakım süreçler bir alanda yasaklanmış, sadece ve sadece bir alana tahsis edilmiştir. Örneğin cinsel süreçler çoğu zaman kati suretle ve/veya kanunen haneyle sınırlanmış, cinsel süreçlere başka hiçbir yerde izin verilmemiştir. Çocuk büyütme çoğu zaman benzer muamele görmüştür. Alanlar arasındaki ayrımlar hiçbir zaman kalıcı bir biçimde sabitlenmemişse bile, alanları, belirli bir zamanda belirli bir toplumdaki belirli toplumsal süreç altkümeleri olarak tanımlayabiliriz. Nitekim bugün dünyanın büyük kısmında, şirketler ve haneler onları oluşturan farklı toplumsal süreç altkümesine göre birbirinden farklılaşır.

Haneler, modern kapitalist toplumlarda genellikle çocuk büyütme, yemek yeme, cinsel etkinlik vesairenin meydana geldiği yerdir. Meta üretme (sanayi kapitalistleri örneğinde), sermaye biriktirme, emek gücü satın alma ve kâr payı dağıtma süreçlerinin genelde hanelerde değil şirketlerde meydana geldiğini vurgulayarak, şirketlerde bilhassa neyin hanelerden farklı olduğunu gösterebiliriz.

Marksçı teori, toplumdaki alanlar hakkında diğer teorilerin sormadığı iki geniş soru sorar: Teorik inceleme için seçilen her alanda sınıf süreçleri meydan gelir mi? Eğer öyleyse, bu alanda hangi sınıf süreçleri meydana gelir ve bu süreçler diğer toplumsal süreçlerle nasıl etkileşir? Burada, bu soruları günümüzdeki hanelere ilişkin sorup, kısaca cevaplamayı öneriyoruz. Sonuç,

hanenin ve onun modern kapitalizmle ilişkisinin, neoklasik ve Keynesçi hane teorileştirmesinden radikal biçimde farklı olan kayda değer bir çözümlemesini resmeder.

Temel ve ikincil sınıf süreçleri hane içinde meydana gelebilir, çoğu zaman da burada meydana gelir. Marksçı teorinin vardığı bu sonuca, aşağıdaki çözümleme yoluyla ulaşılır. Hane içindeki emek mal ve hizmet üretir: Birkaç örnek vermek gerekirse, ham gıda mamülleri pişmiş yemeklere dönüştürülür, dağınık, kirli odaları temiz, muntazam odalara dönüştürmek için temizlik malzemelerinden faydalanılır, yırtılan giysiler onarılır. Bu üretim süreçlerinin meta (satılan ürün) verdiği nadirdir; Amerika'daki haneler genelde hazır yemek, temizlik hizmeti veya giysi onarım hizmeti satmazlar. Fakat meta üretiminin olmaması, sınıf sürecinin (artıkların üretilmesi, onlara el koyulması, onların dağıtılması) olmamasına eşit değildir.

Bu yemeklerin, temizlik hizmetlerinin ve onarım hizmetlerin üretilmesi, sadece fiziksel maddenin emek yoluyla doğal dönüşümünü değil, temel ve ikincil sınıf süreçlerini de barındırır. Sınıf süreçlerinin hanelerde meydana gelip gelmediğini, geliyorsa nasıl geldiğini tespit etmek için, zorunlu emek ile artık emek arasında ayrım yapmalıyız. Hane içinde, sadece tükettiği mal ve hizmetleri üretmeyen, aynı zamanda hane artığı da veren bir artık emek sarf eden doğrudan emekçi kişiler tespit edebilir miyiz? Marksçı teorinin yanıtı evettir.

Birçok ev kadını, yedikleri yemeği hazırlamak, yaşadıkları odaları temizlemek, giydikleri giysileri onarmak için gerekli olan zorunlu emeği icra edegelmiştir. Bu gibi kadınlar artık emek de sarf eder – yani, kendi tükettiklerinden fazla miktarda yemek üretmiş, kirlettiklerinden fazlasını temizlemiş, kendi yırttıkları giysilerden fazlasını dikmişlerdir. Kocaları ve/veya aynı hanede onlarla birlikte yaşayanlar, bu artık ürünlerde cisimleşen artık emeğe çoğu zaman el koymuştur (bu emeği çoğu zaman tüketirler).

Bu gibi hanelerde hem bir temel sınıf sürecinin hem de hane artığını kimin üretip bu artığa kimin el koyacağına dair toplumsal cinsiyete dayanan bir düzenin var olduğunu tespit ettik. Elbette toplumsal cinsiyete dayanan bu düzenin tarih boyu aynı olmuş olması gerekmez, olmamıştır da. Kocalar ve karılar sınıf konumlarını tersine çevirebilirler. Komünler, kabile toplumları, kooperatifler ve diğer hane düzenlemeleri, tarih boyunca sınıf konumları arasında çeşitli erkek kadın dağılımları sergilemiştir. Ne var ki, yakın tarihteki çoğu geleneksel hane, kadınları artık emek icra eden, erkekleri hanedeki artık emeğe el koyan olarak tespit eden Marksçı sınıf çözümlemesine uyar.

Marksçı teori modern haneler içerisinde sınıf süreçlerinin var olduğunu onayladığına göre, buralarda hangi tür sınıf süreçleri meydana gelir? Belli ki bunlar kapitalist temel sınıf süreçleri değil. Kocalar karılarının emek gücü-

nü satın almaz veya karılarının haneiçi çalışmalarının ürünlerini birer meta olarak satmaz. Bu gibi ürünlerde ne değer, ne artık değer ne de fiyat vardır genelde. Dolayısıyla, bu hanelerin içerisindeki sınıf süreçleri kapitalist olmasa gerek.

Marksistler daha sonra, hanelerde kapitalist olmayan hangi temel sınıf süreçlerinin meydana geldiğini tespit etmek için, kendi teorik geleneklerinde bugüne kadar tespit edilmiş diğer temel biçimleri ele alırlar. Bu onları hemen şu sonuca götürür: Bugünkü geleneksel haneler, en çok feodal sınıf sürecine (12. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Ortaçağ Avrupası örneğinde olduğu gibi) benzeyen süreçler sergiler. Marksçı teori, karısını ve haneyi korumanın sıradan bir koca için "görev" olarak addedildiğine, kocasına "hizmet etme" ve "boyun eğme" gibi etkinliklerin de karının "görevleri" arasında görüldüğüne dikkat çeker. Bu ilişki, ortaçağ serflerinin koruma için derebeylerine bel bağladığı ve aynı derebeyine kira ödemekle yükümlü olduğu feodal ilişkiyi andırır. Karı, kocası için artık emek sarf etmesini icap ettiren birçok geleneksel, dini ve yasal kısıtlamaya tabidir, tıpkı serflerin derebeyleri için çalıştığı gibi. Geleneksel karılar, kocalarına hane artık emeği sunmanın (bu artık emek genellikle para biçiminde değil, fiziksel mallar ve hizmetlerde cisimleşmiştir) doğal, ahlaki veya dini dünya düzeni olduğuna inanmıştır.

Nitekim Marksçı bakışa göre geleneksel haneler son dönemde feodal sınıf süreçlerinin alanı olmuşken, firmalar ise esasen kapitalist sınıf süreçlerinin alanı olmuştur. Marksçı teori böylelikle modern toplumun karmaşık bir sınıf çözümlemesini inşa eder. Modern toplumun iki farklı alanda, haneler ve şirketlerde oldukça farklı iki sınıf yapısını içerdiği düşünülür. Hatta bu Marksçı çözümleme, birçok modern ulus için "kapitalist" yaftası kullanmaya, kabul edilemez bir fazla basitleştirme olduğu gerekçesiyle karşı çıkar. Böyle tek bir yafta, feodal haneler ile kapitalist şirketler arasındaki özel farkları ve insanların çoğu zaman çatışan bu iki farklı sınıf yapısı arasında hareket ederken karşılaştığı sorunları gözden kaçırma riskini taşır. Marksçı teori, bu iki alanın farklı sınıf yapılarıyla dosdoğru yüzleşerek ve bu iki sınıf yapısının birbiriyle ve toplumdaki sınıf olmayan süreçlerle nasıl etkileştiği hakkında sorular sorarak bu risklerden kaçınır.

Hanelerde feodal temel sınıf süreçleri olması, feodal ikincil sınıf sürecinin de olduğu anlamına gelir. Kocalar, feodal artığa el koyan kişi olmalarını sağlayan koşulları güvence altına almak için el koydukları feodal hane artık ürünlerin bir kısmını dağıtırlar. Örneğimizdeki hanede sadece iki kişi olduğuna göre, bu kişilerin ya biri ya da ötekisi artıktan pay alan ikincil sınıf rolünü üstlenmelidir. Örneğin diyelim karının temizlediği odalardan biri, hane yönetimi ile alakalı evraklar için ayrılmış. Eğer bu yönetim işini karı yapıyorsa, bu idare odasını temizleme işi, karının ürettiği, kocanın el koyduğu

ve daha sonra kocanın tekrar karıya pay ettiği bir artık olur. Bu yönetim işi, kocanın feodal artığa el koyan kişi konumunda olması için gerekli koşulları sağlar. Eğer bunun yerine, yönetim işine ayrılan o odada hane yönetim işini koca icra etseydi, karının ürettiği artık ürünü (odayı temizleme) bir ikincil sınıf olarak kendisine (yönetici) dağıtmış olurdu. Böyle olsaydı, koca hane içinde hem feodal temel sınıf konumunda hem de aynı zamanda hane yöneticisi olarak feodal ikincil sınıf konumunda bulunurdu.

Marksçı teorinin bir sonraki adımı, hanelerdeki ile şirketlerdeki iki farklı sınıf yapısı arasındaki etkileşimler hakkında sorular sorar. Hanede feodal el koyucu sınıf konumu ile kapitalist bir fabrikada, şirket içinde ücretli üretken emekçi sınıf konumu arasında her gün gidip gelen kocaları düşünün. Bu iki farklı sınıf konumu arasında gidip gelmek, bir bireyin duygularını, fiziksel verimliliğini, ideolojiye ikna olmasını ve siyasi sadakatini nasıl etkileyecektir? Böyle bir bireyin toplumsal hareketlere katılımı, çoklu sınıf mensubiyetlerinden nasıl etkilenecektir? Marksçı teoride, kocaları anlamak için onların hanelerde ve diğer alanlarda bulundukları belirli ve çoklu sınıf konumları hesaba katılır. Eşler arasındaki ve erkekler ile kadınlar arasındaki ilişkileri anlamak için, çoklu sınıf konumlarına ve bu sınıf konumlarının onlar ve onların girdiği ilişkiler üzerindeki etkilerine dikkat etmek gerekir. Sınıftan soyutlayan teoriler, ne böyle sorular sorup yanıtlayabilir ne de sınıfın (artık tanımıyla) insan ilişkileri üzerindeki etkilerini keşfedebilir.

Benzer bir şekilde, birer hizmetkâr olarak hanede feodal sınıf konumunda bulunan karıları düşünün. Hanedeki feodal sınıf konumlarına ikinci bir sınıf konumu eklerlerse (diyelim kapitalist bir şirkette üretken emekçiler olarak) nasıl değişebilirler? Veya Marksçı teorinin dini kurumların toplumsal rolüne nasıl yaklaşacağını düşünelim. Marksçı teori, dini vaazların ve ritüellerin sadece şirketlerdeki temel sınıf süreçlerinin değil, hanelerdeki feodal temel sınıf süreçlerinin de var olması için gereken koşulları sağlayıp sağlamadığını, sağlıyorsa nasıl sağladığını sorardı. Böyle bir Marksçı araştırma ekseni, erkeklerin ve kadınların dine yönelik ısrarla farklı olan tutumları hakkında kendine özgü bir anlayış ortaya koyardı. Benzer bir şekilde, feodal haneler ve kapitalist şirketler kavrayışı dahilinde Marksçı teori, çocuklar hakkında da farklı sorular ortaya koyar. Örneğin oğlan ve kız çocukları, annelerinin, babalarının veya örnek aldıkları diğer kişilerin içinde bulundukları birbirinden ayrı sınıf konumları nedeniyle mi sınıfa yönelik farklı tutumlar geliştirir (bilinçli veya bilinçsiz)? Benzer bir şekilde, Marksçı bir teori çocuklarını yaşatmak için ebeveynlerin akıttığı değeri nasıl açıklardı ve bu akışlar bütün hanenin sınıf yapısını nasıl etkiler?

Bırakın tartışmayı, aile ve hane ilişkileri üzerine Marksçı sınıf çözümlemesinin açtığı yeni ve diğerlerinden ayrı anlayışları burada özetleyemeyiz bile

(Cassano 2009). Bu altbölüm, Marksçı teoriyi hanelere uygulamaktan doğan araştırma eksenlerini tanıtmakla yetiniyor. 4.10 bölümünün geri kalanı, bir sonraki adım olarak modern toplumlarda devletin rolünü ele alıp, Marksçı sınıf teorisini daha da ayrıntılandırıyor.

4.10.2 Sınıf Çözümlemesi ve Devlet

Çoğu modern toplumdaki bir başka alan olan devlet, içinde bir arada meydana gelen ve meydana gelerek devleti oluşturan belirli toplumsal süreç altkümesi gereği hem kapitalist şirketlerden hem de feodal hanelerden ayrılır. Genellikle modern devleti diğer toplumsal alanlardan ayıran süreçler arasında şunlar vardır:

- daimi bir askeri kuvvet tutmak,
- bir bütün olarak toplum için yasalar tasarlamak ve geçirmek,
- bu yasalar hakkındaki anlaşmazlıkları hükme bağlamak,
- bu yasalara uymayı dayatmak,
- bir eğitim sistemi yürütmek,
- vergi toplamak.

Geçmiş ve bugünkü devletler, bu süreçlerin yaşandığı tek alanlar değildir. Bazı toplumlarda, daimi olan tek askeri kuvveti devlet tutmaz. Asker tutma süreci başka alanlarda da meydana gelir (güvenlik elemanı tutan şirketler ve hatta bekçi tutan hanelerde olduğu gibi). Benzer bir şekilde, bazı toplumlarda devletin yanı sıra başka alanlar da yasa tasarlar, onları dayatır ve onlar hakkında anlaşmazlıkları hükme bağlar: örneğin bunları devlet ile yan yana yapan dini kurumlar.

Ne var ki modern toplumlar tarihine bakıldığında, yukarıdaki listenin devlet içinde meydana gelen süreçleri aşağı yukarı temsil ettiği söylenebilir. Devletin hem doğal süreçler (örn. el değmemiş doğal bölgeleri korumak), hem kültürel süreçler (örn. eğitim), hem ekonomik süreçler (örn. vergi toplamak, metalar satın almak), hem de siyasi süreçlerden (örn. askeri ve yasal müdahalelerle grup davranışını denetlemek) oluştuğunu unutmayın. Birçok çözümlemeci her şeyden önce devletteki siyasi süreçlere odaklanırken (devlet bilhassa siyasi bir kurum olarak ele alınır çoğu zaman), Marksçı teorisyenler devleti oluşturan bütün süreçleri tespit eder; siyasi olanları da olmayanları da.

Marksçı teori devlet hakkında, teorinin kendi ilgi alanlarını ve yönelimini yansıtan özel sorular sorar. Devlette sınıf süreçleri meydana gelir mi? Eğer gelirse hangileri gelir ve bu süreçler toplumda başka alanlarda, örneğin şirketlerde ve hanelerde meydana gelen, sınıf olan veya olmayan diğer süreçlerle nasıl etkileşir? Marksçı bir devlet teorisi, özellikle devlet ile o toplumun

sınıf yapısı arasındaki ilişkiye (bu ilişkinin çelişkileri de dahil) odaklanır (özellikle bu sürece odaklanır yalnızca bu sürece değil). Buradaki kısa sunuşumuz şu anda Amerika'da var olan devletle alakalıdır.

Marksistler, devlette kapitalist temel sınıf sürecinin meydana gelip gelmediğini araştırırlar. Devlet, metalar üretip böylelikle artık değere el koymak için üretken emekçi çalıştırır mı? Özel şirketlerin işletmelerinin yanı sıra ABD hükümeti tarafından işletilen kapitalist işletmeler de var mıdır? Evet, vardır. Sık sık verilen bir örnek, kapitalist bir meta olarak elektrik üretip satan Tennessee Valley Authority'dir. Batı Avrupa devletleri, bu gibi şirketlerin Amerika'da olduğundan çok daha büyük ölçekte olanlarını işletir. Her halükarda yanıt evettir, kapitalist şirketler devletler tarafından işletilebilir. Böyle olduğunda, devletin bir başka gelir kaynağı, kapitalist temel sınıf sürecine doğrudan katılarak el koyduğu artık değerdir (vergilere, dayattığı kesintilere ve alabileceği borçlara ilaveten). Devletin bu gibi gelirlerinden şu şekilde bahsedeceğiz:

SYfc.

Modern devlet genelde kapitalist ikincil sınıf sürecine de dahildir. Eğer devlet artığa bizzat el koyuyorsa, o kapitalist temel sınıf sürecini sürdürmenin gerekli koşullarını güvenceye almak için o artıktan pay da vermelidir. Devlet sanayi kapitalisti, tıpkı özel sanayi kapitalistlerinin yaptığı gibi artık değer dağıtır. Devletin ikincil sınıf sürecine katılmasını şu şekilde simgeleyebiliriz:

$SY_{fc} = SE_{sc}$.

Burada $SY_{sc} = SE_{sc}$, devletin artık değere el koymayı sürdürmesi için gereken koşulları güvenceye almak için SY_{fc}'den yapılan dağıtımdır.

Modern devlet, özel sanayi kapitalistlerinin ödediği vergileri alarak, bir başka ikincil sınıf sürecine daha katılır çoğu zaman. O vergiler, özel sanayi kapitalisti şirketlerin el koyduğu artık değerin kısımlarıdır. Devlet, özel sanayi kapitalistlerinin var olma koşullarını güvence altına alan, sınıf olmayan çeşitli süreçler icra eder. Bunlar arasında özel mülkiyeti sağlama almak, sendikaların özel şirketlerin kârlılığına ettikleri itirazları kısıtlamak, üretken emekçilerin verimliliğini sürdüren kamu sağlığı hizmetleri sağlamak vesaire vardır. Devletin bu süreçleri icra etme maliyetinin bir kısmı (örn. mahkeme kâtiplerinin, memurların, askerlerin ve diğer devlet çalışanlarının ücretleri artı onların kullandığı malzemeler ve binalar), sanayi kapitalistlerinden vergi biçiminde kesilen ikincil sınıf ödemeleri ile karşılanır.

Devlet hasılatının bu ikinci kaynağını denkleme şu şekilde dahil edebiliriz:

$SY_{fc} + SY_{sc} = SE_{sc} + SE_{nc}$.

Burada SY_{SC} = devletin ikincil sınıf hasılatı ve zorunlu olarak eklediğimiz ilave terim olan SE_{nc} = devletin bu ikincil sınıf hasılatını almasını güvence altına almak için ihtiyaç duyulan, sınıf olmayan devlet giderleri. SE_{nc}'yi ekledik çünkü özel sanayi kapitalistlerinden vergi ödemesi almayı güvence altına almak için devlet bu sınıf olmayan harcamaları yapmak zorundadır. Bu giderler sınıf olmayan giderlerdir çünkü devletin el koyduğu artık değerden verilen paylar *değildir* (artık değerden dağıtılanlar SE_{SC} terimine dahildir).

Devlet bütçesinin Marksçı sınıf çözümlemesini tamamlamak için, devletin sınıf olmayan hasılatları hesaba katılmalıdır (yukarıda tartışılan temel ve ikincil sınıf hasılatlarına ilaveten). Devlete; (1) bizzat devletin çalıştırdığı üretken emekçilerin elinden alınan artık değer veya (2) devlete özel kapitalistlerden gelen ikincil sınıf dağıtımları haricinde bir değer her aktığında, devlet sınıf olmayan hasılat elde eder. Örnekler arasında; bireysel gelir vergileri, satış vergileri, üretken işçilerin ve üretken olmayan işçilerin ücretlerinden ve maaş gelirlerinden ödedikleri mülk vergileri ve çalışanlarından artık değer almayan (el koymayan) sanayici olmayan kapitalistlerin (örn. tüccarlar ve bankacılar) ödediği şirket gelir vergileri vardır. Bu gibi vergi mükellefleri de devletin onlara mal ve hizmet sağlamasını bekler. Dolayısıyla devletler, mesela halk için açık yüzme havuzları inşa etmek, şaşalı törenler düzenlemek, yaşlılar, muhtaçlar veya herkes için sağlık hizmetlerini sübvanse etmek, askeri güvenlik ve halka eğitim sağlamak için insan çalıştırıp malzeme satın alır.

Devletler bu mal ve hizmetleri, piyasalarda satılan kapitalist metalar olarak sunmaz genelde. Eğer sunsalardı, sonuçta ortaya çıkan devletin net hasılatı, el koyulan artık değer olurdu (SY_{fc}). Bunun yerine, sınıf olmayan hasılat biçimindeki vergiler, bu gibi hizmetlerin üretimini ve vatandaşlık, yaş, ihtiyaç, konum ve piyasa fiyatı temelli olmayan diğer kriterlere göre nüfusun geneline ulaştırılmasını karşılar.

Öyleyse, devletin toplam bütçe denklemi, sınıf-değer terimleri ile şöyle simgelenebilir:

$$SY_{fc} + SY_{sc} + SY_{nc} = SE_{sc} + SE_{nc1} + SE_{nc2}.$$

Burada SY_{nc} sınıf olmayan devlet hasılatını, SE_{nc1} devletin ikincil sınıf hasılatını güvence altına almak için yapılan sınıf olmayan devlet giderlerini ve SE_{nc2} devletin sınıf olmayan hasılatını güvence altına almak için yapılan sınıf olmayan devlet giderlerini anlatır.

Modern bir toplumdaki devletin bu Marksçı sınıf çözümlemesi, diğer devlet teorilerinde olmayan kendine özgü birkaç sonuca işaret eder. Birincisi, devlet hem birden çok sınıf sürecinin hem de sınıf olmayan süreçlerin meydana geldiği karmaşık bir toplumsal alandır. İkincisi, devletin toplumun di-

ğer alanlarındaki, sınıf olan ve olmayan süreçlerle birçok farklı ilişkisi vardır. Üçüncüsü, bir toplumsal alan olarak devlet, şirketler ve haneler gibi diğer alanlara karmaşık bir biçimde karşılıklı bağımlıdır. Dolayısıyla devlet ne gündelik toplumsal yaşamın hırgür süreçlerinin ötesinde var olmak anlamında toplumun "üzerindedir" ne de şirketlere ve hanelere göre dışsal veya onların dışında bir kurumdur.

Marksçı teori, devletin birden çok toplumsal rolünü vurgular. Devlet, kapitalistlerin, onların üretken emekçileri sömürmeyi sürdürmeleri için gereken koşulları sağlayan bir maşasından ibaret değildir. Ne de vatandaşlardan vergi kesip, elde ettiği hasılatı herkesin yararına kamu hizmetleri sunmak için kullanan, bütün vatandaşların ve bütün vatandaşlar için olan vatandaş dostu bir kurumdur sadece. İlk çözümleme yetersizdir; devlet denkleminin sadece SY_{sc} ve SE_{nc1} kısımlarını görür. İkinci çözümleme de benzer bir şekilde yetersizdir; sadece SY_{nc} ve SE_{nc2} kısımlarını görür. Marksçı teori bunun yerine dört terimi birden alıp üstüne bir de SY_{fc} ve SE_{sc} terimleriyle birleştirip, sınıfı da sınıf olmayanları da hesaba katan adamakıllı karmaşık bir devlet kavramlaştırması oluşturur.

Marksçı yaklaşımın gösterdiği sonuçlardan biri, özellikle devlet denkleminin SY_{fc} ve SE_{sc} bileşenleriyle alakalıdır. Bu terimler, devletin önce kapitalist temel sınıf sürecine, sonra da artık değer dağıtan olarak ikincil sınıf sürecine katılımını simgeler. Devletin işlettiği kapitalist şirketler (kapitalist kamu iktisadi teşebbüsleri) bunu yapar tam da; emek gücü için piyasadan tutulan üretken emekçilerden artık değer alır (el koyar), ikincil sınıf ödemeleri dağıtırlar. Bu kitapta sunulan Marksçı teori bizi şu sonuca götürür: *Devlet tarafından işletilen bu gibi kapitalist teşebbüslerin olması veya büyümesi, kapitalist olmayan ve kapitalizmin ötesinde ekonomi sistemleri olarak anlaşılan sosyalizme veya komünizme geçiş değildir.*

Marksçı teoriye göre sosyalizm ve komünizm, kapitalist olmayan temel sınıf süreci biçimlerinin yaygın olduğu toplumları anlatır. Böyle toplumlar, devletin işlettiği kapitalist sanayi şirketlerinin, işe alıp sömürdükleri üretken emekçilerden artık değer aldıkları (el koydukları) toplumlardan tümden farklıdır. Özel sanayi kapitalistlerinin yerine veya yanı sıra devlet tarafından işletilen sanayi kapitalisti şirketlerin de var olması, ne komünizm veya sosyalizme geçiştir ne de bunların gerçekleşmesidir. Fakat çoğu neoklasik ve Keynesçi sosyalizm değerlendirmesi, sosyalizmi devletin ekonomide büyük rol oynamasıyla tanımlar, ilişkilendirir. Dolayısıyla neoklasik iktisatçılar bazen Keynesçiler ile sosyalistleri birbirine karıştırırken, Keynesçiler ise genellikle, devlete biçtikleri rolün sosyalistlerin istediğinden önemli ölçüde daha küçük olduğunu vurgularlar. Marksistlere göre sosyalizmi tanımlayan şey, devletin ekonomide oynadığı rolün görece büyüklüğü/niceliği değildir;

bilakis, kapitalizmin ötesine doğru bir toplumsal hareketi en çok ilgilendiren şey, özel ve devlet tarafından işletilen şirketlerin niteliğidir, yani belirli sınıf boyutlarıdır.

Marksçı teoriye göre "komünist" belirli bir temel sınıf süreci biçiminin, aşağıdaki genel nitelikleri sergileyen, özel bir biçimde kapitalist olmayan bir biçimin adıdır:

- Üretken emek toplu halde tasarlanır ve icra edilir,
- Artık değere toplu halde el koyulur,
- Üretken emekçilerin artığına toplu halde el koyanlar ile üretken emekçiler aynı kişilerdir.

Komünist temel sınıfa iştirak etmek, hem artık emeği topluca icra edenlerden hem de ona topluca el koyanlardan olmak demektir. Artığı üretenler ile ona el koyanları *iki farklı insan grubuna* ayıran kapitalist sınıf sürecinin aksine, *komünist temel sınıf süreci, artığı üretenlerle ona el koyanları aynı insan grubu altında birleştirir.* Kısa ve özet olmasına rağmen, komünist temel sınıf sürecinin bu kaba tasviri, Marksçı sınıf çözümlemesine göre, bir devletin kapitalist sanayi şirketleri işletme kararının, alternatif sınıf sistemleri olan sosyalizm veya komünizm ile neden ille de alakalı olmadığını göstermeye yeter.

Tarihsel bulgular, modern toplumların özel sanayi şirketlerinin yanı sıra neden çoğu zaman devlet kapitalisti sanayi şirketleri de kurduğu hakkında farklı açıklamalar sunar. Bazen, özel kapitalistler, onları üreten özel sanayi kapitalistleri için hiçbir artık değer yaratmayacak kadar düşük fiyatlı metalar ister. Buna verilecek örnekler arasında telefon, telgraf ve posta hizmetleri, raylı ve hava taşımacılığı, elektrik, gaz, çelik bulunur; bunların hepsi, çoğu kapitalist şirketin girdilerindendir. Çözümlerden biri, devletlerin, diğer devlet gelirlerinden destek alarak özel kapitalistlerin arzuladığı düşük fiyatları verecek kapitalist sanayi şirketleri kurmasıdır. Bu gibi devlet kapitalisti şirketler, özel kapitalistlere tehdit oluşturmaktan ziyade onları güçlendirmek için vardır. Zaman zaman, özel kapitalistler kitlesel tüketim mallarını ve hizmetlerini üretmediklerinde veya kabul edilemez ölçüde yüksek fiyatlar kestiklerinde, vatandaş hareketlerinin bu mal ve hizmetleri devletin işlettiği sanayi kapitalisti şirketlerin üretmesi için bastırdığını gösteren tarihi bulgular da var. Birkaç eyalete birden pahalı olmayan elektrik gücü sağlayan Tennessee Valley Authority, kısmen bu tür bir baskıya verilen bir karşılıktı.

Marksçı teori, devlet bütçesi üzerine verilen toplumsal mücadeleler hakkında da benzersiz bir sınıf perspektifi sunar. Devletin Marksçı sınıf denklemi, böyle mücadelelerin mantığını, altı terimdeki kaymalar üzerinden yansıtır:

$$SY_{fc} + SY_{sc} + SY_{nc} = SE_{sc} + SE_{nc1} + SE_{nc2}.$$

Marksçı çözümleme, SE_{nc1}'i genişletip SY_{sc}'yi azaltmanın özel kapitalist sanayi şirketlerinin çıkarına olduğunu belirterek başlar. Bu şirketler, özel sömürünün var olması için gerekli koşulları devletin giderek daha fazla sağlamasını isterken, el koydukları artıklardan daha az vergi alınmasını talep ederler. Çıkarlarını elde etmekte başarılı olmaları halinde bu özel sanayi kapitalistleri; ya (1) devletin maliyetini başkalarının omzuna yükleyecek (SY_{fc} ve/veya SY_{sc}), ya da (2) devlet giderlerini başkalarına hizmet etmekten (SE_{sc} + SE_{nc2}) kendi ihtiyaçlarına hizmet etmeye () doğru kaydıracak veya ikisini birden yapacaktırlar.

Kamu masraflarını bu şekilde aktarmak, siyasi ve kültürel süreçlerle; siyasetçilerin vergi oranlarını değiştirdiği süreçler ve sanayi kapitalistlerine vergi indirimi yapmanın istihdam yaratmak anlamına geldiğini anlatan halkla ilişkiler kampanya süreçleriyle hayata geçirilebilir. Kamu harcamalarını bu şekilde kaydırmak, şirketlere hizmet eden giderler (SE_{nc1}) hakkındaki yaygın algıyı değiştirip bu giderlerin halk kitlelerine hizmet ettiğini (SE_{nc2}) göstermeyi hedefleyen kültürel programlarla da başarılabilir. Örneğin, devletin askeri harcamaları kapitalistlerin üretken emekçileri sömürmeyi sürdürebilmesini birden fazla şekilde güvence altına alır (kapitalizmi dış ve iç düşmanlarına karşı koruyarak, sanayi kapitalistlerinin çıktılarını satın alarak, özel sanayi kapitalistlerine askeri laboratuarlarda keşfedilen teknik yenilikler sunarak vs.). Örgütlü bir medya kampanyası, devletin askeri harcamalarını "kamuyu" "terôristlerden" korumayı hedefleyen acil harcamalar olarak baştan tanımlayabilir. Eğer başarılı olursa bu kampanya askeri harcamaları arttırabilir, devletin kamuya yaptığı diğer harcamaları azaltabilir (SE_{nc1}'yi yükseltip, SE_{nc2}'yi düşürür).

Son olarak, modern toplumlarda devlet hakkında tam gelişmiş bir Marksçı devlet teorisi, o toplumlarda kapitalist sınıf yapılarıyla etkileşen, kapitalist olmayan sınıf yapılarını hesaba katmak zorunda olurdu. Bu yönde bir adımı örneklemek gerekirse, devletin hem kapitalist şirketlerle hem de feodal hanelerle ilişkisini belirtmek üzere devlet denklemimizi şu şekilde genişletebiliriz:

$$SY_{fc} + SY_{sc1} + SY_{sc2} + SY_{nc} = SE_{sc} + SE_{nc1} + SE_{nc2} + SE_{nc3}.$$

Burada, sanayi kapitalistlerinden kesilen SY_{sc1} vergileri ile feodal hanelerden kesilen SY_{sc2} vergileri arasında yeni bir ayrımı işin içine kattık. Nitekim devlet hem hanelerdeki feodal artığa ikincildir hem de şirketlerde el koyan kapitalistlere. Buna bağlı olarak devlet, hanelerde feodal temel sınıf sürecinin var olması için gerekli koşulları sağlayan, sınıf olmayan bazı süreçler icra eder. Örnekler arasında; feodal hane sınıf yapılarını benimseyen halk eğitim müfredatı, bu gibi yapıları destekleyen mülkiyet, miras, evlilik, kürtaj ve

boşanma yasaları geçirip bu yasaları uygulamak ve evlenme ve hane kredileri ve vergi muafiyetleri ile bu yapıları teşvik etmek vardır. Aynı zamanda, belirtildiği üzere, devlet, sanayi kapitalistlerinin var olması için gerekli koşulları güvence altına alan çeşitli sınıf olmayan süreçler icra eder. Sanayi kapitalistlerinin yaptığı ikincil sınıf vergi ödemeleri için kullandığımız terim SY_{sc1} iken, SY_{sc2} feodal hanelerin yaptığı ikincil sınıf vergi ödemelerini belirtir.

Aynı mantıkla, feodal hanelerin temel sınıf süreçleri için gerekli koşulları sağlayan süreçlere yapılan devlet harcamalarını göstermek için devlet denklemimize SE_{nc3} terimi eklenmelidir. Bu gibi harcamalar arasında halk eğitimi, yasama, yargı idaresi ve vergi toplamaya yapılan ödemelerin bir kısmı vardır. Bu masraflar, hane feodalizminin var olma koşullarını güvence altına almayı ve böylelikle o feodal artıklardan alınan vergi hasılatını sağlama almayı hedefler.

Bu genişletilmiş devlet denklemi, devlete ve devletten akan değeri, bu değerlerde etkileşen birden çok sınıf ve sınıf olmayan bileşen bakımından çözümler. Bu gibi Marksçı kategoriler, Marksçı olmayan devlet teorilerinde kullanılanlardan kesinkes farklıdır. Fakat modern toplumlardaki devletler hakkında yayımlanan verilerin tanımlarına, toplanmasına ve düzenlenmesine Marksçı olmayan teoriler ve onların kategorileri yön verir. Örneğin bu veriler, genellikle işletme vergileri ile bireysel vergiler arasında ayrım yapar. Bunlar Marksçı sınıf çözümlemesi ayrımları değildir. "İşletme vergileri", Marksçı çözümlemenin ayrı tutması gereken şeyleri aynı sepete koyar. "İşletme vergileri", artık değere el koyanlardan alınan vergiler ile ikincil sınıflardan alınan vergiler arasındaki farktan soyutlar (bu farkı göz ardı eder). SY_{sc1} ile SY_{nc}, toplumun sınıf yapısıyla hatırı sayılır ölçüde farklı ilişkilenen vergilerdir.

Aynı eleştiri, devlet giderleri için de geçerlidir. Örneğin Marksçı olmayan bir kategori olan "yasama etkinlikleri" altına koyulan harcamaları düşünün. Marksçı teori bu harcamaları farklı ele alırdı. SE_{sc}, SE_{sc1}, SE_{nc2} ve SE_{nc3} olarak parçalarına ayrılırdı. Bu ayırma işleminin ayrıntıları, bahsi geçen yasanın devletin bizzat artık değere el koyması için veya devletin sınıf olan olmayan diğer hasılatları için gerekli koşulları sağlayıp sağlamadığına bağlı olurdu.

Modern kapitalist toplumlardaki devletin Marksçı çözümlemesi farklı sorular sorar, değer akışı hesabını farklı kategoriler kullanarak düzenler ve Marksçı olmayan teorilerden farklı cevaplar ortaya koyar. Marksçı devlet teorisi, devletin sınıf olan ve olmayan çeşitli süreç bileşenlerine odaklanır. Özellikle, bu süreçler ile toplumun başka alanlarında meydana gelen sınıf ve sınıf olmayan süreçler arasındaki karmaşık bağlantıları keşfeder. Marksçı teori, özellikle devlet ile toplumun sınıf yapısı arasındaki ilişkiyi anlamak için uğraşır. Bunu anlamak neoklasik veya Keynesçi iktisatlar için ne bir hedeftir ne de bir başarı.

4.10.3 Sınıf Çözümlemesi ve Uluslararası İlişkiler

Teorik ve pratik bir siyasi gelenek olarak Marksizm, uzun süredir "enternasyonalizm" dediği şeye bağlıdır. Marksçı görüşte kapitalizm Batı Avrupa'daki temelinden genişleyip, dünya ekonomisinin tamamını sömürgeleştirmiş, dönüştürmüştür. Dolayısıyla, yeni ve daha iyi bir topluma geçmek için uluslararası bir hareket olmazsa olmazdır. Marksçı görüşte böyle daha iyi bir toplum, post-kapitalist sınıf yapılarına uluslararası bir geçişe bağlıdır. Bu sınıf yapılarında artık emek eşitlikçi, demokratik ve toplu biçimlerde üretiliyor, toplanıyor ve bölüşülüyor olacağından, onlara "sosyalist" veya "komünist" yaftasını layık görülür.

Enternasyonalizme verilen bu önem, Marksistleri uluslararası ilişkiler hakkında sorular sormaya itmiştir. Kapitalizm nasıl oldu da bir dünya ekonomisi yarattı? Sınıf süreçleri ulusları birbirine nasıl bağlar veya onları nasıl ayrı tutar? Sınıf süreçleri sınıf olmayan süreçlerle uluslararası biçimlerde nasıl etkileşir? Uluslararası sınıf süreçleri ile ulus içi sınıf yapıları arasında hangi bağlantılar vardır? Marksçı teori böyle soruları yanıtlamak için, uluslararası ilişkilerin sınıf bileşenlerine ve bu bileşenlerin ulus içi sınıf yapılarıyla nasıl etkileştiğine odaklanan genel bir uluslararası ilişkiler yaklaşımı benimser. Buradaki görevimiz bu yaklaşımı kaba hatlarıyla çizmek.

Genişleyen bir Avrupa, son birkaç yüzyıldır dünyanın farklı milletlerini birbirine bağlayan karmaşık süreçler kümesini tekrar tekrar şekillendiren başlıca güçtür. Çeşitli zamanlarda, çeşitli derecelerde, birçok farklı süreç böyle bağlantılar oluşturmuştur. Yağma, soygun, haçlı seferleri, savaşlar ve sömürgecilik bazen farklı milletleri birbirine bağlamıştır; tıpkı dini misyonerlik, meta mübadelesi (ticaret), dış yatırım, film dağıtımı ve emek göçleri gibi. Bunlar, gezegenimizin günbegün değişen uluslararası ilişkilerini oluşturan temel uluslararası bağlantı süreçlerinin bazılarıdır.

Uluslararası ilişkiler anlayışımıza Marksçı teorinin eklediği şey, onların sınıf boyutlarını keşfetmektir. İki farklı millet arasında hem temel hem ikincil sınıf süreçleri olabilir ve böylelikle iki milleti birbirine bağlayabilir. Bir kapitalist temel sınıf süreci örneği ele almak gerekirse, yönetim kurulu başka bir ülkedeki üretken emekçilerden artık emek alan (el koyan) bir şirket düşünebiliriz. Hal böyleyse bu artık emeğe el koyulması, ulusal sınırları aşarak meydana gelir. Aynısı kapitalist ikincil sınıf süreci için de geçerlidir. Örneğin aynı ülkedeki üretken emekçilerin artık emeğine el koyan bir sanayi kapitalisti, daha sonra başka bir ülkedeki bir borç verene faiz ödeyebilir veya hisse sahiplerine kâr payı verebilir. Milli sınırları aşan bu gibi ikincil sınıf ödemeleri, uluslararası ilişkilerin bileşenleridir. Nitekim bir ülkeden diğer ülkeye, tek yönde borç vermek, sınıf olmaksızın uluslararası ilişkiler oluşturan

bir süreçken, ters yöndeki bir ikincil sınıf faiz ödemesi, uluslararası ilişkiler oluşturan bir sınıf sürecidir. Elbette, ülkeden ülkeye kapitalist sınıf süreçleri meydana geldiği gibi, kapitalist olmayan sınıf süreçleri de gelebilir.

Uluslararası ilişkilerin bu gibi bir Marksçı sınıf çözümlemesinin ima ettiklerini bazı örnekler gösterecektir. Diyelim Wall Street'teki bir yatırım bankası Brezilya'daki bir sanayi kapitalistine borç para veriyor. Sanayi kapitalisti o parayı Avrupa'da satılan bilgisayar parçaları üretmek için Brezilyalı üretken emekçiler işe almak için kullanıyor. Bu karmaşık ilişkiler şunları içerir ve birbirine bağlar:

- Brezilya içindeki kapitalist temel sınıf süreci;
- New York ile Brezilya arasında sınıf olmayan borç verme süreci;
- Brezilyalının New York'a ödediği faiz: kapitalist ikincil sınıf süreci;
- Brezilya'nın ihracatı: Sınıf olmayan meta mübadele süreci.

Bu liste tam değildir elbette. Bu uluslararası ilişkiler örneğindeki bütün süreçleri içermez. New York ile Brezilya arasındaki mektuplar ve telefon görüşmeleri uluslararası kültürel ilişkilerdir; verilen kredi ile alakalı diplomatik hamleler uluslararası siyasi süreçlerdir; New York ile Brezilya arasındaki uçak seyahatini etkileyen iklim koşulları, uluslararası doğal koşulların bileşenidir.

Yukarıdaki liste için seçilen belirli süreçler, Marksçı teorinin odağını yansıtır. Ayrıca, uluslararası ilişkiler hakkında ayırt edici şekilde Marksçı sonuçlar çıkarmaya izin verirler. Birincisi, örneğimizdeki tek tek üç uluslararası fon akışının hiçbiri sömüren akışlar değildir; yani, el koyulmuş artık değer değildirler. Sömürü sadece Brezilya içinde, Brezilyalının Brezilyalıyı sömürmesi olarak meydana gelir. Dünyanın başka kısımları Brezilya'daki sömürünün var olması ve sürmesi için kilit önem taşıyan koşulları sağlar.

Bunun aksine, Texas merkezli bir çokuluslu sanayi şirketinin, Amerika içinde otomobil parçaları üreten fabrikalarını kapatıp, Liberya'da bir yan kuruluş (*subsidiary*) kurduğu bir durumu düşünün. O yan kuruluş, Amerika'nın dört bir tarafında satılmak üzere Texas'taki çokuluslu şirkete nakliye edilecek aynı otomobil parçalarını üretmek hedefiyle Liberyalı üretken emekçiler tutar. Bu durumda çokuluslu şirket, Liberya'da üretilen artık değere Texas'ta el koyar; değer, Liberya'dan Texas'a uluslararası akar. Nitekim bu kapitalist temel sınıf süreci uluslararasıdır, yani iki ülke arasındaki uluslararası ilişkilerin parçasıdır. Benzer şekilde, çokuluslu şirketin Liberya'da yan kuruluş kurmak için yaptığı dış yatırım da uluslararaslı ilişkiler oluşturan bir başka değer akışıdır.

Burada Marksçı teorinin altını çizdiği şey, uluslarası değer akışlarını kuran süreçler arasında sınıf olan ve olmayan süreçler olduğudur. Brezilya'dan

New York bankasına değer akışı bir ikincil sınıf süreciyken, Liberya'dan Amerika'ya değer akışı temel sınıf süreciydi. İki örnekteki uluslararası ilişkiler birbirinden farklıdır çünkü iki farklı tür sınıf sürecinin toplumsal sonuçları farklıdır.

İki örneğimizi daha da ayrıntılandırarak, farklı toplumsal sonuçlara örnek verebiliriz. New York-Brezilya örneğinde uluslararası ilişkiler, Brezilya sanayi kapitalizminin desteğini ve onun meyvelerinin Brezilya'daki sanayi kapitalistleri ile Amerika'daki borç verenler arasında paylaşılmasını içerir. Texas-Liberya örneğinde uluslararası ilişkiler, Amerika içindeki sanayi kapitalizminin daralıp Liberya'da genişlemesini içerir. Ülkelerin birbirleriyle girdikleri belirli uluslararası ilişkilerin, bu üç ülkede de (Amerika, Brezilya, Liberya) sınıf olan ve olmayan karmaşık sonuçları olacaktır. Dahası bu sonuçlar, emek göçü, göç edenlerin memlekete yolladığı paralar, değişen meta ithalat ve ihracatı vesaire ile alakalı uluslararası ilişkilerden doğacak sonuçlardan farklı olacaktır.

Marksçı olmayan, sınıftan soyutlayan ve sınıfı göz ardı eden çözümlemeler, uluslararası ilişkilerin önemli sınıf sonuçlarını gözden kaçırır. Örneğin, Brezilya'dan Amerika'ya değer akışı birkaç on yıl boyunca artarsa, Marksçı olmayan gözlemciler bunun Brezilya'da kapitalizmin gelişimi açısından olumsuz bir işaret olduğu sonucuna varabilirler. Daha sonra, iki ülke arasındaki uluslararası ilişkileri emperyalist veya sömürü içeren ilişkiler olarak betimleyebilirler. Marksçı bir çözümleme için kilit soru, Amerika ile Brezilya arasındaki ilişkiler içindeki değer akışlarının sınıf ve sınıf olmayan nitelikleri ile ilgilidir. Eğer o akışlar Amerika'nın Brezilya'ya yaptığı ihracattan elde edilen yükselen tekel fiyatlarını yansıtıyorsa, varılan olumsuz sonuç haklı olabilir. Fakat eğer o akışlar bunu değil, genişleyen Brezilya sanayi kapitalistlerinin Amerika bankalarına yaptığı ikincil sınıf ödemelerini yansıtıyorsa, tam tersi sonuca, yani, Amerika ile Brezilya arasındaki uluslararası ilişkiler içindeki değer akışlarının Brezilya içinde kapitalist gelişim için önemli bir destek olduğu sonucuna varılabilir.

Marksçı olmayan yaklaşımlar böyle akışları genellikle oldukça farklı ele alır. Brezilya'dan New York'a doğru faiz akışlarına, hizmet (borç paraya erişim) karşılığı yapılan ödemeler adı verilirdi. Benzer şekilde, Liberya'da üretilip Texas'ta el koyulan artığa, bir başka tür hizmet karşığı yapılan ödeme denirdi, yani, yatırılan sermaye üzerinden getiriler adı verilirdi. Bu gibi yaklaşımlar sınıf ayrımlarını ortadan kaldırır, hatta sınıf kavramını tamamen dışlarlar. Dolayısıyla, uluslararası ilişkilerdeki değer akışlarının sınıf sonuçları hakkında sorular sorup bu soruları yanıtlamazlar.

Modern dünyanın uluslararası ilişkiler sisteminin çoktandır olan bir eleştirisini ele alalım. Bu eleştiri, merkezde sanayileşmiş zengin milletler ile çeperde ekonomik olarak yoksun bırakılmış hinterland milletleri arasında gide-

rek genişleyen bir uçurum olduğunu açıklar. Eleştirmenler, çeperden merkeze doğru, adaletsiz ve tek yönlü net değer akışı örüntüsünü kınar, net değer akışlarını tersine çevirecek yeni ve farklı uluslararası ilişkiler önerirler. İddialarına göre Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın yoksul milletleri ancak o zaman çaresiz ve giderek kötüleşen toplumsal koşullarından nihayet çıkabilirler.

Bu kitapta geliştirilen Marksçı teori, yoksul milletleri dönüştürme hedefine elbette yakınlık hissetse de, bu gibi bir mantıkla aynı fikirde değil. Uluslararası değer akışlarını baştan yönlendirmek, Asya, Afrika ve Latin Amerika'da toplumsal ilerleme için temel meseleyi, yani bu bölge milletlerinin sınıf yapılarını ciddi bir biçimde değiştirmeyebilir. Brezilyalı kapitalistler New York bankalarına faiz ödemeyi bıraksa bile, bunun nedeni Brezilyalı kapitalistlerin işçilerini daha sıkı bir biçimde sömürmenin yollarını bulmuş olması ve New York'tan alacakları krediler yerine genişleyen kendi artıklarına bel bağlamaları olabilir. Brezilya'nın artan sömürü oranları, Brezilya içindeki gelir ve zenginlik eşitsizliklerini ağırlaştırabilir, hatta muhtemelen ağırlaştırır ve Brezilya'da, bugün ve gelecekte, toplumsal kalkınmaya türlü türlü olumsuz etki edebilir.

Benzer şekilde, Marksçı olmayan bazı uluslararası ilişkiler teorileri neoklasik iktisatçıların özel mülkiyet ve piyasayı göklere çıkarmalarından ilham alır. Bu teoriler, yoksulluğu çözmek için dünyanın dört bir tarafındaki yoksul milletlerin meta ticaretinin olabildiğince fazla genişlemesi önündeki bütün yasal, kültürel ve siyasal engellerin vakit kaybetmeden kaldırılması gerektiği sonucuna varırlar. İddialarına göre, yoksul milletleri dünya meta piyasasına çekmek, o ülkelere dünyanın zengin merkez ülkelerinin nail olduğu zenginlik ve büyümenin faydalarını getirecektir.

Marksçı teori bu öneriden geri durur, çünkü öneri sınıfı görmez. Öneri, merkez ve çeperdeki kapitalist sınıf yapılarını görmeyi başaramaz. Dolayısıyla, kapitalist sınıf yapıları arasındaki etkileşimin dünya ekonomisinin iki kısmında da toplumsal sorunlara yol açtığını ve iki kısım arasında muazzam eşitsizliği ayakta tuttuğunu anlamaktan acizdir. Nitekim dünya ticaretini şişirmek yoluyla kapitalist sınıf yapılarını genişletmek olsa olsa sorunu daha da derinleştirir. Marksçı teori, politikaların bunun yerine kapitalist sınıf yapılarından kapitalist olmayan yapılara doğru dönüşümleri hedeflemesi gerektiğini ileri sürer.

Ek A: Marksçı Teori Neden Sınıfı Giriş Noktası Yapar?

Bu ekte Marksistlere sık sık yöneltilen bir soruyu ele alıyoruz: Bireysel tercihler ve üretken kabiliyetler, makroekonomik yapılar ve onlarla ilintili davranış kaideleri ve yasaları, siyasi iktidar, ırk, toplumsal cinsiyet veya toplumun diğer birçok olası veç-

hesi değil de neden sınıfı giriş noktanız yapıyorsunuz? Kitapta bu meseleye daha önce değinmiş olsak da, daha dolu dolu bir açıklama burada yararlı olabilir.

Bugün vereceğimiz yanıt (Marx'ın zamanında olduğu gibi), Marksistlerin teorinin toplumsal rolü olduğuna inandığı şeyden gelir. İcat edilip yayılan bir teorinin, toplumdaki diğer her süreç üzerinde etkisi olacaktır. Bu etkinin bir kısmı, teorinin giriş noktasından doğar. Yeni bir teori üretmek, birçok başka şey olduğu kadar, kendi giriş noktasına odaklanmaktır da.

Marksçı teori, her zaman, bile isteye sınıf süreçlerine dikkat ve ilgi çekmiştir. Bizzat Marx, artığın toplumsal örgütlenmesine istinaden tanımlanan ve kavranan sınıf anlayışını devrimci yoldaşlarının yeterince anlamadıklarına inanıyordu. Benzer şekilde, hem değiştirmeye çalıştıkları hem de kurmayı düşledikleri toplumlarda sınıf süreçlerinin (artığı üretme, ona el koyma, onu bölüşme) önemini gözden kaçırıyorlardı. Marx'ın teorisi bu durumu düzeltmeyi, sınıfa ve sınıf ile toplumun sınıf olmayan bütün diğer veçheleri ve toplumsal değişim arasındaki ilişkiye dikkat çekmeyi hedeflemiştir.

Mesele, sınıfın iktidar, bireysel tercihler, kurumlar, dil, ırk veya toplumsal cinsiyetten daha önemli bir toplum parçası olduğunu iddia etmek değildi. Bilakis, Marx'ın sınıfı toplumsal çözümlemeye giriş noktası yapmaktaki amacı, desteklediği devrimci projeleri zayıflattığını düşündüğü, sınıfı küçümseme ve sınıftan bihaber olma haline çare bulmaktı. Bu sayede, birçok çağdaşının değişim gündemine ve stratejilerine sınıf meselesini ekledi.

Ne var ki Marx'tan sonra, artıkların örgütlenmesine istinaden tanımlanan sınıf meselesi, on yıllar boyunca toplumsal değişim hareketlerine ilham veren birçok mesele arasında yitip gitmiştir. Son dönemde, aktivistler sınıf yerine iktidarın demokratik dağılımı, ırk ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri meselelerini vurgulamakta. Geniş çaplı sosyal demokrasi, ırk ve toplumsal cinsiyet eşitliği hareketleri, giriş noktaları iktidar, ırk ve toplumsal cinsiyet olan toplumsal teoriler geliştirdi. O teoriler, toplumun bu belirli veçhelerine dikkat çekti. O teorilerin bazıları Marksçı teoriden etkilendiyse bile, sınıf süreçleri yerine sınıf olmayan süreçleri giriş noktaları aldılar.

Bu durum son zamanlarda sarkacı geri savrulmaya itti. Artık üzerinden yapılan sınıf tanımı ve kullanımı, Marx'ın öngörüleri toplumsal değişim isteyen hareketler tarafından unutulmasın diye tekrar ilgi odağı oldu. İnsanlar, Marx'ı en başta teoriyi üretirken harekete geçiren nedenlere oldukça benzer nedenlerden ötürü Marksçı teoriyle giderek daha fazla ilgilenir hale geldiler. Bir kez daha, 2008'de patlak veren bir başka ağır kapitalist ekonomik kriz, milyonlarca insana kapitalizmin risklerini, tehlikelerini ve sorunlarını hatırlattı. Marx'ı ve Marksist geleneği okumaya yönelik geniş çaplı bir kamuoyu ilgisi dirildi.

Marksçı geleneğe tekrar dikkat verilmesinin bir sonucu, bu kitapta sunulan Marksçı teorinin giderek daha fazla ilgi görüyor olmasıdır. Burada sunduğumuz teori, toplumsal değişimle ilgilenenlerin sınıf meselesiyle yüzleşmeleri ve bu meseleyi stratejilerinin bir parçası yapmaları gerektiğini vurgulayarak, Marksçı teorinin giriş noktasının neden sınıf olduğu sorusuna eğiliyor. Şu anki koşullar, Marksçı teoriye duyulan ilgide ve Marksçı teori çalışmalarında bir canlanma yarattı ve yine, aynı temel nedenlerle oldu bu. Sınıfın hâlâ Marksçı teorinin giriş noktası olması bu yüzdendir.

Ek B: "Dönüşüm Sorunu"

Metaların "değerleri" ile "fiyatları" arasındaki ilişki, Marksist, neoklasik ve Keynesçi iktisatçılar arasında, Marksçı iktisattaki bütün konular kadar hatta daha fazla tartışma yaratmıştır. Elinizdeki kitabın açıkça belirttiği üzere, sömürü, rekabet, dalgalanmalar ve kapitalist ekonomilerin diğer birçok veçhesi hakkındaki Marksist savlar için değerler merkezidir. Fakat neoklasik ve Keynesçi iktisatçılar (ve nitekim son yüzyılın ekonomi meseleleri tartışmalarının çoğu), kendi savlarında değerleri değil fiyatları kullanırlar. Öyleyse şu soru ortaya çıkar: Değer teorileri/çözümlemeleri ile fiyat teorileri/çözümlemeleri, kapitalizmi anlamanın farklı, alternatif yolları mıdır sadece, yoksa biri doğru diğeri yanlış mıdır?

Adam Smith ve David Ricardo gibi başlıca klasik iktisatçılar, çalışmalarında değerleri kullanmıştır. Değerleri bazen fiyatlarla eş tutmuş, bazen ise değerleri, gündelik fiyatların sürekli altına inip üstüne çıktığı ortalama veya uzun vadeli fiyatlar olarak görmüşlerdir. Klasik iktisatçılar genelde değer-fiyat ilişkisinin o kadar da önemli olmadığını düşünürler. Bunun yerine, ekonomik büyümenin nasıl meydana geldiği, toplumun toplam çıktısının kapitalistler, işçiler ve toprak sahipleri arasında nasıl bölüşüldüğü, ekonomik krizlerin neden sürekli tekrar ettiği vesaire gibi konulara odaklanmıştırlar. Smith ve Ricardo'nun yakın öğrencisi olan Marx, bu bakımdan onları izlemiştir. O da, değer-fiyat ilişkisine tali önem atfetmiştir (başyapıtı *Kapital*'in 2. ve 3. ciltlerinde, az sayıda bölümde tartışmıştır).

Değer ile fiyat arasındaki ilişkiyi önemli yapan, Marksçı iktisata muhalif olanlardan Avusturyalı iktisatçı Eugen von Bohm-Bawerk'in (1851-1914) Marksçı iktisada yönelik sivri eleştiri saldırısıdır. Bohm-Bawerk 1896'da, *değer teorisi yüzünden* temelden hatalı olduğu gerekçesiyle Marx'ın iktisadına saldıran bir kitap yayımlar. Bohm-Bawerk, Marx'ın iktisadının geçerli olması için, Marx'ın, metaların değerleri ile fiyatlarının, berrak, tutarlı ve sabit bir ilişki içinde olduğunu göstermesi gerektiğinde ısrar eder. Değerler (ve nitekim değer çözümlemesi), tam olarak ve tutarlı bir biçimde, fiyatlara ve fiyat çözümlemesine dönüştürülebilir olmalıdır. Bohm-Bawerk, Marx'ın değerleri fiyatlara "dönüştürme" (bu terim, *Kapital*'in 3. cildinde Marx'ın kullandığı terimdir) çabasının mantıken tutarsız ve hatalı olduğunu göstermeyi hedefler ve böylelikle Marksçı iktisadın bütünü hükümsüz kılar.

Marksistler aynı fikirde olmamıştır; çoğu, Marx'taki "dönüşümün" mantıklı ve savunulur olduğunu söyleyerek Marx'ı savunmuştur; bazıları ise Marx'ın kapitalizm eleştirisinin anafikrinin değerler ile fiyatlar arasındaki matematiksel nüanslara bağlı olmadığını öne sürmüştür.

20. yüzyıl boyunca Marksistler ve Marksist karşıtları, daha sonra "dönüşüm sorunu" olarak anılan meseleyi tartıştılar. Koca bir literatür ortaya çıktı (son on yılda ilgi azalsa da). Neoklasik ve Keynesçi iktisatçılar piyasalara ve piyasa fiyatlarına fazla odaklandıkları ve Marx'tan ve Marksizm'den hoşlanmadıkları için, Marx'ın meta değerleri kavrayışının iktisada metafizik, gerçekçi olmayan ve lüzumsuz (ve hatta siyasi niyetleri olan) bir şey kattığı fikrini benimsemiştirler çoğu zaman. Hal böyle olunca Marksçı değer teorisine neoklasik ve Keynesçi iktisatçılar saldırmış, Marksistler savunmuştur.

Değerlerin fiyatlara dönüşmesi hakkındaki son nesil tartışmalarda ortaya çıkan bir pozisyon, bir tür çözüme erişti (Wolff, Callari ve Roberts 1984). Aşağıda sunduğumuz bu yaklaşımda, Marksçı değer teorisi ile neoklasik ve Keynesçi iktisatçıların benimsediği fiyat teorisi kapitalist ekonomilerin nasıl işlediğini anlamanın farklı yolları olarak kabul ediliyor. Hıristiyanlığın mı yoksa Budizmin mi doğru olduğunu tartışmaya nasıl gerek yoksa bu iki teoriden hangisinin daha doğru olduğunu tartışmaya da gerek yoktur. Daha iyi bir yaklaşım, hangi teorinin neyi öğrettiğini ve neye öncelik verdiğini, neyi aydınlatıp neyi gizlediğini, yani farkları keşfetmek ve bu farklardan ders çıkarmaktır.

Marx, değerler ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi *Kapital*'in 2. cildinde ve bilhassa *Kapital*'in 3. cildinin ilk kısmında belirtir. Burada, 1. ciltteki temel fikirlerini sunarken kullandığı değer çözümlemesine bir takım nitelikler ekler. Marx 1. ciltte emek değer teorisini sunar: Teori, Smith ve Ricardo'nun emek değer teorilerini temel alır fakat onlardan önemli biçimlerde ayrılır da. Bu bölümde gördüğümüz üzere Marx'ın formülleştirmesinde, her metanın değeri onu üretmek için "toplumsal olarak zorunlu soyut emek zamanı" (TOZSEZ) miktarı ile tanımlanır. Metinde verdiğimiz örnekte bir sandalyeyi üretmek için toplumsal olarak 14 saatlik emek gereklidir. Marx'ın 1.ciltteki çözümlemesi, Marx'ın iktisada kattığı yenilikler ve farklılıkların merkezinde olan artık değer teorisini geliştirmek için bir sadeleştirme gerektirir. Bu bir sadeleştirmedir çünkü bir metanın piyasa fiyatını oluşturan diğer bütün nedenleri/belirleyenleri görmezden gelir. Metayı üretmek için gereken TOZSEZ'in o metanın piyasadaki fiyatının ***tek*** belirleyeni olduğunu, dolayısıyla TOZSEZ'in fiyata eşit olduğunu varsayarak sadeleştirme yapar.

İkinci ve üçüncü ciltlerde Marx, sadeleştiren bu ilk varsayımın ötesine geçer. Bu ciltlerde, kapitalist ekonomilerin –metaları üretmek için ihtiyaç duyulan TOZSEZ'in dışındaki– diğer olağan veçhelerinin de metaların piyasa fiyatlarını nasıl etkilediğini gösterir. Bu sayede Marx, daha önce TOZSEZ üzerinden tanımlanan meta değerleri ile o değerlerin daha sonra fiyatlara dönüştüğü ayrıntılı süreç arasında bir ayrım yapar. Fiyatları, kapitalist bir ekonominin birçok farklı veçhesi fazla-belirler; özcü bir biçimde meta değerleri belirlemez (meta değerlerine eşit değildirler). Birçok olası örnekten iki tanesini ele alalım.

2.ciltte Marx, iki farklı metanın üretimi ve dolaşımı sırasında farklı miktarda zaman geçmesinin ("devir süreleri"), o iki metanın fiyatını nasıl birbirinden farklılaştırdığını açıkça gösterir. İki metayı üreten iki sanayi kapitalisti üretici birbirleriyle rekabet ettiğinde, rekabet ettikleri için meydana gelir bu. Marx, iki üreticinin kâr oranları eşitlenene dek, aradaki bu rekabetin her üreticinin piyasaya arz ettiği miktarda değişimler yaratacağını gösterir. Eşit kâr oranları doğuran rekabet, meta arzını piyasadaki meta talebine göre değiştirir – ki bu da fiyatları TOZSEZ üzerinden tanımlanan değerlerden uzaklaştırır, zira TOZSEZ değerleri, farklı devir süreleri ve sanayiler arası rekabetin fiyatlar üzerindeki kurucu etkilerini soyutlar (onları görmezden gelir). Keza 3. ciltte Marx farklı sanayi kollarındaki farklı sermaye bileşimlerinin (sabit sermayenin, sabit sermaye ile değişken sermaye toplamına oranı) rekabet ile nasıl etkileştiğini, kâr oranlarını eşitleyerek meta fiyatlarını meta değerlerinden nasıl daha da farklılaştırdığını gösterir.

Marx'ın emek temelli değer teorisi, bizim okumamıza göre fiyat teorisine bir alternatif olarak kavramlaştırılmamıştır. Daha ziyade, piyasa mübadelelerinde oluşan meta fiyatları da dahil, kapitalist ekonomilerin işleyişini anlamanın belirli bir yoludur. Marx'ın emek değer teorisi, piyasaları ve fiyatları, onlar ile yazılarında vurguladığı kapitalist şirketler içindeki sömürü arasındaki indirgemeci olmayan bağlantılar bakımından açıklar ve keşfeder. Marx'a göre (özellikle 2.cildin başındaki "sermaye dolaşımı" tartışmasında), piyasalar ve fiyatları artık emek ve üretime bağlamayan kapitalist ekonomi çözümlemeleri sömürünün varlığını ve önemini düpedüz inkâr eden teorik seçeneklerdir. Bir başka deyişle Marksçı teori, birçok nedeni hesaba katan fakat fiyatların sömürü ile ilişkisine öncelik veren karmaşık bir değer çözümlemesi ile açıklar fiyatları. Neoklasik ve Keynesçi teoriler de fiyatları karmaşık olarak açıklarlar fakat sömürüye ve TOZSEZ'e açıklayıcı rol atfetmezler. Böylesine derinden farklı fiyat teorileri düşünüldüğünde, Marksçı teorinin neoklasik ve Keynesçi teorilerin vardığından bambaşka sonuçlara varması şaşırtıcı değildir.

Son fakat önemli bir teknik not düşelim: Marx'ın değerler ile fiyatlar arasında kurduğu ilişki hakkında 20. yüzyılda yapılan birçok tartışma, bu ilişkinin matematiğine yöneliktir. Çeşitli sorunlar çıktı çünkü Marksçı gelenekten olan ve olmayan çözümlemeciler: (1) TOZSEZ'i sadece ve sadece fiziksel/teknik emek terimleri üzerinden tanımladı; (2) piyasa fiyatlarını (P), tek yönlü $V \rightarrow P$ ilişkisi içinde değerlerin (V) belirlediğini önvarsaydı. Bir başka deyişle bu tartışmalar, değerleri sadece meta üretmenin fiziksel ve teknik gereksinimlerinin belirlediğini varsaydılar. Geleneksel Marksizm dilini kullanırsak; değerler, asıl nedeni olan üretim güçlerinden doğan bir sonuç haline getirildi.

Üretim güçlerinin fiyatların asıl nedeni olduğunu söyleyen bu özcü yolda ilerlerken, Marx'ın değer ve artık değer hakkındaki genel çözümlemesindeki matematiksel çözümlerin tutarlılığı hakkında sorunlar çıktı. Bir başka deyişle, Marx'ın değer teorisi ona atfedilen mantık tutarsızlıkları yüzünden, reddedilmediyse bile şüpheli hale geldi – ki hangi teorisi olursa olsun ciddi bir eleştiridir bu.

Ne var ki 1980'lerin ortasından başlayarak birkaç Marksist araştırmacı, çözümlemecilerin başlangıç varsayımları hususunda farklı bir yol izlemeleri durumunda bütün o tutarlılık sorunlarının çözülebileceğini, çözüleceğini gösterdi. Bu yeni yaklaşım ilk olarak Bruce Roberts'in çığır açıcı çalışmasında ortaya çıktı (Roberts 1981). En önemlisi, ilk önce Roberts ve daha sonra diğerleri, çözümlemecilerin özcü akıl yürütmeyi reddedip onun yerine fazla-belirlenimci nedensel mantığı benimsemeleri durumunda mantık tutarsızlıklarının ortadan kalkacağını gösterdiler. Sundukları alternatif savın özeti şöyledir: Önceki gibi TOZSEZ üzerinden tanımlanan meta değerler TOZ kısmına vurgu yaparak anlaşılmalıdır, yani "toplumsal olarak zorunlu" deyişine. Bu onlar için, her kapitalistin, üretim yapmak için satın aldığı meta girdilerine (üretim araçlarına) ödediği değer meblağının kapitalistin o girdiler için ödemek zorunda olduğu fiyatlara eşit olduğu anlamına geliyordu. Neyin "toplumsal olarak zorunlu" olduğunu, o meta girdilerinin fiyatları belirliyordu, yani kapitalistlerin o girdileri almak için piyasada ne kadar ödemek zorunda olduğu. *Nitekim kapitalistin çıktılarının değerini, kısmen, üretilmiş girdi metalar için ödenen fiyatlar belirliyordu.*

Örneğimize dönersek, bir sandalyenin değeri 8 saatlik canlı emek ile *o girdilerin fiyatının* toplamıydı. Marx'ın *Kapital*'in 3.cildinde yaptığı meşhur varsayım yüzünden (farklı sanayi kollarında iş gören kapitalistlerin farklı sermaye bileşimleri kullandığı ve birbirleriyle rekabet ederek sermayelerinden en fazla kârı elde etme arayışında oldukları varsayımı), kapitalistlerin satın aldığı meta girdilerinin fiyatı, değerlerinden farklı olur. Örneğin, girdilere ilişik emek, metinde daha önce belirttiğimizin aksine başka işçilerin geçmişteki 6 saatlik emeği olmayacaktır; bunun yerine farklı bir sayı olacaktır. O farklı sayı Marx'ın hesaba kattığı toplumsal bağlam farkını; yani farklı sermayedarların farklı sermaye bileşimleri olduğu ve rekabet ettikleri hakkındaki iki yeni varsayımını yansıtacaktır. Dolayısıyla, bir sandalyenin yeni değerini bulmak için 8 saatlik canlı emeğe o yeni sayı eklenmelidir. 3.ciltte düzeltilen meta değeri formülü simgesel olarak $P + LL = V$ diye belirtilir. Burada P, satın alınan girdilerin fiyatlarını simgeler. Öyleyse; kapitalistler üretim araçlarını piyasadaki fiyatından satın alıyorlarsa ve daha sonra o araçları çıktı üretmek için canlı emekle birleştiriyorlarsa, P de canlı emeğe eklenmesi gereken bu yeni sayıyı simgeler.

Değerlerin fiyatları tek yönlü belirlediği geleneksel matematik yerine, yeni yaklaşım fiyatların değerleri, değerlerin de fiyatları belirlediği, fiyatların ve değerlerin bu kitapta kullanıldığı anlamıyla fazla-belirlendiği çift yönlü bir belirlenim ile ilerlemiştir. Teknik olarak, birbiriyle ilişkili ve eşzamanlı iki dönüşüm meydana gelmiştir; değerler fiyatlara *ve* fiyatlar değerlere dönüşmüştür: $P \leftrightarrow V$. Burada $\leftrightarrow$ işareti, iki yönlü ilişkiyi simgeler.

Temel tutarlılık meselesi böylelikle çözüme kavuştuğuna göre dikkatimizi tekrar dönüşüm literatürü ve tartışmasından çıkarılan temel dersler olduğunu düşündüğümüz şeylere çevirebiliriz. Bu derslerin ilki, Marksçı teorinin fiyatlar da dahil kapitalist ekonomiler hakkında neoklasik ve Keynesçi teorilerin doğurduğundan farklı bir anlayış doğurduğudur. Çıkarılan ikinci ders, teoriler arasındaki ilişkinin teorilerin hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğu meselesi olmadığı; bilakis, bu teorilerden hangisinin (veya hangi teori bileşiminin) aklımıza yattığına bağlı olarak dünyamızda ve dünyamıza yönelik nasıl farklı davranacağımız meselesi olduğudur. Üçüncü ders ise bu teorilerin destekçileri arasındaki mücadelelerin dünyamızı şekillendirmekte rol oynadığının ve hepimizi etkilediğinin farkına varmakla ilgilidir.

Ek C: Kapitalist Rekabet

1. Bölüm

Üç rakip firmanın farksız sandalyeler ürettiği bir sandalye sektörü düşünün. İlk önce firmaların aynı maliyet yapısına sahip olduğunu varsayarak başlarız. Tartışmayı kolaylaştırmak için, her bir saatlik emeğin bir dolara denk geldiğini de varsayarız. Aşağıdaki tablo, sandalye firmalarını Firma 1, Firma 2 ve Firma 3 olarak alt alta, sırasıyla firmaların değer kategorilerini dolar veya emek değeri cinsinden yan yana sıralar. Metinde sunulan sayıların aynılarını kullanırsak, Firma 1'in kapitalistleri 6$'lık C, 6$'lık V satın alıyor, firmadaki çalışan işçilerden 2$'lık S alıyordur. Aynı sayılar, kapitalist firmalar 2 ve 3 için de geçerlidir. Her firmanın ürettiği sandalye sayısını (1)

belirtmek için q harfini kullanıyoruz. W harfi, daha önce olduğu gibi üretilen sandalyelerin toplam değerini simgeler ki bu değer her firma için 14$'dır. Birim başı değer W/q, bizim örneğimizde 14$'dır (14$/1). Bu sayıya, her özel kapitalistin bir sandalye üretmek için gerek duyduğu emek miktarı diyebiliriz. Bütün kapitalistlerin benzer olduğu varsayıldığı için, bu sayı aynı zamanda rekabetçi olduğu varsayılan bu sektördeki sandalye başı ortalama veya toplumsal değerdir. Göreceğimiz üzere, rekabet bu bireysel firmanın birim başı değeri (veya özel değeri) ile bütün firmaların ortalama birim başı değeri (toplumsal değeri) arasında bir fark yaratacaktır.

Diğer önemli oranlar yatay olarak sıralanıyor ve sırasıyla her firmanın ekonomik performansını yansıtıyor; işletme başarısı değer cinsinden kâr oranı (kazanılan artık değerin sermayeye oranı) olan $r = S/(C+V)$ ile; firmaların makineleşme endeksi olan k, toplam sermaye içindeki C oranının niceliksel önemini yansıtan $k = \frac{C}{(C+V)}$ ile; son olarak, sektör içindeki görece verimlilikleri ise ortalama üretim maliyetleri olan $AC = \frac{(C+V)}{q} = 12$ ile ölçülür. Marx, *Kapital*'in 1.cildinde, k ile ölçülen makineleşmenin kapitalist kalkınma içerisinde neden yükseldiğini açıklamak için epey bir sayfa ayırır. Göreceğimiz üzere nedenlerden biri rekabettir:

Kapitalist	C	V	S	W	q	r	k	AC
1	6	6	2	14	1	1/6	1/2	12
2	6	6	2	14	1	1/6	1/2	12
3	6	6	2	14	1	1/6	1/2	12

Farz edin Firma 2 üretkenliğini arttırıyor. Daha önce bir sandalye ürettiği emek zamanında artık iki sandalye üretiyor. Metinde açıklandığı üzere, bu firmanın kapitalistlerinin, bu verimlilik avantajını ele geçirmek için daha fazla gözetmen (yönetici) tuttuğunu varsaymıştık. Bu değişim, sanayideki her şeyi değiştirecektir.

Firma 2'nin kapitalistleri sektörde en düşük maliyetle üreten üretici olmuştur. Ortalama maliyetlerindeki değişimi hesaplayarak kolayca görebiliriz bunu. Aynı kalan 12$'lık $(C+V)$ maliyeti 2 sandalyeye bölerek, 6$'lık yeni bir AC elde ederiz. Öyleyse tablomuzdaki Kapitalist 2'nin ortalama maliyeti (AC) 12$'dan 6$'a düşerken, rakiplerinin AC'si 12$'da sabit kalır. Buna ilaveten, sektörde bir sandalyenin değeri 10.50$'a iner. Düşmüş olan bu yeni sandalye başı değeri, üç kapitalist firmanın özel emek zamanı miktarlarının (ağırlıklı) ortalamasını alarak hesaplarız: 10.50$ = [14(1) + 7(2) + 14(1)] / 4; buradaki 4, üç üreticinin ürettiği sandalye sayılarının yeni toplamıdır.

Bu birim başı piyasa değerinin tam olarak neyi simgelediğini incelemek için biraz zaman ayırmaya değer. Bu değer, her kapitalist şirketin sandalyelerini üretmek için gerek duyduğu *özel* emek miktarlarının ortalamasıdır. Kapitalist 2'nin işletme stratejisi, bir sandalyeyi üretmek için gerek duyulan emek miktarını 14'ten 7'ye başarılı bir şekilde indirirken, rakiplerinin sandalyelerini üretmek için hâlâ aynı emek zamanına ve nitekim daha fazla zamana gerek duyduğuna dikkat edin. Bütün üreticilerin bir

birim sandalye üretmek için ihtiyaç duyduğu emek zamanlarının ortalaması, piyasaların bu farklı özel emek zamanlarını toplumsallaştırma biçimlerinden biridir sadece.

Şimdi, her kapitalist firma sandalyelerini 10.50$'lık bu yeni piyasa fiyatından sattığı zaman, bütün kapitalist şirketlerin kârları, Kapitalist 2'nin üretkenliğindeki artış öncesindeki kârlardan oldukça farklıdır. İlk önce kapitalist firmalar 1 ve 3'ü ele alalım. Bu firmalar, ürettikleri sandalyeleri birim başına 14$'dan satmayı bekleyerek piyasaya çıkıyor. Bu satış fiyatı o sandalyelerin üretim maliyetlerini (12$) tamamen karşılayacak, her firmanın, her birim sandalyede cisimleşen 2$'lık artık değeri paraya çevirmesini sağlayacaktır. Fakat beklentileri boşa çıkar maalesef. Sandalyeleri sandalye başına 10.50$'lık bu yeni rekabetçi değerden satmak zorundadırlar.

Beklentilerinin boşa çıkması, Kapitalist 2'nin emek üretkenliğini arttırdığı özel eyleminden ileri gelir. Bu strateji, bir sandalyenin daha önce 14$ olan piyasa fiyatını 10.50$'a düşürmüştür. Sandalyelerini daha düşük olan yeni piyasa fiyatından satmak iki kapitalist için de, onların sandalye üretmeyi sürdürebilmelerine tehdit oluşturan 1.5$'lık bir kayıp doğurur. Bu bariz sonucu aşağıdaki ikinci tabloda gösteriyoruz:

Kapitalist	Toplam hasılat	Toplam maliyet	Kâr	Ortalama maliyet
1	10.5	12	–1.5	12
2	21.0	12	9.0	6
3	10.5	12	–1.5	12

Kapitalist 1 ile Kapitalist 3 için sandalye başına 2$'lık kâr beklentisi kaybolmakla kalmadı, işler daha da kötü oldu. Artık bu sanayi kolunda iş yapmanın maliyetlerini karşılayamıyorlar. Üretim maliyetlerini karşılamak için her kapitalistin 12$'lık satış yapması gerekirken, firmalar çıktılarını ancak 10.5$'a satabiliyor. Fakat kapitalist 1 ile kapitalist 3'ün uğradığı pazar kaybı, tam olarak kapitalist 2'nin kâr artışına eşittir. Açıklayalım. Kapitalist 2, piyasaya çıkarken sandalyelerini tanesi 7$'dan satmaya razıdır, zira bu miktar her bir sandalyeyi üretmek için gerek duyduğu (özel) emek miktarıdır. İkinci tablomuzda gösterildiği üzere, kapitalist 2 iki sandalyesini satar ve 12$'da sabit kalan toplam maliyetlerine karşın, yaptığı satıştan toplam 21$'lık hasılat elde eder. Kapitalist 2'nin kârları 2$'dan 9$'a fırlamıştır. Bir başka deyişle, ortalama üretim maliyetlerini, pazar fiyatındaki düşüş oranından fazla oranda azaltmayı başarmıştır. Ortalama maliyetleri düşüren stratejilerin rekabetçi piyasada kazandırdığı apaçık, değil mi?

Piyasa rekabeti, kapitalist 1'den ve kapitalist 3'ten 3.5'ar dolarlık bir değerin kapitalist 2'ye dağıtılmasıyla sonuçlanır ve kapitalist 2'nin kârını 2$'dan 9$'a çıkarmasını sağlar. Bu 7$'lık fark, Marx'ın fazladan kâr (*super profit*) adını verdiği şeydir; yukarıdaki kapitalist 2'nin, sabit kalan 2$'lık artık değerinin ötesinde kazandığı ilave kârdır. Kapitalist 2, bu 7$'lık fazladan kârı, kapitalist 1 ve kapitalist 3'ün kendi sandalyelerini azalmış bir değer üzerinden satması sonucunda, doğrudan onların sırtından elde eder.

2. Bölüm

Metni takiben, firma 2'nin yönetim kurulunun yukarıdaki 1. Bölüm'de incelenenden farklı bir strateji izlemeye karar verdiğini farz edin. Yönetici sayısını arttırmak için artıktan dağıtım yapmak yerine, kurul, üretim sistemini değiştirme hedefiyle sermaye biriktirmek için artık dağıtıyor. Amacı iyice makineleşmek; yani sermaye yoğunluğunu arttırmak. Yönetim kurulu, ilave makineler ve araç gereç (sabit sermaye) satın alarak fakat daha fazla emek gücü satın almaksızın bunu başarıyor. Bir başka deyişle, sermayesinin makineleşme endeksini, yani *k*'yi arttırıyor. Bu yeni dağıtım stratejisi aşağıdaki tabloda resmediliyor. Burada kapitalist 2, daha fazla işçi işe almaksızın sabit sermayesini 6$'dan 12$'a genişletiyor. Böylelikle *k*'sını 2/3'e çıkarıyor. Bu birikim stratejisi, emek üretkenliğini de bir sandalyeden iki sandalyeye yükseltiyor (öncekiyle aynı sayıda işçi, artık daha fazla makine ve araç gereç ile donatılmıştır, bu da onların daha fazla sandalye üretmelerini sağlar). Kapitalist 2'nin ortalama üretim maliyeti 9$'a düşer.

Kapitalist	*C*	*V*	*S*	*W*	*q*	*k*	*AC*
1	6	6	2	14	1	1/2	12
2	12	6	2	20	2	2/3	9
3	6	6	2	14	1	1/2	12

Bir sandalyenin yeni piyasa fiyatı 12$ olur. Bir kez daha, kapitalist 2 farklı bir yenilik keşfettiği ve üretkenliğini arttırdığı için ortalama herkes için düşer. Aşağıdaki tablo rekabet eden her firma için, ortaya çıkan yeni kâr konumunu gösterir:

Kapitalist	Toplam hasılat	Toplam maliyet	Kârlar
1	12	12	0
2	24	18	6
3	12	12	0

Kapitalist 2, doğrudan kapitalist 1 ve kapitalist 3'ün sırtından fazladan bir kâr elde eder. Önceki örnekteki gibi, eğer kapitalist 1 ve 3 buna karşılık vermezlerse, işletmeyi ayakta tutmaları güçtür. Farz edin bu kapitalistler de varlıklarını sürdürmelerine yönelik bu tehdite karşılık veriyorlar. Kapitalist 2'nin işletme stratejisini kopyalamaya karar veriyorlar. Onlar da 6$'lık *C* biriktiriyor, sermaye bileşimlerini 2/3'e yükseltiyorlar. Onlar da üretim maliyetlerini 9$'a düşürüyorlar. Ortaya çıkan yeni sonucu aşağıdaki son tablomuzda gösteriyoruz:

Kapitalist	*C*	*V*	*S*	*W*	*q*	*k*	*AC*
1	12	6	2	20	2	2/3	9
2	12	6	2	20	2	2/3	9
3	12	6	2	20	2	2/3	9

Belli ki bu strateji kapitalist 1 ve kapitalist 3 için meyvelerini vermiştir; kapitalist 2'nin atak davranışından önce sahip oldukları 2$'lık artık değere tekrar aynı şekilde el koyuyorlar ve paraya çeviriyorlar. Onların toparlanmasının kapitalist 2'nin zararına olduğu da doğru; kapitalist 2 artık fazladan bir kâr elde etmiyor fakat en azından o da 2$'lık artık değere el koyup onu paraya çeviriyor. Fakat bazı başlıca değişimler de meydana gelmiştir ve bu değişimler kapitalizmin çelişkileri hakkında Marx'ın öne sürdüğü en meşhur sava işaret eder.

Bir yandan sandalyelerin mübadele değeri sandalye başına 10$'a düştü. Rekabet, her kapitalisti ve bütün kapitalistleri sermaye biriktirmeye zorladı (ya bunu yapacaklar ya da batacaklar), buna sermaye bileşiminde (*k*) bir artış eşlik etti. Bu rekabetçi eylemlerin bütün kapitalister nezdinde yarattığı toplumsal sonuç, kapitalizmde yaşayanlara daha uygun fiyattan daha fazla zenginlik sağlamaktır; kapitalist ekonomi, 12$'dan 3 sandalye yerine 10$'dan 6 sandalye çıkarıyordur. Geleneksel Marksizm terimleriyle söylersek, kapitalist rekabet daha fazla zenginliğin erişilir olmasını sağlayarak üretim güçlerinin gelişmesine katkıda bulunur. Bu örnek, gıdadan konuta, ayakkabıdan arabalara ve elektronik cihazlara, neredeyse her tür kapitalist metanın fiili tarihini yansıtır. Hepsinde, kapitalist rekabet ile birikimin etkileşmesi üretimin ve birim başı değerlerin ortalama maliyetlerinde tarihi azalmalarla sonuçlanmıştır.

Öte yandan yeni ve ciddi bir sorun çıkar. Kısaca son tabloya tekrar bakarsak, tek tek bütün kapitalistler için kâr kalan değer oranının (artık değerin sermayeye oranının) da, baştaki 1/6'dan yeni oran 1/9'a düştüğünü görebiliriz. Bir başka deyişle, eskisi gibi 2$'lık artık değeri elde etmek için artık her kapitalistin daha fazla sermaye sürmesi gerekir (12$ yerine 18$). Sermaye getirisindeki bu düşüş, kâr odaklı kapitalistlerin hevesini kırabilir ve onları ikincil sınıf giderlerini azaltmaya (genişleme oranlarını fiilen azaltmaya) itebilir ve dolayısıyla bir gerilemeye hatta daralmaya neden olabilir. Daha düşük kâr oranı karşısında kapitalistler yeni sermaye birikimini ve diğer dağıtımlarda (yöneticilere, araştırma geliştirmeye, borçlara, kâr paylarına yönelik) kesintiye giderler. Azalan işletme harcamalarının etkileri ekonomi genelinde dolaştıkça, işsiz emek ve atıl üretim araçları ortaya çıkar. İş kaybı ve atıl sanayi kapasitesinin yanı sıra, toplumun bir başka kaybı kâr oranları düşmeseydi üretilebilecek olan potansiyel zenginliktir.

Marx buradan şu sonuca varır: Kapitalist rekabet bünyesi gereği çelişkilidir. Sermaye birikimi ile piyasalar arasındaki etkileşim önce daha fazla zengilik üretimine (genişleme içerisinde daha fazla sandalye), sonra daha az zenginlik üretimine (daralma içerisinde daha az sandalye) yol açar. Gördüğümüz üzere bunlar bağımsız olaylar değildir; bilakis, ikisi de kapitalizmin işleyişinin ayrılmaz parçalarıdır.

Ek D: Yükselen Reel Ücretlerle Birlikte Yükselen Sömürü Oranı

Daha önce verdiğimiz, emek gücünün değeri denklemini hatırlayın:

$$V = e \cdot q.$$

Şimdi, *V*'deki değişimin ne kadarının *e*'deki değişimlerden, ne kadarının *q*'daki değişimlerden ötürü olduğunu hesaplayalım. İlk olarak, ücret metalarının birim ba-

şı değerindeki değişim çarpı başlangıçtaki yaşam standartı vardır: $\Delta e \cdot q$. İkincisi, yaşam standardındaki değişim çarpı ücret metalarının başlangıçtaki birim başı değeri vardır: $\Delta q \cdot e$. İki değişimi toplarsak, V'deki değişimi elde ederiz:

$$\Delta V = (\Delta e \cdot q) + (\Delta q \cdot e).$$

Bu denklemi, değişim oranı yüzdeleri terimleriyle yeniden yazabiliriz:

$$\frac{\Delta V}{V} = \frac{\Delta e}{e} + \frac{\Delta q}{q}.$$

Demek ki emek gücü değerindeki yüzde 10'luk bir azalma ($\Delta V/V$) ve ücret mallarının birim değerlerindeki eşzamanlı yüzde 20'lik bir azalma ($\Delta e/e$), reel ücretlerde yüzde 10'luk bir *artışa* ($\Delta q/q$) eşit olacaktır.

5 Geç Neoklasik Teori

Yahya Madra ile birlikte

5.1 Sunuş: Neden Bu Bölüm?

Bu bölüm, neoklasik teoride son dönemde yaşanan bazı ilginç gelişmeleri ve neoklasik teorinin bazı ilginç uzantılarını tanıtıyor. İki sebeple yapıyoruz bunu. Birincisi, bazı iktisatçılar bu değişimlerin standart neoklasik teoriye yöneltilen bazı temel eleştirileri fiilen çürüttüğünü iddia ediyor ve bu değişimlerin çoğu, giriş düzeyi mikroiktisat ders kitaplarında yer bulacak kadar teoriye başarıyla entegre durumda. İkincisi, daha az sayıda iktisatçı, son dönemki uzantı ve gelişmelerin daha fazlasını; yani yeni ve farklı tür bir iktisat teorisini başlatan, neoklasik iktisat teorisinden bir kopuşu temsil ettiğini iddia ediyor. Eğer bu iddiaların ikincisi aklımıza yatsaydı, hâlihazırda incelediğimiz üç teoriye bir başka, dördüncü iktisat teorisi eklememiz gerekirdi. Öğrencilerin bu teorik değişimlerin ve onları çevreleyen iddiaların farkında olması gerektiğini düşünüyoruz. Bu değişimler, bir araştırma alanı olarak iktisat içinde süregelen mücadelelerin bir başka boyutunu temsil ediyor.

Herhangi bir araştırma alanını incelemenin bir kısmı, onu uygulayanların gelenekten kopup kopmadıklarını, koptularsa ne zaman ve nasıl koptuklarını, o alandaki nesneler hakkında düşünmenin radikal bir biçimde yeni biçimlerini ortaya sürüp sürmediklerini çözmektir. Bu fizikte veya sanatta ne kadar geçerliyse iktisatta da o kadar geçerlidir. Aslına bakılırsa, Keynesçi iktisat 1930'larda o zamanlar hegemonya kurmuş neoklasik gelenekten bu tür bir kopuşu simgeler. Benzer şekilde Marksçı iktisat 19. yüzyılda Smith ve Ricardo'nun klasik geleneğinden kopmuştur. Bu bölümde, son dönemde neoklasik iktisat içindeki gelişme ve uzantıların, neden benzer bir kopuş veya

büyük bir değişim olmadığını açıklayacağız. Neoklasik gelenek, giriş noktasından ve mantığından taviz vermeksizin, son dönemdeki değişimleri etkin bir biçimde kendi bünyesine katmıştır. Dolayısıyla bu bölüme "geç neoklasik teori" adı veriyoruz. Bize göre, neoklasik teori evrim geçirmeye devam ederken, kafa yorduğu yeni meseleler karşısında yine aynı temel yaklaşımını sürdürüyor. Bu bölümün gösterdiği üzere, neoklasik teorinin evrimi bazı önemli konu başlıkları ve meseleler hakkında yeni ve ilginç anlayışlar ortaya koymuştur. Bunlar arasında: piyasaların neden ve nasıl arızalandığı, toplumun nasıl tepki vermesi gerektiği; firma ve bireylerin etkileşim içindeki stratejik davranışlarını çözümlemesine nasıl katacağı; fırsat maliyeti kavramını piyasadaki işlem ve bilgi maliyetlerini hesaba katacak şekilde nasıl genişleteceği; hatta kendi çıkarını gözeten davranışların yanı sıra diğerkâm davranışları nasıl hesaba katacağı bulunur. Yine de, son dönemdeki bu gelişme ve uzantılar, 2. Bölüm'de tartışılan temel neoklasik çerçeveden kopmak yerine, pekâlâ bu çerçevenin içinde kalır.

Gelgelelim kitapta böyle bir bölüm olması bir başka soru işareti daha getiriyor. Neden sadece neoklasik teorideki son gelişme ve uzantıları dahil edip onlara odaklanıyorsunuz da, kitapta karşılaştırılan diğer iki iktisat teorisindeki yeni gelişmeleri dahil etmiyorsunuz? Aslında, geleneksel (belirlenimci/üretim tarzı odaklı) Marksçı teoriler ile geleneksel olmayan (fazla-belirlenimci/sınıf odaklı) Marksçı teorileri ayırt ederken, Marksçı gelenek içersindeki son dönem gelişmelere dair benzer fakat kısıtlı bir incelemeyi dahil ettik. 3.Bölüm'de, Keynesçi yaklaşım içindeki post-Keynesçilik gibi bazı ilginç değişimleri ve uzantıları da ele aldık. Buna ilaveten, aşağıdaki 5.3.3 bölümü post-Keynesçi iktisadın çok önemli bir noktasını, toplumsal çevrenin insan davranışını nasıl şekillendirdiğini tekrar ele alıyor.

Bu bölümü kitaba dahil etme sebebimiz iki olaydan çok etkilendi. Birincisi, neoklasik iktisat teorisinin son nesil boyunca akademi, medya ve siyasi söylem üzerindeki hakimiyeti göz önünde bulundurulduğunda, okurlarımızın teorinin evrimi ve bazılarının ondan kopma iddialarından haberdar olmaları gerektiğine inanıyoruz. İkincisi, 2007'de patlak veren küresel ekonomik kriz, neoklasik, Keynesçi ve Marksçı yaklaşım ve politikalar arasındaki müzmin mücadeleleri yeniden açtı. Bu mücadelelere, bazı katılımcıların krizi anlamak ve aşmak için yepyeni yollar bulduğu iddiaları da dahil. Biz, savlarını abarttıklarını düşünüyoruz. Böyle radikal bir kopuş henüz meydana gelmedi. Başlıca üç paradigma arasındaki temel yarış sürüyor. Dünyamızı ve geleceğimizi şekillendiriyor ve nitekim bu kitabı yazmamız için önemli motivasyon sağlıyor.

5.1.1 *Eleştiriler ve Etkileri*

İktisat teorisi olsun olmasın her teori gibi neoklasik teori de yıllar süren gelişimi boyunca eleştirilere maruz kalmıştır. Bazıları, gerçek dünyadaki can alıcı olayları ve başlıca değişimleri temsil etmekte yetersiz kalmakla itham etmiştir onu. Gerçek dünyayı yetersiz bir biçimde yansıtıyor ve nitekim onu doğru düzgün açıklayamıyordur. Bu gibi eleştiriler, neoklasik teorinin gerçekte meydana gelenlere tekabül etmediğini iddia eder. Çünkü üretim ve tüketimde hesaba katılmayan karmaşık piyasa dışı etkiler vardır (bunlara "dışsallıklar" denir); dev şirketler her tür piyasada iktidarı ele geçirir; bireyler seçim aksiyomlarıyla açıklanamayan biçimlerde davranır; devlet ve devlet faillerinin eylemlerinin arz-talep işleyişi üzerinde karmaşık etkileri vardır; toplumun sınıf yapısı ekonomideki diğer her şeyle etkileşim halindedir. Bu tür eleştiriler, neoklasik teorinin analitik karmaşıklığını pekâlâ kabul eden fakat bu analitik karmaşanın gerçek dünyada olup bitenleri hakikaten veya yeterli bir biçimde yakalayıp yakalayamadığını sorgulayan görüşlerden doğar. Bu bakış açısına göre teori, "gerçekçilik" eksikliğinden muzdariptir.

Başka eleştiriler, daha çok neoklasik teorinin yapısına ve mantığına odaklanır. Örneğin bazıları ciddi iç tutarsızlıklar bulduklarını iddia eder. Onlara göre, 2. Bölüm'de sunulan, değer ve dağıtım hakkındaki neoklasik açıklama kusurludur. Bu eleştirilerin en meşhurlarından biri, sermayenin değerini ölçmekte bünyesi gereği çektiği zorluk yüzünden neoklasik teorinin toplumdaki gelir dağılımını açıklayamadığını öne sürer. Bu savda, bu kaynak girdisini denge fiyatlarından bağımsız bir biçimde ölçebilecek herhangi bir ölçü birimi olamaz (ki neoklasik teori bu denge fiyatlarını, kısmen, o girdinin belirli miktarları üzerinden açıklar). Sonuçta, neoklasik teorinin giriş noktası kavramlarından biri olan başta sahip olunan sermaye, artık bir öz olarak ele alınamaz.[1]

Farklı fakat alakalı bir eleştiri, neoklasikçilerin bireylerin dışsal tercihleri kavramını sorgular. Mal ve hizmet tercihlerimiz, boş zaman ile emek ve şimdiki gelir ile gelecek gelir arasında yaptığımız tercihler verili değildir, ekonomik süreçler de dahil toplumsal değişimler karşısında sürekli değişirler. Nitekim, der bu eleştiriler, neoklasik teorinin piyasa fiyatları ve diğer ekonomik sonuçları "verili" tercihler temelinde (aslen onların sonucu olarak) açıklaması hatalıdır. Çünkü tercihler verili değildir. Tercihleri, içinden doğdukları toplumsal bağlamın tamamı şekillendirir ve o bağlama ekonomik

1 Neoklasik teorinin bu eleştirisinin, muazzam bir literatür üretmiş uzun bir tarihi vardır. Bu literatüre katkı yapan en önemli isimlerden biri, Piero Sraffa (1898-1983), neoklasik teorinin mantık tutarsızlıklarını ifşa etmeye adanmış koca bir düşünce okulu üretmeye yardımcı olmuştur. Sraffa'nın klasik kitabı *İktisat Teorisinin Eleştirisine Uvertür* (1960) alt başlığını taşır.

olaylar ve değişimler de dahildir. Dolayısıyla, piyasa fiyatları, gelirler ve gelecek tüketim için yapılan tasarruflar, tercihlerimizin birer sonucundan ibaret değil, aynı zamanda tercihlerimizin nedenleridir de. Matematiksel terimlerle söylersek, fiyatlar ve gelirler, 2. Bölüm'de tartışılan bireysel fayda fonksiyonlarına dahil edilen değişkenler olmalıdır. Buna ilaveten, psikolojiden öğrendiğimiz üzere, seçimlerimizi etkileyen toplumsal ve doğal etmenlerin sadece birkaçının bilincindeyizdir. Tıpkı arkadaş ve sevgili tercihlerimiz gibi, ekonomik nesne tercihlerimiz de bilinçdışımızın fonksiyonlarıdır. Ve bilinçdışımız, hem ekonomik hem kültürel hem de siyasi etkinliklerimiz ile sürekli şekillenir, değişir. Neoklasik teorinin bu eleştirisine göre, tercihlerimiz (ve neoklasik teorinin o tercihleri türettiği seçim aksiyomları), ekonomik olayların asıl ve nihai nedeni olamaz, zira açıklamaya çalıştıkları aynı olaylar onlara da neden olur, onları da değiştirir. Bu eleştirmenler, tercihler ile fiyatlar ve gelirler arasında karşılıklı neden-sonuç ilişkisi varken tercihlere dışsal olarak verili muamelesi yapmayı mantıksız bulur.

Neoklasik teoriye gerçekçilik eksikliği yüzünden yöneltilen eleştiriler ile iç tutarsızlık gerekçesiyle yöneltilen eleştirileri ayıran kesin, bariz bir çizgi yoktur. İki tür eleştiri, bir yazarın çalışmalarında veya hatta aynı savda bile kesişir çoğu zaman. Dahası, bu eleştiriler hem neoklasik teorisyenlerden hem de Keynesçi ve Marksçı teorilere bağlı çözümlemecilerden doğmuştur. Örneğin Keynes, temel katkılarına, neoklasik emek piyasası teorisinin altında yatan emeğin marjinal verimliliği ve marjinal fayda kavrayışlarını eleştirerek başlamıştır. Marx, neoklasik teoriye olduğu gibi geçen birtakım klasik iktisat varsayımlarını çoğu zaman alaya almıştır. Örneğin, kapitalistlerin kârlarını, sermaye adı verilen bir nesnenin ödülü olarak tanımlamanın saçma olduğunu düşünmüştür; hâlbuki ona göre kârlar, emekçiler ile kapitalistler arasındaki belirli bir ilişkiden doğar. Keynes ve Marx, neoklasik giriş noktası kavramlarına, çok farklı olan kendi giriş noktalarıyla karşı çıkmıştır (Keynes için önceden belirlenmiş yapısal kurallar, Marx için sınıf). Eleştirileri, neoklasik teorinin mantık tutarsızlığına veya gerçekçilik eksikliğine birer saldırı olmaktan ziyade (böyle saldırılar içerseler de), ekonomik gerçeklerin nasıl düzenleneceği ve nasıl işlediği hakkında farklı teorilerin olumlanmasıdır.

Neoklasik teoriye yönelik eleştiriler her zaman farklı sonuçlar doğurmuştur. Eleştirileri değerli bulan teorisyenler, ekonomik olayları açıklamak için, neoklasik teorinin gerçekçilik eksikliğini ve/veya mantık tutarsızlıklarını aşan alternatif yollar geliştirmeye çalışmıştır. Aralarından bazıları, eninde sonunda farklı bir yeni giriş noktası ve/veya mantık ortaya koyar ve böylelikle artık neoklasik olmazlar. Keynes bir bakıma 20. yüzyılda bunu yapmıştır; Marx ise 19. yüzyılda başka bir şekilde klasik iktisat teorisiyle yollarını ayır-

mıştır. Başka eleştirmenler, teorinin giriş noktası kavramlarını ve mantığını biraz değiştirip, yine de temel neoklasik düşünme biçimi çerçevesinin içinde kalırlar. Bu gibi teorisyenler, neoklasik teorinin mantık tutarlılığını ve ampirik gerçekçiliğini güçlendirerek, mevcut neoklasik teoriyi onu eleştirenlere yanıt verecek şekilde geliştirmeyi hedefler. Son yıllarda bu eleştirmenler; yaygın piyasa noksanları, neoklasik geleneğin varsayımlarından saptığı gözlenen insan davranışları ve başkalarının davranışlarına dair beklentileri hesaba katan stratejik eylemler hakkında yeni fikirler ve savlar geliştirdiler. Neoklasik teori son yıllarda, kısmen ona yöneltilen eleştirilerin bir sonucu olarak değişti. Bu bölümün konusu teorinin değişim ve gelişimi.

Bütün teorilerde, eleştiriler değişim yaratan şartlar arasındadır. Eleştiriler neoklasikçileri teorilerinden yeni tür sorular, daha önce sorulmamış sorular sormaya itmiştir, hâlâ da itmektedir. Eleştiriler, teori içindeki keşfedilen "hataları" veya çelişkileri düzeltme çabalarını kışkırtır. Yaratıcı bireyler bu eleştirilerle baş etmek için yeni kavramlar icat etmek için harekete geçebilir. Paradoksal biçimde, neoklasik teorinin zenginliği, gücü ve benzersiz olması, kısmen ona yöneltilen en haşin eleştirilerin saldırılarından türemiştir.

Tartışmamız, neoklasik teorinin eleştirilere verdiği, ayrı fakat birbiriyle bağlantılı üç yanıt etrafında düzenlenecek. İlk grup yanıt, neoklasik teorinin piyasalar kavramı ve eleştirmenlerin yaygın piyasa noksanlarına dair iddialarıyla ilgilidir. İkinci grup yanıt, eleştirmenlerin neoklasik teorinin standart rasyonellik varsayımlarına uymadığını öne sürdüğü insan davranışlarıyla uğraşır. Üçüncü ve son grup yanıt, eleştirmenlerin, gerçek dünyada firma ve bireylerin, başkalarının davranışlarına dair beklentilerini hesaba kattıkları, katmak zorunda oldukları ısrarını ele alır (geleneksel neoklasik teori bunların hesaba katılmadığını varsayıyordu).

5.1.2 Yanıtlar: Genel Bakış

Piyasalar geleneksel teoride varsayıldığı gibi mükemmel rekabete ulaşmak yerine birtakım noksanlar sergilediğinde, neoklasik iktisatçılar piyasa çözümlemesine yeni yaklaşımlar geliştirmiştir. Ele alınan piyasa noksanları arasında, bir veya birkaç alıcı veya satıcının fiyatı belirleyecek şekilde iktidar kullanması, alıcı ve satıcıların tam bilgi eksikliği, piyasa katılımcıları arasında mükellef bir şekilde hazırlanmış sözleşmeler yazma imkânsızlığı, piyasa işlemlerinin sözleşmeye girmeyen üçüncü taraflar üstündeki dış etkileri ve çıktılar arttıkça ortalama maliyetleri sürekli düşüren teknolojiler bulunur. Bu noksanları neoklasik teori içerisinde anlama ve onlara teori içinde yer vermek için gösterilen teorik çabaların ilginç bir sonucu, piyasa noksanlarından doğan çeşitli piyasa arızası biçimlerine toplumun buldu-

ğu çözümlerde neden piyasa olmayan/piyasa haricindeki kurumların (firmalar, hükümetler, yargı sistemleri vs.) öne çıktığı sorusuna getirilen yeni açıklamalar olmuştur.

Burada ele aldığımız, eleştirilere verilen yanıtlar ve sonuçta ortaya çıkan yeni yaklaşımlar *geç neoklasik teori* başlığı altında toplanır çünkü hedefleri, referans noktaları ve optimum standartları olarak kaynakların (tam rekabetçi piyasa ekonomileri yoluyla) Pareto optimal paylaşımına başvurmaya devam ederler. Hatırlayın, Pareto optimumu öyle bir piyasa dengesini anlatır ki bu denge durumunda kendi refahını arttıran her kişi bir başkasının refahına zarar verecektir. Geç neoklasik teori o standardı korur fakat biraz değişmiş biçimde: *Hedef artık Pareto optimumundan sapmayı en aza indirmek ve firmaların, devletlerin veya bir yargı sisteminin piyasa noksanlarına bulduğu "çözümün" başarısını/verimliliğini ölçmektir*. Bir başka deyişle, iktisadi çözümlemenin temel hedefi, ekonominin geleneksel Pareto optimumu standardına nasıl daha yaklaştırılabileceği sorusu olur. O standart neoklasik teoride olduğu gibi durur ve neoklasik teori bölümümüzde tartışıldığı üzere neoklasik teorinin geleneksel giriş noktaları ve özcü mantığına dayanır, onlardan türetilir. Bu bakımdan geç neoklasik teori, neoklasik geleneğe sadık kalan gelişmeleri, değişimleri temsil eder.

Fakat piyasaların mükemmel olmadığı eleştirisine yanıt vermek, geç neoklasik teorinin sadece bir kısmıdır. Neoklasik teoriyi besleyen hümanizmi göz önünde bulundurursak, neoklasik teorinin insan davranışı hakkındaki varsayımlarının da incelemeye ve eleştiriye tabi tutulması şaşırtıcı değildir. Eleştiriler neoklasik teori uygulayanları o varsayımları uyarlamaya itmiştir, özellikle de birbirinden bağımsız bir biçimde, sadece ve sadece kendi çıkarlarını gözeten bireyler olarak karar veren bireyler kavrayışını. Bencil olmayan (kendi çıkarını gütmeyen) güdüleri ve insan zihninin bilişsel kısıtlarını hesaba katan yeni insan davranışı kavrayışları ortaya çıkmıştır. Yine de, geç neoklasik teoriyi besleyen temel hümanizm neoklasik gelenekte neyse odur; sadece, ekonominin itici gücü olan insan doğası, "daha gerçekçi" bir inşa içinde sunulur.

Geç neoklasik teorinin yeni insan davranışı tarifi, geleneksel rasyonellik ve tercihler varsayımlarının önemli birtakım uyarlamalarını ve uzantılarını da içerir. Geleneksel neoklasik teorinin mal ve hizmet, boş zaman ve gelecek gelir zevklerinin insan doğasının parçası olan seçim aksiyomlarından türetiliyor olarak gördüğünü hatırlayın (2. Bölüm'de özetlendiği üzere). İnsan rasyonelliğinin ne olduğunu bu doğal seçim aksiyomları tanımlar: Birey, verili kısıtlamalar altında kendi refahınıençoklamayı hedefler. Neoklasik teoriye göre, eğer insanlar bir taraftan kısıtlamalarını göz önünde bulunduruyor, öbür taraftan da isteklerinin olabildiğince fazlasını elde edebiliyorsa, o zaman rasyonel davranıyorlardır.

Sonuç, tutarlı bir biçimde tanımlanmış, eksiksiz tercihlerini daha iyi tatmin edecek eldeki hiçbir fırsatı kaçırmayan, seçim yapan geleneksel neoklasik birey kavrayışıdır. Rasyonel bir insan her zaman fırsatçıdır, yalnızca kendini düşünüyordur (kendi içine bakıyor, kendine dönük düşünüyordur). Evrim teorisyenleri, *homo habilis*, *homo erectus* ve *homo sapiens* gibi yaftaları nasıl türettiyse, iktisatçılarda bu fırsatçı, kendini düşünen "rasyonel" insanın doğuşunu göstermek için *homo economicus* terimini yaratmıştır. Bunun "modern insan" olduğu düşünülmüş, böylelikle modernlik neoklasikçilere özgü rasyonellik tanımıyla eşitlenmiştir.

Her zaman fırsatçı olan, sadece kendini düşünen bu birey kavrayışına karşı çıkan eleştiriler, bazı neoklasikçileri kendi çıkarına hizmet etmeyen hedef ve niyetleri dahil edecek şekilde rasyonellik tanımlarını değiştirmeye itmiştir. Neoklasik teoriye yöneltilen ve 3. Bölüm'de tartıştığımız Keynesçi teori, bütün insan kararlarında belirsizliğin rolünün hakkını yeterince teslim etmediği gerekçesiyle saldırır. Nitekim bazı neoklasikçiler, bireylerin, tercihlerini en iyi tatmin eden "rasyonel kararları" verebilmek için ihtiyaç duydukları, metalar hakkındaki muazzam miktarda bilgiyi işleyebilme bilişsel kapasitesini sorgulayarak, insan rasyonelliği hakkındaki geleneksel fikirleri de dönüştürmüştür.

Geleneksel neoklasik rasyonellik kavrayışlarının bu gibi eleştirileri ilginç bazı gelişmeler doğurmuşsa bile, bireylerin nasıl davrandığı hakkındaki daha yeni kavrayışlar hâlâ standart *Homo economicus* figürüne istinaden tanımlanır. İnsanın rasyonel olduğu şeklindeki geleneksel fikir –betimleyici olmasa bile– normatif bir kıstas hizmeti görmeye devam eder. Daha yeni rasyonellik kavrayışları, bir bütün olarak ekonominin verili bir insan rasyonelliği tarafından belirlendiği (hümanizm) anlayışını sürdürür. Neoklasik rasyonellik eleştirilerine son dönemde verilen yanıtları geç neoklasik teori başlığı altında ele alma kararımız bu yüzden.

Yeni denge teorileri, geleneksel neoklasik teorinin, bireyler ve kurumlar arasındaki piyasa davranışı kavrayışına yönelik eleştirilere bir yanıttır. Hatırlayın, standart neoklasik denge teorisinde bireylerin fiyat alıcıları olduğu varsayılır. Karar verirken sadece verili meta fiyatlarının sunduğu bilgiyi ve mevcut kaynakları ve teknolojiyi hesaba katarlar. Başka türlü söylersek, standart neoklasik iktisadın tam rekabet toplumu modelinde, rasyonel bireyler ne satın alacaklarına, ne satacaklarına, ne biriktireceklerine ve ne yatırım yapacaklarına karar vermek için başka bireylerin ne düşündüğünü bilme ihtiyacı duymazlar.

Bazı neoklasik iktisatçılar bu tarz karar vermeyi bireylerin veya kurumların başkalarının davranışlarına dair beklentilerine bağlı olarak karar verdikleri "stratejik" karar vermeden kesin bir çizgiyle ayırmak için ona "paramet-

rik" karar verme derler. Eleştirmenler, parametrik çevrenin, kararların verildiği gerçek dünyayı yeterince iyi yansıtmadığını iddia eder. Tam rekabetçi olmayan piyasalarda gerçek karar verme, diğer piyasa katılımcılarının olası bütün eylemlerini ve tepkilerini hesaba katmalıdır. Kısacası, karar verenler, kendi akıl yürütme süreçlerine başkalarının akıl yürütme süreçlerini dahil ederler. Hayatta kalmaları ve başarılı olmaları, bu gibi bir karşılıklı bağımlılıkla baş edebilecek bir strateji oluşturmayı gerektirir.

Tam rekabetçi olmayan bir iş ortamı düşünün: Firmalar artık fiyat alıcı değil, fiyat koyucudur. Öyleyse her firma çıktı ve fiyatlama kararlarını stratejik bir biçimde, diğer firmalardan beklenen davranışları hesaba katarak vermelidir. Bu stratejik karar verme durumlarını çözümlerken, neoklasik iktisatçılar, giderek, adını matematikçi John Nash'den alan yeni bir denge kavrayışını benimsemiştir.

Geleneksel neoklasik piyasa dengesi, talep ile arzın kesiştiği bir dengedir. Nash dengesi farklıdır. Seçtiği stratejiyi tek taraflı değiştirmek hiçbir faile yarar sağlamıyorsa, sağlamadığında meydana gelir. Son yıllarda, bundan da farklı bir denge kavramı ortaya çıktı. Bazı iktisatçılar, denge sorununu rasyonel bireyler arasındaki mikro düzey etkileşimler üzerinden kurgulamak yerine, davranış özelliklerinin nüfusa dağılımı üzerinden kurgulamayı tercih ediyor. Bu iktisatçılar, evrimsel istikrar diye bir kavrayış ortaya attılar. Bu kavram, verili bir nüfus içerisinde davranış örüntülerinin istikrarlı dağılmasını belirtiyor. Bu iktisatçılar, böyle bir kavrayışın Nash dengesi fikrinin kesinkes bireyci öncüllerinden çok daha kullanışlı olduğunu iddia ediyor.

Nashvari ve evrimsel denge kavrayışlarının gelişmesi neoklasik teoriyi daha çok yönlü ve matematiksel olarak daha gelişkin kıldıysa bile, bu gelişmeler teorinin geleneksel normatif projesinden kopmamıştır. Bu gelişmeler, neoklasik teorinin uzun yıllardır var olan, ıraksak ekonomik çıkarları birbiriyle uyumlu hale getiren, mantıksal olarak tutarlı ve evrensel olarak uygulanabilir bir toplumsal bütünleşme teorisi oluşturma arzusunu sürdürmüştür. Biçimi ne olursa olsun, bir denge çözümü aramak, genel olarak toplum, özel olarak kapitalist ekonomiler içindeki ekonomik farklar ve bu farkların sonuç verdiği çatışmalar ile baş etmenin yollarını aramaktır. İktisadi teorileştirmede toplumsal ahenk arayışının ilk önce Smith, daha sonra Pareto ile başlayan ve bugün geç neoklasik teorideki bu gelişmeler ile devam eden uzun bir düşünce geçmişi vardır.

Neoklasik yaklaşımdaki bu başlıca uzantıları ayrıntılarıyla incelemeden önce, bizi bu gelişmeleri neoklasik teorinin geç ifadeleri olarak konumlandırmaya iten ortak özelliklerin altını bir kez daha çizelim. Birincisi, hepsi temel kıstasları olarak geleneksel neoklasik yaklaşıma atıfta bulunmaya devam eder (açık açık veya alttan alttan). Örneğin insan davranışını yeni şekiller-

de kavramsallaştırabilirler fakat bunu ancak standart seçim aksiyomlarından sapmalar ve onun ihlalleri üzerinden yaparlar. İkincisi, ekonomiye yönelik yaklaşımlarını, bireylerin ıraksak çıkarlarının hangi koşullar altında birbiriyle ahenkli hale geleceğini veya getirilebileceğini belirlemek amacıyla inşa ederler. Bazı geç neoklasik teorisyenler bu iki teorik pratikten uzaklaştıkları ölçüde neoklasik teorinin ötesine doğru adım atmaya başlayabilirler. Kimileri için bu bir imkândır: tıpkı Marksçı ve Keynesçi teorilerin yaptığı gibi ekonomiyi teorize etmenin yeni yollarını ortaya koyabilirler.

5.2 Piyasa Noksanları Teorileri

Neoklasik teori, doğduğu günden beri idealleştirilmiş bir tam rekabetçi piyasa modeline bağlı olmakla eleştirilmiştir. Eleştirmenler, bütün ekonomik faillerin fiyat alıcıları olduğu, sözleşmelerin mükellef bir şekilde hazırlandığı ve hesaba katılmayan (üçüncü) taraflar üstünde hiçbir etki yaratmadığı, bütün bireysel faillerin tam ve eksiksiz bilgiye sahip olduğu, oluşamayan hiçbir piyasanın (*missing markets*) olmadığı gibi neoklasik varsayımları reddetmiştir. Bu gibi eleştirmenlere göre geleneksel neoklasik teori, birbiriyle sadece piyasalar yoluyla, pürüzsüz işleyen rekabetçi piyasalar yoluyla etkileşen atom benzeri rasyonel bireylerden oluşan bir dünya resmetmekte gerçekçi değildir. Ve doğduğu günden beri neoklasik teorisyenler, ideal tam rekabet dünyasından bazı olası sapmaları çözümlemelerine katmayı denemiştir. 20. yüzyıl boyunca, araştırılan sapma türleri ve noksanları ekonomi politikası yoluyla idare etme biçimleri süregiden ve değişen eleştiriler karşısında değişmiştir.

Eleştirilerin çoğunda ortak bir itham, piyasaların doğru düzgün işlemekte başarısız olduğudur. İtham ciddidir, zira piyasaların noksan olması, kapitalizmin, kendisini meşrulaştırmasının her zaman önemli bir parçası olan üretim veya tüketim verimliliğini başarmasını engelleyecektir. Eleştirmenlerin tespit ettiği piyasa noksanlarının kaynakları çeşit çeşittir. Aralarında üretim ve tüketimden doğan hesaba katılmamış dışsallıklar veya taşma etkileri (*spillover effects*), piyasaların işleyişine devlet müdahalesi ve insanların geleceği görememeleri bulunur. Bütün bu noksanlar, insanların Pareto tarzı bir üretim-tüketim optimumuna sonuç verecek rasyonel piyasa seçimleri yapma yetilerine ket vurur. Piyasa noksanları toplumsal hengâmeye yol açar: Vatandaşların cebine girmesi gerekenden az zenginlik girer, vatandaşlar istihdam edilmemiş kaynakların zararlı etkilerinden muzdarip olur ve paylarına mümkün olandan daha az zenginlik düşmesi hakkında vatandaşlar arasında çıkan siyasi gerilimlerle karşı karşıya kalırlar. Bu tür bir dünya pek de optimal değildir.

Genel konuşursak, neoklasik piyasalarda tam rekabet kavrayışını hedef alan başlıca iki tür eleştiri olmuştur. Bu iki eleştiri, farklı tarihsel bağlamlarda çıkmıştır. Birinci dalga piyasa noksanları teorileri, eleştirilerin kapitalist ekonomilerde gördüğü iki grup soruna odaklanmıştır: (1) özel ekonomik etkinliklerden doğan, hesaba katılmamış toplumsal etkiler ve (2) firmalar veya diğer kurumlar (örn. sendikalar veya hükümet kurumları) ellerinde biriken iktidarı kullanıp bir metanın fiyatı üzerinde denetim kurduğunda ortaya çıkan toplumsal etkiler. Piyasa noksanlarının günümüze daha yakın eleştirileri 1950'den sonra çıkmış, piyasa arızalarını "işlem maliyetlerine" ve "bilgi eksikliklerine" bağlamıştır. Daha yeni teoriler daha eski olanların yerine geçmemişse bile, tartışmaların önemli bir veçhesini değiştirmiştir. İlk nesil teorilerde devlet genellikle piyasa noksanlarının tek çözümü olarak görülmüştü. Son dönem teorilerde ise çeşit çeşit başka kurumların piyasa arızalarıyla daha verimli baş edebileceği fikri öne çıkmakta.

5.2.1 *Dışsallıklar ve Onları Yönetme Biçimleri*

Neoklasik teorinin bireylerin birbirleriyle sadece piyasalarda ve piyasalar yoluyla etkileştiklerini varsaydığını hatırlayın. Bu demektir ki aralarındaki özel mübadelenin kurallarını belirleyen sözleşmede şart koşulan şeyleri mübadele ederler sadece. Dolayısıyla, birbirlerini sadece o piyasalar yoluyla etkilerler. Fakat farz edin gözlemlenen bir piyasa işlemi bir dışsallığa, yani üçüncü tarafları veya doğayı etkileyen (piyasa işlemlerine dışsal) bir sonuca neden oluyor. Geleneksel neoklasik teori bu dışsallığı tanımaz, ona bir açıklama sunmaz, hâlbuki piyasa işleminin maliyetleri ve faydaları listesinin ve dolayısıyla verimliliğin bir parçası olduğuna kuşku yoktur.

Mesela diyelim bir bireyin sigara tüketimi, sigara içen kişiyle hiçbir piyasa ilişkisi olmayan bir başkasının faydasına zarar veriyor. Bu metanın veya dolayısıyla neredeyse her metanın tüketimi böyle dışsallıklar doğurabilir, zira bir bireyin tüketimi çoğu zaman başkalarının refahını etkileyecektir. Dışsallıklar olumlu da olabilir: Hastalıklara karşı aşı olmayı seçip parasını ödeyen bireyler, böyle yaparak aşı olmayan ve aşı ödemesi yapmayan başkalarına (üçüncü taraflara) yarar sağlarlar. Açık denizde petrol sondajının, denizdeki balıkları öldüren toksinler saçtığı ve nitekim balıkçılık sektörünü kötü etkilediği bir üretim örneği düşünün. Hal böyle olunca, petrol piyasası işlemleri petrol piyasasına katılmayan üçüncü taraflara zarar verebilir. Bu durumlarda tüketicilerin veya üreticilerin özel kararları başkalarını etkiler fakat o etkilerin toplumsal maliyetleri ve yararları piyasalar tarafından, piyasalarda hesaba katılmaz. Nitekim anlaşma yapan kişiler için verimli olan piyasa anlaşmaları, anlaşmanın tarafları ve içinde bulundukları piyasa tarafından

göz ardı edilen fakat toplumsal sonuçları olan gerçek maliyetler veya yararlar göz önünde bulundurulduğunda pekâlâ verimsiz olabilir.

Kamu malları bir başka önemli dışsallık örneği sunar. Hükümetin milli güvenlik veya temiz hava ve su arz etmesini düşünelim. Devletin sağladığı bu toplu tüketim örneklerinde geleneksel neoklasik teoride teorileştirilen türden özel piyasalar olamaz. Toplumdaki her vatandaş istese de istemese de aynı miktarda kamu malı tüketir. Milli güvenliğin, daha sağlıklı bir fiziki çevrenin veya milli eğitimin faydalarından hiç kimse dışlanamaz. Kamu mallarını kamu malı yapan şey, faydalarından başkalarının dışlanamaz olmasıdır. Kamu malları örneği olumlu ve olumsuz dışsallıkları ayırt etmenin kullanışlı olduğunun da altını çizer. Bununla birlikte, neyin olumsuz neyin olumlu olduğunu hükme bağlamak konusunda muhtemelen fikir ayrılıkları olacaktır. Mesela birçok vatandaş milli güvenliğin topluma faydalı olduğunu düşünürken, başkaları ise bir "askeri-sanayi kompleksin" toplumsal risklerinden korkabilir ve nitekim milli savunmayı bir masraf/maliyet, yani olumsuz bir dışsallık sayabilir.

Aşağı yukarı 1920'lerde İngiliz neoklasik iktisatçı Arthur Cecil Pigou (1877-1958), bir metanın "özel" maliyetleri ile "toplumsal" maliyetleri arasında bir ayrım yaparak, olumsuz dışsallıkları teorileştirmek için yeni bir yol önermiştir. Bir metanın özel maliyetleri (onu üretmenin marjinal maliyeti) o metanın fiyatına yansır, fakat toplumsal maliyetleri (onun tüketilmesi veya üretilmesi veya hem tüketilmesi hem üretilmesi ile üçüncü taraflara ve doğaya dayatılan maliyetler) yansımaz. Bir başka deyişle, $P_{petrol} = MC_{özel}$. Burada alttaki "özel" yazısı, petrol şirketinin özel, marjinal üretim maliyetlerini simgeler. Eğer petrol sondajı şu veya bu tür çevre hasarına da neden oluyorsa, o hasar topluma çıkarılan bir maliyeti simgeler. O toplumsal maliyet, sadece özel maliyetlere odaklanan firma tarafından hesaba katılmaz. Bu toplumsal maliyet, yaptıkları farklı işlerde benzer dışsallıklara neden olan şu veya bu diğer özel firmaların özel petrol arzının dışındadır, ona dışsaldır. Başka türlü söylersek, daha önce tartışılan, firmaların (özel) marjinal maliyet eğrilerine bu toplumsal maliyet dahil değildi.

Sonuç iç açıcı değildir: Bu piyasa, toplumsal olarak verimli optimum petrol çıktısı vermekte başarısızdır. Dolayısıyla, eğer başka piyasalar da benzer olumsuz dışsallıklar sergiliyorlarsa aynı eleştiri onlar için de geçerlidir. Petrolun piyasa fiyatı, özel piyasada olduğundan daha yüksek olmalıdır; piyasadaki fiyat, petrol üretiminden doğan gerçek maliyetlerin (çevre maliyetleri de dahil) tamamını kapsamaz:

$$P_{petrol} < MC_{özel} + MC_{toplumsal}.$$

Eklenilen yeni $MC_{toplumsal}$ terimi özel sondajın çevresel etkilerinin toplumsal maliyetini simgeler. Petrolun piyasa fiyatı, onun reel maliyetlerini yan-

sıtmakta başarısız olduğuna göre, neoklasik anlamda verimli ve optimal olacak meta miktarından daha fazlası üretilecek ve tüketilecektir. Nitekim bu gibi dışsallıklar toplumun genel refahını azaltır. Dikkat edin, burada Pareto kıstası veya verimlilik standardı yerli yerindedir: Dışsallık, fiyatlandırılmamış bir çevresel maliyet yüzünden geleneksel optimal standart $P = MC$'den bir sapma yaratır. Pigou'nun başlattığı dışsallık tartışması, Pareto kıstasının kendisini sorgulamaz. Nitekim hükümet petrole uygun vergi uygularsa, petrolün piyasa fiyatını $P_{yeni} = MC_{özel} + MC_{toplumsal}$ olacak şekilde yükseltilebilir; burada P_{yeni}, petrol fiyatının düzeltilmiş yeni fiyatını simgeler.

Arz talep terimleriyle söylersek, Pigou'nun neoklasik teoriye yaptığı eklenti, toplumsal katma maliyetleri dahil ederek yeni ve daha yüksek bir arz eğrisi yaratır (eğri yukarı ve sola kayar). Yeni neoklasik sav doğrudan buradan çıkar: Hükümetin vergi ile yaptığı müdahale, değişmediği varsayılan petrol talebini yukarı ve sol kaymış bu yeni petrol arzı ile dengeli hale getirir. Sonuçta ortaya çıkan yeni ve daha yüksek fiyat, geleneksel neoklasik teorinin verdiği tanıma göre, toplumsal olarak tekrar verimli hale gelen bir piyasa sonucunu temsil eder. Bu verimlilik tanımı, geç neoklasik teori için temel kıstas olmaya devam eder.

Böyle bir Pigoucu vergi dayatan devlet yetkililerinin işin içindeki toplumsal maliyetleri tahmin etmeleri gerekirdi ki hiç mi hiç kolay değildir bu. Aynısı olumlu dışsallıklar için de geçerlidir. Örneğin sigara tüketimini azaltma amaçlı devlet müdahalesi, topluma kanıtlanmış bir sağlık faydası sağlar fakat (1) tütün çiftçileri, onların aileleri ve üyesi oldukları topluluklar için azalan fırsatlardan ve (2) sigaranın azalması insanların daha uzun yaşamasını sağladığı için artan sosyal güvenlik taleplerinden dolayı yeni maliyetler de yaratır. Ve dışsallıklar listesi hem çok uzundur hem de tartışmalıdır.

Aslında iktisatçıların, siyasetçilerin ve diğerlerinin yaptığı şey, sayısız maliyet ve kazanç arasından o anda önemli olduğunu düşündükleri veya en azından farkında oldukları bazılarını saymaktır. Pigou'dan önce, sayılanlar sadece özel maliyetler ve özel kazançlardı. Pigou'dan sonra, hiç değilse bazı toplumsal maliyetler ve kazançlar eklendi. Altta yatan bu soru, sayısız toplumsal kazanç ve maliyet arasından hangilerinin sayılacağı sorusu, iktisattaki teorik bir sorudan ibaret değildir elbette. Bilakis, toplumsal maliyetlerin ve kazançların tanınması/kabul edilmesi ve hesaplamalara dahil edilmesi uğruna mücadele ederiz ve keza toplumsal gündeme alınanlar bu mücadelelerin sonucudur. Kuşkusuz, bugün hem özel sanayinin hem de özel tüketimin doğal çevre üzerindeki etkilerini kabul ediyoruz/tanıyoruz. O etkiler ve onların maliyetlerinin sayılması, birçok toplumsal kuvvetin sonucudur. Bu kuvvetler arasında yeni teorik çalışmalar (örn. 1962'de Rachel Carson'un çığır açan *Sessiz Bahar* kitabının yayımlanması), örgütlü toplumsal çevre ha-

reketi ve özel yaşamlarımızın doğayı ve dolayısıyla yaşayabilmeyi sürdürmemizi etkilediği hakkında genel kamu farkındalığı vardır. Benzer şekilde, kapitalist dalgalanmaların özel yaşamlarımız üzerindeki olumsuz dışsallıkları da aşağı yukarı tanınmıştır. Keynesçi iktisadı ve politikaları bu olumsuz dışsallıkları azaltmak veya saf dışı bırakmak motive etmişti. Fakat kapitalist sınıf sömürüsünün yaşamlarımız üzerindeki maliyetleri pek tanınmış değil; dolayısıyla onların üstesinden gelmek için pek bir şey yapılmıyor. Çevre veya dalgalanma dışsallıklarının aksine, hâlâ büyük ölçüde tanınmamış ve fiyatlandırılmamış haldeler.

Kimi neoklasik iktisatçılar (bilhassa daha muhafazakâr olanlar), firmaların ve bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda özel kararlar verme serbestliğine müdahale edilmesi veya kısıtlamalar getirilmesi konusunda oldukça temkinlidir. Bu iktisatçılar, devletin neredeyse imkânsız olan fayda-maliyet hesaplamalarını yapmayı denemesine ve daha sonra bu hesaplamalara dayanarak vergiler ve teşvikler yaratmasına kapitalist bir toplumun izin vermemesi gerektiğini ileri sürerler. Bu gibi neoklasik teorisyenler, dışsallıkların tetiklediği vergi ve teşviklerin, piyasalar üzerinde ekonomiyi Pareto konumundan uzaklaştırabilecek başka etkileri (dışsallıkları da dahil) olduğunu iddia ederler. Savlarına göre çok daha iyi bir yol, dışsallıkları tanımak fakat daha sonra, etkilenen tarafların bu dışsallıkların tazminatı için özel olarak pazarlık etmesine olanak sağlamaktır. Bu iktisatçılar, çözümlerini adını bu savı başlatan neoklasik iktisatçıdan alan Coase teoremine dayandırırlar (Coase 1960).

Bu teoreme göre, eğer güvenilir mülkiyet hakları varsa ve bu haklar mükellef şekilde hazırlanmış sözleşmeler ile tarif edilmişse ve eğer işlem maliyetleri ihmal edilebilir boyutta ise (örn. avukat tutmaktan doğan maliyetler), toplumsal maliyetler sorunu etkilenen taraflar arasında, iki tarafa da faydası dokunacak bir değiş-tokuş ile tamamen ve verimli bir biçimde çözülebilir. Açık denizde petrol sondajı örneğimize dönersek, sondajdan faydalananlar, sondajdan kötü etkilenenlerden pekâlâ farklı kişiler olabilir. Pareto verimliliği açısından bakarsak açık denizde petrol sondajı yapmak bazılarına kaybettirecektir (örn. balıkçılık sektörü, zehirlenen balık tüketicileri, daha az kirli bir çevre tercih edenler); fakat sondaj yapmamak da başkalarına kaybettirecektir (örn. sondajın azalmasından zarar eden işletmeler, benzer şekilde zarar eden işçiler, o işçilerin üyesi oldukları topluluklar ve petrol sondajı azalırsa daha yüksek benzin fiyatları ödemesi gerekecek olan araba sürücüleri). Bu açıdan bakıldığında sondajın yasaklanması veya vergilendirilmesi, sondajın yapılmamasından zarar gören gruplar için bir adaletsizliğe yol açacak, bu grupların uğradıkları kayıplar karşılığında tazminat alması gerekecektir.

Eğer sondaj planlanan yerdeki deniz havzasının mülkiyet hakları açıkça tarif edilmiş olsaydı, o zaman ya onu kirlenmeden uzak tutmak isteyenler sondaj yapmak isteyenlerin kayıplarını tazmin etmek zorunda kalacak ya da tam tersi olacaktı. Eğer bu mülkiyet hakları petrol şirketinin elindeyse, balıkçılık camiası bu iş fırsatından vazgeçtiği için petrol şirketine tazminat ödemelidir. Eğer haklar balıkçılık camiasının elindeyse, o zaman sondajdan doğan kayıpları karşılığında petrol şirketi balıkçılık camiasına tazminat ödemelidir. Eğer haklar üçüncü bir tarafın elindeyse, o zaman hem balıkçılık camiası hem petrol şirketi o mülk için teklif sunmalıdır. Fakat ikisi de kendi getiri beklentilerinin ötesinde bir teklif sunmayacağına göre, ancak faydası maliyetinden ağır basarsa sondaj yapılacaktır. Burada dikkat edin, Coase teorimine göre mülkiyet haklarına kimin sahip olduğu değil, sadece hakların mükellef sözleşmeler ile tarif edilmiş olması önemlidir.

Coase teoremi, varsayılan bu koşullar altında (mülkiyet hakları vardır ve tarif edilmiştir, işlem maliyetleri düşüktür, işin içinde çok fazla taraf yoktur) özel piyasa işlemlerinin verimli olduğunu söyler. Bir başka deyişle, bütün dışsallıklar tamamen hesaba katılmıştır; yani piyasa işlemlerine içsel hale getirilmiştir. Bu kayda değer sonuç, neoklasik teorinin kavramlarını eleştiriye göre ayarlayıp daha sonra geç neoklasik teori biçiminde temel geleneği tekrar onayarak büyük bir eleştiriye (dışsallıklar yüzünden piyasaların sürekli arızalandığı) göğüs germe gücünü gösterir. Teoremi yaratan Ronal Coase'ın 1991'de Nobel İktisat Ödülü'nü aldığına şaşırmamalı.

Coase'ın dışsallıklar sorununa bulduğu "çözümünün" geçerli olması için gerekli koşullar diye belirlediği koşulları hem neoklasik iktisatçılar hem de onu eleştirenler mercek altına almıştır elbette. Eleştirenler, mülkiyet haklarının hemen hemen hiçbir zaman tamamıyla belirli/tarif edilmiş olmadığını ve bilhassa dışsallıklardan çok sayıda taraf etkilendiğinde işlemlerin oldukça maliyetli olabildiğini vurgular. Örneğin bilgiye (örn. dışsallıkların uzun vadeli sonuçlarına dair bilgiye) eksiksiz bir biçimde ulaşılamadığında, bir ekonomik etkinlikten olumsuz etkilenenlerin o olumsuz etkileri tamamen ve maliyetsiz bir biçimde değerlendirebileceklerini varsaymak yanıltıcıdır. Böyle bilgiler için bir piyasa olsa bile, o bilgiye herkesin eşit erişimi yoktur veya bilgiye ulaşmaya herkesin parası yetmez. Tek başına bu sorun bile pazarlıkta bir tarafın ağır basması için yeterlidir.

Örneğin gelir ve zenginlik eşitsizlikleriyle dolu bir dünyada bir balıkçılık camiasının çokuluslu bir petrol şirketininkine eşit parasal güce sahip olduğunu varsaymak da yanıltıcı olacaktır. Şu durumu düşünün: Bilgi eksikliği varsa (aşağıda daha ayrıntılı tartışılıyor), finans kurumları müstakbel borçluların borçlarını zamanında ödeyememeleri riskini şeffaf bir biçimde değerlendiremez. Borcunu ödeyememe riskini karşılamaya yetecek teminatı ol-

mayan borçlulara ayrımcılık yapılacak, kredileri kısıtlanacaktır. Bu durum, açık denizde petrol sondajının Coase çözümüne varmak için gerek duyulan ve petrol şirketiyle girilecek maliyetli pazarlığa devam etmek isteyen balıkçı camiasının aleyhine olabilir. Petrol şirketinin aksine balıkçı camiası, eğer yeterli teminata sahip değilse pazarlıkları sürdürmek için kredi alma ihtiyacı duyar. Kredi erişimi olmazsa, petrol şirketiyle pazarlık etmeye devam etmeye camianın parası yetmez. Kısacası, işlemlerin maliyetli olduğu, mülkiyet haklarının belirsiz olduğu, bilgi asimetrileri ve bu örnekte zenginlik ve gelir eşitsizlikleri olan bir dünyada piyasa temelli Coasecı çözümlerin dışsallık sorunlarını devlet temelli Pigoucu çözümlerden daha iyi yönetmediğini eleştirmenler pekâlâ ileri sürebilir.

Bu gibi bir eleştiri, birtakım neoklasik iktisatçıları geleneksel kanonu tekrar onaylamak için başka yollar bulmaya iter çoğu zaman. Aralarında daha muhafazakâr olanlar, ekonomik düzenin kurumsal ve yasal reformlar ile yeniden yapılandırılmasında ısrar edebilir. Bu iktisatçıların hedefi, mülkiyet haklarını genişletmek (özelleştirme, telif/copyright yasaları, yeni bilgi biçimleri için patentler vs. yoluyla) ve işlem maliyetlerini azaltmak (piyasa düzenlemelerini kaldırarak, dijitalleşerek veya yeni özelleştirme ve merkezsizleşme biçimleri geliştirerek) olurdu. Tabii ki sonsuz bir süreçtir bu: Ne eksiksiz tarif edilmiş mülkiyet hakları tesis etmek ne de tüm işlem maliyetlerini kaldırmak mümkündür. Dahası, mülkiyet haklarını genişletirken yeni piyasa noksanları doğabilir: Patentler fikri keşifleri özel mülkiyete çevirirken, patent sahiplerinin piyasalarda tekel güç ele geçirmesine de olanak sağlayabilir. Ne var ki daha liberal neoklasik iktisatçılar farklı bir yaklaşım izler. Piyasa çözümlerinin her örnekte devlet çözümlerinden daha üstün olmasını veya bunun tam tersini sağlamak imkânsız olduğu için, iki çözümden birini seçmeden önce sırasıyla her çözümün maliyetleri ve faydaları karşılaştırılmalıdır. Bu liberal iktisatçılar sadece piyasa temelli çözümleri desteklemek yerine hem piyasaları hem devletleri, hatta sivil toplumun diğer kurumlarını bile içeren bir çözümler karışımını savunurlar.

Çözümler karışımını savunan liberal yaklaşım, gerekli bilginin nasıl toplanıp dağıtılacağı sorusu karşısında ille de özel piyasaların tarafını tutmaz. Dolayısıyla, hangi dışsallıkların maliyet ve faydalarının dahil edileceği veya hatta etkilenen toplulukların fayda-maliyet çözümlemelerinin altından nasıl kalkacağı konusunda kamusal sorgulamalar ve tartışmalar yaşanabilir. Çözümler karışımı yaklaşımı, ekonomik büyüme ve enerji kaynaklarının sınırsız kullanımı yerine çeşitli bilimsel tavırları ve hatta ilkeli etik tavırları göz önünde bulundurmaya imkân verir. Hatta piyasanın toplumsal maliyetler hakkında bilgi toplayıp bu bilgiyi dolaşıma sokma kabiliyetini doğrudan sorgulamaya bile izin verir.

Daha muhafazakâr olan piyasa yanlısı yaklaşım, piyasanın kabiliyeti ve toplumsal maliyetler hakkındaki bu gibi kamusal sorgulamaları ve tartışmaları eleştirir ve reddeder. Bunun yerine, toplumsal maliyetlerin boyutu ve kapsamı, piyasalar yoluyla iletilen bilgide ve piyasa belirlenen fiyatta doğru şekilde mevcut olduğunu iddia ederler. Piyasaların fiyatlar aracılığıyla doğru bilgi taşıma verimliliğine bel bağlamak, bu konudaki ve hatta her ekonomik meseledeki geleneksel neoklasik yaklaşım ile uyumludur elbette. Beklendiği üzere karşılığında eleştiriler doğar.

Birincisi, muhafazakâr yaklaşımda sadece ekonomik kaynak (kâr, ücret, sahip olduğu sermaye üzerinden getiriler) elde edenler veya kaynaklara erişimi olanlar toplumsal maliyetlere dair tercihlerini ifade edebilir. İfade eden bireylerin fiili tercihleri, gelirlerinin veya zenginliklerinin boyutuna veya olmamasına da bağlıdır. Hiçbir geliri olmayan bireylerin tercihleri piyasa ortamına dahil edilmeyecektir. Bazı bireylerin piyasa oyları başkalarınınkinden daha fazla sayılacaktır çünkü başkalarından daha fazla gelir elde ediyorlardır ve nitekim toplumsal maliyetlerle ilgili piyasa sonuçları üzerinde görece daha fazla nüfuz sahibidirler. Bu bakımdan, piyasa temelli tercih ifade etme sistemi, modern demokrasilerin her kişiye bir oy kıstasını tehlikeye atar. Nitekim muhafazakâr yaklaşım, toplumsal maliyetlerle ilgili kararları (özellikle de en genel anlamda hayatı etkileyenleri), gelir veya zenginliği ne kadar olursa olsun tek tek her kişinin oyunu sayarak demokratik bir biçimde belirlemek gerektiğini savunan herkesin tepkisini çeker.

İkincisi, iklim değişikliği gibi küresel sorunları göz önünde bulundururken, ciddi uluslararası işbirliği ve uzun vadeli bir ufuk gereklidir. Uluslararası işbirliği zor olabilir ve sadece piyasa sonuçlarına bel bağlamak miyopik biçimde basiretsiz olabilir. Örneğin gelecekteki bir ekonomik etkinliğin tahmini maliyetinin şimdiki değerini hesaplamak için toplumun bir iskonto oranında karar kılması gerekir (bu faiz ıskonto oranı ile daha önce, 2. Bölüm'deki 9. dipnotta, bir birey için gelecek tüketimin şimdiki ederi nedir sorusunu tartışırken karşılaşmıştık). Genelde neoklasik teorisyenler sözkonusu iskonto oranının ekonominin uzun vadedeki faiz oranıyla eşit olduğunu ve uzun vadedeki faiz oranının da ekonominin uzun vadedeki gerçek büyüme oranına eşit olduğunu ileri sürerler. Bu açıdan bakıldığında, iskonto oranı için yapılan pazarlık aynı zamanda ekonominin uzun vadedeki büyüme oranı için yapılan pazarlıktır. Bazı sorunlar çıkabilir.

Görece fakir ülkelerin görece zengin ülkelerden çok farklı iskonto oranları olabilir. Zengin ülkelerde ekonomik büyüme ve faiz oranları uzun vadede daha düşük olduğu için, toplumsal maliyetlerin şimdiki indirimli değeri, hızlı büyüyen, faiz oranı yüksek ve görece fakir ülkelerdekinden çok daha fazladır. Piyasa temelli bir yaklaşım ülkeler arasındaki bu fark ile ilgili ne

yapacaktır? Üstelik verilecek kararlar için uzun vadeli ufuklar daha uygun olduğu zamanlarda piyasalar toplumlara daha ziyade kısa vadeli ufuklar sunar. Piyasaların bu kısıtlamalarını kabul etmek, alternatif kurumların düşünülmesini sağlar. O alternatifleri yeğ tutan iktisatçılar, piyasaları her zaman en iyi çözüm olarak görenlerle hemfikir değildirler ve onlarla tartışırlar.

Bugün, ileri kapitalist ekonomilerin çoğunda, dışsallıklara dair kamu politikaları farklı derecelerde hem Pigoucu vergilendirmeyi (örn. sigaradan vergi kesmek; su kirliliğini azaltma hedefiyle su kullanımına ilave ücretlendirme) hem de Coasecı piyasalaştırmayı (örn. mahkeme sistemi ile başa çıkılan dışsallıklar) içerir. Devletler bu iki yaklaşımı birleştiren bir hibrid olarak emisyon ticareti mekanizmaları tasarlayıp tesis eder. Emisyon ticareti mekanizmaları, ekonomideki azami toksik emisyon düzeyini bilimsel kıstaslara ve siyasi kaygılara göre sınırlarken, sonuçta ortaya çıkan kirlilik maliyetini (ve kirletmeyenlerin ödüllerini) ise kirlilik ruhsatı alıp satan şirketler arasındaki piyasa pazarlıklarına bırakır. Geleneksel neoklasik piyasa mekanizması ve Pareto optimumu, dışsallıklara uygulanabilir olduğu söylenerek tekrar onaylanmıştır.

5.2.2 *Noksan Rekabet Biçimleri*

20. yüzyıl boyunca ve hatta daha öncesinde, muazzam piyasa gücüne sahip firmaların kapitalist ekonomiye gittikçe damga vurduğunu birçok gözlemci fark etmişti. Firmalar arasındaki rekabet, giderek daha fazla sektörde sadece birkaç başarılı firmanın ayakta kalmasına yol açıyordu. Örneğin Amerika'da otomobil sektöründe, birkaç sanayi devi ortaya çıkarak sektöre hakim oldu (önemli dış rekabet ortaya çıkana kadar). İktisatçılar, rekabetten ayakta kalan birkaç büyük firma için reklamcılığın daha önemli hale geldiğini de belirtmiştir. Fakat piyasa gücüne sahip ve muazzam miktarda reklam yapan az sayıda devasa firma, piyasalar ve fiyat belirlenimine geleneksel neoklasik yaklaşıma kolay kolay dahil edilebilecek olaylar değildir.

O geleneğin iki temel noktasını hatırlayın: Bütün firmalar fiyatları verili alır ve piyasada belirlenen fiyattan istedikleri kadar satabilirler. Firmaların ürettiği ve sattığı miktarlar, sadece marjinal maliyetlere bağlıdır. Hiçbir firma reklam harcaması yapmaz çünkü bu akıldışı olurdu, zira rekabetçi bir firma (tanımı gereği tam rekabetçi piyasada rekabetçi olan birçok firmadan biridir), ürettiklerinin tamamını piyasada giden fiyattan her zaman satabilir. Bir başka deyişle, kârının önündeki kısıtlama satışlar değil maliyetlerdir. Hal böyleyse bir firma neden reklam masrafı yapar ki? Yanıt, rekabetin neoklasik teoride varsayıldığı gibi tam rekabet olmadığıdır. Noksan rekabet dünyasında reklam yapmak mantıklıdır. Neoklasik teori kavramlarını bu kocaman

şirketler, reklâmcılık ve noksan rekabet dünyasına göre uyarlamak zorunda kalmıştır ve uyarlamıştır.

Tartışmamız ilk önce tekele, daha sonra tekellerin var olması ve etkileri yüzünden noksan olan rekabete yoğunlaşacak. Tekelci bir firma, piyasanın tamamına arz eder, tamamını denetimi altında tutar; bir metanın tek satıcısıdır, sektörde o metayı üreten tek firmadır. Tekel bir firmanın satış fiyatı, her alıcı için piyasa fiyatıdır. Farklı sektörlerde tekellerin neden ortaya çıktığına dair sayısız neden verilir; biz iki tanesini açıklayacağız fakat bu iki neden önemlidir.

Tekelin bir olası nedeni teknolojidir. Diyelim birçok firmadan oluşan rekabetçi bir sektörde, firmalardan bir tanesi bütün diğer firmaların kullandığından farklı, yeni bir teknoloji kuruyor. Bu firma başarılı oldukça ve çıktısını genişlettikçe, diğer firmaların sahip olmadığı avantajlara sahip olur: Birim çıktı başına ortalama üretim maliyeti düşer (ölçek ekonomileri bu demektir). Böyle bir firma, birim çıktı başına maliyeti piyasa fiyatının giderek daha altına düştükçe verili piyasa fiyatında giderek daha fazla kâr eder. Böylece gitgide daha hızlı büyüyebilir. Sonunda genişleyen çıktısı o kadar büyür ki sektördeki arzın büyük bölümünü tek başına yapar. O noktada, sadece çıktısının genişlemesi bile piyasa fiyatını aşağı çekerek fiyatları etkilemeye yeter. Hal böyle olunca aynı metayı üreten diğer firma ciddi bir sorunla karşı karşıyadır: Ölçek ekonomileri yaratan teknolojiye sahip olmadıkları için ortalama maliyetleri düşmemiştir. Düşen fiyatlar onları kepenk kapatmaya iter. Ayakta kalan tek firma, ölçek ekonomisine sahip firmadır. Bir tekel oluşmuştur.

Eğer reklam yapmak reklam maliyetinden daha fazla ilave hasılat sağlayacak kadar ilave talep doğuruyorsa, tekelci firma reklam yaparak daha da fazla para kazanabilir. Rekabetçi firmanın aksine tekelci, ya birim çıktı başı fiyat düşerse ya da yapılan reklam fiyatlarda düşüş olmaksızın ilave alıcı getiriyorsa daha fazla çıktı satabilir. Tekelci, hangisinin daha fazla net hasılat getirdiğine göre bu iki stratejiden birini seçer. Neoklasik teorinin varsaydığı türden rekabetçi bir ekonomide böyle bir şey asla yapılmaz.

Dikkat edin, bu tartışmada neoklasik iktisat teorisinin giriş noktası fikirlerinden biri değişime uğradı. Firma genişledikçe ölçek ekonomileri doğuran bir teknoloji imkânını hesaba kattık. Neoklasik rekabet varsayımını kurtaran yanıtlardan biri şu savdır: Bütün teknolojiler eninde sonunda, girdilerden biri sınırlı miktarda bulunduğu zaman, daha önce keyfini sürdükleri ölçek ekonomilerini yitirir ve nitekim üretim o sınırın ötesinde genişledikçe maliyetler iyice yükselir. Bir başka deyişle, bütün firmalar eninde sonunda sınırlı bir girdiye toslarlar ve nitekim olumsuz ölçek ekonomileri yaşarlar. Bu sav aracılığıyla, neoklasik iktisatçılar geçici tekellerin hiç değilse

uzun vadede hayatta kalmadığı rekabetçi ekonomiler varsayımının meşruiyetini kurtarmaya çalışmıştırlar.

Tekellerin ortaya çıkmasının bir başka olası nedeni oldukça neoklasik olan fırsatçılık varsayımında bulunabilir; yani, insanların kendi arzularını daha iyi tatmin etmek için sürekli fırsat kolladıkları varsayımında (firmalarsa daha fazla kâr etmenin fırsatını kollar). Böyle insanlar sadece firmalarda değil, devlette ve başka yerlerde de vardır. Bir müteşebbis, devletten sadece kendi kullanacağı bir patent koparark (ikna ederek, lobi yaparak, rüşvet vererek vs.) bir sektörde tekel statüsü kazanabilir. Kendi çıkarını gözeten bürokratlar, firmalara ayrıcalıklı piyasa konumları (tekel konumlar) sağlama karşılığında rüşvet isteyebilirler. Bir tekel, hem özel sektörde hem kamu sektöründe iş yapan fırsatçıların verdiği ve aldığı para yedirmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkabilir. Sadece teknoloji değil, insan doğası da tekele neden olabilir.

Gelin neoklasik teorinin tekelleri nasıl ele aldığını ve tekellerin neoklasik teorinin önemini ve uygulanabilirliğini sarstığı eleştirilerine nasıl yanıt verdiğini incelemeye dönelim. Neoklasik iktisatçılar marjinal hasılat fikrini ortaya atmış, bu fikri noksan rekabet hakkında boylu boyuna bir sav haline geliştirmiştir. Savlarını açıklamak için, tekel gücüne sahip bir firmanın kâr denklemini ele alalım:

$$\Pi = p \times q - c(q).$$

Burada Π firmanın kârlarını, p üretilip satılan metanın fiyatını, q üretilip satılan meta miktarını ve $c(q)$ ürettiği miktarın –üretilen miktar arttıkça yükselen– bir fonksiyonu olarak belirtilen toplam üretim maliyetini simgeler. Daha önce 2. Bölüm'de tartıştığımızdan iki değişikliğe dikkat edin: 2. Bölüm'de, piyasanın belirlediği fiyatı simgelemek için üstü çizgili p değişkenini ($\bar{p}$), toplam maliyet için ücret maliyetleri ($w \cdot h \cdot L_i$) ile sermaye maliyetlerinin ($r \cdot K_i$) toplamı olan c değişkenini kullanmıştık. Burada artık p'nin üstü çizgili değil çünkü firma bir fiyat alıcı değil, fiyat koyucu. Ayrıca, c yine toplam maliyetleri simgeliyor fakat burada üretilen birim sayısının bir fonksiyonu olarak tanımlanmış. Kâr denklemindeki bu değişiklikleri, fiyat alıcı olan tam rekabetçi firmanın aksine tekelci firma hem p hem de q değişkenlerini manipüle edebildiğinde ne olduğunu daha iyi anlamak için yaptık.

Hedefinin her zaman kârınıençoklamak olduğunu varsayarsak, tekel firmanın stratejisi, çıktı düzeyini ve buna bağlı olarak fiyatı, maliyetleri ile hasılatı arasındaki farkıençoklayacak şekilde belirlemektir. Fakat yeni bir sorun çıkar: Fiyata hakim olması, firmanın satabileceği miktarı da şekillendirdiği anlamına gelir. Örneğin daha fazla kâr elde etmek için fiyatını yükseltmek ürününe gösterilen talebi de azaltacak, satabileceği miktarı azaltacak ve belki de kârlarını aşındıracaktır. Firma ne yapmalıdır? Marjinal hasılat kav-

ramı işte burada devreye girer. Kavram, bir firmanın üretip sattığı ilave birim çıktı başına kazandığı ilave hasılatı anlatır:

$$MR = \frac{\Delta TR}{\Delta q}.$$

Burada Δ, daha önce olduğu gibi, önünde durduğu değişkendeki değişimi belirtir. Tam rekabetçi bir firmanın marjinal hasılatı piyasanın belirlediği fiyata eşittir, zira firmanın miktarını değiştirme kararı o fiyata hiçbir etki etmez (çünkü piyasaya arz eden çok sayıda rekabetçi firmadan biridir). Dolayısıyla, rekabetçi firmanın toplam hasılatı, ürettiği ve değişmeyen piyasa fiyatından sattığı miktara göre değişir. Hâlbuki tekel gücüne sahip bir firma için işler epey farklıdır. Onun toplam hasılatı, sadece ne miktarda üretip sattığına göre değil, aldığı fiyat o miktara göre oynadığı için de değişir (çünkü piyasadaki tek satıcıdır). Tekel firmanın hasılatı üzerindeki birbiriyle ilişkili bu iki etkiyi şu şekilde yazabiliriz:

$$\Delta TR = \Delta q \cdot p + \Delta p \cdot q$$

Burada ilk terim ($\Delta q \cdot p$) firmanın üretimini değiştirmekten ileri gelen hasılat değişimini, ikinci terim ($\Delta p \cdot q$) fiyat değişiminden ötürü olan hasılat değişimini simgeler. Tam rekabetin aksine iki değişken de tekel firmanın denetimi altındadır.

Denklemin iki tarafını da Δq'ya bölersek, firmanın marjinal hasılatını elde ederiz:

$$MR = \left[\frac{p \cdot \Delta q}{\Delta q} + \frac{\Delta p \cdot q}{\Delta q}\right] = \left[p + \frac{\Delta p}{\Delta q} q\right].$$

Denklemdeki ikinci terimi ($\Delta p/\Delta q \cdot q$) daha yakından inceleyelim. Terim negatiftir çünkü talep yasası adı verilen şeyi, yani istenen ücret ile satılan miktar arasındaki ters ilişkiyi yansıtır. Bir tekelci, ürettiği maldan daha fazla üretip satmak için fiyatı düşürmelidir.[2] Paradoksal biçimde, bir tekelcinin fiyat üzerindeki gücü, kendisi için her zaman bir satış sorunu yaratır; bu ikinci terimin önemi odur. Marjinal hasılat kavramının yansıttığı şey, tekel gücüne sahip her firmanın karşılaştığı bu örtük satış sorunudur.

Tekelci, kârınıençoklamak için verili piyasa talep koşullarını ve sattığı şeyin üretim maliyetini hesaba katarak, isteyeceği ücret ile üreteceği miktar arasında en uygun (optimal) bileşimi bulmalıdır. Kâr denklemimize döner-

2 $\Delta p/\Delta q$ her zaman negatif olacağına göre, fiyat değişiminin satılan *bütün* birimler üzerindeki etkisini ölçen parantez içindeki ifadenin ikinci kısmı, her zaman birim fiyattan yapılan bir çıkarım olacaktır. Tekel gücü olduğunda fiyata ayar çeken bir "düzeltici etmen" olarak düşünülebilir bu. Tekel yoksa düzeltici bir etmene de gerek yoktur ve dolayısıyla $MR = p$; tekel varsa $MR < p$.

sek, çıktı miktarını değiştirdiğinde bir tekelcinin kârlarının nasıl değişeceğini sorabiliriz: $\Delta\Pi = \Delta TR - \Delta c$. Şimdi bu denklemin iki tarafını da Δq'ya bölün. $\frac{\Delta TR}{\Delta q}$ için yukarıdaki marjinal hasılat kavramını (MR), $\frac{\Delta c}{\Delta q}$ için de daha önce 2. Bölüm'de tartıştığımız marjinal maliyeti (MC) kullanın:

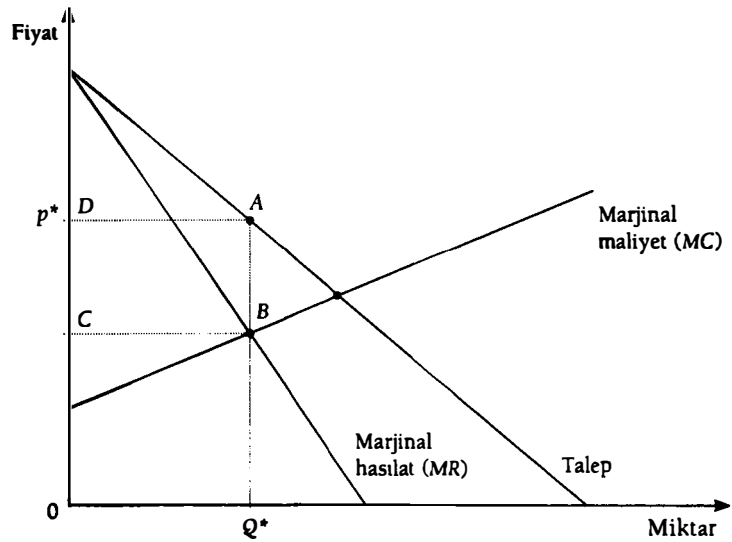
$$\frac{\Delta\Pi}{\Delta q} = \left[p + \frac{\Delta p}{\Delta q}\, q\right] - \frac{\Delta c}{\Delta q}$$

Burada denklemin sağ tarafındaki, kareli parantez içindeki ilk terim marjinal hasılatı, parantez içinde olmayan ikinci terim marjinal maliyeti simgeler. Eğer $\Delta\Pi/\Delta q$ pozitifse, o zaman çıktı düzeyinde bir artış kârları kesinkes arttıracaktır; başka türlü söylersek, $\Delta\Pi/\Delta q$'nun pozitif olması için, $MR > MC$ ve firmayı daha fazla üretip kârlarını genişletmeye özendiren bir durum vardır. Eğer $\Delta\Pi/\Delta q$ negatifse, o zaman daha fazla üretmek firmanın kârlarını azaltacaktır çünkü $MR < MC$. Bu durum firmayı üretimi azaltmaya teşvik eder. Kârıençoklamanın koşulu, tekelcinin marjinal hasılatını marjinal maliyetine eşitlemesidir. O noktada kârlar zirve yapar. Tekelciyi fiyat yükseltmeye (ve daha az satmaya) veya fiyat düşürmeye (ve daha çok satmaya) teşvik eden bir durum yoktur artık; iki eylem de daha fazla kâr getirmeyecektir.

Talep doğrusu ile marjinal hasılat doğrusu arasındaki ilişki, Şekil 5.1'de resmediliyor. Kazanılan marjinal hasılat kesilen ücretten her zaman daha az olacağı için, marjinal hasılat doğrusu her zaman talep ve fiyat doğrusunun altına düşecek şekilde çizilir.

Firma, grafikte MR doğrusunun MC doğrusunu kestiği B noktasında üretir. Bu nokta firmanın optimal konumudur, yani kârlarıençokladığı noktadır. Daha sonra, grafikte bu kârençoklama noktasına tekabül eden çıktı (Q^*) ve fiyat (P^*) düzeylerini tespit ederiz. Açıkça görülüyor ki, fiyat, fiyat doğrusu üzerinde tespit edilmelidir çünkü o doğru, alıcıların belirlenmiş çıktı düzeyi için ne kadar ödemeyi kabul ettiklerini gösterir. Fiyat marjinal maliyetin üzerinde olduğu için (tam rekabetin *aksine*), tekelci firma pozitif kâr kazanacaktır, bir "ekonomik rant" elde edecektir. $ABCD$ noktaları arasında kalan dikdörtgen bölge, tekelcinin cebine giren toplam ekonomik ranttır. Tam rekabetin aksine noksan rekabette bu rant rekabet ile ortadan kalkmaz.

Gelin tekelcinin bu durumunu, tam rekabetçi piyasa sonucuyla karşılaştıralım. Karşılaştırmayı kolaylaştırmak için Şekil 5.1'deki marjinal maliyet eğrisini hem tekelcinin arzını hem de tam rekabet koşulları altındaki toplam piyasa arzını simgeleyecek şekilde yorumlayacağız. Benzer şekilde, aynı şekildeki talep doğrusunun hem tekelcinin karşı karşıya olduğu talebi hem de rekabetçi piyasadaki toplam talebi resmettiği varsayılacak (toplam piyasa talebi, tek tek her rekabetçi firmanın karşı karşıya olduğu, hâlâ tam elas-

Şekil 5.1
Bir tekelci için kâr ençoklama noktası.

tik olan taleple aynı şey değildir). Bu varsayımlar yapıldıktan sonra, Şekil 5.1'de *MC* doğrusunun (bu doğru artık piyasa arz eğrisini simgeler) piyasa talep doğrusunu kestiği, tam rekabetçi durumdaki piyasa dengesini gösteren *E* noktasını belirlemek mümkündür. *E* ile *A* noktalarını karşılaştıralım: Tekelde $P > MC$ iken, rekabette $P = MC$. İki farklı piyasa durumunu karşılaştırmanın dolambaçsız yoludur bu: Rekabetteki denge fiyatı tekelci fiyattan düşüktür ve rekabetçi denge çıktı düzeyi tekeldekinden yüksektir. Tüketiciler, tekellerin hakim olduğu piyasalarda daha zarardadır: Daha düşük bir çıktı düzeyi için daha yüksek bir fiyat öderler. Genel konuşursak, tekel altındaki bir toplum kıt kaynaklarını daha verimsiz kullanacaktır. Daha fazla işsizlik olacak (çıktı düzeyleri tam rekabette olabileceği düzeyin altında olduğu için), sermayeden yeterince faydalanılmayacaktır (tekelci daha fazla üretebilir fakat daha fazla çıktının fiyatlar üzerinde etkisi, onun daha fazla üretmesini engelleyecektir). Rekabet ile tekeli bu şekilde karşılaştırırken, tekel iktidarının toplumun sırtına yüklediği maliyeti ölçmek için yine Pareto verimliliği ($P = MC$) kıstasının kullanıldığına dikkat edin.

Neoklasik teori marjinal hasılat kavramını ekleyerek, piyasa iktidarı meselesini dahil edecek şekilde giriş noktasını gözden geçirmiştir. Teori diğer gi-

riş noktası kavramlarını ve özcü mantığını hâlâ kullanır, hâlâ uyarlanmış bir denge konumu arar ve bulur (artık $MC = MR$ noktasındadır). Dahası, bu yeni denge genellikle "optimal" Pareto dengesi ile ilişki içinde çözümlendiği için, Pareto optimumu geç neoklasik teoride ekonominin iyi olup olmadığını ölçen standart kıstas konumunu korur. Nitekim tekel, neoklasik teoride Pareto optimumundan sapma olarak anlaşılır. Neoklasik iktisatçılar, ekonomiyi tekrar tam rekabete yakın hale getirmek için tekelleri saf dışı bırakmayı veya kısıtlamayı hedefleyen yasalar tasarlayıp onaylamaya yardımcı olur. Neoklasik hedef, her zaman olduğu gibi yine tam rekabetçi ekonomidir.

Neoklasik iktisattaki tekel iktidarı tartışması, Keynesçi iktisatı da etkilemiştir. Bazı Keynesçi yaklaşımlar, tekel gücünü makroekonomi için yeni bir fiyat denklemi yazmak için kullanır: $P = (1 + m) \cdot MC$. Burada P, toplam fiyat düzeyini, m, "kar marjı" katsayısı adı verilen şeyi, MC, marjinal maliyeti simgeler. Rekabette $m = 0$ ve $P = MC$. Bazı Keynesçi yaklaşımlar yeni bir yapısal kural getirip (kar marjı, m) bunu birçok makro konuya (ücret pazarlığı, enflasyon, işsizlik vs.) ve daha fazlasına uygularlar.

İki aşırı uç olan tekel ile tam rekabet arasında, sıra sıra noksan rekabet biçimi vardır. Gerçekleşen birçok fiili noksan rekabet örneği bu sırada yer alır. Örneğin, tüketiciler tekel bir firmadan satın almayı (sabun, diş macunu, spor ayakkabı vs.) bırakıp, onu ikame edecek iyi bir ürün sunan farklı bir firmadan almaya başlayabilir. Nitekim tekelin piyasa iktidarı, ikame ürünlerin bulunabilirliği ile ters ilişkilidir. Tekellerin müşterilerinin sadakatini kazanmaya, ürünlerini gerçekten ikame edecek ürünler bulunmadığına ikna etmeye çalışmaları bu yüzdendir. Ürünlerini diğer bütün ürünlerden ayrıştırmaya çalışırlar ki tekel fiyatları müşterileri kaçırmasın. Bunu, reklamlarla, pazarlamayla, markalandırmayla, paketlemeyle, ürün gelişimiyle ve finans ile bağlantılı müşteri sadakati programları ile yaparlar.

Bir firmanın ürün ayrıştırması ne kadar başarılıysa, firma o kadar piyasa gücü eline geçirecektir. Elbette diğer firmaların sektöre girmesini engelleyen bir teknoloji veya yasal kısıtlama yoksa, sektörün tekel hakimiyeti altında olması ve tekel firmanın ettiği kârlar yeni firmaları sektöre girmeye ve rekabet etmeye çekecektir. Bu demektir ki verili bir anda, ekonomideki sektörler daha rekabetçi olanlardan daha az rekabetçilere kadar uzanacaktır. Her sektör zaman içinde daha rekabetçi olmaktan tekelci bir sektöre, daha sonra büyük ihtimalle tekrar rekabetçi bir sektöre dönebilir.

Neoklasik iktisatçılar, diğer noksan rekabet biçimleri ile de ilgilenmiştir. Oligopol rekabet, her biri fiyat üstünde göz ardı edilemeyecek bir etki edebilecek kadar büyük az sayıda firmadan oluşan, bu şekilde işleyen bir piyasa durumunu anlatır. Daha önce tanımladığımız terimleri kullanırsak, bu firmalar birbirleriyle *stratejik* şekilde rekabet eder (*parametrik* rekabetin aksi-

ne). Bir başka deyişle, burada yeni ve önemli olan varsayım, her firmanın, çıktı kararlarını alırken bu kararları birbirlerine bağlı olarak verdiği varsayımıdır. Her firma, kendi özel kararını alırken, diğer firmaların ne yapacağı beklentisini hesaba katar. Karar verip rekabet eden bu firmaların hepsi aynı boyutta olmayabilir.

Örneğin, adını Alman iktisatçı Heinrich Freiherr von Stackelberg'den (1905-1946) alan Stackleberg modelinde, daha büyük boyutta bir lider daha küçük boyutta bir takipçi ile rekabet eder. Böyle bir sektörde sadece iki firma rekabet ettiği için sektörün piyasa yapısına duopoli (çift-el) denir. Lider, önce kendi çıktı kararına takipçisinin nasıl karşılık vereceğini düşünerek başlar. Takipçinin en iyi karşı hamlesinin ne olacağı tahminine dayanarak kârıençoklayan çıktıda karar kılar. Liderin bu hamlesine karşı takipçi de ondan beklenen çıktıda karar kılar. Bu ekonomik davranış, tam rekabetçi firmaların aldığı ekonomik kararları neoklasik teorinin betimleme biçiminden çok farklıdır. Neoklasik teori diğerlerinin kararlarını verili alırken, lider-takipçi modelinde ise, lider firma, kendi kâr etme kararlarına varırken, aldığı karar karşısında takipçinin alacağı karara dair tahminlerini (fonksiyonel bir ilişki biçiminde) hesaba katmalıdır.

Bu yaklaşımın formel matematiği ile ilgilenenler için takipçi (Π_f) ve liderin (Π_l) kâr denklemlerini kısaca özetliyoruz:

$$\Pi_f = p(q_l + q_f) \times q_f - c_f(q_f)$$

$$\Pi_l = p[q_l + q_f(q_l)] \times q_l - c_l(q_l)$$

Burada alttaki f ve l harfleri sırasıyla takipçi ve lideri anlatır. Dikkat edin, burada fiyat iki firmanın toplam çıktı miktarı kararlarının bir fonksiyonu olarak belirlenir: $p = p(q_l + q_f)$.[3] İki denklemdeki ilk iki terimin fiyat fonksiyonları olduğu anlamına gelir bu. Liderin, takipçinin arz ettiği miktarı (q_f) kendi kararının bir fonksiyonu (q_l) olarak ele alması, modelin stratejik boyutunu yansıtır. Bu stratejik akıl şöyle işler. Takipçinin, evvela, verili her bir q_l için, q_f'nin kârençoklayan düzeyini gösteren bir fonksiyon hesapladığı varsayılır. Bir başka deyişle, takipçi, rakibinin çıktı kararını kendisi içini verili alarak, kârlarınıençoklamak için ne üretmesi gerektiğine karar verir. Daha sonra liderin bu fonksiyonu bildiği ve bu fonksiyonu kullanarak kendi kârınıençoklayacak çıktı düzeyine (q_l) karar verdiği varsayılır. Son olarak, q_l belli olunca, takipçi kendi çıktı düzeyini hesaplar ($q_f(q_l)$).

3 Buna bazen ters talep fonksiyonu denir. Şimdiye dek talebi fiyatların bir fonksiyonu yaptık; burada talep fonksiyonunun bir tersinin olduğunu varsayıyoruz ki bu sayede fiyatları talep edilen miktarın bir fonksiyonu olarak yazabilelim.

Lider firma piyasanın daha büyük kısmını, takipçi daha küçük kısmını ele geçirir. Tam rekabet vakalarıyla karşılaştırıldığında oligopol piyasa yapıları daha yüksek fiyattan daha düşük piyasa çıktısı üretmeye meyillidir. Tekel vakalarıyla karşılaştırıldığında oligopol yapılar tüketiciler açısından daha iyi performans sergilemeye meyillidir, yani daha düşük fiyattan daha fazla çıktı üretmeye. Bir kez daha, çözümleme için standart kıstas neoklasik tam rekabet kavrayışına uygun düşen fiyat ve miktarlar olarak kalır.

Neoklasik gelenek, aynı boyutta firmaların rekabet ettiği duopoli (çiftel) vakalarını, adını Fransız matematikçi Jean Louis François Bertrand'dan (1822-1900) alan Bertrand modeli ile ele alır genellikle. Bu modelde ürünlerin tıpatıp aynı olduğu varsayılır. Tüketiciler fiyatı daha düşük olan metayı alırlar ve bu da her firmayı fiyatını indirmeye teşvik eder. Fiyatlar marjinal maliyete eşitlenene kadar firmalar fiyat üzerinden rekabet etmeye devam ederler. Sonuç olarak, piyasada sadece iki firma olmasına rağmen çıktı ve fiyat düzeyleri tam rekabet koşullarında meydana gelecek sonucun aynısını verir. Bertrand modelinin vardığı bu sonuç, rekabet eden firmaların şikeli davranmadığı varsayımı altında geçerlidir ancak. Aşağıda, denge teorileri başlığı altında, oyun teorisindeki geç neoklasik gelişmelerin temel yapıtaşlarını tartışırken bu şike sorununa geri döneceğiz.

Neoklasik teori, noksan rekabete karşı bir dizi devlet politikası üretmiştir. Bir taraftan, geleneksel tekel karşıtı tavır, devletin tekel iktidarı ele geçiren işletmelere karşı yasalar geçirmesi ve uygulaması gerektiğini savunur. Tekelcilik karşıtı yasalar, üretimi ve ticareti kısıtlayan, böylece yüksek fiyatlar tayin eden tekellerin ve şike yapan veya birleşen firmaların doğması hakkında Amerika'da artan kaygılar ile birlikte 19. yüzyılın sonlarında çıkmıştır. Tekelcilik Karşıtı Sherman Yasası (1890), Clayton Yasası (1914) ve Robinson-Patman Yasası (1936) Amerika'da rekabeti onarmayı hedefleyen üç temel yasama hamlesidir. Başlıca birtakım mahkeme vakalarında, Standard Oil Şirketi ve American Tobacco şirketi gibi tekellerin sahipleri bağımsız olan ve rekabet eden daha küçük firmalara bölünmesini hedeflenmiştir. Bununla ilintili bir başka politika, devleti oligopol rekabet vakalarındaki şikelere (örn. fiyat belirlemeye) karşı harekete geçirmiştir. Bir başka politika, bir firmanın tekel olarak işlemesine izin verildiğinde tekel firmanın ekonomik davranışlarının devlet düzenlemesine tabi tutulması olmuştur. O politikanın en iyi örneği, bağımsız şirketlere bölünmeden önce American Telephone and Telegraph şirketinin tekelinin yıllar boyunca regüle edilmiş olmasıdır. Birçok neoklasik iktisatçı, ulusal bir tekelle baş etmenin bir başka yolunun ulusal üreticinin lehine olan korumaları (gümrük vergilerini ve kotaları) ortadan kaldırmak olduğunu da ileri sürmüştür. Bu iktisatçılar piyasaları uluslararası rekabete açıp açık tutmayı savunurlar. Tüketici elektroniği ve otomotiv,

uluslararası rekabetten doğan etkilerin piyasa yapısını çarpıcı şekilde değiştirdiği iki Amerikan sektörüdür.

Ne var ki, bazı neoklasikçiler devlet müdahalesi veya hatta düzenleme hakkında daha tedbirli ve şüphecidir. Bazıları, bir şirketin tekel statüsü kazanması durumunda bunun o şirketin rekabet mücadelesini kazanmasının bir ödülü olarak anlaşılması gerektiğini öne sürer. Yöneticilerinin yeni bir teknoloji kullanarak en düşük maliyetli üretici olmasını ve rakiplerini yenmesini sağladığı firmalar, piyasada böylelikle kazandığı tekelci konumun getirdiği ödülleri "hak ederler". Bu gibi iktisatçılar, firmaların rekabetçi firmadan tekelci firmaya geçmekte kullandığı üretimde verimlilik kazanımlarının toplumsal faydaları olduğunda ısrar etmiştir. Benzer şekilde, rekabetçi firmaların aksine tekelci firmaların araştırma geliştirmeye (yeni teknolojiler ve yeni ürünler için) daha fazla harcama yaptığını vurgulamıştırlar. Geleneksel neoklasik tam rekabet vurgusunun aksine geç neoklasik teori noksan rekabet hakkında çeşit çeşit sav ve tartışma içerir. Fakat bu çeşit çeşit sav ve tartışmalar, geleneğin temel giriş noktalarına, özcü mantığına ve Pareto optimal "başarı" kıstası özelliğine bağlı kalır.

5.2.3 *İşlem Maliyetleri ve Ekonomik Örgütlenme*

Ronald Coase 1937'de neoklasik iktisat teorisine bir başka önemli ve temel soru yöneltmiştir: "Firmalar neden var?" Neoklasik teori buna pek bir cevap sunmaz. Firmaların kendiliğinden, (verili teknoloji ve fiyatlar altında) kârıençoklayacak şekilde girdileri çıktılara dönüştürdüğünü varsayar o kadar. Bu neoklasik firma yaklaşımını eleştirenler, bu yaklaşımın firmayı gizemli bir "kara kutu" ile eş tuttuğunu söyleyerek onu reddetmiştir. Demek istedikleri, neoklasik görüşte firmaların sadece ufak çaplı bir teknik aritmetik problemini, yani verili teknoloji ve fiyatlar altında ne kadar üretmek gerektiği problemini çözdüğüydü. Neoklasik iktisatçılara göre bu problemin çözümü, marjinal maliyetin fiyata eşit olduğu miktarda üretmektir. Firmanın karmaşık yapısını, işlevlerini ve amaçlarını açıklamadan, teorize etmeden bırakan sıradan bir meseledir bu. Eleştirmenlerin öne sürdüğüne göre neoklasik teori, firmaların ne olduğunu ve ne yaptıklarını şekillendiren diğer pek çok kültürel ve ekonomik sürece ve iktidarın nasıl örgütlendiğine kulak vermez.

Görünen o ki diğer bütün önemli toplumsal kurumlar gibi bir firmanın tabiatı da neoklasik teoride varsayıldığından çok daha karmaşık bir oluşumdur. Yukarıda tartışılan noksan rekabet modelleri, daha derin ve kurumsal açıdan daha ayrıntılı bir firma davranışı çözümlemesi öneriyor kuşkusuz. Son olarak, geleneksel neoklasik firma yaklaşımı, belki çok daha temel olan

bir başka sorunla daha karşı karşıyadır. Neoklasik gelenek, bağımsız bireyler ve firmalar arasındaki piyasa işlemlerinin hiyerarşi ile yönetilen kurumlardaki bağımlı ilişki türlerinden ekonomik açıdan daha üstün olduğunu tekrar tekrar kabul etmiştir. Ne de olsa Adam Smith bağımsız ve özel piyasa işlemlerinin sanki görünmez bir el onlara yol gösteriyormuşçasına eninde sonunda, kasıt bu olmasa bile toplum için optimumu doğuracağını iddia etmişti. O ütopyayı gerçekleştirmenin tek yolu, özel mülkiyet ve piyasalarda bulunmuştu; bir despotun veya hiyerarşik şirket bürokrasisinin veya devlet planlamacıların yönettiği iktidarda değil. Öyleyse firma ve şirketlerin, "bu bilinçsiz işbirliği okyanusundaki bilinçli iktidar adaları" (Coase 1937) olarak varlıklarını sürdürmesini ve büyümesini neoklasik teori nasıl açıklamalıdır?

Coase'ın yanıtının ana amacı, mübadele sürecinin kendisinin maliyetsiz olmadığını kabul etmekti. Piyasa mukaveleleri yazmak ve onları dayatmak masraflıdır. Piyasa kurumunu yaşatmak masraflıdır (diğer tüm kurumlar gibi). Bu maliyetlerin farkına vararak işe başlayan Coase, piyasaların yaptığı bazı şeyleri firmaların piyasalardan daha ucuza yapabildikleri için bir örgütlenme biçimi olarak var olduklarını ileri sürer. Bir başka deyişle, metaları üretmek ve mübadele etmek için yapılması zorunlu olan bazı şeyler için, piyasalara karşı en az maliyetli seçenek firmalardır. Bir kez daha dikkat edin, bu yanıt geleneksel neoklasik verimlilik standardını kullanmaya dayanır (maliyeti en aza indirmek olarak dar tanımıyla verimlilik).

İşlem maliyetleri en mükemmel örnektir. Böyle maliyetler, alım ve satım eylemlerinin bünyesinde olduğu için doğar. Örneğin, satın alacak ev aramanın iki yolu vardır. Bir yol, bütün işleri kendiniz yapmak ve koordine etmektir: Çeşitli mahallelerde, istenilen boyutta ev ararsınız, bu farklı mahallelerdeki okulların eğitim kalitesi hakkında bilgi toplarsınız, o mahalledeki ev fiyatlarını karşılaştırırsınız, topladığınız bilgileri tutarlı bir bütün haline getirirsiniz vesaire. Yapılacak bu işlerin bazıları, satın alarak da halledilebilir veya kolaylaştırılabilir. Örneğin, gazeteler ev fiyatlarının yazdığı emlak sayfaları verir, kitapçıklar öğrenilen bilgileri bir arada tutar, bilgisayar programları toplanan bilgileri düzenleyip, onların çıktısını alır. Yapılacak diğer işler zamanınızı gerektirir; bu demektir ki harcadığınız arama, kaydetme ve süreci yönetme zamanının fırsat maliyetini de hesaba katmak gerekir (zamanınızı başka türlü harcamadığınız için kaçırdığınız olası gelir ve/veya fayda).

Ev almanın diğer yolu, yukarıdaki bütün işleri ve fazlasını yapan bir emlakçı tutmaktır. Bütün işleri kendiniz yapmanız durumunda tek tek bütün alışverişlerden çıkacak olan çok sayıda işlem maliyetine kıyasla, emlakçı tutmak tek bir işlem maliyeti çıkarır. Eğer emlakçı firma size daha ucuz maliyete hizmet sunabiliyorsa (zamanınızın fırsat maliyeti de dahil), neden böyle bir firma olduğu sorusuna yanıtımız vardır. Firmalar, yapılacak işleri, her

işi ayrı ayrı halletmesi için tek başına piyasalara bel bağlansaydı çıkacak olan maliyetten daha düşük maliyete icra edebildikleri için (muhtemelen ölçek ekonomileri yaratarak) ortaya çıkarlar.

Firmaların fiilen yaptığı bütün şeyleri düşünün. Üretime ilaveten türlü türlü başka, tamamlayıcı süreçler yürütürler: Ucuz üretim girdileri aramak, iyi yöneticiler bulmak, yeni teknolojiler ve ürün grupları keşfetmek, müşteri tabanlarını korumak ve genişletmek, sözleşme pazarlıkları ve hukuk hizmetleriyle baş etmek, risk yönetmek vesaire. Eğer çok sayıda farklı piyasa mübadelesi yapmaktan daha ucuza gelecekse bir firma bu süreçleri kendi içinde yapmayı tercih edebilir. Coase'ın firma üstüne çalışmalarından esinlenen bazı neoklasik iktisatçılar, bir firma bu süreçleri güvence altına almak için çok sayıda piyasa mübadelesine bel bağlamak yerine onları kendi içinde –kendi hiyerarşik bürokrasisi içinde– yaptığında, firmanın maliyetlerinin daha düşük olabileceğini savunmuştur. Böyle yapmak, toplam maliyeti birçok farklı ürüne yaymakla kalmaz; böyle yaparak ölçek ekonomileri de gerçekleştirebilir. İktisatçıların "takım üretimi" dediği şey bu ikincisiyle alakalıdır: Çalışan bireyler üretim, ucuz girdi arama, pazarlama, avukatlık vesaire gibi çeşitli görevlerden bir tanesinde uzmanlaşırlar. Yöneticiler, firmanın (takımın) verimliliğini arttırmak ve ortalama maliyetlerini düşürmek (maçı kazanmak) hedefiyle, çok sayıdaki birbiriyle bağlantılı fakat farklı görevleri planlar, düzenler ve yönlendirirler. Başarılı olduklarında firma ölçek ekonomilerini gerçekleştirir. Normalde firmalar hangi seçenek kârlılığa daha çok yarıyorsa ona göre bazı etkinlikleri kendi içinde yapar, diğerleri için piyasadan yardım alırlar.

Başka neoklasik iktisatçıların benzer çalışmalarında takip edilen Coase'ın işlem maliyeti fikri, daha genel bir piyasa olmayan kurumlar teorisi geliştirmiştir. Bu teori, bireylerin kendi çıkarını gözeten rasyonel davranışları ve rekabetçi piyasa sonuçlarının optimal olduğu çıkarımı ile ilgili geleneksel neoklasik fikirlerle tutarlıdır. Bu gibi geç neoklasik teorilere göre firmalar gibi piyasa olmayan kurumlar, süreçleri piyasa işlemlerinden daha ucuza halledebildiklerinde ortaya çıkar. Bu gibi kurumlar, piyasa arızaları yüzünden de bazı süreçleri üstlenebilir. Rasyonel failler zaman zaman fırsatçı davranabildikleri için (fırsatları varsa sözleşmede verdikleri sözleri tutmayarak, işe alındıktan sonra işte gösterdikleri çabayı azaltarak, fırsat olursa veya olduğunda beleşçilik (*free-riding*) yaparak vs.) piyasalar arızalanabilir. Neticede performans ölçümünde ve sözleşmelerin uygulanmasında bazı maliyetler çıkar. Piyasaların arızalanmasından/yetersiz kalmasından çıkan böyle sorunlarla baş etmek için firmalar genelde gözetim ve dayatma masraflarını kendileri üstlenirler.

Geleneksel neoklasik iktisattaki "kara kutu" firma teorisinin (bu teoride emeğin marjinal verimliliği, maliyetsiz bir biçimde denetlenir, ölçülür, ödüllendirilir) tam aksine, geç neoklasik firma teorileri emek verimliliğini sorun-

laştırır. Geç neoklasikçilere göre emek verimliliği verili değildir; daha ziyade, işverenleri, işçileri işe aldıktan sonra ortaya çıkan önemli ve muhtemelen masraflı bir sorunla baş başa bırakır. Basitçe söylersek, bu gibi işçiler verimli çalışmaktan kaçmanın yollarını arayıp bulabilir. Firma, bu verimlilik sorunuyla baş etmeyi hedefleyen bir örgütlenme yapısıdır. Hatta bazı neoklasik iktisatçılar bu çerçeveyi genişletip, kurumların insanlık tarihi boyunca evrimini açıklamaya çalışmıştır (North 2005). Onlara göre kurumlar sadece işlem maliyetlerini hesaplı kılmak için değil, yaygın fırsatçılıktan doğan teşvik sorunlarını çözmek için de ortaya çıkmıştır.

5.2.4 Bilgi Eksiklikleri ve Oluşmayan Piyasalar

Bazı neoklasik iktisatçılar, geleneksel neoklasik teorinin piyasadaki herkesin piyasada bulunan tüm metalar hakkında aynı eksiksiz bilgiye sahip olduğu varsayımına karşı çıkanların eleştirilerine ilgi duymuştur. Eleştirmenler, sözkonusu piyasa bilgisinin birçok piyasada asimetrik bir biçimde (eşitsiz, dengesiz) dağıldığını, asimetrik bir biçimde stratejik kullanıldığını iddia eder. Neoklasik iktisatçılar da sözleşme yapan failler mübadele edilen metanın (mal veya hizmet) niteliğiyle ilgili asimetrik bilgiye sahip olduğunda ne olduğunu araştırarak karşılık verir buna. Yeni yaklaşım iki tür bilgi sorunu arasında ayrım yapar: Gizli bilgiden doğanlar (aleyhte seçilim) ve gizli eylemden doğanlar (ahlaki risk) (Arrow 1974). İkisini de tek tek ele alalım.

Aleyhte seçilim sorunu, piyasada sözleşme yapan failler arasındaki, mübadele anının öncesine dayanan bilgi asimetrilerinden doğar. Örneğin, bir sigorta şirketi yüksek risk gruplar ile düşük risk grupları ayırt edemediğinde (gerekli bilgi şirketten gizlenir) sigorta tarifesini herkes için eşit miktarda arttırmak zorunda kalır. Bunun, düşük risk gruplarını piyasa dışına itmek ve geriye sadece yüksek risk grupların kalması gibi istenmeyen bir sonucu vardır (çok yüksek olan primler düşük risk grupların boyunu aşarken, primler yüksek risk gruplar için fazla düşük bile olabilir). Firmanın karşı karşıya olduğu soruna, aleyhte seçilim adı verilmesi bu yüzdendir.

Ahlaki risk sorunu, (hâlihazırda) sözleşmeli bir failin davranışlarını denetleme zorluğundan doğar. Örneğin, bir taraf (müvekkil) kendi adına iş yapması için bir başkasını (vekil) tuttuğunda, müvekkilin çıkarları ve niyeti vekilinkilerle örtüşmeyebilir. Vekili, müvekkil açısından istenmeyen eylemlerde bulunmaya teşvik eden şeyler olabilir. Örneğin, fırsatçı ve rasyonel olduğu varsayılan ve bir sigorta şirketinden sigorta poliçesi satın alan bir birey, daha riskli eylemlerde bulunmaya teşvik olabilir çünkü böyle yapmanın olumsuz sonuçları kendisi tarafından değil, sigorta şirketi tarafından karşılanacaktır.

Böyle teorilerin önemli bir uygulaması, girdi piyasaları çözümlemelerinde bulunur. Örneğin emek piyasasını düşünün. Farz edin ki firmalar yüksek kalite işçiler ile düşük kalite işçileri birbirinden yeterince ayıramıyor. Firmalar aleyhte seçilim sorunuyla karşı karşıyadır. Buna ilaveten, firma yöneticileri ve çalışanları tarafındaki bilgi asimetrisi, işçilerin işe alındıktan sonra yöneticilerin çıkarlarıyla ille de örtüşmeyecek eylemlerde bulunmak için fırsatları ve onları böyle yapmaya teşvik eden nedenleri olacağı anlamına gelir. Firma, bir ahlaki risk sorunuyla da karşı karşıyadır.

Firmalar bu iki sorunu çözmek için denge ücret oranının (tam istihdam) üstünde bir ücret oranı öderler. Emek piyasasındaki bu yeni ve daha yüksek ücret oranı ("verimlilik ücreti" olarak da bilinir) ve ona eşlik eden işsizliğin, iki maliyet sorununu bir taşta çözeceği düşünülür. Denge ücretlerinden yüksek olan bir verimlilik ücreti, yeterince nitelikli işçileri çekmek için uygun sinyal verir ve firmanın aleyhte seçilim sorununu hafifletir. İşsizliğin sürmesi ise (buna verimlilik ücret oranının yaygın olması neden olur), iş bulmuş olanları işlerini adamakıllı yapmaya teşvik eder. İşlerini adamakıllı yapmazlarsa mevcut işlerinden olabilirler. İşlerinden olmaları durumunda verimlilik ücret oranı ile denge ücret oranı arasındaki farkı kaybetmekle kalmazlar, iş kaybının neden olduğu ciddi bir masrafa da girerler (işler arası işsizlik dönemi, yeniden iş bulmanın daha düşük olasılığı vs.). Bu "bilgi okulu", bir türlü dengelenmeyen emek piyasasına açıklama getirir. Sırf bu nedenden ötürü, geleneksel neoklasik tam istihdam denge modelinden "daha gerçekçi" olduğu iddia edilir. Bilgi okulu, geç neoklasik teoriler kümesine aittir çünkü hem geleneği genişletir hem de bütün ekonomik faillerin fırsatçı, kendi çıkarını gözeten şekilde davrandıkları geleneksel neoklasik varsayımları kullanır ve onlara bağlı kalır. Teorik dünyada yine *homo economicus*lar yaşıyordur. Ve bir kez daha, bireylerin özel tercihlerinin toplum için en uygun/optimal olanı (verimlilik) doğurduğu gösterilir.

Bilgi yaklaşımı kredi piyasalarına da genişletilmiştir. Borç verenin risk sorunu vardır, zira borç alan kişi borcunu ödeyemeyebilir. Eğer borç veren kişi her borçluya aynı faiz oranını verirse, aleyhte seçilim sorunuyla karşı karşıyadır: Geri ödememe (temerrüt) riski daha düşük olan çok az sayıda borçluyu mu seçecektir yoksa geri ödememe riski yüksek olan çok sayıda borçluyu mu? Bütün borçlulara tek bir oran verilirse, daha riskli müşteriler yüksek risklerini yansıtan daha yüksek bir oranla karşılaşmaları durumunda alacaklarından daha fazla borç alırlar ve daha risksiz müşteriler de düşük risklerini yansıtan daha düşük bir oranlarla karşılaşmaları durumunda alacaklarından daha az borç alırlar. Demek ki bilgi okulu, farklı farklı borçluları (piyasada) birleştiren bir denge faiz oranının aleyhte seçilim nedeniyle verimsiz olduğunu gösterir.

Borç verenler, farklı riskten borçlulara farklı faiz oranları vererek; daha riskli borçlulara daha yüksek, daha risksizlere daha düşük oran vererek bu sorunla baş ederler. Borç alanları riske göre ayrıştırmak, kredi piyasasını görece verimsiz bir kredi dağılımından daha verimli bir dağılıma götürür. Elbette, borç verenlerin müşterileri arasındaki farklı riskleri ölçmesi gerekir. Genelde kredi adaylarına mali durumları hakkında sorular sorarlar. Fakat geleneksel neoklasik teorinin, bütün bireylerin fırsatçı, kendi çıkarını gözeten şekilde davrandığı varsayımını düşünürsek, daha riskli borçluların borç verenlerin istediği gerekli bilgileri çarpıtmak veya saklamak için geçerli nedenleri vardır (böylelikle daha düşük faiz oranından kredi koparabilirler). Borç verenler bu bilgi sorununun üstesinden gelmek için teminat isterler ki borcun ödenmemesi (*default*) durumunda bir tür geri ödeme güvencede olsun. Geç neoklasik teoriyi oluşturan bu gibi uzantılar, neoklasik iktisatçıların geleneksel tam rekabet kredi modeline uymayan bir dizi ekonomik olayı anlamlandırmasını sağlarken, piyasalarda en uygun dengeyi bulma dürtüsü ise elden bırakılmamıştır.

5.3 Yeni İnsan Davranışı Teorileri

Geç neoklasik teori firmayı, geleneksel neoklasik teoride ve geleneksek neoklasik teori tarafından önerilen optimizasyon hesabından başka bir şey yapmayan, dar anlamda teknokratik bir varlıktan çok daha karmaşık ve ilginç bir varlık olarak düşünür. Geç neoklasik teori geleneksel insan davranışı görüşü ile de benzer bir şey yapar. Bireylerin seçimlerini derece sırası, doyumsuzluk vesaire gibi verili aksiyomların yön verdiği, bireylere dışarıdan verilen tercihlere indirgemenin uygun olup olmadığını sorgulayan eleştirmenlere duyarsız kalmaz. Geleneksel neoklasik teori seçim yapan insanı bir bilgisayar olarak görür: Tamamen mantıklıdır ve müthiş tutarlıdır fakat aynı zamanda hislerden, çatışan arzulardan ve çelişkili tercihlerden azadedir ve nasıl oluyorsa toplumsal etkilere bağışıklığı vardır. Bu kavrayış, psikolojik danışmanlığa şiddetle ihtiyaç duyan bir kişi ima eder. Geç neoklasik teori, ekonomik davranış hakkındaki bu makinevari görüşten, bireylerin davranış biçimleri hakkında daha nüanslı, değişken ve psikolojik olarak zenginleştirilmiş bir görüşe geçmeye başlamıştır. Bu altbölümün konusu, doğmakta olan bu görüştür.

Neoklasik iktisatçılar dışarıdan verilen tercihler fikrini yıkmasa bile hiç değilse sorgulayan yeni kavramlar ve bağlantılar ortaya attılar. Bu iktisatçıların, geleneksel neoklasik teorinin kendi çıkarını optimize eden mekanik bireyler imgesine yönelttikleri eleştiriler, "davranışsal iktisat" başlığı adı altında toplanan geç neoklasik teorilerde en ileri düzeye ulaştı. İlginçtir, bu grup

geç neoklasik teorilere bir önceki Marksçı iktisat bölümümüzde incelediğimiz bir kavrama, fazla-belirlenim kavramına kısaca dönerek yaklaşmak faydalı olabilir.

Fazla-belirlenim bakış açısından herhangi bir bireyin ekonomik davranışı, o bireyin var olduğu bütün bağlamı oluşturan doğal, kültürel, siyasi ve ekonomik süreçlerin hepsinden birden doğan çoklu ve farklı belirlenimlerin ürünü olarak anlaşılır. Benliğiniz, arzularınız ve davranışlarınız; çoğunu tanımadığınız sıra sıra atalarınızdan miras alınan bir sürü bedensel ve zihinsel doğal süreçlerin ve aşk, nefret, ümit, korku, kıskançlık, sükûnet, öfke, empati vesaire gibi hem bilinçli hem bilinçsiz olan hislerden doğan duygusal süreçlerin birleşik sonucudur. Buna ilaveten, benliğiniz, arzularınız ve davranışlarınız; aileniz, kabileniz, kavminiz, cemaatiniz ve devletiniz içinde yaratılan kaidelerin ve âdetlerin uygulanması, oluşturulması ve denetlenmesinden oluşan siyasi süreçlerden de etkilenir. Dahası, benliğiniz, zevkleriniz ve eylemleriniz, kısmen kültürel süreçlerin de sonucudur, yani dil, din, edebiyat, müzik, sanat, eğitim ve kitle iletişim araçları ile üretilen ve yayılan/iletilen yaşam hakkındaki anlamların. Son olarak, eylemlerimiz ve kendimiz, kısmen ekonomik süreçlerin, yani mal ve hizmet üretme ve dağıtma biçimlerimizin, emeğin ve zenginliğin de sonucudur. Yani içine doğduğumuz bütünlüğü oluşturan ve yaşamlarımızın içinde bir araya gelerek bizi biz yaptığı bütün o türlü türlü süreçlerin. Ekonomik olsun olmasın, bireysel davranışları bütün bu süreçler fazla-belirler; davranışlar bu süreçlerin ne bir tanesinin ne de bir altkümesinin sonucuna indirgenebilir. Fazla-belirlenim bu demektir.

Fazla-belirlenimci şekilde düşünüldüğünde, kimle çıktığınızdan hamsi yemenize, gelir kazanmak için boş zamandan fedakârlık etmenizden kırmızıda geçmemenize kadar her davranış, toplumsal, duygusal ve doğal olarak kurulur. Davranışımızı, birçok çeşitli etkiyi barındıran nedensel karmaşa açıklar. Burada toplumsal teriminin anlamına ekonomik nedenler de dahil edilmelidir (gelir, fiyatlar, sınıf vesaire). Seçim hakkında düşünmenin bu alternatif biçiminin ima ettiği bir şey çok önemlidir: Eğer ekonomiyi seçimlerin şekillendirdiğine inanıyorsanız, o zaman fazla-belirlenimci açıdan baktığınızda, o seçimlere neden olan şeyler arasında ekonominin de olduğuna da inanacaksınız. Bireysel seçimler, ekonominin hem nedeni hem sonucudur. İkisi arasındaki bu karşılıklı nedensellik, geleneksel neoklasik teorinin tercihlerin sadece neden olduğu, asla bir sonuç olmadığı kavrayışından kaydadeğer biçimde ayrışır.

Fazla-belirlenim, tam da birleşerek her birimizi kuran farklı belirlenim yelpazeleri sayesinde her birimizin tekil bir varlık olduğunu ima eder. Nitekim karşımıza çıkan şu veya bu alternatifleri benzersiz biçimlerde değerlendiririz. Tek tek hepimizi aşan bir tektip ölçü değneği yoktur. Hangi ortak öl-

çütler ortaya çıkarsa çıksın, bu ölçütler o anda aramızda oluşan anlaşmalardan fazlası değildir. Bir kişi ve alternatifleri değerlendiren bir kimse olarak tekilliğiniz, kısmen başkalarının etkilerini yansıtır – atalar, ebeveynler, akrabalar, öğretmenler, arkadaşlar, bakanlar, yasa koyucular, sporcular, şirket müdürleri ve yöneticiler. Fakat karar veren pasif bir varlık, sadece etkilenen biri olmaktan da uzaksınız. Bilakis ve tam da sizi oluşturan etkiler sayesinde, sizi etkileyenleri etkileyen kararlar verirsiniz. Bu böyle devam eder. Hepsini toplarsak, siz, hem başkalarının davranışlarının bir sonucusunuzdur hem de onların bir nedeni.

Bir başka deyişle ve bu görüşü neoklasik teorinin görüşü ile karşılaştıracak olursak, hiç kimsenin karar veren bir adacık, tecrit edilmiş bir varlık olduğu düşünülemez. Bilakis, hepimiz birbirimizle bağlantılıyız. Dolayısıyla, geç neoklasik teorinin firmaların stratejik davranışı hakkındaki görüşüne oldukça benzer bir şekilde, bireylerin de birbirine bağımlı biçimlerde davranabildikleri ve davrandıkları düşünülmelidir. Bireyler, başka bireylerin seçimlerinden etkilenen ve onları etkileyen seçimler yaparlar. Bu bakımdan ve aşağıda açıklayacağımız üzere, tercihlerin birbirine bağımlılığı mesela borsaların neden inip çıktığını açıklamaya yardımcı olur. Hisse senedi satın almanın, şirketlerin değerini dikkatle ve mantıklı bir biçimde incelemekle pek bir alakası olmayabilir. Daha ziyade, alıcıların diğer alıcı ve satıcıların –"kitlenin"– ne yapacakları hakkındaki tahminlerini yansıtıyor olabilir. Kitle hakkındaki tahminlerimiz ne yaptığımızı ve böylelikle kitlenin de ne yaptığını şekillendirir. Benzer şekilde, tüketim kararlarımız başkalarının tüketim kararlarından etkilenir. Aslına bakılırsa, bir metayı tüketmekten aldığımız fayda ve tercihlerimizin keskinliği, başkalarının faydalarını ve tercihlerini yansıtır. Böyle bir birbirine bağımlılık olmasaydı kim bilir moda kelimesi ne anlama gelirdi. Yürürlükte olan giyim kuşam, araba, ev ve elektronik modası, hangi ürünlerin fayda fonksiyonlarımızda yer bulacağını, o ürünleri nasıl sıraya koyduğumuzu ve yaşam için neyi zorunlu saydığımızı belirlemekte pay sahibidir.

Son olarak, toplum teorisinin son dönemdeki bazı ilginç katkıları, bireylerin içindeki çatışmalı arzuları ve bireylerin tercihlerinin istikrarlı olmaktan, yani neoklasik teorinin ima ettiği gibi tutarlı karar verme mekanizmaları olmaktan neden uzak olduğunu vurgular. Siyaset teorisi, sosyoloji, feminist teori, kültür incelemeleri, psikoloji ve psikanaliz disiplinlerinde, bireylerin çoklu, durmaksızın değişen ve muhtemelen çatışmalı olan "öznelliklerden" oluştuğu teorize edilir. Farklı öznelliklerimiz, kendi ve başkalarının bireysel davranışlarında gözlemlediğimiz çatışmaları ve tavizleri doğurur. Geç neoklasik teorinin insan davranışı incelemesi, bunlarla kıyaslanabilecek bazı fikirlerle uğraşır.

Bireyler, bir gün boyunca veya bir ömür boyunca birden çok sürece iştirak ederler. Bir kişi çalışma kapasitesini bir ücret karşılığı satarak bir piyasa mübadele sürecine iştirak edebilir: Öyleyse o kişi ücretli emekçi konumunda bulunur (ücretli emekçi öznelliği yaratır). Aynı kişi, dini bir sürece katıldığında farklı bir konum ve ilave bir öznellik alır. Benzer şekilde, daha başka ekonomik, kültürel ve siyasi süreçlere katıldığında başka başka öznellikler doğar. Bir birey tüketim sürecine katıldığında tüketen bir varlık, oy verme sürecine katıldığında siyasi bir varlık olabilir vesaire. Bu ve diğer katılımlar, bir kişinin değişken öznelliklerini yaratır. Hepimiz, birbiriyle etkileşen ve yarışan, toplumsal davranışlarımızı fazla-belirleyen çatışması muhtemel ve çatışmalı öznelliklerin karmaşık bir toplamıyızdır.

Böyle bir yaklaşım oy vermedeki çatışmaları açıklamaya katkı sunabilir. Ücretli bir işçi işçilerin sağlık sigortalarından kesintiyi veya zenginlerden alınacak vergilerin azalmasını savunan bir siyasi adaya oy verme eğiliminde olmayabilir. Ekonomik bir varlık olarak işçinin bakış açısından bu eylemler kendi ekonomik çıkarlarına hizmet etmiyor gibi görünebilir. Fakat farz edin aynı siyasi aday kürtaj haklarını kısıtlamak ve "şişkin devleti" küçültmekten yana. Bu tavırlar işçinin dini ve siyasi varlığına pekâlâ uyabilir. Dolayısıyla işçi bir çatışma içindedir: Adayın hem lehine hem aleyhine tercihler hissetmektedir. Eğer çatışmalı işçi eninde sonunda bu adaya oy verirse, bu ille de işçinin irrasyonel, aptal veya enayi olduğu anlamına gelmez (bunlar, işçinin oyu ekonomik çıkarının tersine gibi göründüğü için yapılan bazı yakıştırmalardır). Bilakis, işçi de hepimiz gibi birden çok ve birbirinden farklı öznellikleri ve onlara tekabül eden çıkar hesaplarını uzlaştırmaya çalışıyor, onlarla mücadele ediyordur. Seçmenler farklı ve çatışmalı varlıklarıyla mücadele ettikleri için oy vermek belirsiz ve sürekli değişkendir. Birçok başarılı siyasetçinin bu dersi çoktan çıkarmış olduğunu tahmin ediyoruz.

Son dönemki çoklu ve çatışan öznellikler teorileri, geleneksel neoklasik, nizami ve her zaman istikrarlı karar veren kişi fikriyle kavgalıdır. Son bir örnek olarak evli ve çocuklu bir kadının iki konumda birden bulunduğunu düşünün: Birinde, bir sürü toplumsal süreç (evlilik, din ve toplumsal cinsiyeti oluşturan geleneksel kavrayışlar) kadını evde durmaya, çocukları ve kocası için hane malları ve hizmetleri sunmaya iter. Öbür taraftan başka toplumsal süreçler (kadın özgürlük hareketlerinden çıkan süreçler, ekonomik darboğazlar, toplumsal cinsiyeti oluşturan yeni kavrayışlar) kadını evden çıkıp ücretli emekçi konumu almaya iter. Kadın çatışma içindedir: Aynı anda hem evde kalmayı hem de kalmamayı tercih eder. Bir kez daha, kadının irrasyonel olduğunu göstermez bu. Bilakis, birçok kadının göğüs gerdiği modern ikilemin bir parçasını gösterir. Aslına bakılırsa, zıtlar arasındaki çatışmalı tercihler çözülemez ve birçok kişi ikisini birden yapar. Kadınların hem

hane içinde hem hane dışında ağır çalışmalarından doğan bu "çift vardiya", olsa olsa yeni çatışmalar ve mücadeleler üretir. Hatta ortaya çıkan yeni mücadeleler birbirleriyle yarışan konumlardan birini ortadan kaldırabilir – mesela boşanma, koca için çalışma mecburiyetini giderir.

Eğer tercihlerimiz birbirine bağımlıysa, hem belirliyor hem belirleniyorsa, çatışmalı ve tutarsız ise, bu geleneksel neoklasik iktisadın önerdiği *homo economicus* figüründen çok farklı bir insan doğası kavrayışı ortaya koyar. İnsan davranışı hakkında çok farklı iki psikoloji teorisini karşılaştırıyoruz. Neoklasik görüş 19. yüzyıl faydacı psikolojiden doğmuştur ve kökleri hâlâ bu psikolojiye sıkı sıkıya bağlıdır. Daha güncel görüş ise 20. yüzyılın sonundaki psikolojik ve psikanalitik düşünceye borçludur.

Aşağıda, genel olarak insan davranışına, özel olarak da ekonomik rasyonelliğe yönelik geleneksel neoklasik yaklaşımdan bazı uzaklaşmalara göz gezdireceğiz. Neoklasik rasyonellik kavramının iki ayrı veçhesi arasında bir ayrım yaparak başlıyoruz: (1) Karar vermeyi besleyen tercihler ve (2) karar verme eyleminin kendisi. İki veçhe hakkında da neoklasik gelenekten uzaklaşan teorik hareketler var. Tercihlere bakarsak, yeni literatür güdülerin heterojen olduğunu kabul ediyor. Örneğin, bireylerin tercihleri sadece kendi çıkarlarını (*interest*) değil, bizim başkalarına duyduğumuz ilgiyi (*interest*) de yansıtır. Güdülerimiz çeşitli ve çatışmalıdır, hem bencil hem diğerkâmdır. Toplum ve toplumun türlü türlü kurumu, durmaksızın değişen birleşimler, dengeler ve gerilimlerle içimizde iki tür güdüyü birden şekillendirir.

Karar vermeye bakarsak, yeni literatür insan zihninin kısıtlarını ve bu kısıtların karar verme üzerindeki sonuçlarını vurgular. Önümüzdeki seçenekler hakkında çok kısıtlı, onları açıkça anlamadan ve taraflı bir idraka dayanarak kararlar veririz. Geleneksel neoklasik teorinin fayda ençoklayan hesap makineleri değilizdir. Bu iki harekete göz gezdirdikten sonra, doğmakta olan davranışsal iktisat alanına döneceğiz. Davranışsal iktisat, rasyonellik ve davranış tartışmalarından ayıkladığı birtakım görüşleri, pragmatik ve problem çözer biçimde birbirine dokur. O noktada, bu iktisadın neoklasik *homo economicus* görüşünden tamamen kopup kopmadığını inceleyeceğiz.

5.3.1 Güdü Çeşitliliği Teorileri

Geleneksel neoklasik iktisat teorisi, bireylerin hesaplayarak davrandıklarını varsayar (yani davranışları seçim aksiyomlarıyla uyumludur). Nitekim kendi menfaatlerini ilerletmek için önlerindeki bütün fırsatlardan istifade etmeye çalışırlar. 20. yüzyılın son çeyreğinde bazı neoklasik iktisatçılar bu "fırsatçılık" varsayımını gevşetmeye başladı. Dosdoğru fırsatçılığın ötesinde güdü çeşitliliği (diğerkâmlık ve karşılıklılık) ile giderek daha çok ilgilenildi.

Sonuçta, güdü çeşitliliği araştırmaları ve tartışmaları, özellikle iki soruya yoğunlaştı: Güdüler çeşitli midir? Evetse neden çeşitlidir?

İlk soru önemini hâlâ koruyor çünkü kaydadeğer sayıda neoklasik iktisatçı, güdü çeşitliliği var gibi görünse bile *homo economicus*'un insan doğasını isabetli bir biçimde temsil ettiğinde hâlâ ısrar ediyor. Bu gibi neoklasik iktisatçılar, diğerkâm gibi görünen davranışsal özelliklerin aslında bencil olduğunu iddia eder: Bu özellikler ya uyanık ve hiç değilse uzun vadede çıkarcı bir bakış açısını yansıtır, ya da aksi takdirde bencil olan davranışlarımıza dayatılan dış kısıtlamalar (normlar, davranış kuralları, ahlak yasaları) yüzünden ortaya çıkar.

Geç neoklasik teorinin dışarıdan dayatılan kısıtlamaları hesaba katması, neoklasik teorinin öncelikli hümanizminin zaman zaman yapısalcılıktan destek alma eğilimini bir kez daha gözler önüne serer. Bu örnekte geç neoklasik teori aksi halde hümanist olan yaklaşımına gizliden gizliye bir tür yapısalcılık sokar. *Homo economicus*'un davranışı artık sadece doğuştan gelen bir insan doğasına değil, *homo economicus*'un içine doğduğu ve içinde olgunlaştığı toplumsal yapının dayattığı ahlak yasaları ve davranış kurallarına da uyar.

Güdü çeşitliliğinin ilginç bir uygulaması, yukarıda tartışılan "verimlilik ücreti" modelinin değişik bir biçiminde görülür. Akerlof (1982), işçi ile işveren arasındaki emek sözleşmesini "kısmi armağan mübadelesi" olarak teorize etmiştir. İşverenler, işçilerin fazladan çabaları karşılığında piyasa denge ücretinden daha yüksek bir ücret öder. Fikir yine aynıdır: Piyasa denge ücreti, işverenleri ve işçileri asimetrik bilgi ile stratejik kararlar vermeye mecbur bırakır ve bu da verimsiz sonuçlar verir. İşverenler, işçilere basit bir piyasa mekanizmasının vereceğinden daha yüksek bir ücret armağan ederek, karşılığında kaytarmayan veya zarara sokacak başka şekillerde işvereni kandırmayan işçiler kazanırlar. Bir bakıma, daha yüksek bir ücreti kısmen armağan ederek, işçilerin fırsatçı davranışı biraz değiştirilir ve yeniden yönlendirilir. İki tarafa da yarayan bu "armağan mübadelesinde" işçiler de işverenler de davranışlarını biraz değiştirse bile, yine de fırsatçı failler olarak kalırlar zira fırsatçı olmasalardı kısmi bir armağan mübadelesinin ortaya çıkması gerekmezdi. Hesaplayarak ve fırsatçı bir biçimde davranırlar çünkü stratejik karar verme ve asimetrik bilgi yüzünden piyasaların arıza çıkarabileceği düşünüldüğünde, geleneksel neoklasik teorinin normlarından uzaklaşmak iki tarafın da refahını iyileştirir.

Bunun aksine bazı iktisatçılar neoklasik gelenekten açıkça kopan hakiki bir güdü çeşitliliği olduğunu savunur. Doğmakta olan deneysel iktisat alanından gelen kanıtlara dayanarak, bireylerin "sistematik bir biçimde" bencil olmayan şekillerde davrandığına dikkat çekerler: Bireyler, toplumsal kısıtla-

malar (normlar, ahlak vs.) olmadığında bile böyle davranırlar. Bu alandan tipik bir örnek "ultimaton oyunu"dur. İki kişi gözlemlenir. İlki, pastayı istediği gibi böler ve ikinci kişiye bir dilim teklif eder; ikinci kişi teklifi ya kabul edecek ya reddedecektir. Oyunun kuralı şudur: İkinci kişi teklifi reddederse, ikisi de pasta alamayacaktır. Geleneksel neoklasik teori, ikinci kişinin ince dilimi almayı hiç dilim almamaya her zaman tercih etmesi gerektiğini ve nitekim ilk kişi ne büyüklükte bir dilim teklif ederse etsin ikinci kişinin kabul edeceğini tahmin eder. Buna rağmen deneyler ilk kişi "adil" (50-50) bir teklif sunmadığı takdirde ikinci kişinin teklifi reddetme eğiliminde olduğunu göstermiştir (Güth, Schmittberger ve Schwarz 1982). Bu, geleneksel neoklasik teorinin doyumsuzluk aksiyomuna aykırıdır. Deney sonuçları birçoklarını "adalet" ile alakalı çekincelerin ekonomik seçim teorisine, bilhassa da davranış güdüsü düzeyinde sistemli biçimlerde katılıp katılmaması gerektiğini sormaya mecbur bırakmıştır.

Bazı deneysel iktisatçılar, yepyeni bir kişilik tipi olarak *homo reciprocans*'ı (karşılık veren insan) getirmek isterler. "Karşılık veren" böyle bir bireyin, işbirliği yapmaya istekli olanlarla işbirliği yapmaya çalışan, istekli olmayanları cezalandıran bir insan doğası vardır. *Homo reciprocans*'ı *homo economicus*'tan ayıran şey, ilkinin, böyle yapmak kendisi için maliyetli olduğunda bile işbirliği yapmaya ve cezalandırmaya sıkı sıkıya bağlı olmasıdır (Fehr ve Gächter 2000). Örneğin, bir *homo reciprocans* bir başka vatandaşın vergi mecburiyetinden kaçtığını gördüğünde, böyle yapmak kendisi için maliyetli olduğunda bile vergi kaçırana karşı çıkar veya onu yetkililere ihbar ederdi. Bunun aksine *homo economicus*, eğer yaptığı hesaplar bu eylemin para cinsinden faydalarının maliyetine ağır bastığını göstermiyorsa böyle bir eylemde bulunmazdı.

Homo reciprocans taraftarları, farklı farklı kişilik tiplerinden oluşan bir nüfusta önemli sayıda *homo reciprocans*'ın sadece mevcut olmasının bile toplumların neden eşitlikçi ekonomik yeniden dağıtım mekanizmaları ve demokratik siyasi katılım kurumları uygulayıp sürdürdüğünü açıklamaya yetebileceğini savunur (Bowles ve Gintis 1998). Ne var ki bu savı eleştirenler *homo reciprocans*'ın yeni bir kişilik tipi olmadığını ileri sürer. Onlara göre kuralları çiğneyenleri veya işbirliği yapmayanları cezalandırmak, *homo economicus*'un bencil bir şekilde tercihleriniençoklamasının bir parçasıdır. Bu gibi savlarda, insan eylemini her zaman kişinin kendi çıkarlarının motive ettiği önvarsayılır ve araştırmacı her zaman eyleyen bireyin eylemlerinin hizmet ettiği çıkarı arar ve böyle bir çıkarı her halükarda bulur. Vatandaşını ihbar ederek para kaybeden birey yine de kendi çıkarınıençoklayacak şekilde davranıyor, kabahatleri ihbar etmenin hazzı, ona kaybettiği para yüzünden feragat ettiği faydadan daha fazla fayda sağlıyordur.

Bireylerin fırsatçılıktan sistematik sapmalar gösterdiğini iddia edenlere göre asıl soru, bir kişinin fırsatçı, diğerkâm veya karşılık veren biri olmasını neyin belirlediği veya bunların bir bileşimi olmasına neyin yol açtığıdır. Evrimsel dinamikler mi yoksa gerekçeli seçimler mi belirleyicidir? Evrimci bakış açısı, güdü çeşitliliği sorusunu tercih tiplerinin (kendini düşünen, diğerini düşünen, karşılık veren vs.) nüfusa dağılması meselesi olarak kurgularken, gerekçeli seçim bakış açısı soruyu kişinin farklı tercih sıralamaları yapabilme özerkliği meselesi olarak kurgular.

Bazı geç neoklasik iktisatçılar, nüfuslar içerisinde bencil olmayan davranış özelliklerinin (diğerkâmlık ve karşılıklılık) sürmesini ve hayatta kalmasını açıklamak için evrim biyolojisinden yöntemler ithal etmiştir (Smith 1982). İktisatçılar, bireylerin farklı birleşimler içinde hem kendini hem diğerlerini düşünen tercihler sergilediğini bulmuştur (Becker 1981). Bu iktisatçılar, biyolojik "grup seçilimi" modelleri kullanarak şunu ileri sürerler: Bencil olmayan insanlar bencil insanlar tarafından istismar edilebilirken, bencil olmayanlar eğer kendi içlerinde topluluklar kurup bencillerle etkileşimlerini en aza indirirlerse bu sayede güçlerini arttırabilir ve karma bir toplumda hayatta kalabilirler. Başka geç neoklasik iktisatçılar, farklı davranış özelliklerinin çoğaldığı, öğrenildiği ve bireyler tarafından taklit edildiği koşulları araştırmıştır. Bu yaklaşımların paylaştığı şey, çeşitli davranış özelliklerini gerekçeli seçim meselesi olarak değil, daha ziyade, hangi özelliğin hayatta kalacağını hangi özelliğin nispeten "daha güçlü" olduğunun belirlediği "seçilim" süreçlerinin sonuçları olarak açıklamaktır. Dikkat edin, bu seçilim süreci, altta yatan ve davranışsal özelliklerin çeşitliliğini belirleyen doğal/toplumsal bir süreci ima eder. Hümanizmden ziyade bir yapısalcılıktır bu.

Bir başka Nobel Ödüllü iktisatçı Amartya Sen, bireysel tercih çeşitliliğini farklı ele alır. Sen, rasyonelliği başta oldukça geniş bir biçimde, bireylerin "gerekçeli irdelemeleri" olarak tanımlar. En önemlisi, der Sen, rasyonelliğin bir anlamı olacaksa, meta demetleri arasından seçim yapma özgürlüğünden daha derin bir bireysel özgürlük içermelidir. Rasyonel bir birey, tercihlerini sıralarken alternatif kriterler arasından seçim yapabilme kapasitesine sahip birey olarak anlaşılmalıdır. Nitekim Sen, rasyonelliği kısıtlamalar altında yapılan ençoklama süreci içindeki önceden belirlenmiş seçim aksiyomlarına indirgeyen geleneksel neoklasik teoriden kopar. Bir tercihi diğer tercihe yeğlemek gibi bir (meta-)katman ekleyerek, bireylerin güdü çeşitliliğine bir kapı açar. Güdü çeşitliliği, bireylerin tercihlerini baştan düşünme, değiştirme, modifiye etme veya tercihlerinin yerine yenilerini koyma özgürlüğünü katarak derinleştirilir. Bu formülleştirmede, bireylerin kendi tercihleri üzerine kafa yorarak, farklı tercih örüntüleri arasında bir örüntüden diğerine geçebilme kabiliyetleri olduğu düşünülür.

Neoklasik iktisat için yeni bir fikir olmasına rağmen, Sen'in savının büyük kısmı, nasıl seçim yapılacağı hakkındaki bu meta-seçimin nasıl yapılacağına bağlıdır. Bir ihtimal başka bir optimizasyon modeli izlenebilir: Her birey, hangi tercihler kümesini kullanacağını seçerken bir şeyi optimize eder. Çok başka bir ihtimal, farklı bireylerin tercih kümelerinin toplumsal olarak fazla-belirlendiği kabul edilebilir. Fazla-belirlenimci bir konuma gitmek analitik kesinlik kaybına değilse bile matematiksel olarak baş edilebilir olmaya mal olabilir (McCloskey 2006).

Yukarıda kabaca çizdiğimiz evrimsel ve gerekçeli seçim bakış açıları arasında seçim yapmak, aslında neoklasik iktisatçılar için kritik bir seçimdir. Güdü çeşitliliğinin nedeni olarak yapısalcı bir mekanizma olan evrimsel seçilimi seçerlerse, geleneksel neoklasik teorinin yöntembilimsel bireyciliğine sadakatsizlik etmiş olurlar. Bunun yerine, güdü çeşitliliğinin nedeni olarak, bireylerin alternatif seçim kıstasları arasından yaptıkları bir optimizasyon seçimi süreci olan rasyonel düşünüp taşınmayı seçerlerse, neoklasik geleneğin yöntembilimsel bireyciliğine olan bağlılıklarını muhafaza etmiş olurlar.

Geleneksel ve geç neoklasik teorisyenler arasındaki bu tartışmalar daha nereye evrilecekse evrilsin, doğal seçilim fikrinin yapısalcılığına kapılanlarda veya Sen'in kurgularında alttan altta görülen fazla-belirlenimde bile hepsine ortak olan şey temel bir hümanizmdir. Giriş noktası hâlâ insandır – tabiatı ya doğuştan gelen bir rasyonellik ile verilidir ya da üç aşağı beş yukarı doğa ve tarih tarafından biçimlenir. Ekonomik olayların düzenini ve akışını belirleyen, onlara neden olan şey, insanların neye inandığı ve ne yaptığıdır. Nitekim hem geleneksel hem de geç neoklasik iktisat, giriş noktası sınıf olan Marksçı iktisattan hâlâ farklı olacak ve onunla çatışacaktır. Ne var ki, neoklasikçiler arasında insan rasyonelliğinin doğal ve toplumsal olarak fazla-belirlendiğini teorileştirmekle şu veya bu şekilde ilgilenen bazı iktisatçılar, Marksçılar arasında giderek daha çok taraftar bulan fazla-belirlenim mantığına daha yakın konumlara doğru yol almıştır.

5.3.2 *Kısıtlı Rasyonellik Teorileri*

Geleneksel neoklasik rasyonellik ve optimizasyon süreci kavrayışlarından (kısıtlamalar altında kişinin faydasınıençoklaması) uzaklaşan bir başka hareket, insanların bilişsel kısıtlamalarına ve karar verirken erişebildikleri bilginin pratik kısıtlarına odaklanmıştır. Bu kısıtlamalar, iktisatçı Herbert Simon'u "kısıtlı" rasyonellik diye bir kavram geliştirmeye götürmüştür (1978).

Bir insan ile bir bilgisayarın satranç oynamaları arasında bir karşılaştırma düşünün. Simon'un kısıtlı rasyonellik kavramını açıklarken sık sık verilen

bir örnektir bu. Bir bilgisayar, bir satranç maçındaki olası bütün yolların haritasını kolayca çıkarabilir. Bir satranç oyuncusu ise sadece kısıtlı sayıda eli kafasında canlandırabilir. İnsan satranç oyuncusu pekâlâ rasyonel olabilir fakat bir bilgisayarın aksine bilişsel kısıtlamalarla karşı karşıyadır. Bireyin karar verme yetisi kısıtlıdır.

İnsanın bu kısıtı bilhassa önemlidir çünkü standart neoklasik iktisatçıların rasyonellik kavrayışı, insanın imkânsız değilse bile hatırı sayılır miktarda bilişsel yeterlik sahibi olduğunu varsayar. Örneğin, alışıldık rekabetçi genel denge modeli, rasyonel bir bireyin özel (teknolojiler, tercihler ve baştaki dağılımda sahip olduğu kaynaklar hakkında) ve kamusal (bütün metaların nitelikleri ve piyasa fiyatları, ekonomik çevrenin olası bütün durumları hakkında) bilgiye erişmesi ve bu bilgiyi işlemesi gerektiğini varsayar. Eğer bütün bu gerekli bilgiyi işlemeleri veya hepsine erişmeleri imkânsızsa, bireylerin optimal kararlar vermeleri nasıl beklenebilir? Neoklasik optimallik varsayımı bilişsel bir imkânsızlığa dayanır.

Bu bölümde daha önce tartışılan noksan rekabet modelleri, bireyin karşı karşıya olduğu bilgi ve bilgi işleme taleplerine olsa olsa yenilerini katar. Lider-takipçi modellerinde, bireylerin ve firmaların yukarıda sıralanan bütün bilgiye ilaveten ekonomideki diğer bütün birey ve firmaların özel bilgilerini de işleyebilecekleri varsayılır. Dahası, karşılıklı bağımlı karar verme yoluyla anında akıl yürütebilecekleri varsayılır. Karşılıklı bağımlı karar verme, herhangi bir birey veya firmanın kararının bir başka birey veya firmanın kararına bağımlı olduğu stratejik karar bağlamlarını anlatır. Hiçbir bireyin bütün bu gerekli bilgiyi toplayıp işleyecek bilişsel yeteneğe sahip olması mümkün değildir.

Simon, bireylerin nasıl karar verdikleri hakkında düşünmek için yeni bir yol önermiştir. Bireyler geleneksel neoklasik teoride olduğu gibi bir optimizasyon stratejisi uygulamazlar. Bunun yerine, 'olduğu kadarcı' bir süreç kullanırlar. Optimize eden bireyin aksine kısıtlı rasyonel olan 'olduğu kadarcı' birey, ister istemez kısıtlı olacak bilgiye dayanarak verebildiği en iyi kararı verir. Bireyler bilgisayar değildir. İnsan akıl yürütme sürecini her zaman gelişigüzel bir sona (bilişsel kısıtlamalara dayanarak) erdirmelidir ki karar verebilsin. Olduğu kadarcı rasyonellik kavramlaştırması, bireylerin bu kararları verirken kurumlara bel bağladığını, göz kararından, alışkanlıklardan ve diğer toplumsal aygıtlardan (sezgi) yardım aldıklarını düşünür.

Simon'un kısıtlı rasyonellik ve olduğu kadarcı davranış teorisine verilen bir geç neoklasik yanıt, bu teoriyi optimizasyon paradigmasına geri entegre etmektir. Bu durumda optimizasyon maliyetli bir etkinlik olarak kuramsallaştırılır. İnsanın bilişsel kısıtlamaları düşünüldüğünde, optimizasyon paraya mal olur, bu bilişsel kısıtları aşmak için yapılan bir işlem maliyetine. Bazı geç neoklasik iktisatçılar optimize etmenin kendi maliyetini optimizasyon

probleminin içine yerleştirerek, kısıtlı rasyonelliği geleneksel neoklasik iktisadın optimizasyon çerçevesi içinde formel biçimde modelleyebilirler. Kısıtlı rasyonelliğin bu şekilde ele alınması matematiksel olarak zarif olsa da, biz bu girişimlerin bireylerin (ve firmaların) karar verme süreçleri önündeki kısıtlamalar hakkında Simon'un değerli görüşlerini ıskaladığını düşünüyoruz. Simon'un çalışmaları, kapitalist piyasa ekonomilerinin toplum için optimal denge noktalarına neden ve nasıl eriştiğini belirleme hedefi ile neoklasik teorinin kullandığı aygıtları ve çıkış noktasını, temelden sorgular.

5.3.3 *Davranışsal İktisat*

Şimdiye dek incelenen güdü çeşitliliği ve kısıtlı rasyonellik teorileri, *homo economicus*'u neoklasik iktisattaki kilit konumundan etmekte yetersiz kaldılar. Teorinin özcü giriş noktası (tercihleri ve doğası ile birey) yerli yerinde. Fakat yukarıda tartışıldığı üzere, alternatif yaklaşımlar bu özcü giriş noktasının statüsü hakkında temel ve eleştirel sorular ortaya attılar. Neoklasik geleneğin temel parçalarına kafa tuttular. Buna rağmen, mikroiktisat ders kitaplarında giderek yeni bölümler olarak okutuluyorlarsa bile, bu teoriler ve kafa tutma biçimleri elinizdeki kitapta olduğu gibi üç aşağı beş yukarı anaakım neoklasik iktisadın sınırları içinde kalır. Farkına varılacak ve öğretilecek kadar önemli olsalar da, bu sorgulamaların iktisadi teorileştirme için yeni bir giriş noktası başlattıklarını, neoklasik iktisadın ötesinde, ondan sahici bir kopuş statüsüne vardıklarını söylemek zordur.

Fakat kısmen bu yeni teorik sorgulamalara yanıt olarak, *homo economicus* hakkında eleştirel sorular sormanın pekâlâ ötesine geçebilecek daha da yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler, bireylerin ekonomik davranışlarının nasıl belirleneceği hakkında tamamen yeni bir vizyona evrilebilir. Böyle bir evrim meydana gelirse, o zaman "geç neoklasik teori" başlığı artık uygun olmaktan çıkabilir. O zaman yeni, neoklasik olmayan, neoklasiğin ötesinde bir teorik kopuşa erişilebilir. Bu yeni gelişmeyi kısaca inceleyeceğiz, zira burada neoklasik teori için çok ciddi sorgulamalar sözkonusudur.

Bir kısım iktisatçı, evrim biyolojisi, bilişsel psikoloji, sosyoloji ve alakalı diğer disiplinleri tarayarak, insan davranışının karmaşıklığına odaklandı. Ortaya çıkan bir sonuç, adına davranışsal iktisat denilen yeni ve epey renkli bir araştırma alanı oldu. Tanımlaması güç olsa da, bu alan kendine özgü birtakım özellikler sergiler. İnsanların güdü meseleleri ve bilişsel kısıtlamaları gibi, davranışsal iktisatla ilgili zaten tartıştığımız şeylerin ötesinde, burada davranışsal iktisadın sadece psikolojik görüşlerine yoğunlaşacağız. Böylece, bu çalışmaların neoklasik çerçeveden bir kopuş başarma potansiyelini inceleyebiliriz.

Davranışsal iktisadın önemli bir kolu, geleneksel neoklasik açıklamanın insan davranışının karmaşık gerçekliğini yeterli bir biçimde temsil etmekte başarısız olduğunu gösterir (deneyler yoluyla). Örneğin neoklasik teoriye göre soru nasıl sunulursa sunulsun, rasyonel faillerin seçimlerini her koşulda tutarlı bir biçimde yaptıkları varsayılır. Deneylerden alınan sonuçlar bu temel hipotezi desteklemiyor. Bilakis deneyler, insanların seçim sorularının nasıl sunulduğundan etkilendiğini gösteriyor (Tversky ve Kahneman 1990). Seçim sorularını çerçevelemenin farklı yolları, farklı sonuçlar (seçimler) doğuruyor. Dolayısıyla, toplumsal bağlam seçimi etkiler. Eğer seçimler aslında toplumsal olarak yaratılıyorsa (topluma bağlıysa), önceden belirlenmiş aksiyom kümelerinin toplumsal bağlamdan bağımsız olan seçimlere yol açtığını neoklasik iktisatçılar artık olduğu gibi kabul edemezler.

Toplumsal bağlamın nasıl fark yarattığını örnekleyen şu deneyi ele alalım. Farz edin toplum 900 kişinin ölümüne yol açması beklenen bir grip salgınıyla karşı karşıya. Hükümet, grip ile savaşmak için iki tane bilimsel eylem planı oluşturup sunuyor:

A Planı: Bu eylem 300 kişinin kurtarılmasıyla sonuçlanacak.

B Planı: Bu eylem, üçte bir ihtimal herkesin kurtulmasını sağlayacak, üçte iki ihtimal hiç kimsenin kurtulamamasına neden olacak.

Şimdi, hükümetin alternatif bilimsel sunumunu (çerçeveleme) inceleyelim:

C Planı: Bu eylem, 600 kişinin ölmesiyle sonuçlanacak.

D Planı: Bu eylem, üçte bir ihtimal hiç kimsenin ölmemesini sağlayacak, üçte iki ihtimal herkesin ölmesine neden olacak.

Hemen fark ediyoruz ki A Planı ile C Planı tıpatıp aynı; tıpkı B Planı ile D Planı'nın olduğu gibi. Aralarındaki tek fark, hükümetin onları topluma sunma biçimi. Standart neoklasik teoride rasyonel bir ekonomik failin sorunun sunulma tarzından hiç mi hiç etkilenmemesi gerekir. Fail, iki sunumda da aynı seçimi yapar. Fakat rastgele seçilmiş ve benzer özellik dağılımlarına sahip bireylerle yapılan mükerrer deneyler, A ile B arasında bir seçim sunulduğunda çoğunluğun A'yı seçtiğini, C ile D arasında bir seçim sunulduğunda ise çoğunluğun D'yi seçtiğini gösteriyor. Bu gibi deneyler, bağlamsallığın ve metinselliğin (bir şeyin sözcüklere nasıl döküldüğü), insanların karar vermelerinde gerçekten de fark yarattığını gösteriyor. Bu ve diğer benzer deneyler, insan davranışının toplumsal olarak manipüle edilebilir olduğunu düşündürüyor. Bu gibi deneyler, kendine hakim ve rasyonel tüketiciyi (ne istediğini bilen, eylemleri sadece gerçek çıkarlarını yansıtan, her zaman fırsatçı davranan) sorgulamanın ötesine geçiyor. Bu deneyler, bireylerin ekonomik

davranışını teorize etmek için neoklasik gelenekten çok farklı, radikal biçimde yeni bir yola ihtiyaç duyulduğunu gösteriyor.

Neoklasik teoriye yönelik bu eleştirel tavır, kimi davranışsal iktisatçıları neoklasik teoriyi eleştirenlere dönmeye iter. Böyle yapınca bu kitapta kıyaslanan iki temel eleştirel ve alternatif teoriyle karşılaşırlar: Keynesçi ve Marksçı okullar. Birçok davranışsal iktisatçı için Keynesçi iktisat çekici olmuştur çünkü Marksçı iktisadın aksine Keynesçi iktisadın kapitalizm karşıtı bir görüşü yoktur. Davranışsal iktisatçılar, yatırımcı, tüketici ve emekçilerin tutarsızlıklarını açıklamak için; onların kararlarını etkileyen ve çerçeveleyen toplumsal bağlamın doğurduğu tutarsızlıkları açıklamak için Keynes'in kullandığı "hayvan meşrepli", "sürü davranışı" ve "para yanılsaması" gibi tabirlere cevaplar geliştirdiler. Keynes'e göre insanlar bir şey yapmaya karar verirken (örneğin yeni bir fabrikaya ve araç gerece yatırım yapıp yapmamaya karar veren bir şirket yönetim kurulu) yapmayı düşündükleri eylemin "beklenen" bütün maliyetlerini ve faydalarını tartamazlar. "Beklenen" sözcüğü geleceği belirtir ve gelecek bilinmez. Keynes'in meşhur cümlesi, "bilmiyoruz, işte o kadar"dır. Dolayısıyla, 3. Bölüm'de zaten açıkladığımız üzere, belirsizlik insanlık halinin ayrılmaz bir parçasıdır. Falcılardan veya fal bakmaktan bu yüzden keyif alırız. Bazıları, bu bilgi problemi ile olabilecek farklı sonuçlara olasılıklar atayarak baş eder (olasılıklar nesnel veya öznel olarak belirlenir). Fakat bu kitapta daha önce açıkladığımız üzere, bireylerin farklı sonuçlara olasılıklar atayabileceğini varsaymak, önceki bir durumu daha varsaymaktır: Olasılıksal bile olsa, bireyler geleceği zaten biliyorlardır. Bir başka deyişle, bu tür bir atamada bireyler belirsizlikten emin olurlar. Hâlbuki sorun tam da o bilgiyi elde etmektir, hatta herhangi bir kesin bilgi elde etmektir.

İnsan davranışına musallat olan temel belirsizliği düşünürsek, bırakın çeşitli mümkün stratejilerin farklı sonuçlarını maliyet-fayda çözümlemesine tabi tutmayı, ekonomik aktörlerin eylemlerinin sonuçlarını tahmin etmeleri bile imkânsızdır. Bunun yerine Keynes, ekonomik faillerin (mesela hipotetik/farazi şirket yönetim kurulumuzun) hayvan meşreplerince eylediklerini, "eylememektense eylemeyi isteyen kendiliğinden bir dürtüyü" izlediklerini ileri sürer. Bu kendiliğinden eyleme dürtüsü bazen aktörlerin belirsizlik sisi içinde gezinmelerini sağlarken bazen bunu sağlamaz. Örneğin şirket yönetim kurulu huysuz bir ruh halinde olduğunda, zamanın ekonomik olayları eylemsiz kalmayı gerektirmiyorsa bile hayvan meşrepleri onları sinmeye ve eylemsizliği eyleme tercih etmeye (yatırım yapmak yerine yapmamaya) götürebilir.

Meşhur post-Keynesçi iktisatçı Hyman Minsky (1914-1996), ekonomi hızla büyüme ve aniden küçülme döngülerinden geçtikçe yatırımcıların ekonomik davranışlarının değiştiğini ileri sürmüştü. Ekonomik aktörler hızla

büyüme sırasında fazla iyimser olur ve harekete geçmeye can atarken, gerilemeler sırasında ise fazla kötümser ve atalete eğilimli olurlar. Ekonomik aktörlerin doğalarının psikolojik olarak dengesiz ve temelden istikrarsız olduğunu söyleyen bu Keynesçi ve Minksyci teoriler, geleneksel neoklasik modern ekonomik insan teorisiyle çelişir. Ekonomik insan, şimdiki ve gelecek koşulları doğru yorumlayarak ve anlayarak rasyonel beklentiler yaratır ve bu beklentilere göre davranışını sürekli uyarlar (örn. bakınız 3. Bölüm'e yazdığımız ek). Davranışını karmaşık bir biçimde şekillendiren ve çoğu zaman azgın savrulmalara ve sürprizlere yola açan, kaçması imkânsız bir toplumsal etkiler ağına kapılmış Keynesçi ve post-Keynesçi ekonomik insan fikri geleneksel neoklasik kavrayışa oldukça terstir.

Davranışsal iktisatçılar ile Keynesçi ve post-Keynesçi iktisatçılar ortak bir nedensellik fikrini paylaşırlar: Bağlam önemlidir. Davranışsal iktisatçılara göre, karar veren bireyleri incelemek için düzenlenen deneyler bu fikri destekleyen inandırıcı deliller sunar. Keynesçi ve post-Keynesçilere göre, destekleyici delil, finans ve şirket yatırımcılarının makro dalgalanmalar boyunca nasıl eylediklerini gözlemlemekten gelir. Bu benzerliğe rağmen bazı davranışsal iktisatçılar yapısalcılığı yüzünden Keynesçi iktisattan uzak durur. Bu iktisatçılar, geleneksel neoklasik birey kavrayışının yerine çok daha toplum tarafından şartlandırılmış bir birey koysalar bile, tıpkı neoklasik iktisatçılar gibi ekonomik davranışı teorize etmek için hümanist bir yaklaşımı tercih ederler.

"Sürü davranışı" ve "para yanılsaması" gibi diğer teorilerin de farklı bağlamsallık çeşitleri sunduğu düşünülebilir. Keynes, sürüvari davranışın sadece insanlar başkalarının peşine takılmaya bünyeleri gereği meyilli olduğu için değil, daha ziyade piyasanın yapılanma biçimi nedeniyle baskın olduğunu açıklamıştı. Alınıp satılan bir menkul değerin fiyatı ile o menkul değeri satan şirketin altta yatan değeri arasında bir bağlantı olabilir. Fakat bu fiyat, piyasa katılımcılarının (alıcı ve satıcıların) alıp satılan menkul değerin gelecekteki fiyatı hakkındaki tahminlerini de yansıtır. Dolayısıyla fiyat, alıp satılan menkul değerin gelecek değerine dönük ortalama kamuoyu beklentisini yansıtır. Eğer bireylerin piyasada karar vermelerini şekillendiren şey, ortalama piyasa katılımcısının ne tahmin edeceği hakkındaki tahminleri ise, sonuç "sürü davranışı" olacaktır.

"Para yanılsamasına" dair açıklama, bireylerin bilişsel kısıtlamaları üzerine temellenir. Para yanılsaması, bir para biriminin nominal değeri ile reel değerini karıştırmaktır (reel değer, nominal değerin enflasyon oranına uyarlanmış halidir). Bir başka deyişle, bir kişi tasarruf hesabında para tutup yılda yüzde 3 faiz kazanıyorsa fakat fiyatlar yılda yüzde 3 artıyorsa, o zaman tasarruftan kazanılan reel getiri aslında sıfırdır. Yanılsama, tasarruflar üzerin-

den yüzde 3'lük reel getiri kazandığını sanmaktır. Keynes'e göre işçiler, fiyatlar düştüğünde bile paralarından veya nominal ücretlerinden kesintilere direnirler. Asıl önemli olanın reel ücretler olduğunu anlamak yerine para cinsinden (nominal) ücretler üzerinden düşünürler. Firmalar, üretim maliyetleri düştüğünde bile sattıkları şeylerin nominal fiyatlarına kesintilere direndikleri zaman bu da para yanılsamasından, yani reel terimler yerine nominal terimlerle düşünmekten ötürü olabilir. Burada da bazı davranışsal iktisatçılar Keynes'i hatırlatmaktan kaçınırlar çünkü Keynesçi yapısalcılığı reddederler. Bunun yerine, para yanılsamasını insan zihninin birtakım bünyevi kısıtlamalarına yorarlar.

Davranışsal iktisatçılar, modern toplumlardaki insanların ekonomik davranışı hakkında zengin ve nüanslı bir antropoloji geliştirmeye başladılar. Deneylere dayanarak, insan davranışının neoklasik geleneğin önvarsayımlarından ve tahminlerinden saptığı türlü türlü yolu listelediler. Psikolojik bulguları davranışsal iktisadı bir seçimle karşı karşıya bırakır: Geleneksel neoklasik modelin ve insan davranışı izahının birtakım eksikliklerini sadece listeleyen bir araştırma alanı olarak mı kalacak yoksa neoklasik teoriden koparak yeni bir insan davranışı teorisi mi kuracak?

5.4 Yeni Denge Teorileri

Rasyonellik kavrayışı gibi denge kavrayışı da neoklasik geleneğin göbeğindedir. Ekonomide dengeyi sağlamak, farklı ekonomik faillerin (alıcılar ile satıcılar, işçiler ile işverenler, borç alanlar ile borç verenler vs.) çatışması olası çıkarları arasında bir uzlaşma, bir tür ahenk sağlamak olarak görülür. Her bireyin ekonomik olarak rasyonel olduğu (kendi tercihlerini en iyi tatmin eden kararları verdiği) varsayımı ile denge birleşince, baştaki dağılımda sahip olunan kaynaklar ve verili teknoloji altında her bireyin kendi isteklerini tamamen tatmin edebilmesini anlatır (tüketeceği metalar arasından seçim yaparak, şimdi mi yoksa gelecekte mi tüketeceğini seçerek, boş zaman ile reel gelir arasında nasıl seçim yapacağını seçerek). Bu bakımdan, neoklasik iktisatçıların rasyonellik ve denge kavrayışları, bir tür ütopyacı hayal kurar ve simgeler: Bu hayal, kapitalizmin piyasa ve mülkiyet kurumlarını kurarak dünya üzerinde gerçekleştirilebilir. Ütopyacı boyutu, neoklasik iktisadın hem iktisat disiplini içinde hem de birçok diğer disiplin ve siyasette, önemli ve güçlü bir imge haline gelmesine katkıda bulunmuştur.

Tarihi boyunca neoklasik iktisadın dengeyi birden çok şekilde kavramsallaştırdığı ve bu farklı kavramsallaştırmaların ille de birbirini tamamlar nitelikte olmadığı da doğrudur. Teoriyi uygulayanların öncelikli hedeflerinden biri, dengenin tanımlanabileceğini ve kapitalist bir ekonomide gerçekleşe-

bileceğini kanıtlamak olmuştur her zaman. Kanıtlamak şu demektir: İnsan davranışı, teknoloji ve başta verili olan kaynak dağılımı gibi geleneksel neoklasik varsayımlar verili alındığında, alıcılar ile satıcılar arasındaki piyasa etkileşimlerinden çıkabilecek ve çıkacak olan bir denge noktasının "varlığını" matematiksek olarak göstermek demektir. Bir denge noktasının olduğunu kanıtlamanın yanı sıra, neoklasik iktisatçılar daha da ileri giderek böyle bir dengenin aynı zamanda "benzersiz" (aralarında hangisinin seçileceği gibi zor problemler çıkaran, birden çok alternatif denge noktası yoktur), "istikrarlı" (denge noktasından her uzaklaşma, o dengeye geri dönmeyi sağlayacak mekanizmaları harekete geçirir) ve "verimli" (Paretocu anlamda, hiçbir kimsenin refahını azaltmaksızın, herkesin ve her bir kişinin olası refahını ençoklar) olduğunu da kanıtlamaya kalkmıştır.

Bu bölüme, geleneksel neoklasik teori kapsamındaki farklı denge kavrayışlarını gözden geçirerek başlıyoruz. Daha sonra, neoklasik iktisatçıların giderek daha fazla benimsedikleri, bizim geç neoklasik teori başlığımıza denk gelen iki yeni denge kavramını ele alıyoruz. İlki, Nash dengesi ve daha genel olarak klasik oyun teorisi alanını anlatıyor. İkincisi, evrimsel istikrar ve daha genel olarak evrimsel oyun teorisini anlatıyor.

Klasik oyun teorisi, Nash dengesini etkileşen hiçbir failin kendi stratejisini tek yönlü değiştirmekten fayda görmediği sabit bir nokta olarak tanımlar. Nash dengesi karar vermenin stratejik veçhelerini hesaba katar ve tam da bu yüzden taraftarları onun bu veçhelere yer vermeyen geleneksel neoklasik yaklaşımdan üstün olduğunu ve bu yüzden geleneksel neoklasik yaklaşımı aştığını savunurlar.

Evrimsel oyun teorisi dengeyi bir nokta olarak değil bir strateji olarak görür ve bunu nüfus dağılımı açısından inceler. Bir davranış örüntüsü olarak "evrimsel olarak istikrarlı" bir strateji tanımlar; öyle ki, nüfusun geneli bu stratejiyi izlerse, o stratejiden sapan az sayıda kişinin hayatta kalma şansı diğerlerinden düşük olacaktır. Evrimsel oyun teorisi taraftarları, denge problemini davranış örüntülerinin nüfusa dağılımı düzeyinde modellemelerinin, klasik oyun teorisinin dar anlamda bireyselci çerçevesi ve insan rasyonelliği hakkında gerçekçi olmayan varsayımları olarak gördükleri şeyden koptuklarını savunurlar. Oyun teorisinin en iyi stratejiyi seçen rasyonel bireyler tezinden koparak, bunun yerine, bireylerin öğrenme yoluyla, oyunu defalarca tekrar ederek davranışlarını uyarladıklarını (*adapt*) ileri sürerler. Rasyonel düşünme ve anında hesap yapmanın aksine bu genel öğrenme süreci, evrimsel olarak istikrarlı bir denge kurma ve bu dengeyi dayatma kapasitesi en yüksek olan stratejiler kümesini doğurur.

Aşağıda, Nash dengesinin ve/veya evrimsel oyun teorisinin kavramlarının, geleneksel neoklasik teoriden bir kopma temsil edip etmediğini, ediyorsa ne

ölçüde temsil ettiklerini veya bu kavramların bizim geç neoklasik teori başlığımıza uyup uymadıklarını inceleyeceğiz.

5.4.1 Neoklasik Gelenekteki Farklı Denge Kavrayışları

Denge fikrinin erken bir örneği, Adam Smith'in "görünmez el" kavramında örtük biçimde baş gösterir. Eğer her bireysel fail kendi ekonomik menfaatlerinin peşinden serbestçe giderse, rekabetçi piyasa eninde sonunda çatışan menfaatleri ahenkli hale getirir ve herkes için olabilecek en çok zenginliği doğurur. Rasyonel ekonomik aktörlerin eşgüdümlenmemiş ve kişisel çıkarını gözeten davranışları, özel mülkiyet ve rekabetçi piyasa gibi kilit önem taşıyan kurumlar tarafından terbiye edilir. Kitap boyunca belirtildiği üzere, buna denk gelen siyaset, devletin rolünü bu iki kurumu güvence altına almaya indirmektir. Bu bölümün önceki kısmında belirtildiği üzere, neoklasik gelenek, özel piyasaların sağlamadığı kamu mallarını da devletin sağlamasını kapsayacak şekilde genişlemiştir.

Geleneksel neoklasik iktisatta, dengenin çok güçlü, normatif bir amacı vardır. Denge, Hobbes'un başka kısıtlamalar olmaksızın bireylerin kendi ekonomik menfaatlerine göre davranmalarına izin verilirse çıkacağını öngördüğü kaosun panzehiri olarak görülmüştür. Hobbes böyle bir kaosun güçlü bir devlet aygıtını zorunlu kıldığını tahmin ederken, geleneksel neoklasik iktisat ise böyle bir devlet aygıtının zorunlu olmadığı karşı savını temsil etmişti. 18. ve 19. yüzyıllarda klasik liberal teoriler her şeyden önce bir kral, kilise veya diğer güçlü toplumsal grubun gaspına karşı bireylerin ve sivil toplumun haklarını tesis edip bu hakları korumayı hedeflemiştir. Kendi çıkarını gözeten bireylerin davranışlarının kaosu önleyebileceğini ve herhangi bir devlet müdahalesine ihtiyaç duymaksızın ahenkli bir dengeye ulaşabileceğini ortaya koyarak Hobbes'un savlarına karşı çıkmayı denemiştirler. Geleneksel neoklasik teorinin dengesi, çatışan ekonomik menfaatlerin ahenkli ve kendiliğinden uzlaşmasını temsil ediyordu; herhangi bir "görünür el" (devlet, kilise vs.) müdahalesi gerektirmiyordu. Nitekim Smith'in "görünmez el"i, klasik liberaller için müthiş bir normatif değere ve siyasi öneme sahipti.

Denge kavramının normatif ve siyasi önemi, kavramın Adam Smith'ten beri iki yüzyılı aşkın süredir birçok iktisatçının ilgisini neden çektiğini açıklar. En erken neoklasik denge kavramsallaştırmaları, dört büyük 19. yüzyıl iktisatçısınınkilerdir. Önce William Stanley Jevons (1835-1882), sonra Francis Ysidro Edgeworth (1845-1926), dengeyi, kendi çıkarını gözeten, ekonomik olarak rasyonel iki ticaret insanı arasında, iki tarafın da faydasına olan bir mübadeleye ulaşmak bakımından kavramlaştırmışlardı. Ciddi anlamda farklı bir denge görüşünü, ticaret yapan iki fail arasına kısıtlı bir

dengenin çok ötesine geçen Leon Walras (1834-1910) dillendirmiştir. Walras, içinde birden çok alıcı ve satıcı bulunan her piyasanın aynı anda dengeye ulaştığı, bir piyasalar sistemi boyunca uzanan bir genel denge durumu tasavvur etmiştir. Jevons ve Edgeworth'un piyasaları, ticaret yapan iki fail arasında bir pazarlık ve müzakere süreci olarak temsil etmelerinin aksine, Walras'ın genel dengesi tek bir mezat gibi tasavvur edilmişti; alıcılar ve satıcılar muhayyel bir mezatçının açıkladığı fiyatlara tekrar tekrar uyum sağladıkça ulaşılan bir mezat olarak. Bu gibi bir mezatçının ardı ardına açıkladığı fiyatlar, bütün piyasalar boyunca bütün arz ve talebi eşitleyen bir genel denge elde edilene kadar sürecektir. Walras'ın çalışmaları, neoklasik teorisyenlerin, birbiriyle ilişkili birçok piyasadan oluşan her karmaşık modern ekonomide dengenin mümkün olduğunu iddia etmelerini sağlamıştır.

Paradoksal şekilde, neoklasik teorinin bu önemli genel denge kavrayışı –o teorinin son derece bireyselci hümanizmini öncül almasına rağmen– yapısalcı bir varsayım gerektirir, yapısalcı bir varsayıma dayanır. Dengeye ulaşmak, muhayyel mezatçının işlevlerine yön veren yapısal kuralları ayrıntılarıyla belirlemeyi gerektirir. Böylelikle neoklasik teori, dengenin kurulabilmesi ve dengeye erişebilmek için insan öznelerin uyması gereken bir yapı dayatmıştır. Hümanizm, hedefine ulaşmak için yapısalcı bir kuvvete bel bağlayabilir ve genel denge teorisi örneğinde böyle bir kuvvete bel bağlama ihtiyacı duymuştur da. Buna paralel bir şey, Keynesçi yapısalcı iktisat yatırımları belirleyen hayvan meşrepli yatırımcı bireyde cisimleşen hümanist bir kuvvete ihtiyaç duyduğunda yaşanır.

Üçüncü bir denge kavrayışı, temel kaynaktan sayılan çalışması *İktisat Prensipleri*'nde (1920) neoklasik iktisadın ilk ders kitabını yazmasıyla da tanınan Alfred Marshall'ın (1842-1924) çalışmalarında ortaya çıkar. Marshallcı denge çözümlemesi, diğer her şeyin sabit kaldığını varsayarken tek bir piyasadaki bir değişimi inceler. O günden beri, iktisatçılar piyasaları çözümlerken Latince *ceteris paribus* deyişini kullanmakla meşhur (bazılarına göre bednam) oldular. Kullanılan modellere kısmi denge adı veriliyordu çünkü sadece belirli bir piyasa ve sektördeki değişimlere odaklanıyorlardı. Gözlemlenen sektör ve piyasada yaşanan değişimler sebebiyle diğer sektörlerde veya piyasalarda meydana gelen veya gelebilecek değişimleri göz ardı ediyorlardı. İncelenen sektör ile ekonominin geri kalanı arasında herhangi bir etkileşim meydana gelmesine mahal bırakılmıyordu. Bunun tersine genel denge modelleri, iktisatçıların, diyelim bir fiyatın, sadece belirli bir piyasada değil bütün piyasalarda yaptığı etkilerin izini sürmesini sağlar. Örneğin tek bir piyasada yaşanan fiyat değişikliği boylu boyuna bütün ekonomiyi dalgalandırır. Hanehalklarını sadece fiyatı değişen mala gösterdikleri talebi değil, arzuladıkları bütün diğer meta taleplerini değiştirmeye itebilir. O değişimler, sıra-

sıyla farklı malları üreten farklı sektörlerdeki firmaları etkileyecektir ve o etkiler de başka değişimlere yol açacaktır vesaire.

Bekleneceği üzere, Walrascı genel denge modeliyle çalışan neoklasik iktisatçılar Marshallcı kısmi denge modellerini kısıtlı ve eksik bulur. Tersine, kısmi denge modelleriyle çalışanlar ise genel denge modellerini fazla soyut ve başa çıkılamayacak kadar karmaşık ve dolayısıyla belirli bir sektörü çözümlerkenki pratik kullanımını kısıtlı bulurlar.

Geleneksel neoklasik teori, üç farklı denge kavrayışı ve kullanımı içerir: Mübadele dengesi, genel denge ve kısmi denge. Bu üç farklı kavrayış neoklasik teorisyenler arasında savlar ve tartışmalar çıkarsa da, bütün denge kavramları en azından iki önemli özellik paylaşır. Birincisi, hepsi ekonomik rasyonellik hakkındaki geleneksel neoklasik varsayımları onaylar: Bütün ekonomik failler kendi menfaatlerini güderler, bireysel faydalarını veya kârlarını ençoklarlar. *Homo economicus* ortak önvarsayımlarıdır. İkincisi, farklarına rağmen üç yaklaşım da denge durumunun ulaşılabileceği matematiksel olarak baş edilebilir koşullara odaklanır. Ekonomik olarak rasyonel faillerin eşgüdümlenmemiş ve kendi çıkarını gözeten eylemlerinin bir denge doğurmasını, rekabetçi piyasaların neden ve nasıl sağladığını gösterme itkisini paylaşırlar.

Fakat 20. yüzyılın son çeyreğinde, neoklasik teorinin denge kavramlarına yöneltilen eleştiriler ortaya çıktı. Bu eleştiriler, denge fikrinin yeni ve farklı şekillerde ifade edilmesine yol açtı. Hem mübadele hem kısmi denge kavramlarının, ampirik uygulanabilirlikleri bakımından fazlasıyla kısıtlı olduğu düşünüldü. Ceteris paribus mantığı alay konusu oldu: Tek bir söz söylemek için çok fazla şeyi sabit tutmak gerekiyordu ve söylenenlerin pek az önemi oluyordu. Genel denge sisteminin şansı daha yaver gitmedi. Araştırmalar, bir genel denge sisteminin verimliliğini, istikrarını ve benzersizliğini matematiksel olarak kanıtlamak için gereken varsayımlar kümesinin, çözümlemeyi "tek bir örneğe mahsus bir senaryoya" çevirecek kadar karmaşık ve kısıtlayıcı olduğunu, bu yüzden "genel" sıfatını anlamsız kıldığını gösterdi. Bütün bunlara ilaveten, 20. yüzyılın son çeyreği neoklasik iktisatçıların giderek rekabetçi piyasaların ayar mekanizmaları dışında kalan mesele ve sorunlarla daha fazla uğraşmasına tanık oldu – ki belki bu gelişmenin payı en fazladır.

Neoklasik iktisatçılar reel piyasaların noksan olduğu ve kusursuz piyasalar fikrinin ima ettiğinin aksine sürekli başarısız olduğu iddialarına yanıt verdikçe, rekabetçi piyasaların "görünmez eline" bel bağlamayan denge kavramlarına ihtiyaç duydular. Bu bölümde daha önce geç neoklasik teorinin noksan piyasa çözümlemelerini firmalara, hanehalklarına, bürokrasilere vesaire nasıl genişlettiğini göstermiştik. İktisatçılar başka disiplinlerden akademisyenler ve karar vericilerle giderek daha fazla etkileşime girdikçe, iktisat

bilimi aralarında kamu iktisadı, çevre iktisadı, sanayi örgütlenmesi iktisadı, hanehalkı iktisadı, iktisadi coğrafya, spor iktisadı, sağlık iktisadı ve toplumsal cinsiyet iktisadı gibi alanlar da bulunan, yeni ve "uygulamalı" alanlar ve alt alanlar yumurtladı. Aslına bakılırsa, artık uygulamalı mikro teori denilen alan, insan davranışına neredeyse apayrı yaklaşım haline geldi. Bu nedenlerden ötürü, neoklasik iktisatçılar yalnızca "piyasa mekanizmalarına" dayanmayan ve daha geniş bir toplumsal bağlamlar yelpazesine uygulanabilen daha çok yönlü denge kavramlarına ihtiyaç duydular. Birçoklarına göre oyun teorisi yaklaşımları tam da bu arzulanan çok yönlülüğü sağlıyordu.

5.4.2 *Nash Dengesi ve Klasik Oyun Teorisi*

Oyun teorisini iktisada tanıtanlar arasında Augustin Cournot (1801-1877), Emil Borel (1871-1956), John von Neumann (1903-1957) ve Oskar Morgenstern (1902-1977) vardır. Bugün klasik oyun teorisi olarak bilinen teori, 1950'lerde Princeton Üniversitesi'nde John Nash ile başlamıştır (1951). Gelgelelim, oyun teorisi araştırmalarının iktisat içinde yeşermesi, 1980'lerde, yukarıda belirtilen nedenlerden ötürü kısmi ve genel denge gibi standart neoklasik kavramlardan disiplin giderek daha hoşnutsuz hale geldiğinde başlamıştır.

Ekonomik faillerin, piyasalarda nasıl eyleyeceklerine karar verirken, kendi eylemlerine başkalarının nasıl karşılık vereceği hakkında tahminler yapması gerektiği kabul edildiğinde, oyun teorisi iktisat için ve iktisat içinde önemli hale gelir. Ekonomik faillerin karşı karşıya oldukları ikilemlerin belirli tür oyunları oynayan insanların karşılaştıkları ikilemlere çok benzediği gerçeği giderek daha çok sayıda iktisatçıya çarpıcı gelmiştir. Örneğin dağıtmalı pokerde her oyuncu ilk elde eline gelen kartlar hakkında stratejik bir seçim yapmalıdır: Kaç tane kart tutacak, hangi kartları tutacak ve desteden kaç tane kart çekecek. Kazanmak veya kaybetmek, oyuncuların stratejik seçimlerine bağlıdır.

İki veya daha fazla oyuncudan her biri, oyunun kurallarını biliyordur ve diğer oyuncuların da kuralları bildiğini varsayar. Her oyuncu, diğer oyuncuların hamlelerini hesaba katarak bir hamle seçer. Her oyuncunun rasyonel olduğu ve buna göre, rasyonel bir biçimde oynayacağı varsayılır. Buna, ortak bilgi olarak rasyonalite (*common knowledge rationality; CKR*) denir. Çeşitli tür oyunları kazanmak için kullanılan stratejilerdeki işlemleri ve bu stratejilerin koşullarını araştırmak, gerçek piyasalarda bireylere ve firmalara dayatılan benzer seçimler ve eylemlerin içyüzünü anlamak için birçok ipucu sunar. Bu ipuçlarının bazıları, yeni denge kavramsallaştırmalarını beraberinde getirir. Tartışmamıza kılavuzluk eden soru, oyun teorisi araştırmalarının neoklasik iktisat üstündeki etkisinin yeni ve farklı bir tür iktisada doğru bir

kopuş mu yarattığı yoksa bir kez daha geç neoklasik teori diye adlandırmanın daha iyi olacağı, o kadar da farklı olmayan bir şeyle mi karşı karşıya olduğumuz sorusudur.

Tablo 5.1 Görünmez El Oyunu (*Invisible Hand Game*)

		Oyuncu B	
		Kendi çıkarınca davranıyor	Diğerkâm davranıyor
Oyuncu A	Kendi çıkarınca davranıyor	4, 4	2, 0
	Diğerkâm davranıyor	0, 2	0, 0

Mesela iki oyuncuyla (A ve B) oynanan şu oyunu ele alalım. Oyuncuların ikisi de onlara sunulan aynı iki strateji arasından birini seçebilir; ya "kendi çıkarını gözetebilir" ya da "diğerkâm olabilir". Oyuncuların önlerindeki stratejilere, oyuncuların "eylem kümesi" denir. Bu oyuna Adam Smith'in "görünmez eli" oyunu diyoruz, çünkü bu oyun ekonomik ve toplumsal olarak en iyi dengenin, her bireyin kendi çıkarını gözetmesi durumunda, her birey kendi çıkarını gözettiğinde elde edildiğini söyleyen klasik iddiayı örnekler. Bu iki oyuncunun tıpatıp aynı olan eylem kümelerinde, kendi çıkarını gözeten davranış diğerkâmlığa üstün gelir. Bu Adam Smith oyunu, Tablo 5.1'de normal biçimde (matris biçiminde) resmediliyor.

Kısaca açıklamak gerekirse, matrisin her kutucuğundaki iki değerin ilki, A oyuncusunun kazancının varsayılan sayı değeri, ikincisi B oyuncusunun kazancının varsayılan sayı değeridir (*assumed numerical payoff*). Nitekim eğer A oyuncusu kendi çıkarını gözeten bir strateji izlerse, matrisi yataylamasına okuyup A'nın sayı cinsinden kazancını görebiliriz: Kazancı, B'nin stratejik seçimine bağlı olarak ya 4'tür ya 2'dir. B oyuncusu da kendi çıkarınca davrandığında A oyuncusu 4 kazanırken, B oyuncusu diğerkâm olduğunda A oyuncusu sadece 2 kazanır. Eğer A oyuncusu diğer stratejiyi, yani diğerkâmlık stratejisini izlerse, tabloyu yataylamasına okuyarak görürüz ki B'nin stratejisi ne olursa olsun A oyuncusu hiçbir şey kazanmaz. A oyuncusu için kendi çıkarı diğerkâmlığa ağır basar: Ekonomik ve toplumsal yaşamda olduğu gibi, oyunda da en iyi neticeyi kendi çıkarını izlemek getirir. B oyuncusunun olası neticelerini incelemek aynı sonucu doğurur: Kendi çıkarınca davranma stratejisi, diğerkâm bir stratejiye baskın çıkar (ondan üstündür).

Oyundan çıkarılan sonuç şudur: Oyuncuların ikisi için de kendi çıkarını gözeterek davranmak baskın strateji dengesidir.

Ne tesadüf ki bu oyundaki baskın strateji dengesi aynı zamanda Pareto manasında verimli, benzersiz ve istikrarlı bir dengedir. Pareto manasında verimlidir çünkü hiçbir oyuncuya zarar ettirmeksizin herhangi bir oyuncu-

ya yarar sağlayacak başka hiçbir strateji kombinasyonu yoktur. Benzersizdir çünkü denge sonucu veren başka hiçbir denge kombinasyonu yoktur. İstikrarlıdır çünkü araçsal akla sahip oyuncuları bu denge durumundan uzaklaşmaya teşvik eden hiçbir şey yoktur. Nitekim bu oyunun neticeleri, geleneksel neoklasik iktisadın vurguladığı tam rekabetçi model ile uyuşur.

Ne var ki tıpkı piyasalar gibi oyunların da bir tane, benzersiz ve baskın strateji dengesi olması gerekmez her zaman. Neoklasik iktisatçılar, tek bir benzersiz strateji dengesi olmayan oyunlara bakıp, benzersiz bir denge noktası olmayan piyasalar için ne gibi dersler çıkarabileceklerini düşünmüşlerdir. Nash dengesi kavramı, tam da bu anlamda kullanışlı olmuştur. Daha önce belirtildiği üzere, Nash dengesi, etkileşim içindeki hiçbir failin, seçtiği stratejiyi tek yönlü değiştirmekten fayda görmediği sabit bir durum olarak tanımlanmıştı. Şimdi bu tanımı daha da geliştirebiliriz.

Bir Nash dengesi, ortak bilgi olarak rasyonalite varsayımı altında birbirlerine verilecek en iyi karşılıklar olan stratejilerin kombinasyonudur. Bir stratejinin en iyi karşılık sayılabilmesi için, o strateji rakibin verili hamle kümesi karşısında mümkün olan en iyi sonucu üretmelidir. Görünmez el oyununa dönersek, B oyuncusunun, A oyuncusunun bencil davranışına verdiği en iyi karşılık bencil olmaktır (tam tersi de geçerlidir). Bencil oynamak iki taraf için de en iyi karşılık olduğuna göre, Tablo 5.1'deki en üst sol kutucuk, bir Nash dengesidir. Birazdan göreceğimiz üzere, bütün baskın strateji dengeleri Nash dengeleridir fakat bütün Nash dengeleri baskın strateji dengeleri değildir.

Mesela Tablo 5.2'deki "güven oyununu" düşünün. Sendikasız bir işyerindeki işçilerin karşı karşıya oldukları ikilem, greve katılıp katılmamaktır. Oyuncular eylemlerini eşgüdümleyip greve hep beraber katılabilirlerse, matrisin kutucuklarındaki pozitif sayıların gösterdiği üzere zam alacaklardır. Fakat bunun yerine, eylemlerinde işbirliği yapamazlarsa ve diğerleri işe devam ederken aralarından biri grev yaparsa, kutucuktaki sıfırın gösterdiği üzere grev yapan işçi işinden olacaktır. Güven oyunu, toplumsal problemin, herkesin karşılıklı yararı için faillerin eylemlerini eşgüdümlemek olduğu işbirliği oyunlarının bir türüdür.

Tablo 5.2 Güven Oyunu

		İşçi B	
		Grev yapmıyor	Grev yapıyor
İşçi A	Grev yapmıyor	2, 2	2, 0
	Grev yapıyor	0, 2	4, 4

Bu "güven" oyununda baskın stratejiler yoktur fakat iki tane Nash dengesi vardır: Ya hiç kimse grev yapmayacak ya herkes aynı anda yapacak. Açık-

layalım: Eğer A işçisi grev yaparsa, B işçisinin vereceği en iyi karşılık grev yapmaktır ve eğer B işçisi grev yaparsa, A işçisinin vereceği en iyi karşılık da grev yapmaktır. İki durumda da 4 büyüktür 2. Benzer şekilde, eğer A işçisi grev yapmazsa, B işçisinin vereceği en iyi karşılık yine grev yapmamaktır. Bir kez daha, tam tersi de geçerlidir. İki durumda da 2 büyüktür 0. Dolayısıyla, hem sol üst hem de sağ alt kutucuklar Nash dengesi sonuçlarıdır. Fakat hangisi yeğdir? Oyuncuların, doğru ve eşgüdümlü seçimler yapmaya yetecek kadar bilgileri var mıdır? Varsayılan kazanç yapısına bakıldığında, grev yap–grev yap sonucu, grev yapma–grev yapma sonucuna Pareto etkinliği açısından baskın çıkar; yani, işçiler eylemlerini örgütleyebilir ve grev yapabilirlerse bu onların yararına olacaktır. Nitekim bu oyun ciddi bir sorun çıkarmaz. Oyuncuları grev yap–grev yap sonucunu seçmeye teşvik eden bariz bir gerekçe vardır.

Sonuçların birbiriyle aynı olduğu, yani iki Nash dengesinin de diğerinden üstün olmadığı başka tür bir oyun farz edin (bu oyuna "basit katıksız eşgüdüm oyunu" denir). Böyle bir durumda, oyuncuların veya faillerin seçimlerini eşgüdümleme sorunu çıkar. Örneğin bir basit katıksız eşgüdüm oyunu olarak Tablo 5.3'teki "sürücü oyununu" ele alalım.

Tablo 5.3 Sürücü Oyunu

		Sürücü B	
		Sol şerit	Sağ şerit
Sürücü A	Sol şerit	1, 1	0, 0
	Sağ şerit	0, 0	1, 1

Bu oyundaki problem sürücülerin eylemlerini eşgüdümlemek ve böylece iki sürücünün birden ya sol şeritten ya sağ şeritten sürmesini sağlamaktır. Araçsal akla sahip, birbirinden bağımsız olarak kendi dar çıkarlarının peşinden giden bireysel failler, eylemlerini eşgüdümlemeyecek ve nitekim sonunda Nash dengelerine (sol üst veya sağ alt kutucuklar) varmayacaktır. Araçsal akla sahip oyuncular için, iki oyuncuyu birden ikisi için de daha iyi olan sonuca ulaşacak şekilde davranmaya ikna edecek bariz bir şey yoktur kazançlarda.

Bazı oyun teorisyenleri, bu gibi bir oyunda benzersiz ve istikrarlı bir denge yaratmak için, oyuncuların eylemlerini eşgüdümlemek amacıyla, araçsal aklı (dar bir şekilde tanımlanan, kendi çıkarlarının peşinden gitmeyi) açık açık reddetmeleri gerektiği fikrini ortaya atmıştır. Bu teorisyenlere göre, yukarıdaki güven oyununda ancak o zaman Nash dengelerinden birini güvenceye alabilirler. Thoman Schelling, tekrarı olmayan, bir kerelik, hiçbir tür iletişimin olmadığı bu gibi oyunlarda, faillerin kararlarını eşgüdümleyecek

kurumların oynadığı rolü betimlemek için "bilindik" (*salience*) (veya odak noktaları) kavramını geliştirmiştir. Schelling'in örneği, nerede ve saat kaçta buluşacaklarına önceden karar vermeksizin belirli bir günde New York şehrinde buluşmak isteyen iki yabancı örneğidir. İletişim kuramazlar (1960'tan önce, cep telefonlarından önce yazıyordu). Bu iki yabancı buluşmak için ne yapmalıdır? Bu soru sorulduğunda Schelling'in öğrencileri "öğlen 12'de" (gün içinde bir "odak nokta") ve "Merkez Gar'daki danışma ofisinin önünde" (merkezi bir tren istasyonunda, erişilebilir ve meşhur bir "bilindik" yer) önerisinde bulunmuştur. "Odak noktaları" veya "bilindik" kavramı, oyuncuların eylemlerini eşgüdümlerken atıfta bulunabileceği teamülleri, toplumsal normları ve kurumsal düzenlemeleri kapsayacak şekilde genişletilebilir. Oyuncular, varsayılan bu muhtelif yapılardan yardım alarak, eşit ölçüde cazip veya tıpatıp aynı olan Nash dengelerinden birinde anlaşabilirler.

Gelin şimdi çokça anılan ve sık sık uygulanan o meşhur "mahkûm ikilemi" oyununu ele alalım (Tablo 5.4). Oyunun geleneksel versiyonu, bir suç işledikleri gerekçesiyle sorguya çekilen iki şüpheliyle başlar. Ayrı ayrı sorgulanan şüphelilerin birbirleriyle iletişim kurma fırsatları yoktur. Fakat ikisinin de suçu itiraf etmeyeceği şekilde işbirliği yapmalıdırlar – yani eylemlerini eşgüdümlemelidirler (buna ister "işbirliği" yapmak deyin ister suçu "inkâr etmek"). Fakat sorgucular zekidir: Şüphelilerin ikisini de suçu kabul etmeye ("diğerini satmaya" veya suçu "itiraf etmeye") teşvik eden bir kazanç (*payoff*) yapısı kurarlar.

Tablo 5.4 Mahkûm İkilemi Oyunu

		Şüpheli 2	
		İtiraf ediyor/Satıyor	İnkâr/İşbirliği
Şüpheli 1	**İtiraf ediyor/Satıyor**	3, 3	0, 5
	İnkâr/İşbirliği	5, 0	0.5, 0,5

Şüpheliler veya mahkûmlar bir ikilemle karşı karşıyadır. Bir mahkûm diğerini satmayı (suçu itiraf etmeyi), ötekisi ise işbirliği yapmayı (suçu inkâr etmeyi) seçerse, o zaman davayı satan kişi kurtulur (diğerinin aleyhine ifade verme karşılığında), işbirliğine sadık kalan kişi cezanın tamamını alarak hapse gider. Eğer ikisi de işbirliği yaparsa (suçu inkâr ederlerse), sabrı taşan sorgucular ikisine de ufak suçlamalar iteler ve bu suçlamalar ikisinin de daha kısa süreli hapis cezaları almasına yol açar. Fakat teşvik yapısı araçsal akıl sahibi olan şüphelileri ötmeye (itiraf etmeye) mecbur bıraktığı için, ikisi de suçu itiraf eder ve alabilecekleri en çok cezadan daha az, fakat ikisi de işbirliği yapsalar (ikisi de suçu inkâr etse) alacaklarından daha fazla yıl hapis cezası alırlar. Dolayısıyla, ikisinin de suçu inkâr edeceği şekilde eylemlerini eş-

güdümlemek şüphelilerin çıkarınadır, fakat işbirliği yapamadıkları için ellerinde bir tek makul alternatif kalır, o da itiraf etmektir. Tek seçenek budur çünkü iki şüpheli de biliyordur ki kendisi suçu inkâr ederse ortağı itiraf ederek paçayı kurtarabilir.

Tablo 5.4'te, kazanç değerlerini mahkûmiyet yılı sayısı olarak okuyun. Simetrik kurulmuş bu oyunda iki şüphelinin de baskın stratejisi vardır: İkisi birden düşünülerek karşılaştırıldığında, ötmek (suçu itiraf etmek) işbirliği yapmaya (suçu inkâr etmeye) ağır basar ($3 < 5$ ve $0 < 0.5$). Bu oyunda, baskın strateji dengesi (bu bir Nash dengesidir), iki şüpheli birden işbirliği yapsa (ikisi birden inkâr etse) oluşacak sonuca kıyasla Pareto optimal dengenin altındadır (*Pareto suboptimal*). Bu örnekteki sorun şudur: Oyuncular arasında herhangi bir iletişim, güven veya hatırı sayılır bir tehdit olmadan araçsal akıl işlemeyecektir, dolayısıyla işbirliği yaratarak daha az yıl hapis sonucu çıkarmayacaktır (bu sonuncusu Pareto bakımından baskın çıkan bir sonuçtur). Oyuna mahkûm ikilemi denmesi bu yüzdendir. Nash dengesi oyuncular için en iyi sonuç olmadığı için, bu oyun, Adam Smith'in 'kendi çıkarı uyarınca eylemek (bu örnekte iki mahkûmun da suçu itiraf etmesi) toplumsal bir ütopya doğurur' şeklindeki görüşünün altını oyar.

Mahkûm ikilemi oyunu bilhassa ilginçtir çünkü ortaya çıkan denge benzersiz ve istikrarlı olmasına rağmen, aynı zamanda Pareto optimal sonucun altındadır da. Ve aynı yukarıda tartışılan katıksız eşgüdüm oyunları gibi, işbirliği ile elde edilen ve Pareto açısından daha üstün olan dengeye ulaşmak için araçsal akıl yeterli değildir. Pareto açısından daha üstün olan bu dengeyi elde etmek için oyuncular iletişim kurmalı ve eylemlerini eşgüdümlemelidir. Bu ancak, oyun sayısız kez tekrarlanabilir ve oyuncular işbirliği yapmaya teşvik edilirse mümkündür. Örneğin oyuncuların ötenleri affetmeyen bir suç örgütüne üye oldukları ihtimalini düşünün. Bu durum, oyunu tekrarlanan bir oyuna dönüştürür (çünkü öten kişi kurtulduktan sonra oyun bitmiş olmaz) ve şüphelinin davaya sadık kalma stratejisinden sapmasının karşısına ciddi bir tehdit diker (suç örgütü, paçayı kurtaran şüphelinin yaptığını yanına bırakmayacaktır).

Neoklasik iktisatçılar "mahkûm ikilemi" oyununu çeşitli bağlamlarda kullanmıştır. Burada iki örneği ele alalım. İlk önce, birkaç öğrencinin paylaştığı bir ev düşünün. Her öğrencinin birer özel yatak odası varken, herkes bir ortak mutfak, bir ortak banyo ve diğer oturma odalarını paylaşır. Eğer ortak alanlara bakılırsa ve buralar düzenli temizlenirse, bu işten herkes fayda görür. Temizlik bir "kamu malıdır": Ev arkadaşlarının hiçbiri ondan dışlanamaz ve bir öğrencinin temizliğin keyfini sürmesi diğerlerinin keyfini azaltmaz. Ortak alanları temizlemek alın teri gerektirir. Eğer geleneksel neoklasik teorinin varsaydığı gibi, tek tek bütün ev arkadaşları temizlik yapmayı fayda azal-

tan bir etkinlik olarak (karşılığında herhangi bir gelir almaksızın boş zamandan feragat etmek olarak) görürse, o zaman teorinin tahminine göre tek tek her ev arkadaşı birey temizliğe harcadığı çabayı en aza indirmeye ve temizliği diğer ev arkadaşlarına yükleyip "beleşçilik yapmaya" (*free ride*) çalışacaktır.

Eğer her ev arkadaşı bu şekilde düşünürse, o zaman ortaya çıkacak denge benzersiz ve istikrarlı olmasına rağmen Pareto optimal dengenin altında bir ortak alan temizliği olacaktır. Etrafın giderek tozlanıp kirlenmesinden çıkan gerilimler daha sonra haneiçi çözülmeye yol açabilir. Yine de bu gibi birçok hane hayatına devam eder. Ev arkadaşlarını buluşturup aralarında iletişim kurarak, herkesin sadık ve eşgüdümlü davranmasını gerektiren bir düzenlemeye katılmaları gerektiğini toplu halde kabullenerek becerirler bunu. Bu gibi hanehalkları, kamu malı sorunlarını, işbirliği olmayan bir oyunu işbirliği temelli bir oyuna dönüştürerek çözerler.

Sözkonusu kamu malı hanehalkı veya mahalle düzeyinden şehir, eyalet, ülke düzeyine çıktığında başka tür toplu mekanizmalar geliştirilir. Örneğin, böyle kamu mallarına hükümetler karar verip onları hükümetler üretebilir, parası vergilendirme yoluyla karşılanabilir. İlke yerli yerindedir: Herkes için daha iyi bir sonuç elde etmek için, eşgüdümlenmiş örgütlü bir tür toplumsal çaba veya hükümet çabası gereklidir.

Mahkûm ikilemi oyununu uyguladığımız ikinci örnek için oligopol örneğine (5.2.2. bölümde bahsettiğimiz Bertrand modeli) dönelim ve pazar payı için rekabet eden eşit boyutta firmalar farz edelim. Artık aşina olduğumuz ayrıntıları bir yana bırakıp oyunun muhtemel sonuçlarına odaklanalım. Firmalar eğer gizlice anlaşamazlarsa, aralarındaki rekabet, fiyatı marjinal maliyete eşit oluncaya kadar düşürecektir. Eğer işbirliği yaparlarsa, birlikte hareket ederek marjinal hasılatı marjinal maliyet ile eşitleyebilir ve bunun sonucunda oluşan fiyattan, birbirleriyle rekabet etseler kazanacaklarından daha fazla kâr elde edebilirler. Ne var ki firmalardan biri yapılan gizli anlaşmayı satarsa anlaşma halinde kazanacağından bile daha fazla kâr kazanabilir fakat bunun sonucu diğer firmaların kârlarının azalmasıdır. Eğer bütün firmalar gizli anlaşmayı satarsa, rekabet bütün kârları sıfırlayana ve piyasa fiyatın marjinal maliyete eşit olduğu rekabetçi dengeye dönene dek, bütün firmalar çıktılarını genişletecektir. O halde soru şudur: Firmalar anlaşma yapacaklar mı yoksa anlaşmayı satacaklar mı?

Bu oyunun süreğen ve tekrarlanan bir oyun olduğu düşünülürse, firmalar masa altından anlaşabilir, anlaşarak bu dolabın sürmesini güvence altına alabilir ve böylelikle, çevrilen dolaba katılan firmalara daha yüksek kârlar kazandıran, marjinal maliyetin üzerinde bir piyasa fiyatı elde edebilirler (müşterilerin sırtından). İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen otuz yılda, "Yedi Kız Kardeş" diye bilinen yedi büyük uluslararası petrol şirketi işbirliği yaparak pet-

rol üretimini kontrol altında tutabilir, böylece aralarındaki rekabetin fiyatları aşağıya çekmemesini, şirketlerin olağanüstü yüksek kârlarına tehdit oluşturmamasını sağlayabilirdi. Dikkat edin, bu örnekte –bir önceki kamu malları örneğimizin aksine– şirketlerin kârlarını iyileştiren işbirlikçi denge, aynı zamanda tüketicilerin çıkarlarına zarar vermiştir.

Artık çoğu neoklasik ders kitabı oyun teorisi ve uygulamalarına en az bir bölüm ayırıyor. Son yıllarda, eşgüdüm oyunlarının ve mahkûm ikilemi tipi oyunların iktisat içindeki uygulamaları hızla çoğalıyor. İki tür oyun da kurumsal bağlamı ve olumsallığı hesaba katmaksızın, sadece ve sadece araçsal akla bel bağlayan geleneksel neoklasik iktisat teorisinin sınırlarını gösterir. Oyun teorisi modelleri, yeğlenir denge sonuçlarına varmak için piyasa harici kurumların (mesela hükümetlerin, masa altı anlaşmaların) müdahalesini haklı göstermeye katkıda bulunur. Yine de, oyun teorisi, neoklasik *homo economicus* kavrayışını giriş noktalarından biri yapmayı bırakmaz (belki daha bile güçlü varsayımlarla korur bu kavrayışı) ve denge seçilimi (*equilibrium selection*) sorununun merkeziliğini muhafaza eder. Bu muhafaza şu anlama gelir: Bu modeller toplumsal bağlamın önemini onaylıyor ve müdahaleci politika önerileri taşıyorlarsa bile, bunları neoklasik geleneğin bireyci ve denge odaklı çerçevesi içerisinden yaparlar. Bazı destekçileri için teorinin gücü tam da budur; oyun teorisi, "görünmez ele" yardımcı olacak bir "görünür ele" teorik meşruiyet sağlarken, neoklasik geleneğin yöntembilimsel çerçevesini de muhafaza eder. Başkalarına göre bu durum teorinin yetersizliğidir: Klasik oyun teorik araştırma pekâlâ neoklasik geleneği geliştirebilir, gelenekte uyarlamalar yapabilir fakat bunu yaparken mutlaka geleneğin teorik sınırlarının içinde kalır.

5.4.3 Evrimsel İstikrar ve Evrimsel Oyun Teorisi

Evrimsel oyun teorisi, faillerin stratejik etkileşimlerde bulunurken dahi davranışlarını değiştirmeksizin araçsal akla göre davrandıkları klasik oyun teorisinin aksine, farklı bir yol izler. Bu teorinin yaklaşımı, oyunları, faillerin davranışlarını tekrarlanan oyunlar sırasında öğrenerek uyarladıkları dinamik süreçler olarak görmeye izin verir. Bu yaklaşımı uygulayanlar, iktisada evrim biyolojisinden fikirler ithal eder: Oyun teorisyenleri, evrim biyolojisindeki güçlülük kavramı yerine faydayı, başarılı olan davranışın kabullenilmesi olarak tecelli eden doğal seçilim mekanizması yerine başarılı olan (fayda veren) davranışa ayak uydurma olarak tecelli eden öğrenme sürecini koyar. Araçsal aklı bir kenara itip, yerine öğrenen ve uyum sağlayan bir fail koymak, evrimsel oyun teorisini neoklasik teoriden ayıran çok önemli bir ayrım olur. Evrimsel oyun teorisinde, simge haline gelmiş olan *homo econo-*

micus figürü özel bir vaka haline gelir; yani, kabullenilebilir, uyum sağlanabilir veya terk edilebilir birçok başka davranış örüntüsü arasında bir diğer muhtemel örnekten ibaret olur.

Bu önemli farka rağmen, evrimsel yaklaşım denge sorununa odaklanması bakımından klasik oyun teorisine benzer. Ne var ki dinamik uyum (*adaptation*) süreçleriyle ilgilenmesi, hem geleneksel neoklasik iktisat hem de klasik oyun teorisi için merkezi olan kavrayıştan farklı bir denge kavrayışı gerektirir. Teorinin denge kavramından evrimsel istikrar diye bahsedilir. Bu kavram, toplumsal teamüllerin aracılık ettiği, kendi kendisini dayatan (istikrarlı) bir dengeyi anlatır. Toplumsal teamüller, oyun tekrar tekrar oynanırken, faillerin stratejilerini istikrarlı bir şekilde koordine etmelerini sağlar. Evrimsel olarak istikrarlı bir strateji öyle bir davranış örüntüsüdür ki, bir nüfus içerisinde yeterli sayıda fail bu stratejiyi benimserse, stratejiden sapan az sayıda kişi nüfusun geri kalanından daha kötü duruma düşecektir.

Evrimsel oyun teorisini örnekle anlatmak için, evrimsel oyun teorisinin meşhur bir örneği olan "şahin ile güvercin oyununun" kazanç matrisini sunuyoruz (Tablo 5.5). Bu oyunda failler Şahin'i oynamak ile Güvercin'i oynamak arasında stratejik bir tercih yapmalıdır. Eğer ikisi de Şahin olmayı seçerse, pastayı mundar ederler (ikisi için de sol üst kutucukta sıfır vardır); eğer ikisi de Güvercin olmayı seçerse, pastayı paylaşırlar (ikisi de sağ alt kutucukta 2 alır).

Tablo 5.5 Şahin ile Güvercin Oyunu

		Fail 2	
		Şahin	Güvercin
Fail 1	Şahin	0, 0	3, 1
	Güvercin	1, 3	2, 2

Bir kez daha, hiçbir baskın strateji yoktur, üç farklı Nash dengesi vardır. Stratejilerin ikisi katıksız strateji adı verilebilecek gruba dahildir: faillerin farklı rolleri seçtiği kutucuklardaki stratejilerdir bunlar (biri Şahin diğer Güvercindir). *Bir katıksız strateji dengesi, faillerin stratejilerden ya birini ya ötekini oynadıkları bir dengedir.* Üçüncü Nash dengesine ise failler karma bir strateji oynadıkları zaman ulaşılır. *Bir karma strateji dengesi, faillerin farklı olasılıklarla iki stratejinin bir kombinasyonunu oynadıkları bir dengedir.*

İlk önce iki katıksız strateji dengesine ve aralarındaki seçime yoğunlaşalım. Faillerin ikisi de diğerinin ne yapacağını bilmez, fakat yapacakları seçimin kazançları birbirine bağımlıdır. Eğer 1 faili Şahin'i oynarsa, 2 faili Güvercin'i oynamalıdır. Eğer 2 faili Güvercin'i oynarsa, 1 faili Şahin'i oynamalıdır. Aynı türden bir mantık, diğer denge konumu için de geçerlidir: Eğer 1

faili Güvercin'i seçerse, o zaman 2 faili Şahin'i seçmelidir; eğer 2 faili Şahin'i oynarsa, 1 faili Güvercin'i oynamalıdır. İki oyuncu arasında iletişimin olmadığı tek kerelik (tekrarlanmayan) bir oyunda, bu iki katıksız strateji Nash dengesinden hangisi oyununun sonucu olacaktır? Bilhassa ilginç bir denge seçimi sorunudur bu, çünkü iki denge sonucu arasındaki seçim, beraberinde iki oyuncu arasında bir çatışma getirir: Şahin'i oynayan pastanın dörtte üçünü alacak, Güvercin'i oynayan daha azını, pastanın çeyreğini alacaktır.

Bir denge sonucuna varmanın bir yolu "teamüllerden" geçer (Sugden 1989). Denge seçim sorununa dair bu gerekçe, Schelling'in daha evvel tartıştığımız "bilindik" kavramını andırır fakat ondan daha ayrıntılıdır. Farklı teamül örnekleri arasında, "sona kalan dona kalır", "mal bulanındır", "son giren ilk çıkar", "kıdem", "su küçüğün söz büyüğün" gibileri sıralayabiliriz. Bazı vakalarda bir kura bile teamül olarak tesis edilebilir. Teamüller, belirli bir denge sonucunun tesis edilmesini sağlayan toplumsal kurallar veya normlardır. Bu bakımdan, bir oyun teorisyeninin sonuç elde etmek için başvurduğu yapısal kurallara çok benzerler. Burada, hümanizmin yapısalcılığa nasıl kayabildiğinin bir başka örneği karşımızdadır.

Gelin şimdi karma strateji Nash dengesini incelemeye geçelim. Aslında, şahin güvercin oyununun alışılagelmiş "biyolojik" versiyonunda, "nüfus dağılımı" olarak yorumlanan karma strateji dengesi tek çözümdür. 1 failinin, Şahin'i oynarken beklediği kazancın değeri, şu şekilde belirtilebilir:

$$EV(\mathrm{H}) = p(0) + (1 - p)(3).$$

Burada *EV* (H), 1 failinin Şahin'i oynarkenki beklenen değerini simgeler; *p*, 2 failinin Şahin'i oynama olasılığını simgeler ve 0 ve 3, 1 failinin tablodaki kazançlarını temsil eder (Şahin'i oynarken). Denklem, sırasıyla matristeki olasılık değerlerini kullanıp, bu olası kazançları tartarak, 1 failinin Şahin'i oynarkenki beklenen kazancını hesaplar. Benzer şekilde, 1 failinin Güvercin'i oynarkenki beklenen kazanç değeri şöyledir:

$$EV(\mathrm{D}) = p(1) + (1 - p)(2),$$

Burada *p*, yine 2 failinin Şahin'i oynama olasılığıdır. Karma strateji çözümlerinde beklenen kazançlar birbirlerine eşit olmalıdır çünkü aksi takdirde oynamaya teşvik eden bir sebep olmazdı. Dolayısıyla, *EV* (H)'yi *EV* (D)'ye eşitlersek ve p'yi bulmaya yönelik denklemi çözersek şu sonucu elde ederiz:

$$p = \frac{1}{2}.$$

Failler birbiriyle tıpatıp aynı olduğuna göre ve kazanç yapısı düşünüldüğünde, her fail Şahin'i oyunun yarısı boyunca oynayacaktır.

Bu oyun ve sonuç hakkında düşünmenin alternatif bir yolu, her failin Şahin'i oynama hakkı kazanmak için yüzde 50 olasılığı bulunan bir kuradır. Bu bir nüfus yorumuna tercüme edildiğinde şu anlama gelir: Denge halinde nüfusun yarısı Şahini, diğer yarısı Güvercini oynayacaktır. Bu tür bir çerçeve düşünüldüğünde, evrimsel açıdan istikrarlı bir strateji, her iki sefer de bir kere Şahin'i oynamaktır. Nüfusun yarısı Şahin'i oynadığında evrimsel istikrara ulaşılır. Bu sonuç, kazanç yapısı değiştiğinde değişir.

Neoklasik gelenek içinde evrimsel oyun teorisinin ve bu teoriyle ilintili evrimsel istikrar kavramının giderek öne çıkması hakkında farklı farklı ve büyük ölçüde tamamlayıcı birkaç açıklama var. Her şeyden önce, disiplinden disipline temaslara doğru daha geniş bir eğilim var ve bu eğilim bazen iktisadi çözümleme biçimlerini diğer disiplinlere yayma şekline bürünüyor (örneğin oyun teorisinin siyaset biliminde kullanılması), başka zamanlarda ise diğer disiplinlerden yöntem ithalatına dönüyor (örneğin bilişsel psikolojiden deneysel yöntemler ödünç alma). Yukarıda daha önce de tartıştığımız üzere (bkz. 5.3.1), bu ikinci eğilimdeki ve güdü çeşitliliğini araştırmak isteyen neoklasik iktisatçılar evrim biyolojisinden modelleme yöntemleri ödünç almıştır. Bazen, kavramlar meşru birer iktisat çözümlemesi aracı olarak geleneğe girdiklerinde, hızla yayılma ve kendinden menkul bir yaşam sürdürme eğilimindedirler – özellikle de o kavramları kullanmayı iktisatçılar için çekici hale getiren başka etmenler varsa.

İkincisi, disipline sokulduktan sonra, oyun teorisyenleri evrim biyolojisinin denge kavramının makul Nash dengeleri kümesini daraltmak gibi cazip bir niteliği olduğunu keşfedince, oyun teorisyenleri evrimsel modelleri kullanmaya rağbet etmiştir. Denge fikrinin böylesine merkezi rol oynadığı bir gelenek için çok kullanışlı bir sonuç olmuştur bu. Yine de, sorunu nüfus dağılımı düzeyinde kurgulanması ve bireysel aktörlerin birtakım davranış niteliklerini öğrenmelerine (uyum sağlamalarına) izin vermesi bakımından evrimsel modeller insan rasyonelliğine dair neoklasik varsayımlardan bir kopuşu da temsil etmiyor değildirler.

Üçüncüsü ve belki daha da derin olanı, denge sorununu evrimsel terimlerle dile getirmenin, siyaset ve ekonomi politikası açısından daha geniş sonuçları olduğu ortadadır. Önceki neoklasik denge kavramlarının yerini Nash dengesi alınca, denge kavrayışı daha geniş bir toplumsal meseleler yelpazesine uygulanabilir hale gelmiştir. Bu, denge koşulları tartışmasının (en geniş anlamda), toplumsal düzen koşulları tartışmasına dönüşmesini sağlamıştır. Yorumcular özellikle şuna işaret eder: Şahin ve güvercin oyunu ve benzer tür evrimsel modeller, mahkûm ikilemi türü oyunlardan çıkan müdahaleci yaklaşımlara bir panzehir sunar. Bir başka deyişle, daha önce karşılaştığımız ve tartıştığımız liberal neoklasik iktisatçılar ve muha-

fazakâr neoklasik iktisatçılar ayrımının bir başka tezahürünü oyun teorisi içerisinde buluruz.

İyi bir dengenin üç özelliğini hatırlayın: Verimlilik, istikrar ve benzersizlik. Siyasi olarak, bu özellikleri "iyi bir toplumun" koşulları olarak tekrar söyleyebiliriz: Alternatifi olmayan istikrarlı ve verimli bir toplumsal düzen. Bu terimlerle söylendiğinde, teorisyenlerin denge meselelerine muazzam miktarda zaman ve düşünsel çaba harcıyor olmaları şaşırtıcı değil. Bunu aklımızın bir köşesinde tutarak, zaten tartıştığımız bazı oyunları yeniden inceleyelim. Aralarında karşılaştırma yapmayı kolaylaştırmak için, Tablo 5.6'da her yaklaşım için bu özelliklerin bir özetini sunuyoruz.

Birinci "görünmez el" oyunu, üç özelliği birden birleştirir: Benzersiz ve verimli bir Nash dengesi vardır (ve bütün Nash dengeleri istikrarlıdır). Tablo 5.6 ilk sütuna üç tane çek işareti koyarak bunu belirtir. Bu oyun ve onun çek işaretleri muhafazakâr neoklasikçilere çekici gelecektir. Yine de bu oyun birçok olası oyun içinden sadece bir oyundur. Birçok iktisatçı, birçok olası toplumsal durumun, örneğin "güven" veya "sürücü" tipi oyunlardaki koordinasyon sorunlarını çözmeyi gerektiren durumların, başka tür oyunlar tarafından daha iyi betimlenebileceğine/modellenebileceğine inanıyor. Bu gibi oyunlar, sadece ve sadece bireylerin kendi çıkarları doğrultusundaki davranışlarıyla elde edilen toplumsal sonuçları, toplumsal kurumları kullanarak iyileştirmeye sıcak bakan iktisatçıların ilgisini çekiyor. Benzer bir şekilde "mahkûm ikilemi" oyunu tek başına piyasalar yerine piyasa harici (hükümet, toplumsal adanmışlık, grup eylemi) müdahalelere gerekçe sağladığı için güçlüdür. "Mahkûm ikilemi" oyunu ima ettiği sonuçlar netti; sadece ve sadece bazı piyasa dışı mekanizmalar ile ulaşılabilen bir sonuç, benzersiz ve istikrarlı olan dengeye Pareto bakımından baskın çıkıyordu. Bu oyun, sadece görünmez el tipi açıklamalara eleştirel duran neoklasik iktisatçılara destek sağlıyor.

Tablo 5.6 Farklı Oyun Tiplerinin Karşılaştırması

	Görünmez el	Güven	Mahkûm ikilemi	Şahin-güvercin
Verimlilik	✓	✓		
İstikrar	✓	✓	✓	✓
Benzersizlik	✓		✓	

"Şahin güvercin" oyunu diğer üç oyundan önemli şekillerde ayrılır. Karşılaştırmada kolaylık olsun diye tartışmamızı oyunun katıksız strateji versiyonu ile sınırlıyoruz. İlk olarak, görünmez el oyunun aksine bu oyunda benzersiz bir biçimde verimli olan hiçbir denge yoktur. İkincisi, "şahin güver-

cin" oyunu "güven" oyunundan farklıdır çünkü iki katıksız strateji Nash dengesi bir çatışma verir: İki denge arasında yapılacak seçim, faillerden birinin zarar görmesine yol açar. Üçüncüsü, Pareto açısından üstün olan *benzersiz* bir sonuç olmaması bakımından "mahkûm ikilemi" oyunundan farklıdır.

Bir başka deyişle, "şahin güvercin" oyunu Pareto açısından daha verimli sonucu seçmek bakımından bir denge seçme problemi sunmaz; bunun yerine, araçsal aklın yetersiz kaldığı ve seçimin çatışmalı bir bölüşme sorunu (pastayı) içerdiği bir durumda, bir denge sonucu seçme problemi ortaya koyar. Bu bakımdan ve –piyasa harici kurumların müdahale ederek herkesin refahını arttırdığı– "mahkûm ikilemi" hikâyesinin aksine, "şahin güvercin" oyununun dengesi kendiliğinden gelişen teamüllerin ürünüdür. Tezadı iyice güçlendirmek gerekirse, "mahkûm ikilemi" oyunu Pareto verimliliğini iyileştirmek için hükümet müdahalesine gerekçe sunarken, "şahin güvercin" oyunu dengenin ancak ve ancak kendiliğinden gelişen teamüllerle, hükümet –ve diğer piyasa harici biçimlerin– müdahalesine ihtiyaç olmaksızın erişilebildiği bir hikâye anlatır. Tek başına bu sonuç bile oyun teorisi araştırmaları alanında önemli bir ayrım noktası oluşturur, fakat toplumsal dengeye ulaşılabilecek doğru koşulları bulmak için yapılan ve normatif hedeflere dayanan arayıştan "şahin güvercin" oyunu da payını alır. Neoklasik teorinin hiç bırakmadığı şeylerden biri bu arayıştır.

5.5 Sonuç

1970'lerden bugüne neoklasik gelenek ilginç bir dönüşümden geçti. İç ve dış eleştirilere ve süregiden disiplinlerin iç içe geçme sürecine yanıt veren gelenek, analitik menzilini büsbütün yeni alanlara yaydı. Bunun bir sonucu, bazılarının *uzmanlaşma* bazılarının ise *parçalara ayrılma* dediği şey oldu. Bu bölüm, neoklasik teorinin son dönem uzantıları arasından üç temel gelişmeye odaklandı: Piyasa noksanları, insan davranışı ve denge hakkındaki gelişmeler. Bu gelişmeler, başka disiplinlerden ithal edilip teorinin hem yöntembilimsel temellerini hem de uzmanlık yelpazesi ve derinliğini zenginleştiren araştırma programlarının etkisini gösterir. Nitekim bazı yorumculara göre neoklasik iktisadın parçalara ayrılıyor gibi görülmesi, temel önermelerinin teoriyi tanınmayacak hale getirecek, teorinin bütünlüğünü bozacak kadar değişmiş gibi görülmesi anlaşılır bir durumdur.

Fakat bizim araştırma ve incelememiz aksini düşündürüyor. Biz, geç neoklasik iktisat araştırma programları arasındaki daha derin ve ortak eğilimin, neoklasik teorinin geleneksel giriş noktasını ve ağır basan toplumsal hedefini muhafaza etmek olduğu kanısındayız. Ekonomiyi sürüklediği ve belirlediği varsayılan şey, tercihlerini ençoklayan rasyonel aktörlerdir ve bu aktör-

lerin hedefi, tıpkı iktisat bilimininki gibi, denge biçiminde dışavurulan toplumsal uzlaşmaya ulaşmaktır. Teorinin yeni uzmanlıkları, teorinin giriş noktasını geleneğin eski iktisadi araştırma alanlarının fersah fersah ötesindeki yeni araştırma sahalarına taşımıştır. İşlem maliyetleri, kısıtlı rasyonellik, bilgi asimetrileri, Nash dengesi, evrimsel istikrar vesaire gibi kavramlar kullanılarak, türlü türlü toplumsal kurumun yeni neoklasik yorumları üretilmiştir. Geç neoklasik iktisat, toplumun tamamıyla ilgilenmeye başlamış, toplumun tamamı hakkında çözümlemeler sunmuştur, ki bazıları bunu iktisadın diğer disiplinleri zapt etmesi olarak görür.

Davranışsal iktisattaki veya evrimsel oyun teorisindeki gibi gelişmeler geleneksel neoklasik giriş noktasına açıkça kafa tuttuğunda bunun altını çizdik. Eğer neoklasik teoriden gerçek bir kopuş yaşanırsa ve o zaman artık neoklasik olmayacak iktisatçılar farklı ve yeni bir giriş noktası benimserse çok da şaşırmayız. Ne de olsa bu gibi kopuşlar her disiplinde ve bütün teorilerde meydana geliyor. Elinizdeki kitabın konusu, iktisat içinde, alternatif giriş noktaları temelinde ve bu giriş noktaları yoluyla inşa edilen neoklasik, Keynesçi ve Marksçı teoriler arasındaki tartışmalı farklar kümesi. Bu farklar, bir disiplin olarak iktisat tarihindeki kırılmalardan doğmuştur.

Ne var ki, son birkaç on yılın önde gelen neoklasik gelişmeleri hakkında bu bölümün incelemesi, sadece hafifçe değişmiş bir neoklasik giriş noktasına işaret ediyor. Teori, geleneğine –yani baştaki kurucu fikirlere ve mantığa– sadık kalmıştır. Bu bölüm için *geç neoklasik teori* başlığını kullanmamız bu yüzden. Türlü türlü ilginç olumsallığa kucak açan neoklasik iktisatçılar, geleneksel neoklasik projeyi hem daha çok yönlü hem de değişen toplumsal ve entelektüel koşullara yanıt verir hale getirdi. Bu bakımdan bazı Marksistler, Keynesçiler, hatta oyun teorisyenlerinin ve aynı kafadaki diğer eleştirmenlerin bile öne sürdüğünün aksine neoklasik teori ölü mölü değildir. Doğrusu eleştiriler neoklasik iktisadın hayatta kalmasına ve zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.

6 Kapitalizm İçi ve İktisat Teorileri Arası Salınımlar

6.1 Kapitalizm Hep Değişip Durmuştur

Kapitalizm, daha çok rekabetçi piyasası olan ekonomilerden daha az olanlara, kamu iktisadi teşebbüslerine göre daha fazla özel şirketi olan ekonomilerden tam tersi dengede olanlara, daha demokratik siyaseti olan ekonomilerden daha otokratik siyaseti olanlara, sürekli değişiklik göstermiştir. Bu farklı özelliklerin karışımları, tarih boyunca farklı kapitalizm türlerini veya biçimlerini tayin etmiştir. Bu çeşitlenmeler nedeniyle, bu tür değişebilir bir ekonomiden bahsederken, daha isabetlisi çoğul olan "kapitalizmler" terimini kullanabiliriz. Elbette, çoğu iktisatçı değilse de birçok iktisatçının kapitalizmden ne anladığı bu değildir. Onlara göre kapitalizm, çoğunlukla veya sadece özel mülkiyetin (ve özel şirketlerin) ve rekabetçi piyasaların olduğu bir toplumdur. Bazıları bu ikisine siyasi demokrasinin mevcut olmasını da eklerdi. Bu düşünülere göre, toplum, özel mülkiyet/piyasa/demokrasi şeklindeki kapitalizm tanımından uzaklaştıkça, giderek (demokratik olmayan) sosyalizme ve komünizme yaklaşır. Biz bu bölümde farklı bir şey ileri süreceğiz. Kapitalizmin, temel artık örgütlenmesi aynı kalırken, piyasa, mülkiyet ve iktidar yapılarındaki değişimlere bağlı olarak bir tür kapitalizmden diğer bir türe nasıl ve neden salındığını göstereceğiz. Ayrıca, arasındaki çatışmalar 20. yüzyılın çoğunu şekillendirmiş olan iki değişim kutbu, yani özel kapitalizm ile devlet kapitalizmi arasındaki belli başlı benzerliklere ve farklara bilhassa dikkat edeceğiz.

Son yüz kırk küsür yıl boyunca kapitalizm farklı biçimleri arasında salınmakla kalmamıştır; kapitalizmi anlamaya odaklanan iktisat teorisi de alter-

natif akıl yürütme türleri arasında salınmıştır. Dahası, bu iki tür salınım birbirleriyle bağlantılıdır. Bir iktisadi akıl yürütme biçiminden diğerine geçiş, hem farklı kapitalizm biçimleri arasındaki kaymaları etkilemiş hem o kaymalardan etkilenmiştir. Ekonomiler ile iktisat teorileri arsındaki bu karmaşık etkileşim de bu bölümün odak noktalarından olacak. Bölüme, kapitalizmin istikrarsızlıkları, çelişkileri ve bazen de büyük krizlerini tartışarak başlıyoruz. Bunlar, hem kapitalizmin değişmesine, hem de kapitalizmi farklı şekillerde anlayan ve buna bağlı olarak kapitalizmin sorun ve krizlerine farklı çözümler öneren alternatif iktisat teorilerine katkıda bulunan nedenler olarak ele alınacak.

6.1.1 İstikrarsızlıklar ve Kapitalizm

Kapitalizm, 18. yüzyıl Avrupası'nda bin yıllık feodalizmin halefi olarak ortaya çıktığından beri istikrarsız bir ekonomik sistem olmuştur. İstikrarsızlıklar hep birden çoktur. Üretim sisteminin göbeğinde bulunan bir istikrarsızlık, işçiler ile işverenler arasındaki ilişkinin iç çelişkilerinden doğar. İki taraf birbirine karşılıklı bağımlıdır fakat aynı zamanda birbiri hakkında kuşkucudur, birbirlerine güvenmezler ve çoğu zaman hasımdırlar. İşveren-işçi ilişkisi, kapitalizmin istikrarını bozacak ve kapitalizmi değiştirecek şekillerde belli aralıklarla patlar (işleri aksatan iş eylemleri, grevler, lokavtlar, protestolar, sendikalaşma itkileri vs.). Bazen bu değişimler emeğin sermaye karşısında görece güçlü olduğu bir tür kapitalizm doğurur, bazense sermayedarların/kapitalistlerin üstün geldiği farklı bir tür kapitalizm.

Bir başka istikrarsızlık, kapitalist işverenler arası rekabetten çıkar. Bu çoğu zaman işverenleri, saat başına daha fazla çıktı üretmek, daha düşük saat başı ücretleri kabullenmek veya haklardan (sağlık sigortası, izin günleri vs.) vazgeçmek konusunda işçilere baskı yapmaya iter. Bu gibi baskılar, üretimde zaten içten içe kaynayan gerilimleri tırmandırır. Bazen, işverenler elbirliği ederek veya birleşerek rekabetin risklerinden veya maliyetlerinden kaçarlar. Bazen, rekabet bir veya birkaç rakip dışında tüm işverenleri acımasızca saf dışı bırakır. Bu yollarla, rekabet kendi altını oyar ve karteller, oligopoller veya tekeller doğurur. Tekeller piyasa üzerindeki hâkimiyetlerini fiyatları yükseltmek için kullandığında, bu fiyatları ödemek zorunda olanların muhalefetini çekerler. O muhalifler, hükümetlere, tekelleri parçalatıp daha küçük ve tekrar rekabetçi hale gelen şirketlere böldürerek (*"bust the trusts"*) karşı koyabilirler, çoğu zaman da koyarlar. Kartel ve tekellerin yüksek kârları, piyasaya girip rekabeti tekrar başlatan yeni şirketleri çekebilir. Nitekim birçok sektörde, sarkaç rekabet ile tekel arasında ve dolayısıyla, daha rekabetçi kapitalizmler ile daha az rekabetçi kapitalizmler arasında salınır. Rekabet taraf-

tarları ile kartel, oligopoli ve tekel savunucuları arasındaki mücadeleler, hem kapitalizmin istikrarını bozan hem de çeşitlenmelerine biçim veren şekillerde siyaseti tekrar tekrar germiş, siyasete şekil vermiştir.

Benzer şekilde, rekabet işçileri, işverenlerle pazarlık yaparken fiyat kırmaya iter. İşverenler arasında olduğu gibi, işçiler arasındaki işbirliği de bazen, işçilerin işverenlerle toplu halde (çoğu zaman işçi sendikaları aracılığıyla) karşı karşıya gelerek rekabetin risk ve maliyetlerini önlemelerini sağlar. İşçilerin toplu pazarlıkları başarılı olduğu zaman, işverenle tek tek bireyler olarak pazarlık ederek kazanacaklarından daha iyi ücretler, daha kısa iş haftası ve daha iyi çalışma koşulları kopabilirler. Buna karşılık işverenler, işbirliği yaparak işçiler arasındaki rekabeti ve nitekim daha düşük ücretleri tekrar tesis etmek için sendikaları baltalayabilirler. Hem işverenler hem işçiler, kendileri lehine olan ve ötekinin çıkarlarına ters düşen yasalar çıkarması için devlete baskı yapar. Ürün piyasaları gibi emek piyasaları da, bu piyasada daha rekabetçi düzenler ile daha az rekabetçi düzenler arasında ve dolayısıyla, daha fazla düzenlenmiş bir kapitalizm ile daha az düzenlenmiş bir kapitalizm arasında salınmıştır. Bu gibi salınımlar bazen gücenmeleri ve husumeti tırmandırıp, kapitalist toplumları sarsan ve bir değişik biçimden diğerine geçmeye katkıda bulunan çatışmalar (grevler, lokavtlar, şiddet) çıkarmıştır.

Bir başka istikrarsızlık kaynağı, kapitalizmin toplumsal farkları hem azaltan hem büyüten çelişkili eğilimlerinden çıkmıştır. Örneğin, bazı açılardan, kapitalizmin teknik dinamizmi, küresel büyümesi ve piyasa hassasiyetleri, mütevazı arkaplandan gelen bireylere yüksek gelirler ve siyasi güç kazanma fırsatları sunmuştur. Kapitalizm devlet okulları geliştirmiş, bu sistemler daha önce var olan fırsatlardan daha geniş ilerleme yolları açmıştır. Kapitalizmin dünya pazarı üretmek için yayılma eğilimi, türlü türlü arkaplandan gelen insanları bir araya getiren ve kısmen de olsa onları bütünleştiren kitlesel göçleri tetiklemiş, mümkün kılmıştır. Ne var ki, toplumsal farkları azaltan bu mekanizmalar, kapitalizm içinde ters yönde baskı uygulayan diğer mekanizmalar ile beraber var olmuştur.

Kapitalist ekonomilerde zenginlik biriktirenler, başkalarının da biriktirmesini engellemek için kullanabilirler bu zenginliği (mesela tekelleşmiş sektörler "piyasaya giriş önünde engeller" yarattığı zaman; örneğin yeni şirketlerin rekabet edebilmesini önleyen maliyetli marka adları ve lisans yasaları). Kapitalist kalkınma genellikle iki tür sanayi kolu yaratır (büyük tekel işletme ve küçük rekabetçi işletme) ve bunlar arasında ezeli husumetler doğurur. Daha yüksek kâr kovalayan işverenler, daha yüksek ücret alan yerlilerin yerine düşük ücretli göçmenleri, daha yüksek ücret alan erkeklerin yerine kadın ve çocukları işe alarak kapitalist toplumlar içindeki ayrımları derinleştirebilir. Sendikalar, kendi ayrımcılıkları ile kendi üyelerini korumaya çalışa-

bilir. İşverenler arasındaki ve işverenler ile işçiler arasındaki çatışmalarda olduğu gibi, işçiler arasındaki eşitsizlikler de bazen birike birike toplumsal çatışmaları kışkırtabilir. Bu çatışmalar da kapitalist toplumların istikrarını bozabilir, o toplumları radikal biçimlerde değiştirebilir. Çoğu zaman değiştirir de. Bu eşitsizlik ve onların sonucunda ortaya çıkan çatışmaların biri, piyasaların düzenlenmesi, vergi dayatmaları ve refah devleti uygulamaları gibi devletin yönettiği bir tür kapitalizme dönüşebilecek devlet müdahalelerine yol açabilir. Buna tepki olarak, bu devlet müdahalelerinin birçoğunu safdışı bırakmasa bile azaltacak, böylece çok daha özel teşebbüsle yürüyen bir tür kapitalizm üretecek toplumsal baskılar büyüyebilir.

İşverenler ile işçiler, rekabetçi şirketler ile tekelci şirketler ve eşitsiz ve bölünmüş toplumsal gruplar arasındaki mücadelelerin hepsi, kapitalizmin değişebilirliğinde ve farklı biçimleri arasında gidip gelmesine önemli roller oynamıştır. Kapitalizmin alternatif biçimleri arasındaki hareketi bir başka salınım daha şekillendirir: Devletin toplumdaki rolü hakkındaki farklı görüşler arasındaki salınım. Görüşlerden biri, devletin bütün vatandaşlara toplumsal bir güvenlik ağı sağlamasını bekler, devleti böyle görür. Diğer bir görüşe göre, devletin rolü çok daha kısıtlıdır, özel mülkiyetin ve rekabetçi piyasaların koruyucusu olmaktan ibarettir. Birinci rol hâkim olduğunda, "devletin fazla büyümesi", "devletin özel yaşama burnunu sokması" hakkında huzursuzluk, vergilere, refah ve yardım harcamalarına, düzenlemelere karşı muhalefet birikebilir. Devlete çok daha kısıtlı rol biçen görüş hâkim olduğunda, yoksulların yaşam koşulları ve işletmelerin yolsuzlukları hakkında endişeler, düşük vergi oranlarından ve düzenlemelerin daha az olmasından istifade eden şirketlere ve zenginlere yönelik öfke doğabilir. Kapitalizmin istikrarsızlığı bu görüşler arasında salınımlara yol açtığı gibi, devletin toplumdaki uygun rolü hakkındaki bu alternatif görüşlerden hangisinin toplumda yaygın olacağı hususundaki salınımlar da kapitalizmin istikrarsızlığına katkıda bulunur.

6.1.2 Kapitalizm ve İktisat Teorileri

Kapitalizm içindeki mücadeleler ve kapitalizmin istikrarsızlığı ve değişebilirliği, iktisat teorilerini de kışkırtmış, etkilemiştir. Kapitalizmin tarihi boyunca iktisata yapılan başlıca katkıların çoğu, bu mücadelelerin ve istikrarsızlığın ekonomik nedenlerini ve sonuçlarını açıklama hevesine kapılmıştır. Örneğin neoklasik iktisat rekabeti göklere çıkarıp tekeli kınamayı hedeflemiştir. Gelir, zenginlik, işsizlik ve diğer birçok şeyin, bağımsızlık ve bireysel seçimin serbestliği tarafından belirlenmesini savunmuştur. Tek elde fazla yoğunlaşmış bir sektörün ve fazla güçlü bir devletin bireysel rekabetçi kapi-

talizmi ve onun vaat ettiği ekonomik refahı baltalayacağından sürekli endişe etmiştir. Bunun tersine Keynesçi iktisat, devlete ve kapitalist dalgalanmaların maliyetli sonuçlarını önlemek, ekonomiyi bütün vatandaşlar için "iyi ve adil bir toplum" çıkarına düzenlemek için devletin atabileceği adımlara daha çok ilgi göstermiştir. Neoklasik iktisatçılara karşı Keynesçiler, kapitalizmin ve vaat ettiği optimum sonuçların ayakta kalmasına destek olmak için güçlü bir devlete ihtiyaç olduğunu ileri sürmüştür. Ve ikisine de karşı Marksçı iktisat, kapitalizm içindeki işçi-işveren çatışmasına ve bu çatışmanın maliyetli toplumsal tesirlerine odaklanmıştır. Marksçı teoriye göre, kapitalizmin kusurlarını ve maliyetlerini aşmak, modern teknolojinin potansiyelini gerçekleştirmek ve böylelikle, herkes için ekonomik refah sağlamak için, işçi - işveren ilişkisinde devrimsel bir değişim gereklidir.

Ne var ki, büyük iktisat teorisi okulları arasındaki kilit farkları, belki de diğer istikrarsızlıklardan çok daha fazla şekillendiren bir başka kapitalist istikrarsızlık daha vardır. Kapitalizm tarihinde bu istikrarsızlığın birçok adı var: Kriz, doyum, daralma, küçülme, çöküş, az tüketim, çok üretim, panik, balon, dalgalanma, yükselme, düşme, gerileme ve buhran ve daha niceleri. Bütün bunlar, nerde kök saldıysa kapitalizmin başına bela olan ve birkaç yılda bir tekrarlayan bir örüntüyü anlatır. Genellikle ticarette, üretimde ve istihdamda oldukça ani bir düşüş ile başlar, daha sonra buna artan işletme iflasları, banka mevduatlarının çekilmesi, kredi veren kurumların yeni ödeme talep etmesi ve yeni kredilerin sınırlanması ve diğer şeyler eşlik eder. İşletme gelirleri ve kişisel gelirler hızla düşer ve yoksulluk yayılır. Bu ekonomik koşullar sürdükçe, işçiler geçmişlerinden daha düşük ücretleri kabullenir. Batan işletmeler makinelerini, aletlerini ve hammaddelerini düşük fiyattan satar. Fabrika, dükkân ve büro kiraları azalır. İş yapmanın düşen maliyetleri eninde sonunda bazı işverenleri üretime yeniden başlamaya, üretime devam etmeye iter. Yeterli sayıda işveren işçi alıp üretmeye karar verdiğinde ve böylelikle diğer işverenlerin de aynısını yapmaları için talep yarattığında düşüş biter. Nitekim ani düşüş yerini ekonomik bir toparlanma sürecine bırakır ve hatta belki de, bir sonraki ani düşüş aynı dalgalanmayı tekrar harekete geçirene dek sürecek hızlı bir yükselişi başlatır.

Meydana geldikleri daha geniş ekonomik ve toplumsal koşullara bağlı olarak, tekrarlayan bu düşüşler bazen derin yaralar açabilir, birçoklarına zarar verebilir ve uzun sürebilirler. Böyle olduğunda ortaya çıkan yoksulluk, yoksunluk ve gelecek hakkında kötümserlik, özellikle işsizler ve iş ve gelir güvencesizliği ile karşı karşıya olanlar arasında öfke ve hınç doğurabilir. Öfkelerini, (1) kararları ile işçilerin işle alakalı sorunlarına doğrudan sebep veren işverenlere, (2) hâlâ iş sahibi olan diğer işçilere, (3) zenginliği düşüşten çok etkilenmeyen kesimlere, (4) düşüşe katkıda bulunduğu veya yeterli tep-

ki vermediği için hükümete veya (5) alışılagelmiş bazı günah keçilerine yöneltebilirler. Kötü geçen bir düşüşten fena etkilenenler eninde sonunda bizzat kapitalizmi eleştirir hale gelebilir. O zaman, böyle dalgalanmaları önleyebilecek, iş ve geliri güvence altına alabilecek farklı bir ekonomik sisteme geçmek de dahil, temel toplumsal değişimler talep edebilirler.

6.1.3 Ekonomik Krizler İktisat Teorilerini Nasıl Etkiledi?

Kapitalizmin ani yükseliş-düşüş döngüleri, ısrarla devam ettikleri ve tekrarlamalarını önlemeye yönelik her çabaya direndikleri için, kapitalizmi anlamaya çalışan iktisat teorisyenlerinin ilgisini ve tutkusunu uyandırmıştır. Klasik ve neoklasik iktisatçıların bu döngüler karşısında sessiz kalmamalarının bir nedeni, dalgalanmaların kapitalizme teorik ve siyasi muhalefetler yaratmış olmasıdır. Genellikle, neoklasik açıklamalar dalgalanmaların kapitalizme içsel olduğunu inkâr eder, bunun yerine, onlara "dış güçlerin" neden olduğunu savunur. Bu gibi dış güçlere, tarım alanındaki toprak bereketindeki dalgalanmalar, iklimdeki doğal dalgalanmalar ve güneşin konumu ile ayın dünyadaki okyanus akıntıları üstündeki yerçekimsel etkisi gibi astronomik dalgalanmalar dahil edilmiştir. Bir başka nedensel kuvvet, iktidar yoğunlaşması ve kullanımı olabilir. İşletmeler ve/veya işçi sendikaları, bir arada veya ayrı ayrı, ekonomiyi birkaç güçlü kişinin kararları karşısında savunmasız kılabilirler. Örneğin, bir tekelin sebep olduğu ücret-fiyat spirali, enflasyon koşulları yaratabilir ve eninde sonunda gerilemeye dönebilir; enerji fiyatlarında bir kartelin sebep olduğu artış, genişlemekte olan bir ekonomiyi daralmaya itebilir; işletmenin piyasa fiyatlarını belirleme gücü, çıktıları ve istihdamı kurutabilir, yeniliklere ve dolayısıyla büyümeye köstek olabilir. Ne var ki neoklasik iktisatçılar tarafından, kapitalizmin dalgalanmalarının dış nedenleri arasında en sık teorize edileni, büyük ölçüde özel olan şirketlerin ve serbest piyasanın işleyişine hükümetin burun sokmasıdır (neoklasikçilerin dar kapitalizm tanımıdır bu).

Kapitalizmin krizleri için devlet politikalarını suçlamak, 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'da modern kapitalizm ile doğan bırakın yapsınlar (*laissez faire*) yöneliminin mantıksal devamıdır. O dönemde, ortaya çıkmakta olan kapitalizm, o zamanlar mutlak monarşilerin savunduğu bir feodal sisteme karşı mücadele etmek zorundaydı. İngiliz, Fransız ve Amerikan devrimleri, *hem* feodal bir ekonomik sistemi *hem de* temsili veya demokratik olmayan mutlakiyetçi bir siyasi iktidarı şiddetli bir biçimde devirmiştir. Sonuç, mutlak bir merkezi iktidardan, iktidarın tek merkezde toplanmadığı bir parlamenter güçler ayrılığı sistemine, aynı zamanda bununla kol kola bir süreçle, feodalizmden kapitalizme geçiş olmuştur. Dolayısıyla, bu ikinci geçiş, güçlü

devlete karşı olan hissiyatla bağdaşmıştır. Bu, devletlerin her zaman merkezi önem taşıyan roller oynadığı kapitalist ekonomilerin somut gerçekliğinden çok, teoride ve siyasi retorikte meydana gelmiştir.

Devleti dalgalanmaların müsebbibi sayan neoklasik kavrayışlar, kapitalist gerileme dönemlerinde devletin çoğu zaman oynadığı role de bir karşılıktı. Kitlesel baskılar; işsizlere ve muhtaç insanlara devlet gıda yardımları, kamu istihdam programları, kapitalistlere vergiler (gelecekte dalgalanma karşıtı projelerin masrafını çıkarmak için) ve kapitalistlere düzenlemeler (gelecek dalgalanmaları önlemek için) kazanmıştı. Bu gibi devlet müdahaleleri, kapitalizmin bırakın yapsınlarcı taraftarlarını endişelendirdi. Bu taraftarlar, bu gibi devlet müdahalelerinin kalıcı ve yaygın olmasından, özgürlüklerini, imtiyazlarını, kârlarını, zenginliklerini ve toplumsal konumlarını aşındırmasından korktular. Neoklasik bakış açısına göre, devletin ekonomik müdahaleleri, kapitalizmin büyümesini aksatma ve hatta yok olmasına yol açma tehlikesi taşıyordu.

Neoklasik iktisatçılar arasında bir duruş, zamanla baskın çıktı. Bu duruşa göre dalgalanmalar hükümetlerin özel mülkiyet ve piyasalardan oluşan sisteme ("özel teşebbüs" veya "özel teşebbüs kapitalizmi") yaptıkları gerekçesiz burun sokmalar yüzünden meydana gelir. Özel teşebbüse dayalı bir kapitalist ekonomide dalgalanmalar meydana gelirse veya geldiğinde, bu dalgalanmalar en iyi sistemin kendi mekanizmalarıyla düzeltilir. Hükümet harcamalarında bir artış, çoğu zaman özel yatırımları boğacak, dolayısıyla verimliliğe zarar verecek ve ekonomik büyümeyi körelticektir; bütçe açıkları enflasyon koşullarını ve/veya özel teşvikleri hem çarpıtan hem baltalayan, kaçınılmaz olarak daha yüksek olan vergileri ortaya çıkarır. Yasalar, düzenlemeler, vergiler ve harcamalar ile yapılan hükümet müdahaleleri, şu veya bu şekilde, özel işletmelerin mülkiyet haklarını sınırlamaya, hatta gasp etmeye, tüketicilerin özel çıkarları uyarınca eylemelerini kısıtlamaya hizmet eder ve dolayısıyla, neoklasikçilerin vadettiği genel toplumsal optimumdan bizi uzaklaştırır. Çıkarılan sonuç şudur: Kapitalist ekonomik sistem, kendi aygıtlarıyla (özel mülkiyet ve serbest piyasalar) baş başa bırakılması en doğru olan, kendi kendini tedavi eden bir mekanizmadır.

Modern neoklasik iktisat, kapitalizmin, kaynakların herkes için "en uygun/optimal" zenginliği doğuracak şekilde son damlasına dek kullanıldığı bir dengeye meyleden bünyevi eğilimleri hakkındaki temel önermelerinde, bu geleneksel savları yeniden kullanır. O önermeler, kapitalizmin ani yükseliş ve düşüşleri karşısında, bu yükseliş ve düşüşlerle baş etmek için bir yol taleplerine ve daha dengeli, kapitalizm sonrası bir ekonomik sisteme geçmeye yönelik baskılara verilecek neoklasik bir yanıt oluşturmanın uzun tarihini yansıtır. Bu bakımdan neoklasik teori bir özel teşebbüs kapitalizmi teori-

sine dönüşür ve dengesizliklere en iyi çözümü neden sadece özel teşebbüs kapitalizminin sunabileceğini anlatan bir teori olur.

Diğer iktisatçılar, neoklasik iktisatçıların bu özel teşebbüsçü kapitalizm türü tercihlerini paylaşmış, fakat onların çözümlemelerinin bazı kısımlarıyla, özellikle hükümete yönelik bırakın yapsınlarcı tutumlarıyla fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Bu diğer iktisatçılar, kapitalizmin kendi kendini tedavi eden süreçlerini, kitlesel sefaleti azaltmakta ve/veya ekonomik toparlanmayı hızlandırmakta fazla yavaş ve fazla zayıf bulmuştur. Onların araştırmaları, kapitalizmin işleyişinin dalgalanmaları nasıl oluşturduğuna ve dalgalanmaların nasıl azaltılabileceği, kısılabileceği ve kısaltılabileceğine odaklanmıştır. Bazıları, daha yüksek ücretler, daha büyük teknik ilerlemeler, geliştirilmiş krediler, dış ticaret fırsatlarının açılması, daha yüksek gümrük vergileri ve uygulması üç aşağı beş yukarı mümkün olan diğer ekonomik ayarlamalar (*adjustment*) lehine sonuçlara varmıştır. Bazıları, böyle değişimleri başarmayı hedefleyen hükümet müdahalelerini savunmuştur. Dolayısıyla, devlete daha müdahaleci rol biçilen bir kapitalizm biçimini savunmuşlardır.

Ne var ki, –kapitalizmin tarihinde o güne kadarki en kötü ekonomik düşüş olan– 1930'ların Büyük Daralmasına dek, kapitalizmin krizlerinin nasıl ve neden meydana geldiği hakkında herhangi bir genel teori çıkmamıştır. Benzer şekilde, o güne dek, kapitalist krizleri ve krizlerin toplumsal maliyetlerini önlemek, tersine çevirmek veya en azından olabildiğince azaltmak için herhangi bir kapsamlı devlet politikası geliştirilmemişti. Büyük Daralma, muazzam bir sefalete, devasa kaynak israfına ve müthiş azalmış bir zenginlik çıktısına neden olmuştu. Sonuç olarak, hızla büyüyen işçi sendikalarından, sosyalist ve komünist partilerden ve siyasetçilerden ve gazetecilerden gelen eleştiri ve protestolar, bütün kapitalist ülkelerde başlıca toplumsal kuvvetler haline geldi. Bu sırada, o zamanlar dünyanın tek sosyalist ekonomisi olan SSCB küresel kapitalist düşüşü atlatmıştı. Bu şartlar, kapitalist krizler hakkında yeni bir genel teoriye doğru atılımları tetikledi. Keynes'in *Genel Teori*'si, 1936'da Londra'da yayımlandıktan hemen sonra, en iyi bilinen atılım haline geldi. Bununla başlayarak, Keynesçi iktisat, siyasetçilerin, işverenlerin, sendikaların, akademisyenlerin, gazetecilerin ve kamuoyunun kalbini kazanmak ve onlardan destek bulmak için neoklasik ve Marksçı iktisat ile yarışan önemli bir iktisat teorisi türüne evrildi.

Neoklasik teorinin, kapitalist ekonomiler dalgalanmaları ya atlatır ya da kendi kendilerine yeterince iyileşirler savına, Keynesçi iktisat doğrudan kafa tutar. Keynesçi görüşte kapitalist ekonomiler, tekrar tekrar, işçilerin istemdışı işsiz kaldığı, üretken kaynakların atıl durduğu ve toplumun ihtiyaç duyduğu çıktıların üretilmediği denge durumlarına gelir. Belirsiz bir dünyada iş yatırımı çok risklidir; şimdiki kaynakları, bilinmeyen bir gelecekte satmak

üzere çıktılar üretmek için ayırmayı gerektirir. Dolayısıyla işletmeler, riski enazlamaya, toplumsal teamüllere, göz kararı hesaplara ve hislere dayanan kararlar alırlar ve bu da olumsuz ekonomik sonuçlar doğurur. Özel şirketlerin, işçilerin, tasarruf edenlerin ve diğer tüketicilerin serbest piyasalarda etkileştiği ekonomilerde, verimli ve optimal sonuçları garanti eden herhangi bir "görünmez el" yoktur. Keynesçi çözümlemeler, bu ekonomilerin, ağır ve kalıcı olan krizleri belirli aralıklarla neden ve nasıl yaşadıklarını gösterir.

Dolayısıyla Keynesçi iktisat, seçici devlet müdahalelerinin krizleri azaltacağı, dengeleyeceği veya tersine çevireceği, neoklasik olmayan bir tür kapitalizmi savunmuştur. Devlet para politikaları, para arzı ve nitekim faiz oranları üzerindeki denetimini, dalgalanma karşıtı hedefler için kullanacak şekilde yeniden düşünülmüştür. Benzer şekilde, devletlerin tarih boyunca sundukları birtakım kamu hizmetleri (askeri güvenlik, hukuk sistemi, yasama sistemi, sosyal güvenlik vs.) ve buna tekabül eden vergilendirme, borç alma ve harcama yetkileri, tekrar düzenlenerek dalgalanma karşıtı müdahaleler haline getirilmiştir. Keynesçi maliye politikası, devletin vergilendirme, borç alma ve harcama yetkilerini, krizleri önlemek, dengelemek ve tersine çevirmek adına kullanmasını anlatır. Keynesçiler, kapitalizmin faydalarını (özel mülkiyet, özel şirketler ve piyasalardan akan ekonomik refah ve büyüme) güvence altına almak için devletlerin, uygun para ve maliyet politikalarını kullanarak sistematik bir biçimde müdahale etmesi gerektiğine inanırlar. Aşırı ekonomik krizlerde devletin müdahale etmesi ve kelimenin tam anlamıyla özel mülkiyeti eline alıp kapitalizmi kendi istikrarsızlığından kurtarması gerekebilir. Keynesçi teori, devletin yönettiği kapitalizm ve devlet kapitalizminin, kapitalizmin istikrarsızlıklarına en iyi çözümü önerdiği iddiaları için bir ideolojik taban olmuştur. 1930'lardaki Büyük Daralma sonrasında Keynesçi teori okullarda giderek daha çok öğretilmiş, gazeteciler ve siyasetçiler tarafından, ekonomik meseleleri açıklamakta giderek daha çok temel alınmıştır.

Keynesçi iktisadın ve devlet kapitalizminin neredeyse her yerde hakim olduğu 1945 ile 1975 yılları arasında, görüşlerinde neoklasik kalan o azınlık sayıda iktisatçı, Keynesçilerin savunduğu kamu sektörü özel sektör ilişkisini kapitalizme ciddi bir tehdit olarak gördü. Bu neoklasik iktisatçılar, Keynesçi iktisat ve onun mantıklı gösterdiği devlet müdahalelerinin ekonomik dalgalanmaların çözümü değil nedeni olduğu görüşünü yinelediler. Küçük ve zayıf devletlerin büyük ve güçlü olanlardan daha iyi olduğu, özel teşebbüs kapitalizminin kendi kendisini tedavi edeceği vesaire gibi alışılagelmiş savları tekrar tekrar ifade ettiler. Birbirine alternatif olan bu iki teorinin taraftarları diğer taraftakileri şüpheyle karşıladı. Her bir taraf, diğerinin kapitalizmin hayatta kalmasını tehlikeye attığında ısrar etti. Bazı neoklasik iktisatçı-

lar devlet denetimini ve genel anlamda "büyük devleti" savunuyor gerekçesiyle Keynesçiliği sosyalist ilan ederek reddetti. Keynes'in *Genel Teori*'sinden beri neoklasik ve Keynesçi teoriler, kapitalist krizlerin nedenleri ve alternatif çözümleri hakkında (özel teşebbüs kapitalizmi mi yoksa devlet yönetiminde bir kapitalizm mi) süre giden bir anlaşmazlığa kilitlenip kalmış durumdalar.

Kapitalizmin dalgalanmaları ne neoklasik ne de Keynesçi olan başka iktisat teorisyenleri arasında da farklı bir tepkiye yol açtı. O iktisatçılar, tekrarlayan krizlerinin toplumsal maliyetlerinin, kapitalizmin muhtemel en iyi ekonomik sistem olduğu iddiasını çürüttüğüne inandılar. Ekonomik düşüşlerle ilişkilendirilen bariz sefalet, kaynak israfı ve adaletsizlikler, o iktisatçıların farklı kapitalizm eleştirilerini güçlendirmiş, cesaretlendirmiştir. Hem neoklasik hem de Keynesçi iktisatçıların aksine bu diğer iktisat teorisyenleri, kapitalizmin zaaflarını farklı bir ekonomik sisteme, yani sosyalizme geçmekten aşağısının kurtarmayacağı sonucuna vardılar.

Aralarında toplumsal olarak en fazla nüfuz sahibi olan Marksistler, kapitalizmin dengesizliklerinin, kapitalizmin ilk günlerinden itibaren eşitlik, özgürlük ve kardeşlik vaatlerini engelleyen aynı iç yapıdan kaynaklandığını iddia ettiler. Çoğu Marksist şu sonuca varmıştır: Serbest piyasada etkileşen özel kapitalist şirketler tekrar tekrar ekonomik krizler yarattığına göre ve Keynesçi müdahaleler o krizlerin tekrarlamasını engellemediğine göre, o zaman şirketler ve piyasalar toplumsallaştırılmalıdır. Sistemli bir biçimde ilk olarak Engels tarafından *Sosyalizm: Ütopyacı ve Bilimsel* eserinde öne sürülen bu anlayış, geleneksel Marksçı görüş haline gelmiştir.

Şirketler özel mülkiyette olmak yerine toplumun tamamının mülkü olmalıdır; şirketleri hissedarlar ve yönetim kurulları değil, toplumun tamamına faydası dokunacak şekilde hükümet yürütmelidir. Bu hedef doğrultusunda, üreticiler ile tüketiciler arasındaki kaynak ve ürün akışı için özel piyasalara bel bağlamak yerine bu akışı hükümet planlamalıdır. Kamu mülkiyeti ve rasyonel planlama bütün kaynaklardan ihtiyaçları karşılamak için faydalanarak kaynakları toplumsal ihtiyaçlarla eşleştirebilir ve eşleştirmelidir. Böylece "piyasalar anarşisi" (herkesin kendi çıkarına işlem yapması) aşılabilir. O anarşi hem atıl hammadde ve üretim araçları hem de işsiz yığınlar üretip durmuştur. Böylelikle vatandaşların ihtiyaçlarını tatmin edip sorunları çözecek çıktıların toplum için üretilmesine engel olmuştur. Engels, kapitalizme ve onun krizlerine verilecek en iyi cevabın özel mülkiyeti toplumsallaşmış mülkiyetle ve özel piyasa işlemlerini merkezi planlamayla ikame eden bir sosyalizme geçiş olacağını iddia etmiş, çoğu Marksist de buna katılmıştır.

Mülkiyeti toplumsallaştırmak ve planlama, klasik Marksçı teorinin sosyalizmi tanımlama şeklidir. Bunların komünizme doğru bir geçiş tesis ettiği ve nitekim komünizmin ilk adımı olduğu düşünülmüştür. Sosyalizm eninde

sonunda kapitalizmin krizlerini ve o krizlerin dayattığı kitlesel sefaleti ve zayiatı sonlandıracaktı. Ekonomik karar alma süreçlerinin özel kâr ve piyasalarda oynanan kumarlar ile yönetilmesi son bulunca, kapitalizm altında gelişen teknolojilerin ve üretim ve dağıtım yöntemlerinin tam potansiyeli nihayet gerçekleşebilecekti. Aklın rasyonel yönetilen ve toplumu merkeze alan bir ekonomik sistemde kullanılması, her bireyin diğer her bireye karşı sürdürdüğü kapitalist hırgürü ve onun sonucundaki dengesizlikleri, israfı ve adaletsizlikleri alt edecekti.

Üç farklı teorinin kapitalist dalgalanmaları farklı anlama biçimleri ve dengesizliklere verdikleri farklı tepkiler, her birinin kaç tane destekçi çektiğini etkilemiştir. Ekonomik düşüşlerde neoklasik iktisat çoğu zaman zayıflarken, Keynesçi ve Marksçı iktisatlar hızla yükselmiştir. Ekonomik yükselişlerde bunun tam tersinin yaşanması daha muhtemel olmuştur. Rakip teorilere ve onların nispi toplumsal güçlerine kapitalizmin salınımları şekil vermiştir. Benzer şekilde teoriler de o salınımları etkilemiştir – bilhassa da hükümetlerin salınımlara nasıl tepki verdiğine şekil vererek. Ekonomik ve teorik salınımlar durmaksızın birbirlerini şekillendirmiş ve dönüştürmüştür.

6.2 Ekonomi Salınımları ve Teori Salınımları

6.2.1 Klasik Siyasal İktisat ve Marksizm

Modern iktisadın doğuşu, genelde Adam Smith ve David Ricardo'nun 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başındaki eserleriyle özdeşleştirilir. Bu eserler, kapitalizmin feodalizmi erken bir tarihte yıktığı ve kapitalizmin en fazla geliştiği ülke konumundaki İngiltere'nin etkisi altında yazılmıştır. Smith ve Ricardo, kapitalizmi medeniyet için ileri doğru önemli bir adım olarak kutlamıştı. Onlara göre kapitalizm ekonomik büyüme ve teknik dinamizm, zenginlik birikimi, bireyin feodal toplumun dar kalıpları ve sınırlarından özgürleşmesi ve ekonomik fırsat demekti – o gün bugün heveslilerinin kapitalizme atfettiği erdemlerdir bunlar. Klasik siyasal iktisat, ilk sistemli çözümlemesini sunduğu kapitalizmin ilericiliğini övmüştür.

Serflerin derebeylere artık ürettiği malikânelere dayanan feodal ekonomilerden işçilerin işverenlere kâr ürettiği özel şirketlere dayanan kapitalist ekonomilere geçiş ekonomik boyutlarıyla kısmen övülmüştür. Bu övgüye göre kapitalizm, feodalizmin kısıtladığı ve zapt ettiği üretkenliği/verimliliği salıverecekti. "Milletlerin zenginliğini" (Adam Smith'in meşhur başlığıdır bu) feodalizmin yaptığı ve yapabileceğinden çok daha iyi, çok daha hızlı büyütecekti. Ne var ki Avrupa'nın 17., 18. ve 19. yüzyıllarda feodalizmden kapitalizme geçişi, daha sık *siyasi* boyutlarıyla tanımlanmış ve tutkulu sözlerle hoş

karşılanmıştır. Serflerin feodal derebeyler altındaki boyunduruktan "özgürleştiği" söylenmiştir. Gelenek, din ve derebeylerinin kolluk kuvvetleri serfleri çıktılarının büyük kısmını rant olarak derebeylere vermeye zorlamıştı. Nitekim serfler, Avrupa'yı yöneten feodal hiyerarşinin zirvesindekilerin (kraliyet aileleri) altındaki o güçsüz "tebaa" konumlarından özgürleşmişti. Avrupa o yüzyıllarda mutlak monarşi ve feodal aristokrasiler yerine ferdi hürriyet ve özgürlüğü koymaya çabalıyordu. Hükümetler bundan böyle oy verme, temsili demokrasi ve düzenli aralıklarla seçilecek kabinelerde kurumlaşan evrensel oy hakkı ile ifade edilen halk iradesine bağımlı olacaktı.

Bir yeni ekonomik sistem olarak kapitalizm heveslileri, yeni bir siyaset sistemi olarak temsili demokrasi heveslileri ile ittifak kurdu. Kapitalizm ile temsili demokrasinin birbirini desteklediğine, teşvik ettiğine ve birbirine bağımlı olduğuna inanılıyordu. Önce İngiliz, sonra Amerika ve Fransız devrimlerinde ve eninde sonunda başka yerlerde kapitalizm ve temsili demokrasi feodalizm ve mutlak monarşilerin yerini aldı. Smith ve Ricardo'nun başlattığı klasik siyasal iktisat, o tarihi ilerlemenin üç aşağı beş yukarı 1770'ten 1870'e dek süren ilk yüzyılının teorik ifadesi ve o yüzyıla yapılan teorik övgüydü.

Ne var ki kapitalizmin yayılması eleştiriler ve huzursuzluklar da yarattı. Görüldü ki kapitalizm sadece fayda değil zarar da getiriyor ve ne faydaları ne de zararları toplum kesimleri arasında eşit dağıtıyor. Kapitalizmin ekonomik büyümeyi hızlandırdığı hiçbir yerde bu büyüme feodalizm altında çekilen yoksulluğun sonu anlamına gelmedi. Kapitalizmin kentsel sanayileşme eğilimleri, Londra ve Paris'te ışıl ışıl şehir merkezleri yarattığı gibi korkunç halde yoksul mahalleler de yarattı. Kapitalizm nereye yayılsa bugüne dek hep aynı süreci yarattı. Fransız Devrimi hedeflerini ve amacını ifade etmek için "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" sloganını çıkarmıştı. Fakat 19. yüzyıl ilerledikçe ve kapitalizm ve çıktı büyüdükçe, bazılarının zenginliği çarpıcı derecede mahvoldu ve bu durum *herkes için* özgürlük, eşitlik ve kardeşlik hedefine erişilmemesiyle sonuçlandı.

Özel kapitalist işverenlerin işe aldığı işçiler arasından ve Amerika ve Fransız devrimlerinin demokratik heyecanından ilham alan entelektüeller arasından eleştirel sesler, kapitalizmin feodalizminkilerden farklı türden olan fakat derece cinsinden çok da farklı olmayan yeni sömürü ve zulüm biçimleri kurduğunu öne sürdüler. İşçiler ve entelektüeller, yavaş yavaş fakat sağlam adımlarla, kapitalistlerden taviz koparmak için dernekler, sendikalar ve siyasi partiler örgütlemeye başladılar. 19. yüzyıl boyunca kapitalistler imtiyazlarını, servetlerini ve iktidarlarını korumak için genelde tatsız ve şiddetli çatışmalar ile bunlara karşı savaş açtılar. İşçiler kapitalizmin daha eski olduğu yerlerde iyileştirilmiş şartlar kazandığında bile (ve kısmen kazandıkları için), kapitalizm yayılarak Avrupa sömürgelerinde, Batı yarımkürede ve

daha sonra Asya ve Afrika'nın diğer ve sömürge sonrası kısımlarında sömürü ve paralel sınıf çatışmaları üretti. Kapitalizm nereye gelirse gelsin, işleyişi destekçiler ve övgüler yanında eleştirileri ve muhalifleri de tetikledi.

Entelektüeller arasında kapitalizme verilen eleştirel tepkiler birçok farklı yol izledi. Yollardan bir tanesi, Karl Marx'ın Smith ve Ricardo'nun siyasal iktisadına yönelttiği temel eleştiriye ve dillendirdiği alternatif iktisadi çerçeveye gitti. Marx'ın çalışmaları, kapitalizmi hedef alan eleştirel teori için en etkili kaynak haline gelen bir geleneğe ilham verdi. Smith ve Ricardo kapitalizm şakşakçıları için ne iş gördüyse Marx da onu eleştirenler için o işi görmüştür.

Daha önce tartıştığımız üzere, Marx kapitalizmin nasıl işlediğini teorileştirmeye giriş noktası aldığı sınıf sürecinden başlamış, sınıf sürecine odaklanmıştır. Smith ve Ricardo'nun çok farklı giriş noktaları ise piyasalar ve fiyatlar, ekonomik büyüme ve gelirlerin kapitalistler, toprak sahipleri ve işçiler arasında paylaşılmasıydı. Marx'a göre Smith ve Ricardo, emek ve üretim ile ancak ikinci sırada ilgilenen teoriler geliştirmişti. O yüzden Marx onların emek değer teorilerini (bilhassa metaların değerinin onları üretmeye giren alın teri ve zahmeti yansıttığı anlayışını) aldı, yeniden yorumladı ve kapitalizmin üretim sistemine uyguladı ve böylelikle radikal anlamda farklı sonuçlara vardı.

4. Bölüm, Marx'ın vardığı 'kapitalistler ancak işçileri sömürebileceklerse (ürettikleri artığa el koyabileceklerse) meta üretmek için işçi işe alırlar' sonucunu keşfetmişti. Marx'ın hatırlattığı üzere kapitalizm, o artıklara el koymak ve sömürüyü sürdürmek için o artıkları dağıtmak temelinde kendini yeniden üretir. İşçiler, bilinçli veya bilinçsiz olarak farklı yollarla sömürüden kaçmaya, sömürüyü değiştirmeye veya ona son vermeye çalışırlar. Kapitalistler, bilinçli veya bilinçsiz olarak, toplumsal konumlarını ve ekonomik kazançlarını Marksçı olmayan şekillerde teorize ederek konumlarını ve kazançlarını meşrulaştırmaya çalışırlar. 2. Bölüm kapitalistlerin kazandığı kârın, "tasarruf etmelerinin" (tüm gelirlerini tüketmemek) ve tasarruflarını yatırıma çevirirken üstlendikleri risklerin karşılığı aldıkları ödüller olarak teorileştirilebildiğini ve meşrulaştırılabildiğini göstermişti. Kapitalistlerin kârları kendi yöneticilik etkinlikleri veya "girişimcilikleri" (işten anlayıp iş kurdukları) için kendi kendilerine ödedikleri bir tür ücret olarak da açıklanmıştır. Klasik siyasal iktisat, kapitalist-işçi ekonomi düzeninin daha verimli olduğunu ve geçmişteki diğer bütün ekonomik sistemlerden (feodal derebey-serf ekonomisi, köle-efendi ekonomisi vs.) veya gelecekte hayal edilebileceklerden daha fazla çıktı büyümesi yaratabileceğini kavramsallaştırarak kapitalistlere yağ çekmiştir.

Marx'ın teorisi klasik iktisada (ve daha sonraki neoklasik iktisada) adım adım karşı çıkar. Aynı zamanda alternatif ve daha iyi bir toplumun teme-

li olarak alternatif ve sosyalist bir üretim örgütlenmesi de önermiştir. Klasik iktisatçıların, 'kazançlar kapitalistlerin risk almalarının olmazsa olmaz ödülleridir' iddialarına karşı Marx, alaycı bir şekilde, 'onları istedikleri zaman kovabilen işverenlerin işçiler için teşkil ettiği risk ne olacak' diye sorar. Kapitalistlerin işletme "işi" yaptıkları iddialarına karşı, kârların işletme ile hiç uğraşmayıp onun yerine bu iş için başkalarını tutup onlara ödeme yapan yönetim kurullarına aktığı ve Marx'ın yazdığı yıllarda giderek çoğalan şirket kapitalizmi biçimlerine işaret eder. Kapitalistlerin artıkları girişimcilik karşılığı ele geçirdiği fikrine, herhangi bir işletmenin başarısının artığın hepsini ele geçiren kapitalistler kadar artıktan hiç pay almayan işçilerin enerji ve yaratıcılığına da bağlı olduğu yanıtını verir. En önemlisi, Marx, yöneticileri, girişimcileri ve mal ve hizmet üretmeye doğrudan katılmayan diğer kişileri (kâtipler, sekreterler vb.) ödüllendiren ödemelerin ancak ve ancak üretken işçiler o ödemelerin geldiği artığı ürettikleri için mümkün olduğunu öne sürer. Üretken işçilerin ürettiği artığa el konulan o ilk süreç, Marx'ın kapitalizm teorisi ve eleştirisinde her zaman bir çapa görevi görmüştür (yani teorinin giriş noktasıdır).

Marx, kapitalizmin verimliliği ve performansı hakkındaki, bir "büyüme motoru" olduğu yönündeki birçok iddiayı da eleştirmiştir. Kapitalizmin dengesizliğini, tekrar eden ve aşağıdaki sonuçları doğuran işsizlik ve iflas dalgalanmalarını vurgulamıştır. Bu sonuçlar 1) çalışmak isteyip çalışamayan işçiler, 2) atıl hammaddeler, işlemeyip paslanan araç gereç ve 3) üretebileceği zenginlikten çok azını üreten bir toplumdur. Marx'ın gösterdiği üzere kapitalizm lüzumsuz kayıplar, yoksulluk ve israf yaratmakta en az zenginlik ve büyüme yaratmakta olduğu kadar düzenli biçimde başarılıdır. Taraftarlarının iddia ettiğinden çok daha az "verimlidir" ve çelişkili bir sistemdir. Dahası, Marx'ın gösterdiği üzere, belirli aralıklarla yaşadığı düşüşler sırasında (bunlara daha sonra gerileme ve daralma adı verildi) bu düşüşlerin külfetli maliyeti adaletsiz bir biçimde işsizlerin sırtına binmiş, onları varoşlara itilen bir yoksulluk içerisinde neredeyse kalıcı bir tecride sürüklemiştir. Ona göre böyle 'sınıf altı sınıflar' da kapitalizmin ve dengesizliğinin ürünü, kapitalizmin verimsizliğinin ve adaletsizliğinin kalıcı emaresiydi.

Marksistlere göre kapitalizmin sömürü ve dengesizliği, artıklara kapitalistler yerine işçilerin el koyduğu, özel mülkiyeti kaldırıp yerine toplumsallaşmış mülkiyeti getiren, piyasaları kaldırıp yerine toplumsal planlamayı koyan daha iyi bir sistemi zorunlu kılıyordu. İşçilerin kendi artıklarına el koymaları sınıf sömürüsüne ve onun istenmeyen neticelerine – işten ve hatta medeni yaşamdan yabancılaşmaya; bunun sonucu hasar gören işçi üretkenliğine; işçi işveren kavgasına; hüsranın, hıncın ve öfkenin esas mesele yerine bireyin kendisine, aile fertlerine ve hükümete yöneltilmesine bir son ve-

recekti. Toplumsallaştırılan toprak, makineler, araç gereç ve benzerleri, kapitalist patron azınlığın yerine bir bütün olarak toplumun yararına kullanılacaktı. Kaynakları ve ürünleri dağıtma mekanizması olarak piyasalar yerine devlet planlaması kullanmak dalgalanmalara ve onların masraflı neticelerine son verecekti.

Marx bu sisteme "ortaklaşmış işçiler" adı verdi. Bu sistemde vurgulanan yeni ve yenilikçi fikir, artık çerçevesinde tanımlanan sınıf yaklaşımını takiben, artıkları üreten işçilerin bu artıklara toplu halde (ortaklaşa) el koyup onları toplu halde (ortaklaşa) dağıtacağıdır. İşçiler böylece her şirket içinde kendi yönetim kurulları haline gelecektir. Marx'ın mikro ekonomik düzeyde –yani müstakil bir şirket içinde– kapitalizmin ötesine geçiş fikriydi bu. Makroekonomik düzeyde Marx, 1) üretim araçlarında (toprak, fabrikalar, ofisler, sermaye vb.) özel mülkiyeti toplumsallaşmış mülkiyet ile ikame etmeyi 2) kaynakları ve ürünleri toplumda dağıtmanın temel aracı olarak piyasaları demokratik planlama ile ikame etmeyi içeren bir kapitalizm ötesine geçiş öngörmüştü. Mülkiyet ve planlama devlet tarafından merkezi biçimde yapılabilirdi veya adem-i merkeziyetçi biçimde yöresel ve/veya bölgesel birimlere yayılabilirdi (veya vatandaşların tercihi merkeziyetçi ve adem-i merkeziyetçi mülkiyet ve planlamanın bir karışımı olabilirdi).

Marx kendi sosyalizm ve komünizm imgesini asla ayrıntılarıyla dillendirmedi. Yaptığı yorumlar gelecek için yol haritaları değil taslaklardı (kendisi de bunları atıp tutma diyerek alaya almıştır). Sosyalizm ve komünizmin somut biçimlerini gerçek toplumsal değişimin belirleyeceğini düşünüyordu – kapitalizmin çelişkileri ve bozuklukları güçlü protesto ve eleştiri hareketleri yarattığı zaman. Kapitalizm çözümlemeleri, esasen, o hareketlere kapitalizmin adaletsizliklerini, verimsizliklerini ve israfını aşmak için şu veya bu kurumu *reform* etmekten fazlasının gerektiğini göstermeyi hedefliyordu. Marx'a göre gerçek toplumsal ilerleme kapitalizmin ötesine, özetlediğimiz üç kendine özgü özelliği temel alan yeni bir toplumsal sisteme doğru *devrimci bir geçişi* gerektiriyordu. Bu özellikler: 1) İşçilerin artıkları toplu halde ürettiği, onlara toplu halde el koyduğu ve onları toplu halde dağıttığı dönüşmüş bir üretim düzenini, 2) üretim araçlarının özel mülkiyeti yerine toplumsallaşmış mülkiyetini ve 3) özel piyasa mübadeleleri yerine demokratik şekilde planlanmış kaynak ve ürün dağıtımını koymayı içeriyordu. Marx'tan sonra geleneksel veya Ortodoks Marksizm şirket içerisindeki üretim düzenini dönüştürmeyi ya göz ardı etti ya da diğer iki dönüşümü başarmanın bunu kendiliğinden getireceğini varsaydı. Üretimde dönüşümün neden asla gerçekleşmediğini ve bunun SSCB gibi ve Doğu Avrupa'daki "fiilen var olan sosyalist ülke" ekonomilerini nasıl baltaladığını aşağıda açıklayacağız.

Geleneksel veya Ortodoks Marksizm, hızla Smith ve Ricardo'nun başlattığı klasik siyasal iktisada karşı başlıca teorik alternatif haline geldi. Aynı zamanda, hızla, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk yarısında büyüyen ve yayılan sosyalist hareketlerin büyük kısmı için teorik ilham kaynağı ve çerçeve de oldu. Bu hareketler de giderek daha çeşit çeşit tarihsel, kültürel ve ulusal ortamlarda Marksçı teori hakkında bir farkındalık yarattı. Sonuç, Marx'ın düşüncesinin birden çok ve farklı yorumları oldu.

Marksçı teoriye yapılan bu çeşitli katkılar, zengin ve karmaşık bir düşünce geleneği biriktirdi. Marx'ın yazılarının farklı yorumları bazen farklı tür rakip sosyalistler de oluşturdu – özellikle de sosyalistler başlıca tarihi olaylar hakkında fikir ayrılığına düştüğünde. Örneğin Birinci Dünya Savaşı'nda – Rusya'da V. I. Lenin ve ABD'de E. V. Debs gibi bazı sosyalist önderler, işçileri kapitalistler için kazanç sağlamayı hedefleyen bu "emperyalist savaşta" diğer işçilere karşı savaşmayı reddetmeye çağırdı. Başka sosyalist önderler savaşta kendi devletlerini destekledi ve vatandaşlarını savaşmaya çağırdı. 1917'de Rusya'da gerçekleştirilen ulusal ölçekte başarılı olan ilk kapitalizm karşıtı devrim dünyanın dört bir yanındaki sosyalistler arasında yeni yeni bölünmeleri tetikledi. Rusya'daki devrimci hükümetin her yerden sosyalistin öncelikli desteğini hak ettiğini savunanlar, kendilerini yeni adıyla SSCB'deki yeni hükümetten rahatsız olan sosyalistlerden ve sosyalist partilerden ayırmak için komünist adını aldılar. Böyle farklılıklara rağmen çoğu sosyalist ve komünist geniş tanımıyla Marksizme sadık kalma noktasında ortaklaşmıştır. 20. yüzyılın ilerleyen yıllarında birçok sosyalist Marksizmi de reddetti. Öyle olunca Marksizm komünizm ve komünistler ile daha çok özdeşleşti.

Son yarım yüzyılda, sosyalist hareketlerin Marksizmden uzaklaşan kısımları çok daha kısıtlı kapitalizm eleştirileri sundular. Örneğin Batı Avrupa'daki birçok sosyalist parti özel kapitalist şirketler, piyasalar ve kapitalizmin diğer temel özelliklerini benimsiyor fakat kapitalizmin birtakım neticelerini devlet programlarının dengelemesinde ısrar ediyor. Bu partiler, "refah devletini", yani vergilendirme ve devlet hizmetlerinin, dalgalanmaları yumuşatmak ve dengelemek, gelir ve zenginliğin birazını nüfusun zengin kesimlerinden orta ve yoksul kesimlerine geri dağıtmak için kullanıldığı bir sistemi savunurlar. Sosyalistler daha çok, daha iyi ücretleri, çalışma haklarını ve iş koşullarını güvenceye almak için sendikaları destekleyip onlarla işbirliği yapmaya odaklanır. İsveç, Almanya, Fransa ve İtalya gibi ülkeler –ki bu ülkelerin hepsinde, sosyalist partiler veya emek partileri sık sık seçimle iktidara gelmiştir–, yüksek vergiler toplayıp bu vergilerin karşılığında ulusal sağlık hizmetleri, üniversiteler eliyle parasız devlet okulları ve epeyce kısmı devlet tarafından desteklenen barınma ve toplu taşıma hizmeleri sunuyor. Yasaları, bütün işçiler için birkaç haftalık ücretli izni zorunlu kılıyor vesaire.

2. Bölüm'de incelediğimiz üzere, "piyasa sosyalizmi" bu ülkelerin genel yaklaşımını tanımlayabilir. Bu yaklaşım, enerji, iletişim; taşımacılık, oto sanayi ve bankacılık gibi kilit önem taşıdığı kabul edilen sektörlerde kamu iktisadi teşebbüslerini savunmayı da içerir (özel kapitalist şirketlerin yerine veya yanı sıra).

Son yarım yüzyıldır komünist hareketler ve partiler genelde sosyalistler ile fikir ayrılığına düşme eğiliminde oldular ve kapitalizmin döngüsel dengesizlikleri ve eşitsiz zenginlik dağılımlarına karşı farklı programlar öne sürdüler. Komünistler, (1) özel şirketlerin çoğunun yerine devletin sahip olduğu ve işlettiği şirketler koyarak ve (2) çoğu piyasayı merkezi devlet planlaması boyunduruğuna sokarak özel teşebbüs kapitalizmini kaldırma gerekliliğini vurguladılar. Sosyalistler ve komünistler, özgürlük, eşitlik, kardeşlik ve demokrasi gibi toplumsal değerleri kimin programının daha iyi gerçekleştireceği konusunda birbirleriyle anlaşmazlar. Genelde sosyalistler ileri kapitalist toplumlarda geliştirilen parlementer demokrasi çerçevesine daha saygılıyken, komünistler kapitalizmi savunan partileri yasaklayan işçi veya "halk" demokrasilerini tercih etmiştir.

Çoğu komünist ve sosyalistin, hedeflerini kamu iktisadi teşebbüsleri ve devlet planlaması üzerinden tanımlamaya odaklanması büyük bir sorun çıkarmıştır. Bu partiler, şirketler içerisinde üreticiler ile artıklara el koyanlar arasındaki ilişkiyi dönüştürmekle nadiren ilgilendiler. O ilişkiyi sosyalist bir dönüşüm gerektiren bir ilişki olarak görmek yerine, mal ve hizmet üretme teknolojilerinin dayattığı ikincil derecede önemli bir mesele olarak görme eğilimindelerdi. Ya da kamu iktisadi teşebbüsleri ve kapsamlı planlama yerli yerine oturduktan sonra sosyalist ve komünist ülkünün (işçilerin ürettikleri artıklara toplu halde el koyup onu toplu halde dağıtmaları) kendiliğinden geleceğini düşlediler. 1. Bölüm'ün terimleriyle söylersek, şirketler içerisindeki artık örgütlenmesinde bir değişimin, mülkiyeti toplumsallaştırmanın ve piyasaları merkezi devlet planlaması boyunduruğuna sokmanın kaçınılmaz bir sonucu olduğuna inandılar. Ne var ki o inanç asılsızdı. Aslına bakılırsa sonuç çoğu zaman tam tersiydi. Devlet iktidarını ele geçiren sosyalist ve komünistler, sonrasında şirketleri yönetmeleri için büyük hissedarlar tarafından seçilen yönetim kurullarının yerine devlet yetkilileri koydular. Daha sonra kamu teşebbüslerinde üretilen artıklara o yetkililer el koydu ve o artıkları devlet planları doğrultusunda dağıttılar. İşçilerin kendi artıklarına toplu halde kendileri el koymaları ve artıkları toplu halde kendileri dağıtmaları anlayışı unutulup gitti.

Ne var ki, toplu/ortaklaşa mülkiyet, planlama ve işçi devletinin bir bütün olarak toplumun çıkarlarını korumaya duyduğu bağlılığa rağmen, teşebüssleri devlet yetkililerinin işletmesi yerine geldikleri sömürgen özel kapitalist-

leri andırdı. Şüphesiz, sosyalistler ve komünistler üretim araçları mülkiyetinde (özelden kamu mülkiyetine) ve üretilen zenginliğin dağıtımında (piyasadan planlamaya) radikal değişimler başardılar. Fakat toplumlarındaki şirketlerin iç sınıf yapısını (artık açısından) radikal biçimde değiştirmediler. Aslına bakılırsa, fiilen var olan sosyalist ve komünist toplumlardaki artık örgütlenmesine baktığımızda, artığı üretenler ile ona el koyanlar arasındaki temel bir ayrım olması bakımından bu toplumların artık örgütlenmesi temelde kapitalistti. Fakat eskisiden farklı olarak özel kapitalist değil devlet kapitalistiydi. Bu, kendi içinde büyük olmakla birlikte, temel sınıf meselesini olduğu gibi bırakan bir değişimdir.

Devlet kapitalizmi devletin yürüttüğü veya devletin işlettiği bir kapitalizm değil sadece. O kavramlar, devletin ve devlet yetkililerinin, kaynak ve çıktı dağıtımını üstlenecek, hatta belki üretim araçları mülkiyetini bile elinde tutacak kadar kapitalizm idaresinde önemli rol oynadığı bir ekonomiyi belirtir. Ne var ki devletin bu şekillerde müdahale etmesine rağmen işçilerin ürettiği artığa hâlâ özel şirket kapitalistleri el koyar. Örneğin ABD'nin de hükümetin dalgalanmaları yönetmekte önemli roller üstlendiği (birçok girdi ve çıktının dağıtıcısı olarak, hatta birtakım girdilerin sahibi olarak) dönemleri oldu (1930'lardaki daralma, 1940'ların başındaki harp yılları, 2008-2009 krizi sırasında ve sonrasında). Fakat birkaç vaka hariç, işçilerin ürettiği artığa devlet yetkilileri nadiren ve geçici süreyle el koymuştur. Bunun yerine, üç aşağı beş yukarı devlet denetimindeki piyasalarda ve hatta devlet düzenlemesi altındaki mülkiyet koşullarında bile olsa artığa el koyma işini özel şirket kapitalistleri yapmıştır. Devlet kapitalizminde ise artığa el koyanların devlet ile mutlaka bağlantısı vardır: mülkiyet ve piyasa rejimi ne olursa olsun, artığa el koyanlar devlet yetkilileridir.

Marx'ın devrimci fikri –kapitalizmin ötesine geçmenin artığı üreten işçilerin aynı zamanda artığa toplu halde el koyması ve onu dağıtması anlamına geldiği – ne sosyalistler ne de komünistler arasında boylu boyuna incelendi veya programlarda öncelik oldu. İki grup da şirketleri dönüştürüp, toplu halde işçileri kendi yönetim kurulları haline getirmeyi ciddi ciddi önermedi. Marx'ın o anlayışı, kendilerini Marksizmden uzaklaştıran birçok sosyalist tarafından terkedildi. Benzer şekilde birçok komünist, teşebbüsler içindeki artık örgütlenmesini dönüştürmeyi gerektirecek komünizmin ötesine geçme anlayışları için pek kullanışlı olmayan Marksizm yorumlarını benimsedi. Teşebbüs içinde kapitalizmin ötesine geçmeye önem veren az sayıda komünist ise devletin yürüttüğü işletmelerin ve planlamanın eninde sonunda oraya varacağını umdu. Hiçbir zaman oraya varılamayınca, başka açılardan Marx'ın teorisini benimseyen Marksistler için bu görüş yavaş yavaş gözden düştü, ihmal veya göz ardı edildi. İroniktir ki o Marksistlerin 20. yüz-

yıl boyunca SSCB, Doğu Bloku, Çin ve başka yerlerde sosyalizm ve komünizm uğruna verdikleri mücadeleler, niyetlenenin tersine mücadelelere, açık açık söylenmese bile devlet kapitalizmi uğruna mücadelelere dönüştü (Resnick ve Wolff 2002).

6.2.2 *Neoklasik İktisat*

1850'lerden sonra Marksçı iktisat, Smith ve Ricardo ile özdeşleştirilen klasik siyasal iktisadın hakim konumuna giderek daha çok kafa tutmaya başladı. Büyümekte olan kapitalizm, kapitalistler ile işçiler arasında, ciddi ekonomik düşüşler ile iç içe geçen birçok acı mücadele yaşadı. Kapitalizme yönelik eleştirel tutumlar yayıldı ve bu tutumların yolu giderek Marx'ın fikirleriyle ve Marksizmle birleşti. Marksizmin kapitalizme siyasi itirazları ve klasik iktisada teorik itirazları, kapitalizm ve klasik iktisat taraftarlarını cevap vermeye zorladı. O taraftarlar kapitalizm karşıtlığını ve sosyalizmi köreltme, yumuşatma, mağlup etme ve tersine çevirme çabası içerisinde çalıştılar (siyasette, iktisatta, kültürde). İktisatta Marksçı teoriye saldırdılar ve kapitalizm için yeni bir teorik savunma inşa edip kapitalizmi övdüler. Marksçı iktisat, teorinin klasik siyasal iktisattan uzağa doğru salınımını temsil ettiği için, Marksizmin yükselişine verilen tepki, daha sonra neoklasik iktisat adıyla bilinecek olan yeni bir klasik siyasal iktisat sürümüne doğru bir başka geri salınım oldu.

1870'lerde –sırasıyla kendi dilleri olan İngilizce, Fransızca ve Almanca'da– William Stanley Jevons (1835-1882), Leon Walras (1834-1910) ve Carl Menger'in (1840-1921) teorik iktisatları, klasik siyasal iktisadı, Marx'ın ve sosyalistlerin geliştirdiğine alternatif ve onlardan farklı şekillerde tekrar canlandırmayı, güncellemeyi ve yenilemeyi denedi. Dönemin bir başka önemli iktisat teorisyeni Eugen von Bohm-Bawerk (1851-1914) Marx'ın iktisadının –bilhassa fiyat teorisinin– tersini kanıtlamak için onların işlerini temel aldı. Smith ve Ricardo'ya olan teorik borçları –ve aynı zamanda onlardan uzaklaşmış olmaları– bu gruba neoklasik iktisat adını kazandırdı. Bilhassa Marksçı iktisadın yükselen etkisine sistemli bir alternatif konumunda olması, neoklasik iktisadı kapitalizmi savunanlar ve övenler için çekici kıldı.

Neoklasik iktisat hızla çoğu siyasetçinin, iş dünyasının önde gelenlerinin, gazetecilerin ve akademik kadroların tercih ettiği anaakım iktisat teorisi oldu ve öyle kaldı. Neoklasik iktisat, birçok insanın kapitalizmi veya "ekonomiyi" anlamak için bilinçli veya bilinçsiz kullandığı "sağduyudur". Birçokları, sanki alternatif iktisat teorileri yokmuş veya neoklasik iktisata itiraz etmiyormuş gibi işine devam eder. Kapitalizmin son yüzyıl boyunca büyüme-

si ve yayılmasının, neoklasik iktisat teorisinin de en az kapitalizm kadar küresel boyutta yayılmasında ve yerleşmesinde epey payı oldu.

1870'lerden 1914'e kadar neoklasik iktisat Marksçı iktisadı kenara itmekte, Marksçı teorinin sadece sendikalar ve sosyalist partiler arasında önemli kalmasında başarılı oldu. Ne var ki 1914 ile 1945 arasındaki tarihi olaylar – ekonomilerdeki başlıca salınımlar da dahil– Marksçı iktisadın toplumsal konumunu ve cazibesini hızla arttırdı ve aynı zamanda neoklasik iktisada bir başka alternatif olarak Keynesçi iktisadı yarattı. İki feci dünya savaşı (1914-1918 ve 1939-1945) milyonlarca insanın kapitalizmi bu felaketlere katkıda bulunduğunu düşünmesine yol açtı. 1917 Rus Devrimi, Marksçı iktisadı resmen benimseyen ve kapitalizmi mahkûm eden bir hükümeti iktidara getirdi. Yeni kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) savaşlar ve devrim sonunda hayatta kalmasının yanı sıra, Rusya'yı Avrupa'nın yoksullaşmış arka bahçesinden küresel bir süper güce çeviren hızlı bir sanayileşmeyi de başardı. Ekonomideki başarısını Marksizme borçlu olduğunu göstererek Marksçı iktisada küresel ilgi çekti. Tarihi olayların sonuncusu, 1930'ların Büyük Daralması, kapitalist ekonomilerin küresel ve kitlesel çöküşüydü. Bu ortamda Keynesçi iktisat hem neoklasik hem Marksçı iktisada bir alternatif olarak ortaya çıktı. O günden beri de ikisiyle birden yarışmakta. Doğrusu 1940'lardan 1970'lere kadar Keynesçi iktisat neoklasik iktisadı geçici süreyle toplumdaki egemen konumundan etmişti.

Bir kez daha, 1930'larda –görece az devlet müdahalesi olan kapitalizm duvara çarpıp devletin epey müdahil olduğu bir kapitalizme geçince– ekonomik bir salınım paralel teorik salınımları fitilledi. İnsanlar düşünme biçimlerini neoklasik iktisattan bazı yerlerde Marksçı iktisada, toplumda hakim paradigma olarak da Keynesçi iktisada değiştirdi. 1970'lerde yine bir başka ekonomik salınım iktisat teorilerini ters yönde geri hareket ettirdi. SSCB ve Doğu Bloku'ndaki devlet kapitalisti ekonomilerin ve benzer şekilde diğer yerlerdeki "refah devleti kapitalizmleri" veya devlet idaresindeki kapitalizmlerin hepsi, daha az devlet müdahalesine dönüşleri tetikleyen ciddi sorunlarla karşılaştılar. ABD'de Başkan Ronald Reagan ve İngiltere'de Başbakan Margaret Thatcher, "düzenlenmeyen" kapitalizme geri dönüşe öncülük ettiler. Buna ilaveten, Doğu Avrupa'daki devlet kapitalizmleri o düzenlenmeyen kapitalizmlerin birer taklidine dönüştüler. Oralarda meydana gelen komünizmden kapitalizme geçiş değil, bunun yerine devlet kapitalizminden özel teşebbüs kapitalizmine geçişti. Devlet, artığa el koyan ve dağıtan konumunu özel şirketlere bıraktı.

Özetle, 1980'lere ve 1990'lara, dünyanın dört bir yanında ekonomilerin devletin daha fazla rol oynadığı kapitalizmlerden daha az rol oynadığı kapitalizmlere doğru hareket etmesi damga vurdu. O ekonomik terse çevril-

meler neoklasik iktisadı tekrar öne çıkardı ve Keynesçi iktisadı Marksçı iktisat ile birlikte tali bir yere itti. Bu bölümün son kısmında bu daha yeni salınımlara dönüp, 21. yüzyılın ilk on yıllarının çekişmeli iktisat alanını inceleyeceğiz.

6.2.3 *Neoklasik İktisat Marksçı İktisada Karşı*

Başlangıcından bugüne neoklasik iktisat teorisinin amacı, Smith, Ricardo ve bilhassa Marx tarafından dillendirilen emek temelli çeşitli değer teorilerinin tüm kalıntılarıyla ilişkisini kesmekti. Kitabımızın Marksçı iktisat hakkındaki bölümü, Marx'ın, kapitalist şirketlerden doğan metaların fiyatlarının artık (sömürülen emekçilerin ücretsiz çalışmalarının meyvesi) içerdiği savını sunmuştu. Nitekim hırsızlık kapitalizmin tam göbeğine konulandırılmıştı. Çalanlar kapitalistler, emeği çalınanlar işçilerdi. Dalgalanmalar, eşitsiz gelir, zenginlik, iktidar ve kültür dağılımı kapitalizmin sistemli hırsızlığı ile bağlantılıydı. Böyle bir teoriye tepki olarak neoklasik teori, kapitalizm hakkında çok farklı sonuçlara varacak şekilde bütün emek değer teorilerini eleştirmiş ve reddetmiştir.

Neoklasik teori için meta değerlerini anlamanın anahtarı emek değil (marjinal) faydaydı. Bireylerin verili üretim kapasiteleri altında, piyasalarda neyin arz edilip neyin talep edileceğini ve nitekim fiyatları, bireylerin mallar, boş zaman ve gelecek tüketim hakkındaki arzuları (tercihleri) belirliyordu. O fiyatlar daha sonra teknoloji ile etkileşerek, her bir işçinin sahip olduğu emeğin değerinin (elde edilen ücretler) ne olduğunu ve her bir kapitalistin sahip olduğu sermayenin değerinin (elde edilen kârlar) ne olduğunu belirliyordu. Kısacası, bu verili teknoloji altında gelir ve zenginlik dağılımı insanların ne istediğine (tercih ettikleri nesne ve etkinliklere) ve üretime yaptıkları katkının üretkenliğine bağlıydı, onları yansıtıyordu. Neoklasik iktisat, kapitalizmin insanların istek ve katkılarına göre gelir yaratan adil bir ekonomik sistem olduğunu söyleyerek onu övmüştür.

Neoklasik teori Marksçı sınıf sömürüsü anlayışını tamamen reddeder. Bilakis, neoklasik teoride üretim, sermaye ile emek arasında bir ortaklıktır. Emekçi üretime emek katkısı yapmıştır ve sonuçta ortaya çıkan çıktıdan yaptığı katkıyla orantılı bir pay alır (ücretler). Kapitalist üretime üretim araçları katkısı yapmıştır ve sonuçta ortaya çıkan çıktıdan o sermaye katkısıyla orantılı bir pay alır. Neticede ortaya çıkan gelir ve zenginlik dağılımı, hem emekçiyi hem kapitalisti yaptığı katkıya göre ödüllendirmiştir. Marksizmin aksine, neoklasik teoriye göre kapitalizmde ne hırsızlık, ne sömürü ne de adaletsizlik vardır. Sömürü yok demek, işçilerin yabancılaşmalarının, işverenlerle girdikleri mücadelelerin, kısıtlanmış emek üretkenliğinin ve iş-

lemeyen aile yaşamlarının sınıf sömürüsüyle alakası yok demektir zira sınıf sömürüsü diye bir şey yoktur. Hatta Marksizm'de olduğunun aksine, kapitalizm kârlarını ençoklamaya çalışanlar ile tüketimlerini ençoklamaya çalışanları ahenkli bir biçimde dengelemiştir.

Neoklasik teoriye göre ekonomik büyüme, gelir kazanan bireylerin gelirlerini harcamak yerine tasarruf etmeye karar vermelerini yansıtır. Mutasarrıflar gelirlerini tüketmemeyi, bunun yerine onları saklayıp gelecekte daha çok kazanmak için yatırım yapmayı seçerler. Tek tek bireylerin yatırım kararları, kapitalistlerin daha fazla üretmek için kullanabileceği fonları sağlar. Meydana gelen büyüme, bireysel seçimleri yansıtıyor, ödüllendiriyordur. Adam Smith'in "görünmez eli", her bireyin kendi çıkarınca yaptığı kararlardan toplumsal "optimumu" ürettikçe, sonuçta ekonomik büyüme ortaya çıkmıştır.

Neoklasik iktisat teorisinin iktisadı toplumsal emek yerine tekrar bireysel fayda temeline yerleştirmesi, Marksçı iktisadı çağdaş düşünceden atma amacı gütmedi sadece. Klasik siyasal iktisadın refah/bolluk (*prosperity*), toplumsal adalet, büyüme ve ilerleme için mümkün olan en iyi çerçeve olarak kapitalizmi göklere çıkarmasını yeniden canlandırmayı da istedi. Taraftarları, klasik siyasal iktisadın gerçek halefinin neoklasik iktisat olduğunda ısrar ettiler. Bunun aksine Marksçı iktisat, Smith ve Ricardo'nun kötü niyetli ve siyasi motivasyonları olan bir yanlış okumasıydı onlara göre. O bakış açısından bakıldığında ne neoklasik iktisatçıların Marksçı iktisattan bir çıkarı vardı ne de neoklasik iktisat Marksçı iktisatçıların işine yarardı. Şaşırtıcı değildir ki Marksçı iktisat üniversitelerde çok az yer buldu. En iyi ihtimalle birkaç iktisatçı hoş görülürken, birçoğu neoklasik iktisatçılara teorik geleneklerini inşa etmeleri ve kendi paradigmalarından yazılan literatürü genişletmeleri için zaman, maaş ve araştırma desteği veren akademik pozisyonları asla elde etmedi. Marksistler, kamuoyunu ikna edebilmek için daha az öğrenci, makale, kitap vesaire çıkardı. 1870'lerden 1914'e kadar neoklasik iktisat Marksçı iktisattan daha hızlı büyüyüp yayılarak, modern toplumun birçok sektöründe toplumsal olarak hakim iktisadi düşünce okulu oldu.

Birinci Dünya Savaşı ekonomileri ve iktisadı bir kez daha değiştirdi. Rakip kapitalist ekonomiler arasındaki savaşın verdiği hasarlar ve maliyeti, birçok Avrupalıyı, Marksçı alternatifi daha çekici kılacak şekilde savaş ile kapitalizm arasında ilişki kurmaya itti. 1917'de Rusya'da Marksçıların önderliğinde gerçekleşen başarılı devrim o çekiciliği iyice pekiştirdi. Devrimcilerin açıkladıkları hedef, yeni adıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde sosyalist bir ekonomi inşa etmekti. Devrimci önderlik kapitalist fabrika ve şirketleri özel sahiplerinden alarak, onları, devrimci yeni "işçi devleti" tarafından işletilen, tüm toplumun kolektif/toplu mülkiyeti haline getir-

di. Önderlik ayrıca, dağıtım aracı olarak sadece piyasalara bel bağlamak yerine, temel sanayi kaynaklarının ve başlıca ürünlerin dağıtımını planlaması için bir devlet ajansı kurdu. SSCB hayatta kalıp, ekonomisini baştan inşa ederek bir sanayi gücüne dönüştüğünde, başta Stalin olmak üzere önderlik SSCB'nin sosyalist bir ekonomi olduğunu, diğer her yerde hakim olan kapitalizme karşı dünyanın tek gerçek alternatifi olduğunu beyan etti ("tek ülkede sosyalizm").

1917'den önce Marksçı iktisat, eleştirel bir kapitalizm çözümlemesi ile olası bir sosyalist alternatif hakkında birkaç genellemeden ibaretti. SSCB'nin ekonomik büyümesi ve sanayileşmesi, hepten farklı bir Marksçı iktisat kattı. Bu iktisat, SSCB'nin ekonomik sisteminin sosyalizmin ne demek olduğuna nasıl örnek teşkil ettiği sorusuna odaklandı. İki tür Marksçı iktisat aynı anda var oldu fakat çoğu zaman huzursuz bir denge içerisinde birbirlerini değiştirdiler de. Örneğin SSCB dışındaki Marksistler, Marksist geleneğin kapitalizm eleştirisine genelde değer verdiler fakat SSCB'deki fiili pratiklerin Marksizmin asıl anlamı veya mesajı olduğu yönündeki önermelere karşı çok daha isteksizdiler. Her halükarda, SSCB kendi Marksçı iktisat sürümünü neredeyse her dilde yayımlayıp dünyanın her tarafına dağıttı. 1917 sonrasındaki yıllar, Marksizmin Sovyet sürümü ile alternatif yorumlar sık sık çekiştikçe eskisine nazaran daha zengin ve çeşitli hale gelen bir Marksçı iktisadın önemli dirilişine tanık oldu.

1917 devrimi SSCB içinde yerini sağlamlaştırdıktan sonra neoklasik iktisatçılar, Marksist iktisadı, özellikle de –sanki tek yorummuş gibi davranan– Sovyet yorumunu çürütmeye, ona saldırmaya ve yerinden etmeye verdikleri önemi kat kat arttırdı. Neoklasik iktisat, üretim araçlarında özel mülkiyet ile piyasa rekabetinin, üretken kaynakları en verimli şekilde kullanan ve toplumsal olarak en optimal çıktı dağılımını yaratan bir "genel dengeye" ulaştığını göstererek, kapitalizme düzdükleri övgüyü sıkılaştırdı. Neoklasik iktisatçılar kapitalizmin genel dengesi hakkında matematiksel olarak ayrıntılandırılmış (dolayısıyla fevkalade "bilimsel" olduğunu iddia ettikleri) bir teori dillendirmekle kalmadılar. Teoriyi, kapitalizme kıyasla daha verimsiz olduğunu iddia ettikleri Sovyetlerdeki kamu teşebbüsü ve merkezi planlama sistemine hem teorik hem pratik olarak saldırmak için de kullandılar.

Fakat 1929'da kapitalist ülkeleri sarsan Büyük Daralma ve akabindeki on yıl, neoklasik iktisat ile Marksçı iktisat arasında yarım asırdır süren iki uçlu tartışmayı derinden değiştirdi. Tartışma neoklasik, Marksçı ve yeni katılan Keynesçi iktisat arasında üç taraflı bir tartışma haline geldi. Bu üç teorinin ayrıntılanması, uzantıları ve aralarındaki tartışmalar, son yetmiş beş yıldır iktisat disiplininin büyük kısmını oluşturdu.

6.2.4 *Keynesçi İktisat*

Bu bölümün önceki kısmında ve kitabın başka bölümlerinde, Keynes ve Keynesçiliğin Büyük Daralma'ya tepki olarak çıktığından bahsettik. İflaslar ve azalan çıktının yanı sıra işsizlik oranları da fırladıkça, ortaya çıkan kitlesel yoksulluk ve hınç siyasetçileri çökertti. Marksist kapitalizm eleştirileri Büyük Daralma'yı, bir sistem olarak kapitalizmin verimsizliğinin, israfının ve adaletsizliğinin bir örneği olarak gördü – birçok sosyalist ve komünist kendi siyasetlerini ve hedeflerini bu sisteme karşı tanımlıyordu. Fakat Büyük Daralma, devlet müdahalesinin özel teşebbüs kapitalizmini düzelterek, ona çeki düzen vererek veya onunla ortalaşarak özel teşebbüs kapitalizminin kendi başına çıkaracağı ekonomik sonuçlardan daha iyisini doğurmasını isteyen insanlar tarafından dillendirilen, zamanın kapitalizmine yönelik daha farklı eleştiriler de yarattı veya o eleştirileri pekiştirdi.

Sağ siyasette faşist hareketler baş gösterdi ve felaket sonuçlar doğuran çöküşler üretmeye meyilli oldukları, işçiler ile işverenler arasına nifak tohumları ektikleri ve hem işçileri hem işverenleri milli birlikten yabancılaştırdıkları gerekçesiyle kapitalist serbest teşebbüslere son verilmesini talep ettiler. İtalya, İspanya ve Almanya'da bu hareketler Mussolini, Franco ve Hitler önderliğinde devlet iktidarını ele geçirdiler. Faşistler, milli birlik (millet çoğu zaman ırk üzerinden tanımlanıyordu) adı altında toplumun yeniden düzenlenmesini talep ettiler. İşçiler ve işverenler tek bir milli ekonomi bedeninin uzuvları olacak, aralarındaki çatışmalar ortadan kalkacak veya hiç değilse güçlü bir milli devlet aygıtı tarafından denetlenecek ve idare edilecekti. Sosyalist ve komünist eleştirilerin aksine, faşist kapitalizm eleştirleri, özel teşebbüslerin yerine devlet teşebbüslerinin, piyasaların yerine merkezi planlamanın geçeceği şekilde üretimi yeniden düzenlemeyi istemiyordu. Bilakis, faşistler, devlet aygıtı ile özel kapitalistler arasında yakın ve birbirini destekleyen bir ortaklık öneriyordu. Özel kapitalistler çoğu şirketteki mülkiyetlerini koruyacaklar, faşist devlet ise bilhassa askeri yayılmaya odaklanan milli ekonomi planlarını piyasaya duyulan bağlılıkla birleştirecekti. Faşist bakış açısına göre, o ortaklık işçileri milli diriliş ve büyüme projesine katacak, onları bu projenin boyunduruğu altına alacaktı. Faşizm, enternasyonalizmleri birçok faşisti tiksindiren sendikalara ve sosyalist ve komünist partilere duyulan ihtiyacı ortadan kaldıracaktı. Zaten çoğu faşist hükümet sendikaların varlığına tahammül etmemiş, birçok sendikacıyı öldürmüş veya sürmüştü. O zamanlar faşizm SSCB'nin devlet kapitalizmi gibi değildi – Almanya'da artığa el koyan özel şirket kapitalistleri, SSCB'de olduğu gibi artığa el koyan devlet yetkilileri ile değiştirilmemişti. Hitler yönetimindeki Alman devleti –üç aşağı beş yukarı diğer ülkelerdeki faşist benzerleri gibi– özel kapitalistler ile

devlet arasında sıkı sıkıya denetlenen bir ortaklığı zorla dayatmakta önemli rol oynadı.

Sosyalist/komünist kapitalizm eleştirileri ile faşist kapitalizm eleştirileri arasında başka büyük farklar da vardı. Faşizm müesses din ile ittifak arayışındayken ve kurmuşken, sosyalist ve komünist eleştiriler çoğunlukla ruhban karşıtıydı. Sosyalistler ve komünistlerin övgü düzdükleri toplumsal zümre işçiler iken, faşistler ise etnik olarak "saf" ve/veya milliyetçi/vatanperver "vatandaşlara" övgü düzüyordu. Sosyalistler ve komünistler için işçiler ile kapitalistler arasındaki sınıf savaşı, kapitalistlerin mutlak mağlubiyetine ve sosyalist bir topluma geçene kadar sürdürülmeliydi. Bunun aksine faşistlere göre işçiler ve kapitalistler, aralarındaki farkları faşist devlet ile kapitalistler arasındaki yakın ortaklığın önderlik ettiği birleşik ve arındırılmış bir milletin vücudu içerisinde çözmeliydiler. Faşizm, demokrasiyi alenen mahkûm etmiş ve reddetmiş, yerine Mussolini, Franco veya Hitler gibi baskın bir şefin yönettiği otoriter ve organik (sıkı bir hiyerarşi ile yönetilen bir aileyi andıran) bir devleti benimsemiştir. Sosyalizm ve komünizm demokrasiyi alenen benimsemiş ve desteklemiş, demokrasiyi siyasetin yanı sıra ekonomiyi de içerecek şekilde genişletmeyi hedeflemiştir (kapitalizmin hedeflemediği bir şeydir bu). Ne var ki pratikte, komünistler iktidara geldiklerinde, sık sık demokratik olmayan şekillerde yönetmiştirler.

Fakat soldaki sosyalist ve komünistler ile sağdaki faşistler arasında bazı benzerlikler de vardır. İkisi de eşitsizlikleri ve dengesizlikleri sebebiyle kapitalizme saldırmıştır. İkisi de ekonomik yaşama müdahale edip tam istihdamı güvence altına almak için daha fazla devlet iktidarını savunmuştur. İkisi de çoğu ülkede kitlesel seçmen desteği bulmuştur. Belki de en önemli ortak özellikleri, 1929'a giden on yıllar boyunca Avrupa'da yerleşmiş olan kapitalist sisteme ikisinin de güçlü antipati duymasıydı. Fakat bu ortak antipatiye rağmen, komünistlerin, sosyalistlerin ve faşistlerin sınıf meselesini (işletmeler içinde artık örgütlenmesi bakımından) ihmal etmeleri, kapitalist sınıf sömürüsünün ve neticelerinin hem komünist rejimlerde hem faşist rejimlerde sürmesini sağlamıştır.

Ekonomiye devlet müdahalesi iki rejimde de büyüyen bir istihdam sağlamış olsa bile, dünyanın başka yerlerindekiler komünizm ve faşizmden uzak durmak istediler. Kapitalizm dışındaki bütün seçeneklerin ister istemez dönüştüğü düşünülen totaliter yönetim biçiminden ürktüler. Bunun yerine, miras alınan kapitalizmi kendi istikrarsızlığının neticelerinden kurtarabilecek yeni bir iktisat arayışına girdiler. Ne sosyalistler ve komünistlerin ne de faşistlerin savunduğu türden büyük değişimlere gerek kalmaksızın bozulan kapitalizmi tamir edecek bir yol yordam istediler.

Keynes'in çalışması bu ihtiyacı doyurdu. Keynes, daha evvel benimsedi-

ği neoklasik iktisadı eleştirirken, ekonomik daralma ile doğrudan uğraştı. Keynes'in çöküşe dair açıklaması, atılgan devlet müdahaleleri ile kontrol altına alınabilecek veya dengelenebilecek nedenler saptamıştı. Bu tür bir devlet müdahalesi, devlet iktidarında sadece kısıtlı miktarda büyüme gerektiriyor, özel kapitalist şirketlerin iç yapısında ise ya çok az değişim gerektiyor ya da hiç gerektirmiyordu. Sosyalist, komünist ve faşist alternatiflerin hepsinden uzak duruyordu (böyle olmakla beraber Keynes bazı formülleştirmelerinde özel şirketlerin yatırım kararları üzerinde hafif bir sosyalist devlet denetimi anlayışına yaklaşmıştır). Onlardan uzak durması, Keynes'i soldan ve sağdan gelen devrimci mesajlara karşı makul ve münasip bir alternatif yaptı.

Kapitalizmin nasıl çalıştığı hakkında (neoklasik teorinin bireyci çözümlemesinden farklı olarak) Keynes'in yapısal çözümlemesi, kapitalizmin temel yapılarının kabul edilemez ekonomik denge durumlarına sonuç veren ekonomik davranışlara neden ve nasıl yol açtığını açıklıyordu. Bu denge, birçok işçiyi işsiz, büyük bir üretken kapasiteyi atıl bırakıyor ve nitekim mevcut kaynaklar ve teknolojinin mümkün kıldığından çok daha az çıktı doğuruyordu. Keynes ve takipçileri, devletin o yapıların etkilerini düzeltebileceğini veya dengeleyebileceğini, bu sayede daha az işsizlik ve daha çok çıktı yaratan daha iyi bir denge doğurabileceğini gösterdi. Onlara göre mükerrer kapitalist dalgalanmalar Keynesçi yapısal iktisat kullanılarak ve onun politika reçetelerini uygulayarak savuşturulabilir, hafifletilebilir veya dengelenebilirdi. En önemlisi, bu ekonomi politikası kapitalist ekonomilerin o zamanlar uyum sağlamış olduğu parlamenter demokrasiyi gözden çıkarmaksızın başarılabilirdi.

1930'lardan 1970'lere kadar Keynesçi iktisat, toplumda hakim olan teori olan neoklasik iktisat ile ilk önce mücadele etti, sonra büyük ölçüde onun yerine geçti. Birçok üniversitede öğretildi ve yeni nesil gazeteci ve siyasetçileri besledi. Hayranları, özellikle 1950'ler ve 1960'larda, Keynesçi iktisadın kapitalizmin dalgalanmalarının üstesinden geldiğini veya hiç değilse onları nispeten daha hafif ve kısa ömürlü hale getirdiğini söyleyerek iftihar ediyordu. Onlara göre Keynesçi iktisat kapitalizmin yumuşak karnını tedavi etmiş ve bunu nispeten az toplumsal kargaşa yaratarak yapmıştı.

Neoklasik iktisat, 1930'lardan tekrar güçlendiği 1970'lere dek Keynesçi iktisatın gölgesinde kaldı. O yıllarda çoğu iktisat bölümünde mikroekonomi ile makroekonominin "sentezi" adı verilen bir şey öğretiliyordu. Esas vurguyu makroekonomi üzerine yapıyorlar, mikroekonomi derslerinde ise bir tür neoklasik iktisat öğretiyorlardı. Bu iktisat çeşidi, neoklasik iktisatın 'bırakın yapsınlarcı' boyutlarını enaza indiriyordu. Mesele bireysel tüketiciler, işçiler ve şirketler olunca, eski neoklasik iktisat, birçok öğrencinin seçimlerinde tercih ettiği ve çoğu öğretim görevlisinin vurguladığı daha ilginç ve he-

yecanlı makroekonomi konularına zorunlu bir hazırlık dersi işlevi gören bir mikroekonomi dersi olarak okutuluyordu. Daha ilginç bulunan makroekonomik konuları arasında ise ekonomik kalkınma, uluslararası finans, kamu maliyesi, ekonomi tarihi vesaire vardı. Bu konulardaki dersler, ekonomik olayların yapısal çözümlemesini ve aslen Keynesçi iktisatçıların geliştirdiği para ve maliye politikalarını vurguluyordu.

Bu neoklasik Keynesçi iktisat sentezinde, ABD'de olup sentezin Keynesçi kısmını vurgulayanlar çoğunlukla Demokrat Parti sempatizanıydı. Neoklasik kısmını vurgulayanlar Cumhuriyetçi Parti sempatizanıydı. Ne var ki Keynesçi iktisadın hakimiyeti öylesine güçlüydü ki muhafazakâr Cumhuriyetçi Başkan Richard M. Nixon bile bir keresinde "artık hepimiz Keynesçiyiz" demişti. 1970'lerin sonuna kadar saf neoklasik iktisat veya baskın olarak neoklasik iktisat disiplin içerisinde ufak bir azınlık olarak kaldı.

İkinci Dünya Savaşı'nda bütün büyük faşizmlerin mağlup olması ve hemen sonrasında SSCB, Doğu Avrupa ve Çin ile girilen Soğuk Savaş, esas teorinin Keynesçi iktisat ve ufak ortağın neoklasik iktisat olduğu bu sentezi doğurdu. Sentez ile bir araya gelen bu ikili, mağlup edilen faşizm ve yeni büyüyen komünizme karşı bir tür "can damarını" [Amerikalı tarihçi Arthur Schlesinger'in 1949 tarihli kitabının başlığı olan *The Vital Center*'dan söz ediliyor – ç.n.] ayakta tutabilecekti. Güçlü bir hükümet hem ekonomik hem siyasi bakımdan özel teşebbüs kapitalizmini koruyabilecek, ilerletebilecekti. Üçüncü dünya milletlerinde kalkınma çabalarını besleyebilecek, özel şirketlere yardımcı olup destekleyerek oralardaki devrimci veya komünist hareketlere karşı çıkabilecekti. Güçlü uluslararası yetkililer (Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu) hem siyasi ve ekonomik destek hem de gerekirse veya gerektiğinde bir kapitalist ülkeyi diğerine bağlayan ve giderek büyüyen uluslararası bağlantılar için yönetim hizmeti sağlayabilecekti.

Elbette bu sentezcilerin veya Marksistlerin oluşturduğu kutuplara tüm iktisatçılar muntazam bir biçimde sığmadı. Örneğin bazı neoklasik iktisatçılar Keynesçi iktisat ile her türlü ittifakı reddetti. Devlet müdahalesinin kapitalizmin sorunlarının kaynağı olduğu ve kapitalizmi iyileştirmek için en iyi politikanın devlet müdahalesinin kaldırmak veya kısıtlamak olduğu şeklinde 'bırakın yapsınlarcı' anlayışlar geliştirdiler ve ısrarla bu anlayışların doğru olduğunu öne sürdüler. Bu iktisatçıların en görünür ve başarılı olanı Chicago Üniversitesi'nde iktisat profesörü ve daha sonra Nobel Ödülü kazanacak olan Milton Friedman'dı (1912-2006). Friedman'ın danışmanlığı altında katı neoklasik bir iktisatçı kadrosu ortaya çıktı ve ilk önce Keynesçi iktisata itiraz etti ve daha sonra, 1970'lerde onu teorideki hakim konumundan etti. Serbest piyasaları her tür Keynesçi makro yönetime karşı bıkmadan usan-

madan savunan ve Nobel Ödülü kazanan bir başka Chicago iktisatçısı Friedrich Hayek'ti (1899-1992).

Marksist iktisatçıların bazıları, SSCB'nin ve sayıları artan müttefiklerinin güçlenmesi karşısında Marksist teoriyi iyice uyarladılar, eleştirel bir kapitalizm teorisi olmaktan çıkarıp git gide SSCB, Doğu Avruğa, Çin vesaire'de fiilen var olan ekonomiler hakkında bir teoriye çevirdiler. Marksçı teori ve onun politika çıkarımlarının yoksul milletlerin yoksulluktan hızla çıkmaları için en iyi yol olduğunu vurguladılar. Diğer Marksist iktisatçılar bunun yerine Keynes ile Marx'ın savları arasında birtakım örtüşmeler olduğunu savundular (bilhassa bırakın yapsınlarcı özel kapitalizme karşı eleştirel tutumları bakımından). Keynes/neoklasik sentezine karşı bir Keynes/Marx ittifakı/sentezi arayışına girdiler. Diğer başka Marksist iktisatçılar iyice muhalif tutum alıp, neoklasik iktisat ve Keynesçi iktisadın iki farklı kapitalizm müdafaası olduğunu söyleyip ikisine birden saldırdılar.

1930'lardan 1970'lere kadar, başlıca üç rakip iktisat teorisinin –Keynesçi, neoklasik, Marksçı– taraftarları tartışmalarda ve mücadelelerde bulundular. Keynesçiler neoklasikçilere üstün gelirken, ikisini birden eleştiren Marksistler en sert saldırılarını neoklasikçilere sakladılar. Her üç iktisat teorisi de birbirleriyle girdikleri tartışmaların yanı sıra iç çatışmalar da yaşadı ve üç teori de değişti. Teorik gelişmeler, ABD, SSCB ve birçok diğer ülkenin, devlet müdahalesinin önemli olmaktan hakim olmayan kadar uzandığı ekonomilerle yaşadıkları farklı deneyimleri nasıl yönettiklerini şekillendirmeye katkıda bulundu. 1970'ler ve 1980'lerde kriz bu ekonomileri kuşattığında, o ülkelerin hükümetleri müdahalelerini çarpıcı biçimde değiştirdi. Neticede ortaya çıkan ekonomik, siyasi ve kültürel değişimler iktisat teorilere geri etki etti ve onları dönüştürdü – iktisat teorileri ile toplumsal gerçeklik arasındaki karşılıklı bağımlılık etkileşiminde bir başka safhaydı bu.

6.3 İki Modern Salınım: 1970'ler ve 2007'de Başlayan Kriz

1970'lerin, ekonomik sistemler içinde ve iktisat teorileri arasında, iç içe geçmiş bir başka salınımlar kümesine sahne olması muhtemelen tesadüf değildir. Türlü türlü ve farklı derecelerde devlet müdahaleci kapitalizmler, yerlerini özel kapitalizm biçimlerinin (çoğu zaman "neoliberal" adı verilen) yenilenmesine bıraktılar. Keynesçi iktisat ve klasik veya Ortodoks Marksçı iktisat geleneği, yerini geleneksel neoklasik iktisadın dirilişine bıraktı. Sonra daha önce de yaşandığı gibi (bu sürekli tekrarladığı için bu kitap ekonomiler ve iktisat teorilerindeki salınımlara koca bir bölüm ayırıyor), 2007'de patlayan küresel kapitalizmin ekonomik krizi neoklasik iktisadın hakimiyetine darbe

vurdu ve yenilenen bir Keynesçiliğe ve yeni Marksçı iktisadın önermelerine güç verdi. Benzer şekilde bu son kapitalist kriz, devasa mali uyarıcılarla, eşi benzeri görülmemiş para arzı artışlarıyla ve krizin üstesinden gelmeyi hedefleyen türlü türlü yeni devlet müdahaleleriyle, devleti ekonomiye tekrar, kitesel ölçekte müdahale eder hale getirdi. Elbette bu son salınımlar hakkındaki bu genel bakış, zamana ve mekâna bağlı birçok ayrıntıyı gizliyor. Bu bölümün geri kalan kısımları bu ayrıntılara ayrıldı.

6.3.1 Üç Çöküş: Devlet Müdahalesi, Keynesçilik ve Ortodoks Marksizm

1970'ler, ABD, Batı Avrupa, Japonya ve birçok diğer sanayi kapitalist ülkenin refah devleti ekonomisini kritik bir çıkmaza getirdi. Giderek artan sayıda kapitalist, refah devletlerinin maliyetini karşılamak için vergi ödemeye karşıydı; kapitalistler, o vergilerin küresel ekonomideki rekabet güçlerini ve nitekim daha geniş olarak milli ekonomiyi zedelediğini iddia ediyordu. Aynı zamanda refah devletlerine gösterilen halk desteği de azalıyordu; bunun bir nedeni, birçok ülkede reel ücretlerdeki artışın durduğu bir dönemde devlet hizmetlerinin daha iyiye gitmemesinden duyulan hayal kırıklığı, bir başka nedeni ise devletlerin vergi yükünü giderek şirketlerden bireylere kaydırılıyor olmasıydı. 1930'lardaki Büyük Daralma'nın ertesinde özel sektör sorun, devlet müdahalesi çözüm olarak görülmüştü. 1970'lerde bu algı büyük ölçüde tersine döndü.

Fevkalade benzer bir hareket 1980'lerde SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerini sardı. Bu ülkelerin "fiilen var olan sosyalizmleri" (veya bizim tarifimize göre devlet kapitalizmleri) benzer şekilde kritik bir açmaza vardı. Halk kitleleri, medeni özgürlüklüklerin olmadığı, devlet ve komünist parti bürokrasisinin aşırı güç sahibi olduğu bir ortamda, "sosyalizmi inşa etmek" için on yıllardır yapılan fedakârlıklardan sonra kendi yaşam standartları ile kapitalist Batı'nınkiler arasında hâlâ uçurumlar olmasından memnuniyetsizdi. Aynı zamanda, bu ülkelerin en güçlüsü olan SSCB, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ile soğuk savaşa girmiş, ABD'ye karşı tek diğer süper güç olmanın ve ABD ile girdiği pahalı silahlanma yarışının tüm maliyetini karşılayamıyordu. Askeri harcamalar ve Batı'ya yetişmek için sanayileşmeye harcanan büyük meblağlardan, insanların yaşam standartlarını yükseltmek için geriye pek az kaldı; hâlbuki insanlara yaşam standartlarının yükseleceği vaat edilmişti ve insanlar yaşam standartlarının yükselmesi için epeydir fedakârlık yapmaktaydı. Kamu teşebbüsleri içerisinde artık üreticileri ile artığa el koyan devlet yetkilileri arasındaki giderek yükselen gerilimler de irdelenmeden bırakıldı. İşçiler ve vatandaşlar ayak diredikçe oralardaki devlet baskısı sıkı-

laştı ve tahmin edilebileceği gibi bunun sonucu sistemden iyice soğuma oldu. SSCB ve Doğu Avrupa'nın fiilen var olan sosyalizmleri, 1980'lerde nispeten barışçı şekillerde fakat hızla patladı. Küresel yarışı "sadece iki alternatif arasında, kapitalizm ile sosyalizm/komünizm arasında" olarak tanımlayan soğuk savaş dünyasında, fiilen var olan sosyalizmi/komünizmi sonlandırma hareketleri kapitalizme dönmekten başka bir seçenek görmedi. Bu, devletin ekonomideki rolünü kaldırmak, yerine özel şirketleri ve piyasaları koymak anlamına geliyordu.

ABD ve diğer ileri kapitalist ülkelerde 1970'lerin ortası Büyük Daralma'dan beriki en vahim ekonomik düşüşe tanık oldu; güya Keynesçi iktisadın önleyeceği şey tam da buydu. "Stagflasyon" adı verilen enflasyon ve durgun ekonomik çıktı birleşimi, Keynesçi düzenli devlet müdahalesi sistemine birçoklarının duyduğu güveni baltaladı. Reagan ve Thatcher'ın ABD ve İngiltere'de sırasıyla başkan ve başbakan seçilmesiyle birlikte, çok devlet müdahalesinden tekrar az devlet müdahalesine dönmek resmi politika oldu. 2008'de Büyük Gerileme'nin çıkmasına kadar sürecek bir deregülasyon, özelleştirme (kamu teşebbüslerini satmak veya devlet etkinliklerini tekrar özel şirketlere çevirmek) ve önemli vergi indirimleri dönemi başladı. Bu büyük değişimi savunanlar, daha az devlet müdahalesinin özel işletmeleri serbestleştireceğinde ve böylece kalıcı ekonomik büyüme üreterek kapitalizmin sorunlarını çözeceğinde ısrar ettiler (veya en azından böyle umdular). Keynesçi dönemin toplumsal refah boyutları, her ülkenin siyasi ve kültürel şartlarına bağlı olarak şu veya bu şekilde azaltıldı (Kıta Avrupası'na göre ABD ve İngiltere'de daha büyük çaplı ve hızlı azalmalar meydana geldi).

Bu ekonomik kaymaları, birçok ülkede neoklasik ve Keynesçi ekonomilerin ve iktisadın toplumsal konumlarında kaymalar izledi. İktisatlar yer değiştirdi. Neoklasik iktisat tekrar hakim konuma döndü, Keynesçiler iktidar, nüfuz ve siyasetteki, medyadaki, akademideki konumlarını kaybettikçe epey ikincil bir ortak haline geldiler. Kariyerler ve kariyerciler ya kendilerini yeniden yaratacak ya da tökezleyecekti. Kaymaları teorik kanattan gözlemleyen öğrenciler müfredat seçimlerini, uzun vadeli amaçlarını ve kariyer izleklerini kaymalara göre uyarladılar. Muhafazakâr iş dünyası güçleriyle ittifakı düşünüldüğünde tahmin edileceği üzere neoklasik iktisadın yükselişi sosyalizm ve Marksizme karşı daha örgütlü bir muhalefete de katıldı (mesela Reagan'ın "kötüler imparatorluğunu" şeytanlaştırmasında ifade edildiği gibi). Bu muhalefetin bir ayağı, Sovyet ekonomik sisteminin kaynaklarını kurutarak gerilemesini çabuklaştıran ve giderek hızlanan silahlanma yarışıydı (silahlanma NATO ittifakı için SSCB için olduğundan çok daha az masraflıydı).

6.3.2 *Devlet Kapitalizminden Özel Kapitalizme: En Bariz Örnek*

ABD ve İngiltere'de devlet müdahaleci kapitalizmlerden daha özel teşebbüs kapitalizmlerine geçişler ne kadar tarihiyse ve yeni liderler olarak Reagan ve Thatcher'ın yükselişlerinin damga vurduğu siyasi kırılmalar ne kadar çarpıcıysa bile, buralardaki geçişler Sovyet ve Doğu Avrupa sosyalizmlerinin yıkılmasının simgelediği türden temel toplumsal kesintiler gibi değildi. Ekonomik ve toplumsal değişimin en net örneğini, yani SSCB'yi kısaca tartışmak, böyle salınımlardan oluşan küresel sürecin bütününü aydınlatabilir. Bu konuda kapsamlı bir tartışma için bakınız, Resnick ve Wolff (2002).

SSCB ve diğer yerlerdeki Ortodoks Marksistler, SSCB'nin yıkılışını sosyalizmin yıkılışı olarak anladılar. Bu Marksistler, devlet mülkiyeti kamulaştırdığı için ve piyasaları merkezi planlama boyunduruğuna aldığı için, SSCB'de sosyalizm olduğu şeklinde akıl yürütmüştü. Bu sosyalizm kavramlaştırması, Sovyet teşebbüsleri içindeki artık örgütlenmesini ihmal etmiştir. Kamu teşebbüsleri içinde artığa el koyan kişilerin, özel kapitalizmde büyük hissedarlar tarafından seçilen yönetim kurullarına oldukça benzer davranan Sovyet devlet yetkilileri olduğunu, yani o meşhur Sovyetler Birliği Bakanlar Konseyi olduğunu tamamen gözden kaçırmıştır. Sovyetlerdeki işçiler, çalıştıkları işletmelerde veya sanayi kollarında kendi ürettikleri artıklara toplu halde kendileri el koymuyordu. Bu sisteme devlet kapitalizmi terimini layık görmemizin sebebi buydu. İşçilerden aldıkları (el koydukları) artıkları Bakanlar Konseyi dağıtıyor, dağıtımı Komünist Parti'nin ve Sovyetler Birliği devlet liderlerinin belirlediği önceliklere göre yapıyordu.

Elli yıldan fazla süre boyunca bu Konsey, Sovyetlerin devlet kapitalizmini inşa etmek ve bilhassa bu kapitalizmi sanayileştirmek amacıyla, giderek daha fazla artık üretmeleri için Sovyet işçilere insafsızca baskı yapıyordu. Parti ve Sovyet devleti gibi Konsey de bundan sosyalizmi inşa etmek diye bahsediyordu, zira kullandıkları ortodoks tanım, sosyalizmi kamu mülkiyeti ve planlamadan ibaret kılmıştı. Dağıtılan artıklar, aralarında askeri teçhizat da bulunan ağır sanayii genişletmek, devlet bürokrasisi ve devlet güvenlik aygıtını beslemek, güçlü bir komünist partiyi ayakta tutmak ve türlü türlü kamu malı için ödenek sağlamak için harcanıyordu. Tüketici malları yerine sermaye malları üretmeye daha çok kaynak tahsis edilmesi, komünizmin ilk safhasında gerçekleşmesi gerekenler hakkındaki ("üretim güçlerini" geliştirmek) ortodoks Marksçı teoriye uyuyordu. Sadece ABD ile girilen silahlanma yarışı değil, dünyanın diğer yerlerinde Sovyet dış politikasına destek vermek de askeri tehçizatı genişletmek için yapılan dağıtımları mecbur kılmıştı. Ayrı-

ca, büyümekte olan kamu sektörünü planlamak, düzenlemek ve denetlemek için giderek büyüyen bir devlet bürokrasisine gerek duyuluyordu.

Kapitalizme özgü gerilim ve mücadeleler Sovyet kamu teşebbüsleri içerisinde de çıktığı için, artık dağıtımlarının bir kısmı bu gerilim ve mücadeleleri idare etmek üzere daha fazla komünist parti yetkilisi ve gizli polis tutmak için harcandı. Sovyet yaşamının her yerine nüfuz eden gerginlikler ve gerilimler, doğrudan veya dolaylı olarak, giderek artan sayıda Sovyet yetkilisinin işçilere uyguladığı baskılardan ve işçilerin kendi ürettikleri artıklara el koyamıyor ve o artıkları dağıtamıyor olmalarından kaynaklandı. Sovyet devleti, işçilere aralarında devlet destekli eğitim, barınma, toplu taşıma, ucuz veya ücretsiz sağlık hizmeti, ücretsiz spor ve sanat programları bulunan kaydadeğer miktarda kamu malı akışı sunmadı değil. Fakat Sovyet toplumunun bu imtiyazları 1970'ler sonrası iyice derinleşen yabancılaşmayı aşmaya yetmedi.

İşçilerin giderek artan devlet taleplerini karşılamak için giderek daha çok artık üretmesi, Marksçı terimlerle söylersek yükselen bir sömürü oranı demekti. Bir başka deyişle, işçi toplumu olarak tanımlanan bir toplumda işçiler giderek daha fazla sömürülüyordu. Büyük baskı altındaki o işçiler, eninde sonunda büyüyen bir hınçla, çalışırken daha az gayret sarf ederek ve Sovyet önderlerinin yerli yerinde olduğunu iddia ettiği sosyalizm ve komünizmden derinlemesine yabancılaşarak karşılık verdiler bu duruma. İşçilere daha fazla artık üretmeleri için yapılan devlet baskısının uzun bir tarihi olsa bile, 1970'lerin sonunda bu baskının bağlamı değişti.

1920'lerin sonlarından 1970'lere kadar, devlet yetkilileri giderek artan miktarda artığa başarıyla el koymuş, bu artıkları epey yoksul bir Çarlık Rusyası'nı büyük bir Sovyet sanayi gücüne dönüştürmek için dağıtmıştı. Bu Sovyetler, İkinci Dünya Savaşı'nda işgalci Almanlara direnip onları mağlup ettiler. Savaşın hemen ertesinde, bir taraftan sanayilerini kalkındırırken bir taraftan ABD ile soğuk savaşa girdiler, kendini savunmaya yetecek bir askeri güç tesis ettiler ve halka sunulan devlet hizmetlerini arttırdılar. Sovyet işçileri bu başarılı gelişmelere kaynak yaratmak için gittikçe daha çok artık arz etti. İşçilerin ücretleri bu yarım yüzyıl boyunca yerinde sayarken, üretkenlikleri ise SSCB'nin öncelik verdiği sermaye malları sanayi kollarından akan makineler sayesinde sürekli yükseldi. Marksçı iktisat açısından bakıldığında, Sovyet işçilerin sömürülme oranı artmıştır demenin bir başka yoludur bu. Sovyetler Birliği'nde devlet kapitalizminin başarısı, artan bir sınıf sömürüsü oranı üzerine inşa edilmiştir.

Bu kitabın karşılaştırmalı yaklaşımı ele alındığında, Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeler ile ABD'deki gelişmeler arasındaki bir benzerliğe dikkat çekmeye değer. 1970'lerden önce ABD'de, yükselen işçi üretkenliği kısmen yükselen reel ücretleri ödemek için kullanılmıştı. Reel ücretlerin yükselmesi, yük-

selen üretkenliğin getirdiği gerilimler için bir tür tazminattı. SSCB'de durum böyle olmadı. Artan üretkenlik, neredeyse tamamen sanayi kalkınmasına, devlete ve parti ihtiyaçlarına harcandı. Bu fark, Sovyet işçilerin 1980'lerde içinde bulundukları sisteme karşı gösterdikleri muhalefet düzeyine yansımıştır. Aynı tarihlerde ABD'deki işçilerin gösterdiği muhalefetten çok farklıdır bu. İronik şekilde 1970'ler aynı zamanda ABD'de üretkenlik artmaya devam ederken reel ücretlerdeki yükselişin durduğu bir dönemdir (bir daha da yükselmedi). Bunun tüketim üzerindeki etkileri ABD'de daha fazla sayıda aile ferdinin ücretli emekçi olması ve alınan büyük hane borçları sayesinde ertelendi fakat fazlasıyla borç altına giren ABD işçi aileleri için bu seçeneklerin de ortadan kalkması, 2007'de başlayan kriz ve sonrasında ABD'de yükselen siyasi gerilimlerin oluşmasına katkıda bulundu.

Sovyet devlet ve parti yetkilileri, yükselen işçi sömürüsünü ve teşkil ettiği olası tehditleri dengelemek için etkili bir strateji geliştirdiler. Bu strateji 1980'lere kadar büyük ölçüde başarılı oldu. Strateji, Sovyet işçileri, dünyaya barış, ahenk ve bolluk getireceği söylenen yeni sosyalist medeniyetin öncüleri ilan etmekti. O medeniyete ulaşmanın önündeki en büyük engel, Sovyetlerin 1917'de devraldığı az kalkınmış ekonomi ve sosyalistlerin 1917 ertesinde başardıklarını kapitalist ülkelerin baltalama ve imha etme çabalarıydı. Devlet ve parti, tüketimin büyümesinden fedakârlık etmenin bu iki engeli birden aşmak için gerekli kaynakları boşa çıkarmak için zaruri olduğu konusunda Sovyet işçileri ikna etmeyi hedefledi. Resmi stratejinin diğer kısmı siyasiydi. Polis aygıtına artıktan pay vermek, devletin işçilerin hınçlarını gözetlemesini ve denetlemesini sağlıyordu. Bu ikili fedakârlık ve denetim stratejisi, on yıllar boyunca, işçiler ile Bakanlar, vatandaşlar ile devlet arasındaki gerilimleri kısıtlamaya yaradı.

1970'lere gelindiğinde, Sovyet toplumunun ABD ve Avrupa standartlarında yaşamaya dair bastırılmış arzuları, nesiller boyu fedakârlık sonrasında artık ertelenemez haldeydi. Fakat Sovyet ekonomisi, büyüyen talepleri karşılayabilecek kadar fazla artık üretemiyordu; büyüyen bu talepleri yaratanlar arasında hiç olmadığı kadar masraflı hale gelen silahlanma yarışı, Afganistan'daki feci savaş, sanayideki büyümeyi sürdürmek için gerekli olan yeni teknolojilerin artan maliyetleri, giderek gerginleşen toplumu denetlemek için ihtiyaç duyulan ve iyice büyüyen devlet ve parti bürokrasileri ve diğerleri vardı. Reel ücretleri arttırmak, o talepleri karşılamak için ihtiyaç duyulan artıkları kısıtlayacaktı. Muhtelif reform çabaları başarısız olmuştu çünkü yeterli artık gibi temel bir meseleyle baş edilemiyordu. İşçilerin hayal kırıklıkları köpürüyor, işçilerin en az kendileri kadar mutsuz olan ve satacak tüketici malları olmayan tezgâhtarlarla karşı karşıya geldikleri perakende kamu dükkânlarına, ailelerde ve hanelerde kişiler arası gerilimlere, giderek da-

ha az işin yapıldığı işletmelere ve giderek daha az sevilen bir sistemin suç ortağı oldukları gerekçesiyle komünist parti yetkililerine taşıyordu. İşçiler ve diğerlerinin, asıl sorunun etkisini yitiren devlet kapitalizmi değil de sosyalizm ve komünizm olduğuna inanmaları şaşırtıcı değildir.

SSCB ve Doğu Avrupalı müttefikleri çöktüğü zaman, yeni ortaya çıkan devletler, sosyalizm/komünizm olduğuna inandıkları devlet kapitalisti ekonomiler için mantıken bir sonraki adımı düzenlediler. Kamu teşebbüslerini özel mülkiyete çevirerek ve planlama kurumlarını piyasalar lehine lağv ederek resmen özel teşebbüs kapitalizmine döndüler. Benzer krizler ve benzer fakat daha dar kapsamlı değişimler, SSCB ve Doğu Avrupa'da meydana gelenin aksine Çin Komünist Partisi'nin siyasi hakimiyetini değiştirmeksizin özel kapitalist şirketlerin hızla geliştiği bir döneme giren Çin Halk Cumhuriyeti'nde yaşandı. Her zaman olduğu gibi, devlet kapitalizmden özel kapitalizme dönüşün hızı ve diğer tikel nitelikleri her ülkede farklılık gösterdi.

Tikel farklara rağmen Rusya, Doğu Avrupa ve Çin ekonomilerindeki salınımların ABD, Avrupa ve diğer benzer ekonomiler içerisindeki salınımlar ile birkaç ortak özelliği var. İlk grupta devletin sahip olduğu ve işlettiği sanayi teşebbüsleri yerlerini, her ülkenin özgül koşullarına bağlı olarak daha büyük veya küçük oranda özel kapitalist şirketlere bıraktı. Bu ülkelerde özel kapitalistler devlet kapitalistlerinin yerine geçti. Daha çok devlet düzenlemesi yerine daha az devlet düzenlemesine bıraktı. Planlama mekanizmalarına nispeten, piyasa mekanizmaları ilerledi. Batılı özel kapitalist ülkelerde de üç aşağı beş yukarı aynı yönde bir değişim meydana geldi (elbette buralarda evvela çok daha az devlet müdahalesi ve devlet kapitalistlerinin artığa el koymasının daha kısa bir tarihi vardı).

Nitekim 20. yüzyılın başlarındaki ters yönde salınımlar (1917'de Rusya'da daha çok devlet müdahalesine doğru ve benzer şekilde 1930'ların Büyük Daralması'na diğer ülkelerin verdiği tepkilerde) 1970'ler ve 1980'lerde artık her yerde tersine dönüyordu. Özel kapitalist ülkelerde, çok müdahaleden az müdahaleye doğru olan bu sonraki salınımlar, Keynesçi ve Marksçı iktisadın görece düşüşünü ve neoklasik iktisadın yenilenerek tekrar yükselişini tetikledi. Sovyet tarzı ekonomilerini üç aşağı beş yukarı terk eden ülkelerde, daha önce baskın olan, resmen benimsenen ortodoks Marksist iktisat teorisi hızla düşüşe geçti. Ortodoks Marksist iktisat teorisinin yerini, birbirine alternatif olan üç olağan rakip teori aldı: Neoklasik iktisat, Keynesçi iktisat ve aralarında hayatta kalma mücadelesi veren eski ortodoks Marksizm ve yepyeni Marksçı iktisat yorumları da bulunduran muhtelif Marksçı iktisat sürümleri.

6.3.3 *Tekrar Devlet Müdahalesine*

Son olarak ekonomileri ve iktisat teorilerini etkileyen en son salınımlara dönüyoruz. Bunlar, Büyük Gerileme adı verilen ve 1930'ların Büyük Daralması'ndan beri kapitalizmin en feci krizi olan 2007-2008'deki çöküşün sebep olduğu salınımlardır. ABD emlak piyasasındaki keskin bir düşüş, hızla kredi piyasalarına ve oradan da dünya piyasaları yoluyla her yere yayılarak genel bir ekonomik çöküşe neden oldu. Milyonlar işinden ve evinden oldu, dünya ticareti ve üretimi küçüldü ve her yerdeki hükümetler ekonomik faaliyetin ani çöküşüyle telaşa kapıldı. Vaşington, Londra, Berlin, Pekin ve Tokyo ve birçok başka başkentte hükümetler, Büyük Daralma sırasında yapılanlara oldukça benzer şekillerde ekonomilerine büyük çapta müdahalelerde bulundu. Hükümetler, kredilerin kaldığı yerden devam etmesini teşvik için para sistemlerine trilyonlarca dolarlık para pompaladılar. Değeri epey düşmüş varlıkları bankalardan satın alarak bankalara sermaye sundular, sigorta ve diğer finans şirketlerine el koydular, borçlar ve doğrudan özkaynak yatırımları yoluyla türlü türlü teşebbüsü batmaktan kurtardılar.

Hükümetin bu cömertliğinden faydalanan bankaların ve diğer şirketlerin birçoğu, "batmaması icap edecek kadar büyük" addedildi (yani onların batması dallanıp budaklanabilir, kontrolden çıkan zincirleme bir tepkime yaratarak diğer şirketleri de çökertebilirdi). Bu şirketler, onlara yardım etmenin "aşağı damlayarak" ufak işletmelere ve işçi ve tüketici kitlelerine de fayda sağlayacağı önvarsayımıyla devasa devlet yardımı aldılar. Bu fikre paralel olan "damlama" teorileri 1930'larda epey çok toplumsal eleştirinin odağında olmuştu.

Hükümetler, ekonomiye yaptıkları müdahaleler için aldıkları borçlar (hızla düşüşe geçmiş bir dünya ekonomisinde diğer türlü harcamayacak veya yatırım yapmayacak işletmelerden ve zenginlerden) ile devasa bütçe açıkları altına girdiler. Bu parayı elde etmek için vergileri arttırmayı göze almadılar, zira artan vergiler zaten tökezlemekte olan ekonomiyi iyice bunaltma ve siyasi partilerin ve siyasetçilerin, kariyerlerini sürdürmek için katkılarına muhtaç olduğu şirket ve zenginleri küstürme riski taşıyordu. Hükümetler, borç aldıkları ödenekleri, özel sektörlerin batmasını dengelemek için ekonomilere akıttılar. Buna ilaveten, tarihin en düşük oranlarına gerileyen para arzını ve faiz oranlarını canlandırmak amacıyla merkez bankalarını (ABD'de Federal Rezerv Sistemi) kullanarak kredi piyasalarına büyük müdahalelerde bulundular.

Neoklasik iktisadın toplumdaki hakimiyetine geri dönmesiyle kutlanan ve pekiştirilen otuz yıllık deregülasyon ve özelleştirme sonrasında küresel kapitalizm duvara tosladı. Dünyanın dört bir yanında devasa devlet müda-

hale programları her yerde tekrar gündeme yerleşti. Neoklasik iktisatçıların, deregülasyon ve özelleştirmenin ekonomik büyüme güvencesi verdiği ve döngüsel dengesizlikleri önleyeceği veya aşacağı iddiaları çarpıcı şekilde haksız çıktı. Hatta özel kapitalist bankaların başkanları, kendilerini başarısız olmuş yatırımlarından ve kredilerinden kurtarması için hükümeti devreye sokmakta başrol oynadılar. Ekonomik felaketten korkulan bir ortamda, başarısız olmuş özel şirketleri kurtarmak için kamu paralarının kullanıldığı geniş kapsamlı devlet müdahalelerini neredeyse herkes destekledi. Siyasi maskesi ne olursa olsun neredeyse bütün diğer hükümetlerin yaptığı gibi ABD Başkanları George W. Bush ve Barack Obama da tamı tamına aynısını yaptı.

Devlet müdahaleci kapitalizme doğru bu son ekonomik salınım, bir kez daha, alternatif iktisat teorilerinde ve teorilerin birbirlerine göre aldıkları toplumsal konumlarında değişimleri tetiklemekte. Neoklasik iktisadın kendinden emin hakimiyeti fena sarsılmış halde. Birçok neoklasik iktisatçı taraf değiştirip Keynesçi oldu. Fakat neoklasik hakimiyeti çok büyük olduğu için hâlâ hatrısayılr bir nüfuza sahip. Bugün çok daha dengesiz bir mücadele savunmaya geçmiş bir neoklasik iktisadı, siyasi kampanyalara, medya sunumlarına ve akademik faaliyete yön veren yenilenmiş bir Keynesçi iktisat ile karşı karşıya getiriyor.

2007'de başlayan küresel kapitalist iflasın Marksçı iktisat üzerinde de karmaşık etkileri oldu. Kriz bir taraftan kapitalist dalgalanmalar hakkındaki Marksçı eleştiriyi; krizlerin sisteme içkin olduğunu, nedenlerinin üstesinden hiç gelinmediğini ve sonuç verdiği ızdırabın, israf edilen kaynakların ve kaybedilen çıktının kapitalizmin verimsizliğini ve adaletsizliğini gösterdiğini doğrular gibiydi. Dünyanın dört bir tarafında Marksçı kapitalizm eleştirisine yenilenen bir ilgi gösterildiğine dair birçok emare var. Diğer taraftan SSCB ve Sovyet tarzı ekonomilerin kalıcı kötü ünü Marksçı kapitalizm eleştirisinin cazibesini azaltıyor. Marksçı iktisatçılar bu yeni ilgiyi kullanmak istiyorlarsa, kapitalizme alternatif fakat Sovyet tarzı ekonomilerden oldukça farklı bir model veya imge oluşturmalılar.

Farklı ülkelerden olup birlikte çalışan bağımsız bir grup Marksçı iktisatçı tam da bunu yapmaya başladı. Bu grup Sovyet tarzı ekonomilerin eleştirisini sunuyor. Sovyetlerin sosyalizm tanımının makro-düzey iktisada, yani özel mülkiyet/kamu mülkiyeti ve piyasalar/planlama karşıtlığına fazla odaklandığını öne sürüyor. Dahası, sosyalizm tanımlarının mikro-düzeyi, müstakil işletmeleri ihmal ettiğini öne sürüyor. Bu gruba göre Sovyetler, yönetim kurullarının yerine, teşebbüslerde üretilen artıklara/kârlara el koyan ve bu artıkları/kârları dağıtan devlet yetkililerini koymuştur. Çoğu işçi için mikro-düzeyde pek az şeyin değiştiği anlamına gelir bu. İşçiler eskiden olduğu gibi

işe gitmiş, vücut verdikleri ürünleri ve artıkları başkalarına teslim etmiş ve eve dönmüştür. Dolayısıyla böyle Marksistler Sovyet tarzı sosyalizmi devlet kapitalizmi olarak betimlemenin daha doğru olduğunu iddia eder, zira kamu teşebbüslerinin iç düzeni kapitalist kalmıştır. Sınıf sömürüsü ufak bir azınlığın elinde korunmuştur. Bu azınlık, hissedarların seçtiği hususi vatandaşlar değil, devlet yetkilileridir.

Böyle Marksist iktisatçılar, bu gibi bir devlet kapitalizminin yerini farklı biçimde tanımlanan bir sosyalist alternatifin alabilmesi için işletmeler içindeki artık örgütlenmesinde temel bir değişim olması gerektiğini öne sürerler. Marx'ın önerilerini takiben, işletmelerin iç yapısı öyle bir düzenlenmelidir ki artık üreten işçiler aynı zamanda kendi kendilerinin yönetim kurulu olsunlar. Artığın bu şekilde yeniden örgütlenmesi, büyük hissedarların seçtiği, az sayıda üyeden oluşan seçkin yönetim kurullarının yerine işçilerin kendi yönettiği işletmeler doğuracak, her işçiye bir özel bir de genel iş tanımı verecektir. Örneğin her işçi Pazartesiden Perşembeye kadar belirli bir görevi yerine getirebilir fakat Cuma günü bütün işçiler toplanacak, neyi, nasıl, nerede üreteceklerine ve ürettikleri artığı/kârı nasıl kullanacaklarına demokratik bir şekilde karar vereceklerdir. Bu Marksist iktisatçılar sundukları bu öneriyi ekonomik demokrasi olarak tarif ederler. Onlara göre ancak böyle bir demokrasi kurulduğunda toplum sahici bir sosyalizmin mikro-düzey bileşenini yaratabilmiş demektir (Wolff 2012).

Bu ve diğer tür yeni Marksçı iktisatlar bugün büyümekte, gelişmekte ve bir yenilenme çerçevesinde birbirleriyle tartışmaktadır. Eski kapitalizmler, şu anki büyük krizlerini büyük ölçekli devlet borçlanması yoluyla idare ettikleri için toplumsal olarak maliyetli ve toplumu bölen borç idare sorunlarıyla karşı karşıyalar. Birçok örnekte o sorunlar, kamu ve özel sektör çalışanları için uzun vadeli iş ve ücret azalmaları ve çalışma koşullarında kötüleşmeler gibi tehditler oluşturuyor (bunlara genel olarak "kemer sıkma politikaları" adı veriliyor). Marksçı kapitalizm eleştirileri oralarda giderek büyüyen bir dinleyici kitlesi buluyor. Keza Asya ve diğer yerlerdeki yeni ve daha dayanıklı kapitalizmlerde, aşırı zenginlik ve aşırı yoksulluk kutuplaşması ve dehşet veren çalışma koşulları, eleştirmenleri tekrar Marksçı iktisada dönmeye iten eleştirileri tetikliyor.

İflas eden özel kapitalizmden devlet müdahaleci kapitalizme veya devlet kapitalizmine doğru son salınımın birbirleriyle rakip üç iktisat teorisini nasıl etkileyeceğini zaman gösterecek. Tarihin çoktan gösterdiği şey şu ki her teori böyle salınımlara kendince ayak uydurarak değişir ve her teorinin görece kuvvetli yanları ve teorilere verilen destek de sürekli değişir. Bugünün hakim teorisinin öyle kalacağını sanmak tarihle çelişir.

Kapitalizm, ortaya çıkar çıkmaz entelektüelleri nasıl çalıştırına dair teori-

ler sunmaya iten bir ekonomik sistem olarak dünya sahnesine adım atmıştı. İngiltere'de erken çıktığı için bugün "iktisat" diye bahsettiğimiz o önemli erken dönem teorileştirmeleri çıkaranlar İngiliz düşünürlerdi. Tabiyatı itibariyle yayılmacı bir sistem olan kapitalizm bölgeden bölgeye, sektörden sektöre yayıldı ve böylelikle, olgunlaşarak formel teorileştirmelere dönüşen, ince düşünülmüş çeşitli sayıda tepki doğurdu. Kapitalizm önceki üretim biçimlerini bazen kaba kuvvetle bazen şiddet yoluyla yerinden ettiği için, kapitalizmin gelişini kutlayanların yanı sıra onu eleştiren teorileştirmeleri de tetikledi. Kapitalist işverenler müthiş bir zenginlik yarattığı ama aynı zamanda işçilerine kötü davrandığı için ve emek-sermaye çatışmalarının kapitalizm içinde kalıcı olduğu ayyuka çıktığı için, kapitalizmi eleştirenler ile ona hayran olanlar sistemi farklı şekillerde teorileştirdiler. Kapitalizmi ciddi sorunlar sardığında (ki hep sarmıştır), kapitalizmi öven teorisyenler sistemin nasıl çalıştığı ve bu sistemin en iyi nasıl desteklenebileceği ve sürdürülebileceği konusunda fikir ayrılıkları yaşayabiliyorlardı ve yaşadılar da. Kapitalizm büyüme dönemleri yaşarken ve emek çatışmaları nispeten dingin olduğunda ise eleştiriler çoğu zaman dinmiş, eleştiren kimseler daha ufak dinleyici kitleleri bulmuştur.

Nitekim iktisat adıyla bilinen disiplin, kapitalizmi teorileştirmenin başlıca biçimleri olan klasik ve neoklasik okullar, Keynesçi okul ve Marksçı eleştiri okulu gibi rakip ve kalıcı gelenekler içeregelmiştir. Kapitalizm tüm okulların anası ve babasıdır. Teoriler annebabalarına ve sisteme karşı verdikleri çok farklı tepkiler uğruna birbirleriyle mücadele ettiklerinde bile çözümleme nesneleri yine kapitalizm olmuştur. Kapitalizmi anlamak için hepsine birden ilgi gösterilmeli, farklı bakış açılarıyla içli dışlı olunmalı ve kendi bakış açımız oluşturulmalıdır. Keza kapitalizmin sorunlarını çözmek de her teorinin öğretebileceklerini öğrenmeyi gerektirir. Herhangi bir teorinin veya teorisyenin, o teorinin bütün gerçeği kavradığı ve diğerlerini dinlemek gerekmediği iddialarını reddetmek demektir bu. Bir tür ekonomik sistemin destekçileri o sistemin kalıcı olduğunu ne zaman ilan etseler bir başka salınım ortaya çıkmış ve onları haksız çıkarmıştır. Bir iktisat teorisi ne zaman hakim olsa ve mutlak doğru olduğunu ilan etse şartlar değişmiş ve alternatif bir teori hakim hale gelmiştir.

Dememiz o ki iktisat teorileri dişe dokunur şeylerdir. Tüm teoriler, çok sevdikleri veya nefret ettikleri (bazen hem sevip hem nefret ettikleri) bir sistemi anlamaya çalışan insanların sezgilerini ve fikirlerini taşır. Topluma öncülük edenlerin veya çoğunluğun inandığı teori olmak bakımından hangi teorinin hakim olduğu da önemlidir. Hakim bir teori, birçok insanın ekonomi hakkında nasıl düşündüğünü ve davrandığını şekillendirir ve bu da ekonominin nasıl evrildiğini ve işlediğini belirler. Neoklasik veya Keynesçi teorile-

rin hakimiyeti kapitalizmi desteklemeye meyillidir fakat kapitalizmin iç çelişkilerinin ve sorunlarının o teorilerin hedefleri karşısında daha ağır basmayacağının garantisi yoktur. Benzer şekilde, Marksçı iktisadın hakimiyeti sosyalist bir ekonomik sistemi desteklemeye meyillidir fakat bu da sosyalizmin iç dinamiklerinin teorinin hedefleri karşısında ağır basmayacağı konusunda bir güvence vermez. Bütün görüşleri kullanıp, toplumu ister kapitalist ister sosyalist en iyi geleceğe taşımak için en büyük ümit, başlıca iktisat teorileri arasında dürüst ve serbest bir tartışma olacaktır.

7 Teorik Farkların Önemi

7.1 Marksçı, Keynesçi ve Neoklasik Teoriler Karşı Karşıya

Elinizdeki kitap, bugün dünyada birbiriyle yarışan en önemli üç iktisat teorisini inceledi. Başlardaki bölümler tek tek her teoriyi betimledi ve her birinden çıkan bazı farklı sonuçları anlattı. Bu son bölümde iki amacımız var. Birincisi, bu teorilerin birbirlerinden sistemli olarak nasıl ayrıştığını özetlemek. İkincisi, farklı teorilerin yaşamlarımız üzerindeki farklı etkilerini açıklamak ve karşılaştırmak. Genel olarak farklı düşünme biçimlerinin, özel olarak da bu üç iktisat teorisinin toplumu farklı şekillerde nasıl biçimlendirdiğini göstermeyi hedefliyoruz.

Her teorinin benzersiz bir yapısı olduğunu hatırlayın. Her teori, dünyaya anlam vermek, genel olarak toplumsal yaşam, özel olarak da ekonomi hakkındaki belirli bilgisini inşa etmek için farklı kavramlar veya hükümler kullanır. Her bir teorinin benzersizliğini iki soru sorup bu soruları yanıtlayarak değerlendirebiliriz. Bir: Bir teori nereden başlar? İki: Bir teorinin, başka kavramlar üretmekte ve bütün kavramları birbirine bağlamakta kullandığı yöntem veya mantık nedir? Yani, bir teori, kendi giriş noktasından ekonomi hakkında daha gelişkin bir anlayışa veya bilgiye nasıl gider? Marksçı, Keynesçi ve neoklasik teoriler bu sorulara verdikleri yanıtlar bakımından radikal biçimde ayrışırlar.

7.1.1 Farklı Giriş Noktaları

Marksçı teori sınıf kavramıyla başlar. İlk kavram veya giriş noktası fikridir bu; teori, dünyadaki bütün diğer nesneler hakkındaki anlayışını veya dün-

yanın anlamak istediği veçhelerini bu kavramı kullanarak düzenler. Nitekim fiyatları, ücretleri ve kârları (ilgilendiği nesnelerden bazıları), teoriyi düzenleyen kavram olan sınıf ile bağlantılandırır. Marksçı teori bu nesneler hakkında bir sınıf bilgisi üretir. Dolayısıyla Marksçı teorinin, bu nesnelerinin anlamları hakkında bir sınıf teorisi olduğunu söyleyebiliriz.

Bunun aksine neoklasik teori şu kavramlarla başlar: (1) kendi çıkarını gözeten ve fayda ençoklayan bireyler; (2) baştaki kaynak dağılımı; (3) bireylerin bu dağılımdan paylarına düşen üretken kaynaklarını kullanarak doğayı dönüştürmelerini sağlayan doğuştan gelen teknik yetenekleri. Neoklasik teori bu üç giriş noktası kavramını kullanarak ve onlardan çıkarak, anlamayı hedeflediği diğer tüm nesnelerin anlamını üretir. Nitekim daima, fiyatları, ücretleri ve kârları, bireylerin tercihleri, mevcut kaynak dağılımı ve teknoloji gibi teoriyi düzenleyen kavramlar ile bağlantılandırır. Dolayısıyla neoklasik teorinin bireyselci bir teori olduğunu söyleyebiliriz. Bu teoride, ekonominin yapısını ve özgül niteliklerini insan bireylerin doğası belirler.

Keynesçi teori üç farklı giriş noktası kavramı sunar: (1) ekonomik kararları etkileyen kitle psikolojisi ve teamüller (toplumların gelirleri içinden tasarruf etme 'eğilimi'); (2) kurumların (mesela sendikalar ve hükümet), bireylerin piyasalardaki davranışlarını biçimlendirme gücü; (3) yatırımcı bireylerin ne zaman, nereye, ne kadar yatırım yapacakları hakkındaki kararlarına yön veren "hayvan meşrepleri". Ne Marksçı teoride olduğu gibi sınıf kavramı, ne de neoklasik teoride olduğu gibi bireysel tercihler ve fayda ençoklama Keynesçi teoride giriş noktası işlevi görür. Bunun yerine, Keynesçi teorinin ekonomi anlayışını inşa etmekte kullandığı giriş noktaları, toplumun birtakım yapısal özellikleridir – toplumun sosyal psikolojisi ve kilit önem taşıyan kurumlarıdır.

Sırasıyla Marksçı, neoklasik ve Keynesçi iktisat teorilerinin giriş noktalarını karşılaştırdığımızda, kendilerine özgü bilgilerini inşa etmeye nasıl başladıkları bakımından birbirlerinden kesinkes ayrıştıkları açıktır. Tek tek teoriler hakkındaki önceki bölümlerin gösterdiği üzere, farklı giriş noktaları ekonomik ilişkiler ve olaylar hakkında farklı açıklamaların oluşmasına katkıda bulunur. Neoklasik teoriye ikna olan insanlar, Marksçı veya Keynesçi teoriye ikna olan insanlara göre toplumsal yaşamı farklı görür, yaşama farklı katılırlarlar. Bunun bir nedeni teorilerin farklı giriş noktası kavramlarıdır.

Demek ki yaşamlarının ve toplumsal çevrelerinin ekonomik veçheleri hakkında hangi teoriyi kullandıklarına bağlı olarak bireyler farklı şekillerde davranacaktır. Onları ilgilendiren diğer nesneleri (aşk, doğa, siyaset vb.) anlamakta kullandıkları teorilerde olduğu gibi iktisat teorilerinin de insanların nasıl düşündüğü ve davrandığı üzerinde bilinçli ve bilinçsiz etkileri vardır. Giriş noktalarının önemini ve gücünü vurgulamak için bölümün ilerleyen kısmında birkaç somut örnek vereceğiz.

7.1.2 *Farklı Mantıklar*

Üç iktisat teorisinin sadece kendilerine özgü giriş noktası kavramları yoktur; o giriş noktalarını teorilerindeki diğer kavramlarla farklı şekillerde de bağlarlar. Her teorinin hükümleri, giriş noktalarını diğer kavramlara bağlayarak, ekonomilerin nasıl işlediği ve evrildiği hakkındaki önermelerini ve savlarını kurar. Her teoride en az giriş noktası kadar önemli olan bir şey, kavramları diğer kavramlarla bağlama şeklidir – yani sistemidir. Bu bağlama sistemine teorinin mantığı diyoruz. Teoriler sadece giriş noktalarıyla değil mantıklarıyla da ayrışırlar.

Neoklasik iktisat teorisi, felsefede "çıkarım" adıyla bilinen bir mantık kullanır. Giriş noktası kavramlarından sonra ortaya atılan bütün kavramlar, özenle o giriş noktalarından çıkarılır veya türetilir. Örneğin neoklasik teori, giriş noktası olan insan tercihleri, teknoloji ve mevcut kaynak dağılımı kavramlarını, çıkarımsal bir biçimde diğer kavramlara, mesela bütün mal ve kaynaklar için arz ve talep kavramlarına bağlar. Bir başka deyişle, arza, talebe ve fiyatlara, tercihler, mevcut kaynak dağılımı ve teknoloji neden olur – ilk gruptaki kavramlar, ikinci gruptaki kavramlardan türetilir.

Bu son cümleyi pekâlâ tersten de okuyabiliriz. Böyle yaptığımızda "türetilir" sözcüğünün yerine tersi, yani "indirgenir" sözcüğü gelir. Neoklasik teoride fiyat ilk önce nedenleri olan arz ve talebe indirgenir, sonra onlar da onlara neden olan asıl nedenlere, yani tercihler, baştaki kaynak dağılımı ve teknolojiye indirgenir. Bireysel insan doğasının bu son saydığımız veçheleri ya da boyutları, bir ekonomideki diğer her şeyin nihai nedenleridir. Diğer her şeyin asıl belirleyenleridir. Bir ekonomideki diğer her şey, neoklasik iktisat teorisi tarafından teorinin giriş noktalarının belirlediği bir sonuca mantıken indirgenir. Neoklasik iktisadın mantık sistemi, yani kavramlarını bağlamakta kullandığı çıkarımsal veya indirgemeci veya belirlenimci yol, felsefecilerin özcülük dediği şeyin bir örneğidir.

Keynesçi teori giriş noktası kavramları bakımından neoklasik iktisat teorisinden farklı olsa da, mantığı açısından aynıdır. Keynesçi teori de özcüdür. Önermeleri ve savları, gayet bilinçli bir şekilde, ekonomik olayların ve şartların (bilhassa kapitalist ekonomilerin belirli aralıklarla yaşadığı dalgalanma veya krizlerin) esasen teorinin giriş noktası kavramları (kitle psikolojisi eğilimleri ve teamüller, kurumlar ve "hayvan meşrebi") tarafından belirlendiğini gösterir. Özetle: Neoklasik teori diğer her şeyin asıl nedeni olarak bireye öncelik verirken (bireyselcilik), Keynesçi teori bunun yerine benzer bir esas neden olarak toplumsal teamüllere ve kurumlara öncelik verir (yapısalcılık). İki teori de ekonominin bileşenlerini esas nedenler ve onların sonuçları diye ikiye böler.

Bu kitapta anlatılan Marksçı iktisat teorisi, özcülük karşıtı olan farklı bir mantık kullanır. "Fazla-belirlenim" adı verilen bu mantık, giriş noktası kavramı da dahil teori içindeki bütün kavramları, diğer bütün kavramların hem nedeni hem sonucu olarak birbirine bağlar. Marksçı teoriye göre hiçbir şey sadece diğer şeylerin nedeni veya sadece diğer şeylerin sonucu değildir: her şey diğer her şeye neden olur ve diğer her şeyin oluşmasında rol oynar. Nitekim teori içindeki hiçbir kavram teorideki diğer bir kavramın veya bir kavram altkümesinin sonucuna indirgenemez. Hiçbir kavram bir diğerinin nedeni değildir, zira hem her kavrama bütün diğer kavramlar neden olur (fazla-belirlenir) hem her kavram diğer bütün kavramları oluşturan nedenlerin parçasıdır. Teorideki her şey diğer –yani teorinin kavramlaştırdığı, teoride kavramlaştırılan her nesne– her şeyin hem nedeni hem sonucudur.

Nitekim Marksçı teori sınıfı bir öz olarak almaz veya anlamaz. Sınıf, daha geniş anlamda ekonomideki olay ve şartların asıl nedeni değildir. Olay ve şartlar sınıfın sonuçlarından ibaret değildir. Bilakis, Marksçı iktisat teorisi sınıftan yola çıkıp, ekonominin ve toplumun diğer veçhelerinin (mesela meta fiyatları, şirket kârları, devletin ekonomi politikaları) aynı zamanda sınıfın hem nedeni hem sonucu olduğunu göstererek ilerler. O diğer veçhelerin sınıfa indirgenebileceği veya onlara sınıfın neden olduğu farz edilmez. O veçhelerin herhangi biri sınıfın ne kadar asıl nedeniyse sınıf da o veçhelerin o kadar asıl nedenidir.

Nitekim Marksçı teori, sınıfın giderek daha fazla sayıda başka kavram ve Marksistlerin anlaşılmasını önemli bulduğu toplumsal yaşamın başka veçheleri ile bağlantılı olduğu açık uçlu bir süreçtir. Bağlantı fazla-belirlenim bağlantısıdır. Yaşamın sınıf olan ve olmayan veçheleri, karşılıklı etkileşen, birbirlerinin birbirine bağımlı neden ve sonuçları olarak birbirlerine örülüdür. Amaç, her veçhenin nasıl aynı zamanda bütün diğerlerinin hem nedeni hem sonucu olduğunu açıklayabilmektir. Marksçı teori, toplumları oluşturan sınıf süreçleri ile sınıf olmayan süreçler arasındaki fazla-belirlenmiş ilişkiyi nitelemeyi amaçlar. Elbette bütün teorilerde olduğu gibi Marksçı teori taraftarları, yani Marksistler de bu fazla-belirlenimler hakkındaki tek tek çözümlemelerinde fikir ayrılıklarına düşebilirler ve düşerler. Hatta kitapta daha önce belirtildiği üzere, geleneksel Marksizm içerisinde çalışan bazı Marksistler fazla-belirlenimi reddeder ve bunun yerine sınıfın ekonominin ve toplumun diğer vehçelerini belirleyen bir öz işlevi gördüğü belirlenimci savlar inşa ederler.

Her ne kadar farklı bir şekilde olsa da neoklasik teori de açık uçlu bir süreçtir. Taraftarları, bireyselci giriş noktalarının ve belirlenimci/özcü mantığının ayrıntıları hakkında fikir ayrılıklarına düşebilirler ve düşerler. Bu fikir ayrılığının bir kısmı geç neoklasik teori bölümümüzde tartışıldı. Ben-

zer şekilde, teorilerini açık uçlu bir biçimde genişleten ve gözden geçiren Keynesçilerin de teorilerinin ayrıntıları hakkında iç anlaşmazlıkları vardır. Post-Keynesçi iktisadı tartışırken bundan bir parça görmüştük. Fakat neoklasik iktisat ile Keynesçi iktisadı birbirinden ayıran şey farklı giriş noktası kavramlarıdır; birleştiren şey ise paylaştıkları özcü mantıktır. İkisini birden Marksçı iktisat teorisinden ayıran şey farklı giriş noktaları ve farklı çözümleme mantıklarıdır.

Üç teori, ekonomilerin nasıl işlediği ve değiştiği hakkında farklı anlayışlar üretecektir çünkü giriş noktaları ve mantıkları farklıdır. Hatta bu farklı anlayışlar önemli bir soruyu gündeme getirir. Farklı iktisat teorilerinin aynı sözcükleri kullandıkları zaman aynı şeyi çözümlediklerini söylebilir miyiz gerçekten? "Emek", "değer", "kâr" ve "sermaye" gibi sözcüklerle belirtilen temel kavramlar bütün teorilerin kurduğu önermelerde yer aldığı zaman bu sözcükler aynı anlama mı gelir? Yoksa üç farklı teori sadece farklı giriş noktaları ve mantıklar değil çözümlemelerinde farklı nesneler de mi ortaya koyar?

7.1.3 Farklı Çözümleme Nesneleri

Farklı giriş noktalarından ilerleyen üç teori, mantıklarından faydalanarak teoriyi uygulayanların çözümlemeye değer buldukları nesneler hakkında açıklamalar inşa eder. Bir teorinin herhangi bir konu hakkındaki açıklamasına o teorinin çıkış noktası diyebiliriz, yani giriş noktasından başlayıp mantığı yoluyla ilerlediğinde vardığı yer. Farklı giriş noktalarından başlayıp farklı mantıklar yoluyla ilerleyen teoriler farklı çıkış noktalarına varırlar.

Bu demektir ki dünyada genelde aynı ismi taşısa bile farklı anlamları olan yazılı veya sözlü çözümleme nesneleri ile karşı karşıyayızdır. Örneğin Marksistler ve Marksist olmayanlar "kapitalizm" kavramını farklı şekillerde tanımlar ve kullanır. Aynısı birçok temel iktisat kavramı için geçerlidir. İki grup teorisyen çoğu zaman aynı sözcükleri kullanıyorsa bile bu sözcükler onları kullanan ve böylelikle tanımlayan belirli teorilere göre eşsiz anlamlar kazanır. Aynısı yaşamın diğer alanlarında da meydana gelir. Örneğin aşk veya mutluluk gibi sözcükleri kullanan farklı kişiler o sözcüklere çok farklı anlamlar yükleyebilir.

İktisat teorisyenleri bazen kendi özel anlamlarını ayırt etmek ve daha inanılır kılmak için rakip teorilerde olmayan yeni sözcükler üretebilir. Örneğin Marx, kendi sınıf anlayışını diğer teorilerinkinden ayırt etmek için "kâr"dan farklı bir şey olarak "artık değer"i icat etmiş ve tanımlamıştır. Neoklasik teorisyenler insan tercihi kavramlarını diğerlerininkinden ayrıştırmak için "marjinal fayda"yı icat etmiştir. Keynesçi teorisyenler piyasaların nasıl işle-

diği hakkındaki kendi anlayışlarını neoklasik iktisatçılarınkinden ayırmak için "marjinal tasarruf eğilimi" ve "marjinal tüketme eğilimi" gibi sözler geliştirmiştir.

Eğer aynı terim farklı teorilerde farklı anlamlara geliyorsa, o zaman biri doğru diğer yanlış mıdır veya biri diğerinden daha mı doğrudur? Marksçı teorinin mi neoklasik teorinin mi yoksa Keyensçi teorinin mi "kapitalizme" yüklediği anlam doğru anlamdır? Eski bir düşünce geleneği, bir nesnenin alternatif kavramlaştırmalarından bir tanesinin mutlaka en doğrusu olacağını, gerçek dünyada fiilen var olana en yakın olacağını öne sürer. Kilit önem taşıyan bu meseleye bölümün sonunda döneceğiz. Şimdilik burada, bu eski düşünce geleneğinin, gerçeklik, bilgi ve doğru hakkında belirli teorilere dayandığını söylemekle yetinelim. Gelin görün ki gerçeklik ve bilgi hakkında farklı teoriler, bir teorinin "doğruluğu" hakkında çok farklı tanımlar verir.

Tablo 7.1 Değer Teorileri

Teori	Giriş noktası	Mantık	Nesne
Marksçı	Sınıf (*S/V*)	↔	Fiyatlar ve gelirler
Neoklasik	İstekler (*U*) ve kıtlık (teknoloji ve mevcut kaynaklar)	→	Fiyatlar ve gelirler
Keynesçi	Toplumsal yapılar (kitle psikolojisi, toplumsal teamüller ve kurumlar)	→	Fiyatlar ve gelirler

7.1.4 *Farklı Değer Teorileri*

Tablo 7.1, önceki bölümlerde sunulan üç değer teorisini özetliyor. Kısaca, teoriler arasındaki fark endeksini gösteriyor. Tablonun giriş noktası sütununu okuduğumuzda, teorileri düzenleyen ve onların odaklandığı farklı kavramları buluruz. Nesne sütunu altında, "fiyatlar" ve "gelirler" nesneleri hakkındaki farklı şekillerde üretilmiş açıklamalarını görürüz. Teorilerin alternatif mantıkları ya tek yönlü bir ok (özcülük/belirlenimcilik) ile ya da çift yönlü bir ok (fazla-belirlenim) ile simgelenmiş. Neoklasik ve Keynesçi sıralarında, teorilerin giriş noktalarının nesnelerini belirlediğini görüyoruz. Marksçı sırasında ise fazla-belirlenim mantığı, bütün toplumsal süreçlerin birleşerek her bir süreci fazla-belirlediği bir bağlamda giriş noktası ile nesneleri birbirlerini karşılıklı belirler kılıyor.

Birer çözümleme nesnesi olarak "fiyat" ve "gelirin" anlamı, her teorinin onları anlamakta kullandığı belirli kavramlara ve mantıklara bağlıdır, onlara göre farklılık gösterir. Diğer kavramlar için de geçerlidir bu. Örneğin neoklasik teoride esas nedenler olan "ihtiyaç" ve "kıtlık" gibi giriş noktası kav-

ramları Marksçı teoride çok farklı anlamlar kazanır. Sınıf olan ve olmayan süreçlerin onları fazla-belirlediği düşünülür. Neoklasik teoride "ihtiyaç" ve "kıtlığın" özel ve sabit anlamları varken, Marksçı teoride "fazla-belirlenim", bireylerin bu terimlerden ne anladığının sürekli değiştiği ve dolayısıyla nasıl davrandıklarının da bu değişen "ihtiyaç" ve "kıtlık" anlayışlarına göre değiştiği anlamına gelir.

Dönüp dolaşıp bölümün başındaki noktaya geri geldik. Neoklasik, Keynesçi ve Marksçı teorilerin giriş noktalarının ve mantıklarının birbirinden nasıl farklı olduğunu göstererek, bölüm başında sorduğumuz iki soruyu cevaplamış olduk. Bu da bizim bu teorilerinin çözümleme nesnelerinin de ister istemez farklı olduğunu görmemizi sağladı. Artık bu bölümün diğer büyük meselesi ile yüzleşebiliriz: Bu teorik farklar hayatımız için niye ve nasıl önemlidir?

7.2 Çatışan Teorilerin Analitik Sonuçları

Neoklasik, Keynesçi ve Marksçı teoriler modern toplumlarda birarada var olurlar. Bireyler ve gruplar bunlardan birini veya farklı karışımlarını kullanarak dünyayı anlamdırırlar. Kişilerin dünya hakkındaki görüşleri, karşılaştıkları sorunları nasıl anlayacaklarını (çıkardıkları farklı anlamları) ve geliştirecekleri ve izleyecekleri çözümleri şekillendirir. Kişilerin kullandıkları farklı iktisat teorileri, farklı teori kullanan kişileri nasıl anladıklarını, onlarla hemfikir mi yoksa farklı fikirde mi olduklarını, onları görmezden mi geleceklerini yoksa onlarla ittifak mı kuracaklarını veya onların projelerine ve fikirlerine muhalefet mi edeceklerini etkiler. Farklı teoriler farklı eylemleri besler ve nitekim dünyayı farklı şekillerde değiştirir.

Bu kısımda, üç teorinin bazı farklı toplumsal neticelerini keşfedeceğiz. Üç teorinin ekonomik nesneler hakkındaki farklı çözümlemelerinin onlara ikna olan insanları farklı tür eylemlere yönelttiğini göstereceğiz. Bireylerin ve grupların davranışlarını, kısmen, bilinçli veya bilinçsiz, kullandıkları teori veya teoriler ve başkalarının eylemlerine ve teorilerine verdikleri tepkiler şekillendirir. Hayatlarımız etrafımızdakilerin eylemlerinden etkilendiğine göre, farklı teorileri incelemek o eylemleri anlamamıza ve onlarla baş etmemize yardım edebilir.

7.2.1 Gelir Dağılımı: Neoklasik Görüş

Keynesçi, Marksçı ve neoklasik iktisatçılar, iktisadın karşılaştığı en önemli sorulardan olan şu soruyu epeydir tartışıyorlar: Neden bazıları daha yoksulken diğerleri daha zengin? Başka türlü söylersek, toplumlarda geliri ve ge-

lir dağılımını ne açıklar? Bu soruya verilen farklı cevaplar (farkların bir nedeni farklı iktisat teorileridir), vatandaşların yoksulluk ve zenginliğe yönelik bilinçli ve bilinçsiz tutumlarını şekillendirir. Bu tutumlar da nerede ve nasıl yaşamak, çalışmak, okula gitmek istediğimizi etkiler. Zengine ve yoksula yönelik farklı ve çatışmalı tutumlar kitaplarda, tiyatrolarda, filmlerde ve radyo televizyon programlarında sergilenir.

Gelir dağılımı hakkında farklı teoriler ve bu teorilerin gelir dağılımı hakkındaki açıklamaları siyaseti de; yani parti ve adayları, uygulanan kanunları, yargıç ve jürilerin o kanunları nasıl yorumladığını ve kanunların gerçekten uygulanıp uygulanmadığını etkiler. Açıkça farkında veya bilincinde olsak da olmasak da farklı teoriler ve açıklamalar hem gündelik yaşantımızı hem de etrafımızdaki siyaseti etkiler. Aslına bakarsanız bu kitabın bir amacı, tam da farklı iktisat teorilerinin yaşamınız ve toplumunuz üzerindeki etkileri hakkındaki farkındalığınızı arttırmak.

Gelin şimdi farklı teorilerin gelir dağılımı açıklamalarını doğrudan karşılaştıralım ve farklı açıklamaların bizi nerelere götürdüğüne bir göz atalım. Neoklasik teori farklı gelirlere, bireylerin yaptığı seçimler ile her bireyin mal ve hizmet üretimine getirdiği teknoloji ve üretken kaynakların birleşmesinin neden olduğunu, dolayısıyla gelir farkını bunların açıkladığını öne sürer. Nitekim zenginlik ve yoksulluk, esasen bireylerin seçimlerinin, baştaki dağılımda paylarına düşen kaynakların ve teknolojilerinin sonucu olarak anlaşılır.

Neoklasik açıklamalar, verili kaynak dağılımı ve verili teknoloji altında bireylerin yaptığı seçimleri inceleyerek ilerler. Öne çıkan bir örneği ele alırsak, bireyler gelirlerinin bir kısmını tasarrufa ayırıp, böylece tüketimden tasarruf ettikleri kaynakları daha fazla mal ve hizmet üretmeye yatırmayı seçerler. İktisat jargonunda söylersek, bireyler tasarrufu seçer, sonra tasarruflarını üretim sürecine sermaye olarak sunarlar. Bir başka örneği ele alırsak, bireyler belirli miktar bir zamanı boş zaman olarak tüketmek yerine o zamanı ekonomideki şirketlere emek saati olarak arz etmeyi seçerler. İlk tür seçim bir ekonomide yatırıma müsait sermaye miktarını belirlerken, ikinci tür seçim bir ekonomide üretime müsait emek miktarını belirler. Bu açıklamada hem ekonomik büyümenin hem de üretken çıktının esasen bireysel tercihlere dayanan bireysel seçimlerden ileri geldiğine dikkatinizi çekeriz.

Neoklasik teoride, gelirlerini şimdi tüketmekten ve/veya boş zamanlarından feragat etmeyi seçerken bireylerin özgür irade kullandıkları düşünülür. Böyle feragatleri teşvik eden şey, beklenen ve feragat ederek hak edilen gelecek ödüllerdir. Tıpkı şu spor vecizesindeki gibi: "Acı yoksa kazanç da yok!". Neoklasik teori, herkesin gelirini eninde sonunda tek tek her kişinin yaptığı özgür seçimlerin belirlediği sonucuna varır. Kabaca söylersek, bile isteye yaptığınız seçimlerinize layık olan geliri kazanırsınız.

Elbette, neoklasik teoride gelirin bir kısmını tasarrufa ayırmanın ve emek icra etmenin ödülleri, başkalarının seçimlerine de bağlıdır, bilhassa da üretken kaynak (arsa, makine, araç gereç vd.) sahiplerinin (yani baştaki dağılımın kaynak bahşettiği kimselerin) seçimlerine. Bu kişiler o kaynakları üretimde kullanmaları için şirketlere sunabilirler. Eğer sunarlarsa karşılığında kendi gelirleri olarak çıktıdan pay alırlar (arsa karşılığında kira, makine ve araç gereç karşılığında kâr). Kaynakların mümkün kıldığı çıktı teknolojiye de bağlıdır elbette. Nitekim neoklasik iktisat teorisi şu sonuca varır: Gelirin ücret kazananlar, kira kazananlar ve kâr kazananlar arasında dağılımı, bireylerin yaptığı seçimleri, baştaki dağılımın onlara bahşettiği kaynakları ve teknolojiyi yansıtır.

Neoklasik teori tek tek bireylerin gelirlerini, teorinin kavramsal giriş noktalarına indirger. Hepimiz, zamanımızı nasıl kullanacağımız hakkındaki seçimlerimiz ve baştaki dağılımdan payımıza düşen üretken kaynaklar ile doğrudan ilişkili bir gelir elde ederiz. Ne kadar çok fedakârlık yaparsak üretime o kadar çok katkı yapabiliriz ve o üretimin meyvelerinden o kadar fazla koklayabiliriz; hatta ne kadar koklayacağımız ne kadar katkı yaptığımızla orantılı olmalıdır. Dolayısıyla gelirimizin yüksek veya düşük olmasını açıklamak için bireysel seçimlerimize, yani kendi çıkarımızı gözeterek yaptığımız davranışlara bakmalıyızdır.

Neoklasik teoride bunu izleyen bir sonuç şudur: Görece daha zengin olanlar o gelirleri yoksulların sırtından kazanmazlar. Zenginlerin uzun saatler ve sıkı çalışma ve tutumlu olma seçimleri, yoksulların bunun tam tersi yönde seçimlerinden bağımsızdır. Her birey, üretime katkı yapma hususunda kendi seçimlerine göre bir ödül (gelir) kazanır. Hiçbir kimsenin zenginliği bir başkasının yoksulluğunun sonucu değildir. Dolayısıyla kapitalist bir ekonomide gelir dağılımı, bir tür adalet gösterir. Eğer yoksullar yoksulluklarından memnun değillerse o zaman kendilerine çeki düzen vermeli ve daha çok fedakârlık yapmalıdırlar. Kısacası, zenginlerin yaptığı seçimleri yapmalıdırlar. Neoklasik teori için başka yol yoktur.

7.2.2 *Kapitalizm: Neoklasik Görüş*

Neoklasik iktisat teorisi, bu kuvvetli sonucu derinleştirerek, toplumsal teorinin en etkili iddialarından birini elde eder. Kapitalizmi tesis eden bir toplum, vatandaşlarının özgür seçimleriyle tutarlı olup mümkün olan en fazla zenginliğe erişecektir. Neoklasik teorinin kapitalizmi tesis etmekten anladığı, iki toplumsal kurumu tesis etmektir. Bunların ilki, bütün kaynaklar ve üretilen mallar için, bütün bireylerin kendi ekonomik çıkarlarını gözettiği serbest ve tam rekabetçi piyasadır. İkincisi, kaynak ve ürün sahiplerinin

o kaynak ve ürünleri gönüllerince harcayabilmesini de içeren, yasayla sabit özel mülkiyet hakkıdır.

Öyleyse kapitalizm, neoklasik teorinin zenginlik biriktirme eğilimli olduğunu varsaydığı insan doğası ile en uyumlu düzendir. Teori kapitalizmin en uygun (optimal) –yani en verimli ve en adil– toplumsal sistem olduğunu düşünür çünkü hepimizin zaten yapmak istediği şeyi kolaylaştırıyordur, yani kendimiz için servet biriktirmeyi. Her vatandaşı, kendi bireysel çıkarları (yani her tüketici ve üretici için en çok zenginlik) doğrultusunda kararlar vermeye iter ve bu yönde teşvik eder. Daha önceki neoklasik teori bölümünde gösterdiğimiz üzere, kapitalist toplumun temel kurumları hem üretici kârlarını hem tüketici memnuniyetiniençoklayan bir toplumsal dengeyi güvence altına alır.

Bu sonuca ilk olarak Adam Smith değinmiş, daha sonra Wilfredo Pareto bunu matematiksel terimlerle sunmuş, daha sonra da Gerard Debreu onu formel olarak "kanıtlamıştır" (Debreu'ya 1984 İktisat Nobel Ödülünü getirmiştir bu). Sonuç, kapitalizmin tabiatı gereği ahenkli bir ekonomik sistem olduğunu ima eder. Kendi çıkarı peşinde koşan üreticiler ve tüketiciler, böyle yaparak birbirlerinin (ve tüm toplumun) çıkarlarını da kendiliğinden ve en uygun (optimal) şekilde destekleyecektir. Herkes olabilecek en iyi ekonomik konuma gelecek ve hiçbir kimse, başka biri daha kötü duruma gelmeksizin daha iyi duruma gelemeyecektir (daha fazla zenginlik elde edemeyecektir).

Bu neoklasik sav, kapitalizmin kurumlarının her yerde en kısa zamanda tesis edilmesi gerektiğini ima eder, zira her rasyonel bireyin ve ulusun istediği şeyi en iyi sağlayan ve kolaylaştıran kurumlar bunlardır. Bu sava göre kapitalizmin olduğu yerlerde kapitalizm, onu kamulaştırılmış mülkiyet (özel yerine) ve merkezi ekonomi planlaması (piyasalar yerine) gibi ikinci sınıf ekonomik ve toplumsal kurumlarla değiştirmek isteyen irrasyonel güçlerden korunmalıdır. Bu gibi kapitalist olmayan kurumlar türlü türlü üretim verimsizlikleri ve tüketim memnuniyetsizlikleri dayatacaktır. Kapitalizmin olmadığı yerlerde ise, rasyonel olarak kendi çıkarını gözetmek insanları kapitalizmi tesis etmeye iter. Bilhassa yoksul milletler dizginsiz kapitalizmin zengin olmanın en iyi yolu olduğunun farkına varmalıdır.

Bu neoklasik savın bir ikinci iması, kapitalizmin sıkı çalışmayı ve tutumluluğu ödüllendirdiğidir. Bireysel gelir akışları bireylerin üretime yaptıkları katkılardan geldiğine göre, bireyler ne kadar çok emek katkısı yaparlarsa gelirleri o kadar yüksek olacaktır. Gelirlerinin ne kadar çok kısmını tasarrufa ayırır ve üretime katkı yaparlarsa (yatırım sermayesi biçiminde), kârları o kadar fazla olacaktır. Sıkı çalışma ve tutumluluk, kapitalist bir sistemde yoksul kişiler tarafından uygulandıkları takdirde onların yoksulluktan kurtulmalarını sağlayacak ikiz erdemlerdir.

Üçüncü bir ima, verili bireysel istekler ve kapitalist kurumlar altında kaynakların üretkenliğini arttırarak zenginlik kazanılabileceğidir. Teknolojik değişimler, o değişimlerin üretkenliğini arttırdığı kaynakları sunanların gelirlerini arttırabilir, arttırır da. Nitekim kapitalizm teknik açıdan dinamik bir sistemdir, zira üretime sunduğu kaynakların üretkenliğinin arttırılması sayesinde daha fazla gelir kazanmak kapitalist bir toplumun her vatandaşının çıkarınadır. Burada bir kez daha, kapitalist kurumlar, teknik değişimler ve artan gelirler arasındaki, her yerde ahenkli olan ve üç öğenin birbirini karşılıklı pekiştirdiği etkileşimlere dikkatinizi çekeriz.

7.2.3 *Yoksulluk: Neoklasik Görüş*

Kapitalist ekonomilerde gelir dağılımı hakkındaki neoklasik teorileştirmenin dolaysız bir sonucu, yoksulluğun (hem bireysel hem milli) bir veya birkaç temel nedenden ötürü meydana geldiğidir. Birincisi, toplumsal engeller serbest piyasaların işleyişine karışarak bireyleri rasyonel bir şekilde kendi çıkarlarını gözetmekten alıkoyabilir. Neoklasik literatür böyle engellerin üç türü olduğunu kabul eder ve bu üç türü tartışır. İlk tür, insan zaafiyetinden doğar – örneğin, bireylerin piyasaya hakim olma, kaynakları veya malları tekeline alma ve böylelikle fiyatları istediği gibi değiştirme arzusundan doğar. İkinci tür, insan kabiliyetlerinin birtakım doğal kısıtları ile ilgilidir – örneğin insanların geleceği tahmin etme kabiliyetlerinin olmamasıyla. Belirsizlik piyasada yapılan seçimleri saptırabilir. Üçüncü tür engel, bazı üretim teknolojilerinin piyasalardaki rekabeti yerinden edebilen özellikleri ve dolayısıyla piyasa sonuçlarını saptıran tekel fiyatlandırmasıyla ilgilidir – örneğin, ölçek ekonomileri. Üç tür engel de bireylerin ve milletlerin zenginliğinin, o engeller olmasa olabileceği düzeyin altına düşmesine neden olabilir. Nitekim üç tür engel de yoksulluk yaratabilir.

Kapitalist toplumlarda yoksulluğa dair ikinci neoklasik açıklama, teorinin temelinin mantıksal bir devamıdır: Kimi bireyler yoksul olmayı seçer. Ücretli emek yerine boş zamanı seçen bu bireyler, tercihlerini ifade ederler. Keza tasarruf edip, tasarruflarını gelecekte gelir (kâr, kira, faiz vs.) kazanacak olan sermaye olarak yatırmak yerine gelirlerini şimdi tüketmeyi tercih ederler. Neticede yoksuldurlar. Bireylerin, grupların veya koca koca milletlerin yoksulluğunu rasyonel seçimlerin önündeki engeller değil, bizzat tercihleri ve o tercihlerin sonuç verdiği seçimleri açıklar.

Yoksulluk için gösterilen üçüncü neoklasik sebep, ne serbest piyasaların veya özel mülkiyetin önündeki engellerle ne de tercihler ve seçimlerle ilgilidir. Bu üçüncü sebep, üretkenlikle ilgilidir. Eğer bir bireyin üretime kattığı kaynaklar pek kullanışlı değilse, karşılığında o birey pek az ödül elde ede-

cektir. Üretkenliği düşük olan kaynaklarla (niteliksiz emek, verimsiz toprak vs.) üretime katkı yapan bireyler, buna bağlı olarak, çıktının ufak bir kısmıyla ödüllendirilecektir. Üretime sundukları emeğin ve diğer kaynakların düşük üretkenliğiyle orantılı bir şekilde gelirleri düşük olacaktır.

Yoksulluğun bu gibi nedenlerine karşı gelmek için neoklasik iktisatçılar şu türden politikalar önerirler. Rasyonel bir hükümet serbest piyasaların önündeki engelleri tespit etmeli ve ortadan kaldırmalıdır. Amaç, bireylerin kişisel tercihlerine ve seçimlerine ve bireylerin sahip olduğu kaynakların üretkenliğine bağlı olarak, zengin veya yoksul olma şansının her vatandaş için eşit olduğu kusursuz kapitalist piyasa kurumlarını yaratmak olmalıdır. Nitekim neoklasik iktisatçılar piyasa "noksanlarını" temizleme çağrısı yaparlar; bu ortak hedefe nasıl ulaşılacağı hususunda kendi aralarında fikir ayrılıkları yaşayabilmelerine ve yaşamalarına rağmen. Neoklasik iktisatçılara göre bireylerin serbestçe seçtikleri yoksulluk herhangi bir hükümet icraatı gerektiren veya böyle bir icraata layık bir sorun teşkil etmez.

7.2.4 *Gelir Dağılımı: Marksçı Görüş*

Marksçı teori (1) kapitalist ekonomilerde gelir dağılımına aslen insan doğasının (tercihler, teknik kapasite vs.) neden olduğu ve (2) insanlar serbest piyasalarda kendi çıkarlarınca eylediklerinde gelir dağılımı ve zenginlik üretiminin bir tür "optimuma" vardığı gibi neoklasik savları reddeder. Bunun yerine Marksçı teori gelir dağılımı meselesine bireylerin sınıf olan ve olmayan birtakım süreçlere katılımını araştırarak yaklaşır. Özellikle de bireylerin değer akışlarından pay almalarını (para ve metalar biçiminde) içeren sınıf süreçlerine ve sınıf olmayan süreçlere odaklanır. Marksçı teorinin "gelirlerden" anladığı şey bu akışlardır.

Gelir elde etmek için sınıf olan ve/veya olmayan, gelir üreten süreçlere iştirak etmek gerekir. Bunun aksine neoklasik teori Marksçı sınıf kavramını tümden hiçe sayar. Nitekim sınıfın neoklasik gelir dağılımı teorisinde hiç mi hiç yeri yoktur.

Marksçı gelir dağılımı teorisini kısaca özetlemek için, bireylere gelirler yaratan sınıf ve sınıf olmayan süreç örneklerini ele alacağız. Sınıf olmayan meta mübadele süreci gelir yaratır (sınıf süreci değildir çünkü ekonomideki artık üretime, artığa el koyma ve artığı dağıtma süreçlerinden farklı bir süreçtir). Örneğin John gömleğini Mary'ye satar, Mary de karşılığında para öder. John, bu sınıf olmayan meta mübadele sürecine katıldığı için para elde etmiştir. Mary de bir gelir elde eder; fakat onunkisi gömlek biçimde bir değer akışıyken, John'a akan değer para biçimine bürünür.

Fakat Marksçı gelir dağılımı teorisi için çok daha önemli olan, hepten

farklı bir meta mübadele sürecidir. Mary, para cinsinden bir ücret ödemesi için emek gücünü bir işverene satar. Mary, bu belirli meta mübadele sürecine iştirak ettiği için o geliri elde eder.

Kapitalist ekonomilerde gelir dağılımını anlamaya çalışan Marksçı teori, ücret gelirinin miktarının nasıl belirlendiğini sorar. Ücretlerin temelinde ne olduğu sorusu için şu iki parçalı öneriyle başlar: (1) Mary, günbegün çalışabilme kapasitesini, yani emek gücünü üretebilmek için metalar satın almalı ve tüketmelidir (gıda, kıyafet, barınma vs.); (2) emek gücünü işverenine satmasının karşılığında o metaları almaya yetecek miktarda bir değer akışını para cinsinden elde etmelidir. Marksçı teoride emek gücünün (onu satmaktan kazanılan ücret gelirinin) değeri, ilk önce belirleyenlerinden ikisini inceleyerek ele alınır: (1) Ücret kazananların sattıkları emek gücünü yeniden üretebilmek için tükettikleri belirli metalar sepeti; (2) o sepetteki her bir metanın değeri.

Marksçı teori daha sonra, ücretin o iki bileşenini de fazla-belirleyen çok sayıda, çeşit çeşit toplumsal kuvveti açıklamaya geçer. Herhangi bir yer ve zamanda emek gücü satanların tükettikleri belirli metalar, kültürden, doğadan, siyasetten ve iktisattan etkilenir; bunlar, tarihe ve coğrafyaya göre farklılık gösterir. Dahası, o etkiler sürekli değiştiğine göre ücret kazananların tüketim sepetlerinin nelerden oluştuğu da benzer biçimde değişecektir. Aynı zamanda sepetteki her bir metanın değeri (yani o metayı üretmek için toplumsal olarak zorunlu olan emek miktarı) de değişmektedir. O değeri, toplumun bütün diğer süreçleri (teknoloji, emek ilişkileri, üretimin nasıl düzenlendiği, iklim vs.) fazla-belirler. O süreçlerin hepsi, her bir metayı üretmek için zorunlu olan emek miktarını etkiler.

Nitekim Marksçı teoriye göre ücret gelirini toplumun bütün süreçleri fazla-belirler. Toplumsal süreçlerin birine veya bir altkümesine ve nitekim doğuştan gelen bir insan doğasına indirgenemez. Marksçı teori neoklasik teorinin yaptığı gibi ücret gelirini belirleyenlerinin sadece iki tanesine, yani reel gelir ile boş zaman arasından yapılan seçime ve emeğin marjinal üretkenliğine bakarak açıklamaz. Markçı-teori bireysel seçimlerin ve marjinal üretkenliğin de ücret gelirini belirlemeye iştirak ettiğini kabul eder fakat diğer bütün belirleyenleri görmezden gelmez. Marksçı yaklaşım, sınıf süreçlerinin oynadığı role özel ilgi göstererek ücretlerin fazla-belirlenimini vurgular. Bu özel ilgi, Marksizmin sömüren sınıf süreçleri yapısını eleştirisinden ve toplumu sömürmeyen ekonomik sistemlere doğru harekete geçirme merakından gelir. Neoklasik ve Keynesçi teoriler ne bu eleştiriye katılır ne de bu merakı paylaşır.

Marksçı gelir dağılımı teorisinin kapsamını örneklendirmek için şimdi kapitalist temel sınıf sürecini ele alıyoruz. Daha önceki Marksçı iktisat bölü-

mümüzde gösterdiğimiz üzere, bu süreç artık değer üretimini ve artık değere el konulmasını içerir. Sanayi kapitalistlerinin artık değere el koyması onlara bir değer akışı oluşturur. İşe aldıkları üretken emekçilerin ürettiği metaları sattıklarında bu değer paraya çevrilerek kapitalistler için bir gelir olur. Satılan o metaların değeri ile işe alınıp o metaları üretmekte kullanılan emek gücünün ve satın alınan üretim araçlarının değeri arasındaki fark, yani Marx'ın artık değer dediği şey kapitalistlerin geliridir. Kapitalistin karşılığında herhangi bir değer akışı geri vermediği tek yönlü bir akıştır bu. Marx'ı çileden çıkaran ve gerçekleşmesine "sömürü" adı vermeye iten o "karşılıksız kazançtır".

Bu temel sınıf sürecini gelir dağılımı çözümlemesine katarak, Marksçı teori kendisini neoklasik ve Keynesçi teorilerden ayırır. Dahası, Marksçı teori, sınıf olan ve olmayan başka tür süreçlerin de gelir yaratabileceğini ve dolayısıyla ekonominin gelir dağılımını şekillendirebileceğini teslim eder. Örneğin artık değere el koyan kapitalistler bu artık değerin bir kısmını türlü türlü kimselere dağıtırlar (önceki Marksçı iktisat bölümümüzde çözümlenen ikincil sınıf sürecidir bu). Bu dağıtımlar dağıtılan kişiler için (yöneticiler, mülk sahipleri, bankacılar, toptancı ve perakende tüccarlar, toprak sahipleri, devlet yetkilileri vd.) gelirdir. O gelirleri, kapitalist ikincil sınıf sınıf sürecine katıldıkları için elde ederler. Son bir örnek olarak Marksçı teori, nakit yardımı sağlayan (ödeme yapan) muhtelif devlet programlarına katılmak veya düzenli aralıklarla hediyeler veren aile fertleriyle ilişki kurmak gibi sınıf olmayan süreçlere katılan bireyleri ele alır. O yardım ve hediyeler onları alanların gelirini oluşturur.

Nitekim bir toplumun vatandaşları arasındaki gelir dağılımı, vatandaşların iştirak ettiği, sınıf olan ve olmayan dizi dizi gelir yaratan sürece bağlıdır. Herhangi bir zamanda o süreçlerin hangilerinin var olduğu ve vatandaşların o süreçlere katılıp katılmayacağı, o toplumun bütün kültürü, siyaseti, ekonomisi ve doğal çevresi tarafından fazla-belirlenir. Marksist teoriye göre bu karmaşıklığı, gelir dağılımının sadece ve sadece seçimlere, tekniklere ve bireyin sahip olduğu kaynaklara bağlı olduğunu söyleyen neoklasik önermeye indirgemek imkânsızdır.

7.2.5 *Gelir Dağılımı: Keynesçi Görüş*

Gelir dağılımını çözümlemekte neoklasik teori ile Keynesçi teori arasındaki canalıcı fark, tasarruflar ile yatırım arasındaki ilişkiye dair Keynesçi açıklamadan doğar. Keynesçilere göre tasarrufa ve yatırımlara asıl neden olan şey, şimdi veya gelecekte tüketme tercihlerine dayanan tasarruf seçimleri değildir. Bunun yerine, tasarruflar, toplumsal psikolojiyi (örn. marjinal tasar-

ruf eğilimi) ve geleceğin belirsizliği altında toplumsal davranış teamüllerini yansıtır. Yatırımlar "hayvan meşrebin" sonucudur – şirketlerin ve bireylerin ne zaman, nerede ve nasıl yatırım yapacaklarına dair kararları üzerindeki birçok farklı etkiyi özetleyen bir terimdir bu. Şirketlerin ve bireylerin tasarruf etmeyi planladıkları toplam yatırmayı planladıkları toplamı geçtiği zaman, ki mükerrer bir durumdur, işsizlik artar ve gelirler düşer. Hal böyle olduğunda, üretilen toplam zenginliğin toplumun üretebileceği ençok zenginlikten çok daha az olduğu bir ekonomik dengeye ulaşılabilir. Neticede ücretler ile kârlar arasındaki ayrıma o işsizlik dengesinin özgüllükleri şekil verir.

Benzer şekilde Keynesçi teori, işçi sendikaları gibi kurumların, emek talebine oranla emek arzını ve nitekim sonuçta ortaya çıkan ücret düzeyini şekillendirdiği konusunda epey ısrar eder. Ücretleri tek tek her işçi bireyin reel gelir ile boş zaman arasında yaptığı seçimlerin bir sonucu olarak gören neoklasik teorisyenlerden Keynesçileri ayırır bu. Genelde Keynesçi teorisyenler gelir dağılımının ekonominin makro-düzey yapısının veçheleri –tasarruf kaideleri, toplumsal teamüller, kurumlar ve kitle psikolojisi– tarafından belirlendiğini düşünürler. Bir kez daha, Keynesçi iktisadın yapısalcılığı onu neoklasik iktisadın bireyselciliğinden uzaklaştırır.

Son olarak, Keynesçi teori, Marksçı teorideki artıkların üretimi, onlara el konulması ve dağıtımı anlamıyla sınıfın etkisini görmezden gelir. Neoklasik teori gibi Keynesçi teori de gelir dağılımını artıklardan bahsetmeksizin açıklar. Keynesçi teorinin Marksçı teoriyle ortak bir yanı vardır; kapitalist bir ekonominin bir optimum veya adil bir gelir dağılımı veya zenginlik çıktısı falan yaratmadığı konusunda Marksçı teoriyle hemfikirdir. Fakat farklı giriş noktaları ve mantıkları düşünüldüğünde, Keynesçi ve Marksçı iktisat teorileri paylaştıkları neoklasik teori reddiyesini oldukça farklı şekillerde oturtur ve geliştirir.

7.2.6 *Kapitalistlerin Kazançları Hakkında Farklı Açıklamalar*

Tablo 7.2, bir toplumda kapitalistlerin kazandığı değerin kaynağı hakkındaki neoklasik, Keynesçi ve Marksçı açıklamaları özetler. Tabloda *MP(K)* sermayenin marjinal ürünü, *MP(L)* emeğin marjinal ürününü simgeler. *MRS*, şimdiki tüketim ile gelecek tüketim arasındaki marjinal ikame oranıdır: yani bireylerin gelecekte tüketmeye göre şimdi tüketme tercihleridir (ve nitekim tasarruf etmeye ve ettikleri tasarrufu üretim sürecine sermaye olarak arz etmeye ne kadar istekli olduklarıdır). Neoklasik teoriye göre kapitalistlerin kazançlarının kökeni iki öz bakımından açıklanır: (1) *MP(K)* ve *MP(L)* ile ölçülen üretim araçlarının (makineler, araç gereç biçimde "sermayenin) ve emeğin doğuştan gelen üretkenliği ve (2) *MRS* ile ölçülen, bireylerin şim-

di tatminden gelecekte tatmin adına feragat etme seçimleri. Kısacası kapitalistlerin kazandığı değer kişisel fedakârlıkları ve üretime kattıkları kaynakların üretkenliği için aldıkları ödüllerden ibarettir.

Tablo 7.2 Kapitalistlerin Kazançları

Teori	Giriş noktası	Mantık	Nesne
Neoklasik	*MRS ve MP(K), MP(L)*	→	Kapitalistlerin kazançları
Marksçı	*FCP*	↔	Kapitalistlerin kazançları
Keynesçi	*Toplumsal yapılar ve MP(K) ve MP(L)*	→	Kapitalistlerin kazançları

Tersine Keynesçi teori neoklasik teorinin vurguladığı bireysel seçimleri bir kenara bırakır. Bunun yerine, emek arzını, gelirlerin ne kadarının tasarrufa ayrıldığını ve yatırım davranışını şekillendiren yapısal koşullara odaklanır. Keynesçi görüşte kazançları o etmenler belirler (sermaye ve emeğin üretkenlikleri ile beraber).

Hem neoklasik hem Keynesçi teoriden bariz bir biçimde ayrışan bir Marksçı teoriye göre kapitalistlerin elde ettiği artık değerin kökeni, işe alınan üretken işçilerin ürettiği ve işverenlerin, yani sanayi kapitalistlerinin el koyduğu artık emektir. Nitekim kapitalistlere kazanç olarak dönen değer, kapitalist temel sınıf sürecinde (*FCP*) meydana gelen sömürünün meyvesidir.

"Şeylerin" ve emeğin marjinal üretkenliği, bireylerin reel gelir veya boş zaman, bugün tüketmek veya yarın tüketmek arasında yaptığı seçimler Marksçı teoride herhangi bir şeyin asıl nedenleri veya açıklaması değildir. Bireysel seçim ve üretkenlik Marksçı teoride önemlidir fakat ekonomideki her şeyi belirleyen esaslar olarak değil. Bilakis, bir ekonominin gelir ve bireyler arası gelir dağılımı gibi bütün vehçelerini fazla-belirleyen birçok etmenden sadece ikisidir. Marksçı teoride bir bireyin arz ettiği emek gücü çok üretken olabilir fakat kazandığı ücretin o yüksek üretkenlik ile uzaktan yakından ilişkisi olmayabilir.

Marksçı teori, sanayi kapitalistlerinin başkalarının ürettiği artıklara el koyduğunu vurgular. O kapitalistler –bugün başta şirket yönetim kurulu üyeleri– şirketlerinin sattığı çıktıların üretimine kendileri katılmazlar. O bakımdan marjinal üretkenlikleri sıfırdır. Kâr kazançları da üretimde harcanan araç gereci, binaları veya hammaddeleri üretmelerinin bir ödülü veya sonucu değildir. Harcanan o üretim araçlarının hepsi daha önce başka kapitalist şirketlerden satın alınmıştır. O üretim araçlarını o şirketler içinde yine sömürülen işçiler üretmiştir. Marksçı teoride kâr kazananlar, yaptıkları üretken bir şeyden ötürü değil, bulundukları toplumsal konum (bir temel sınıf sürecindeki konumları) nedeniyle toplumun gelirinin bir kısmını ederler.

Elbette o şirketlerin içindeki yöneticiler ve şirket sahipleri veya şirketle-

rin dışındaki devlet yetkilileri, tüccarlar, teknoloji sağlayıcıları ve bankacılar gibi başkaları sarf ettikleri emek, aldıkları risk veya şirket yönetim kuruluna sağladıkları sermaye sebebiyle gelir alırlar. Sırasıyla herkesin geliri, aynı şirket yönetim kurulunun zaten el koymuş olduğu art değerden dağıtılan kısımları temsil eder. Bu bireyler o gelirleri alırlar çünkü üretken emekçilerin kapitalistler tarafından satılan ve kapitalistlerin el koyduğu artık değeri barındıran metaları üretmelerini sağlayan birtakım koşulları sağlıyorlardır.

Buna ilaveten her şirket yönetim kurulu üyesi birden fazla değer akışı elde edebilir; üretken emeği toplu halde sömürerek el koyduğu artık değerin ötesinde bir yönetim kurulu üyesi şirketin sahibi olarak kâr payı da alabilir veya ücretli bir şirket yöneticisi olarak çalışıyorsa belki bir maaş da alabilir. Son iki ikincil sınıf işlevinde veya konumunda, birey mülk sahibi olarak kapitalist şirkete mülk erişimi sağlıyorken (böylelikle teşebbüsün başarısız olması durumunda bir parça veya tamamen kaybetme riskini üstleniyorken), yönetici olarak firmanın üretken emekçilerinin kapitalistlerin el koyduğu artıkları üretebilmeleri için gereken birtakım koşulları (gözetim, satın alım, satış vs.) sağlıyordur. Marx, sınıf sömürüsünden, yani artık veren ücretsiz emek elde etmekten gelir kazanan bireyler ile başka etkinliklerden gelir kazananları birbirinden ayırmak için elinden geleni yapmıştır. Örneğin o başka etkinlikler arasında mülkiyet ve kiralama veya herhangi bir artık yaratmayan, bunun yerine üretken emeğin koşullarını sağlayan diğer tür emekler (üretken olmayan emek adını verdiği şey) vardır. Marx, eleştirilerinin merkezine kapitalist sömürünün ısrafı ve adaletsizliğini, kapitalist işverenler ile işe alınan üretken emekçiler arasındaki sömürgen ilişkiyi ve bu ilişkinin feci olduğunu düşündüğü toplumsal neticelerini almıştır.

Marksçı teorinin toplumdaki sınıf sürecini, yani ücretsiz emeği vurgulaması ve ona odaklanması bu yüzdendir. Sınıf kavramı, Marksçı teoriyi genel olarak neoklasik ve Keynesçi teorilerden ve özellikle de onların gelir dağılımına yaklaşımlarından ayıran ayraçtır.

7.3 Çatışan Teorilerin Siyasi Neticeleri

Bu kitapta karşılaştırılan üç farklı teori modern dünyada birbirleriyle mücadele ederler. Örneğin neoklasik teorinin önemli bir iddiası ve amacı tam da Marksçı teorinin doğruladığı bir şeyi, yani sınıf sömürüsünün gelir dağılımının bir belirleyeni olduğunu yadsımaktır. Keynesçi teorinin önemli bir iddiası ve amacı, kapitalist ekonomilerin verimsiz, müsrif ve toplumu bozan dengesizliğini ve dalgalanmalarını açıklamak ve onları dengelemek için ekonomiye devlet müdahalelerini haklı çıkarmaktır – ki neoklasik teorinin reddettiği savlardır bunlar. Marksçı teori de neoklasik teorinin doğruladığı bir

şeyi, toplumsal gelir dağılımını insan seçimlerinin ve teknolojinin belirlediğini yadsır. Marksçı teori Keynesçi teorinin doğruladığı şeyi de, devletin idare ettiği tamamı istihdam edilmiş bir emek gücü ile iyi para veren işler yan yana geldiğinde bunun toplumsal bir optimum doğuracağını da yadsır.

Çoğu muhafazakârın siyasi gündemine neoklasik teori yön verir. Bireylerin istedikleri ve hak ettikleri geliri elde etmelerini sağlayacak kararları almasını engelleyen piyasa noksanları olarak gördükleri şeyleri ortadan kaldırmak şeklindeki ortak kaygıları neoklasik teori tarafından vurgulanır. Halbuki bireylerin bu kararları almaları insan doğasına ve bütün vatandaşların tercihlerine uygun bir gelir dağıtımı yaratacaktır. Marksistlerin siyasi gündemine Marksçı teori yön verir. Onlara göre önemli bir siyasi hedef, daha önce kölelik ve serflik nasıl kaldırıldıysa sınıf sömürüsüne de son verecek daha adil bir topluma doğru temel bir geçiştir. Marksistler, sömürmeyen bir sınıf yapısından ileri geleceğine inandıkları alternatif zenginlik ve gelir dağılımlarını (ve aynı zamanda iktidar ve kültür erişimini) hedeflerler.

Sosyal demokratlar ve "liberaller" (terimin İngiltere'deki anlamından ziyade ABD'deki anlamıyla), düzenlemelerden, nakit yardımlardan ve geliri etkin bir biçimde yeniden dağıtan diğer devlet müdahalelerinden yana olurken çoğu zaman Keynesçi teoriyi izlerler. Bu gibi bir yeniden dağıtımı savunurlar çünkü onlara göre özel teşebbüsçü, serbest piyasacı kapitalist ekonomiler, o ekonomilerin üretebileceğinden daha düşük milli gelir düzeyleri doğuran verimsiz ve müsrif şekillerde işler ve gelir dağıtır. Marksistler daha ziyade gelir ve zenginlik dağılımını baştan düzenleyecek sınıf değişimleri yapmakla ilgilenirler ki Keynesçi tarzda devlet eliyle yeniden dağıtımlara bir daha gerek duyulmasın.

Teorik farkların kapsamlı imaları vardır. Marksistlere göre, piyasa noksanları neoklasiklerin öngördüğü üzere şu veya bu şekilde ortadan kaldırılsa bile sınıf sömürüsü saf dışı bırakılmış olmayacaktır. Tam istihdama varılsa da, tekellerin kökü kurutulsa da, bilgi kusursuz yayılsa da, ırk veya toplumsal cinsiyet temelli piyasa ayrımcılıkları sona erse de, sınıf sömürüsü sürebilir veya büyüyebilir. Keza Marksçı görüşte, Keynesçilerin mali ve para politikaları kapitalist dalgalanmaları idare etse veya hafifletse bile, emek sömürüsünü ve onun bütün istenmeyen ekonomik ve toplumsal neticelerini olduğu gibi bırakacaktır. Bir başka deyişle, Keynesçiliğin arzuladığı tamamı istihdam edilmiş emek gücü hedefi, rakip Marksçı bakış açısına göre tamamen sömürülen bir emek gücüdür. Bu esnada neoklasik iktisatçılar da Keynesçilerin önerdiği türden ekonomiye devlet müdahalelerine karşı çıkarlar çünkü böyle müdahalelerin 'bırakın yapsınlar' kapitalizminin ulaşabileceği ve ulaşacağı optimum üretimi ve gelir dağılımını çarpıtacağını düşünürler.

Üç teori taraftarları arasında bazen taktik ittifaklar oluşabilir elbette. Ör-

neğin Keynesçi ve Marksçı iktisatçıların gerileme dönemlerinde kamu istihdam programları hakkında hemfikir oldukları olmuştur. Bir başka örnek alırsak, neoklasik ve Keynesçi iktisatçılar bazen Marksçı iktisatçıların üniversitelerdeki iktisat bölümlerinde kadro hak etmedikleri konusunda anlaşmış, onların işe alınmalarını engellemiştir. Fakat üç teori arasındaki derin teorik farklar ve o farkların siyasi çıkarımları çoğu zaman bu ittifakları geçici ve kısıtlı yapar.

7.3.1 Siyasi Şartlar Teorileri Şekillendirir

Marksçı iktisatçılar, teorilerine ve teorilerinin vardığı sonuçlara bir dinleyici kitlesi bulmakta bilhassa zorlanırlar; bunun nedeni, 20. yüzyıl boyunca birçok toplumda Marksizmin siyasi ve ideolojik olarak şeytanlaştırılmış olmasıdır. Soğuk Savaş'ın geçmesi, Sovyetler Birliği ve onun Avrupalı müttefiklerinin dönüşmesi ve diğer "fiilen var olan sosyalizmlerdeki" büyük değişimler ile birlikte Marksçı teori ekonomik meseleler hakkındaki tartışma ve münazaralara yeniden girmekte. Fakat Marksizmin şeytanlaştırılmasının birtakım kalıntıları, Marksçı teorinin savları hakkında çarpıtılmış basmakalıp fikirler veya yaygın cehalet biçiminde hâlâ ayakta. Benzer bir şey 1970'lerden beri Keynesçi iktisat teorisinin de başına bela oldu. O yıllarda düzenlemelerin kaldırıldığı ve görece özelleşmiş kapitalizmler dirildi ve neoklasik teoriyi destekledi. Keynesçi iktisat Büyük Daralma sonrasında akademide ve siyasa yapıcılar arasında sahip olduğu hakim konumdan indirildi.

Şimdilerde, 2007'de başlayan ve bu kitap yazıldığında hâlâ devam etmekte olan Büyük Gerileme'nin ertesinde, neoklasik iktisat teorisinin konumu zayıflamış durumda. Bu kapitalist düşüşün derinliği ve uzunluğu, neoklasik teorinin vaatleri hakkında şüpheler uyandırdı. Bu krizin dünyanın her yerinde verdiği siyasi, toplumsal ve kültürel hasar teoriyi de zor durumda bıraktı. Ezici bir üstünlükle neoklasik teoriye bağlı olan anaakım iktisat mesleğinin krizi önceden görme, tahmin etme veya krizle baş etmekteki başarısızlığı, mesleğin toplumsal itibarını da zedeledi.

Dolayısıyla alternatif üç temel iktisat teorisi arasındaki muhteşem tartışma kaldığı yerden devam ediyor. 2007'den beri süren ekonomik kriz, dünyanın dört bir tarafında insanlara neoklasik ve Keynesçi yaklaşımların kapitalizmin dalgalanmalarını bırakın önlemeyi idare bile edemediklerini gösterdi. SSCB'nin çöküşü benzer şekilde Marksçı teoriler hakkında temel soruları gündeme getirmişti çoktan. Üç teorinin de eski kafalı ortodoks versiyonlarını savunanlar hâlâ kendi savlarını öne sürmekle meşguller. Fakat teoriler arasındaki yenilenmiş ve tekrar açılmış tartışmalar üç tarafın da taraftarları arasında özeleştiriler ve arayışlar üretti. Bu özeleştiri ve arayışlar yeni kurgu-

lar ve yeni teorik girişimlere yol veriyor. Biz bunların birkaçını üç teori hakkında bu kitapta yaptığımız sistemli ve özet sunumlarımıza ve karşılaştırmalarımıza kattık. Örneğin neoklasik teorideki değişimlerin geç neoklasik teori adı altındaki beşinci bölümde ayrı bir tartışmayı hak ettiğini düşündük. Benzer şekilde geleneksel ve fazla-belirlenimci Marksçı teoriler arasında ısrarla bir ayrıma gitmeyi denedik. Ayrıca, Keynesçi teori içinde daha geleneksel versiyonlardan post-Keynesçi ve yeni Keynesçi iktisattaki yeni gelişmelere doğru değişimlere işaret ettik.

7.3.2 *Teoriler ve Teorisyenler Arasındaki Mücadeleler*

Neoklasik, Keynesçi ve Marksçı teorisyenler arasındaki etkileşimler zaman zaman yapılan ortak çalışmalardan kibar ve arkadaşça fikir ayrılıklarına ve bazen epey düşmanca kavgalara kadar uzanmıştır. Teorisyen derken sadece profesyonel teorisyenleri değil, ekonomik meseleler hakkında sistemli bir biçimde düşünen herkesi kastediyoruz. Şu veya bu teoriden etkilenen siyasi gruplar arasında ilişkiler de ittifaklar, tasfiyeler ve zaman zaman düpedüz fiziksel imha arasında gidip gelmiştir. Üç grup teorisyen arasında ne tür ilişkiler olduğu, her zamanın ve her yerin karmaşık toplumsal koşullarına bağlı olmuştur elbette.

Fakat devamlı bir mesele sınıf meselesi olmuştur ve hâlâ öyledir. Marksçı hedefler arasında sınıf yapılarının dönüşmesi, bazıları üretirken başkalarının artık emeğe el koyup artık emeği dağıttığı toplumsal ilişkilerin değişmesi bulunur. Neoklasik ve Keynesçi hedefler böyle bir dönüşüm içermez ve bu temel fark, üç teori arasındaki tartışmalarda er ya da geç ortaya çıkar. Açıkça görülüyor ki toplumsal olarak önemli bir şey sözkonusudur. Devamlı bir başka mesele devletin ekonomideki rolü olmuştur. Devlete daha fazla rol biçen Keynesçilere karşı neoklasik iktisatçılar devletin asgari rol oynamasını savunmuştur. Neoklasikçiler, devlete en büyük rolü biçen geleneksel Marksistlere hepten karşı çıkmıştır (daha yeni Marksçı teori formülleştirmeleri, geleneksel Marksizme göre devlet yetkisine yüklenen önemi oldukça azaltmıştır).

Markçı iktisat teorisi bir şeydir, teori taraftarlarının siyasi talepleri ve stratejileri ayrı şey. Marksçı teoriler, teorinin lehte olduğu sınıf değişimlerinin siyaseten nasıl başarılacağı konusunda fikir ayrılığı yaşayabilirler, yaşarlar da. Keza neoklasik ve Keynesçi iktisatçılar da kendi teorileriyle ilintilendirilen siyasi gündemleri nasıl ilerletecekleri hususunda kendi aralarında fikir ayrılıkları yaşabilir ve yaşarlar. Olur da üç teori arasındaki hararetli anlaşmazlıklar teorilerden birini teorik sadakatin ille de şu veya bu siyasi strateji veya taktikle ilintili olması gerektiğini öne sürmeye veya bu yönde ısrar etmeye iterse, teorilerin fikir ayrılıkları yaşayabileceğini hatırlatmak önemlidir.

Galeyana gelen Keynesçiler ve Marksistler, neoklasik iktisadı, neden olduğu kitlesel sefalete rağmen gerginliklere göz yummakla ve hatta onlara kucak açmakla eş tuttular (çoğu zaman sert siyasi ve ideolojik mücadeleler sırasında). Kuşkusuz bazı neoklasik iktisatçılar yapmıştır bunu fakat birçok diğer iktisatçı bunu yapmamış, bunun yerine mesela işsizler için türlü türlü devlet yardımını desteklemiştir. Neoklasik iktisatçılar kendi düşüncelerivle bağdaşan siyasi gündemin en iyi şekilde nasıl savunulacağı hakkında fikir ayrılıkları yaşarlar.

Gergin siyasi ve ideolojik dönemlerde neoklasik ve Keynesçi iktisatçılar da benzer şekilde Marksçı iktisatı Stalinizm ile bir tutmuştur (1930'lardan 1950'lere SSCB'deki baskıcı politikalara bir göndermedir bu). Bazı Marksistler Stalinistti, bazıları değildi ve bugün pek az Marksist Stalinisttir. Diğerleri gibi Marksçı teorisyenler de kendi teorileriyle bağdaşan siyasi gündemin en iyi şekilde nasıl savunulacağı hakkında kendi aralarında fikir ayrılıkları yaşarlar.

Alternatif teorilere kendi giriş noktalarını, mantıklarını, kavramlaştırmalarını ve vardıkları sonuçları sunma ve tartışma fırsatı verildiğinde bundan herkesin kazançlı çıktığını unutmak bir toplum için tehlikelidir. Neoklasik, Keynesçi ve Marksçı teoriler arasındaki son yüz yıllık tartışma tarihi, hiçbir teorinin her zaman bütün yanıtlara sahip olmadığını gösterir. Ekonomik krizler ve başarısızlıklar üç teorinin yaygın olduğu ülkelerde de zamanlarda da meydana gelmiştir. İster devlet eliyle ister özel yollarla olsun, teorik tartışmalara ve çekişmelere kilit vuran toplumlar, dışlanan teorilerin ve teorisyenlerin sunduğu soruların, eleştirilerin ve çözümlemelerin yararlarından da olurlar.

Son küresel kapitalist kriz, 1970'lerden beri büyük ölçüde dışlanan Keynesçi ve Marksçı teorisyenleri de içine alacak şekilde ekonomik tartışma alanını tekrar açtı. Bu teorisyenlerin neoklasik teoriye ettikleri itirazların çoğalmasının bir nedeni, bizzat krizin neoklasik teoriyi zor durumda bırakmış olmasıdır. Yenilenen bu tartışma her ne kadar geç kaldıysa bile olumludur. Yenilenen teorik rekabet neoklasik iktisatçıları bile kendi teorilerini baştan incelemeye, tekrar sorgulamaya ve inceltmeye heveslendirecek. Ekonomik teoriler, gerçeklikler ve stratejiler hakkında sahici tartışmaların tekrar açılması, habercilik, akademi, politika geliştirme, devlet, işçi sendikaları vesaire içerisinde önemli sorgulamaları ve yeniden düşünmeleri pekâlâ diriltebilir.

7.4 Hangi Teoriyi Seçiyoruz?

Ekonomiyi farklı şekillerde kavramsallaştıran, neyin doğru olduğu hakkında farklı tanımlar ve ölçütler benimseyen ve yaşamlarımız üzerinde farklı neticeleri olan üç farklı teori ile karşı karşıyayız. İçinde yaşadığımız ekono-

mik sistemin kapitalizm olduğu konusunda hepsi hemfikir olsa da, teorilerin kapitalizm kavramlarının pek az ortak özelliği vardır. Neoklasik teori, rekabetçi piyasaların optimumu arayan üreticilerle tüketicileri birbirine bağladığı, özel mülkiyet ve özel şirketlerle yürütülen bir ekonomi görür. Keynesçiler temelde sağlam ve verimli olsa da, aşmak için sistemli devlet müdahalesi gerektiren verimsiz ve müsrif dengeleri tekrar tekrar üretebilen ve üreten bir ekonomik yapı görürler. Marksçı teori ise sömürünün yeniden üretildiği, hızlı teknolojik değişimin yanı sıra feci toplumsal neticeleri olan belirli bir sınıf yapısı görür. Teoriler arasından seçim yapmak, içinde yaşadığımız dünyaya dair alternatif kavramsallaştırmalar arasından seçim yapmaktır.

Çatışan iktisat teorilerinin toplumlarımız üzerinde pratik tesirleri vardır. Üç teorinin uygulayıcıları, enflasyonu, gerilemeyi, savaşı, aile içi şiddeti, aşırı zenginlik eşitsizliğini ve birçok diğer acil toplumsal meseleyi nasıl anlamak ve bunlara nasıl tepki vermek gerektiği hakkında farklı sonuçlara varıp dururlar. Aralarındaki çelişkiler, ürettikleri ters yönde çözümlemeler ve savundukları siyasi çözümler göz önüne alındığında, teoriler arasında nasıl seçim yapmalıyız?

Aslında bu ikileme yaşamlarımızın birçok diğer kısmından aşinayızdır. Farklı dinler bize alternatif Tanrı, ölümlülük ve hayat kavrayışları sunarlar. Farklı tıp doktorları hastalıklar hakkında farklı teşhisler koyar, farklı tedaviler uygularlar. Farklı mutfak, saç kesimi, giyim ve cinsel ilişki gelenekleri de keza hayatımız için bir dizi alternatif yaşam biçimi gösterirler bize.

Dinde, tıpta, yaşam tarzında ve sanatsal yargılarda farklılığı genelde hoşgörmek ve hatta teşvik etmek fakat öbür yandan iktisat teorilerinde farklılığa müthiş tahammülsüz olmak bazı kültürlere özgü bir özelliktir. Bu kültürler mesele iktisat teorisi olunca görüş farklılıklarının yoldan çekilmesini – çözülmesini– ve bir teorinin mutlak doğru sayılmasını bekler gibidirler. Böyle kültürler çoğu zaman alternatif Tanrı kavramlarının birarada var olması ve birbirleriyle etkileşmesi gerektiğine inanırlar ve bu kültürlerde hangi kavramın doğru olduğunu sormak ayıptır. Fakat alternatif iktisat teorilerinden tam da bunu öğrenmek isterler: Hangisi doğru? Hangisi "gerçeklere uygun"? Hangisini benimsemeli, hangisini yanlışlar alemine kovmalı?

Bize göre entelektüel olarak olgun toplumlar, iktisat teorilerinin farklı olduğu ve muhtemelen indirgenemez şekilde farklı kalacağı gerçeğinin geniş kabul gördüğü toplumlardır. Toplumsal yaşamın dini, kültürel, tıbbi ve diğer alanlarında hoşgörüsüzlüğün reddi, hoşgörüsüzlüğün iktisat teorileri alanında da reddedilmesini içerecek şekilde genişletilebilir ve genişletilmelidir. Dini, siyasi ve sanatsal hoşgörünün sonuç verdiği çapraz döllenmeler, çeşitlilikler ve toplumun genel zenginleşmesi, üç teorinin hepsine hoşgörü gösterilmesinden de doğacaktır. Her halükarda, hoşgörü gösterilse de göste-

rilmese de, neoklasik, Keynesçi ve Marksçı iktisat arasındaki farklar ve çekişmeler on yıllarca süregelmiştir. Demek ki şu soru hâlâ geçerli: Bu başlıca teorik alternatifler arasından nasıl seçim yapacağız?

7.4.1 Teorinin Neticesine Göre Teori Seçmek

Seçimlerimizi, her teorinin yaşamlarımızda yarattığı farklı sonuçlara göre yapabiliriz. Sonuçların bazılarını ele alalım. Bir tanesi, toplumda sömürünün farkına varmaktır. Marksçı teori, insan ilişkilerinde diğer teorilerin kabul etmediği bir şey görmeyi öğretir insana. Marksçı teori sayesinde sınıfın farkına varmak çoğu zaman bireyleri sömürüyü değiştirmeye veya ortadan kaldırmaya çalışmaya iter. Sömürünün sınıf süreçlerinin bir veçhesi olduğu hakkındaki Marksçı farkındalığın bir başka sonucu, muhtemelen toplumdaki sınıf olmayan süreçleri farklı şekilde anlamak olurdu. Örneğin erkekler ile kadınlar, beyazlar ile siyahlar, kapitalistler ile işçiler, mülk sahipleri ile mülksüzler arasındaki eşitsiz güç dağılımı gibi sınıf olmayan süreçler hem sınıf süreçlerinden farklı olarak hem de onlarla karşılıklı fazla-belirlenim ilişkisi içinde görülürdü.

Bu kitapta tartışılan Marksçı teoriyi benimsemenin diğer sonuçları arasında özcülük yerine fazla-belirlenime bağlılık vardır. Böyle bir bağlılık, nihai, esas veya asıl nedenler veya doğrular arama gerekliliğine son verir. Bunun yerine, farklı teorilerin veya açıklamaların, birleşerek onları fazla-belirleyen karmaşık toplumsal koşullardan doğduğunu farz eder. Her teori sadece belirli önermeleri bakımından değil, doğruluk ölçütleri, mantığı ve önermeleri için oluşturduğu tutarlılık kıstasları bakımından da farklıdır. Özcülük karşıtı düşünme biçimine duyulan böyle bir bağlılığın, bir şey hakkındaki hiçbir açıklamanın asla sonlanmış veya gözden geçirilmeye gerek kalmayacak şekilde doğru olmayacağı veya bu açıklamanın birkaç alternatif açıklamadan biri olduğu gibi bir çıkarımı vardır.

Marksçı teorinin fazla-belirlenime tutarlı bir biçimde sadık kalmasının sonucu, böyle bir teoriye katılanların kendi durdukları yerin yalnızca birkaç alternatiften biri olduğunu görmeleridir. Bu kabullenme de bir farklılık demokrasisini, yani toplumsal teorileri, her modern toplumu şekillendiren karmaşık akımlar hakkında farklılığıyla zenginleşen bir düşünceler bütünü olarak anlayan, dogmatik olmayan bir tutumu mümkün kılabilir. Böyle bir kabullenme taraf tutmakla, toplumsal neticelerinden ötürü bazı teorilere kucak açıp diğerlerine karşı çıkmakla çelişmez.

Eğer Marksçı teoriye baş koymaktan doğan sonuçların bu sınırlı listesi size çekici geliyorsa o zaman neoklasik veya Keynesçi teori yerine Marksçı teoriyi sahiplenip kullanabilirsiniz. Fakat farklı teorilerin girdap gibi dönüp

durduğunu ve doğruluk derecelerine göre sıraya dizilemeyeceklerini, onların sadece farklı olduğunu ve sizin sadakatinizi kazanmak için yaygara kopardıklarını kabul etmenin bariz kargaşası karşısında hayal kırıklığına uğrayıp teslim de olabilirsiniz. Eğer teoriler herhangi biri aslen doğru olmaksızın ve diğerlerini nihai bir biçimde yanlış çıkarmaksızın farklıysa kötü niyetli bir teorinin insanların kafalarını çelebileceğinden, eylemlerini teslim alabileceğinden korkabilirsiniz de. Kullanımının sonuçlarını onayladığı için Marksçı teoriye kapılan bireyler için bunlar son derece makul kaygılardır. Fakat bu kaygıları tartışmadan önce neoklasik veya Keynesçi iktisat teorisini benimsemenin farklı sonuçlarını gözden geçirmeliyiz.

Neoklasik teorinin derin sonuçlarından biri, kapitalizm öncesinde hakim olan dini teorilerin bastırdığı bir şeyi tanıması ve övmesidir. Bu "şey", neoklasik teorinin ekonominin ve toplumun özü yaptığı giriş noktasıdır, yani bireysel insandır. Kilit önem taşıyan bu fikir, tarihsel olarak daha önce tartışığımız şeyle, "hümanizmin" yükselişiyle bağlantılıdır. Hümanizm, yaşamın nedeni, özü ve amacı olarak Tanrı'yı merkeze alan dini teorilere duyulan önceki sadakatlerini yitiren birçok kişiyi çekmiştir. Dünyanın yaratıcısı ve merkezi olarak insan bireyleri, hayatın gayesi olarak bireysel mutluluğu merkeze almıştır.

Hümanizm, toplumun doğasını ve gelişimini tek tek her bireyin toplumsal kısıtlamalar karşısında kendi verili potansiyelini keşfetmek ve geliştirmek için verdiği kahramanca mücadele olarak açıklayan geniş kapsamlı bir genel teoridir (belki de ona felsefe demeliyiz). Keza bu merkezi fikir neoklasik iktisat teorisinin giriş noktası ve özüdür. Neoklasik teori bir hümanizm biçimidir.

Bu demektir ki bir birey, neticeleri veya sonuçları arasında; şahsi hürriyetiençoklamayı, toplumsal kurumların insanın esas mücadelesi olan bireysel potansiyelleri gerçekleştirme mücadelesine izin vermesini, hatta kolaylaştırmasını hedefleyen adımlar olduğu için neoklasik teoriyi seçebilir. Böyle bir birey, insan doğamıza en uygun olduğunu düşündüğü kapitalist kurumları takdir ettiği ve mantıken o kurumlara götürdüğü için seçebilir neoklasik teoriyi. Neoklasik teori, piyasa noksanlarını sonlandırmayı ve devletin ekonomik olaylara müdahalesini enazlamayı vadeden toplumsal değişimlerden oluşan bir siyasi programa gider. Tüm sebeplerden ötürü dünyayı Marksçı veya Keynesçi teorik gözlüklerle değil neoklasik gözlüklerle görmeyi pekâlâ seçebilirsiniz.

Farklı bir birey de kapitalizmi bir sistem olarak olumlu karşılayıp takdir edebilir fakat dengesizliğinden, mükerrer dalgalanmalarından ve onların getirdiği kitlesel ızdıraptan rahatsız olabilir (tıpkı Keynes gibi). Kapitalizmin noksanlar ve kusurlarla sarılı olduğunu kabul eden bu birey, kapitalizmin

neden dengesiz olduğunu ve devletin müdahale ederek kapitalist dengesizliği nasıl düzeltebileceğini veya en azından hafifletebileceğini ve düzeltmesi ve hafifletmesi gerektiğini söyleyen Keynes'in teorisini inandırıcı bulabilir. Bu birey, hem neoklasik teoriyi hem Marksçı teoriyi iki aşırı uç olarak görüp, neoklasik ve Marksçı teoriler arasında olumlu bir ortayol olarak Keynesçi teoriyi benimseyebilir. ABD'de Liberaller ve birçok diğer ülkede sosyal demokratlar bu gibi sebeplerden ötürü dönüp dolaşıp Keynesçi iktisat teorisinin değişik biçimlerine gelmiştir.

Aslında bir an durup düşünmek, her bireyin bir teoriyi değil de öbürünü tercih etmesinin koca bir kişisel ve toplumsal etmenler listesinden etkilendiğini doğrulayacaktır. Bir bireyin teoriler arasından yaptığı seçimi alternatif teorilerin neticelerinden çok daha fazlası şekillendirir. Teorik tercihleri etkileyen diğer etmenler arasında aile geçmişi, eğitim, dini inanç, yaş, cinsiyet, şu anki aile durumu, iş koşulları, siyasi tutum ve diğerleri bulunur. Dahası, bu etmenler ömür boyu değiştiği için teorik tercihler de değiştir.

Örneğin bir kişi, siyasi çıkarımları Marksçı veya Keynesçi teorininkilere göre kulağa nispeten daha az çarpıcı ve daha az tehditkâr geldiği için belirli bir zamanda neoklasik teoriyi tercih edebilir. Bu tercih kısmen o kişinin sınıf yapısında durduğu yerden de kaynaklanabilir. Eğer kişi üretken emekçilerden artık alan konumdaysa neoklasik teoriyi tercih edebilir çünkü neoklasik teori artık fikrini tümden inkâr eder ve onun yerine, gelirlerin bireylerin üretime yaptıkları katkılar karşılığı verilen ödüller olduğunu iddia eder. Neoklasik teorinin Keynesçi teoriye tercih edilmesinin bir başka sebebi, savunduğu 'bırakın yapsınlarcı' politikalar; yani, artıklara el konulmaya devam edilmesinin önüne hiçbir engel veya hükümet müdahalesi koymayan, artıklara el konulmasını el koyanlara verilen bir mükâfat olarak değerlendiren politikalar olabilir. Haliyle yüksek gelir elde eden kesimler başka hiçbir mantıklı veya akıl kârı teorinin olmadığını düşünecek derecede, neoklasik teoriye derinden sadık olabilirler. Özel şirketlere ve serbest piyasaya dayanan kapitalist bir ekonomide yaşanan büyük bir ekonomik kriz sonrası neoklasik iktisada duyduğu bağlılığı yerle bir olmuş birine Keynesçi teori cazip gelebilir. Fakat eğer devletin ekonomiye müdahaleleri ekonomik şartları (enflasyonu veya büyümeyi) iyiye değil kötüye götürürse Keynesçi biri teorik sadakatini değiştirebilir.

Marksçı teori çoğu zaman insanların kapitalizm ve kapitalizmin nasıl işlediği hakkındaki düşüncelerini değiştirir. Nitekim kapitalist sınıf süreçlerinden faydalananları veya hümanist felsefeyi benimseyenleri veya neoklasik iktisadı benimseyenleri rencide edebilir veya kaygılandırabilir. Kapitalist sınıf yapısının yaygın olduğu toplumlarda Marksçı teoriden huzursuz olan birçok kişi vardır. Neoklasik teorinin övdüğü bireysel özgürlüklerin aslında

kitlesel sömürünün koşulu olduğunu söyleyen Marksçı iddialar onları rahatsız eder. Kimileri neoklasik savları tercih eder çünkü Marksçı savları ciddiye almanın getireceği bazı yıkıcı neticeleri kişisel yaşamlarında istemezler. Elbette çeşitli tür ayrımcılıktan, adaletsizlikten ve ezilmeden muzdarip olan bireyler kapitalizmi temelden eleştiren bir teoriye daha açık olabilirler.

Farklı neticelerine göre üç teori arasından seçim yapmak, tutumlarımızı ve tercihlerimizi şekillendiren türlü türlü etkilerin tümünü içeren karmaşık bir meseledir. Teoriler arasından yaptığımız seçim en az yaşamlarımızda yaptığımız birçok başka seçim kadar karmaşıktır. Seçtiklerimizi neden seçtiğimizin nedenlerinden bazılarının farkındayızdır fakat seçimi yaptıktan çok sonrasına kadar farkına varmadığımız nedenler ve hatta farkına hiç varmayacaklarımız da vardır. Neticelerine göre teori seçtiğimizde, aslında birçok başka nedenden de ötürü seçiyoruzdur fakat bunların sadece bazılarının farkındayızdır.

Bu kitabın dilinde söylersek, bütün seçimler fazla-belirlenmiş ve çelişkilidir. Seçimlerimizi ve seçimlerimizin nedenleri hakkındaki eksik farkındalığımızı şekillendirmekte yaşamlarımızın her veçhesi farklı roller oynar. Seçimlerimiz çelişkilidir çünkü seçimlerimiz ve seçimlerimize dair farkındalığımız üzerindeki sonsuz sayıda çeşitli etkiler bizi bir oraya bir buraya, çoğu zaman da çelişkili istikametlere sokar. Seçim yapmakta zorlandığımızda, başa çıkmamız gereken olumlu ve olumsuz neticelerle boğuştuğumuzda (bazen çok uzun sürebilir) bu konuda oldukça hassas hale geliriz.

Marksçı teoride bütün tercihler toplumun sınıf olan ve olmayan bütün süreçleri tarafından fazla-belirlenmiştir; birey bu fazla-belirleyen etkilerin farkında olsa da olmasa da. Fazla-belirlenim mantığı, mantığa aklı yatan Marksistlerin teorik seçimleri tek bir temelin (mesela neticelerin) belirleyebileceği fikrini reddetmesini gerektirir. Marksçı fazla-belirlenim mantığı şunu ima eder: sınıf süreçleri nasıl fazla-belirlenmişse, bir toplumda var olan teoriler ve bireylerin o teoriler arasından yaptığı seçimler de fazla-belirlenmiştir.

7.4.2 Mutlak bir Standarta Dayanarak Teori Seçmek

Neoklasik, Keynesçi ve Marksçı teoriler arasından birini seçmenin bir başka zemini, hangisinin gerçeğe daha yakın olduğunu, ekonominin gerçekten nasıl işlediğini hangisinin en iyi kavradığını incelemek olabilir. Bu durumda doğruluk kıstası gerçekliğe tekabül etmektir, hangi teorinin "gerçeklere daha uygun olduğudur". Kişinin bakış açısına göre değişmeyen mutlak bir standarttır bu. Kişi, bütün teorileri tek bir mutlak standarta, gerçekliğe tekabül standartına göre ölçerek teori seçenekleri arasından birini seçer.

Fakat bu mutlak temele göre seçim yapmanın da en az teorilerin neticelerine göre seçim yapmak kadar karmaşık olduğu fark edilir. Aralarından se-

çim yapılacak farklı teoriler olduğu gibi, farklı seçim yapma biçimleri de vardır. İktisatçılar nasıl alternatif iktisat teorilerini tartışıyorsa, felsefeciler de teoriler arasından seçim yapmanın alternatif biçimlerini tartışırlar. Hatta böyle felsefi tartışmalar felsefenin epistemoloji adı verilen ve düşünmeyi, doğruyu ve ikisi arasındaki ilişkiyi inceleyen koca bir alt dalını oluşturur.

Kapitalizmin ne olduğu hakkında alternatif iktisat teorileri olduğu gibi, düşünmenin ve doğrunun ne olduğu hakkında da farklı epistemolojik teoriler vardır. "Doğrunun" basit ve apaçık bir şey, hepimizin aynı şekilde tanımladığı bir şey olduğuna inanmak, yüzyıllardan beri tartışmalar ve ihtilaflar çıkarmış olan farklı doğruluk tanımlarını ve doğruluk hakkındaki farklı fikirleri göz ardı etmektir. Alternatif teorilerden birine, hangisinin doğruya daha yakın olduğuna göre (mutlak bir standarttır bu) karar verebileceğinize inanmak sizi şu sorunla karşı karşıya bırakıverir: "doğrunun" ne olduğu hakkındaki alternatif teorilerden birinde nasıl karar kılacağız? Neoklasik, Keynesçi ve Marksçı teoriler arasından yaptığı seçimi hangisinin "doğruya" daha yakın olduğu temeline dayandıranların karşısında bu sorun vardır.

7.4.3 Ampirizm

Doğruluk teorilerinden biri (bir epistemolojik teori), doğruyu bir fikrin gerçekliğe tekabül etmesi olarak tanımlar. Sav şöyledir: Dışarıda, insanların beş duyuyla bilebilecekleri gerçek bir dünya vardır. Görme, koklama, dokuma, işitme ve tatma, "dışarıdaki gerçek dünyanın" olgulara aracılık ederek onları beyinlerimize kazıyan kanallar işlevi görür. Düşündüğümüz zaman dünyanın nasıl işlediği hakkında fikirler oluştururuz. Oluşan bu fikirlerden hangilerinin "doğru" olduğunu veya herhangi birinin "doğru" olup olmadığını belirlemek için bu fikirleri duyularımızın topladığı, dünyanın "olgularıyla" karşılaştırırız. "Olgulara en iyi uyan", yani duyularımızın gerçek dünya hakkında gösterdiklerine en yakın tekabül eden fikirler daha sonra doğru ilan edilir.

Bu epistemolojik teoriye "ampirizm" denir. Bugün oldukça nüfuz sahibidir; birçok kişi ampirizmi alternatif doğruluk teorilerine yeğ tutar. Ampirizme inanan bireylere göre neoklasik, Keynesçi ve Marksçı iktisat teorileri arasından yapılacak seçim, hangi teorinin "olgulara en iyi tekabül ettiğine" adamakıllı dayandırılarak yapılmalıdır. Ampiristler üç iktisat teorisini gerçek dünyanın olgularına mütekabiliyetlerine göre değerlendirirler (alternatif siyaset, biyoloji, kimya vesaire teorilerinde yaptıkları gibi). Aralarından birini seçmek daha sonra hangi teorinin en yakinen tekabül ettiğine göre yapılır.

Bu standart mutlaktır çünkü birden çok alternatif doğru olma imkânını kabul etmez. Bir teoriye olumlu olan "doğru" ünvanını verirken, diğer se-

çenekleri "daha az doğru" veya "yanlış" diyerek kapı dışarı eder. Ampirizm, hepimizin gerçeklik olgularını aynı şekilde duyduğu, "gerçekliği" herkesin tıpatıp aynı şekilde gördüğü, işittiği, kokladığı, tattığı ve ona aynı şekilde dokunduğu konusunda ısrar eder. Duyularımız gerçekliği bilmek ve böylelikle gerçek hakkındaki teorileri doğru olup olmadıklarına göre (gerçeğe tekabül edip etmediklerine göre) değerlendirmek için mutlak isabetli ve güvenilir araçlar sunar.

Çoğu neoklasik iktisatçı böyle bir epistemolojiye inanır. Neoklasik teorinin tercihlerini, daha gerçekçi oldukları, Keynesçi ve Marksçı teorilere göre gerçeğe daha yakinen tekabül ettikleri gerekçesiyle savunurlar. Çoğu Keynesçi ve Marksçı iktisatçı da aynı epistemolojiye bağlıdır. Onlar da kendi teorilerinin doğru olduğuna, alternatif teorilerin doğru olmadığına inanırlar ve onlar da doğruluğu teorinin olgusal gerçekliğe tekabül etmesi olarak tanımlarlar. Fakat neoklasik teoriyi olgulara göre test ettiklerinde Keynesçi veya Marksçı teorilerin o olgulara daha uygun olduğu sonucuna varırlar ve böylece daha az doğru veya yanlış buldukları neoklasik iktisada karşı kendi teorilerinin daha doğru olduğunu savunurlar. Üç teori taraftarları arasındaki tartışmalar çoğu zaman veri ve istatistiksel ölçüm hakkında kapışmalar içerir; tarafların her biri kendi veri ve ölçümlerinin gerçeklere daha çok uyduğunu iddia eder.

Rakip teorilerin paylaştığı ampirist epistemoloji, müthiş ve mutlakiyetçi bir kavgayı garanti eder. Hiç kimse, alternatif teorilere hatalı olmak dışında bir şeyi layık görmez. Dahası, her ampirist teorisyen dönüp dolaşıp aynı şeyi sorar: rakibi, onun olgularına göre yanlış olan, gerçeğe tekabül etmeyen inançlarda neden ısrar ediyordur? Çoğu ampirist teorisyenin vardığı sonuç, alternatif teorisyenlerin başka niyetleri olduğu ve bu niyetlerin onları "olgusal olarak" doğru olmayan şeylere inandırdığıdır. Farklı iktisat teorileri hakkındaki birçok amprist tartışma yozlaşır ve birbirlerini yanlış fikirlere dogmatik şekilde bağlı olmakla, yanlılıkla, çarpıtmaya ve bilimsel yöntem ve dürüstlük eksiğiyle suçlayan karşılıklı ithamlara dönüşür. Tartışmalar, farklı fikirdeki teorisyenlerin ekonomik ve toplumsal değişimleri desteklemek veya engellemek amacıyla yanlış fikirleri bile isteye desteklemekle suçlandığı çok çirkin hallere bürünebilir.

7.4.4 Akılcılık (Rasyonalizm)

Bir başka doğruluk teorisi olan akılcılık (rasyonalizm), insanların düşünme yoluyla, yani mantık yürüterek bilebilecekleri bir gerçek dış dünya olduğunu öne sürer. Buradaki varsayım, dünyanın altında, insan aklının kavrayabileceği bir mantık veya düzen yattığıdır. Hatta akılcılar, ilahi vahiy yoluyla

olsun olmasın, dünyanın altında yatan düzen hakkında aklın temel bir doğru bilgi biriktirmiş olduğuna inanırlar. O bilgi, mutlak bir doğruluk standartı veya ölçütü işlevi görebilir ve görmelidir. Nitekim o önermelerin birikmiş bilgiye tekabül edip etmediği ölçülerek herhangi bir teorinin dünya hakkındaki önermelerinin doğruluğundan emin olunabilir. İktisattaki akılcılar, iktisat hakkındaki bütün önermelerin doğruluğunu ölçmek için gerekli bilgiyi kendi temel teorilerinin (ister Keynesçi, ister neoklasik ister Marksçı olsun) sunduğuna inanırlar.

İktisatta kullanıldığı zaman akılcılık şunda ısrar eder: ekonomideki doğru ilişkiler duyusal gözlemler aracılığıyla keşfedilemez çünkü duyularımız sonsuz bir izlenimler kaosu, içinden çıkılmaz bir veri kütlesi algılar. Beynimiz bütün bu bilgiyi işleyemez; dolayısıyla akılcılar duyularımızın topladığı sonsuz izlenimlerin sadece bazılarına odaklanırlar. Örneğin bir kişiye baktığımızda gözlerimiz kelimenin tam anlamıyla sonsuz sayıda olgu görür fakat beynimiz bunların bazıları seçip kaydeder, bazıları "ile düşünür". Akılcı görüşte insanlar duyuların topladığı bütün o veriler arasından mecburen seçim yaparlar, önemli veya dikkate değer olduğunu düşündüklerini seçerler. Hiç kimse ampiristlerin iddia ettiği gibi bir fikri bütün olgulara kıyasla test etmemiştir. Nitekim akılcılık, imkânsız ve tutarsız bir doğruluk teorisi olduğunu söyleyerek ampirizmi reddeder.

Akılcılar, insanların hangi gerçekleri seçip üzerine çalışacaklarına karar verirken hangi gerçeklerin seçilmeye değer olduğuna dair bir teoriye dayandığında ısrar ederler. Bireye gözüken "ampirik gerçekler/olgular" son kertede o bireyin duyusal izlenimlerine açıklığına (duyumsadıkları arasından seçim yapmasına) yön veren teoriye bağlıdır. Öyleyse akılcılar, bir teorinin taraftarları tarafından seçiçi şekilde toplanıp sunulan belirli "olgular" yerine, teorinin çekirdeği olarak gördükleri şeye, yani, sonsuz sayıda olgu arasından seçim yapılmasına yön veren mantığa veya akla odaklanırlar. Akılcılar, ekonomik gerçekliğin kabul gören mantıksal düzenine en kesin olarak uyan mantıksal yapının hangi teoride olduğunu tartışırlar. Akılcılar, gerçeğin bünyesindeki mantığı en iyi yansıtan teorinin gerçek ekonomik olayları açıklamak için en önemli olguları seçeceğinden emindirler.

Bazı neoklasik, Keynesçi ve Marksçı iktisatçılar, bazen bilinçli bir şekilde ama çoğu zaman alternatif epistemolojik konumlardan birinde durduklarının farkında olmaksızın akılcı yaklaşımı benimserler. Neoklasik, Keynesçi ve Marksçı akılcılar, ekonomik gerçekliğin hakikatine uyan tek teorinin kendi teorileri olduğunu iddia ederler. Her akılcı iktisatçı kümesi, kendi teorisinin rasyonel düşüncenin ekonomi hakkında vardığı en yüksek aşama ve dolayısıyla, ekonomik gerçekliğin nasıl işlediğini bilmeye yönelik bugüne kadarki en yakın yaklaşım olduğunu iddia eder. Her küme kendi teorisini

iktisat hakkındaki bütün beyanların mutlak ölçütü kabul eder. Neticede her biri, alternatif teorileri gerçeklik hakkında yetersiz anlayışlardan ibaret sayarak reddeder. Her biri diğerlerine yanlış ve hatalı diyerek saldırır.

Ampiristler, hangi teorinin "gerçeklere/olgulara" daha iyi uyduğunu tartışırlar. Akılcılar, hangi teorinin ekonomik olayların altında yatan mantığı en iyi kavradığını tartışırlar. Üç cepheden hem akılcılar hem ampiristler, birbirlerini "gerçeklerden" bihaber olmakla, "doğru teoriyi" bilmemekle veya gizli ve entelektüel açıdan dürüst olmayan amaçlarla modası geçmiş fikirlere cahilce tutunmakla itham ederler. Alternatif teorilerin sadece dünyayı değil doğruyu da anlamanın farklı yollarını sundukları anlayışı akılcılar ve ampiristler arasında neredeyse hiç kabul görmez.

7.4.5 *İktisat Teorileri ve Epistemolojiler Arasından Seçim Yapmak*

"Doğru" tanımı hakkındaki fikir ayrılıkları, alternatif iktisat teorileri veya başka teoriler arasından yaptığımız seçimlerimizi etkiler. Sırasıyla gerçek olgulara veya düşünce mantığına dayanan tek bir mutlak doğru olduğunu söyleyen ampirist ve akılcı anlayışlar, kullanabileceğimiz tek epistemolojik anlayışlar değil. Göz önünde bulundurabileceğimiz başka anlayışlar da var çünkü iktisat teorileri arasından seçim yapmak, bununla bağlantılı olarak bizi alternatif epistemolojiler arasından seçim yapmaya da çeker.

Hem ampirizmden hem akılcılıktan farklı bir epistemolojik teori ele alalım. Bu teori, duyularımızın inandığımız teoriyi hem etkilediğini hem de ondan etkilendiğini öne sürer. Hem düşünmenin hem duyumsamanın yaşamlarımızın bütün diğer veçheleri ve etkinlikleri tarafından şekillendirildiğini de öne sürer. Bir başka deyişle, duyularımız ve düşüncelerimiz fazla-belirlenmiştir ve nitekim birbirinden bağımsız değildir. Her birinin nasıl işlediğini, tarihimizdeki ve çevremizdeki diğer her şey şekillendirir. Doğru hakkındaki bu epistemolojik teori, farklı teorileri ampirizmde olduğu gibi "olgulara/gerçeklere" göre veya akılcılıkta olduğu gibi "tek bir doğru mantığa" göre ölçmenin mutlak bir doğru falan üretmeyeceğini iddia eder. Çünkü ne "gerçekler", ne "mantıklar" ne de teoriler bağımsız varlıklardır. Birbirlerini karşılıklı olarak fazla-belirlerler. Nitekim ne gerçekler/olgular, ne de akıl bağımsız veya mutlak bir teorik doğruluk kıstası olarak iş görebilir, zira alternatif teoriler doğruluk kıstası olarak gördükleri gerçekleri ve mantıkları etkilerler.

Örneğin iyimserler ve kötümserler akşam kuşağında aynı televizyon programını izlerken çok farklı şeyler görürler. Vejeteryan olanlar ve olmayanlar, aynı yemekleri yediklerinde farklı tat duyusu tecrübe ederler. Dindar insan-

lar, kutsal bir emanete temas ettiklerinde din ile alakası olmayan kişilerden epey farklı bir şey hissederler. Karşıt siyasi görüşten iki öğrenci aynı hocanın dersini çok farklı şekillerde duyar. Dünya hakkında tek tek ne düşündüğümüz, duyularımızın dünyayla nasıl etkileşeceğini etkiler. Bunun tersi de geçerlidir. Yukarıdaki örneklerin her birinde, taraflardan birinin ısrarla gördüğünü, tattığını, hissettiğini veya duyduğunu söylediği şeyi öteki tarafın ısrarla görmediğini, tatmadığını, hissetmediğini veya duymadığını söylemesi şaşırtıcı olmaz. Benzer şekilde, toplumda farklı sınıf konumlarında veya sınıf olmayan farklı konumlarda bulunan bireyler farklı şekillerde akıl yürütürler. Örneğin emek gücü satanlar ve satın alanlar, bu farklı konumlarla bağlantılı olan çeşitli tecrübelerden ötürü yaşam hakkında farklı şekilde düşünürler. Bazı bireylerin aklına gelen düşünceler başkalarının aklına hiç gelmez. Dünyanın mantıklı bir düzeni olup olmadığı ve varsa bu düzenin ne olduğu insanların üzerinde anlaştığı meseleler değildir. Akılcılığın, mutlak bir evrensel doğruluk standardı sunma iddiası sürdürülemez.

Bu gibi mutlak olmayan bir epistemoloji açısından bakıldığında, insanlar hem duyumları hem de kavramsallaştırmaları hakkında fikir ayrılıklarına düşebilirler, düşerler de. Demek ki duyumsadığı gerçekler doğrultusunda bir kişiye uyan bir teori başka birine uymayabilir. Öyleyse böyle bir epistemolojik konumu izlersek farklı teoriler farklı kişiler için doğrudur. Ampiristlerin iddia ettiği gibi "asıl" gerçeklere uyacak tek bir teori aramanın veya hayal etmenin lüzumu yoktur, çünkü herkesin duyumsadığı ve doğruluk standartı olarak kabul ettiği tek bir olgular kümesi yoktur. Keza akılcıların iddia ettiği gibi gerçekliğin mantıksal düzenini tek başına kavrayan bir tek teori aramak da lüzumsuzdur, çünkü insanların algıladıkları mantıksal düzen aynı değildir. Herkesin farklı farklı anladığı gerçeklikleri eşit ölçüde kavrayan bir teori yoktur. Bunun yerine, insanların dünyayı duyumsadıkları, dünya hakkında düşündükleri ve dünyada yaşadıkları farklı şekilleri yansıtan ve şekillendiren teoriler ve doğrular vardır; ikisi de çoğuldur.

Demin betimlediğimiz üç epistemoloji arasında iktisat teorisi açısından bariz farklar vardır. Ampiristler, neoklasik, Keynesçi ve Marksçı iktisatlar arasındaki tartışmayı, tek tek hepsini olgularla/gerçeklerle sınayarak çözerdi. Onlara göre, algıladıkları gerçekler/olgular, herkese göre gerçek olmalı ve dolayısıyla herkes için mutlak doğruluk standartı işlevi görmelidir. Akılcılar, neoklasik, Keynesçi ve Marksçı iktisatlar arasındaki tartışmayı, tek tek hepsini her bir akılcının gerçekliğin mantıksal düzeni olarak kabul ettiği şeyle sınayarak çözerdi. Onlara göre, gerçekliğin akil düzeniyle sınanarak keşfettikleri doğru teori herkese göre doğru olmalıdır. Bunların aksine alternatif epistemolojik yaklaşım, düşünme ve duyumsamanın birbirleri ve toplumdaki diğer her şey tarafından fazla-belirlendiğine inanır. Dolayısıyla, dünya-

yı farklı duyumsayan, dünya hakkında farklı düşünen ve dünyada farklı yaşayan insanlara farklı farklı teoriler çekici gelecek, akıllarına farklı teoriler yatacaktır. İnsanlar farklı doğruluk tanımlarına ve standartlarına inandıkları gibi, alternatif teorilerin doğrulukları hakkında farklı sonuçlara varacaktır.

Kuşkusuz, dünya farklı teorilere inanan insanlarla dolu çünkü doğrunun ne olduğu hakkında insanların farklı anlayışları var. Toplum, ekonomi, doğa vesaire hakkında nasıl farklı teoriler varsa, doğruluğun da farklı standartları var. Mutlakiyetçi olmayan bir epistemoloji bu: tek bir doğruluk standartı olmadığını ve nitekim yanlış teorilerden üstün tek bir teori bulunmadığını kabul eder. Bu görüşte, dünya hakkında farklı düşünme biçimleri ile farklı duyumsama biçimleri yanyanadır. Teoriler farklı şekillerde doğrudur, doğrular indirgenemez şekilde çoğuldur.

Bir kez daha şunu eklemek önemli: birden çok doğru olduğunu teslim etmek, hangi teoriyi benimseyip hangisine karşı çıkacağını seçmenize asla engel değildir. Seçiminizin mutlak bir doğruluk standartına dayanmadığı, bilakis, alternatif teorilerle özdeşleştirdiğiniz güzellik standartı veya toplumsal neticeler veya karmaşıklık gibi farklı standartlara dayandığını anlamına gelir sadece.

İki iktisat teorisi arasından birini seçme sorunuyla baş ederken, bir adım daha atıp buna paralel olan farklı epistemolojiler (doğruluk teorileri) arasından birini seçme sorununa geldik. İktisat teorileri arasından yaptığımız seçimde doğruluk kesin bir belirleyici olamadığına göre, şimdi alternatif epistemolojiler ile karşı karşıya kaldığımızda da sorunu çözmek için bir başka mutlak standart aramayacak kadar bilgeyiz.

Dünyamız, her şey hakkında farklı ve karşıt teorilerle doludur. Onların (henüz) farkında olmasak bile, her şey hakkında düşünmenin alternatif yolları vardır. Hiçbir şey herkes tarafından aynı şekilde düşünülmez. Alternatifleri daha iyi anladıkça, onları seçsek de seçmesek de daha bilgeleştiğimize inanmak için iyi nedenler var. Bir ahlaki değer olarak seçim özgürlüğü eczaneden hangi diş macununu alacağımız seçiminin ötesinde dünyamızda dolaşan iktisat teorileri arasından seçim yapabilme özgürlüğünü de içeriyordur herhalde. Sanıyoruz ne kadar fazla seçeneğimiz varsa o kadar özgür ve bilgeyizdir de.

Eninde sonunda yaptığınız seçim, sizi fazla-belirleyen bütün etkilere bağlı olacaktır. Eğer ampirizmi veya akılcılığı seçtiyseniz, o zaman muhtemelen neoklasik mi Keynesçi mi yoksa Marksçı teori mi doğru tartışmasına katılırsınız. Eğer seçiminiz amprimizme ve akılcılığa karşıysa ve mutlakiyetçi olmayan bir epistemolojiden yanaysa, o zaman muhtemelen iktisat teorileri arasından yaptığınız seçimi bir doğruluk kıstasına değil, teorilerin dünya üzerindeki farklı etkilerine ve çağrıştırdıklarına dayandırırsınız. Hangi se-

çimi yaparsanız yapın, umuyoruz insanların neden ve nasıl farklı seçimler yaptığının farkına varırsınız. Umuyoruz ki teorik farklılıkları genel olarak iktisat disiplininde, özel olarak da ABD'deki iktisat geleneğinde olduğundan fazla tartışmak ister, teorik farkların daha çok farkına varır, teorik farklara daha hoşgörülü olursunuz.

Ezeli ekonomik sorunlara çözüm bulmak, çoğu zaman o sorunlar hakkında farklı şekillerde düşünmeye çalışmayı, farklı teorilerle cebelleşmeyi gerektirir. Marksçı teori, hem bugün Amerika'da hâlâ yaygın olan neoklasik teoriden hem de yeniden dirilen Keynesçi teoriden farklıdır ki bu iki teori de Marksçı teoriye kıyasla çok daha iyi bilinir. Hâlbuki Marksçı teori kapitalist ekonomiler hakkında düşünmenin özenli, mantıksal ve ayrıntılı türlü türlü yöntemini barındırır. Marksçı teorinin eleştirel ve devrimci itkileri onu sakıncalı şekillerde farklı kılar. Fakat aynı özellikleri, sadece farklı olmayan nefes kesici şekilde özgün ve zihin açıcı da olan ekonomik çözümlemeler üretmesini sağlar. Kapitalist ekonomilerin yapısı, dinamikleri ve sorunları hakkındaki Marksçı teorileştirmeleri görmezden gelmeye devam etmek çok şeye mal oluyor.

7.4.6 Son Bir Düşünce

Amacımız, zihnin işleyişini ciddiye alan herkesin karşı karşıya kaldığı seçimlerle sizi kızdırmak değil. Doğru, iktisat ve hatta her şey hakkında birden fazla teori olduğu, bu kitabın bir öncülü. Dolayısıyla, sizin de bütün bu seçenekler arasından seçim yapmakla karşı karşıya olmanızın, tıpkı nefes almak, yemek yemek vesaire gibi bir yaşam koşulu olduğuna inanıyoruz. Bize göre seçim diye bir şey olmadığına inanan veya yokmuş gibi yapan insanlar için bile seçim özgürlüğünden kaçmanın yolu yoktur.

Mevcut seçenekler arasından seçimler yapmak, ara ara onları gözden geçirip kendinizi farklı seçimler yapma imkânına açmak gibi şeyler, dolu dolu ve kendinin bilincinde yaşamanın önemli, heyecanlı ve cana can katan parçalarıdır. Mevcut iktisat teorileri arasında bir seçimin var olduğunun bilinçli veya bilinçsiz farkına varmanıza yardımcı olmak için yazdık bu kitabı. Bu seçimler, istikameti ve geleceği yaptığımız seçimlere ve o seçimlerin karmaşık neticelerine bağlı olan kişisel yaşamlarımızda ve toplumlarımızda mühiş farklar yaratır.

Yapılacak bir seçim yokmuş gibi yapmanın takdir edilecek bir tarafı yok. Zorlu seçimlerle yüz yüze gelince insanların korkabileceğini anlıyoruz. Zor seçimlerle baş etmek için sanki yapılacak bir seçim yokmuş gibi davranmak, mesele basit ve barizmiş gibi yapmak cazip gelebilir. İktisat hakkında düşünürken birçok insan soru sormanın ve soruları yanıtlamanın sanki tek bir

bariz şekli varmış gibi davranıyor. İktisat teorisini teorik bir çoğulluk olarak değil, tek bir kavram olarak düşünüyorlar. Zorlu teorik seçimlerden kaçarak onları ihmâl ediyorlar ve o dönem ne çoğunluktaysa onu seçerek akışa ayak uyduruyorlar. Kendilerinin de seçim yapabileceğinin ve alternatiflerin var olduğunun farkına varmaksızın başka insanların seçimlerini kabul etmenin verdiği rahatlığa ve güvenliğe sığınıp kendi seçme özgürlüklerinden kaçıyorlar.

Eğer düşünme biçiminizin böyle alternatifler arasından bir seçim barındırdığının farkına varırsanız, umuyoruz ki o alternatifler hakkında daha fazla şey öğrenmek isteyeceksiniz. Umuyoruz ki geçmişte yapmış olduğunuz seçimlerle dürüst bir biçimde mücadele etmek ve o seçimlerin bugün hâlâ yapmak istediğiniz seçimler olup olmadıklarını görmek isteyeceksiniz. Sözümüz bilhassa zihnini en dolu dolu şekilde kullanmak isteyen sorumlu vatandaşlar olduğuna inananlara. Teorik seçimler çöpe atılacak şeyler değildir.

KAYNAKÇA

Akerlof, George A. 1982. Labor contracts as partial gift exchange. *Quarterly Journal of Economics* 97 (4): 543-69.

Akerlof, George A. ve Robert J. Shiller. 2009. *Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy and Why It Matters for Global Capitalism.* Princeton: Princeton University Press; Türkçesi: *Hayvansal Güdüler*, İstanbul: Scala Yayıncılık, 2010.

Arrow, Kenneth J. 1974. *The Limits of Organization.* New York: Norton.

Becker, Gary S. 1981. Altruism in the family and selfi shness in the market place. *Economica* 48 (189): 1-15 .

Von Boehm-Bawerk, Eugen [1884]. *Capital and Interest.* http://www.econlib.org/library/Bohm-Bawerk/bbCI.html.

Bowles, Samuel ve Herbert Gintis. 1998. How communities govern: The structural basis of prosocial norms. *Economics, Values, and Organization* içinde, haz. A. Ben-Ner ve L. Putterman. Cambridge: Cambridge University Press, 206-30.

Cassano, Graham, haz. 2009. *Class Struggle on the Home Front: Work, Conflict and Exploitation in the Household.* Londra: Palgrave Macmillan.

Coase, Ronald H. 1937. The nature of the firm. *Economica* 4: 386-405.

Coase, Ronald H. 1960. The problem of social cost. *Journal of Law and Economics* 3 (4): 1-44.

Debreu, Gerard. 1959. *Theory of Value: An Axiomatic Analysis of Economic Equilibrium* . New Haven: Yale University Press.

Engels, Frederick [1892]. *Socialism: Utopian and Scientifi c* . First English publication http://www.marxists.org/archive/marx/works/1880/soc-utop/index.htm.

Fehr, Ernst ve Simon Gächter. 2000. Fairness and retaliation: The economics of reciprocity. *Journal of Economic Perspectives* 14 (3): 159-81.

Friedman, Milton. 1962. *Capitalism and Freedom.* Şikago: University of Chicago Press; Türkçesi: *Kapitalizm ve Özgürlük*, İstanbul: Plato Film Yayınları, 2008.

Gabriel, Satyananda J. 2006. *Chinese Capitalism and the Modernist Vision.* Londra: Routledge.

Güth, Werner, Rolf Schmittberger ve Bernd Schwarze. 1982. An experimental analysis of ultimatum bargaining. *Journal of Economic Behavior and Organization* 3 (4): 367-88.

Hicks, J. R. 1937. Mr. Keynes and the "Classics." *Econometrica* 5: 147-59.

Hobbes, Thomas [1651] . *Leviathan* . http://oregonstate.edu/instruct/phl302/texts/hobbes/leviathan-contents.html; Türkçesi, *Leviathan*, çev. Semih Lin, İstanbul: YKY, 1993.

Jevons, William Stanley [1871]. *The Theory of Political Economy* . http://www.econlib.org/library/YPDBooks/Jevons/jvnPE.html.

Keynes, John Maynard. 1936. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Londra: Macmillan; Türkçesi: *Genel Teori*, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008.

Lenin, V. I. [1902]. *What Is to Be Done?* http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1901/witbd/.

Lenin, V. I. [1916]. *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism* . http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/imp-hsc/.

Lenin, V. I. [1917]. *State and Revolution* . http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1917/staterev/index.htm /.

Marshall, Alfred. [1890] 1920. *Principles of Economics*, 8. baskı. Londra: Macmillan.

Marx, Karl [1859]. *A Contribution to the Critique of Political Economy*. http://www.marxists.org/archive/marx/works/1859/critique-pol-economy/preface.htm.

Marx, Karl [1867-1895] 1991. *Capital, Volumes 1, 2, and 3*. Londra: Penguin.

Marx, Karl [1861]. Writings on the Civil War in the United States. http://www.marxists.org/archive/marx/works/1861/us-civil-war/.

Maynard Smith, John. 1982. *Evolution and the Theory of Games* . Cambridge: Cambridge University Press.

McCloskey, Dierdre N. 2006. *The Bourgeois Virtues: Ethics for an Age of Commerce* . Şikago: University of Chicago Press.

Menger, Carl [1871]. *Principles of Economics*. http://mises.org/etexts/menger/principles.asp.

Nash Jr., John F. 1951. Non-cooperative games. *Annals of Mathematics*, 2. ser., 54 (2): 286-95.

North, Douglass C. 2005. *Understanding the Process of Economic Change*. Princeton: Princeton University Press.

Pareto, Wilfredo. [1927] 1971. *Manual of Political Economy* (Fransızcadan çeviri). New York: Augustus M. Kelley.

Piaget, Jean. 1971. *Structuralism*. New York: Harper and Row.

Resnick, Stephen A. ve Richard D. Wolff . 1987. *Knowledge and Class: A Marxian Critique of Political Economy*. Şikago: University of Chicago Press.

Resnick, Stephen A. ve Richard D. Wolff . 2002. *Class Theory and History: Capitalism and Communism in the USSR*. Londra: Routledge.

Resnick, Stephen A. ve Richard D. Wolff. 2006. *New Departures in Marxian Theory*. Londra: Routledge.

Ricardo, David [1817]. *On the Principles of Political Economy and Taxation*. http://www.marxists.org/reference/subject/economics/ricardo/tax/index.htm.

Roberts, Bruce. 1981. Value categories and Marxian method: A different view of value-price transformation. Doktora Tezi. İktisat Bölümü, University of Massachusetts, Amherst.

Samuelson, Paul. 1939. Interactions between the multiplier analysis and the principle of acceleration. *Review of Economic Statistics* 21 (2): 75-78.

Samuelson, Paul. 1948. *Economics*. New York: McGraw-Hill.

Schelling, Thomas C. 1960. *The Strategy of Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.

Simon, Herbert A. 1978. Rationality as process and product of thought. *American Economic Review* 68 (2): 1-16.

Smith, Adam [1776]. *The Wealth of Nations* www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/adam-smith/WealthNations.pdf.

Sraffa, Piero. 1960. *Production of Commodities by Means of Commodities*. Cambridge: Cambridge University Press.

Vickers, Douglas. 1994. *Economics and the Antagonism of Time*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Walras, Leon. [1874] 1965. *Elements of Pure Economics* (çev. By William Jaffe). Homewood, IL: Irwin .

Wolff, R. D. 2012. *Democracy at Work: A Cure for Capitalism*. Şikago: Haymarket Books.

Wolff, R. D., A. Callari ve B. Roberts. 1984. A Marxian alternative to the traditional "transformation problem." *Review of Radical Political Economics* 16 (2-3): 115-35.

DİZİN

ABD Çelik Şirketi 260
Adalet, ekonomik seçimde 329
Ahenk (*bkz.* toplumsal ahenk)
Ahlâki risk 321, 322
Aile (içinde piyasa dışı dağıtım) 202
Alanlar, toplumsal (*bkz.* toplumsal alanlar)
Aleyhte seçilim 321, 322
Alışkanlık, Keynesçi teoride 138
Almanya
  -da faşizm 380, 381
  -da Marksizmin büyümesi 173, 174
  -da sosyalizm 372
Alt sınıflar ve kapitalist toplum (Marx) 53, 55, 78, 79, 87, 88, 140, 141, 163, 165, 168, 171, 173, 204, 213, 227, 238, 239, 250, 252, 261, 264, 267, 268, 278, 359, 360, 373, 406, 407
Amerikan Devrimi 190, 362, 368
American Telephone and Telegraph Şirketi 317
American Tobacco Company 317
Ampirizm ve teori tercihi 423-428
Antik artık 196
Antik temel sınıf süreci 196-201, 215
Arjantin, işçilerin işletmeleri devralması 221
Armağan mübadelesi, olarak emek sözleşmesi 328
Artığın dağıtımı (*ayrıca bkz.* artık) 188
Artık 31, 51, 52, 66-68, 168, 188-190, 377
  -a el koyma 190, 191, 193, 194, 198, 202, 204
    kapitalist 196-198, 369, 370, 411, 412
    sömüren (*ayrıca bkz.* sömürü) 191-193
    feodal 197, 198
    versus üretim araçlarına sahip olmak 251-253
    ilkel komünizmde 196, 198
    köle sahipliği 194, 195, 199
    devlet kapitalizminde 374
    ve ikincil sınıf süreci 193-196
    SSCB'de 388
    ve faşist/komünist/sosyalist sömürü 381
    -nın neoklasik yorumu 421
    işçilerin kendi kendilerini yönettiği teşebbüslerde 393
Artık değer 198, 207, 208, 216
  mutlak ve göreli 67, 68
  -e el konulması 220, 221, 410, 412
    ve yöneticilerin sanayi kapitalisti olması 247
    üçüncü dünyadan 230
  ve yönetim kurulları 261, 262
  kapitalist metalarda 207, 208
  versus kâr 264-266, 401
  -in boyutu 215
  ve devlet 275
  versus fazladan kâr 224
Artık emek 188, 189
  -in neoklasik ve Keynesçi bakış açısında bulunmaması 67, 68
  -e el konulması 210, 211, 412
    sınırlar ötesi 279
  ve temel sınıf süreci 190-193, 196-200
  hanelerde 268, 269
  ve emek değer teorisi 203, 204
Arz, metaların (*ayrıca bkz.* toplam arz) 122-125

Arz eğrisi
Keynesçi teoride 155
neoklasik teoride 150, 151
Arz ve talep 64
üretilmiş olması (neoklasik teori) 399
-i belirleyenler 85-87
fiyatın belirlenmesinde 82-85
Asgari ücret ve sınıf mücadelesi 218
Askerî kuvvetler 250, 272
Astronomi teorileri 58, 59
"Aşağı damlama" iktisadı 391
Avrupa
-da 1840'lardaki ayaklanmalar 170
-nın feodalizmden kapitalizme dönüşümü 33-35, 58, 87, 169, 358, 362, 367-369
İngiltere'de 79, 367
üzerine Marx'ın söyledikleri 50-53
-da Marksizmin büyümesi 173, 174
-nın modern dönemde yayılması (*ayrıca bkz.* sömürgecilik) 279
-da işçilerin şartları 217
Azalan marjinal getiriler yasası 108
Azalan marjinal ikame oranı 92, 93

Balzac 171
Beklentiler 31
ve Keynesçi yatırım 43, 44, 152, 153, 155
post-Keynesçi iktisatta 160
rasyonel 165, 166
Beleşçilik 320, 348
Belirli kısıtlar altındaençoklama problemi 83
Belirlenimcilik (*ayrıca bkz.* özcülük; indirgemecilik) 56, 60, 63, 177, 178
Marksçı teoride 66-68, 70, 400
neoklasik teoride 63-65
Belirsizlik
temel *versus* olasılıksal 160, 161, 334, 335
ve yatırım 156, 157, 163
Keynesçi teoride 160, 187, 335, 336
neoklasik risk kavramına karşı 158
üzerine neoklasikçiler 158, 160, 407
-in Keynesçi eleştirisi 299
Bertrand modeli 317
Bilgi asimetrisi 321, 322, 328, 355
Bilgi eksikleri 161, 302
Bilim, -in yükselişi 34
"Bilimsel" teori, neoklasikçilerin bilimsel olma iddiası 379
Bilinçdışı 58, 61, 173, 225
neoklasik teoriye yönelik eleştirilerde 296
Freud-Marx arasındaki parallelik 61
Bilindik 346, 351
Bir Marksist sistem olarak "Ortaklaşmış işçiler" 371
Bir sektörün toplam arz eğrisi 123-125
Bireysel üretici temelli ekonomik sistem 24
Birinci Bush (George H. W.) 46, 49
Birinci Dünya Savaşı 173
ve kapitalizm karşıtı hareketler 174
ve kapitalizm 372, 378
ve komünist ülkeler 174, 372, 378
Birleşik Devletler (ABD)
ve uluslararası göçler 229
-de yasal iş haftası 217
-de reel ücretlerin yükselişinin durması (1970'ler) 385, 388, 389
-de toplumsal oluşumlar 200
sınıf olmayan süreçler 187, 195-198, 200, 201, 218, 220-222, 244, 249, 253, 254, 267, 270, 274, 278, 279, 283, 400, 408, 410, 419
-de devletin işlevleri 273
-de devlet idaresinde kapitalizm 376
ve teorik gelişmeler 384, 385
ile SSCB arasındaki kalkınma rekabeti 17, 387, 388
Birleşik Krallık ve uluslararası göçler 229
Birleşmiş Milletler 383
Borç verenler (borç veren kapitalistler; bankacılar) (*ayrıca bkz.* Marksçı çözümlemede faiz ve faiz oranı) 192, 242-244, 248, 259
-e ikincil sınıf ödemeleri 255, 413
Borç verme (*ayrıca bkz.* borç verenler)
tüketici 260
milletler arasında 279
Borsa ve Keynesçi "sürü davranışı" 71, 157, 325, 335, 336
Boş zaman
ile gelir arasındaki seçim (neoklasik teoride) 111, 142-147, 154, 404, 407, 411
üretkenliğe karşı 119
Bütçe açıkları
-nın özel yatırıma "kalabalık etmesi" 48
Keynesçi teoride 155
Büyük Buhran (Daralma) (1930'lar) 39, 40
ve kapitalist dalgalanmalar 239
ve işletmelere hükümet dayatması 46
ve Keynesçi teori 43, 44, 139, 140, 376, 379, 382
hakkında Marksizm 39, 40, 139, 376, 380
ve neoklasik teori 39, 80, 81, 415
-da toplumsal huzursuzluk 234
ve devletin rolü 41
ve 2007 krizi 391
Büyük Durgunluk (2007 ve sonrası) 234, 238, 386, 391, 415

Cambridge (Fisher) denklemi 146, 153
"Can damarı" (*Vital Center*) 383
Carson, Rachel 304
Carter, Jimmy 49, 180
"Ceteris paribus" 340, 341
Clayton Yasası (1914) 317
Clinton, Bill 49
Coase, Ronald 306, 318-320
Coase teoremi 305-307, 309
Cournot, Augustin 342
Cumhuriyetçi Parti 383

Çarpan, Keynesçi 155
Çatışan teorilerin siyasi neticeleri 413-415
  ve siyasi koşullar tarafından şekillenmeleri 415, 416
  mücadeleler 416, 417
Çatışan Teorilerin Analitik Sonuçları 403
  (neoklasik görüşte) kapitalizm 405-407
  (Keynesçi görüşte) gelir dağılımı 410, 411
  (Marksçı görüşte) gelir dağılımı 408-410
  (neoklasik görüşte) gelir dağılımı 403-405
  (neoklasik görüşte) yoksulluk 407, 408
  Kapitalistlerin kazançları 411-413
Çelişkiler (Marksçı kapitalizm çözümlemesinde) 40, 171, 182, 183, 233, 235, 237, 240, 241, 291
  ve dünya ekonomisi 230
Çıkar (kendi çıkarın)
  Marksçı teoride bulunmaması 68, 408
  klasik iktisatta (Smith) 78
  neoklasik teoride 63, 90, 129-131, 135, 339, 398, 405
    kapitalizmin itici gücü olması 24, 37, 38
    ve denge 341
    ve oyun teorisi 342, 353
    tek güdünün çıkar olması 329
    ve mahkûm ikilemi oyunu 347
Çıkarın, neoklasik mantık olarak 399
Çin, Halk Cumhuriyeti 54, 175, 201, 229, 375, 383, 384
  -inde geliştirilen özel-kapitalist teşebbüsler 390
  'nin dünya kapitalizminden ayrılması 229
Çin Komünist Partisi 54, 390
Çokuluslu şirketler 55, 280, 306
Çözümleme nesneleri 58, 401, 402
  ve "fiyatın" veya "gelirin" anlamları 402

Dalgalanmalar 12, 17, 24-27, 29, 44, 45, 79, 80, 89, 90, 181, 222, 227, 233-241, 284, 305, 336, 361-367, 370-372, 374, 377, 382, 392, 413-415, 420
Dalgalanmalara karşı hükümet müdahaleleri 363, 365
Davidson, Paul 160
Davranışsal iktisat 12, 323, 327, 333, 335-337, 355
Debreu, Gerard 406
Debs, E. V. 372
Değer
  meta 203-205
    emek değer teorisi 203-207, 284, 285
    Marksçı değer kavramı 216, 284, 285
    fayda değer kavramı 203
  neoklasik teorisi (*ayrıca bkz.* fiyat) 85, 126, 127
    -e yönelik eleştiri 295, 296
  -nin kendi kendini genişletmesi 243
  artık (*ayrıca bkz.* artık değer) 198, 207, 208, 216
  teorileri 203, 204, 402, 403
Değer-fiyat ilişkisi 284
Değer teorileri 85, 98, 126, 138, 203-205, 207, 208, 210, 284-286, 369, 377, 402
Değişim, iktisat teorilerinde (*bkz.* salınımlar)
Değişim, toplumsal (*bkz.* toplumsal değişim)
Değişken sermaye 211, 264, 285
Değişkenler, bağımsız ve bağımlı 44, 63, 70, 73
Demokrasi 34, 35
  ve kapitalizm 227, 228, 368
  ve faşizm 381
  ve Keynesçi yaklaşım 382
  ve "karşılık veren" insan doğası 329
  ve sosyalistler 373
Demokrat Parti 383
Demokratik sosyalizm 88, 89
Denge
  -nin faydalı nitelikleri 353
  mübadele 339-341
  genel 339-341, 379
  karma strateji 350
  Nash dengesi 300, 338, 342-348, 350-353
  neoklasik gelenekte 337-342, 349, 352, 353, 355
  ve toplumsal düzen 352
  kısmi 339-341
  katıksız strateji 350
  seçilimi 349
Deregülasyon 317
Devir süresi 246, 248
Devlet kapitalisti teşebbüs 275, 276
Devlet kapitalizmi
  SSCB'de 375, 376, 380, 387, 388, 390, 393
devlet okulları 359, 372
Devlet yönetiminde kapitalizm 366
Devletin rolü 12

kapitalist dalgalanmalarda
hakkında Keynesçi teori 25
hakkında neoklasik teori 25, 362-364
ve kapitalist istikrarsızlık 359, 360
hakkında muhafazakâr görüş 90
dışsallıklar için 304, 305, 307
ve oyun teorisi modelleri 349, 352-354
eşgüdüm oyunları 347, 348
mahkûm ikilemi oyunu 352, 353
Büyük Buhran'da 40, 41, 380
hakkında Keynesçi görüş 139, 140, 380
hakkında Marksçı teori 40
hakkında neoklasik teori 39
versus noksan rekabet 317
hakkında mûdaheleci-neoklasik konum 364
Keynesçi teoride 27, 45, 49, 90, 139, 140, 155, 157-159, 164, 360, 361, 365, 382, 398, 413, 416
ve 1970'lerdeki görüşler 45
ve din 165
hakkında Marksçı görüş 416
-nün sınıf çözümlemesi 272-278
ve neoklasik teori 25, 135, 141, 146, 147, 383, 420
piyasa arızası 90, 91, 302
post-Keynesçi iktisatta 162, 163
ve rasyonel beklentiler 166
üzerine teorisyenlerin verdiği mücadele 416
Devrimci bakış açısı 219
Devrimci geçiş, -i Marx'ın savunması 371
Devrimci hareketler, -in Marksçı eleştirisi 170, 171
Dışsallıklar 301-309
neoklasik teoriye getirilen eleştirilerde 295
Dickens, Charles 171, 217
Din ve devlet (Keynesçiler için) ve piyasalar (neoklasikçiler için) 165
Dini kurumlar, -ın toplumsal rolü 271
Dini teoriler ve kapitalizme geçiş 32-34, 36, 50-52, 55, 362, 367, 376, 420
Diyalektik akıl yürütme 67, 71, 178
Doğruluk
ve teori seçimi 422, 423
-in farklı doğruluk standartları 427, 428
-un tanımı hakkında fikir ayrılıkları 425, 426
ve ampirizm 423, 424
ve rasyonalizm/akılcılık 424, 425
Doğu Avrupa ülkeleri, buralarda sosyalist geçişler 201
Dostoyevski, Fyodor 171
Dot.com balonu 44
Doyumsuzluk aksiyomu 148, 323, 329
"Dönüşüm sorunu" 284
Duopoli 316, 317
Dünya Bankası 49, 383
Dünya ekonomisi, kapitalist (Marksçı çözümleme) 56, 139, 174, 201, 227, 228, 230, 235, 239, 253, 255, 257, 263, 270, 277-279, 282, 391

Edgeworth, Francis Ysidro 339, 340
Eğitim, Marksçı çözümlemede
sınıf olmayan bir süreç olarak 250
kölelerin eğitimi 194, 195
Eisenhower, Dwight D. 49
Ekonomi (ekonomik sistem), bunun ayrı bir şey kabul edilmesi 33
Ekonomik belirlenimcilik (*bkz.* belirlenimcilik)
Ekonomik davranışta seçim (*bkz.* karar verme)
Ekonomik demokrasi 393, 394
Ekonomik rant, tekelde 313
Ekonomik seçimde bireycilik (*bkz.* hümanizm)
Emeğin marjinal üretkenliği 108, 109, 412
-ne yönelik Keynesçi eleştiri 296
Emeğin marjinal ürünü 151
Emeğin üretkenliği
teşvik sorunu olarak (geç neoklasik teori) 320, 321
ve neoklasik teori 408
SSCB ve ABD'de 387-390
Emek
Keynesçi teoride (emek talebi) 165
Marksçı teoride
Zorunlu 188, 409
toplumsal olarak zorunlu 223, 227
artık (*ayrıca bkz.* artık emek) 187-193, 196-199, 204
ücretsiz 413
neoklasik teoride 100-104
emek talebi 104-109, 144
emek talebi (türetilmiş) 107
emeğin getirisi 120, 121
emek arzı 142
Emek değer teorisi 203, 285, 377
kapitalist meta değerlerinin 205-207
Emek gücü 197
meta olarak 205
-nün genişleyen arzı 237, 238
rezervleri 236
-nün değeri 206, 215
Emek gücü rezervi 236
Emek piyasası 100
neoklasik teoride 141, 142
ve rasyonel beklentiler 165, 166
Emek sözleşmesi, -hakkında Akerlof 328
Emek süreci 188
Emek üretkenliği 111, 245, 288, 289

Emek-boş zaman arasındaki seçim 111, 142, 145, 147, 154, 404, 407, 411
Emekçiler
Marksçı teoride
doğrudan 188
üretken ve üretken olmayan 213, 214
neoklasik teoride 377
Emil Borel 342
Emisyon ticareti mekanizmaları 309
Emperyalizm, Marksçı teoride 54
Engels, Friedrich 170, 173, 366
Eşgüdüm oyunları 344-348
-nın uygulamaları 347-349
Epistemoloji
-ye yönelik yaklaşımlar arasından seçim yapmak 428
Ampirizm 423, 424
mutlak olmayan (mutlaklık karşıtlığı) 426-429
rasyonalizm 424-428
Eşitsizlikler
ve neoklasik hâkimiyet 47
ve neoklasik teorisyenler 128
ve özel mülkiyet 87
dünyadaki ülkeler arasındaki 228, 281, 282
Etkinlikler, Marksçı çözümlemede 183-185
Eugen von Bohm-Bawerk 284, 375
Evrim biyolojisi 330, 331, 333, 349, 352
Evrimsel istikrar 300, 352
Evrimsel oyun teorisi 349-355
ve denge 338
neoklasik gelenekte 352

Faiz ve faiz oranı (sermaye kirası) 243, 244
toplumsal maliyetin hesaplanmasında 308, 309
ve Keynesçi teori 153, 155
Marksçı teoride 192, 212
neoklasik teoride 82, 147, 152-154
Faşist hareketler 380, 381
Fayda, neoklasik teoride 96, 97, 100, 101, 147, 148, 151, 152, 377, 378, 397
Fayda değer teorisi 203
Faydaençoklama 129, 138, 398
Fayda fonksiyonları 118, 120, 296, 325
Fazla mesai, iş haftasının uzaması olarak 217, 218
Fazla-belirlenim 60, 158, 178-183, 185, 402
epistemolojide 426, 427
geç neoklasik teorilerde 324-326
Marksçı teoride 67-73, 252, 400, 419, 422
ve kapitalist dalgalanmalar 235, 239, 240
sınıf mücadelesinin fazla-belirlenimi 219
ve meta değerleri 208-210
ve çelişki 182, 183
dalgalanmaların fazla-belirlenimi 233
faiz oranlarının fazla-belirlenimi 244
ve neoklasik iktisatçılar 331
genel olarak toplumda 186
ücretlerin fazla-belirlenimi 409
ve rasyonel seçim hakkında Sen'in söyledikleri 330, 331
Fazladan kârlar 224, 289
Federal Rezerv Sistemi, 2007-2008 krizinde 391
Felsefi meseleler (*ayrıca bkz.* epistemoloji) 14, 423-428
Feodal ekonomik sistem 24
-den kapitalizme geçiş 33-35, 87, 169, 358, 362, 367, 368
Feodal metalar 204
Feodal sınıf süreci 197, 199, 215
Hanelerde 270, 271
Feuerbach, Ludwig 35
Fiilen var olan sosyalizmler 385, 386, 415
Firmalar
-ın davranışı, -nın pasif olması (neoklasik teori) 125
-ın karmaşık sınıf yapısı 258-263
sanayi kapitalisti 220-222
firmalar arasında rekabet 222-227
ve neoklasik teori 318, 319, 323
-ın örgütlenmesi (geç neoklasik teori) 320, 321
ve işlem maliyetleri 318-321
Fisher (Cambridge) denklemi 146, 153
Fiyat(lar) 202, 203
ve talep 312, 313
farklı teorilerde 68
Keynesçi teoride 139
Marksçı teoride (ve değerler) 284-287
-ın anlamı 402, 403
neoklasik teoride 64, 81-85, 107, 126, 127, 141, 142
türetilmiş oluşu 399
ve para arzı 145-147
post-Keynesçi iktisatta 161, 163
feodalizmden kapitalizme geçişte 36
Fiyat/marjinal maliyet kuralı 131, 348
-na yönelik Marksçı eleştiri 266
Fiyat oranı 95, 130
Fiyatı verili alanlar
firmaların verili alması (neoklasik teori) 309, 311
bireylerin verili alması (neoklasik teori) 94, 301
Ford, Gerald 49
Franco, Francisco 380, 381
Fransa, -da sosyalizm 372

Fransız Devrimi 170, 190, 362, 368
Freud, Sigmund 58, 59, 173, 176
Friedman, Milton 46, 383

"Galeyana gelen" yatırımcılar 44
Galileo 34
Gayrimenkul balonu 44
Geç neoklasik teori (*bkz.* neoklasik teori, geç)
Gelir (*bkz.* ücret)
Gelir dağılımı (*ayrıca bkz.* gelirin yeniden dağıtımı)
  ve sınıf süreçleri (Marksçı teori) 254-256
  neoklasik teoriye yönelik eleştirilerde 295, 296
  hakkında Keynesçi görüş 410, 411, 414
  hakkında Marksçı görüş 408-410, 413
  ve sınıf olan ve olmayan birden çok konum 256-258
  hakkında neoklasik görüş 110-112, 120, 121, 377, 379, 403-405
Gelir etkisi 98
"Gelir", ne anlama geldiği 402
Gelirin yeniden dağıtımı (*ayrıca bkz.* gelir dağılımı) 30, 31
  için liberal sav 414
  ve neoklasik teori 128
  ve "karşılık veren" insan doğası 329
Gelişmekte olan ülkeler (*ayrıca bkz.* Üçüncü Dünya ülkeleri [yoksul ülkeler])
  -e Avrupa'nın hâkim olması (Marksçı teoride) 54
  -e Marksçı yaklaşım 55, 281, 282
Genel denge 379
Genel Teori (Keynes) 40, 137, 159, 364, 366
General Motors Şirketi 178, 260
Gerileme (Büyük Gerileme, 2008) 24-26, 43, 45, 59, 60, 64, 66, 71, 72, 140, 147, 151, 158, 160, 233, 234, 238, 291, 336, 361, 362, 370, 386, 391, 415, 417, 418
Gerilemel(er)
  ve Keynesçi teori 89
  -ın Marksçı çözümlemesi 89
  -ın neoklasik çözümlemesi 363
Giriş noktaları ("verili alınanlar") 62, 186, 397, 398, 401
  klasik teoride 369
  Keynesçi teoride 65, 86, 138, 187, 296, 398, 402
  Marksçı teoride 86, 121, 168, 170, 186-188, 203, 205, 208, 282, 283, 296, 369, 397, 402
  neoklasik teoride 62-65, 77, 85-87, 91, 92, 125, 126, 187, 333, 354, 397-400, 402, 420
Göçmenler
  ve birikim 237
  yedek işçi olarak 359
"Görünmez el" 24, 129, 339, 341, 349, 365, 378
  ve görünür el (oyun teorisi) 349
Görünmez el oyunu 343, 344, 353
Güdü çeşitliliği, geç neoklasik teoride 327, 328, 330, 331, 333, 352
Güven oyunu 344, 345, 353
Güvenlik/emniyet, -i devletin sağlaması 250
Güvenlik ağı 360

Haneler
  ve sınıf çözümlemesi 268-272
  -de eşgüdüm oyunları 347
Hayek, Friedrich 384
Hegel, G. W. F. 50
Hırsızlık, olarak kapitalizm (Marksizm) 377
Hırsızlık, sınıf olmayan bir süreç olarak 255
Hızlandırıcı ve yatırım (Keynesçi çerçeve) 159
Hicks, John 137
Hileli fiyat 317
Hisse senedi opsiyonları 251
Hissedarlar 251, 366, 373, 387, 393
Hitler, Adolf 380, 381
Hobbes, Thomas 39, 339
Hükümetin rolü (*bkz.* devletin rolü)
Hümanizm 33, 35, 420
  klasik iktisat teorisinde 37
  Keynesçi teoride 42, 43, 139, 156, 159
  Marksçı teoride 57
  neoklasik teoride 32, 38, 47, 66, 328, 420
    -ki hümanizme yönelik eleştiriler 298, 299
    hümanizm ve geç neoklasik teori 331
  ve yeni-Keynesçi iktisat 161
  -e karşı fazla-belirlenim (*ayrıca bkz.* fazla-belirlenim) 70, 71
  -e karşı yapısalcılık 12, 42, 43
    genel dengede 340

İç Savaş (Amerika Birleşik Devletleri) 171
İkame etkisi 98
İkinci Bush (George W.) 46, 49, 392
İkinci Dünya Savaşı 40, 41, 45, 138, 139, 348, 385, 388
  ve kapitalizm 17
  ve komünist ülkeler 174, 383
  ve Büyük Buhran sonrası toparlanma 17, 45
  -nda Sovyetler zaferi 388
İkincil sınıf dağıtımları 223, 224, 245, 246, 259
  yönetim kurullarına 261
  ve kâr 266, 267
  devlete 274

İkincil sınıf süreçleri 193-196, 219, 242, 410
kapitalist 201
-nde devlet 273
Feodal 270, 271
ve temel sınıf süreci 222
haneler içinde 269
uluslararası ilişkilerde 279-281
versus sınıf olmayan süreçler 253
İkincil sınıflar kapitalist (*bkz.* kapitalist ikincil sınıflar)
İktisat
Davranışsal 298, 299, 323, 333-337
erken dönemlerde bir İngiliz teorisi olması 394
-ın kanunları 35
çalışmaları 176
İktisat: Marksçı mı Neoklasik mi? (Wolff ve Resnick) 11
İktisat Prensipleri (Marshall) 340
İktisat teorisi (teorileri) 27, 35, 58, 59
-nin analitik sonuçları 402, 403
ve kapitalizm (neoklasik görüş) 405-407
ve gelir dağılımı (Keynesçi görüş) 410, 411
ve gelir dağılımı (Marksçı görüş) 408-410
ve gelir dağılımı (neoklasik görüş) 403-405
ve yoksulluk (neoklasik görüş) 407, 408
ve kapitalistlerin kazançları 411-413
-ne dahil olan temel felsefeler 28
ve kapitalizm 360-362, 393-395
ve kapitalist krizler 362-367
klasik iktisat teorisi ve kapitalist krizler 79, 362
-hakkında Keynesçi teori 12, 25, 237-239, 306, 363-366
-hakkında Marksçı teori 233-239, 241, 366, 370, 377
-hakkında neoklasik teori 24-26, 237-239, 362-365
-hakkında neoklasik-müdahaleci teoriler 364
ve sosyalizm 366
seçme 417-419, 421, 422, 428-430
-nin temeli olarak mutlak standart 422, 423
-nin temeli olarak neticeler 419-422, 428, 429
-nin temeli olarak ampirik gerçeklik 423-428
-nin mutlak olmayan temeli 426-429
-nin rasyonalist temeli 424-428
arasında iletişim 74, 75
-nin karşılaştırılması 61, 67, 68
-nin sonuçları 61, 62, 75
-nin bir ekonomik dünya kurması 13
arasında fikir ayrılığı 28, 29
-nin gündelik kullanımları 29, 30
-nın duruma göre alberisi olması 27, 28
-nde sürekli değişimler 12, 13
arasında iktisatçıların gidip gelmesi 90, 91, 161
-nin önemi 397
-ni tartışmanın gerekliliği 417
-ni hoşgörünenin gerekliliği 418, 419, 428
-nin şekillendirdiği nesneler 68-70
ve kapitalizm hakkındaki akıl yürütmede salınımlar 357
-nin çoğul olması 430
-nden ayrı olan siyasi gündemler 416, 417
-nin siyasi sonuçları 413-415
ve iktisat teorilerinin siyasi koşullar tarafından şekillenmesi 415, 416
-nin kendi aralarındaki mücadeleleri 416, 417
-ni karşılaştırmanın siyasi/toplumsal anlamları 30, 31
ve ortak veya çeşitli anlamlar meselesi 400, 401
-nin gözden geçirilmesi 58-60, 74
-ne dair devrimci anlayış (Marx) 170, 171
ve toplumsal koşullar (*ayrıca bkz.* toplumsal/siyasi koşullar) 12, 31-33
İktisat teorisi tercihi 417-419, 421, 422, 429, 430
-nin temeli olarak mutlak standart 422, 423
-nin temeli olarak teorinin neticesi 419-422, 428-429
-nin temeli olarak ampirik gerçeklik 423-425, 428-429
-nin mutlak olmayan temeli 426-429
-nin rasyonelist temeli 424-428
İletişim
ve dünya görüşlerinin çeşitliliği 68-70
neoklasik, Keynesçi ve Marksçı iktisatçılar arasında 74, 75
İlkel komünist sınıf süreci 196
İndirgemecilik (*ayrıca bkz.* belirlenimcilik; özcülük) 63, 64
neoklasik teoride 65, 86, 126, 178, 209
İngiliz Devrimi 362, 368
İngiltere
-de iktisadi çözümleme (erken kapitalist dönem) 36
Smith ve Ricardo (*ayrıca bkz.* Ricardo, David ve Smith, Adam) 37
Keynes İngiltere'de 40

Marx İngiltere'de 51, 170
-de feodalizmden kapitalizme geçiş 79, 367
İnsan davranışı, geç neoklasik teoride 323-327
davranışsal iktisat 333-337
kısıtlı rasyonellik 331-333
güdü çeşitliliği 327-331
İnsan doğası
Keynesçi teoride 65, 158, 163, 164
insan doğası ve yatırım harcamaları 156
ve neoklasik teori 64, 65, 78, 104-106, 110, 111, 126, 135, 187, 298, 323, 326, 327, 398
ve tekel 311
ve güdü çeşitliliği 328
ve doyumsuzluk 92
ve tercihler (*ayrıca bkz.* tercihler) 100, 112, 113, 121
ve rasyonel seçim 91, 164
"karşılık veren" 329
İnsan yaşamının çeşitliliği 68-70
İnsanlar arası ilişkiler, Marksçı teoride 66
İstekler, neoklasik teoride (*ayrıca bkz.* talep; tercih[ler]) 42, 62-65, 85-87, 91, 94, 135, 298, 377
İstihdam, neoklasik teori Keynesçi teori karşıtlığı (*ayrıca bkz.* işsizlik) 138, 139
İsveç, -te sosyalizm 372
İş haftası ve sömürü 52, 59, 70, 73, 121, 135, 167, 168, 172, 173, 190-192, 198, 199, 204, 214-219, 231, 232, 246, 248, 252, 253, 266, 277, 280-282, 284, 286, 291, 305, 359, 368-370, 377, 378, 381, 388, 389, 393, 410, 412-414, 418, 419, 422
İşçi sendikaları (*bkz.* sendikalar)
İşçilerin kendi kendini yönettiği programlar (kendini yöneten teşebbüs) 245, 393
İşlem maliyetleri 302, 305
ve dışsallıklar üzerine Coase teoremi 305, 306
İşsizlik
ve kapitalizm 141
döngüsel düşüşlerde 234-237
Keynesçi teoride 147-151, 157, 158
ve yeni-Keynesçi iktisat 160, 161
neoklasik görüşte 140-142, 144, 150, 151, 160, 161
geç neoklasik teoride 322, 323
İtalya
-da faşizm 380, 381
-da sosyalizm 372

Jefferson, Thomas 34
Jevons, William Stanley 339, 340, 375

Kadınlar, -ın işyeri-ev/hane içi ikilemi (*ayrıca bkz.* toplumsal cinsiyet) 174, 326
Kalecki, Michal 160
Kamu malları 303, 339, 348, 349
kolektif mekanizmalar olarak 348
Kapital (Marx) 170, 171, 209, 233, 236
Birinci cilt 37, 201, 204, 285, 288
İkinci cilt 201, 204, 284, 285
Üçüncü cilt 201, 204, 284, 285, 287
Kapitalist birikim ve dalgalanmalar 235-238
Kapitalist dalgalanmalar 12, 23-25, 222, 233-239, 241, 360-362
-a basit yaklaşım 25, 26
Değişen ekonomik davranış olarak 335, 336
Ve iktisat teorileri 362-367
Klasik 78, 79, 362
Keynesçi 12, 25, 237, 238, 305, 363-366
Marksçı 233-239, 241, 366, 370, 377
Neoklasik 24, 25, 237-239, 362-365
Neoklasik-müdahaleci 365
Ve sosyalizm 366
-dan doğan olumsuz dışsallıklar 305
için çözümler ve -ın sebepleri 239-242
Kapitalist dünya sistemi ve bu sistemin büyümesi (Marksçı çözümleme) 227-230
Kapitalist firmaların taşınması ve verimlilik *versus* kârlar 221, 223, 224, 258-260
Kapitalist ikincil sınıflar 242, 249-254
Yöneticiler 244-246, 254, 255, 412, 413
Tüccarlar 246-249
Borç verenler 192, 242-244, 248, 254, 258, 413
Şirket sahipleri 250, 251
Kapitalist ikincil sınıf süreci 201
-nde devletin rolü 273
Kapitalist metalar ve metaların artık değeri (*ayrıca bkz.* artık) 207, 208
Kapitalist olmayan sınıf süreçleri, ABD'de 200
Kapitalist rekabet 217, 287-292
Kapitalist sınıf yapıları ve piyasalar 204, 205
Kapitalist sömürü 192
Kapitalist şirketler veya teşebbüsler
-in sınıf yapısı 258-263
Sanayi şirketleri 220-222, 258
Kapitalist temel sınıf süreci 197-202, 204, 219, 242, 410, 412
-nde sömürü 214
ve iş haftası 217
-nin büyümesi 227, 228
-ne devletin katılması 273
Kapitalist toplumsal oluşum 200
Kapitalist(ler) veya sermayedarlar
Marx'ın kapitalist kavramı 207, 210-213
Ve sömürü (*ayrıca bkz.* sömürü) 217

Borç veren olarak 243
Üretken olmayan 213, 214, 220
Neoklasik teoride 377
-in kazançları 120, 121, 411-413
Fazlasıyla basitleştirilmiş bir kavram olarak "kapitalist" 270
Kapitalizm 24, 25, 394
Ve klasik siyasal iktisat 367-369, 372, 375, 378 (*ayrıca bkz.* klasik siyasal iktisatçılar)
-in çelişkileri (tarafsız bakış açısı) 358
Döngüsel krizlerde kapitalizm 23, 24, 361, 362 (*ayrıca bkz.* kapitalist dalgalanmalar)
Farklı kapitalizm kavramları 418
Ve iktisat teorileri 360-362, 393-395
-in faşist eleştirmenleri 380, 381
-in kusurları 24, 25, 368
-in geleceği 395
Ve Büyük Buhran (*ayrıca bkz.* Büyük Buhran) 39, 40, 140
-in istikrarsızlığı 24, 156, 358-360
Kapitalizmin istikrarsızlığı hakkında Marx 370
Ve "görünmez el" 24, 39, 128-132, 365
Keynesçi teoride 168, 395, 418
Kapitalist şirketlerin davranışı 258
Kapitalizmin istikrarsızlığı 156
Kapitalistlerin kazançları 412
Piyasa noksanları yerine 301
Marksçı teoride 26, 50, 80, 168, 171, 172, 361, 369, 370, 392-394
Kapitalist temel sınıf süreci 201-203
Kapitalizm ve sınıf yapısı 52
Kapitalizmin çelişkileri 40, 171, 172, 233, 235, 237, 240, 241, 291
Kapitalizm ve sömürü (*ayrıca bkz.* sömürü) 191, 192, 214, 215
Eleştirel Marksçı ekolün Marksçı teoriye yaklaşımı 393
Kapitalistlerin kazançları hakkında 412
Kapitalizm ve artık değer 207
Kapitalizmin dünyaya yayılması 279, 280
Neoklasik bakışı ile Keynesçi bakış açısı 41
Ve neoklasik teori (*ayrıca bkz.* neoklasik iktisat teorisi) 45-47, 78, 79, 168, 363, 364, 375-378, 395, 405-407, 418
Kapitalist şirketlerin davranışı 258
Kapitalistlerin kazançları hakkında 411, 412
-in neoliberal biçimleri 384
-in gelişimi hakkında yeni teoriler 32, 33
1848 sonrası hâkim sistem olarak 170, 171
Ve reel gelirler (dünya çapında) 230-233
Ve Roosevelt'in Keynesçi müdahaleleri 40, 41
Hakkında Samuelson'un görüşleri 41
Ve kendi kendini düzelten piyasalar 25, 141, 147, 161, 238
Ve kendi çıkarını gözetmek 24, 37, 38
-in değişen biçimleri 357, 358
Devlet idaresinde kapitalizm 374, 376
Kapitalizm sonrası sınıf yapısı 242, 279
Kâr
kapitalistlerin ücretleri olarak 369
Marksçı teoride 263-267, 411-413
artık değerden farklı olarak 401
ve neoklasik teori 82, 134, 135, 377
fazladan kârlar 224, 225
Kâr payı 251
Karar verme
karşılıklı bağımlı 332
geç neoklasik teoride 327
ve Nash dengesi (*ayrıca bkz.* Nash dengesi) 338
stratejik 316, 328
Karma strateji dengesi 350, 351
Karteller (*bkz.* şike)
ve krizler 362
ve istikrarsızlık 358
Katıksız strateji dengesi 350, 351, 353, 354
Katkı (gelirin katıya oranlı olması) 30
neoklasik teoride 119, 120
Kaynak dağılımı (veya mevcut kaynak dağılımı)
Keynesçi teoride 138
neoklasik teoride 112, 118-120, 125-127, 187, 397-400
Kaynakların üretkenliği, neoklasik teoride 408
Kemer sıkma politikaları 393
Kennedy, John F. 49
Keynes, John Maynard 40, 51, 59, 79, 81
Keynes-Marx ittifakı/sentezi 384
Keynesçi çarpan 155, 157, 158, 162
Keynesçi likidite tuzağı 155
Keynesçi (makro) iktisat teorisi 23, 42-45, 81, 82, 138-140, 364, 382
ve "hayvan meşrep" 44, 258, 335, 340, 398, 399, 411
ve davranışsal iktisatçılar 335
ve kapitalizm 168, 394, 418
kapitalist firmaların davranışı 258
-in istikrarsızlığı 156
ve kapitalistlerin kazançları hakkında Keynesçi teori 412
ve kapitalist dalgalanmalar 12, 25, 238, 239, 305, 364-366
-nin sınıfı görmezden gelmesi 52, 255, 416
-nin odağının metalar ve piyasalar olması 205

-nde sınırlılık bilincinin yer almaması 199
nihai açıklamayı yaptığını iddia etmesi 72, 73
-nde talep 79, 80
-nin giriş noktaları 65, 86, 138, 187, 296, 398, 402
-nde özcülük 65, 66, 183, 399, 401
ve değerler 209
ve Büyük Buhran 43, 44, 139, 140, 376, 379, 381, 382
-nin tarihi 39-41
-nde hümanizm 43, 44, 139, 156, 159, 340
-nin noksanları 417
ve gelir(ler) 254
-nin gelir dağılımı hakkında söyledikleri 410, 411, 414
ve yatırım davranışı 42-45, 138, 156-159, 163, 164, 365, 398, 410, 411
Keynesçi toplam talep eğrisi 154
Keynesçi tüketim fonksiyonu 152, 153
ve borç verme/yöneticilik/meta mübadelesi 248
-nin mantığı 402, 403
ve piyasalar 27, 89-91
-piyasa noksanları hakkında Keynesçi teori 90
ve Marksçı teori 56, 168, 169, 413-415
ve dalgalanmalar 239
sınıf çözümlemesi 53
ve sınıf süreçleri 208
ve metalar 201
ve sömürü 413, 414
Marksçı tartışmada 55
ve Marksistlerin sınıf hakkında söyledikleri 68, 69
Keynesçi teori hakkındaki Marksçı görüş 53
ve üretim tarzı 56
-nin sentezi 383
ve ücretsiz emek 413
ve neoklasik teori 25, 31-33, 40, 47-50, 137-139, 147, 148, 159, 160, 293, 296, 297, 355, 364, 365
ve sermaye piyasası 152
ve emek piyasası 150
ve yeni klasik teori 163
ve rasyonel seçim 336
ve neoklasik teorinin tekrar hâkimiyet kazanması 47
ve devletin rolü 46, 360
-nin sentezi 382, 383
ve belirsizlik 299
ve yeni klasik teori 163
-nin 1970'lerde itibar kaybetmesi 415
ve stagflasyon 386
-nde algı ve teorinin ilişkili olması 68
-nden çıkan siyasi gündem 414
-nin tercih edilen versiyonu 81, 82
ve rasyonel seçim 336
ve rasyonel beklentiler 165, 166
-ne verilen tepkiler 159-163
neoklasikçiler tarafından 160
yeni klasik teori tarafından 163
yeni Keynesçi teori tarafından 161, 162
post-Keynesçi teori tarafından 160, 161
-ni benimsemenin sebepleri 420, 421
ve durgunluklar 147-155
-nin indirgemeci olması 178
-nin yükselişi ve düşüşü (20. yüzyıl) 375-377
-nin sosyalizm üzerine söyledikleri 275
ve Marksçı olmayan teorideki bölünme 137
ve devletin rolü 27, 45, 49, 90, 139, 140, 155, 158, 163, 164, 360, 365, 382, 398, 414, 416
ve 1970'lerin zihniyeti 45
ve din 165
-de yapısalcılık 33, 42, 43, 51, 65, 153, 157, 164, 183, 186, 187, 381, 382
-ın özcü olması 148, 399
hümanizme karşı 42, 139, 159
-a yönelik neoklasik eleştiri 159
ve tasarruflar 163
-nin geleneksel ve daha yeni versiyonları (*ayrıca bkz.* yeni-Keynesçi iktisat; post-Keynesçi iktisat) 416
ve 2007-2008 ekonomik krizi 11, 47, 48, 391, 392, 415
Keynesçi toplam talep eğrisi 154
Keynesçi tüketim fonksiyonu 152
Kısıtlı rasyonellik 331-333, 355
Kısmi denge modelleri 340, 341
Kıtlık
-ın muğlaklığı 402, 403
neoklasik teoride 142, 159
ve sermaye talebi 118, 119
ve emek talebi 104-109
-ı belirleyenler 133
-ın seçimle ahenk içinde olması 135
ve Keynesçi eleştiri 159, 160
ve çıktı 151
ve emeğin ve sermayenin getirileri 120
ve meta arzı 122-125
yeni makroiktisatta 163
Kira ödemeleri 249, 250, 257, 270
Kiralama, Marksçı teoride 413
Klasik siyasal iktisat 37, 78-80
ve kapitalizm 367, 369, 394

ve kapitalist dalgalanmalar 79, 362
-ın giriş noktaları 369
ve emek değer teorisi 203
Marksizme karşı 32, 52, 298, 367-375
-ın odak noktası olarak genel zenginlik 51, 367
Komünist siyasi partiler 54, 55
Komünist temel sınıf süreci 196, 198, 199, 215
-nin modern dönemde tesisi 199
Komünizm (komünist ekonomi sistemi) 24, 88, 89, 170, 172, 175, 275, 276, 279, 371-373
kapitalizme karşı 24, 357
ve demokrasi 380, 381
-in başarısızlığı 46
ve faşizm 380-382
ve Büyük Buhran 364
hakkında Marx 52-54, 371, 372
ve artığa el koyma sorunu 373-375
Komünler
Paris Komünü 173
Amerika'da 200
Kopernik, Nikolaus 34
Köleliğe dayalı ekonomik sistem 24
ve metalar 204
temel sınıf süreci olması 195, 199, 215
ve Marksçı artık 190, 191
ve ikincil sınıf süreci 194, 195
Kredi piyasaları (-na bilgi yaklaşımı) 322, 323
Krizler (*ayrıca* ***bkz***. dalgalanmalar)
Küresel ekonomik kriz (2007-2008); Büyük Buhran
Kuruculuk 178
Kurumlar, Keynesçi teoride (*ayrıca bkz*. sendikalar) 147, 148, 398, 399, 411
Küba
-nın dünya kapitalizminden kopması 229
-da sosyalist geçişler 201
Kültürel çeşitlilik 69
Kültürel değişimler ve kapitalist sanayi firmaları (*ayrıca* ***bkz***. toplumsal değişim) 220
Küresel ekonomik kriz (2007-2008) 12, 161, 201, 283, 294, 391-393, 417
ve Keynesçi iktisat 11, 47-49
ve Marksizm 176
ve ABD'nin borçluluğu 389
Küreselleşme 175

Laissez-faire/bırakın yapsınlar yönelimi 362, 363, 382, 383
Lenin, V. I. 54, 174, 372
Leviathan, Hobbes'un 39
Liberal neoklasik teorisyenler 90
Liberaller (ABD) 414, 421
Likidite tercihi, üzerine Keynes'in teorisi 153
Likidite tuzağı, Keynesçi 155, 162, 164
Lonca sınırlamaları 79

Madra, Yahya M. 12, 15
Mahkûm ikilemi oyunu 346, 347, 353
-nun uygulamaları 347, 348
versus evrimsel modeller 352
tekrarlanması 347
Makineleşme ve kapitalist rekabet 217, 223-225, 227-230, 232, 233, 237, 287, 288, 290, 291
"Makro modeller", post-Keynesçilerinkiler 160
Makroiktisat 37
hakkındaki tartışma 49
ve Keynesçilik 40, 65, 137
mikroiktisat ile sentez halinde 382
Makroiktisat, yeni 163
Mao Zedong 54
Marjinal çıktı maliyeti 132, 134, 151, 310, 313
ve işbirliği 348
toplumsal maliyetlere karşı 303
Marjinal dönüşüm oranı 133, 134
Marjinal fayda
-ya yönelik Keynes'in eleştirisi 296
neoklasik teoriye göre 377
Marjinal hasılat 311, 312
ve işbirliği 348
geç neoklasik teoride 314
tekelde 311-314
Marjinal ikame oranı 95, 97, 101, 113, 129, 130, 132, 411
Marjinal maliyet/fiyat kuralı 132, 348
-na yönelik Marksçı eleştiri 266
Marjinal tasarruf eğilimi 152, 153, 155
Marjinal tüketim eğilimi 42, 152
Marjinal üretkenlik 106, 107
Keynesçi teoride 138
Marjinal ürün 122
Marksçı iktisat teorisi (Marksizm) 13, 14, 23, 24, 26, 27, 33, 365, 366, 369, 370, 384, 429
-nin temel kavramları 177
etkinlikler 183-185
sınıf (*ayrıca* ***bkz***. sınıf, ekonomik/toplumsal) 26, 51-54, 66, 68, 73, 167, 168, 171, 172, 397, 398, 400
sınıf süreçleri (*ayrıca* ***bkz***. sınıf süreçleri) 168, 187-200, 409, 410, 412, 413
çelişkiler 182, 183
sömürü (*ayrıca* ***bkz***. sömürü) 51, 52, 121, 167, 168, 190-193, 214-218, 408, 409, 418, 421

fazla-belirlenim (*ayrıca bkz.* fazla-belirlenim) 60, 178-186, 400, 401, 419, 422
etkinlikler 183-185
süreçler (*ayrıca bkz.* süreçler, Marksçı teoride) 180, 181, 183-185
ilişkiler 184
toplum 184
artık (*ayrıca bkz.* artık) 31, 51, 52, 66, 190, 191, 377
ve davranışsal iktisat 334, 335
ve vergi yükü 250
ve kapitalizm 26, 50, 80, 168, 361, 369, 392, 393
kapitalist temel sınıf süreci 201, 202
ve sınıf yapısı 52
-in çelişkileri 40, 171, 233, 235, 237, 240, 241, 291
ve sömürü 191, 192, 215
hakkında eleştirel Markçı okulun söyledikleri 394
kapitalistlerin kazançları hakkında 411, 412
ve artık değer (*ayrıca bkz.* artık değer) 208
ve dünya çapında yayılma 279
ve kapitalist sınıf yapısı (varlık koşulları) 253
ve kapitalist dalgalanmalar 233-239, 241, 366, 371, 377
-ın nedenleri ve çözümleri 239-242
ve kapitalistler 210-213
ikincil kapitalist sınıflar hakkında 242, 249-254
yöneticiler 244, 245, 412, 413
tüccarlar 246-249, 413
borç verenler 242-244, 413
(mal mülk veya şirket) sahipleri 250, 251
ve kapitalist dünya ekonomisi (-nin büyümesi) 227-230
versus klasik siyasal iktisat 32, 367-375
ve sınıf süreçleri (*ayrıca bkz.* sınıf süreçleri) 168, 187-189, 200, 254-256, 410, 413
sınıf yapısı üzerine 258-263, 416
ve sınıf mücadeleleri 218-220
ve metalar 204, 205
-ne yönelik eleştiriler 210
ve kaynak dağılımı 116
-nin çeşitli katkıları (*ayrıca bkz.* komünizm; sosyalizm) 371-375
içindeki çeşitlilik 175
ve *İktisat: Marksçı mı Neoklasik mi?* 11
-ne sadık kalmanın sonuçları 419
-nin giriş noktaları 86, 121, 168, 171, 186, 187, 203, 205, 208, 296, 397, 398, 402
sömürü olarak 121
-nin etik anlamları 168
ve Büyük Buhran 39, 40, 139, 376, 380
-nin tarihsel veçheleri 50-57
Marx'ın katkıları 170-173
Marx'tan beri 173-176
arkasındaki gelenek 169
-nin mükemmel olmayışı 417
ve eksiksiz bir toplumsal çözümlemenin imkânsız oluşu 185-187
gelir hakkında 112, 254-258
gelir dağılımı hakkında 112, 408
ve sanayi kapitalistleri arasındaki rekabet 222
ve sanayi kârları 263-267
ve Keynesçilik 53, 56, 168, 411, 414
ve kapitalist dalgalanmalar 239
sınıf çözümlemesi 52
ve sınıf süreçleri 209
ve metalar 201
ve sömürü 414
Marksçı tartışmalarda 56
ve Marksistlerin sınıf hakkında söyledikleri 68
ve üretim tarzı 57
-in sentezi 383
ve ücretsiz emek 413
ve emek değer teorisi 203
ve kapitalist metaların değerleri 205-210
ve emek zamanı 96, 97
-nin mantıksal yapısı 66-68, 177, 397-402
Kapital'de 201
fazla-belirlenim 70-74
ve tekel fiyatı 252, 253
ve neoklasik iktisat 56, 57, 168, 169, 204, 205, 293, 294, 296, 354, 369, 377-379
alternatif olarak 376
ve kapitalist dalgalanmalar 239
ve sınıf sömürüsü 413-415
ve sınıf süreçleri 208
ve metalar 201
ve mantıklar 399-401
ve güdü çeşitliliği 330, 331
ve giriş noktaları 397, 398
ve ücretsiz emek 413
-ndeki neoklasik veya Keynesçi kavramlar 68, 69
-ne karşı çıkan neoklasik ve Keynesçi iktisatçılar 163-165
-ne karşı 1970'lerdeki muhalefet 386
ve sınıf olmayan süreçler 419
ve ekonomi dışındaki alanlar 54, 55, 167, 169, 175, 177

ve Alman Marksistleri 174
ve fazla-belirlenim 179
-nin nesneleri 66, 67
teşebbüslerin örgütlenmesi hakkında 393
-nde algı ve teorinin bağımsız olmayışı 68
-nden doğan siyasi gündemler 414
ve kapitalizm sonrası sınıf yapısı 242
-ne tepkiler (olumsuz ve olumlu) 421
-nin yükselişi ve düşüşü (20. yüzyıl) 375-377
reel gelirlerdeki artışa sömürü oranındaki artışın eşlik etmesi üzerine 215-216, 231, 232, 291, 292
-nin seçtiğimiz versiyonu 81, 82, 175, 176, 294
-nde toplumsal oluşumlar ve toplumsal geçişler 200, 201
ve sosyalizm (*ayrıca bkz.* sosyalizm) 53, 366, 371-373
ve toplumsal alanlar 267-272
uluslararası ilişkiler 279-282
devlet 272-278
ve devlet müdahalesi 416
-nin baskılanması 378, 415
ABD'de 74
ve teknoloji 240
geleneksel *versus* yeni ve fazla-belirlenimci 416
ve "dönüşüm sorunu" 284-287
ve 2008'deki çöküş 47, 48, 392
ve sendikalar 55
ve SSCB 174, 376, 379
Sovyet-tarzı modele geliştirilen eleştiriler ve alternatif ihtiyacı 392, 393
Marksçı iktisatçılar 55, 56, 74, 378, 392, 415, 424, 425
-ın Stalinist samlmaları 417
Marshall, Alfred 340
Marx, Karl 50-52, 168-173
-ın ölümü 54, 173
ve Freud 173
ve post-Keynesçiler 160, 161
ve Smith/Ricardo 37, 59, 368
Matematik, iktisadın dili olarak 83
Menger, Carl 375
Merkez bankaları 391
Meta değerleri 203
Marksçı teoride 203, 204
meta değerlerinin düşmesi 225-227
meta değerlerinin temeli olarak üretim güçleri 209
meta değerleri ve kapitalist metaların emek değer teorisi 205-207
meta değerleri ve fazla-belirlenim 208-210
ve neoklasik teori Marksçı teoriye karşı 80, 81, 204, 205
Meta mübadelesi, Marksçı teoride 408
Metalar 204
emek gücü olarak 205
Marksçı çözümlemede 191
neoklasik teoride
metalar için toplam arz ve talep 144-146
metalar için talep 91-100, 109-112
meta arzının belirlenmesi 122-126
metalar (Marksçı teoriye göre) 204, 205
-a yönelik tercihler (*ayrıca bkz.* tercihler) 127
-ın fiyatı (*ayrıca bkz.* fiyat) 82-84
-ın "özel" maliyeti ve "toplumsal" maliyeti 303
-ın arzı 122-125
-ın faydası 100-102
Mikroiktisat 37, 38, 65, 137
hakkındaki tartışma 49
ile makroiktisadın sentezi 382
Milletlerin Zenginliği (Adam Smith) 37, 51, 367
Minsky, Hyman 160, 335
Muhafazakârlar 90, 414
Muhasebe sistemi, Marksçı 262
Mussolini, Benito 380, 381
Mübadele dengesi 339, 341
Mübadele süreci 247
Mülkiyet, özel
Marksçı görüşte 56, 57, 66-68
neoklasik teoride 87-90, 128, 129
kapitalist bir kurum olarak 406
hakkı
-nın genişlemesi 307
-nın ihlali olarak dışsallıklar 305, 306
ve devlet fonksiyonu 237, 274
Müteşebbislik (girişimcilik) ve kârlar (*ayrıca bkz.* kapitalist[ler]) 369

Nash, John 300, 342
Nash dengesi 300, 338, 343-347, 352, 353
karma strateji 350, 351
"İhtiyaç", -ın muğlaklığı 403
Neo-Keynesçi sentez 137
Neoklasik iktisat teorisi, geç 82, 294, 298, 300, 354, 355, 416
ve denge 300, 301, 354, 355, 416
ve oyun teorisi 342-349
ve insan davranışı 298, 299, 354
davranışsal iktisat 333-337
kısıtlı rasyonellik 331-333
güdü çeşitliliği 327-331
ve teşvik sorunları 320, 321
-nin bilgi yaklaşımı 322

-nin mantığı 402
ve piyasa noksanları 298, 301, 302, 354
dışsallıklar 302-309
noksan rekabet 309-318
Neoklasik iktisatçılar, -ın siyasi gündemi 417
Neoklasik (mikro) iktisat teorisi 23, 27, 78, 360, 383
-nin temel yaklaşımı 25
ve kapitalizm 46, 47, 78, 168, 363, 375-378, 394, 405-407, 418
kapitalist firmaların davranışı 258
kapitalistlerin kazançları hakkında 411
ve kapitalist dalgalanmalar 24, 25, 238, 239, 362-364
-nin değişen kaderi (*ayrıca bkz.* salınımlar) 375-377
-nin sınıfı gözardı etmesi 52, 258, 416
ve klasik siyasal iktisat 378
-nin odağı olarak metalar ve piyasalar 205
-nin eksiksiz bir açıklama iddiası 72, 73
-nde sınırlı olma bilincinin olmaması 199
ve muhafazakâr siyasi gündem 414
-ne yönelik günümüzdeki kafa tutmalar 417
-ne yönelik eleştiriler 295-297
giriş noktası hakkında 333
ve denge 341
-nin çürütülmesi 293
ve *İktisat: Marksçı mı Neoklasik mi?* 11
-ne sadık kalmanın sonuçları 420
ve piyasaların verimliliği 89, 97, 98, 128-132, 322, 379
-nin doğuşu 80-82
-nin giriş noktaları 62-65, 77, 86, 87, 91, 125, 126, 187, 333, 354, 397-399, 402, 420
ve denge 337-342, 349, 352, 353
-nin özcülüğü 63-65, 85, 86, 94, 107, 110-112, 125, 126, 141, 142, 148, 183, 399-401
ve geç neoklasik teori 298
ve değerler 209
ve firmalar 318-320
ve oyun teorisi 349
ve evrimsel oyun teorisi 352
ve Büyük Buhran 39, 80, 81, 415
-nin hedefinin ahenk olması 78, 135, 300, 339, 406, 407
-nin tarihi 37-39
ve hümanizm 32, 38, 47, 66, 328, 420
-in eleştirisi 297-299
ve geç neoklasik teori 331
ve insan doğası 64, 65, 78, 104, 111, 125, 135, 187, 188, 298, 324, 398
ve tekel 311
ve güdü çeşitliliği 328
ve doyumsuzluk 92
ve tercihler (*ayrıca bkz.* tercihler) 100, 113, 121
ve rasyonel seçim 91, 164
-nın mükemmel olmayışı 417
gelir dağılımı hakkında 403-405
ve gelirler 254
-nın bireyselciliği 398, 399
Keynesçi yapısalcılığa karşı 411
-nin temel varsayımları
tam (eksiksiz) bilgi 150, 161, 301, 321
-nın eleştirileri 296-298, 301
azalan marjinal ikame oranı 93
ve evrimsel oyun teorisi 352
esnek piyasalar 150
hakkında Keynes'in dedikleri 40, 150
doyumsuzluk 92-94
fırsatçılık ve kendi çıkarını gözetmek 311, 322, 323, 327
üretkenlik 108, 109
rasyonellik (*ayrıca bkz.* rasyonel seçim) 91, 158, 297, 330, 331, 337, 338, 341
yapısalcılık 340
ikame edilebilirlik 92
Keynesçiliğe karşı 25, 32, 40, 48, 49, 137-140, 147, 148, 159, 160, 296, 355, 365
ve sermaye piyasası 152
ve emek piyasası 150
ve yeni klasik teori 163
ve rasyonel seçim 336
ve neoklasik teorinin tekrar hâkim konuma gelmesi 47
ve devletin rolü 46, 361
Keynesçilik ile sentezi 382, 383
ve belirsizlik 299
ve bir düzeltme olarak geç neoklasik teori 301
ve denge 299
insan davranışı hakkında 298, 299
piyasa noksanlığı hakkında 297, 298
-nde boş zaman/gelir arasında seçim 142, 145, 147, 148, 154, 404, 407, 411
ve borç/yönetim/meta mübadelesi 248
-nin mantığı 85-87, 178, 183, 399-403
ve piyasalar (*ayrıca bkz.* piyasalar) 62, 78, 80, 87, 88, 91, 129
dışsallıklar hariç 302
-ın tam rekabetçi olması 301, 302
ve din 165
-ın kendi kendilerini düzeltmesi 25, 141, 147, 161, 238
-nde piyasa çözümlemesi 82-85, 126, 127
sermaye talebinin belirlenmesi 118, 119

sermaye arzının belirlenmesi 112-118
meta arzının belirlenmesi 122-125
talebin belirlenmesi 91-100
emek talebinin belirlenmesi 104-109
emek arzının belirlenmesi 100-104
arz ve talebin belirlenmesi 85-87
ücretin ve meta talebinin belirlenmesi 109-112
ve gelir dağılımı 120, 121
piyasa noksanları (*ayrıca bkz.* piyasa noksanları) 89, 90, 297, 298, 301, 302
ve fiyatlar (*ayrıca bkz.* fiyatlar) 126, 127
Marksçı tartışmada 55
ve Marksçı teori 52, 53, 57, 168, 169, 204, 293, 296, 355, 369, 370, 377-379
-nin bir alternatif olması 376
ve kapitalist dalgalanmalar 239
sınıflar hakkında 69
ve sınıf sömürüsü 412, 413
ve sınıf süreçleri 208
ve metalar 201
ve mantıklar 399-401
ve güdü çeşitliliği 330, 331
ve giriş noktaları 397, 398
ve ücretsiz emek 413
ve tekel 310-315
ve Pareto optimumu 132-135
-de algı ve teorinin bağımsız olmayışı 68
-nin tercih edilen versiyonu 81
ve fiyat ile marjinal maliyet eşitliği kuralı 266, 313, 318
-de özel mülkiyet 87-89
-ye göre rasyonellik 327
ve rasyonel beklentiler okulu 165, 166
-yi tercih etmenin sebepleri 421
-deki son uzantılar 12
ve gerileme 140-147
-nin dönüşü 45-47
ve Slutsky denklemi 98
sosyalizm hakkında 275
ve işlem maliyetleri 319, 320
ve devlet müdahalesi 25, 360, 413, 416
ve 2007-2008 krizi 391, 415
dünya finans kurumlarında 49
Neoklasik tercih fonksiyonu 108
Neoklasik üretim fonksiyonu108, 142
Neoliberalizm 384
Neumann, John von 342
Newton, Isaac 34
Nixon, Richard M. 49, 383
Noksan rekabet (*ayrıca bkz.* piyasa noksanları) 161, 309-318, 332
hakkındaki tartışma 318
ve firmalar 318
-e karşı devlet politikaları 317, 318
ve rasyonel seçim 332
Nüfus dağılımı, şahin ve güvercin oyununda 351, 352

Obama, Barack 49, 392
"Odak nokta" 346
"Olduğu kadarcılık" *versus* optimizasyon 323, 331-333
Oligopol (oligopolistik rekâbet) 161, 224, 315, 317, 348, 358, 359
-ün istikrarsızlığı 358
post-Keynesçi okulda 161
OPEC 230
Optimallik, Pareto (*bkz.* Pareto optimumu)
Ortak bilgi olarak rasyonalite 342
Otomatikleştirme 237
Oy verme, -de çatışmalı güdüler 29, 69, 71, 326, 368
Oyun teorisi 82
Klasik 342-349
ve denge 337, 338
evrimsel 349-354

Öğretim (*bkz.* eğitim)
Ölçek ekonomileri 310, 320, 407
Özcülük (*ayrıca bkz.* belirlenimcilik; indirgemecilik) 63
Keynesçi teoride 65, 66, 147, 152, 159, 160, 183, 399-401
özcülük ve değerler 209
-gün Marksçı teori tarafından reddi 73
neoklasik teoride 63-65, 85, 94, 107, 110-112, 125, 141, 142, 145, 148, 183, 399-401
özcülük ve geç neoklasik teori 298
özcülük ve değerler 209, 210
geleneksel Marksizmde 210
Özel borçlanmaya "kalabalık etmek" 48
Özelleştirme 46, 47, 307, 386, 391, 392

Para
ve kapitalizmin ortaya çıkışı 36
Keynesçi teoride 165
neoklasik çözümlemede
ve fiyatlar 145
ve gerilemeler 140
Para piyasası
Keynesçi teoride 154
ve sermaye kira ücreti 152
neoklasik teoride 154
Para politikaları, Keynesçi politikada 238, 365, 414
Para talep etme eğilimi 153

"Para yanılsaması", Keynesçi çözümlemede 148
"Paraya çevirme" sorunu 240, 241
Pareto optimumu 132-135, 142, 164
dışsallıklarla 304, 309
ve geç neoklasik teori 298, 314, 315, 318
versus piyasa noksanları 301
-ndan sapmanın enaza indirilmesi 298
ve neoklasik denge 338
versus mahkûm ikilemi oyunu 347, 348
yoluyla toplumsal ahenk 300
Pareto, Wilfredo 132, 406
Paris Komünü (1871) 173
Piaget, Jean 42
Pigou, Arthur Cecil 303, 304
Pigoucu vergi 304, 309
Piyasa harici dağıtım mekanizmaları 89
Piyasa harici kurumlar ve piyasa arızası 298, 349, 353, 354
Piyasa iktidarı, geç neoklasik teoride 314
ve post-Keynesçi iktisat 161
Piyasa(lar) 202-204
çözümlemesi (neoklasik teori) 82-85, 126, 127
sermaye talebinin belirlenmesi 118, 119
sermaye arzının belirlenmesi 112-118
meta arzının belirlenmesi 122-125
talebin belirlenmesi 91-100
emek talebinin belirlenmesi 104-109
emek arzının belirlenmesi 100-104
arz-talebin belirlenmesi 85-87
ücret ve meta taleplerinin belirlenmesi 109-112
ve gelir dağılımı 120, 121
piyasa noksanları (*ayrıca bkz.* piyasa noksanları) 89, 90
bir kapitalist kurum olarak 405, 406
rekabetçi 128-130, 141
emek piyasası 104-107
(tam) rekabetçi piyasalar 94, 95
piyasaların kendi kendini düzeltmesi 147
-a yönelik eleştiri 88, 89
ve verimlilik (Adam Smith'in "görünmez eli") 128-132
-a alternatif olarak firmalar 319
ve oyun teorisi 342
ve Keynesçi teori 147, 148
Marksçı teoride (kapitalist el koyma) 196-198
ve neoklasik görüş 62, 63, 78, 80, 81, 87, 88, 91, 92, 129
-te dışsallıkların hesaba katılmaması 302
-te piyasaların mükemmel şekilde rekabetçi olması 301, 302
ve din 165
-te piyasaların kendi kendini düzeltmesi 25, 141, 142, 147, 161, 238
piyasa temelli olmayan toplumlara karşı 87
-da fırsatçı davranış 319, 320, 328
feodalizmden kapitalizme geçişte 36
Piyasa noksanları (*ayrıca bkz.* noksan rekabet) 89, 164, 301, 302
ve Keynesçi çözümleme 148
ve kapitalist dalgalanmalar 238
ve neoklasik teori 48, 89, 90, 140-142, 408, 414, 420
eleştirilerde 297, 298
ve denge 341
dışsallıklar 302-309
noksan rekabet 309-317
-nın gözden geçirilmesi 296, 297
Piyasa sosyalizmi 88, 89, 373
Piyasaların var olmadığı toplumlar 87
Piyasaya giriş önünde engeller 359
Pope, Alexander 34
Post-Keynesçi iktisat 15, 137, 160, 161, 164, 294, 335, 336, 401, 416
Pratikler, Marksçı çözümlemede 175, 184, 379
Proletarya 52
Protestanlık, yükselişi 33
Psikoloji, Keynesçi teoride 138, 139, 148, 152, 153, 157, 187, 398, 399, 410, 411
Psikolojik teoriler 61, 148, 336

Rant/kira (ekonomik), tekelde 313
Rasyonalizm/Akılcılık ve teori seçimi 424-426
Rasyonel beklentiler 165, 166, 336
Rasyonel seçim
ortak bilgi olarak rasyonelite 342
geç neoklasik teoride
kısıtlı rasyonellik 331-333
ve "karşılık verme" 329
-in toplumsal bağlamı 334-336
neoklasik varsayım olarak 91-93, 330, 331
-in eleştirisi 296-298
ve oyun teorisi 349, 352
ve belirsizlik 160
ve bilinçdışı 296
yeni klasik teorinin varsayımı olarak 163
hakkında Sen 330
Rasyonel seçim Marksizmi 57
Reagan, Ronald 46, 49, 180, 376, 386, 387
Reel ücretler veya gelirler 215, 216
ve kapitalizm 230-233
-in yükselişinin ABD'de durması (1970'ler) 389
artarken sömürü oranının da artması 215, 216, 231, 232, 291, 292
Refah devleti

-ne desteğin giderek azalması 385
Refah devleti kapitalizmleri 360, 376, 385
Reklam
Reklam ve kültür 181
Tekelcinin reklam yapması 310, 315
Neoklasik teorinin reklamı hesaba katmaması 309
Rekabet
kapitalist 217, 287-292
üretim girdileri piyasasında 127
noksan 161, 309-318, 332
rekabet hakkındaki tartışmalar 318
rekabet ve firmalar 318
rekabete karşı hükümet politikaları 317, 318
rekabet ve rasyonel seçim 331, 332
sanayi kapitalisti firmalar arasında 222-225
rekabet ve sermaye birikimi 225, 226
-ten doğan istikrarsızlık 358, 359
Uluslararası 226, 227
neoklasik teoride 301, 302
mükemmel 301, 302, 318
rekabet ve tekel 312-315, 317
ürün piyasasında 127
stratejik 315, 316, 328
Rekabetçi piyasalar 128-130, 141
emek için 104-107
-ın kendi kendini düzelttikleri 147, 148
Ricardo, David 18, 37, 50, 51, 59, 80, 203, 204, 284, 285, 293, 367, 369, 372, 375, 377, 378
Roberts, Bruce 286
Robinson, Joan 160
Robinson-Patman Yasası (1936) 317
Roma Katolik Kilisesi ve kapitalizme geçiş 33, 34
Roosevelt, Franklin D. 49
Roosevelt hükümeti 40
Rönesans ve hümanizm 12, 32, 33, 35, 38, 42
Rus Devrimi 174, 376

Sabit sermaye 211
Salınımlar 49, 357, 358, 393, 394
ve kapitalizmin istikrarsızlığı 360, 367
klasikten Marksçı görüşe 369-371
feodalden klasik teoriye 367
ve Büyük Buhran (1930'lar) 364, 365, 376, 379-382, 385, 386, 390, 391
piyasalarda 358, 359
Marksçı teoriden neoklasik teoriye (1870'ler) 375-377
Marksçı düşünce içinde 371-375, 379
neoklasikten Marksçı teoriye (Birinci Dünya Savaşı) 378, 379, 390
1980'lerde (devlet kapitalizminden özel teşebbüs kapitalizmine) 385-387
Doğu Avrupa'da 385-387, 390
1970'lerin (devlet kapitalizmi veya refah devletinden neoklasik teoriye) 376, 384, 385, 387, 390
Keynesçilikten neoklasik teoriye ve sentez 382, 386, 415
devletin rolünde 359, 360
ve 2007-2008 krizi 384, 391-393, 415, 417
Samuelson, Paul 41, 159
Sanayi kapitalistleri 192, 220-222, 248, 258-260, 412
Birey 261, 262
ve hissedarlar 251
Sanayi kârları, Marksçı teoride 263-267
Sanayi teşebbüsleri sahipleri (Marksçı teoride) 250, 251
-nin artığa el koyanlar olması 251, 252
-ne yapılan ikincil sınıf ödemeleri 254, 255
Schelling, Thomas 345, 346
Sebep ve sonuç
Keynesçi teoride 65, 66
Teori mantığında 60
Marksçı teoride 70-74
Neoklasik teoride 62, 63, 85, 86
-un fazla-belirlenmesi (*ayrıca bkz.* fazla-belirlenim) 181, 182, 324, 325
Seçim aksiyomları 295, 296, 298, 301, 327, 330
Ayrıca bkz. rasyonel seçim (neoklasik teoriye getirilen eleştirilerde) 294
Seçme özgürlüğü 427, 428
Sen, Amartya 330
Sendikalar
sınıf mücadelesinde 218
-da ayrımcılık 359
ve faşizm 380
ve Büyük Buhran 364
Keynesçi teoride 148, 364, 411
ve Marksist teori 55, 80, 364
ve neoklasik görüş 364
piyasa noksanları 140-142, 302
ve sendika faaliyetleri 362
-ın bastırılması 232
ve sosyalizm 364, 372, 376, 380
ve devletin rolü 380, 417
ve çalışma saatleri 217
Serbest ticaret 79
Sermaye
Farklı teorilerde 68
İthracatı 229
Marksçı çözümlemede 192, 207, 245
Birikimi 225-227
Dolaşımı 248
"Üretken" 212
(sermayenin) kendi kendisini

genişletmesi 211, 212, 243
"Üretken olmayan" 212
Değişken *versus* Sabit 211
Neoklasik teoride 108
(sermaye) talebi 118, 119
(sermaye) getirisi 119-121
Sermaye getirileri (gelir) 119, 254, 255
Neoklasik teorinin getirileri savunması 121
Sermaye kirası (*bkz.* faiz ve faiz oranı)
Sermaye malları 114
Sermaye piyasası
Keynesçi teoride 152-154
Neoklasik teoride 146, 147
Sermaye piyasası arz eğrisi 116, 117
Sermayenin marjinal ürünü 116, 153, 411, 412
Sessiz Bahar (Carson) 304
Shackle, G. L. S 160
Sherman Yasası (Tekelcilik Karşıtı) 317
Sınıf, iktisadi/toplumsal
-ın faşistler/komünistler/sosyalistler tarafından göz ardı edilmesi 381
Marksçı teoride 26, 51-54, 66, 73, 167, 168, 171, 172, 397, 398, 400
Sınıf ve sömürünün farkında olmak 419
Sınıf ve gelirin karmaşıklığı 257
Sınıf hakkındaki tartışma 55
Sınıf ve 1848 devrimcileri 170
Giriş noktası olarak sınıf 186, 282, 283, 369
Tarihin sınıf ile açıklanması 67
Sınıf ve gelir dağılımı 414
Uluslararası ilişkilerde sınıf 281, 282
Sınıf ve bunun tercih edilen versiyonu 176
Sınıf ve önceki sınıf kavramları 189, 190
Sınıfa yapılan vurgunun sebepleri 73
Sınıf ve toplumsal reform 219, 414
İkincil sınıf 195
-ın neoklasik ve Keynesçi teoride göz ardı edilmesi 72, 73, 407, 408, 411
hakkında teorisyenlerin mücadelesi 416
Sınıf çözümlemesi, Marksçı 193
Kapitalist şirketlerin 258-260
Ve haneler 268-273
Ve faiz oranları 244
Ve uluslararası ilişkiler 279-282
Ve tekel ücreti 252
Ve kâr 263, 264
Ve devlet 272-278
-sinin vasıtası olarak artık değer 207
Sınıf dağılımı, ikincil 224, 245
Sınıf konumları, birden çok 256-258, 271, 413
Şirketlerde 261, 262
Sınıf mücadeleleri 218-220, 266
ve neoklasik teoriye yönelik eleştiriler 295
Sınıf olmayan gelir 254-258, 260, 261
tüketicilere borç vererek 259
Sınıf olmayan konumlar, birden çok 256-258, 271, 413
şirketlerde 261, 262
Sınıf olmayan mücadeleler 218
Sınıf olmayan süreçler (Marksçı teori) 187, 189, 194-197, 249, 400, 408, 419
-e aktivistlerin odaklanması 283
olarak borç alıp verme 243
ve kapitalist temel sınıf süreci 200, 214, 253
ve sınıf süreçleri 248, 249
ve sınıf yapıları 257
olarak meta mübadelesi 248
erken dönemki sanayi kapitalistleri 261, 262
-den gelen gelir (*ayrıca bkz.* sınıf olmayan gelir) 254, 255
sanayi kapitalisti teşebbüslerde 220-222
uluslararası ilişkiler 279
olarak yönetim 244
olarak tüccarlık 247, 248
askeriye 250
olarak tekel 252
fazla-belirlenimde 194, 198
ve kâr 267
devletin 273, 274, 277
versus ikincil sınıf süreçleri 253
ABD'de 200, 201
Sınıf süreçleri (Marksçı teori) 52, 167, 187-189, 200, 409, 410, 413
ve sınıf mücadelesi 218-220
ve gelir dağılımı 254-256
ve sömürü 190-193
temel (*ayrıca bkz.* temel sınıf süreci) 190-193
-nin biçimleri 196-199
ve sınıf olmayan süreçler 248, 249
-nin fazla-belirlenimi 422
İkincil (*ayrıca bkz.* ikincil sınıf süreci) 193-196
Artık emeğe el konulması ve onun dağıtımı olarak 253
Sınıf yapısı 53, 54, 193, 204
kapitalist şirketlerin 258-263
sosyalizm ve komünizmde 374
Sınıfsız toplumlar 199
Silvio Berlusconi 46
Simon, Herbert 331
Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri (Ricardo) 37
Siyasi/toplumsal koşullar (*ayrıca bkz.* toplumsal/siyasi koşullar) 12, 32, 33, 37, 74, 91, 175, 282, 361, 416, 419

Slutsky denklemi 98
Smith, Adam 37, 39, 50, 51, 80, 129, 203, 204, 367
ve kapitalizm 59, 78, 406
kurucu figür olması 204
-in "görünmez eli" 24, 39, 128-132, 339, 343, 378
ve Keynes 49
ve emek değer teorisi 377
ve piyasalar 87
ve Marx 37, 50, 59, 369
Marx'a yöneltilen neoklasik eleştiride 378
ve neoklasik iktisat 80, 375
ve firmalar meselesi 319
ve toplumsal ahenk 300
ve değerler 284
Soğuk Savaş 17, 383, 415
Sosyal demokratlar 49, 173, 414, 421
Sosyalist geçişler 55, 199, 201
Sosyalist siyasi partiler 55, 80, 372, 376
Sosyalizm (sosyalist ekonomik sistem) 24, 88, 170, 174, 199, 275, 279, 366, 371-373
versus kapitalizm 80, 81, 357
ve kapitalist dalgalanmalar 235
toplu mülkiyet hakkında 252
ve faşizm 380-382
-in geleceği 395
ve Büyük Buhran 364
sosyalist denilerek Keynesçiliğin reddedilmesi 366
Keynesçi teori yaklaşımları 381
hakkında Marx 52, 53, 371, 372
-e 1970'lerdeki muhalefet 386
ve ortodoks Marksizm 372
ve artığa el koyma sorunu 372-375
son dönemki tartışmalarda 48
ve 2008'deki çöküş 48
ve sendikalar 80, 372
ve SSCB 387, 388
ve Birinci Dünya Savaşı 372
Sosyalizm: Ütopyacı ve Bilimsel (Engels) 366
Sosyalizmin toplu mülkiyet fikirleri 89, 90, 252, 378
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (Sovyetler Birliği)
ABD ile soğuk savaş 17, 385, 388
-nin çöküşü 415
-nin Büyük Buhran'dan etkilenmemesi 39
ve Marksçı teori 54, 174, 384, 387, 415, 417
-nde yapısalcılık 56
-nde ideal başarının önündeki engeller 389
-nin dünya kapitalizmden ayrılması 229
-nde sosyalist geçiş 201
Stalin döneminde 417
-nde devlet kapitalizmi 387-389
-nin özel teşebbüs kapitalizmine geçit vermesi 389, 390
ve teorik gelişmeler 383, 384
Sovyetler Birliği (*bkz.* Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)
Sömürgecilik 228, 229
Marksçı teoride 54
Sömürmeyen temel sınıf süreci 222
Sömürü
kapitalizme yönelik eleştirilerde 381
Marksçı teoride 51, 52, 167-169, 190-193, 214-218, 369-371, 409, 410, 413, 418, 421
sömürünün farkına varmak 419
sömürü oranı 216, 218
sömürü ve reel gelirler (sömürü oranı ve reel gelirlerin aynı anda artması) 215, 216, 231, 232, 291, 292
klasik teoriden Marksçı teoriye geçişte sömürünün yeri 368
hakkında neoklasik açıklama 120, 121, 377
SSCB'nin devlet kapitalizminde 387-389, 392, 393
Sömürü oranı, 216-219, 231, 232, 246, 266, 291
Sovyet işçiler için 388
Sözleşme temelli ilişkiler üzerine Marx 171, 172
Sraffa, Piero 160, 295
SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) 17, 39, 46, 174, 175, 252, 364, 371, 372, 375, 376, 378-380, 383-390, 392, 415, 417
Stackleberg modeli 316
Stagflasyon 45, 386
Stalinistler 417
Standard Petrol Şirketi 317
Stratejik rekabet 315, 328
Süreçler, Marksçı teoride 181-185
sınıf (*ayrıca bkz.* sınıf süreçleri) 168, 187-189, 200, 408, 413
sınıf *versus* emek 187-189
emek 188
sınıf olmayan (*ayrıca bkz.* sınıf olmayan süreçler) 187-189, 194-197, 249, 400, 408, 419
Sürücü oyunu 345

Şahin ve güvercin oyunu 349-354
Şiddet ve kapitalizmden geçiş 54, 55
Şike 317
ve oyun teorisi modelleri 349
Şirket Yönetim Kurulları 261
Şirketler
neoklasik teoriye getirilen eleştirilerde 295
piyasa arızaları gerekçesiyle 302

ve yatırım (Keynes) 156
Talep
Keynesçi teoride 79, 140, 151
emek talebi 165
para talebi 153, 155
Marksçı teoride
talebin esnekliği 223
talep fazlası 236, 237
neoklasik teoride 85-87
sermaye talebi 118, 119
talebin türetilmiş olması 107, 399
talebin belirlenmesi 91-100
emek talebi 104-109, 144
talep ve devlet giderleri 146, 147
talep ve arz 144
ücret ve meta talebi 109-112
post-Keynesçi iktisatta 160, 161
Talep (yasası) 312
Tam rekâbet 297
tekel karşısında 312-315, 317
"Tarafsız çözümleme" (Marx'ın bunu alaya alması) 171, 172
Tarih, -in Marksçı sınıf çözümlemesi 67
ve temel sınıf süreci 193
Tasarruf(lar)
kapitalistlerin ettiği kârın tasarruf olması 369, 370
ve tüketim 152, 153
hakkında Keynesçi teori 43, 138, 410, 411
Marksçı çözümlemede (-ın fazla-belirlenimi) 181
neoklasik teoride 378, 404, 406
Taşma etkileri (*bkz.* dışsallıklar)
Teamüller
evrimsel oyun teorilerinde 351
şahin ve güvercin oyununda 353, 354
Keynesçi teoride 411
Tekelcilik karşıtı yasalar 317
Tekeller (tekel kapitalizmi) 224, 252, 253, 309-315
-e karşı yasalar 317
ve klasik iktisatçılar 79
-den doğan istikrarsızlık 358
Marksçı teoride 54
ve neoklasik teori 318, 360, 407
ve krizler 362
ve post-Keynesçi okul 161
Teknoloji
asıl Marksçı görüşte 240
neoklasik teoride 86, 111, 126, 187, 377, 399, 404, 407
ve emek talebi 109
ve tekel 310, 318
ve gerilemeler 140
ve sermayenin getirisi 119
Tekrarlanan oyun (*ayrıca bkz.* evrimsel oyun teorisi) 349
Temel sınıf süreci 190-194
-nin biçimleri 196-199
antik 196-199, 215
kapitalist (*ayrıca bkz.* kapitalist temel sınıf süreci) 197-201, 215
komünist 196, 198, 199, 215
feodal 197, 199, 215
hane 269-271
kapitalist olmayan (ABD) 200
köle 194, 195, 199, 215
ve üretken olan ve olmayan işçiler 214
Tennessee Valley Authority 273, 276
Teori(ler) 57-60
arasından birini seçmek 427-429
gökbilim 58, 59, 61
-in mukayese edilmesi 57-59
iktisadi (*ayrıca bkz.* iktisat teorisi) 59, 61, 62
-in giriş noktaları 186, 187
ve Avrupa'nın kapitalizme geçmesi 33-35
-in diğer teorileri etkilemesi 59, 60
ve yaşam 27, 28
-in mantıkları 60
-in kısmi açıklamalar olması 72
psikolojik 58, 59, 61
-in toplumsal rolü 283
ve fiyat-değer tartışması 287
üzerinde toplumun etkisi 31, 32
Teorinin mantığı (*ayrıca bkz.* sebep ve sonuç) 60
Keynesçi 399, 403
Marksçı 66-68, 70-73, 177, 201, 399-402
neoklasik 85-87, 178, 201, 399-402
Tercih(ler)
ve Keynesçi teori 138, 152
geç neoklasik teoride 298, 327
-nin karmaşıklığı 326
-nin birbirine bağlılığı 325
neoklasik teoride 86, 112, 116, 118, 126, 127, 142, 159, 187, 399, 404
-in eleştirisi 295
sermaye talebinin belirlenmesinde 118, 119
sermaye arzının belirlenmesinde 112-118
meta arzının belirlenmesinde 122-125
talebin belirlenmesinde 91-100
emek talebinin belirlenmesinde 104-109
emek arzının belirlenmesinde 100-104
sermaye getirilerinin belirlenmesinde 119, 120
ve gelir dağılımı 120, 121
fazla-belirlenim karşısında 324

yeni makroiktisatta 163
Tercih eğrileri 93, 94, 101, 104, 112, 116
Tercih fonksiyonu 108
Ters talep fonksiyonu 316
Teşvik sorunları, geç neoklasik teoride 321
Thatcher, Margaret 376
Toplam arz eğrisi
Keynesçi teoride, 150, 151, 154
Yeni makroiktisatta, 163
Post-Keynesçi iktisatta, 161
Toplam emek piyasası, Keynesçi teoride 142, 143, 149
(Neoklasik görüşte) Toplam mal ve hizmet arzı 142
(Neoklasik görüşte) Toplam meta arzı ve talebi 145, 146
Ve devlet giderleri 147
Toplam talep
Bunun hakkında Keynesçi teori 152
Neoklasik teoride toplam talep 131, 145
Toplam talep eğrisi
Keynesçi 154
Neoklasik 145, 146
Toplu mülkiyet, artığa el konulması 250, 251
Toplum(lar) ("toplumsal oluşum")
entelektüel olarak olgun toplumlar 418
Marksçı çözümlemede 184, 185
-da sınıf ilişkileri ve sınıf olmayan ilişkiler 188, 189
-ın toplumsal oluşumlar olması 200
Toplumsal ahenk, teorinin hedefi olarak 300
neoklasik hedef olarak 78, 79, 135, 300, 339, 406, 407
Toplumsal alanlar 267, 268
Haneler 268-272
-de birçok sürecin karışması 268
devlet 272-278
Toplumsal cinsiyet
ve dine yönelik tutum 271
hane örgütlenmesinde 269
Toplumsal çözümleme
-de eksizliğin imkânsız oluşu 185, 186
Marksçı 283
Toplumsal değişim
ve kapitalist dalgalanmalar 361, 362
-in iktisat teorilerinin sonucu olması 403
hakkında Marx 52, 53, 371
ve sınıf meseleleri 219, 283
ve birden çok sınıfın iştirakını anlamak 258
ve teori 283
tehdidi (döngüsel düşüşlerde) 234
Toplumsal eylem ve teori (fiyat-değer tartışması) 33
Toplumsal geçişler 200
Toplumsal hırsızlık 168
Toplumsal maliyetler
-in belirlenmesi 303-309
için vergi kesilmesi (*ayrıca bkz.* vergilendirme) 303-305
Toplum mühendisliği 46
Toplumsal olarak zorunlu soyut emek zamanı, TOZSEZ 205, 206, 209, 215, 216, 223, 227, 285, 286, 409
Toplumsal oluşumlar 200, 201, 204, 213
Toplumsal/siyasi koşullar
ve seçim 349
ve teoriler arasında iletişim 74
ve klasik iktisatçılar 79
ve iktisat teorileri 12, 31-33
ve Keynesçi-neoklasik tartışması 49
ve Keynesçi teori 139, 140
ve neoklasik ütopyacılık 337
-ın teorilere şekil vermesi 415, 416
ve neoklasikten Marksçı veya Keynesçi teoriye geçiş 376
Toplumsal teori 32, 33, 42, 53, 187, 210, 283, 405, 419
Toplumsal tüketim yeteneği 98
Toprak sahipleri 249
-ne yapılan ikincil sınıf ödemeleri (Marksçı teori) 254
Truman, Harry 49
Tüccar kapitalist(ler) 192, 220, 247, 248, 253, 259
-e ikincil sınıf ödemeleri 254, 265
Tüketicilere borç vermek 259
Tüketim
ve yatırım 114
Keynesçi teoride 158, 159
Tüketim fonksiyonu, Keynesçi 151-153

Uluslararası ekonomi, -nin büyümesi hakkında Marksizm 227-229
Uluslararası ilişkiler ve sınıf çözümlemesi 279-282
Uluslararası Kahve Anlaşması 230
Uluslararası Para Fonu (IMF) 49, 383

Ücret gelirleri ve oran
verimlilik ücreti, 322
Keynesçi teoride 138, 139, 150
Marksçı teoride 409, 412
ve kapitalist dalgalanmaların ortaya çıkışı 237
ve neoklasik teori 82, 100-104, 109-112, 141, 144, 150

post-Keynesçi iktisatta 162, 163
Ücretler
versus feodal sistem 35, 36
reel 214-216
ve kapitalizm 230-233
ABD'de yükselişinin durması (1970'ler) 388, 389
sömürü oranı ile birlikte artması 215, 216, 231, 232, 291, 292
Üçüncü dünya ülkeleri (yoksul ülkeler) (*ayrıca bkz.* gelişmekte olan ülkeler
için kapitalizm) 405, 406
-nde bağımsızlık mücadeleleri 233
-nde reel gelirler 230
ve dünya piyasaları 229, 230
Üretici birimin marjinal maliyeti 122-125
Üretim (üretken kabiliyetler)
neoklasik teoride 84-86, 94, 126, 377
ortodoks Marksizmde 56, 57, 67, 371
Üretim araçları 56, 67, 88-90, 193, 197, 198, 210, 219, 237, 251, 252, 261, 286, 287, 291, 366, 371, 374, 377, 379, 410-412
Üretim fonksiyonu 86, 107-109, 111, 118-120, 127
Keynesçi teoride 150, 153
Neoklasik 86, 107, 108, 120, 142
Üretim girdileri piyasaları 126, 127
Üretim ilişkileri 56, 67
Üretim imkânları eğrisi 132, 133
Üretken olmayan kapitalistler 212-214, 220
olarak borç verenler 243
Ürün ayrıştırması 315
Üstyapı 56

Vergilendirme
ve "işletme vergileri" 278
Pigoucu 304, 309
ve 2008 krizi 386
Verimlilik
kapitalizmin verimliliği (klasik teori) 369, 406
ve piyasalar
ve dışsallıklar 303, 304
ve Adam Smith'in "görünmez eli" 128-132
ile piyasa noksanları 301
Marksçı çözümlemede 26, 223, 370
verimlilik ve kârlar 265-267
neoklasik iktisatta 89, 97, 98, 128, 322, 379
verimliliğin Marksistler tarafından çürütülmesi 222
verimlilik ve yeniden dağıtım 128

Walras, Leon 340, 341, 375
Wilson, Charles E. 178

Yapısalcılık 33, 42, 51
evrimsel açıklamada 331
oyun teorisinin başvurduğu kurallarda 350, 351
ve genel denge 340
versus hümanizm 42, 43
Keynesçi iktisat teorisinde 33, 42, 51, 65, 152, 153, 157, 158, 164, 183, 186, 187, 381-383
özcülük olarak 148, 400
versus hümanizm 42, 139, 159
-ın neoklasik eleştirisi 159, 160
ve tasarruflar 163
Marksçı bakış açısında 55-57
-a neoklasik saldırı 46
versus fazla-belirlenim 70
post-Keynesçi iktisatta 160, 161
ve tasarruflar 43
Yatırım davranışı ve Keynesçi teori 42-45, 138, 156-159, 163, 164, 365, 398, 410, 411
Yatırım, sermaye getiri oranlarının birbirine yaklaşması (Marksçı çözümleme) 248
"Yedi Kız Kardeş" petrol şirketleri 348
Yeni klasik teori 163
Yenilik ve kapitalist rekabet 224, 225, 230
Yoksulluk, hakkında neoklasik görüş 407, 408
Yöneticiler, Marksçı teoride 244-246
-e yapılan ikincil sınıf ödemeleri 254, 413
Yönetim kurulu, şirket 261
Yunanistan, antik, kapitalizme geçişin siyasi veçhesinde 34, 35

Zenginlik yaratımı ve klasik iktisat 79, 80
Zevkler, neoklasik teoride (*ayrıca bkz.* talep; tercihler) 85-87, 91, 126, 128, 298
Zola, Émile 171, 217

Çatışan İktisadi Teoriler, bugün dünyada birbiriyle yarışan en önemli üç iktisat teorisini inceliyor. Bu teorilerin birbirlerinden sistemli olarak nasıl ayrıştığını özetleyerek tek tek her teoriyi betimliyor ve her birinden çıkan farklı sonuçları analiz ediyor. Her teorinin seçtiği kavramlara, analiz yöntemlerine, iktisadı kavramsallaştırma biçimine dair kapsamlı tartışmalar sunuyor. Farklı teorilerin yaşamlarımız üzerindeki farklı etkilerini açıklayıp karşılaştırmasını yaparak, genel olarak farklı düşünme biçimlerinin, özel olarak da bu üç iktisat teorisinin toplumu farklı şekillerde nasıl biçimlendirdiğini gösteriyor.

"Mevcut iktisat teorileri arasında bir seçimin var olduğunun bilinçli veya bilinçsiz farkına varmanıza yardımcı olmak için yazdık bu kitabı. (...) İktisat hakkında düşünürken birçok insan soru sormanın ve soruları yanıtlamanın sanki tek bir bariz şekli varmış gibi davranıyor. İktisat teorisini teorik bir çoğulluk olarak değil, tek bir kavram olarak düşünüyorlar. Zorlu teorik seçimlerden kaçarak onları ihmâl ediyorlar ve o dönem ne çoğunluktaysa onu seçerek akışa ayak uyduruyorlar. Kendilerinin de seçim yapabileceğinin ve alternatiflerin var olduğunun farkına varmaksızın başka insanların seçimlerini kabul etmenin verdiği rahatlığa ve güvenliğe sığınıp kendi seçme özgürlüklerinden kaçıyorlar. Eğer düşünme biçiminizin böyle alternatifler arasından bir seçim barındırdığının farkına varırsanız, umuyoruz ki o alternatifler hakkında daha fazla şey öğrenmek isteyeceksiniz."

Richard Wolff, Stephen Resnick

2016
THG
OH57411
EYS

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-1986-4